

✓ 428/940

N. IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. X

ÎNTEGRII

BUCUREȘTI

1939

Inj.A.46.035

Inj.A.46.052

N. IORGA

∞

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. X

INTREGITORII

27930

BUCUREȘTI

1939

BUCURESTI
2834

1956

B.C.U. Bucuresti

C27930

1961

①

8737

ÎNTEGITORII

INTREGLTORII

1875

1875

1875

CARTEA I-a

LUPTA PENTRU INDEPENDENȚĂ

CAPITOLUL I.

Conflictul cu Puterile garante

În Februar 1866, consului, cari voiau să-și iea aiere de supra-veghetori și sfătuitori gata de muștrări, fură, cu toate prevederile lor repetate, surprinși de lovitura contra lui Alexandru Ioan I-ii, pe care în acel moment Puterile îl priviau ca pe singurul care ar putea să guverneze această Românie de unde li veniseră atâtea griji. Pe când, în fața proclamației, redactată într'un ton umflat până la ridicul, lumea bucureșteană, care nu odată, prin negustorii și breslele ei, se închinase celui d'întăiu Domn al României unite, stătea nepăsătoare înaintea schimbării violente săvârșite de oameni fără altă popularitate decât a clubului „roșu“, se instalase o „Locotenență“ cu generalul Goleșcu, aproape uitat în ultimii ani, cu colonelul Haralambie, care nu se distinsese niciodată prin nimic, și, ca reprezentant al Moldovei, Lascar Catargiu, un străin în București, ministrii fiind Ion Ghica la Externe și președinte, Dimitrie Ghica la Interne, priceputul om de socoteli Petru Mavrogheni, mai târziu însărcinatul de afaceri al lui Mihai Sturdza, la Finanțe, iar la Lucrări Publice D. A. Sturdza, care, reprezentând pe Lascar Catargiu în regență, ajutase complotul contra rudei sale, completându-se cu C. A. Rosetti, la Culte, cu Ioan Cantacuzino, ministru de Justiție, ca secretar al locotenenților, ca șeful conspiratorilor, Leca, la Războiu, — și Solomon, gata de o mișcare armată, demisionă¹. Reprezentanții Puterilor ocrotitoare se interesară cu o grabă cari li face onoarea de soarta celui care căzuse. Pe când se aclama în Corpurile Legiuitoare Filip I-ii² și mâni brutale rupeau stema lui

¹ Henry, *L'abdication du prince Cuza*, p. 175, ne. 48.

² Pentru candidarea lui în 1857; *ibid.*, p. 181 și urm.

Alexandru Ioan I-iu, călcând-o în picioare, consulul Franciei, Tillos, fără să aștepte hotărîrea Guvernului provisoriu, îl căută pe acesta în primul loc de internare al lui, unde găsi hotărîrea fermă a fostului Domn de a nu reveni asupra actului de abdicare, cerând numai să i se lase drumul deschis către ospitalitatea unei străinătăți oarecare¹.

Generalul Haralambie, căruia, la primirea acestor rânduri, a trebuit să i se suie sângele în față „arestatul“ îi scria: „D-ta știi că principiul proclamat de Corpurile Statului a fost și rămâne scopul meu; căci, după a lor părere, numai un prinț străin poate asigura viitorul României; cred inutil să adaug că, dacă, în calitate de Domnitor al României, am lucrat totdeauna pentru realizarea acestei dorinți, tot așa, ca prinț român, nu voi lipsi un moment să fac în acest sens tot ce va atârna de mine... Trăiască România!²“.

Celorlalți consuli nu li se îngădui să vadă pe prizonier³. Eder primi același răspuns, plin de o superioară demnitate și de un incomparabil spirit de jertfă. „Ce vreau acești domni“, spuse el, „adecă un Domn străin, vreau și eu. Am voit-o totdeauna și am lucrat pentru aceasta, dar cu mai multă pricepere de cum se face astăzi. Am crezut că trebuie să aștept momentul prielnic⁴“. Adăugia doar că prin ce s'a făcut se deschide un drum către comisarul turcesc și „Căimăcămia“ ultimelor timpuri⁵. La 14/26 ale lunii pleca pe neștiute trăsura, păzită de soldați, care trecu peste graniță pe acela care nu era să mai calce pământul țării create de dânsul⁶.

Frumoaselor cuvinte ale celui astfel izgonit li se va răspunde prin actul din 4 Mart, care înfățișa agenților străinătății, pentru a comunica unde va fi de nevoie, întreaga Domnie răsturnată ca o serie de abusuri, de călcări de drep-

¹ *Ibid.*, pp. 174-5, 176-7.

² D. A. Sturdza, *Charles I-er*, I, p. 2.

³ Henry, o. c., pp. 174-5.

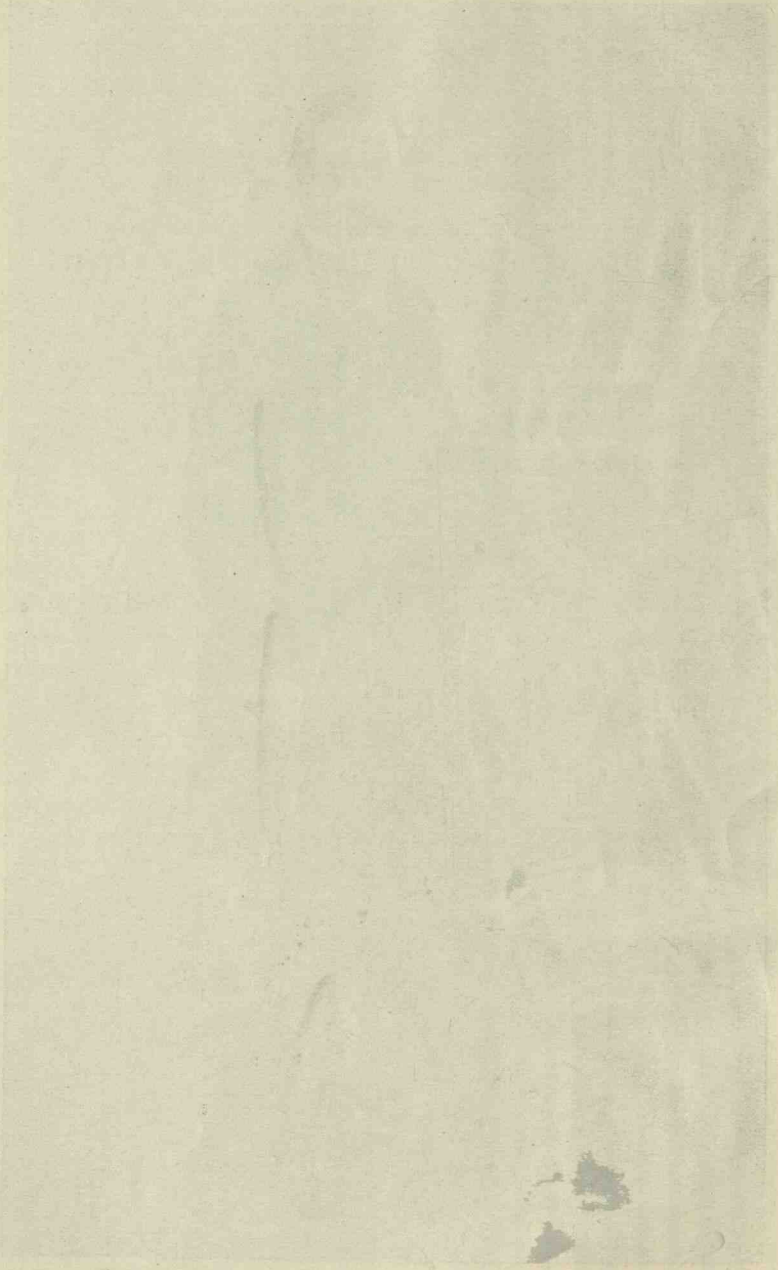
⁴ *Ibid.*, pp. 178-9.

⁵ Tillos reapăru pentru a declara că recunoaște pe Cuza ca stăpân legitim al țării; *ibid.*, p. 179.

⁶ Napoleon refuză să-l primească...; *ibid.*, p. 247, no. 141.

Lascar Catargiu

tate și dilapidări, ca și de compromiterea tuturor partidelor și personalităților, ajungând „să umilească și să desonoreze nația în ochii Europei“, fără să se pomenească nimic din marile isprăvi realizate. Li se făcea cunoscută speranța de a se acorda țării acel prinț străin care fusese dorit de la început încă¹. Lui Gladstone, cu argumente economice, care se credeau potrivite, i se adresa deosebit Ion Ghica².

Încă la 24 Februar contele de Flandra înștiința însă telegrafic că nu primește coroana, smulsă astfel celui în drept, și, pentru a nu se mai vorbi de dânsul, porni într'o mai lungă călătorie italiană³. Ministrul de Externe al Belgiei comunica, de altfel, la Paris că prințul, neînștiințat încă oficial (!), s'a arătat foarte puțin măgulit că s'au gândit la dânsul ca să urmeze prințului Cuza⁴.

De altfel, din toate părțile se arăta dispoziția de a se aduna conferința prevăzută prin tratatul de la Paris pentru a rezolvi chestia deschisă de atentatori⁵. Fusese vorba întâiu ca adunarea să aibă loc la Constantinopol, dar se preferă apoi să nu se stabilească deocamdată locul⁶. Se vorbea și de posibila intervenire, în cas de tulburări, a trupelor turcești, întovărășite însă de comisari ai Puterilor⁷. Măgulit de alegerea, pe care ar fi și primit-o, a unei rude a prințului consort Albert, Clarendon, contrar acestei intervenții, arăta deosebit de favorabil, ceia ce nu fusese de mult, „Principatelor“⁸. Era, firește, puțin dispus să admită ca prinț străin pe ducele de Leuchtenberg, pe „un prinț italian“ și chiar pe ducele de Coburg⁹.

De o parte, Turcia cerea stăruitor aplicarea clauselor din

¹ *Ibid.*, p. 3 și urm. Și în *Treizeci de ani de Domnie a lui Carol I*, I, la această dată.

² *Charles I-er*, p. 32 și urm.

³ Henry, *o. c.*, p. 185, no. 61. Notificarea ministrului de Externe belgian, în D. A. Sturdza, *Charles I-er*, I, p. 3.

⁴ Henry, *o. c.*, no. 63. Cf. și *ibid.*, p. 186, no. 63.

⁵ *Ibid.*, p. 184, no. 58; p. 186 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 187, no. 66.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, pp. 188-9; p. 190, no. 69; pp. 191-2. Nu se admitea pașapoarte pe numele lui Filip I-ii; *ibid.*, pp. 188-9, 190, no. 69.

⁹ *Ibid.*, p. 192.

1859, cu intervenția ei măcar diplomatică la București, pe de alta, Clarendon își amintea, dar prevăzând împotrivirea Rusiei, proiectul frances de cedare a Principatelor către Austria, în schimbul Veneției, care s'ar alipi la noua Italie¹. Un memoriu moldovenesc către Poartă, propus de Ștefan Catargiu, dar combătut de Manolachi Costachi, cerea separația².

Pentru a preîntâmpina primejdia, se trimeseseră în grabă, ca represintanți și ai Locotenenței domnești și ai Adunărilor, Manolachi Costachi, Costaforu și Al. Golescu la Constantinopol, V. Boerescu, Steege și un al treilea la Paris³, având și căderea de a se înfățișa Conferinței. Se adause apoi Ion Brătianu și ca înlocuitor Scarlat Fălcoianu⁴.

Dar încă de atunci răsăria amenințarea conflictului înarmat între Prusia și Austria și a amestecului italian⁵. Astfel Austria nu îndrăzni să sprijine pe Turci în voința lor de a rupe Unirea. Pentru a câștiga pe Napoleon, Guvernul austriac mergea așa de departe, încât admitea și proclamarea independenței românești, supt acel prinț străin care însă n'ar fi nici italian, nici rus⁶. Planul de a se împovăra cu anexarea Principatelor era hotărât răspins⁷, aceasta de și Franța îl re-

¹ *Ibid.*, p. 197, no. 77. Cf. Riker, p. 507 și urm. Mai recent, Srbik, *La convention secreta tra l'Austria e la Francia del 12 giugno 1866*, în *Rivista Storica italiana*, 31 Decembre 1938, p. 1 și urm.

² Riker, *The making of Roumania*, p. 502; Henry, o. c., p. 218 și urm.

³ *Charles I-er*, p. 9 și urm. Ei avuseră și misiunea de a se aduna la Bruxelles pentru a oferi tronul lui Filip de Flandra. Aceasta se și făcu, peste refuzul prințului, — care se ținu secret la noi, — la 16/28 Mart; *ibid.*, p. 54. Răspunsul ministrului Rogier; *ibid.*, p. 56. Raportul trimesilor; *ibid.*, p. 61 și urm. Regele-i primise, pomenind visita sa în țară la noi. Rogier propunea pe ducele de Saxa-Coburg; *ibid.*, p. 64.

⁴ *Ibid.*, pp. 11-2, 16-7, Raportul de la Paris al lui Boerescu și Steege, și despre primirea plină de toate rezervele de la Viena; *ibid.*, pp. 36-8 și urm. Asupra întrevederii cu Drouyn de Lhuys; *ibid.*, p. 40 și urm. I. Ghica se adresa și lui Bălăceanu, agentul la Paris, plângându-se de Tillos; *ibid.*, pp. 38-40.

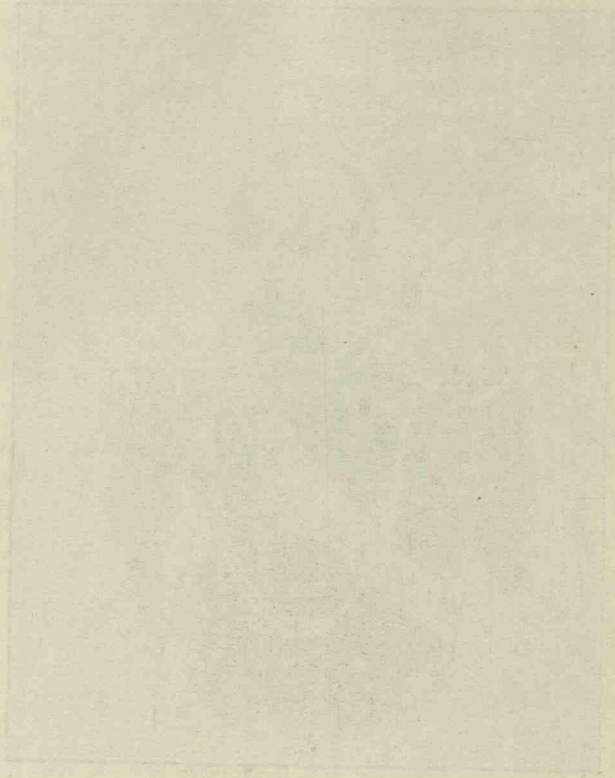
⁵ Henry, o. c., p. 204.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, pp. 205, 206-7. Se revine la ideea separației; *ibid.*, p. 208, no. 94. Drouyn de Lhuys era pentru tânărul Brâncoveanu, ca regent; *ibid.*, p. 208, no. 93; p. 209, no. 95.

Generalul Haralamb

General Printings

serva pentru alte împrejurări¹, și, firește, Italia sprijinia proiectul², pe când Clarendon era de părere că Francisc-Iosif are în samă destule populații semi-barbare ca să nu-și mai adauge „patru milioane de sălbateci“³. Dar *Țarul scria pe un raport asupra acestei chestiuni: „inadmissible jusqu'à la guerre“*, și cercurile panslaviste, care aflaseră, se puneau în mișcare⁴.

La începutul lui Mart toată lumea se înțelegea în sfârșit pentru adunarea Conferinții la Paris, și Rusia singură, care propusese Constantinopolul, era socotită că vrea să susție Poarta pentru anularea Unirii⁵. Discuțiile⁶ se începeau la 10 ale lunii⁷. Austriecii se bucurau că toate Puterile ar fi acum pentru separație⁸. Drouyn de Lhuys ar vorbi deci numai pentru formă, la început, de vechea idee franceză⁹. De fapt însă *acesta revenia la prima politică față de dorințele Românilor*¹⁰. Clarendon, care cerea numai o informație la fața locului, se ralia la același punct de vedere, și i se răspundea la Paris că există și un Parlament, a cărui atitudine decide¹¹.

A doua ședință a Conferinții (18 Mart)¹² pleca de la principiul

¹ *Ibid.*, pp. 217, 220-1, 231-2, 254-5, 281, no. 170. Odată Aali spunea că mai bine să se dea Principatele Austriei; *ibid.*, p. 299. Drouyn de Lhuys era mulțămît că nu s'ar opune Anglia. Cf. și *ibid.*, pp. 223-4.

² *Ibid.*, pp. 231-2; p. 238, no. 131. Negocia, la Viena, scriitorul Massimo d'Azeglio.

³ *Ibid.*, p. 255, no. 50. Și Apponyi califica aspru gestul Italiei naționaliste. Negocieri între Italia și Prusia și opoziția rusească; *ibid.*, pp. 257-8. Alte lămuriri, pentru schimbul de vederi între Cabinete, în Riker, *o. c.*, p. 510 și urm.

⁴ Henry, *o. c.*, p. 242, no. 136.

⁵ *Ibid.*, p. 228.

⁶ V. și Riker, *o. c.*, p. 513 și urm.

⁷ Henry, *o. c.*, p. 235 și urm.

⁸ *Ibid.*, p. 244, no. 139.

⁹ *Ibid.*, pp. 236-7. Era pentru Brâncoveanu și bănuia că Englesii vor propune pe Ion Ghica; *ibid.* Turcii preferau pe Știrbei; *ibid.*, p. 249, no. 145. — Candidați străini, Amedeu de Savoia, un Murat; *ibid.*, p. 290.

¹⁰ *Ibid.*, p. 236, no. 127.

¹¹ *Ibid.*, pp. 248-9. Protocoalele, în *Charles I-er*, p. 12 și urm.

¹² *Ibid.*, p. 22 și urm.; cf. v. Riker, *o. c.*, p. 521 și urm. A treia la 31; *Charles I-er*, p. 524 și urm. A patra la 4 April; *ibid.*

integrității Imperiului Otoman. Dar Anglia trecu întâiu de partea Austriei, contra prințului străin, susținut numai de represintanții Italiei și Prusiei¹: îi trebuia un vot, în Adunarea în ființă sau într'un nou Divan ad hoc, de care se vorbi în hotărîrea luată, ca să-și poată părăsi punctul de vedere². *Dar represintanții Prusiei și Italiei, al Franciei și chiar al Rusiei trebuiau să recunoască dorința Românilor de a avea prințul străin*, chiar dacă n'ar fi acum momentul de a li se acorda satisfacția³; plenipotențiarul rus stăruia că Moldova nu vrea Unirea⁴. Trimesii de la București, cari ceruseră să fie ascultați în conferință, invocând precedentele de la Congres nu fură admiși, dar Drouyn de Lhuys li îngădui a presinta memorii și-i asigură că ar putea fi și întrebați, dar nu în ședință⁵. Ceva mai târziu o apropiere, măcar aparentă, se produse între Clarendon și Ministeriul frances⁶. Și ambasadorul austriac la Paris ajungea să se întrebe: „Ce e de făcut față de patru milioane de locuitori cari nu-și văd mântuirea decât în alegerea unui prinț străin, cari răsping cu îndărătnicie orice altă soluție și cari știu bine că vor birui la urmă împotriva unei Europe desbinată și preocupate de alte interese⁷?” De cealaltă parte, Musurus asigura că „un ploton de Turci“ poate impune orice Românilor, și colegul său rus la Londra că ajung „cinzeci de piaștri“ pentru a face să fie ales Domn orice boier⁸.

Pe când diplomația europeană dădea un astfel de faliment, Guvernul Provisoriu, care încerca o solie la regele Belgiei⁹,

¹ *Ibid.*, p. 252 și urm. Anglia se gândia la o nouă consultare a populațiilor; *ibid.*, p. 31.

² *Ibid.* Cf. Henry, o. c., p. 253. Cf. *ibid.*, p. 255 și urm. (Talleyrand, acum ambasador la Petersburg, sprijinia inteligent și puternic dreptul Românilor). Cf. și *ibid.*, p. 258, no. 152.

³ *Charles I-er*, p. 27. Chestia fu, deci, „reservată“.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*; pp. 40-1. Memoriul lui e din 3/15 April; *ibid.*, p. 93 și urm.

⁶ Henry, o. c., pp. 201-3, 265 și urm., 268-9.

⁷ *Ibid.*; pp. 262, 290 și urm.

⁸ *Ibid.*, p. 269. Drouyn ajungea la ideia provisoratului pe patru-cinci ani a unui „hospodar“ până la îndeplinirea dorințelor românești; *ibid.*, p. 301, no. 196.

⁹ Riker, o. c., p. 523 și nota 1.

plătia păcatele acelor cari participaseră la răsturnarea Domnului Unirii prin deplina păstrare a liniştii în țară, așa că se desarmau dușmanii cari așteptau numai să se producă tulburările ce ar fi motivat o intervenție, întru cât, de alminterea, aceasta poate fi socotită cu puțință în starea de atunci a Europei, gata de o nouă și uriașă încăierare. Cum Corpurile Legiuitoare arătau mai puțin simț al realităților, purcegând, față de Englesii de la Calea Ferată, de Francesii desastroasei concesi Godillot, la anulări care trebuiau să producă nemulțămiri la Londra și la Paris, se procedă, în această lună Mart chiar, la disolvarea aleșilor lui Cuza-Vodă, cari nu se păreau destul de siguri noii Cărmui. In adevăr, *ei înțelegeau, după prelungirea sesiunii, să păstreze, „ca o Convenție națională”, puterea supremă și nu voiau să îngăduie Locotenenței ieșite dintr'un complot dreptul de „a se adresa națiunii”*¹. Se puna în vedere alegerea unei Constituante, care să ție samă de „principiile proclamate în acea zi memorabilă (11 Februar), chemată să constituie una din cele mai frumoase pagini din istoria României”².

La început, se impuseră mai mult reprezentanții vechii clase stăpânitoare. Ion Brătianu, despre care s'a crezut că ar fi voit, la întoarcere, să-și însușească, prin puterile clubului, puterea supremă, se afla, cum s'a arătat, în Apus, însărcinat, acum, cu misiunea de a descoperi pe „prințul străin”. Rossetti, care voia să domine situația cu „40.000” de membri ai unei viitoare gărzi naționale, nu reuși să-și impue politica, invariabil revoluționară, în sensul de la 1848.

Dar în această atitudine, care putea să se menție așa de greu în asemenea împrejurări, adăugându-se și nemulțămirea părții covârșitoare a armatei, indignată de actul de brigandagiu de la Palat, — și regimentele de linie și de lăncieri din București rămâneau legate de Florescu, puțin potrivit pentru o lovitură, și de Solomon, care dovedise că poate da una —, meritul cel mare e al poporului românesc însuși. El arăta că, aproape fără conducere, scormonit de dibacea propagandă ru-

¹ Charles I-er, p. 55. Senatul fusese numai „închis”

² Discutarea actului în Conferință la 19/31; *ibid.*, p. 57 și urm. Ghica vedea în discreditul Adunării un motiv al refuzului contelui de Flandra; *ibid.*, p. 112.

sească, ispitit prin toate mijloacele și atât de puțin sigur de viitorul cel mai apropiat, știa să se stăpânească.

Răspłata nu putea să întârzie. În a patra ședință a Conferinței, la 19/31 Mart, Drouyn de Lhuys putea vorbi așa, admițând și ideia prințului străin: „Unirea e mai mult decât o dorință exprimată solemn: e o realitate care a intrat în actele diplomatice ca și în fapte... E un fapt obligatoriu pentru toată lumea, atâta timp cât nu s'au produs în sens contrariu o manifestație spontanee în sinul Adunării¹.

Atitudinea lui I. Brătianu, strâns legat de interesul țării, trebuia să tragă greu în cumpănă.

Acel care fusese însărcinat, prin telegrama din 12/24 Mart a lui I. Ghica, în care i se dădea voie să ceară de la Paris *orice propunere de candidatură*², — el demisionase din delegație pentru a lucra singur³ — să dea țării un Domn dintr'o dinastie străină nu mai era, de mult, omul de la 1848, așa cum îl întrupa, și va continua să o facă până la sfârșit, bunul său prieten și „căsușă“, Rosetti. O schimbare adâncă se petrecuse în omul care trăia modest, într'o familie fericită, binecuvântată cu mulți copii, la via, la moșioara sa de la Florica lângă Pitești. *Realitățile naționale îl readuseseră la el însuși.*

În adevăr, la suirea pe tron a lui Alexandru Ioan I-iu el presintase un memoriu⁴, sprijinit pe acea cunoștință a istoriei pe care căuta să și-o însușească tot mai mult, și pusese înaintea noului Domn român un întreg program de acțiune, care

¹ *Ibid.*, p. 59. Schimbarea în favoarea Românilor a atitudinii engleze; *ibid.*, pp. 66-7, 69. Pentru atitudinea lui Aali-Pașa, v. raportul delegaților la Constantinopol; *ibid.*, p. 73 și urm. Aali vorbește frumos de legătura cu Poarta, „ancora“ de scăpare față de Rusia, și opune exemplul Greciei libere, dar anarhice; se presinta ca „Român“. Benigne observații ale lui I. Ghica; *ibid.*, pp. 122-3. Alte rapoarte ale lui Goleșcu; *ibid.*, p. 143 și urm.

² Nous sommes décidés et désireux de soutenir tout candidat qu'elle (la France) proposera et nous garantissons le succès; *ibid.*, p. 40. Și, de fapt, neputând desluși cifra supt care se ascundea primul propus, el declara că și pe acest necunoscut îl primește; *ibid.*, p. 40.

³ *Ibid.*, pp. 45-6. El telegrafia că și Anglia primește prințul străin, care ar fi un Hohenzollern (14/26 Mart); *ibid.*, p. 46. Evident era o iluzie.

⁴ I. Brătianu, *Scriseri*, p. 132 și urm.

Ion Ghica

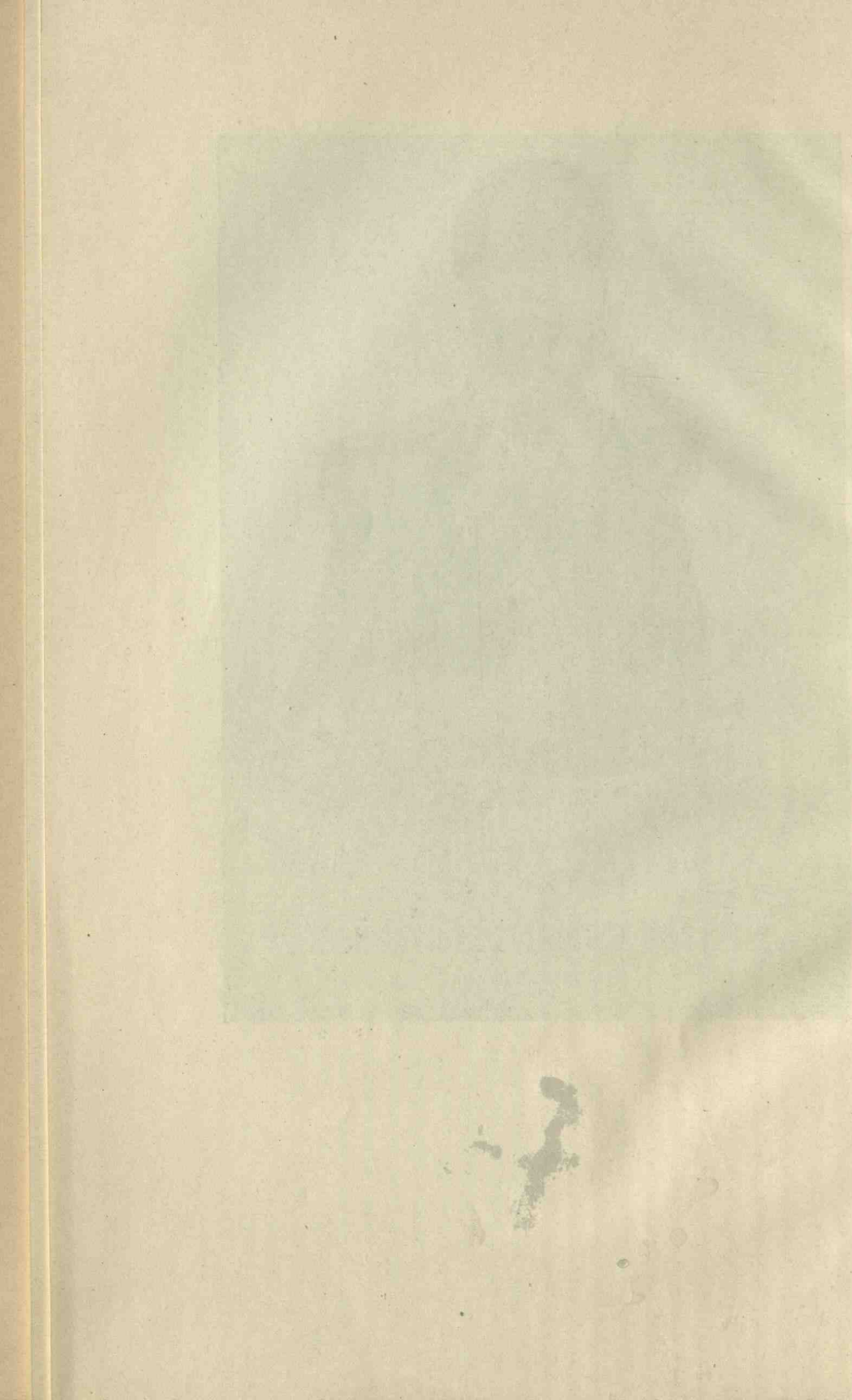

PHILIPPO I^o COMITALE de FLANDRA

Natus in Anjo 1837 7° Martii

Monsieur de Saxe-Cobourg-Gotha et de Belgique le 7 Mars 1837

ar fi executat în folosul țăranilor de „un guvern național și liberal“. „Votul de la 24 Ianuar“, scria el, fără a apăsa pe punctul încă neîndeplinit al prințului străin, „a deschis o eră de întărire, de mărire și de fericire națională“¹. Arăta că întâia datorie e lupta contra „boierilor“, încă indușmăniți cu noua stare de lucruri. În locul lor, să se așeze puteri luate de la „sorgințile vii ale națiunii“. Astfel el cerea să se inaugureze fără șovăire „drumul nou“, la deschiderea căruia firește era gata să ajute. Ceva mai târziu el își arăta, în *Românul*, credința că „Alexandru Ioan I... trebuie să devie pentru noi toți simbolul unirii, nu numai a Principatelor, ci și a oamenilor“². Merge până acolo, încât afirmă că a cere prințul străin —, cum o făceau adversarii săi —, „astăzi mi s'ar părea o cerere facțioasă“³. Nu-i trebuia acest monarh „ce ni l-ar scoate boierii din cutiuță“. Acesta n'ar fi în stare, în momentul războiului franco-austriac, să înarmeze țara, ceea ce e întâia datorie. I. Brătianu lupta și cu aceia cari pretindeau că a scăzut entuziasmul de la 24 Ianuar⁴. Fostul conspirator de la Paris era apoi încredințat că „emanciparea popoarelor este o fatalitate lipită de Napoleon al III-lea“⁵. Mult timp el nu intervine, de și deputat, în micile chestii curente, mărgenindu-se a combate, la 1861, ideea unei colonisări, prin care ne-am pregăti să fim „niște paria ai Germanilor, cari pretind a domina de la Riu până la Marea Neagră“⁶. Cei ce nu-l împiedeca să aprobe lupta organizației pe care o numia acum „partidul național“ pentru alt program de realizări decât al trecătoarelor guverne ale lui Cuza⁷. În neajunsurile vremii el vedea la 1862 și neputința nației de a colabora cu alesul ei, în loc să se lase, la toate, în sarma puterii de Stat⁸. Această voință a nației însesi o glorifica el în marea manifestare războinică din America războiului de Secesiune⁹. În lupta cu Kogălniceanu la

¹ *Ibid.*, p. 187.

² *Ibid.*, p. 193.

³ *Ibid.*, p. 194.

⁴ *Ibid.*, p. 137 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 223.

⁶ *Ibid.*, p. 250.

⁷ *Ibid.*, p. 251 și urm.

⁸ *Ibid.*, pp. 261-5.

⁹ *Ibid.*, pp. 266-70.

1863, el a fost însă la nivelul oricărui orator de partid¹. Și, în discutarea chestiei țărănești, a „clăcașilor“, el răscoli cu adevărat istoric documentele vremurilor, fără a putea ajunge la o formulă a sa².

La 1865, numai probleme de învățământ preocupau pe acela care totuși nu se desfăcuse din legăturile de club, care singure rețineau pe prietenii lui. Icoana lui Lazăr îi răsăria înainte, și întreaga pleiadă de scriitori ai vremii noi erau glorificați de dânsul³; el apăra ideia, fericită, că Statul nu trebuie să împiedece măcar în acest domeniu roditoarea inițiativă individuală: se descrie cu vervă situația nenorocită a profesorului funcționar, impus, supravegheat și censurat⁴: „un simplu instructor, căruia i s'au încredințat un număr de școlari spre a li însemna (*sic*) cutare și cutare lucru după o programă hotărâtă“. „Intr'o asemenea sistemă, Lazării noștri de astăzi, — căci eu cred că sânt —, mai pot avea un rol?“. „Crezi d-ta“, spune el directorului învățământului, „că Lazăr, cu părul zburlit și prăfuit, fără altă recomandare decât toiagul său cel noduros, ar fi ajuns astăzi, nu până la catedră, dar chiar până în anticamera prin care mai adesea trebuie să treacă cineva ca să ajungă acolo, adecă a ministrului⁵?“. În timpul din urmă preocupările mai înalte făcură loc însă polemicei cu stăpânii zilei.

De aici altă atitudine și călătoria în Apus⁶ pentru răsturnarea Domnului pe care odinioară îl apărase și se arătase gata să-l sprijine. Acolo pregăti broșura prin care Românii se adresau Conferinței, arătând drepturile lor de autonomie din nou amenințate. Intr'însa, după o magistrală presintare a

¹ El destăinuia că la 1859 Kogălniceanu cerea Muntenilor să primească „un boier bătrân“ ca Domn al Unirii; *ibid.*, pp. 297-8. De la 1864 el vorbește de „partidul liberal“; *ibid.*, p. 363.

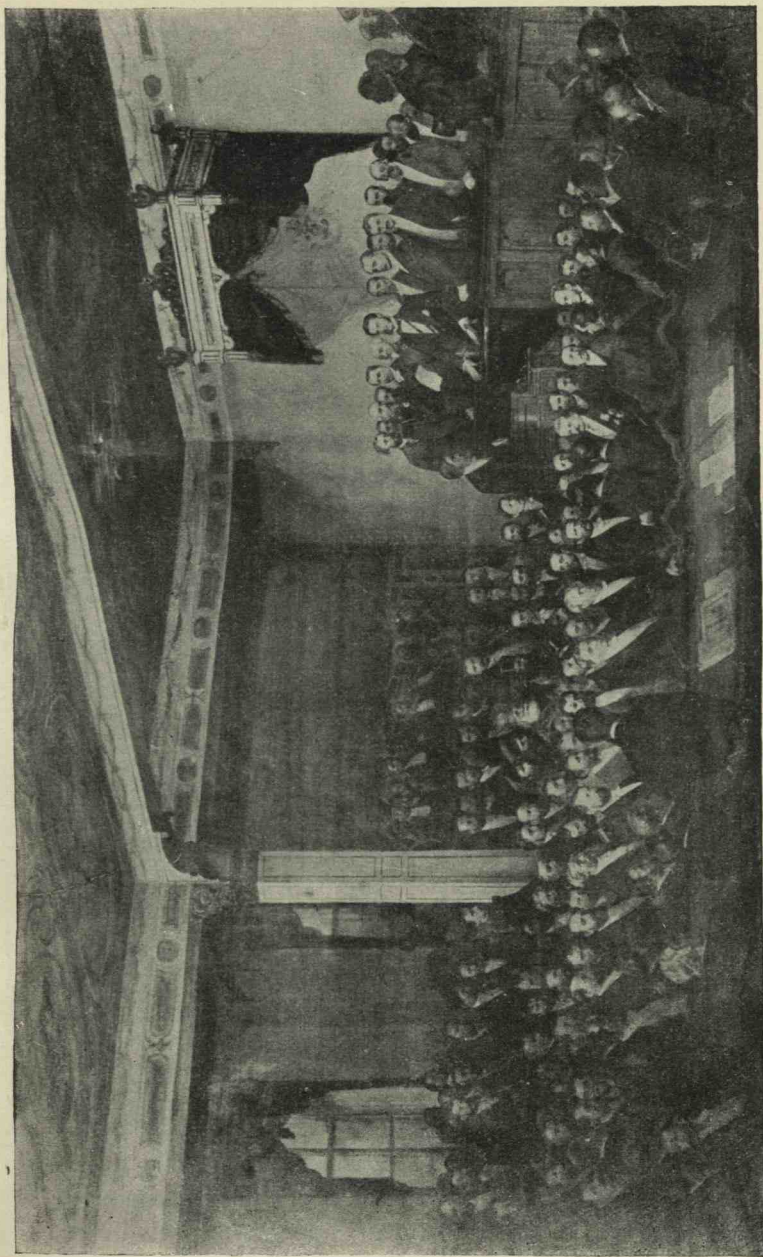
² *Ibid.*, p. 315 și urm. Dar trata de „ultra-socialist“ pe Kogălniceanu. Cf. și scrisorile către acesta; *ibid.*, p. 347 și urm.

³ *Ibid.*, p. 386.

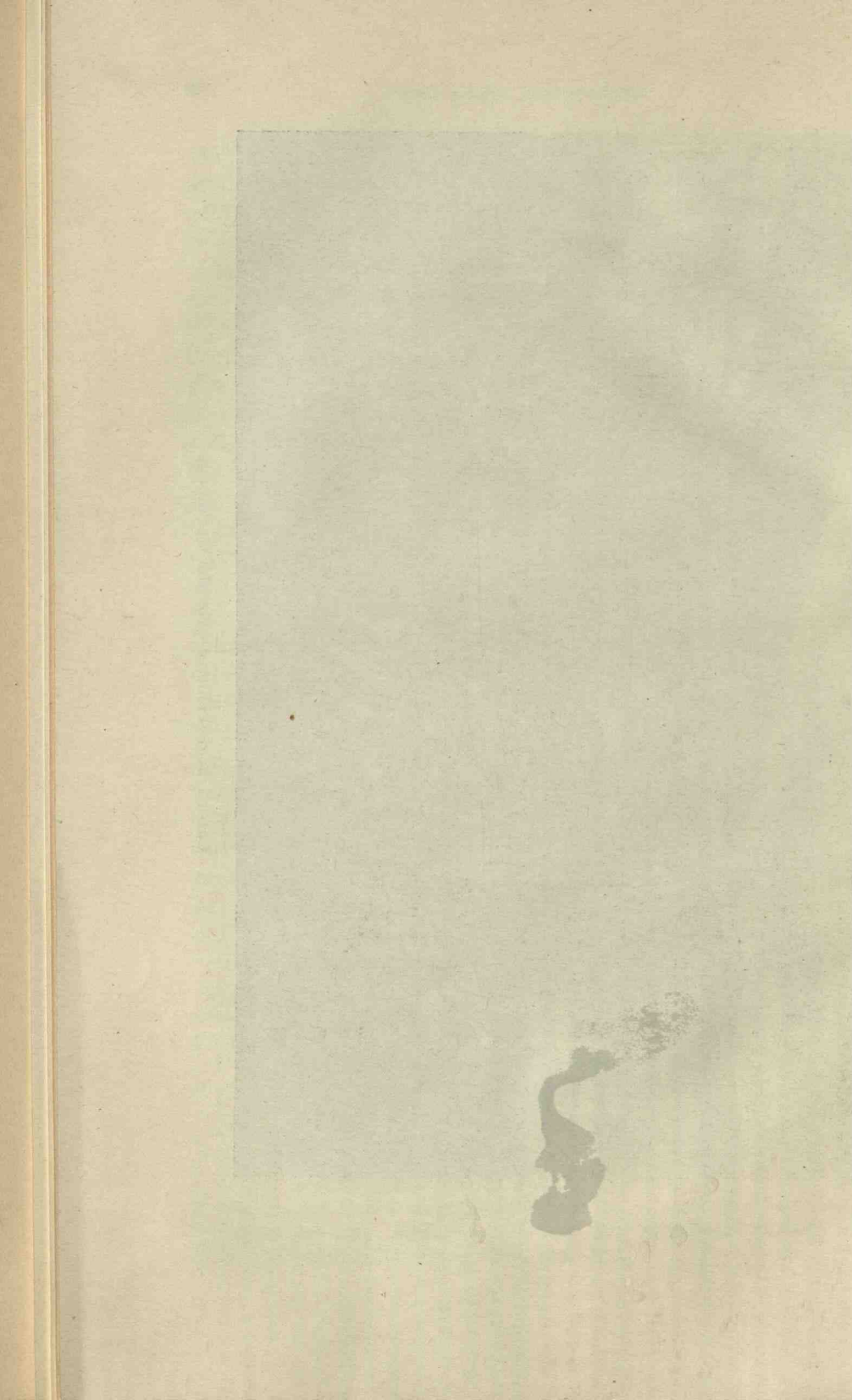
⁴ *Ibid.*, p. 389.

⁵ *Ibid.*, p. 390.

⁶ *Din corespondența familiei Ioan C. Brătianu*, I, p. 55 și urm. De acolo, din Paris, scrie, la 21 Ianuar st. v.: „cei mai buni amici ai noștri ne dau Austriei“; *ibid.*, p. 67. Atitudinea lui față de „triumful“ căderii lui Cuza; *ibid.*, pp. 72-3.

Carol I la deschiderea primului Parlament

situației politice în Principate, se învinuia Cuza că n'a fost fidel mandatului său și vrednic de înalta-i misiune¹, ceia ce a dus la „abdicarea impusă de către națiune“. Se explica proclamarea contelui de Flandra, cu siguranța că el nu va putea primi, prin necesitatea de a fixa de la început baza¹ —, Unirea supt prințul străin —, de care Români, ca nație de sine stătătoare, nu se puteau desbăra. Se dovedia apoi că actul din Februar nu era făcut „supt influența niciunei Puteri“, *ceia ce înseamnă Rusia*.

Nația nu primește tutela colectivă care ar înlocui vechiul protectorat, și față de dânsa nu s-a va putea recurge la forță. În genere, Monarhia ereditară este o garanție de ordine și de stabilitate. În ce privește Statul român, consolidarea lui poate fi numai de folos tuturor Statelor europene, și nu se uită ce ar putea să revie economiei naționale germane, îndreptată către Orient. Austria, despărțind politica ei de a Turciei, ar avea prilejul „de a-și alipi pe Români și pe Slavi“. Ca să fie recunoscători Rusiei, Români trebuie să-și capete un echilibru definitiv, în sensul pe care, pe rând, l-au indicat înșiși Suveranii marelui Imperiu, — și nu se uită felul cum chestiunea românească a fost văzută de Chiselev. Turcia ar putea să se gândească la dovezile de simpatie pe care de la 1821 înainte i le-au dat cele cinci milioane românești, care nu vreau să se rupă din legătura lor cu acestăalt Imperiu, căruia îi dau la Dunăre o acoperire prețioasă².

În această stare de spirit³ se presinta Ioan Brătianu, în ziua de 18/30 Mart, la Düsseldorf, unde se afla adunată familia Hohenzollernilor de la Sigmaringen, — *dar încă de la 14/26 Bălăceanu cerea voie telegrafic să vorbească de Carol de Hohenzollern*⁴. El se declara însărcinat de Guvernul Pro-

¹ La 3/15 Februar 1869 (v. mai departe), el va destăinui că *se știa de ani de zile că Filip de Flandra nu primește*.

² *Ibid.*, pp. 402-14. Nu e de crezut ce raporta consulul Eder că partidul roșu, neputând impune ca Domn pe N. Golescu, se gândise a face din I. Brătianu un președinte pe cinci ani; *ibid.*, p. 305.

³ El visitase, în Februar, la Nisa, pe fostul Domn Știrbei; Gheorghie B. Știrbei, *Feuilles d'automne et feuilles d'hiver*, I, Paris 1916, p. 254, nota 1.

⁴ *M'autorisez-vous de (sic) nommer Charles de Hohenzollern? Cela*

visoriu —, cu toate că Ion Ghica va rezerva acest drept lui Bălăceanu¹, după ce se avuse siguranța renunțării lui Filip de Flandra, și tot odată el va proclama înaintea nației pe „Carol Ludovic”² de Hohenzollern, — să ofere tronul României celui de al doilea fiu, Carol, al principelui Carol Anton (*primul, Leopold, ar fi fost avut în vedere de Cuzăc* *insuși, printr'o scrisoare din 1-ri Octombre 1865 către Napoleon*³), care abdicase de la calitatea sa de stăpânitor acolo la Rin pentru ca să ajute la alcătuirea mării patrii germane, și al principesei Iosefina, fiică a Marelui Duce de Baden și a rudei lui Napoleon al III-lea, Stefania de Beauharnais, rămasă până la sfârșit Francesă, Carol-Anton el însuși coborându-se din familia Murat.

Când venia acolo la Rin să caute pe prințul străin, Brătianu avea nu numai învoirea, dar însăși indicația lui Napoleon⁴, care păstrase cele mai strânse legături cu vara sa așezată în Germania, dar care atât de bine se simția în Franța, unde era o figură bine cunoscută. Copiii principesei Iosefina erau cercetați de acea tovarășă de copilărie a Imperatorului Francesilor, Hortense Cornu, care ajutase așa de mult cariera pretendentului și a exercitat în mai multe rânduri o puternică înrâurire asupra orientărilor lui⁵. Născut la 2 April 1839, prințul Carol fusese crescut întâiu de o guvernantă francesă și, după ani de studiu supt un preceptor german, fusese încredințat unui preparator din Franța. Cre-

nous présenterait sous un aspect très favorable aux yeux de Napoleon III; *ibid.*, p. 46. Și Boerescu și Steege își atribuiau misiunea a căuta pe noul prinț; *ibid.*, p. 64.

¹ Nu se pomenește de Brătianu în jurnalul Consiliului de miniștri ci numai de Bălăceanu, Steege, Fălcoianu și Boerescu; *ibid.*, pp. 83-84. Numai la 10/22 April, Brătianu va fi admis de Ion Ghica, din nou, ca membru al delegației și trimis cu însărcinarea de a reprezenta scrișori lui „Carol-Ludovic” și tatălui său; *ibid.*, p. 123. El se reuni atunci cu ceilalți delegați.

² Pentru Gulescu, care anunța, naiv, lovitura lui Aali, era „ducele de Hohenzollern”; *ibid.*, pp. 85-7. Numai pe urmă o proclamație a Consiliului de miniștri vorbește de Carol I-ii, fiul prințului „Carol Anton-Ioachim” (numele lui Murat); 2/14 April.

³ *Ibid.*, p. 80 (30 Mart (st. v.)).

⁴ V. Gheorghe B. Știrbei, *o. c.*, p. 346 (scrisoare din București).

⁵ Asupra ei, cele două recente publicații ale d-lui Marcel Emeșanu (v. mai departe).

cut și la Dresda, unde soția Moștenitorului de Tron, Carola, era o princesă suedesă, rudă a lui, după ce fusese purtat în copilărie și prin Elveția de mai multe limbi, tânărul ofițer prusian mersese la Paris ca o rudă și întâmpinase o foarte bună primire la Curtea împărătească. Aici cunoscuse pe Anne Murat și fusese cucerit de grația acestei sprintene tovarășe a Impărătesei Eugenia, care participase elegant la vânătorile celei mai strălucite societăți din Europa. O căsătorie ar fi putut fi încheiată, dacă fiul unui general și președinte de Consiliu prusian n'ar fi fost prea strâns legat de ideia națională a poporului german pentru a trece dintr'o armată în alta. Nemângâiat pentru ruperea unor legături la care ținea așa de mult, el urmase trupele germane în războiul cu Danemarca, în care, la Düppel, la Fredericia, el căuta moartea¹.

Legăturile cu lumea latină ale tânărului de un spirit adânc reflexiv, de o obișnuință de lucru metodic peste impulsurile vrăstei sale erau și mai întinse decât acestea și decât o vizită în Italia-de-Nord. Sora lui, Stefania, se măritase după regele Portugaliei, dom Pedro, fiu al unui prinț de Saxonia-Coburg, Ferdinand, și, dacă această așa de fericită căsătorie fu ruptă în curând de moarte, Leopold, fratele mai mare al lui Carol, merse la Lisabona pentru nunta cu principesa Antonia, sora regelui, care și el se stânse în cea d'intăiu floare a vrăstei, și un alt spirit decât al luptătoarei Germanii, pornită să-și câștige unitatea politică, se introduse și astfel în casa omului sever care era prințul Carol-Anton. Menit să trăiască în această Germanie supt al cării steag se afla ca ostaș, Carol de Hohenzollern, privit la Berlin, afară de relațiile sale cu prințul moștenitor Frederic-Wilhelm, cu un sentiment de superioritate de către atât de îndepărtatele lui rude din familia regală, cercetase această Portugalie, de un caracter așa de deosebit, în 1861, pentru ca apoi să întreprindă o mare călătorie prin Franța-de-Sud, așa de romană încă, și de acolo în colonia din Africa, până în marginea deșertului. După studii începute la Universitatea din Bonn și un nou stagiul de ofițer,

¹ Lindenberg, *Tagebuch des Königs Karl von Rumänien als Ordonananz-Offizier des Kronprinzen Friedrich-Wilhelm von Preussen im Feldzug 1864; Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, Introducere; Emerit, *Lettres de M-me Cornu*. Cf. același, *Madame Cornu et Napoléon III*, Paris 1937.

el făcuse, în 1863, acea a doua călătorie francesă, care părea că-i va deschide o altă carieră. Abia trecuseră câteva luni după participarea la războiul danes când oacheșul oaspete din Răsărit veni, la sfârșitul lui Mart, să-i deschidă acele orizonturi orientale spre care putuse fi pregătit, de altfel, prin aceste călătorii chiar¹.

De sigur că familia prințului Carol-Anton fusese înștiințată. Brătianu nu uită să spuie că Napoleon aproba proiectul, aceasta de și la Düsseldorf se aștepta războiul, iar Impăratul Francesilor, care numai peste o lună era să se notărască între cele două Puteri germane, începând negociațiile cu Austria pentru un tratat secret care-i da, pentru Italia, Veneția², nu avea niciun interes ca un prinț prusiau să se așeze oricum la București, unde el susținuse mai mult sau mai puțin fățiș alte candidaturi, în afară de planul, acum părăsit, de a face dar lui Francisc-Iosif țara la a cărui alcătuire, cu toată politica sa veșnic șovăitoare³, contribuise totuși așa de mult. Dar el spusese lămurit lui Ioan Bălăceanu, trimis la Paris oficial, că trebuie grăbită alegerea, după neacceptarea contelui de Flandra, a altui prinț străin, care nu poate fi decât fiul lui Carol-Anton de Hohenzollern⁴.

Se vorbi prințului și despre vasalitatea României, care l-ar putea jigni, dar el adăuse că se va merge spre independență, care pentru moment nu se poate urmări, legătura cu Poarta fiind mai curând o garanție⁵. Până a se da un răspuns, — ceea ce nu împiedecă pe grăbitul negociator să telegrafieze la București încă de a treia zi că prințul a primit fără condiții și s'a pus în legătură cu Napoleon⁶! —, Carol-Anton întrebă pe regele Prusiei, considerat ca șef al Casei, dacă s'ar putea primi pentru „unul din fiii săi“ situația oferită. El vedea

¹ Mai ales Lindenbergh, *König Karl von Rumänien*, Berlin 1906, și *Als König Karl am Steuer sass*, Berlin 1914.

² Srbik, *l. c.*

³ G. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris 1934.

⁴ Henry, *o. c.*, pp. 306-7 (dar v. și alte explicații asupra lui Bălăceanu, soț al unei Piemontese și fost adiutant al lui Bem; *ibid.*). La Poartă se trimisese o delegație, care nu fu primită de Aali-Pașa: era compusă din Costaforu și Manolachi Costachi; *ibid.*, p. 273, no. 167.

⁵ *Aus dem Leben*, I, p. 4.

⁶ *Ibid.*, p. 64.

anume greutăți, dar și resursele mari ale țării, și i se făcuse cunoscut că odinioară au fost aici „ținuturi de cultură de primul rang“. Nu se uită însă, printr'o cunoștință de lângă Bonn, să se întrebe la Paris ce crede „Franța oficială“, cea ce arată că Franța „neoficială“ a d-nei Cornu scrisese până atunci¹.

Berlinul lui Wilhelm I-iu și lui Bismarek, care odinioară era gata să primească împărțirea Principatelor între Rusia și Austria², se ținu în rezervă, dar Moștenitorul, viitorul rege și Impărat Frederic, arăta temerea ca nu cumva Franța napoleoniană, care umbla tot cu căpătări de teritorii pe cale diplomatică și prin schimburi de servicii, să nu ceară cândva „o cesiune teritorială“³.

Însă Brătianu făcea din candidatura Hohenzollern același usagiu ca din a contelui de Flandra. Dând știre la București că prințul pe care-l visitase n'a răspuns printr'un refuz, ci pare chiar dispus a primi, Guvernul Provisoriu anunța prin placarde că s'a propus candidatura lui „Carol I-iu“⁴. Peste câteva zile, ajuns în țară, negociatorul propunerii telegrafia că un plebiscit al celor „cinci milioane de Români“ a consfințit un act cu privire la care el nu primise nicio hotărâre.

Până atunci regele Prusiei făcea să se știe că primirea tinerei sale rude atârnă de aplecarea Turciei și a Rusiei de a admite în Conferința prințul străin, contra căruia ele se declaraseră⁵. Telegramei primite de Carol-Anton îi răspunse acesta că știrea a primit-o cu „vie emoție“, dar hotărârea e a regelui. Prințul Carol însuși nu putea vorbi, public, altfel, dar tatălui îi declară că *el merge la București chiar dacă în Conferință se va hotări altfel*. Era, de sigur, date fiind obiعیurile în această Casă, un act de extraordinară îndrăzneală.

Opoziția lui Wilhelm I-iu continua însă, și i se dădeau de dușmanii candidaturii destule argumente în sprijin. Chiar comunicația lui Napoleon, influențat de sfătuitoarea sa⁶, prin ambasadorul lui la Berlin că aprobă primirea nu putu în-

¹ *Ibid.*, p. 7.

² Riker, *o. c.*, p. 513, nota 2. Alți membri ai Casei erau contra.

³ *Ibid.*

⁴ *Aus dem Leben*, I, pp. 7-8.

⁵ *Ibid.*, pp. 8-9.

⁶ *Ibid.*, pp. 25-3.

tări pe acela care se gândia și la greutățile ce puteau să rezulte în viitor pentru Prusia. Carol-Anton amintea însă că au mai încercat, fără greutăți pentru țara lor de origine, și alții, carii, în adevăr, n'au isprăvit bine: Otto de Bavaria în Grecia, Maximilian de Austria în Mexic¹.

În sfârșit *Bismarck*², care calcula avantajile ce ar putea să aibă pentru el prezența la Dunăre a unui *Hohenzollern* în momentul când sta să deie lovitura Austriei³, comunica, dar în secret, aceluia care se simțea acuma în adevăr Carol I-ii: „Mergi de-a dreptul în țara la a cărei cărmuire ești chemat“⁴. El recomanda o cerere de concediu în străinătate, călătoria la Paris de care vorbea d-na Cornu: *de Austria, singura sprijinitoare a Turciei, să nu se teamă: va ocupa-o el*. Napoleon îi promitea un vas de la Marsilia. Pentru Ruși va ajunge o telegramă către Țar și ideia unei căsătorii rusești⁵.

Dar conferința hotărî cu cinci glasuri contra trei unirea supt un Domn indigen; se va alege un regent din țară și, dacă noua Adunare va voi separația, se va face. Napoleon nu sfătua ca Bismarck un *fait accompli*, de și doria să aibă la București pe prinț. Dar și regele Prusiei vedea bine că, dacă e vorba de votul unei Adunări românești, el nu poate decât să întărească rezultatul plebiscitului.

Rusia va face să se adune din nou conferința la 24 April⁶, dar o încercare revoluționară rusească, nu izbutise la Iași, și Guvernul Provisoriu, represintat prin Lascar Catargiu, dovedise că poate merge, ca să păstreze Unirea, și până la represiunea sângeroasă împotriva oricui, acei cari protestaseră împotriva potolirii relativ miloase a mișcării bucureștene din 1865 arătând că, atunci când asupra lor apasă răspunderea, ei nu țin samă de alte cerinți decât aceia a asigurării țării.

¹ *Ibid.*, pp. 11-15. Ambasadorul turcesc căutase a-l vedea; *ibid.*, p. 16.

² Ion Ghica socotia că i se poate adresa direct; *Charles I-er*, pp. 124-5. De altfel și lui Drouyn de Lhuys; *ibid.*, pp. 125-6. Și celorlalți miniștri ai Puterilor.

³ V. felul brutal cum Bismarck reproduce convorbirea cu Carol, în Riker, *o. c.*, p. 536, nota 3.

⁴ *Aus dem Leben*, I, p. 16 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 20-1.

⁶ Riker, *o. c.*, p. 539 și urm.

Semnalul deslănțuirii tulburărilor de stradă fu dat de afișarea chemării lui Carol I-ii, cea ce însemna răpirea speranțelor de separatism și a râvnirilor de Domnie indigenă. Precum, la București, contra lui „Filip I-ii“, se ridicase învinuirea că nu e „creștin“ și deci se amenință religia țării¹, astfel contra acestuilalt „necreștin“ se produse o mișcare a clerului, având în frunte pe Mitropolitul, încă tânăr, Calinic Miclescu, om cult, crescut occidental, care totuși se lăsă prins de o politică în care era și amintirea atitudinii, mai mult decât odată, a unchiului său Sofronie și adversitatea față de un regim care, supt Cuza-Vodă, avuse păcatul de a practica hotărât, încă de la început, anticlericalismul². El se uni astfel, în hotărârea de a înfrunta oric- ca să împiedece *lucrurile orânduite la București fără nicio participare a Moldovei, de când Adunarea fusese disolvată*, cu Nicolae Rosetti Roznovanu, încă tânărul boier, purtând numele Țarului, căruia, de toată evidența, i se vorbise de posibilitatea unei Domnii moldovenești³.

Ei găsiră mulți aderenți și între oameni onești și culți, cari se mărgeniseră la hotarele unui patriotism local, ce nu dispăruse odată cu demonetisarea unui Nicolae Istrati. De sigur nu era o gloată plătită mulțimea, hotărâtă și la lupta cu regimentele muntene anume adunate la Iași, care ieși din Curtea Mitropoliei (2/15 April). După ce resistase unei șarje de cavalerie, mulțimea, înarmată numai cu pari din gard și cu pietre, fu atacată de infanterie, care, după ce fusese insultată și lovită, mult timp, trase în carne vie. Mulți fură răniți și chiar uciși, Mitropolitul însuși fiind zgâriat la braț⁴, dar zvonul public vorbea de căruțe pline cu morți cărați în

¹ Henry, o. c., p. 243.

² N. Dobrescu, *Istoria Ist. Bisericii*, II.

³ El era președintele comitetului electoral liberal-conservator; Henry, o. c., p. 311, no. 206. Se adause un Boldur Lățescu, doi Ceur Aslan, unui colonel; *ibid.*, pp. 312-3. A fost acusat și C. Moruzi, frate cu Alexandru și crescut, ca și el, la Petersburg, cu Țarul. Apoi și fiul lui Costachi și Alexandru Balș, „atașat la ambasada Rusiei de la Paris“; *ibid.*, p. 314, no. 207; p. 344.

⁴ Soldatul care-l zgâriase se apăra contra asalturilor unui preot; *ibid.*, p. 316. Mitropolitul, arestat și dat în judecată, fu grațiat de Carol I-ii, la sosirea lui.

timpul nopții. Un colonel Cornescu comandase represiunea, ajutat de conspiratorii din Februar, Costescu și Pilat; Lascar Catargiu era în oraș, cu D. A. Sturdza, Ștefan Golescu fiind prefect, și chiar cu N. Golescu, și cu vechiul ajutor al lui Cuza-Vodă, organizator al serviciului medical și al învățământului medicinei în țară, dr. Carol Davila, și o foaie de protestare îl numia „Cănele Iașului“¹. E sigur însă că se trăsesse asupra trupei, fiind și doi morți între soldați².

Gorciacov răspunse îndată cu o protestare violentă contra bănuielii că ar fi fost în mișcare vre-o influență rusească³, de și nu se luă vre-o altă măsură. Însă șeful misiunii militare franceze, colonelul Lamy, asigura că gloata era compusă din Lipoveni, uniți cu unii Greci, de obicei rusofili, și cu Evrei, mai ales străini, cari, din cauza decăderii afacerilor în Iași, erau contra Unirii⁴, și consulul Franței, Tirrol, judecă tot astfel calitatea revoluționarilor improvisați⁵.

Afară de un număr oarecare de arestări, contra cărora protesta Gorciacov, mișcarea separatistă ieșeană nu avu urmări.

În București se făcu o singură încercare de a îndemna opinia publică împotriva prințului străin: a lui Eliad. El făcea să apară, cu concursul câtorva prieteni rămași în jurul său, ziarul *Legalitatea*, represintând, spune el, „credințele și convicțiunile celor ce au adoptat și susținut Constituțiunea de la 1848“⁶. Încercarea rămase total fără ecou. În ce privește pe foștii stăpânitori, Barbu Știrbei, care era încălzit la 1862 de ideia chemării ducelui de Leuchtenberg⁷, scrisese la București să se grăbească alegerea prințului străin pentru ce România „să scape de soarta Poloniei“⁸. El se va grăbi

¹ *Ibid.* și p. 219.

² *Ibid.*, p. 315, no. 209.

³ *Ibid.*, pp. 313-4.

⁴ El dă cifra soldaților morți, a celor șaisprezece răniți, față de cinsprezece morți și douăzeci și cinci de răniți la ceilalți; *ibid.*, pp. 314-5. Șaptezeci de răniți și douăzeci de morți, după consulul Franței; *ibid.*, p. 316. Cf. *ibid.*, p. 361 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 315-6. Se sunaseră în zădar clopotele, ca în vechile mișcări, pentru a strânge lumea.

⁶ *Scrisori din exil*, p. 624, no. ccl.

⁷ Gh. Știrbei, *o. c.*, p. 279.

⁸ *Ibid.*, p. 254.

să vie în țară ca să sprijine începuturile atât de grele ale noii Domnii. După recomandarea unuia din consuli, fiul lui, Gheorghe, mergea la Berlin să ducă, împreună cu alți delegați, lui Carol I-iu rezultatul plebiscitului¹.

O scrisoare a lui dă o judecată dreaptă asupra persoanelor în a căror mână se găsea atunci situația: „Țara e liniștită și se lasă condusă (*se laisse faire*). Guvernul din București e alcătuit astăzi din Haralambie, pe care“, i se spune lui Barbu Știrbei, „îl cunoști bine. Inimă onestă, viteaz până la cutezanță, excelent ofițer de avangardă, dar, în politică, *un copil*, de o naivitate superbă. Haralambie e azi supt influența lui Rosetti și a lui Ion Brătianu. După dânsul sânt Rosetti și Brătianu. Ei țin firele evenimentelor. Oameni cinstiți amândoi, iubindu-și țara, dar iubind-o ca poeți, fără a-i cunoaște nevoile. Amândoi sânt străbătuți de principiile lui Michelet, lui Louis Blanc, etc. Sânt revoluționari în suflet; nu cunosc decât istoria Franciei de la 1793 la 1800. Amândoi sânt atinși de virusul revoluționar, virus din care nu se tămăduiește cineva niciodată. Ultimele evenimente din București au dovedit că sânt experți în conspirație. Rosetti-mi pare mai roșu decât Brătianu; acesta din urmă e mai serios și are mai multă ținută. Dacă vre-odată ar fi miniștri împreună, Rosetti ar conspira contra lui Brătianu; nu cred aceasta despre Brătianu. Ion Ghica are însemnătatea sa în acest guvern; a păstrat felul său de a vorbi și apucăturile sale bizantine; dar e o inteligență; rău administrator, căci nu cunoaște de loc România, e însă unde trebuie la Afacerile Străine. Nu-ți vorbesc de ceilalți membri ai Guvernului, căci sânt foarte ordinari. Trebuie să fac totuși un loc aparte d-lui Mavrogheni. Spirit fin, om plin de tact, cunoscându-și țara, mai ales Moldova, bun financiar. D. Mavrogheni va avea, sper, pentru țara noas-

---

¹ În schimb, tânărul Brâncoveanu nu renunța la planurile sale de Domnie și venia cu știri la consulatul austriac; Henry, *o. c.*, pp. 325-6, 328, 365-7. Dar și Gheorghe Știrbei mergea pe acolo; *ibid.*, pp. 326-7. Și el asigura, la Paris, pe Metternich, ambasadorul austriac —, dar pentru a-l înșela —, că nu e vorba decât de o „intrigă a lui Bismarck“ în candidatura prusiană; *ibid.*, p. 373, no. 266. Răspunsul, târziu, al lui Chiselev, la care se adresase e în același sens; *ibid.*, pp. 280-1.

tră o influență fericită asupra spiritului noului Domn¹. Brătianu, credincios amintirilor sale de la 1848, crezu că trebuie să vorbească despre candidatura Hohenzollern poporului în Câmpul Libertății, unde cu douăzeci de ani în urmă îi răsunase glasul²; ba ar fi presintat nației și pe beizadeaua D. Ghica, al cărui discurs se adause³.

Prințul Carol se gândia, de la început, la independența țării care-l chema și o înțelegea, după metoda prusiană și formațiunea sa militară: prin războiu⁴. *Davila-i puneă în vedere pentru un viitor încă mai îndepărtat harta provinciilor locuite de Români, cu tot ce putea ea să însemne ca făgăduieli*, și, cu toate că, în Memoriile redactate de Mite Kremnitz, aceste planuri sânt calificate ca „aventuroase”⁵, ele n’au putut să rămâie fără influență asupra aceluia care prevedea iminentul războiu al țării sale de origine cu Austria, menită să fie răpede învinsă și poate pusă la pământ⁶.

Războiul austro-prusian era numai o chestie de câteva zile. Era zădarnic să se ceară regelui Prusiei mai mult decât că nu se va împotrivi „faptului îndeplinit”, de și în ultimul moment se încercă o oprire a călătoriei, după ce Conferința din Paris anulase plebiscitul românesc⁷. Hotărârea părinților, a rudelor rămase nezguduită: prințul să primească periculoasa misiune la care era chemat; *ideia misiunilor de îndeplinit era, de altfel, în spiritul însuși al vremii*. Mai târziu Ion Brătianu a citat în Camera, provocând entusiaste aplause, cuvintele cu care mama, așa de mult iubită, a prințului îi aproba hotărârea: „Prefer ca fiul meu să fie aruncat de pe tron de armatele străine decât adus pe un tron de armatele străine”⁸.

Se părăsi ideia unui drum pe Mare până la Brăila, care

¹ Gheorghe Știrbei, *l. c.*, pp. 282-3. Urmează scrisoarea prin care Ion Ghica încredințează misiunea la Berlin lui Gheorghe Știrbei.

² V. și Henry, *o. c.*, p. 327.

³ *Ibid.*, p. 349.

⁴ *Aus dem Leben*, I, p. 4.

⁵ *Ibid.*, p. 26.

⁶ Ca măsură de precauțiune, Davila fusese delegat să-și dea samă de sănătatea fizică a viitorului Domn; *ibid.*, p. 27.

⁷ *Ibid.*, p. 28.

⁸ I. C. Brătianu, *l. c.*, p. 415.

ar fi cerut trei săptămâni. Nu se putea, cu toată atât de mare primejdie, decât acela prin Austria, sentimentele austriece fiind acelea pe care le rostește brutal consulul de la București, Eden: „Două regimente austriece ar ajunge pentru a cuceri Moldo-Valahia, o singură descărcătură de tun pentru a goni pe prințul de Hohenzollern, aflător supt conducerea d-ilor Brătianu și Rosetti, cu toate bandele (*Schaaren*) sale românești... E de necrezut ce decăzute, ce dezorganizate și ce fără putere sânt țările acestea“¹.

Din Elveția, prin care trecu, pentru a i se pierde urma, luând de acolo pașaportul procurat de un prieten, prințul a cărui călătorie se zvonise prin indiscreția omagiilor telegrafice din țară, între care chiar unul de la Severin², trimese telegramele prin care anunța lui Napoleon, Țarului și Sultanului că-și iea în stăpânire țara. Ele nu erau făcute ca să împace lucrurile; mândria făcuse pe noul Domn să greșescă tonul. Dacă Impăratului Francesilor îi vorbea de sângele comun, dar îi amintea și aventurile de pretendent³, lui Alexandru al II-lea i se vorbea de „cele două popoare“, cel rusesc și al său, între care a fost o istorică „înțelegere“, nu fără să adauge că „în umbra lor s'a mărit România“⁴; iar lui Abdul-Aziz, a cărui autoritate era recunoscută, dar pe baza „tratatelor seculare“, pe care Domnul „are de gând să le respecte“, strângând chiar aceste legături, i se pomenia de cele două State“⁵. Lui Francisc-Iosif i se vor da din drum „asigurări“⁶. Apoi pretinsul Karl Hettingen, cetățean al Elveției și pasager de clasa a doua spre Odesa, împodobit cu o pă-

¹ Henry, *o. c.*, p. 308, no. 202.

² *Aus dem Leben*, I, pp. 29-30.

³ V. circulara, favorabilă Prințului, a lui Drouyn de Lhuys; Henry, *o. c.*, pp. 318-9.

⁴ Cf. efectul, *ibid.*, pp. 394-5.

⁵ *Aus dem Leben*, I, pp. 35-7. De la Berlin se răspunde ambasadorului otoman, de către sub-secretarul de la Externe, că nu știe nimic și că Prințul nu va primi; Henry, *o. c.*, p. 317, no. 210. Dar Aali-Pașa știa că Bismarck e în complot; *ibid.*, pp. 317-8, no. 211. Asupra știrilor trimese de ambasadorii otomani de la Londra și Paris, *ibid.*, p. 320, no. 214; pp. 324-5. Pentru intenția Austriei de a-și uni protestarea la a Turciei; *ibid.*, p. 321, no. 216; pp. 322-4.

⁶ V. și *ibid.*, p. 345, 355, no. 243

reche de ochelari improvisați, străbătu, de la Salzburg la Baziaș, unde, trebuind să aștepte vaporul, văzu pentru întâia oară țărani români și asistă la slujbă într'o biserică ortodoxă, apoi la Severin, teritoriul austriac fără a fi fost recunoscut, în haosul pe care trebuiau să-l producă pregătirile înfringurate ale războiului ce se deslănțuia. În orașul de graniță românesc, supt ochii căpitanului de vapor austriac, uimit de această surprindere, Brătianu, venit în grabă de la Paris, care îl aștepta cu cea mai pitorească trăsură de surugii, îl saluta ca Domn în sfârșit ajuns cu noroc în țara lui¹.

Franța, ascunzându-și, și până la neonestitatea patentă², jocul³, înlocuise pe Tillos prin însărcinatul de afaceri Adolphe d'Avril⁴, fost la București cu doisprezece ani în urmă, cunoscător al limbilor slave, care a publicat și lucrări în acest domeniu și pe care-l va lega de noi căsătoria cu sora lui Alexandru Odobescu. De și, în atmosfera otrăvită a momentului, noul venit putu, un moment, crede că se va ajunge la „hospodarul timporar sau locotenent princiar“, care, și după opinia lui Gheorghe Știrbei, ar fi și Lascar Catargiu⁵, el era totuși să aibă, de la început, sprijinul consulatului francez, — aceasta pe o vreme când Eden își continua campania

¹ *Aus dem Leben*, I, p. 37 și urm.

² Napoleon însuși, asigurând pe tânărul Nicolae Bibescu, adiutantul mareșalului Randon, că nu știe nimic de candidatura prusiană; Henry, *o. c.*, pp. 372-3. Ar fi fost, spunea Bibescu lui Eden, pentru provisoratul de trei, patru ani, V. și asigurările lui Drouyn de Lhuys; *ibid.*, p. 374, no. 267. Păreră corespunzătoare a lui Aali; *ibid.*, p. 375, no. 270. D-na Cornu intervenise direct pe lângă el pentru Carol; *ibid.*, p. 377, no. 270. — Drouyn înștiința pe I. Ghica despre răspingerea la conferință a alegerii; *ibid.*, p. 381, no. 284. Și Fuad propunea la București un Caimacam; *ibid.*, pp. 386-7. — Cf. și Gh. Brătianu, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 113 și urm.

³ V. d. ex., Henry, *o. c.*, p. 351 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 325-9. Cel d'întăiu raport al lui, *ibid.*, pp. 329-30. V. și *ibid.*, pp. 345, 355, no. 243.

⁵ *Ibid.*, pp. 354-5. Cf. și *ibid.*, p. 358, n-le 247-8. Indată, e câștigat însă pentru soluția românească; *ibid.*, pp. 369-70, 374, no. 233. Cf. și n-l următor. Și Gorciacov era pentru această soluție; *ibid.*, p. 357, no. 245. El denunța pe „ofițerul francez“ (Davila), care ar fi ordonat să se tragă.

contra lui¹, asigurând chiar că se pregătește o „contra-revoluție“². Consulul rus, Offenbergh, știa însă acuma de planul căsătoriei lui Carol în Rusia și el preciza: cu o Leuchtenberg³. Se intervenia, de altfel, și pe lângă Poartă pentru o înțelegere⁴.

Cât privește bașa locală, ea era de sigur, în ciuda demonstrațiilor populare, de sigur și spontanee, de la Craiova, Pitești și București, unde Carol I-iu, întovărășit de N. Golescu și de Brătianu și salutat în cale de Ion Ghica și D. Ghica, își făcu intrarea la 10/22 Maiu, destul de șubredă. Lupta continua între Albi și Roșii, cari se adunară deosebit. Compromisul ministru de Războiu, care afișa că dispune de 40.000 de oameni cu 100 de tunuri, cu cari s'ar putea opune unei armate turcești, trebuia să facă un apel, care nu reuși, la angajamente voluntare și să împartă puști gărzii naționale. Armata însăși era îndușmănită între ofițerii loiali, cu Florescu, Solomon, care fu arestat și trupa lui împărțită⁵, și Slăniceanu, și, de altă parte, conspiratorii răsplătiți pentru actul de trădare; se vorbi de repetarea, contra Guvernului Provizoriu, a loviturii militare din Februar⁶. O dare în judecată a lui N. Crețulescu singur fu oprită numai prin intervenția amenințătoare a colonelului frate al fostului prim-ministru, și el însuși unul din conjurați, dar întregul Ministeriu din 1865 fu pus supt acusație; cluburile cereau să se facă același lucru cu toți miniștrii lui Cuza, în același timp când trebui hotărîrea lui Haralambie ca să împiedece o intrare triumfală, dorită de C. A. Rosetti, a lui Ion Brătianu. Era vorba și de distrugerea întregii opere legislative a regimului căzut, pe care-l apăra numai Boliac, în *Trompeta Carpaților*⁷.

Dar, în Adunarea nouă, care cuprindea mulți conservatori, boieri și profesori munteni, Cantacuzinii, doi Suțu, Gri-gore și Constantin, Arghiropol, un Lahovari, Eliad, Tell, C.

¹ V. și asupra legăturilor agentului din Iași. Haas, cu Roznovanu; *ibid.*, pp. 379-80.

² *Ibid.*, pp. 332-3.

³ *Ibid.*, pp. 349, 359-60.

⁴ *Ibid.*, p. 334, n-le 232-3. V. și *ibid.*, pp. 334-5, 350-1.

⁵ Riker, *o. c.*, p. 541, nota 4.

⁶ V. și Henry, *o. c.*, p. 304.

⁷ *Ibid.*, p. 336 și urm., 366-7.

Brăiloiu, Simion Marcovici, Aristide Pascal, pe Ardeleanul Laurian, dar și pe șefii liberalilor, cu Magheru, cu Racovițești, cu un Racotă, un Petru Opran, iar, din Moldova, abia câte un boier, ca Ghica din Comănești, câte unul din oamenii de la 1848, ca Ioan și Nicolae Ionescu, și mulți tineri, de cari se va vorbi: I. Strat, Gheorghe Mârzescu, Nicolae Voinov. După discuții în care Tell apleca spre Eliad, care se ținea la Domnul indigen pe cinci ani, din 1848, pomenind și pe Cuza pentru că a fundat turnătorii de tunuri, un Ioan Leca, invocând pe „strămoșul“, de dubioasă glorie, din 1600, se opunea conflictului cu „Europa“, și după N. Ionescu se declara contra prințului străin Dimitrie Tacu, combătut de credinciosul I. Strat. Dar partidele se uniseră la 10 Maiu st. v. pentru proclamarea cu entusiasm a Domnului ieșit cu o așa de mare majoritate de plebiscit¹. Pentru a părea că se supun Puterilor, Românii acordaseră prințului Carol-Anton naturalizarea înainte ca fiul lui să presteze jurământul².

La 10/22 Maiu alesul, care se impuse printr'un înalt simț al demnității sale³, în haină civilă cu decorațiile Casei sale, jura pe legile țării, așteptând o Constituție improvisată pe basa celei belgiene, care nu fu gata decât în Iunie. El credea că trebuie să vorbească și de hotărârea sa de a fi, nu numai „bun cetățean“, respectând legile după exemplul strămoșilor, ci, „dacă trebuie, și soldat“, căci „Dumnezeu singur poate și să păstrează viitorul țării noastre“⁴. Nota războinică nu lipsi nici din adresa Camerei⁵.

Indată, la 24 st. n., Aali-Pașa anunța că Poarta se vede silită să recurgă la măsura extremă a ocupației militare⁶, dar, în particular, el observa că, dacă Prințul ar fi trecut

¹ *Ibid.*, pp. 371-2.

² *Ibid.*, p. 387, no. 255.

³ *Ibid.*, p. 393, no. 305.

⁴ *Ll. cc.*

⁵ În *Aus dem Leben*, I, p. 53, și în marile culegeri ale lui D. A. Sturdza, *Treizeci de ani de Domnie*, și *Charles I-er*. Acolo și proclamația în care nu lipsiau numele lui Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul, cu dorința deci de a se lega Domnul încă de la început de trecutul războinic al țării.

⁶ Henry, o. c., p. 391.

prin Constantinopol, ar fi fost altceva¹, și Carol I-iu se scusa telegrafic că n'a făcut-o². Dar niciun sprijin nu veni de la ambasadori, nici de la guverne de-a dreptul, care erau preocupate de apropiata izbucnire a războiului în Europa centrală. Napoleon puse o apostilă hotărâtă de aprobare pe nota ministrului său către ambasadorul Porții³. De altfel, se făcea observația că Poarta nu poate interveni decât cu aprobarea Puterilor garante. În acest timp, se încercau răscoale de grăniceri, ca supt Cuza, la Calafat, la Brăila și la Cerneți⁴.

Atunci, pe când o nouă adunare a conferinței de la Paris (25 Maiu st. n.) refuza recunoașterea lui Carol I-iu, pe când Costaforu și Boerescu, trimeși întâiu la Paris, dădeau explicații la Petersburg⁵ și D. Ghica mergea la Viena⁶, Ion Ghica se oferă să aducă, mergând însuși la Constantinopol, recunoașterea lui Carol I-iu prin visita lui imediată la Sultan⁷ și o creștere de tribut. Căderea lui Fuad ușură situația⁸. Măsurile militare luate de noui Domn, care merse la Giurgiu, la Oltenița, impresionară pe Turci, cari nu aveau nicio importantă⁹ forță militară la îndemână¹⁰. Dimitrie Brătianu mergea la Belgrad pentru o înțelegere cu îndrăznețul prinț Mihail, care avea o armată gata oricând de luptă¹¹, și i se răspunse cu misiunea lui Cristici¹². Se adăuseră pentru o potolire și temerile austriece de un atac românesc în Ardeal¹³.

¹ *Ibid.*, p. 392, no. 304; p. 393, no. 306.

² *Ibid.*, p. 393, no. 308.

³ *Ibid.*, p. 411, no. 330.

⁴ *Ibid.*, p. 404, no. 318; Iorga, *Corr. dipl.*, no. 16. Soldați români trag asupra unei bărci turcești; *ibid.*, p. 412, no. 330.

⁵ *Ibid.*, pp. 407-8. Se atinse și chestia căsătoriei; cf. și Henry, *o. c.*, p. 411, no. 330; p. 418, no. 338.

⁶ *Ibid.*, pp. 421-2.

⁷ *Ibid.*, p. 404 și urm.

⁸ *Ibid.*, p. 408 și urm.

⁹ Pentru valoarea trupelor de la Ruscuc, Riker, *o. c.*, p. 153, nota 6.

¹⁰ Henry, *o. c.*, p. 418, no. 339.

¹¹ *Ibid.*, p. 421, no. 340; pp. 426-7. V. și *Aus dem Leben*, I, pp. 69, 75, 89; Cretzianu, *Dimitrie Brătianu*, pp. 256-7. D. Brătianu trece la Paris; *ibid.*, *o. c.*, p. 258 și urm.

¹² Alte asigurări sârbești; *Charles I-er*, p. 147.

¹³ *Ibid.*, pp. 428-9, 430-1, 433, 436, no. 363.

— generalul Türr reapăruse¹, — și, de fapt, se luau acolo cele mai serioase măsuri de apărare².

Pretențiile turcești ajunseră la condițiile, de necrezut, pe care le comunica la 9 Iulie st. n., D. A. Sturdza: Domnul să fie ales, să încheie o alianță, să înfrâneze presa, întăriri la Prut în vederea unei invazii rusești, primirea de trupe turcești la Ismail și la Calafat, oprirea refugiaților unguri de a ataca Austria și jurământ la Constantinopol înaintea Sultanului³, pe lângă mărgenirea armatei, oprirea relațiilor străine, resolvirea chestiei Locurilor Sfinte, renunțarea la monedă și decorație⁴, cu firman de investitură și recunoașterea că România e „parte integrantă a Imperiului“⁵. În schimb, Sultanul, care interveni personal, promitea succesiunea dinastică⁶. *Ion Ghica, sfătuit de de Moustier, gata la orice scădere a României⁷, făcu greșeala de a da, înainte de plecare, o aproape totală aprobare a acestei manifeste și grele scăderi de situație.* Politica lui „fanariotă“ se așeza astfel mult mai jos decât mândra politică a lui Cuza. Ambasadorul Franciei la Constantinopol își dădea samă că aceste concesii sânt contra jurământului făcut Constituției⁸, — și cu acest prilej Domnul pomenise „tratatele vechi de veacuri care leagă România de Poartă, care ni-a fost, în vremuri grele, totdeauna un sprijin“, așa că trebuie observate, — și Aali observa că altfel vorbia Domnul român nerecunoscut în telegrama către Sultan⁹.

Napoleon însuși stăruia, în Septembre-Octobre, aproape

¹ V., *Aus dem Leben*, I, p. 89. Apoi un general Eber; *ibid.*, pp. 94-5.

² Riker, *o. c.*, p. 558 și nota 1.

³ Henry, *o. c.*, pp. 435-6, no. 363.

⁴ *Ibid.*, p. 437, nota.

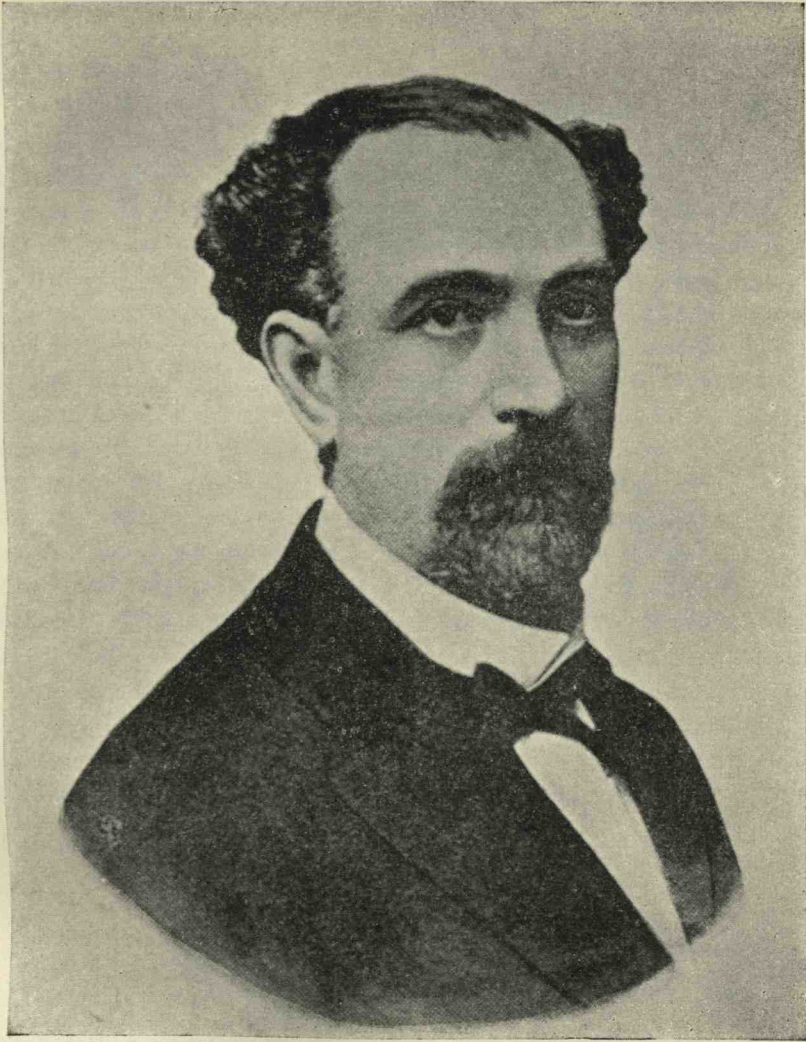
⁵ *Aus dem Leben*, I, pp. 127-8.

⁶ Henry, *o. c.*, p. 437, no. 366.

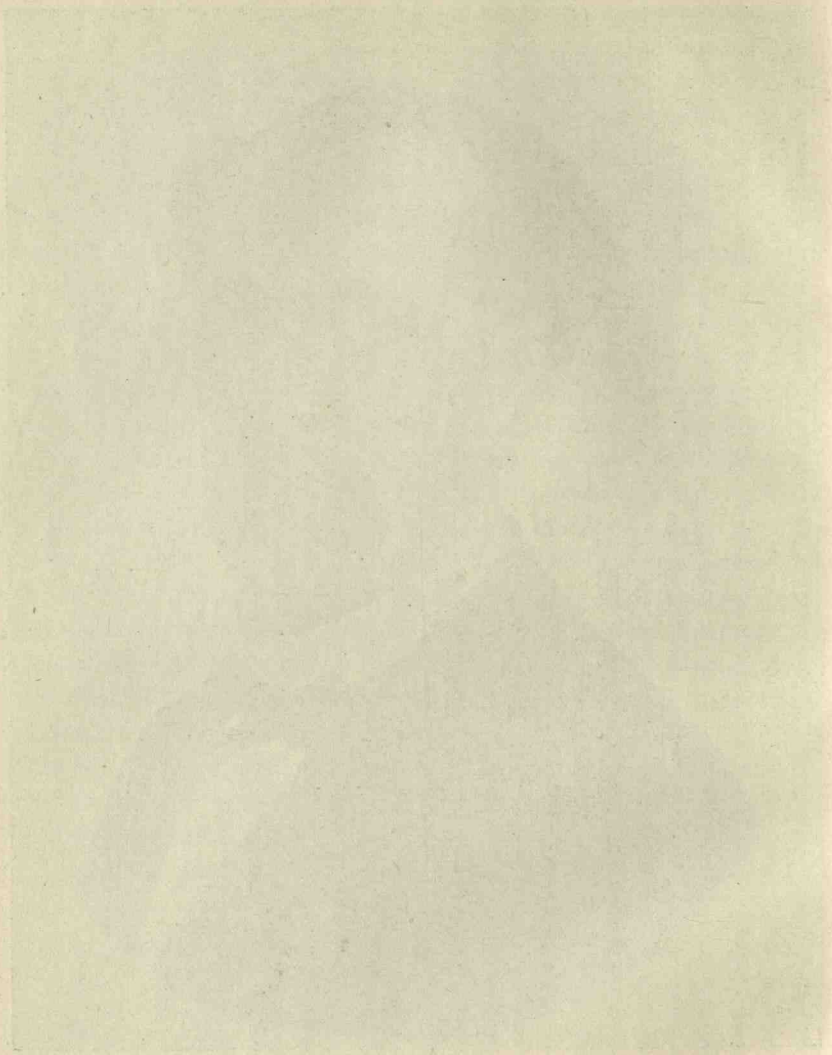
⁷ *Dar supt forma*: „principiul european al integrității Imperiului“; *ibid.*, p. 453, nota 1. Cf. *ibid.*, p. 454, no. 397. Dar Aali voia altă formă: „on peut être assuré que je respecterai fidèlement ses droits de suzeraineté sur les Principautés qui font partie intégrante de l'Empire Ottoman“; *ibid.*, p. 454, no. 399.

⁸ *Ibid.*, pp. 443-4.

⁹ *Ibid.*, pp. 446-7. Misiva către regina Victoria nu s'a publicat; *Aus dem Leben*, I, p. 60.

Vasile Boerescu

amenințător¹, să se îngenunche demnitatea și să se sacrifice interesele României².

În sfârșit, Carol I-iu primi umilitoarea formulă a „părții integrante”; cerând doar să se adauge: „în limitele fixate de capitulații și de tratatul din Paris”; altfel se vor întreba Camerele. *El implora pe Impăratul Francesilor să-i cruțe atât de amarul păhar*³. *Prusia biruitoare, care se aștepta acum la războiul cu Napoleon, nu făcu însă un singur gest*⁴ *ca să ajute pe acela care fusese trimes la Dunăre anume, și numai, ca să-i ajute, printr'o amenințare, această victorie, la început dubioasă, și, orișicum, foarte grea asupra Austriei, pe care Napoleon, în căruia tratatului încheiat cu dânsa, nu cutese să o sprijine*⁵. *Și, la sfârșitul lui Maiu, Bismarck recomandase ajutarea unei eventuale răscoale a Ungurilor, cu cari se negocia pentru aceasta, și ridicarea Românilor din Ardeal*⁶. Cu toate stăruințele la Paris ale lui Ion Brătianu⁷, se putu căpăta numai atâta. Gheorghe Știrbei duse răspunsul de primire⁸. *Fără actul din Februar, nimeni la Constantinopol n'ar fi cerut astfel de condiții.*

Noul Ministeriu român din Maiu cuprindea, cu Brătianu, Rosetti, Ion Ghica, D. A. Sturdza, pe D. Ghica, pe I. Cantacuzino, pe Mavrogheni, pe fiul de Domn Ioan Ghica (la Războiu) care cedă locul lui Haralambie, și pe Lascar Catargiu, ca

¹ Henry, *o. c.*, p. 456, no. 405.

² *Ibid.*, p. 454, no. 398.

³ *Ibid.*, pp. 454-6.

⁴ Ambasadorul la Constantinopol își luase concediu din Iunie, *Aus dem Leben*, I, p. 143.

⁵ Pentru încurcătura în care fusese pus represintantul Prusiei la Conferință, von Goltz; Riker, *o. c.*, pp. 548-9.

⁶ *Aus dem Leben*, I, pp. 64-5. Un emisar prusian e trimes de el prin Belgrad la București, von Pfuel; *ibid.*, pp. 69-70. Pentru aceste intrigi, *ibid.*, pp. 71-2.

⁷ Henry, *o. c.*, p. 456, no. 406. Acesta cerea Domnului o atitudine mai hotărâtă față de Turci; *ibid.*, p. 124.

⁸ *Ibid.*, p. 449. S'ar voi și un agent la București. V. și *ibid.*, p. 452, no. 391. Cf. și *ibid.*, p. 456, no. 405.

președinte de Consiliu¹. El căpătă de la Camere² un important împrumut, se refuză însă planul, pe care-l va realiza Brătianu în 1877, de a recurge la hârtia-monedă³. Dar elaborarea mai departe a Constituției aduse lupte aprige în jurul chestiei evreiești, Moldovenii având să formeze apoi pe această basă „fracțiunea liberă și independentă”. Abia se căpătă de Domn, care întrebuiță pentru aceasta toată autoritatea sa, dreptul de veto pe care stânga voia să i-l refuze, — cel d'întăiu din multele lui conflicte cu o Constituție care, fiind neaplicabilă într'o astfel de societate, ajunse a crea o stare de permanente falsificații. Rosetti se declarase contra Senatului.

Dar Catargiu trebui să se retragă și, în vederea negocierilor cu Poarta, Ion Ghica-i luă locul, fără șefii partidului roșu, cu care nu avuse niciodată strânse legături, dar cu Gheorghe Știrbei și Strat. Pentru a câștiga pe Moldoveni, Domnul făcu o călătorie la Iași⁴. El știu să împace și conflictul dintre cele două tabere de ofițeri, refuzând să se supuipe, de și aproba sentimentul celor loiali, unei „presiuni morale” și să învie astfel trecutul, el care venise „pentru a crea un viitor”.

Acum, după schimbul de scrisori între Vizir și Domn, se putu face călătoria la Constantinopol. Inainte de a o întreprinde, Domnul, care avea acuma cu dânsul și pe Barbu Știrbei, cu cei trei fii, Gheorghe, Alexandru și Dumitru, și pe Bibești, Nicolae și Gheorghe, adunase pentru a-i consulta și pe căpeteniile liberalilor, ca și pe D. Ghica și Costaforu⁵, și el solidarisa cu dânsul toate partidele, făcându-se întovărășit nu numai de ofițeri, între cari un Prusian, dar și de D. Ghica, D. Brătianu, generalul Ghica, V. Boerescu și Costaforu.

Aceasta de și Mehmed Rușdi nu uitase a vorbi „A. S. Se-

¹ În acest moment veniau la Düsseldorf cu actul plebiscitului întârzierii Gh. Știrbei, Costaforu, V. Boerescu și Steege; *Aus dem Leben*, I, pp. 57-8. Am văzut că doi din ei merseră apoi la Petersburg. Cf. *ibid.*, p. 64.

² Președintele Adunării Deputaților era Manolachi Costachi.

³ *Aus dem Leben*, I, pp. 68-9, 70; Riker, o. c., pp. 554-5.

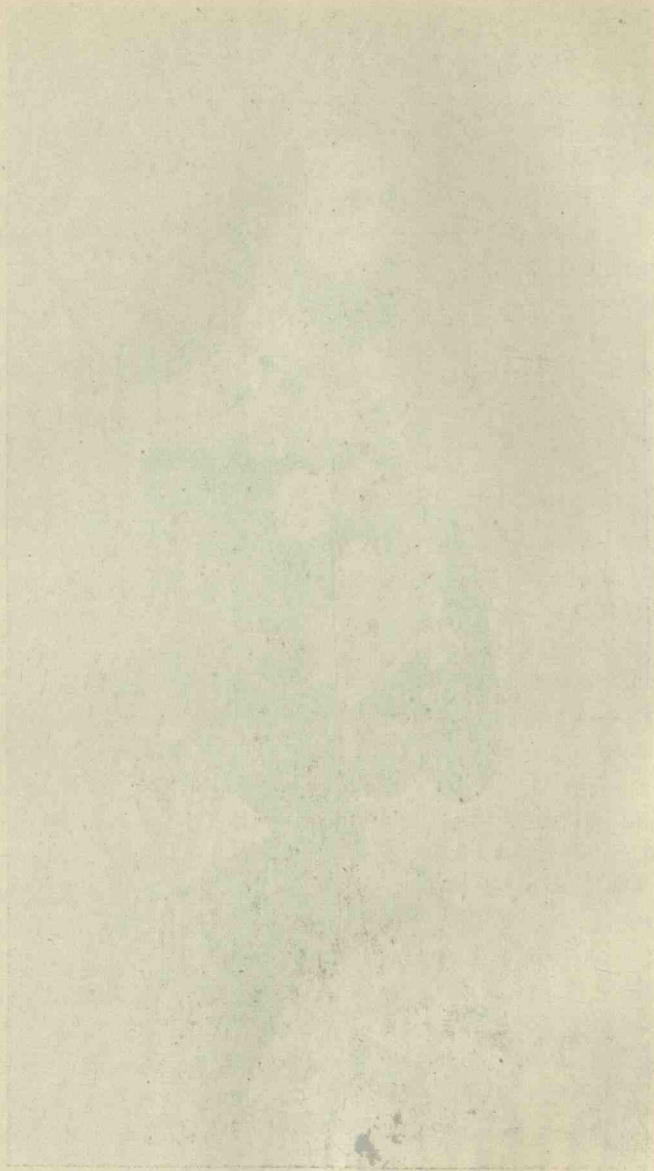
⁴ *Aus dem Leben*, I, p. 137 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 125. Vizită la Florica lui Brătianu; *ibid.*, p. 131.

Carol I

China

renisime prințului Carol de Hohenzollern, etc., etc., etc.“, căruia i se acordă acum „rangul și prerogativele princiare“, de „populațiile moldo-valahe“ cărora li s'a dat o nouă dovadă de înaltă bunăvoință, ca unei „importante părți a Imperiului“¹, ca să i se pomenească și în răspuns de „populații românești“ și de teritoriul român².

La Constantinopol, unde fu dus pe o corvetă a Sultanului, pe care, trecând Dunărea la Giurgiu pe vasul *România*, o găsi la Varna, Carol I-iu fu primit și ca *prinț prusian*, de și el, neinformaț, exagera acest punct³, pe când Cuza fusese primit ca Domn al țării sale. Se copië ceremonialul de atunci: găzduirea în Palatul de la Apele Dulci, întâmpinarea de Sultan în camera de audiență, Fostul Domn nu fusese poftit pe scaunul care i se oferi urmașului său, și acesta îl refuză, așezându-se pe canapea lângă Suzeran; chestia firmanului pe care Alexandru Ioan I-iu îl primise de mult în țară fu resolutivă în sensul că hârtia fu încredințată de Domn ministrului său de Externe. În deosebire de Cuza, în luptă cu călugării greci, Carol I-iu fu primit la Patriarhie.

El avu și o a doua audiență la Sultan, pentru a fi decorat, și i se oferi, data aceasta, ca membrului Casei de Prusia, o revistă militară, apoi audiența de plecare. Dar el plecă tot ca șef al „Principatelor Unite“, căpătând doar dreptul de monedă și de „medalie militară“⁴. În zădar la despărțirea de Midhat-Pașa la Rusciuc vorbea el de granița cu Imperiul. Încă înainte de călătorie se redusese cu 7.000 oameni armata, operă a lui Florescu, pe care apoi, gândindu-se la refacerea ei, cu înlăturarea misiunii militare franceze, noul ei șef o judeca de sigur de prea aspru⁵. Domnul român aștepta, după

¹ Se cerea pe monede semnul vasalității, dar pentru tratate și convenții se va cere avizul Principatelor; *ibid.*, p. 133 și urm.

² La tratate și convenții se făcea rezerva drepturilor fixate țării prin acte anterioare și se adăugia că ea-și păstrează dreptul de „aranjamente particulare și locale cu Puterile străine“. Se renunța însă la decorație. Tributul rămânea să fie fixat pe urmă.

³ *Ibid.*, p. 146.

⁴ V. *Charles I-er*, I, pp. 338-9.

⁵ *Aus dem Leben*, I, pp. 98, 119-20. — Pentru cele d'întăiu măsuri luate de Cuza în vederea îmbunătățirii ei, v. și *Expunere de îmbunătățirile cele mai însemnate introduse în armata Principatelor*.

toate concesiile ce a putut face, în situația sa și cu privire la originea sa, ca Napoleon, căruia-i scrise direct, să-l ajute și la realizarea unui împrumut, a cărui necesitate era impusă și de o rea recoltă, amenințând mai ales Moldova cu foametea¹.

Lichidarea în afară a trecutului se isprăvisese; ceia ce acum începea era încercarea, peste măsură de grea, cu interesele partidelor și clanurilor din trecut.

Unite de la 24 Ianuarie 1869-1 Iunie 1869, București 1861 (școli, reunirea dorobanților cu armata, burse pentru ofițeri la Metz și Saumur, misiuni în Maroc, crearea trenului militar și a atelierelor, a arsenalului, a tipografiei și litografiei, a administrației și intendenței, a „mesei generale de întreținere”).

¹ *Aus dem Leben*, I, pp. 99-100. Cf. refuzul lui Napoleon până se va înțelege Domnul cu Poarta; *ibid.*, pp. 115, 120.

CAPITOLUL II.

Falimentul cluburilor.

După câteva luni de Domnie, abia o jumătate de an, Carol I-iu, care învăța abia românește cu venerabilul Laurian, ale cărui teorii latinisante îi păreau pe dreptate absurde, dar care străbătuse acum cea mai mare parte din țară, arătând un mare simț pentru frumusețile ei naturale și o adâncă înțelegere pentru monumentele trecutului ei: la Târgoviște, la Argeș, la mănăstirile muntene, la cele din Moldova, la Iași, ajunsese a cunoaște uimitor de bine pe oamenii politici ca i nu în zădar îi dăduseră tronul, dar *el se înșela foarte mult dacă socotia că-i poate câștiga și domina, într'o bună colaborație onestă, în jurul său.*

Raportul care se presintase Domnului la 10 Maiu st. v., cuprindea aceleași aspre acușații contra regimului trecut, care provocase o „cangrenă ucigașă“, cu mențiunea economiilor făcute, *condamnarea legii rurale*, grăbită și urmată de un haos de regulamente, provocând dușmăanii de partide“, — adecă: de clase —, „neglijarea agriculturii“, abusul cu „munca de bună voie“ în locul celei silite, așa că s'a venit cu o lege nouă. Se glorifica garda națională, pe care Domnul o va găsi neascultătoare de prima sa chemare, silind-o însuși să se adune. Se mândriau cu libertatea acordată în sfârșit presei. „această puternică egidă contra tiraniei, această nobilă armă contra abuzului și arbitrariului“. Lăuda armata pentru actul de la 11 Februar, notând foarte pe larg, ca unui militar de carieră, tot ce s'a făcut, în așa de scurt timp, pentru a o îmbunătăți, Se făgăduia Bisericii, robită de Cuza, cum n'o făcuseră „răii suverani și despoți“, și restituirea averilor „secularisate“ prea

mult și prea brutal, împotriva voinții „strămoșilor“, căinând pe călugării lăsați muritori de foame, atunci când și Domnul, acoperit cu injurii, ar fi tras la sine ceva din ce se cuvenia clerului: se deschidea chiar o porțiță către despăgubirea Locurilor Sfinte. Se descria starea sărăcăcioasă și neigienică a școlilor, amenințând pe o parte din profesori cu destituirea, în același timp când se făgăduia o reformă de caracter practic, cu un întreg program de măsuri, din care nu lipsește musica și conferințele. Se definea societatea „filologică“, din care va ieși Academia Română, cu participarea Românilor de peste hotare, despărțiți de veacuri politicește, un „dicționar biographic și bibliografic“ trebuind să ajute la cunoașterea trecutului. Se prezenta ca defectuoasă organizarea agriculturii și lucrările de cale ferată, spre Giurgiu și pe Siretiu. Se aduceau cifre ca să se arăte starea deplorabilă a finanțelor, — întinsă lucrare datorită, se pare, lui Mavrogheni. Nu se poate zice că se cruța vre-o critică și că se uita vre-o făgăduială. Numai cât îndeplinirea acestui program cerea alte vremi, alte mijloace și alți oameni.

Deocamdată, după negocieri cu deosebiți financiari din străinătate, Bălăceanu încheie cu Casa Oppenheim din Paris un împrumut pe care Guvernul îl desaproba și pe care Domnul îl găsea neacceptabil¹. În același timp alegerile pentru noua Adunare luau caracterul pătimaș care putea să se prevadă și după ciocnirile de până atunci între liberali și adversarii lor. Carol I-iu credea că intervenția sa pentru o libertate absolută a votului corespunde cu starea materială și morală a corpului electoral și cu conștiința administrației pe care n'o putuseră schimba cele câteva luni de Domnie „occidentală“. În timpul cât Domnul călătorește pe Dunăre până spre Gura Chiliei, alegerile se făceau într'o atmosferă de război civil. I. Brătianu mergea la Palat să arăte (Novembre) că în noul Parlament „o treime din deputați sânt cuziști și separatiști, a doua treime guvernamentali și a treia liberali“².

Se încercă potolirea dușmăniilor prin tonul unui mesagiu, în care, arătându-se ce s'a făcut pentru consolidarea situației

¹ Pentru 18 milioane și jumătate s'ar plăti în douăzeci și trei de ani 32 de milioane; *Aus dem Leben*, I, p. 154. Cf. *ibid.*, pp. 152-4.

² *Ibid.*, p. 159.

internaționale a țării de la acel „11 Februar“, pe care Domnul era silit a-l pomeni ca punctul de plecare al unei mișcări de regenerare, se chema toată lumea la o unire solidară, uitându-se „interesele personale“, moștenire a trecutului, care pot primejdui viitorul însuși al patriei. În afară de aceasta se căuta îndreptățirea pentru un împrumut care putea să fie atât de ușor criticat. Răspunsul Camerei, presidată de Lascar Catargiu, și al Senatului, al cărui președinte era Mitropolitul, cuprindea parafrasarea acestui cuprins de o înaltă inspirație morală; realitatea însă era să fie aceeași care împiedecase pe Cuza de a governa, înainte de Statut, dar și supt acesta.

Vacanța de Crăciun veni fără să se fi votat budgetul și împrumutul.

Chemat de Domn, Brătianu arată că, în vederea complicațiilor se puteau ieși din răscoala eretană, cu neputință de potolit, nu se poate merge cu aceste Adunări, nici cu slabul guvern al lui Ion Ghica, „legat preea sfios de forme constituționale“. *Revoluționarul de odinioară se convertise înaintea realității la nevoia unei guvernări tari.* Ion Ghica, incapabil de a părăsi principiile sale „engleze“, demisionă. Era mai ușor să se accepte această demisie a omului abdicării față de Poartă decât să i se găsească un succesor. El trebui deci să rămâie.

Cuvântările de Anul Nou ale lui Carol I-ii, menținându-se în același cerc de binevoitoare indemnuri, n'aveau nimic din asprimea, dar și din precisiunea acelor ale unui înaintaș care, el, hotărât să părăsească oricând puterea, n'avea grija, așa de grea, a întemeierii unei dinastii.

Dar încă în Ianuar 1867 se ajungea măcar la votarea, împrumutului, pentru care stăruia Bălăceanu. Numai generalul Haralambie făcu loc generalului Gheorghiu, format în Prusia. Însă agitațiile urmau. O „societate a amicilor Constituției“ se formase, și, la adunarea ei din 30 Ianuar st. v., supt presidenția lui Rosetti, vorbeau noi liberali, ca I. Marcovici, Simion Mihăiescu, care trebuia să treacă prin închisoarea delapidatorilor, V. Alexandrescu-Urechiiă, Moldovean, fost școlar al Academiei Mihăilene, bursier în Spania și harnic autor de lucrări diferite fără un talent deosebit. I. Brătianu desfășura acolo un întreg program de viitor, în care el trecea peste ideea de partid: „Niciun om, niciun partid nu poate

să spună că ce s'a dobândit este fapta sa, căci este numai fapta națiunii întregi cu ajutorul acelei voinți puternice, voinței lui Dumnezeu¹. E o chemare puternică a tuturor pentru îndeplinirea nevoilor naționale așa cum fusese rostite în actul de la 10 Maiu 1866². Brătianu se apără de învinuirea că ar avea ceva comun cu socialismul sau comunismul.

Peste câteva săptămâni (21 Februar-5 Mart) un vot nemotivat al Adunării răsturnă cu o majoritate de trei voturi pe Ion Ghica.

Ion Brătianu era gata să ieie puterea, dar el întâmpină, hotărâta opoziție a lui Lascar Catargiu și a lui D. Ghica, a lui Manolachi Costachi chiar. Din aceste greutăți noi ar fi ieșit Ministeriul Goleșcu, de și Domnul își mărturisia simpatia pentru Brătianu. Sarcina căzu însă asupra cuiva care se ținea de mult la o parte de politica a cărei direcție o desaproba omul cinstit, cult și clar văzător care era Constantin A. Crețulescu, de ale cărei păreri asupra necesității de a schimba resortul sufletesc al unei clase conducătoare decăzute a fost vorba mai înainte, în zilele lui Cuza, pe care îl servise cu un modest devotament, părăsind fără nicio părere de rău puterea, cu care nu putea face nimic în astfel de condiții. Lipsit nu numai de orice pasiune politică, dar și de orice interes de partid, el își asociază, după dorința Domnului, pe Dimitrie Ghica (la Culte) ca și pe Ion Brătianu (la Interne), pe Ștefan Goleșcu, de mult ieșit din circulație (la Externe), și pe un tânăr Moldovean, de la Botoșani, Alexandru Vășescu, păstrându-se generalul Gherghel, care lucra cu ofițerii germani trimesi de la Berlin (c'pitanul Krenski), la Războiu³. Kogălniceanu, omul loviturii de Stat, hulit în Constituantă, reapărea ca să ceară un Ministeriu de stânga⁴. Cu economii mari în program, acest Ministeriu purta pecetea gândirii lui Crețulescu când, după marile făgăduieli din Maiu 1866, declara lămurit că va aduce cât mai puține legi.

¹ Din scrierile lui I. C. Brătianu, I, p. 420.

² Din nou îi răsăria, pentru învățământ, icoana lui Lazăr.

³ El trebuia să se retragă, după stăruinți din Paris, tocmai de aceea; *Aus dem Leben*, I, p. 198.

⁴ *Ibid.*, p. 184. Un discurs al lui la 10 Maiu 1867 către Domn; *ibid.*, p. 199.

Dimitrie Ghica

Cu aceleași Adunări I. Brătianu făcea să se voteze și concesiia englesă pentru linia Giurgiu și lichidă, cu despăgubiri, care satisfăcură la Paris, onerosul contract de furnituri militare Godillot. În adresa către prefecti, *el afirmă principiul de autoritate, trecând și dânsul peste optimismul mulțămirii cu legile singure*: „Instituțiunile, oricât de bine chibzuite ar fi ele, s'ar primejdui îndată, întocmai ca o grădină care, oricât de maestru ar fi fost acela care a creat-o, devine însă o paragină, dacă nu se găsesc cultivatori cari s'o îngrijească neconținut cu inteligență și cu iubire chiar“. I se părea că e indispensabil ca în sufletul tuturor să pătrundă acel „simț al datoriei“, de care se mai vorbise supt urgisita Domnie trecută. El doria ca în județe și comune să se întemeieze o adevărată autonomie¹.

Dar, legat de Moldovenii îngrijorați de luarea în stăpânire a vechii lor patrii prin numărul crescând al Evreilor, în mare parte de proveniență recentă, vechiul închinător al religiei internaționale a francmasoniei revoluționare luase încă din April măsuri contra infiltrației „vagabonzilor“, care fusese de altfel favorisată prin acea desființare a pașapoartelor de care se mândriau așa de mult, în ideologia lor, oamenii de la 11 Februar, în marele raport către Domn. Un cercetător frances, Desjardins, archeolog care făcuse descoperiri în Dobrogea, veni să constate prigoniri antisemite care nu existau². El călători în Moldova și aduse de acolo lucrarea sa *Les Juifs de Moldavie*, apărută tot în 1867. Spăimântat de „zdrențele“ și „imundiciile“ ce văzuse, el scria, cu nepărtenire: „Religia lor e cel mai mic lucru care-i osebește în ochii Românilor. Nu ca Evrei cari urmează preceptele mosaice sânt ei prigoniiți, ci ca un popor străin în atingere zilnică cu alt popor, fără a se contopi vre-odată cu dânsul, nici a se apropia măcar, având alte moravuri, altă limbă, alt veșmânt, acaparând tot micul negoț prin industria sa, tot banul prin dibăcia și economia sa, un popor străin în țara a cării sevă o store, alcătuiind un Stat în Stat... Calici conrupători, cari cumpărau astfel o patrie provisorie și cuceriau un adăpost...

¹ Din scrierile lui I. C. Brătianu, pp. 425-8 (16 Iunie st. v.).

² *Aus dem Leben*, I, p. 199. Cf. Iorga, *Istoria Evreilor în țările noastre*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI.

Triburile lui Israel se pun în mers spre Canaanul cametei, unde întri totdeauna cu punga în mână... Nu vreau să-și trimeată copiii la școlile românești și aduc înainte religia și tirania ce ar fi dacă s'ar impune acestor copii altă limbă decât jargonul lor nemțesc... Nu vreau cu niciun preț să-și trimeată bolnavii în spitalele comunelor sau ale Statului... Scăpând de starea civilă, de impozit, de școală, de spital, Evreii născuți în țară își întrebuințează toată dibăcia ca să scape de serviciul militar... Aceia cari, cu toate șireteniile, nu pot eluda legea, sânt soldați detestabili... 800.000 de brațe nu apucă nici plugul, nici sapa, nici pușca, ci numai banul. Tot micul comerț e în mâinile lor: laptele, carnea, fructele, rachiul mai ales, rachiul pe care nu-l beau și-l amestecă ei cu vitriol, înșelând pe Român și otrăvind tot odată orașele și satele. Evreul e croitor, tăbăcar, tinichigiu, cizmar, ceasornicar... Fac împrumuturi cu 5% pe lună. Am aflat că un proprietar mare, om sigur, împrumutând cu ipotecă, dă 22% pe an, altul 30%. În străinătate discreditează hârtiile de Stat românești³.

Din Moldova însăși conservatorii denunțau abuzurile cu „vagabonzii“, pentru că să aducă demisia lui Brătianu². Napoleon însuși cerea să se oprească aceste prigoniri de care se vorbește, „măsuri așa de protivnice umanității și civilizației“. El era supt influența puternicului conducător al Alianței Israelite“, Crémieux, care va publica o convorbire cu Împăratul în această privință. Glasuri engleze se adăugiau. I se răspunse lui Napoleon că aceste măsuri „n'au nimic excepțional și întră în dreptul comun“, dar că se vor cerceta și pedepsi aspru funcționarii abusivi. Brătianu însuși se apăară făcând să apară în *Monitor* măsurile luate de la 1804 înainte contra năvălirii evreiești în Moldova. În același timp el era presintat la Paris ca un îndărătnic mazzinian. Și ministrul de Instrucție, Victor Duruy, fost preceptor într'o familie boierească de la noi, acusa pe Brătianu ca revoluționar. Va sosi la București pentru cercetări și filantropul Moise Montefiori.

Dar în zădar Domnul apăra poporul român, „cel mai tole-

¹ Cf. Iorga, *Problema evreiască la Cameră*, Vălenii-de-Munte 1910, resumat al cărții lui Desjardins, și *Aus dem Leben*, I, pp. 257-8.

² *Ibid.*, pp. 199-200.

rant din popoarele creștine“. El sprijinia cu energie pe ministrul nevinovat, care-și oferia demisia. I se mai punea în sarcină acestuia că el organizează bandele bulgărești care treceau Dunărea. Brătianu căzu la sfârșitul lui Iulie, și Crețulescu nu consimți să păstreze puterea fără dânsul.

Fostul președinte de Consiliu ieșise pentru totdeauna din circulație. Brătianu era pe un timp exclus de la putere prin voința străinătății, ca „mâncător de Evrei“, ca roșu revoluționar¹, pentru o Franță tot mai bânuielnică, văzând în el și pe acela care ajutasă stabilirea unei Domnii ce arăta tot mai mult că se îndreaptă spre Prusia; era înfățișat ca ocrotitor de bande revoluționare pentru Turci, iar pentru Rusia ca periculos om de stânga. Rosetti, de fapt nefolositor pentru altceva decât frasa liberală, era acum aproape desfăcut de omul de acțiune care era vechiul său amic. Ion Ghica se ocupa de problemele de economie politică și el se va alipi unui conservatism progresiv. Iar Kogălniceanu era imposibil, ca adversar al parlamentarismului și ca prieten al lui Cuza.

Pentru moment Domnul, care *voia pe Brătianu fără liberali*, — și el era cerut de negustorii din București, de provincie chiar prin adrese² de Moldoveni —, *avu pe liberali fără Brătianu*. Aceasta i-o recomandase și Bozianu, și el fost președinte de Consiliu. Misiunea de a face nedoritul Ministeriu de partid, cu oameni mai puțin combativi, trebui să fie încredințată lui Ștefan Golescu, unul dintre cei mai slabi oameni de la 1848. Păstrând pe Dimitrie Brătianu și pe generalul Adrian, câștigând pe Steege (la Finanțe), care era simpatie, pentru originea lui săsească, Domnului³, el își adause oameni șterși, ca un Teriachiu (la Externe), om glumeț, dar fără prestigiu, care spunea odată cuiva care venise în audiență cam afumat: „eu Teriachiu (băutor de opiu“, tu Teriachiu; ieși pe ușă afară“, pe un Dimitrie Gusti din Iași, unde a fost primar, literator de clasa a treia, cunoscut cândva ca autor al unei voluminoase „Retorici“ pentru școli, un Arion (la Justiție), care, plecând pentru niște numiri neplăcute colegilor, va fi înlocuit cu „Fanariotul“ Arghiropol. Steege, lip-

¹ *Ibid.*, p. 213.

² *Ibid.*, pp. 217-8.

³ Soția lui era Moldoveancă.

sit de fonduri, trebui și el să plece. Și nici acest Ministeriu nu plăcea lui Napoleon, care, mergând la Salzburg ca să discute cu Francisc-Iosif și o eventuală cedare către Austria, devenită o Austro-Ungarie, a Principatelor, găsia prilej să mustre pe roșii — „un certain parti“ —, că pregătesc mișcări între „co-religionarii“ din Ardeal¹.

Dimitrie Ghica și Kogălniceanu denunțau slăbiciunea unui Ministeriu fără nicio acțiune, — contractul cu Ofenheim și consorțiul polon Sapiuha pentru o linie ferată până la Roman făcându-se supt influența lui Mavrogheni². Ion Brătianu, bine primit de tatăl Domnului, dar întors fără ispravă de la Paris, cerea disolvarea Adunărilor, și acela care-i păstrase toată simpatia și încrederea îi încredința Finanțele, într'o stare desperată³. Se hotărî, — Teriachiu singur plecând pentru aceasta —, *disolvarea de liberali a unei Camere liberale în mare parte, decât care Brătianu voia una omogen roșie*. Se aducea ca îndreptățire tăgăduirea de Cameră dreptului pe care-l are Domnul de a-și alege miniștrii și ridicarea chestiei înseși a Unirii.

Supt amenințarea „cuzismului“ moldovenesc, — fostul Domn ceruse voia de a se întoarce pentru afaceri, și Ministeriul i-o refusase —, cu nemulțămiri ca a lui D. A. Sturdza, care, totuși se declara liberal⁴, și a atâtoro cari pretindeau că disolvarea e „neconstituțională“ (!), se procedă la alegeri, cu Ion Brătianu acum la Interne, fratele său căpătând o misiune în Apus, și cu o singură numire nouă, a inginerului moldovean Panaite Donici la Lucrări Publice. Brătianu știu, mai ales la Cameră, să-și facă majoritatea care-i trebuia pentru *întăia încercare a supremației ministeriale, a cării răspundere o evita, păstrând la presidenție fantoma lui Golescu. El nu va putea să dureze însă nici măcar un an întreg: data aceasta, îl va răsturna Prusia, printr'o injoncțiune căreia Domnul, de mult părăsit de Napoleon, din ce în ce mai slăbit, nu căută să*

¹ *Aus dem Leben*, I, pp. 221-2.

² *Ibid.*, pp. 226-7. Pentru aceasta și alte concesii, sesiune extraordinară a Camerelor în Octombrie.

³ Încă în 1866, Barbu Știrbei recomandase evitarea împrumuturilor străine, care nu pot fi decât oneroase și, în loc, *vânzarea bunurilor Statului și ale mănăstirilor*; Gh. Știrbei, *l. c.*, pp. 290-1.

⁴ *Ibid.*, pp. 230-1.

i se împotrivescă, și prin ispitirea, în căutarea unei baze, a sprijinirii pe noua Austro-Ungarie.

Rămâne a se arăta prin ce schimbări în legăturile cu puternicii din Apus se ajunse la această soluție, peste ultimele zvâcniri ale liberalismului de vechiu sistem, care apoi trebuie urmărită în aceste câteva luni de zile din care Ion Brătianu ieși definitiv, și pentru multă vreme, zdrobit.

CAPITOLUL III.

Oamenii noi și curente noi în cultura și politica românească.

A doua zi după ce Poarta căpătase *satisfacția de simplu prestigiu* pe care o urmăria și pe care Românii n'au putut-o descoperi de la început și după ce, printr'o notă identică, Puterile garante recunoscuseră noua stare de lucruri¹, Turcii, prinși de continuele greutăți ale răscoalei din Creta și siliți de Mihail al Serbiei să înlăture garnisoana din Belgrad, făgăduind să o facă și pentru celelalte cetăți, nu mai avură nicio preocupare din această parte. Când Sultanul Abdul-Aziz, care avuse curajul unic de a-și părăsi Statele pentru a cerceta Expoziția de la Paris, apărui în călătoria de întors la Rusciuc, el fu încântat că, pe când Mihail nu luă nicio notă de trecerea lui, Carol I-iu alergă să-l salute, și el vorbi afectuos cu acela care apărea mai mult ca un vecin decât ca un vasal, și-l petrecu pînă la trăsura lui².

O încercare greacă, printr'un Ipsilanti, venit anume la București, pentru a pregăti un războiu creștin contra Imperiului Otoman nu fu primită de Domnul român, așa de puțin sigur de însăși situația sa și abia la începutul unei grele opere de organizare militară și financiară³. Dar el însărcină pe Bălăceanu să sondeze, aducând o scrisoare regelui Gheorghe, dacă s'ar putea încheia „o *ligă a Statelor creștine la Dunărea-de-jos și în Peninsula Balcanică*“⁴. Trimesul avea să aducă și primului-ministru grec, Trikupis, aceste propuneri: o *acțiune*

¹ Gh. Știrbei, *o. c.*, p. 293 și urm.

² *Aus dem Leben*, I, pp. 204-5 (Iulie 1867).

³ *Ibid.*, pp. 161, 168.

⁴ *Ibid.*, p. 171.

*de Stat, în locul încercărilor individuale, prin care acțiune să se înlăture orice amestec ispitor al oricării Mari Puteri*¹. Mai mult decât atâta nu se știe.

În ce privește pe Sârbi, ei erau hotărâți să o isprăvească odată cu armele. „Oricine nu se învoiește cu aceasta are puțină valoare pentru Serbia“, se scria din Belgrad. Aceasta o vedea, de altfel, încă din vara lui 1893, Tell, care făcu, fără vre-o însărcinare, o călătorie acolo: „Sârbii“, scria el lui Kogălniceanu, „sânt bărbați cum se cuvine, iar nu fleacuri ca noi. Ei lucrează, iar nu vorbesc, cum facem noi. Au 74 batalioane de gardă națională, care se exersează în toate Joile și Duminecile, cu multă plăcere și entuziasm. Au până acum 23 baterii, vre-o 70.000 puști ghinturate, proiectile analoge cu trebuința armelor, și cu toate acestea lucrează neîncetat la tunuri și puști. Aceste 74 batalioane sânt nu numai pentru apărarea țării, ci gata a ieși peste fruntarii, când va cere necesitatea, rămânând în locu-li clasa a doua de gardă spre apărarea țării. Domnitorul lor este iubit de națiunea întreagă, căci corespunde la toate dorințele ei. Instrucția publică merge paralel cu armarea, și luxul ntu se știe ce este în Serbia. Ținta lor nu este numai independența, ci unirea cu Bulgaria, Bosnia, Muntenegrul, Herțegovina și provinciile serbe din Austria. Pe lângă toate acestea, o dorință generală a se alia cu noi”². Guvernul provisoriu încercase, peste ce stabilise Cuza-Vodă³, trimetând pentru studiul artileriei pe generalul Herkt, noi raporturi de simplă vecinătate, și cu furnituri de sare⁴, după ce, în clipa amenințării turcești pentru România, agentul sârb la Constantinopol, Ristici, declarase că orice acțiune contra României ar provoca „agitații“ în țara sa⁵. Agentul la Belgrad, după un Mănescu, Cehul Prohaska, propunea formal, în acea lună a lui Octombrie, când Carol I-iu mergea spre împăcare la Constantinopol, „o confederație greco-serbo-română“, între Sârbi și Greci existând o înțelegere⁶.

¹ *Ibid.*, p. 178.

² *Rev. Ist.*, III, p. 146.

³ Iorga, *Corr. dipl.*, I, n-le 5, 6.

⁴ *Ibid.*, no. 18.

⁵ *Ibid.*, no. 33.

⁶ *Ibid.*, no. 27.

Dar abia în Ianuar 1867 mergea la Belgrad un om de notorietate, I. A. Cantacuzino, pentru a desvolta relații așa de promițătoare. Primit „fără solemnitate“ în Serbia, el mergea și la Cetinje, unde prințul Nichita, tânăr cavaler poet, era gata de unirea iugoslavă¹ pentru a face și el războiu Turcilor, după datina de atâtea ori seculară². Aducea o scrisoare în care Domnul vorbea de „viteaza nație muntenegreană, care a știut să dea în orice împrejurare exemplul patriotismului și devotamentului“ și i se răspundea cu afirmarea „concordiei ce trebuie să existe între prinții Orientului ca să atingă scopul ce li e fixat“³.

La trecerea pe Dunăre a prințului Mihail Obrenovici, mergând la Constantinopol, el fusese salutat, la Rusciuc, de generalul Goleacu. Indată după aceasta ministrul sârb Garașanin vorbea lui Cantacuzino despre „legăturile de strânsă comunitate ce trebuie să existe între neamurile creștine ale Răsăritului“ și de „datoria României de a nu-și osebi interesele de acelea ale națiilor creștine din Răsărit“⁴.

Mihail se arăta nerăbdător în April, cu atât mai mult, cu cât nu putuse duce la capăt chestia garnizoanelor turcești. Cantacuzino-l sprijinia: dacă România nu întrebuițează ocazia, prințul sârb va face singur, cu Muntenegrul și chiar cu Bulgaria, marele Stat slav peste Dunăre⁵.

Deocamdată, în April, prințul sârb apărea la București, cu ministrul președinte, Marinovici, cu cel de Externe, Blasnavăț, dar nu fără Pașa din Belgrad (!), și era primit cu cea mai mare prietenie. El declara lui Carol I-iu că „România și Serbia au același interes de a desface legătura de vasalitate cu Turcia“ și că o alianță a lor se impune. I se răspunse că pentru aceasta România trebuie să-și formeze întâiu armata⁶. Dar și în Mesagiul din aceeași lună se menționa visita „principelui iubit al uneia din națiunile vecine cu care sânt secole de când trăim

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, no. 33.

³ *Aus dem Leben*, I, pp. 204-5. Părerea princesei văduve Darinca, a lui Danilo, despre Carol I-iu; *ibid.*, pp. 177-8.

⁴ *Ibid.*

⁵ Iorga, *Corr. dipl.*, I, no. 36.

⁶ *Aus dem Leben*, I, pp. 188, 192.

într'o frăție neîntreruptă"¹. Apoi, în Iunie, trimesul muntene-grean, Stanco Radonici, văr al prințului, venia la București, aducând Domnului Ordinul țării sale², și cu acest prilej Carol I-ii, mulțumind, vorbește de „amiciă ce-i este scumpă“, declarând că „e fericit de a restrâng³ legămintele ce există între ambele țări“, iar, pe urmă, la banchet, de „simpatiile cele mai călduroase pentru brava națiune muntene-greană“, prin care răspunde „interesului foarte viu pentru România“ al prințului, „bunul său frate și sincerul său amic“³.

Dar mai departe nu se merse. Pentru Iugoslavi chiar, aceste relații erau în legătură cu criza cetăților, și ele se opriră deci odată cu dânsa. Numai în Ianuar 1868 consulul sârbesc Magazinovici prezintă un plan de tratat între cele două țări care se legau printr'o „unire intimă“ și pentru păstrarea „autonomiei lor“⁴.

Dar acest sprijin pentru o nouă dezvoltare a chestiei Orientului dispăru îndată prin sălbăticia uciderii, la Topcider, a lui Mihail. O puternică manifestare de simpatie în toate stratele societății românești cuprindea nu numai un omagiu pentru marile calități și valoarea politică a princiarei victime, dar și dovada că legătura cu Serbia intra în conștiința însăși a poporului românesc. Ministrul sârb Petronievici răspundea astfel acestor dovezi: „Manifestația de compătimire pentru nenorocirea nației noastre din partea amicilor noștri seculari și statornici ni dă puternice garanții că între aceste două nații se va desvolta tot mai mult o solidaritate care fără îndoială e condiția prin care se poate ajunge la scopul celor două neamuri: acela de a fi așezate legitim alături de alte nații, înaintate și dezvoltate“. Adunarea sârbească, adresându-se celei din București, care presintase condoleanțe, declara că „a văzut

¹ *Treizeci de ani*, I, p. 136.

² *Ibid.*, no. 41; *Aus dem Leben*, I, pp. 204-5.

³ *Treizeci de ani*, I, pp. 138-9.

⁴ *Aus dem Leben*, I, pp. 240-1; *Charles I-er*, p. 409. Pentru tratatul din 20 Ianuar 1868, deschis și pentru Grecia și Muntenegru, v. și Albert Mousset, în *Gazette de Prague*, IV, no. 60; Iorga, *Corr. dipl.*, n-le 163, 166. Carol I-ii, ratificând tratatul, îl privește doar ca „platonice“; *Aus dem Leben*, I, p. 243. V. *ibid.*, p. 244. Turcii desaprobuau armările sârbești. V. și *ibid.*, pp. 254-5. Cf. și *Corr. dipl.*, I, n-le 69, 72.

în această manifestație de simpatie o nouă dovadă a interesului și iubirii frățești pe care totdeauna România le-a purtat poporului nostru“, care, din parte-i, „e însuflețit de sentimente de perfectă reciprocitate, și e plăcut atins că are în vecinătatea sa imediată nația cu care poate împărtăși din inimă bucuria și durerea“. Acel care fu proclamat ca prinț sârbesc, nepotul lui Mihail, Milan, era fiul lui Efram Obrenovici, fost ofițer în România, și al Mariei, fiică a lui Costin Catargiu, prietena lui Cuza-Vodă și mama fiilor lui adoptați. Un general Catargiu se va așeza mai târziu lângă tânărul prinț.

În ce privește Puterile, relațiile Domnului cu Prusia păstrară caracterul strict de familie, de și Wilhelm I-iu merse până acolo încât fericită pe modesta-i rudă, ajuns șef de Stat, pentru hotărârea ce luase în 1866 și pentru rezultatul, neașteptat de fericit, la care ajunsese. Carol I-iu își arată în Memorii mulțămirea că regele Prusiei a intervenit „la o Curte vecină“, adică în Rusia prietenă, cu dinastia înrudită, pentru o căsătorie cu o princesă, copilă încă, acea Mare Ducesă Maria, fiica lui Alexandru al II-lea, care, măritată cu ducele de Edinburg, fiul reginei Victoria, va fi mama unei regine a României; și, cu acest prilej, Bismarck, ca și, de altfel, tatăl Domnului, recomanda cele mai bune relații cu Rusia¹. Se pregăti încă din acel moment misiunea la Petersburg².

Se încercă tot ce era cu putință pentru a satisface pe Țar, diplomația rusească având în vedere numai două chestiuni, după ce încetase o acțiune greșită contra Unirii și a prințului străin: apărarea ortodoxiei și înlăturarea de la guvern a elementelor de stânga. În acest sens Alexandru al II-lea scria prințului dintr'o dinastie cu care erau raporturi așa de vechi și de strânse³. Când Țarul se coborî în Sudul Statelor sale, era vorba să fie trimis ca să-l salute generalul Goleșcu, iar, apoi, ofițerul Dunca și credinciosul Filipescu⁴. În Mart 1868, episcopul rusofil Melhisedec și I. Cantacuzino mergeau la Petersburg și pentru chestia Locurilor

¹ *Aus dem Leben*, I, p. 239.

² *Ibid.*, p. 240.

³ *Ibid.*, p. 240 și urm.

⁴ *Corr. dipl.*, no. 43.

Sfinte¹, dar cu un întreg program în care era vorba și de înlăturarea umilitoarelor capitulații, — contra cărora V. Boerescu publica la Paris o lucrare în limba franceasă, — de revisia patentelor, de vechile datorii ale ocupației și de o convenție postală: totul se ya putea pune la cale, dar pentru averile Locurilor Sfinte nu se poate discuta cu un „Mitropolit necanonic“². Călduroasa scrisoare din Mart a lui Alexandru al II-lea apăsa asupra legăturii de credință, mai tare decât oricare alta³. Impotriva observațiilor franceze Bismarck, scriind Domnului, sprijinia prietenia cu Rusia⁴.

Cel d'întăiu Suveran care-i scrisese Domnului încă primejduit, la 1866, fusese Victor-Emanuel. De aici planul pe care-l mărturisește, discret, însuși Carol I-iu, în Memoriile sale, dar asupra căruia lămurește pe deplin o scrisoare a lui din Novembre 1867 către D. Brătianu. El făcuse să se ceară pentru dânsul princessa Margherita de Savoia, mai târziu frumoasa regină a Italiei; încă din April Papa, consultat, îi scria că speră într'o căsătorie catolică, și, acum, în toamnă, ministrul de Afaceri Străine dădea lui Brătianu o misivă către secretarul de Stat, cardinalul Antonelli. „Dacă izbuteste“, i se spunea emisariului, „atunci țara datorește cea mai vie recunoștință fraților Brătianu, căci ei vor fi dat pe prințul și pe princessa României și prin urmare vor fi asigurat pentru totdeauna dinastia.“ Tot odată, aflând de planul căsătoriei, care fu îndeplinită în 1868, a princesei cu vărul ei, Humbert, se cerea o intervenție, și pe lângă mama ei, ducesa de Genova, pentru a-l zădărnici⁵.

¹ *Aus dem Leben*, pp. 255-6; *Corr. dipl.*, no. 68.

² *Aus dem Leben*, pp. 242-3, 348.

³ *Ibid.*, p. 255. Urmează a lui Gorciacov; *ibid.*, pp. 255-6. Cf. și *ibid.*, pp. 256-7.

⁴ Cretzianu, *o. c.*, pp. 248-9. Se merse până la invitarea la București a lui Ignatiev, care refuză; *ibid.*, p. 259. D-na Cornu credea că trebuie să combată ideea unei noi „promisiuni a României către Austria“; *ibid.*, pp. 249-50. Ea vorbea și de *zvonul, apărut la Paris, că se pregătește proclamarea independenței românești*; *ibid.*, *Despre aceasta, planul regal, și Carol-Anton, care o știe de la Napoleon*; *ibid.*, pp. 259-61. Atitudinea lordului Stanley; *ibid.*, pp. 262-3.

⁵ *Aus dem Leben*, p. 253, la 24 Februar/7 Mart 1868; Cretzianu, *o. c.*, pp. 261-2.

Am văzut prin câte faze trecuse atitudinea lui Napoleon, bolnav, slăbit și încurcat în socotelile sale. Impresia ce se capătă, pentru acest moment ca și supt Cuza, e că, exagerând greșelile guvernelor românești, ia chestia Evreilor și a agitațiilor revoluționare, în aceia a aplecării spre Prusia și Rusia chiar, se căuta un pretext pentru ruperea legăturilor de ocrotire și *putința de a face din nou ca „Principatele“ să devie un obiect de schimb în combinațiile internaționale.* Aceasta se văzu la întâlnirea Impăratului Francesilor cu Francisc-Iosif la Salzburg, în August 1867. Se cunoștea, în punctațiile de acolo, *ofera făcută Austro-Ungariei de a-și muta granița la Dunăre*¹. O convorbire a aceluia care conducea în acel moment, cu puteri nelimitate, noua politică a Monarhiei, orientată acum către Pesta, Andrásy, vorbea astfel lui Gheorghe Știrbei, puțin timp după această întrevedere fără rezultat: „Știi că a fost vorba de provinciile dunărene în întrevederea Impăraților la Salzburg, în August trecut. Impăratul Napoleon a venit să ni ofere Principatele. Am răspuns Impăratului Napoleon: „Sire, ni oferiți ceva care nu ni aparține și n'am putea păstra. Impăratul Francisc-Iosif n'ar putea primi acest present“².

Când, în Maiu 1868, D. Brătianu merse la Torino să presinte felicitări aceleia care era acuma mireasa altuia, el căută să vadă pe prințul Napoleon și auzi din gura lui aceleași păreri: că „tronul e zguduit“, că „desorganizarea e la culme“, „nemulțămirea generală“, cu întrebări dacă nu sânt pretendenți indigeni, Ghiculești, Sturdzești. Prințul frances era pe atunci imbiat de unii Unguri să se așeze pe tronul lui Matiaș Corvinul. El se temea de influența rusească la București. Victor-Emanuel, primind pe trimesul român, califica astfel politica francesă: „O, Franța e foarte rea! Pentru că-i e rău acasă, creiază dificultăți altora“³. În Iunie următor, prințul Napoleon era primit solemn la București, dar privi lumea venită să-l aclame pe cel dorit odinioară să fie prințul străin al țării cu obișnuita-i mutră de despreț. Aceleași învinuiri le va auzi tri-

¹ Cf. și Iorga, *Partea lui Napoleon al III-lea în Unirea Principatelor*.

² Gheorghe Știrbei, o. c., pp. 261-2.

³ *Ibid.*, p. 265.

mesul, la Paris chiar, de la de Moustier, acum la Afacerile Străine. Tot atunci Napoleon îl primi, dar pentru a-i spune că *România ar putea ajunge cu vremea la independența dorită*¹.

Prințul Napoleon recomandă de două ori legătura cu Monarhia vecină și mai ales cu cele 15 milioane de Unguri, ceia ce fu redus de D. Brătianu la biete 5.000.000 Maghiari de rasă². Carol I-iu era, de altfel, bucuros că, de pe urma scrisorilor și misiunilor la Viena, Francisc-Iosif îi răspunsesse cu o amabilitate, care, în lungul curs al vremii, va deveni o prietenie personală, sinceră și durabilă. În curând, la capătul decepțiilor cu toți aceia de cari dorise în zădar a se lega, el văzu deci în Austro-Ungaria nouă și în marele ei ministru un sprijin permanent al politicei sale.

Câtă vreme erau însă Roșii la putere, această rupere cu trecutul nu se putea face.

Pentru a se aduce o schimbare trebuia apariția unei noi generații formate în alte împrejurări.

Direcția studiilor pentru tineret trebuia să fie ea însăși alta decât aceia către Parisul din epoca de decădere a domniei, odinioară glorioase, a lui Napoleon al III-lea. Pe când pentru armată se continua trimeterea în Franța, — astfel bursierii flotei începătoare —, de la sine, din cauza unor mai vechi legături, unele familii făceau ca odraslele lor să se formeze într'o Germanie hotărît naționalistă, până la spiritul jertfei totale, dar cu o strictă disciplină și fără nimic din ideologia revoluționară de la 1848. Această stare de spirit importată de la Universitățile germane, cu o puternică aplecare spre conservatismul iuncărilor și al intelectualilor de pregătire universitară, trebuia să fie îndată simțită în viața publică.

Ioan Carp dusese el însuși la Viena, în 1815, deci înainte de studiile la Berlin impuse lui Kogălniceanu, care doria așa de mult să treacă la Paris, pe fiii săi Nicolae și Petru. Cel de-all doilea, născut la 1837, din căsătoria lui Ioan cu fiica boierului

¹ *Ibid.*, pp. 275-6. Dar, după știri de la consulul rus Offenbergh, învinuirea că Brătianu înarmează handele bulgare; *ibid.*, pp. 277, 279.

² *Ibid.*, pp. 264, 272-3.

lutovean, alcătuitor de proiecte constituționale, Iorgu Radu, fiu numit tot Petru, merse încă foarte tânăr la Berlin, și iarăși părintele voi să întovărășească pe fiu. Se alese însă, pentru a rămânea în dominantă cultură francesă, așa-numitul „Französisches Gymnasium“ din capitala Prusiei, unde se păstrau tradițiile emigraților calvini din secolul al XVII-lea, cari dăduseră Germaniei atâția oameni de o înaltă valoare: pastorul coloniei forma legături cu Kogălniceanu însuși. Urmară, după o inițiere de o extraordinară distincție, studiile universitare ale tânărului la Bonn, în 1858.

În același timp, la Heidelberg se aflau, conduși, în 1848, de Ardeleanul Petru Suci, care va fi, mulți ani de zile, profesorul de drept roman Petru Suci — și, data aceasta iarăși, dacă nu era tatăl, era mama tinerilor, și surorile, care se întoarseră apoi în țară —, fiii boierului Ghica de la Comănești¹, cari, din această educație germană, aduseră și obiceiul de a-și umplea administrația marelui lor domeniu, conceput feudal, cu funcționari nemți, deosebit de aspri, până la cruzime, față de „barbarii“ țărani de acolo²; tinerii Ghica erau „prinți“ precum lui Carp i se spunea „von Carp“ de colegii și chiar profesorii săi.

Din când în când studentul de la Bonn întâlnea la Berlin pe alți ucenici ai gândului german de atunci, cari păstrau Franciei, pe care o serbătoriră în persoana prințului Napoleon, când călătoria spre Viena și Pesta, apoi și la București, sentimente de recunoștință, anume: viitorul ministru, format la studii economice, Ioan Strat, Grigore Lahovari, intrat și el imediat în viața politică, un Racoviță, Nicolae, un Balș din Moldova, un Dimitrie Giani, care va face și el o mare carieră politică și, în sfârșit, Iacob și Leon, fiii lui Costachi Negruzzi, care, veșnic guvernamental, urmase sfatul lui Mihai-Vodă Sturdza de a nu-și trimete urmașii în pierzătorul de suflet Paris³.

La Viena studia în același moment, după câtva timp la

¹ Ionașcu, *Material documentar privitor la istoria Seminarului din Buzău*, București 1937.

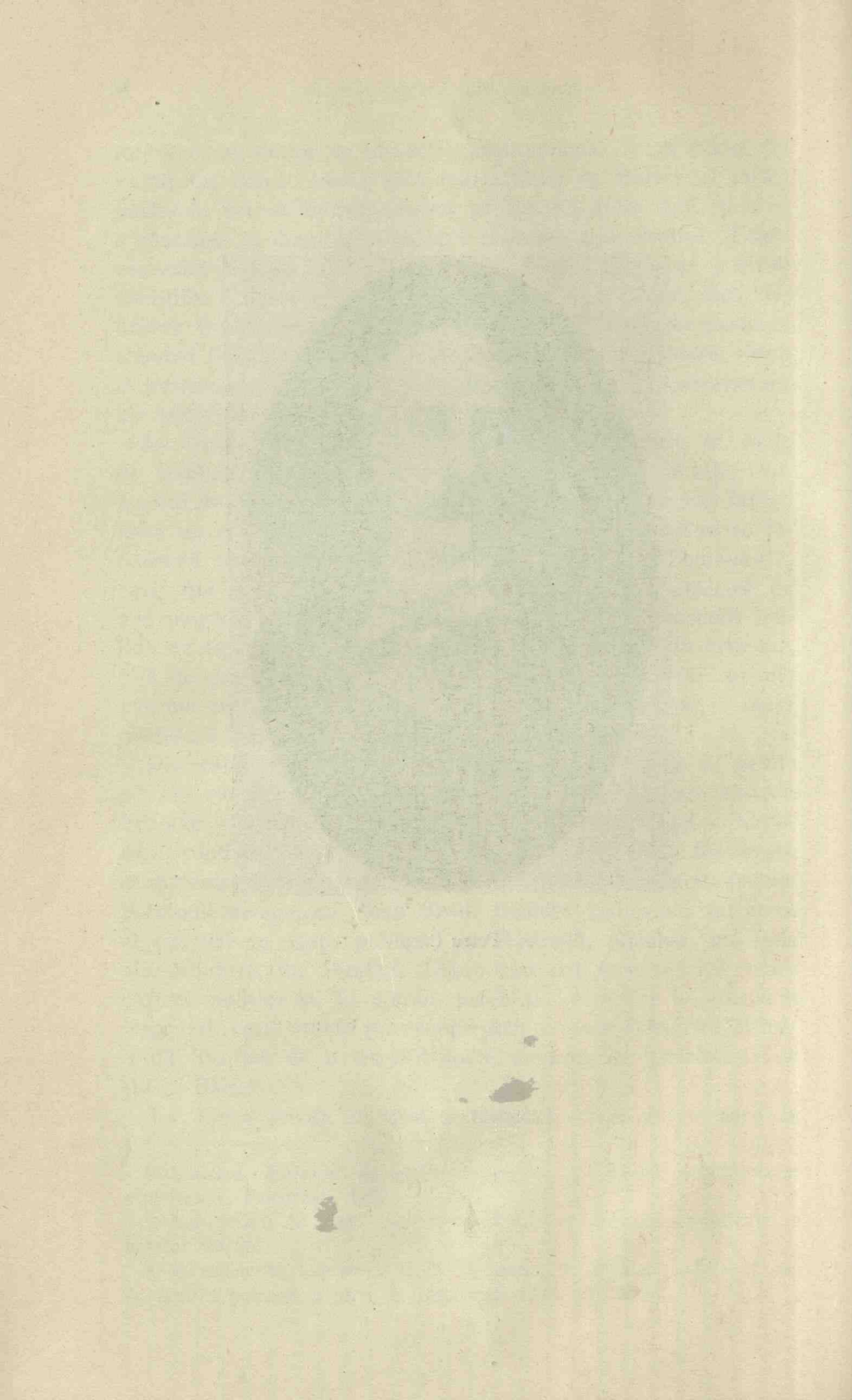
² Am tipărit în *Rev. Ist.*, resumatul unei plângeri, publicate, a acestor țărani.

³ V. escelenta lucrare a d-lui C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, I, București 1936, pp. 652-3.

Petru Carp

liceul românesc din Brașov, fiul unic al lui Ioan Maiorescu, strâns legat de spiritul german prin activitatea sa de emisar revoluționar pe lângă dieta din Frankfurt și de lumea austriacă prin trecătoarea funcție de Stat pe care o avuse în capitala Austriei. Așezat, printr-o favoare specială, la 1856, în Theresianum, unde se formau membrii aristocrației și chiar câte un vlăstar de principe străin, Titu Liviu Maiorescu, născut la Craiova în 1840, se pătrunse de același spirit de autoritate, de același orgoliu de clasă privilegiată, la care, în studii tot așa de excepționale ca și ale lui Carp, se adăugia o nesfârșită curiozitate pentru orice idei, până la cele mai îndrăznețe și mai absurde chiar. Și la dântul domina același mândru individualism, aceiași siguranță de sine, același spirit dominator și aceiași încredințare a unei misiuni de îndeplinit.

La 1862 Carp se întorcea în țară, așezându-se la Iași, unde până atunci stăpânia spiritul pe care-l adusese ca profesor la noua Universitate creată, pe baza Academiei Mihăilene, de Cuza-Vodă, Simion Bărnuțiu. Un spirit de strictă, îngustă, fanatică romanitate, având toate însușirile unei credinți și purtând toate roadele unui onest și adânc devotament. Crescuți în ideia latinității tradiționale, ucenicii acestei reîntrupări a Romanului antic, sever în moravurile sale, impunător prin demnitatea ținutei, serios în ce privește pregătirea predicei sale de mai mulți ani, nu puteau fi pentru prințul străin și pentru acel liberalism, moștenit de acesta de la tată, ideie cu care-i plăcea să se mândrească, și în credința că ea corespunde cerințelor noului mediu. Carol I-iu era pentru Bărnuțiu mai rău decât un usurpator: întrerupătorul tradițiilor de guvernare prin Domnii indigeni. Păcat că n'avem înseși mărturișirile lui sau măcar ale acestor aderenți ai doctrinei din bibliile sale, tipărite apoi de aceștia¹, cu ortografia latinistă stabilită de Ardeleni, dar viața întreagă a acestor oameni servește pentru a lămuri atitudinea unei grupări, care la început nu era politică în sens de partid, față de problemele ce se puneau după căderea lui Cuza.

O serie de conferinți se deschise din partea tinerilor veniți

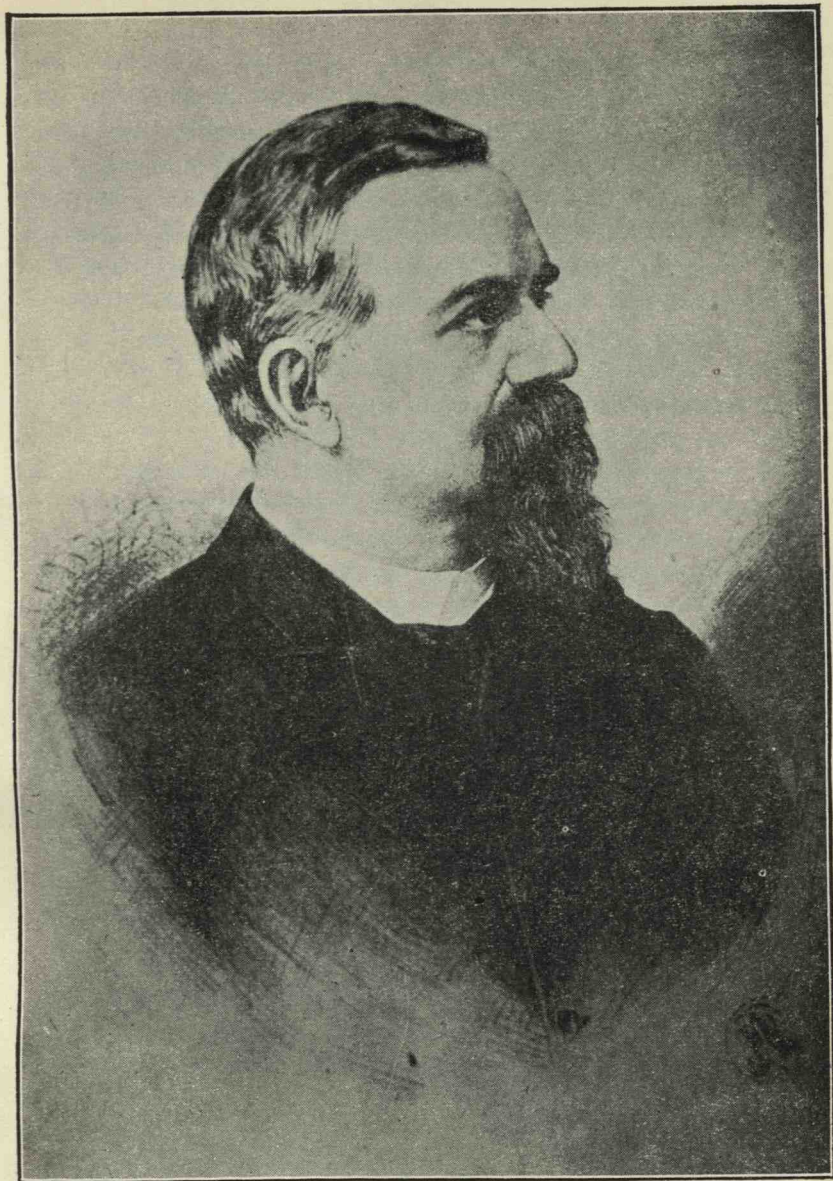
---

¹ *Dreptul natural privat și public și Dreptul ginților natural și pozitiv*, etc. Cf. G. Bogdan-Duică, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, secț. lit., 1933.

din străinătate contra acestui spirit. La ele participă și Carp, dar inspiratorul și ordonatorul era Maiorescu. Acesta făcuse studii la Universitățile din Berlin și din Giessen, după o conferință la București contra socialismului, trecuse apoi la Paris, pentru licența în drept, necesară carierei de avocat din cauza identității codurilor cu cele românești. Tipărindu-și cea d'întăiu lucrare, în limba germană „*Ceva filosofie într'o formă înțeleasă de oricine*“, avem dovezi că ea a fost citită cu interes mare și în cercurile cele mai inițiate în acest domeniu din Germania (1861). Intors în țară, el ține întâile prelegeri publice, îndată foarte mult remarcate, despre estetică la București. Dar, de și întrase în legătură cu Universitatea de aici, căreia, în vâltoarea luptei lor politice, îi lipsia cu totul direcția ideologică, el trebui să încerce, cu toate marile însușiri de vorbitor elegant, corect și logic, dar fără spontaneitatea și sinceritatea lui Carp, o carieră de magistrat, fiind numit supleant la tribunalul din Ilfov, apoi procuror. Locul de profesor i se oferă însă la Iași, în chiar anul sosirii lui Carp, cu care se legă printr'o prietenie trainică. Cu direcția liceului, unde domnise odinioară, prin Laurian, același spirit al Romei, pe care-l combătu de la început ca anacronic, — de și susținea limba latină, ca mijloc de formare a caracterelor¹ —, denunțându-l și ca periculos, el unia și lecții de istorie, înțeleasă altfel decât până acum, la Universitate. Fi-rește că stărui să i se dea, în loc, un curs de filosofie, pe care-l și avea la 1862. Trecând prin conducerea Școlii Normale, în care introduse spiritul noii pedagogii germane, el se văzu ridicat, în ciuda amintirii meritelor și prestigiului bătrânului Ardelean, plecat, greu bolnav, ca să-și isprăvească viața în cale spre satul originii sale, la situația de rector al înaltei școli ieșene. Scos de acolo prin intrigi și dat în judecată, își va recăpăta locul.

La 1865 o societate se formează, *Junimea*, în care se întâlneau cu Carp și frații Negruzzi, fratele Doamnei Elena, Teodor Rosetti, și el de formațiune germană, și un vioiu

¹ V. Pentru ce limba latină este chiar în privința educațiunii morale studiul fundamental în gimnasiu, în Anuarul gimnasiului și internatului din Iași pe anul școlastic 1862-1863. Urmă o încercare de a fixa regulile unei ortografii fonetice (*ibid.*, 1863-4).

Titu Maiorescu

fost student la Paris, fiul traducătorului *Henriadei*, Vasile Pogor, om de talent, care a încercat și versuri. Se adăuseră mai mulți alții, profesori ca Melik, Paicu, Brandia (Brânză), Ioan Caragiani din Macedonia¹. Din acest mediu răsări apoi, în Mart 1867, revista căreia i se dădu titlul, imitat după publicații germane, de *Convorbiri literare*².

O luptă politică împotriva ideilor curente în Iași, care erau predicate, supt forma barnuțiană, timbrată la București de „cuzistă“ și „separatistă“, de mai multe ziare efemere, *Tribuna Poporului*, *Dreptatea*, *Originea*, începea tot atunci. Organul ei era *Gazeta de Iași*, care nu uita să însemne încă un program „moldovenist“ al cărei apărător era, în fund, și Kogălniceanu. E neted anti-liberală și *dușmană a ideii de Stat copleșind pe aceia de nație*; ea și în mai vechea predicăție a lui C. Crețulescu se combate însăși ideia de partid, decăzută până la urmărirea ambițiilor individuale. Oamenii de merit trebuie să încunjure dinastia într'o perioadă de încetare a luptelor până ce vremea nouă își va da noile partide. Dar în același timp spiritul lui Carp se simte în apărarea „principiilor sociale cele mai sacre“, între care mai ales al proprietății, jignit de reforma pripită a lui Cuza-Vodă, și se lua apărarea Evreilor, cari ar trebui pregătiți să fie niște colaboratori, așa cum o ar cere progresul civilizației³.

Ales de noua Cameră, Carp, care fusese, peste un an, secretarul Agenției de la Paris, era să proclame aceste idei de la înălțimea tribunei parlamentare.

În Februar 1868 se începea deci lupta între cele două concepții, și anume pe chestia bandelor bulgărești, Brătianu fiind socotit că le ocrotește și le ajută.

O veche legătură revoluționară internațională, cuprinzând garibaldienni și făcători de proiecte, ca Marc Antonio Canini⁴, făcuse ca, încă supt Cuza, la începutul lui 1806, Rosetti și un Nicolae Jipa să se unească într'un „comitet“ bucureștean

¹ Iorga, *Ist. lit. mod.*, I, p. 66. Pentru trecutul lui Maiorescu v. *Titu Maiorescu, Insemnări zilnice*, ed. I. Rădulescu-Pogoneanu, I, București 1937; M. Dragomirescu, în *Enciclopedia Română* a lui Diaconovici; S. Mehedinți, *Titu Maiorescu*; Iorga, *l. c.*, pp. 66-71.

² Iorga, *l. c.*

³ *Ibid.*, pp. 64-5.

⁴ V. Marco Antonio, *Vingt années d'exil*, Paris 1869.

cu Carada, Serurie, etc. El era în raporturi care nu se pot lămuri îndeustul cu câțiva revoluționari bulgari, cărora li se substituie apoi cuceritoarea personalitate a lui Gheorghe Racovschi din Cotel, apostolul unirii sud-slave, care scotea ziarul româno-bulgar *Viitorul*, până ce trecu, la 1867, în Rusia. Alături de el sta șeful de haiduci Panaiot Hitov, care trecu la 1867 cu banda sa la Siștov. Racovschi moare la București în 1868, dar cetele lui Dimitrie Asenov și Ștefan Caragea fac de la noi o invazie în 1868¹.

Interpelarea lui Carp în această chestiune, a cărei desvăluire nu era în interesul țării, coincidea cu observațiile ministrului de Externe frances, de Moustier, un vechiu adversar al României, care acusa pe Brătianu și de atitudine ipocrită față de Franța și întrebunța un astfel de ton în nota pe care o trimetea la București încât ea trebui refuzată de Domn personal, și i se presintară scuse, Rusia protestând contra intervenției; o circulară către consuli deamănția orice conspirație din partea Guvernului. Și Fuad denunța acțiunea bandelor, dar i se răspunse tot așa de hotărît; el ajungea să spuie că, *decât toate aceste năcazuri, mai bine România ar fi independentă*. Domnul credea că pentru stricarea bunelor relații cu Napoleon lucrează la Paris pretendenții indigeni².

De la început, în acel debut al său în Parlamentul pe care nu odată era să-l domine, Carp se înfățișa ca vorbind numai în numele său, nu al opoziției conservatoare, care se alcătuiseră îndată, fără a avea însă o organizație serioasă. Era un atac împotriva unelirilor rusești în Balcani, — aceasta în momentul când din Berlin îi veniau Domnului îndemnuri repetate de a căuta bune raporturi cu Imperiul vecin³ —, dar, în același timp, se desaproba acele legături cu Serbia, la care am văzut că ținea Domnul, fără a face însă din ele, cum poate că era de dorit, o basă principală a politicei sale. Legăturile cu Franța, pe care le prefera oratorul, erau prețuite însă, după noua metodă „socialistă“, numai din punctul de vedere al oportuni-

¹ P. Constantinescu, *Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei*, Iași, p. 44 și urm.; același, în *Arhiva din Iași*, XXXI; Ilie Bărbulescu, *ibid.*, XXVIII, pp. 93-7; Mincev, în *Gazeta Cărților*, 1939. Cf. *Aus dem Leben*, I, pp. 279-81.

² *Ibid.*, pp. 245-6, 247.

³ *Ibid.*, p. 239.

tății, iar cele cu Prusia erau condiționate, ca și cum s'ar fi cunoscut sfaturile din Berlin, de părăsirea oricărei solidarități cu Rusia în chestia Orientului.

Pe de altă parte, ca un contrapond la acest umanitarism, se aducea din partea fracțiunii ieșene presintarea proiectului care opria așezarea Evreilor în sate și se cerea pentru ca eți să se stabilească în orașe îngăduirea formală a comunelor; li se tăia dreptul de a lua moșii, vii, cârciume, hanuri, velnițe, mori, păduri și de a încheia contracte cu Statul. Comerțul lor era supus unui certificat comunal de breslă. Li se interzicea Evreilor vânzarea de alimente și băuturi la creștini. Măsurile erau să aibă un efect retroactiv.

De și Brătianu se împotrivia violent, efectul fu o mai furioasă pornire în Apus contra României¹. În zădar făcu Domnul însuși un drum în Moldova, — cununând la Iași pe Roznovanu (!) —, urmat de al lui Brătianu la Bacău, centrul antisemitismului, unde fu insultat ca prieten al Evreilor², ceia ce nu-l împiedecă să aducă trupe și să disolve garda națională³.

Ofenheim și consorțiul condus de Strousberg, de fapt un aventurier, care lucrase și în Rusia, se împărtășiră și ei, de și vădit susținuți de Domn, de această antipatie contra străinilor, Strousberg însuși fiind Evreu⁴: contractele cu acesta fură primite în masă, cu un mare scandal.

Peste câteva zile, tot în acest furtunos April, Ștefan Golescu, ministrul fără autoritate, care totuși propunea Domnului căsătorii în Suedia, Danemarca, Bavaria, era înlocuit prin fratele său, generalul, Brătianu primind apoi și interimatul Finanțelor. Președintele Consiliului lua Externele.

Al doilea atac contra lui Brătianu fu, potrivit cu programul de la Iași, în legătură cu chestia evreiască. Aceasta de

¹ *Ibid.*, pp. 258. Cf. și *ibid.*, pp. 261-2, 266.

² *Ibid.*, p. 265-6.

³ O scrisoare a prințului Carol-Anton către Auerbach pentru a lămuri influența ziar evreiesc din Viena *Neue Freie Presse*, fu dată publicității de acesta; *ibid.*, pp. 268-9. Prințul credea că această stare de lucruri ar putea duce la un nou proiect ca acel de la Salzburg; pp. 269-70.

⁴ *Aus dem Leben*, I, pp. 243-4, 248, 254. Cf., înseși Memoriile lui Strousberg, *Dr. Strousberg und sein Wirken, von ihm selbst geschildert*, Berlin 1876, p. 337 și urm.

și, în Mesagiul de largi perspective și de mare încredere către noua Adunare, aleasă fără tulburări, Domnul însuși arăta că nicio ură religioasă, vrednică de evul mediu, nu se ascundea în măsurile de preservare economică pe care le aproba pentru necesitatea lor¹. Se lovia, de Carp, într'o administrație nedi-bace, supusă sugestiilor a ceea ce oratorul socotea ca o simplă „plebe“, căreia n'ar trebui să i se acorde un periculos „sufragiu universal“.

Răspunsul lui Brătianu arată din nou dorința lui de a ieși din strâmtorarea propriului său partid: „Am căutat din toate puterile morale, și voiu căuta cât voiu avea încă un dram de suflet în mine, să unesc în jurul Tronului toate partidele, toate elementele, tot ce trăiește în România“. Răspingea ideea că ar fi creat o chestie evreiască neexistentă până ce el a venit la putere și amintea furtunoasele discuții la elaborarea Constituției și tulburările de stradă, cu dărâmarea sinagogei celei mari din București, care au împiedecat realizarea dorinții liberale de încetățenire a tuturor necreștinilor din țară, el însuși fiind de părere că s'ar fi putut crea categorii de adevărați vechi indigeni și de intelectuali formați în țară. Căuta să explice prin existența privilegiilor de clasă lipsa de aplecare a țăranilor de a se ridica în domeniile burghesiei, care a ajuns a fi astfel străină. „Aceste avantagii au făcut ca România să fie inundată de străini și de vagabonzi“, — el păstra deci cuvântul —, „care găsiu în țara noastră un comerț și o industrie asigurate ca monopol în mâinile lor“. Contra părerii de odinioară a lui C. Crețulescu, el acorda însemnătate aparentei asimilări a elementelor creștine ale acestei invazii, dar expunea potrivit cu adevărul cum se făcuse înmulțirea, în Moldova, a elementului evreiesc. Grija de sine a poporului de baștină n'are nimic a face cu urile religioase, străine poporului român. E vorba numai de o defensivă economică, firească. „Astăzi orice națiune, în fața unei suferințe economice, nu consultă părerile altei națiuni, ci se ocupă numai de interesele sale naționale.“ Nu lipsia nici răspunsul la insulta adresată „plebei“, care nu e decât „partea

¹ Și adresa Senatului arăta că nu poate fi vorba de o prigonire religioasă.

acea a națiunii ce n'a avut nenorocirea să fie bogată ca d-sa (Carp), fiindcă a fost ținută la muncă". Clasei boierești din Moldova cu dreptate îi arunca în față că ea a chemat pentru câștig pe cârciumarii evrei exploatare din sate, pe cari Alecsandri îi va înfățișa în *Lipitorile satelor*, „Iată cum ei s'au lipit acum de pământ atât de tare, încât nu vom putea niciodată să-i deslipim de el.“ Se observa lui Carp că în situația lui de la Paris a combătut Guvernul țării sale. În ce privește interpelarea însăși, se releva cât de severe sânt în Franța și Anglia înseși măsurile cu privire la așezarea străinilor. A fost, de sigur, unul din cele mai frumoase discursuri ale omului încă în toată puterea vrâstei, care putea să răspundă cu autoritate sfidării unui tânăr care se prezenta ca înviitorul în stil european al politicii înapoiate a țării sale¹.

Contra tuturor stăruințelor din străinătate, Domnul menținu pe Ion Brătianu, căruia îi dădu, după retragerea lui Adrian, în sarcină Ministeriul de Războiu în plina refacere a armatei (August)². El trebui să apere proiectul militar elaborat de Domn contra atacului, în Senat, care trebui să și fie dizolvat, al lui Brăiloiu, care credea că a descoperit în noua oștire un mijloc de a tiranisa țara, și contra propunerii colonelului Bibescu și a lui Panaite Casimir de a scuti de serviciul activ pe toți școlarii așezămintelor înalte, sau a unui colonel Locusteanu de a întinde această scutire asupra celor cu mijloace materiale. În accente călduroase, el observa că și plugarului i se aduce o pagubă când i se iea de lângă dânsul fiul care-l ajută la muncă. „Nu voi“, spunea el, „apăsarea claselor care au nenorocirea de a nu se putea lumina.“ Aducea înainte exemplul, plin de învățăături, al Prusiei, precum și al societăților antice³.

Visita prințului Napoleon, de altfel un continuu oposant al vărului său mai fericit, păruse că aduce o înseninare în

¹ Din scrierile lui Ion C. Brătianu, pp. 443-6. Președinte al Camerei era antisemitul moldovean, dr. Anastase Fătu. Dar, Mitropolitul fiind președinte al Senatului, vicepreședinți erau Costaforu, care nu era liberal, și C. Crețulescu.

² *Ibid.*, pp. 471-3.

³ *Ibid.*, pp. 465-70.

mijlocul ploii de invinuiri prea puțin întemeiate care cădea de luni de zile asupra României, din cauza locului ce ocupa Brătianu. Se vorbise și cu acesta despre chestia evreiască și despre legăturile, suspectate la Paris, cu Rusia¹. Dar, după grăbita plecare a oaspetelui prea puțin amabil, care totuși propunea Domnului acele căsătorii în Suedia, Danemarca, Bavaria, urmară recriminații turcești, și pentru tratamentul Evreilor, dar mai ales pentru atitudinile de independență, în legătură cu zvonurile care umblau pretutindeni. Se cerea retragerea lui Brătianu sau o comisiune europeană de cercetare, voită și de Francesi, sau răspinsă de Prusia². Și după potolirea, prin trimeterea la Constantinopol a fostului agent Al. Golescu³, campania pe această altă temă contra României urmează.

Cum Nicolae Golescu nu era în țară, ministrului așa de dușmănit i se încredințează și interimatul Externelor. Ca ministru de Finanțe el apără contra lui N. Ionescu opera căilor ferate⁴. Relațiile lui cu Domnul erau așa de strânse, încât acesta petrecu la Florica, moșioara ministrului său, o perioadă de convalescență⁵.

*Acolo se ivi ideia aceluia Ministeriu de coaliție pe care Brătianu declarase de mult că-l dorește. D. Ghica și Kogălniceanu trebuiau să între în el*⁶. Deocamdată un magistrat, Moldoveanul Eraclide, iea la Justiție locul insuficientului Arion.

Nu se ajunsese însă la unirea dorită așa de mult și de Domnul însuși. Din toate părțile, de la Berlin, prin consulul

¹ *Aus dem Leben*, I, pp. 274-5, 278.

² *Ibid.*, pp. 293-4, 297-8.

³ *Ibid.*, pp. 281-3, 286, 288.

⁴ *Ibid.*, p. 289. Zvonul absurd de o intervenție armată a Turcilor în România impresionează pe Brătianu; *ibid.*, p. 291. Paza turcească la Dunăre; *ibid.*, p. 294. Scrisoare împăciuitoare a lui Aali; *ibid.*, p. 292, nota 1. Răspunsul lui N. Golescu; *ibid.*, p. 297. Cf. și *ibid.*, pp. 302-3, visita Domnului la Rusciuc. Dar el se plânge că se dau numere de ordine corespondenței cu dânsul, ca și cum el ar fi un funcționar al Imperiului; cf. și *ibid.*, p. 307. Scrisoare amabilă a Sultanului; *ibid.*, p. 317. Cf. pentru Strousberg, și Hans Fürstenberg, *Carl Fürstenberg*, Berlin f. a., p. 65 și urm.

⁵ *Din scrierile*, p. 473 și urm.

⁶ *Aus dem Leben*, I, pp. 300-1.

⁷ *Ibid.*, pp. 301-2.

prusian, din Viena, prin unchiul italian Pepoli, se cerea înlăturarea lui Brătianu, și acesta nu numai consimția să se retragă, dar oferia succesorului sprijinul majorităților.

Deci, a doua zi după un mesagiu cu caracter aproape exclusiv economic, Ministeriul demisiona, dar nu pentru a face loc unuia compus din conservatorii nu încă organizați. D. Ghica și Kogălniceanu aveau colaboratori liberali, ca V. Boerescu, Al. Golescu (la Finanțe), profesorul de istorie Crețescu, prelucrătorul manualului lui Duruy; de formă, — Domnul rezervându-și să facă singur, cu ajutorul ofițerului prusian nou sosit, Krenski, reforma armatei —, la Războiu Kogălniceanu punea pe amicul său, colonelul Duca.

În politica externă se începea prin afirmarea legăturii cu Turcia și prin asigurarea unei perfecte neutralități. Acțiunea internă a Ministeriului demisionat fu atacată violent în Parlament, dar Brătianu ținea să păstreze o atitudine împăciuitoare; el răspinse ideia că ar fi plecat după cererea „consulilor“. Invinuirile din *Cartea Roșie* austriacă le înlătura, ca fiind contrare adevărului și el lovia de-a dreptul în politica personală a ministrului hotărâtor Beust. Tăgăduia că ar fi avut vre-o înțelegere cu acei Români din Monarhie, a căror desvoltare și ale căror tendințe trebuie cercetate înainte de a trece la noua direcție filo-austro-maghiară a politicii românești. Și el aducea înainte, pentru a arăta cum înțelegea legăturile cu Monarhia, acea frumoasă comparație care a fost dese ori citată: „Când o soră a mea este măritată, nu am dreptul să mă amestec în mjenajul ei, nu am dreptul să fac cel mai mic pas care să poată da bănuială soțului ei că aş voi vre-odată să aduc zizanie și desbînare în casa lor. Însă, d-lor, oare, când soțul ei, cumnatul meu, va merge până a o maltrata cu brutalitate, când o va trata ca pe o sclavă, cu toate că știe că ea este dintr'un sânge nobil, când voi vedea că ridică cuțitul asupra ei, nu am eu oare dreptul să strig, să-l opresc de la acea crimă? Ei bine, d-lor, am mers cu prudența până la lașitate, fiindcă am năbușit în inima noastră acel țipăt¹“. Cu același succes răspundea la acuzația că ar

¹ Din scrierile, pp. 511-2. Într'o adunare electorală el constată nimicirea principatului transilvan ca o amenințare pentru România; *ibid.*, pp. 523, 525.

fi sprijinit pe Bulgari, arătând cât a stăruit să-i reție și ce măsuri energice a luat pentru a li împiedeca invazia peste Dunăre. Dar afirma că nu i se putea cere „să spânzure și să măcelărească oameni“¹.

---

¹ *Ibid.*, p. 517. Și, în discursul electoral, el afirma solidaritatea cu Balcanicii și legătura ortodoxă; *ibid.*, pp. 524-5.

CAPITOLUL IV.

Chestia românească și prietenia austro-ungară.

Noul Ministeriu avea o misiune bine definită: înlăturarea atmosferei dușmănoase României și apropierea de Monarhia dualistă.

O astfel de apropiere o încercase, de altfel, personal, Domnul încă din Mart 1867, când trimetea la Viena pe Gheorghe Știrbei, despre care era sigur că va fi bine primit, ca să negocieze pentru convenția de extrădare, cele de comerț, de căi ferate și consulare, ca și pentru celalt punct din programul său: numirea unui agent diplomatic¹. Dar și în 1868, Viena era convinsă că, în ciuda denegărilor lui Brătianu, guvernul român urmărește năluca Statului tuturor „Românilor”, a „Coroanei României Mari”², și Eder, consulul din București, raporta în același sens.

Dar aceasta aducea înainte chestia Românilor de peste hotare, și dezvoltarea vieții lor după 1850 trebuie să precede presintarea sforțărilor pentru inaugurarea unei noi politici externe, care, dacă nu era să intre cu totul în sfera de influență a Rusiei, în timpul când, prin ajutorul dat Bulgarilor, ea tindea, supt presiunea ambițiosului Ignatiev, să redeschidă chestia Orientului, avea să lămurească raporturile cu Viena, cum o recomandă Bismarck, cu stăruință, dar și cu Pesta lui Andrassy, spre care arătase și prințul Napoleon.

¹ După *Auswärtige Angelegenheiten, Correspondenzen des kaiserlich-königlichen Ministerium des Äussern (Nov. 1866 — Dec. 1867)*, Viena 1868. Cf. și Iorga, *Corr. dipl.*, Prefața.

² *Ausw. Ang.*, pp. 65-6, no. 84; pp. 67, 70; cf. *ibid.*, III (Iulie-Nov. 1868), pp. 9, 29; Iorga, *Corr. dipl.*, l. c.

Legăturile Ardelenilor cu țările libere, ajunse supt stăpânirea armatelor de ocupație vor fi mai mult timp aproape întrerupte¹. Pentru a da acestor Români, cari-și arătaseră credința față de Monarhie, o nouă alcătuire, determinată de cerințele geografiei și de drepturile tuturor națiunilor, Viena nu avea decât formule determinate de propriile ei interese. Cu dominația maghiară se isprăvisc, de și Secuii erau încă favorizați, dar Șaguna, vorbind în numele nației sale, nu înțelegea să i se substituie, pentru motivul germanismului, așa de puternic, în acel moment, la Viena, un primat sășesc². Românii lui, ca „o treime din populația Ardealului“, se plângeau că sânt opriți la meserii, că sânt îngustați la ogoare, că, fiind săraci, se văd excluși de la împărțășirea cu dreptul electoral, că preoții trăiesc din greu, că li se refușă cultura și înaintarea materială, că singură Biserica lor nu s'a bucurat de binefacerile împărătești. Nu de aceia au murit numai dintre ortodocși 3.188 de oameni și 440 de femei, afară de opt preoți, nu de aceia sute de biserici au fost distruse sau dărâmate, nu de aceia s'au mistuit atâtea averi. El cerea în schimb refacerea „străvechii Mitropolii de Alba-Iulia“, care ar fi existat încă de la introducerea creștinismului, pentru ortodocșii săi³.

Când, în același an 1850, se chemară episcopii la Sfat în Viena, Șaguna cerea să i se îngăduie adunarea unui sinod, cu doi profesori teologi, cei patruzeci protopopi și mireni în același număr⁴, — ceia ce i se refușă, cu observația însă

¹ V. volumul precedent. Cf. și câte ceva în Friedenfels, *Joseph Bedeus von Scharberg*, II, Viena 1885.

² V. și *Die Rechte der romanischen Nation gegen die Angriffe der Sachsen, vertheidigt von einem Rumänen*. Viena 1850.

³ Pușcariu, *o. c.*, pp. 46-55. Se apărau grănicerii, a căror desființare se agita, de învinuirea că n'ar fi susținut îndestul, la 1848, pe Impărat. *Unele companii din al doilea regiment, duse ca prizonieri la Pesta pentru „refus de ascultare“, n'au voït să servească revoluția nici când li s'a pus înainte că vor fi decimate*. Intreaga povestire, în *Arhiva Someșană* pe 1938. Și se amintia, contra aserțiunii că ar fi fost lași, ce au făcut înaintășii lor la 1789 și în 1813-4, pomenindu-se și partea lor în luptă de la Brescia. Tot Români au fost și cei cari, în regimentul Carol-Ferdinand și în batalionul de grenadiri Uric, „și-au câștigat neștearsă glorie în campaniile anului 1849“; *ibid.* Era momentul când Wohlgemuth îi refușă lui Șaguna și titlul de episcop român; *ibid.*, pp. 55-7.

⁴ *Ibid.*, pp. 58-9, 63-1.

că nu va fi vorba de nație, pe care de fapt episcopul voia s'o organizeze astfel, ci doar de școală și de biserică, și încă ar fi bine, pentru economie, să fie delegații numai pe jumătate, și cam așa se făcu. Și cu acest prilej se arată, de biruitorul prin stăruinți ca și prin însuși prestigiul său, marea mulțămire că s'a recăpătat acest „sobor după care așa de mult și prea mult au oftat părinții, moșii și strămoșii noștri“. Convocarea îngăduia și preoților cari nu vor lua parte la sinod să-și arăte prin memorii dorințele. Bucuria trebui să scadă îndată, când arogantul guvernator opri alegerea acelor mireni în adunări care cutezau să atingă și politica, iar „aceasta nu poate fi îngăduit în niciun Stat orânduit“¹; nu se pot admite decât delegați numiți de șeful Bisericii. Șaguna arăta că numai Brașovenilor de la cele trei parohii li s'a acordat favoarea specială a alegerii și se va cerceta la protopopul Petric dacă s'au pus în discuție puncte neîngăduite de guvern².

Ținut supt jignitoarea supraveghere a unui Armean cunoscător de românește, Ioan Carabăț, Johann von Karabetz, *mutus regius*, spune Șaguna într'o scrisoare către Laurian³, — pe de altă parte Patriarhul sârbesc încerca să apară în calitate de conducător la conferință⁴ —, sinodul din Mart presintă Împăratului, pe lângă cererile de mai sus privitoare la Biserică, urmând ca ea să se numească de acum, nu „unită“, ci „ortodoxă“, apoi la școală, ca primirea Românilor în școlile înalte și în Academia Militară din Viena, și principalul punct politic: recunoașterea nației românești⁵.

Conferința se amână de trei ori, și Șaguna făcea vinovat pe Patriarhul de la Carlovăț, care nu lucraseră în cuvenita înțelegere cu ceilalți ierarhi ortodocși. Cât despre starea epar-

¹ *Ibid.*, p. 62, no. 30. Un sinod pentru Uniți fusese cerut și admis în principiu la 1845-6; Friedenfels, *o. c.*, I, p. 403 și urm. (lupta profesorilor și canonicilor din Blaj cu episcopul Leméni, pp. 408-9; cf. și articolele din *Cultura creștină* în 1938-9).

² Pușcariu, *o. c.*, pp. 62-4.

³ *Conv. Lit.*, XXXIII, n-1 7.

⁴ Pușcariu, *o. c.*, pp. 61-9. El convoacă și pe episcopul de Arad, Gherasim Raț, care se credea robit de ierarhia sârbească; *ibid.*, p. 69, no. 35. Șaguna încercă să impuie la moartea acestui prelat pe arhimandritul mănăstirii Hopovo, Patrachie Popescu; *ibid.*, pp. 98-100. Se luptă însă cu orice „prooroc mincinos“ și ale lui „sfaturi putrede“.

⁵ *Ibid.*, pp. 64-8.

hiei sale, el scria așa: „Eparhia mea, fie mulțămită Domnului, nu e în nicio primejdie: ba, ce e mai mult, dânsa recâștigă drepturile sale cele pierdute pe vremea goanelor de trei sute de ani și stă ca un codru și ca o cetate tare, care nu se teme de neprieteni“¹.

Totuși, în August, Bach chemă pe șefii ortodoxiei la Viena pentru luna Octombrie, și Șaguna prezenta nu numai desideratele mai vechi în ce privește și Biserica și nația, dar și pe acela de a ține consistorii, de a întemeia școli teologice și seminarii, de a crea școli, de a putea să aibă relații supt raportul dogmatic cu Patriarhatul constantinopolitan, ca și respectarea de cei de altă lege a serbătorilor românești în locurile unde nația e majoritară, apărarea copiilor din școlile celorlalte popoare de influența altei credinți, respectarea la căsătoriile mixte a religiei miresei, primirea de agenți ai Bisericii românești². *Era un adevărat proiect de Constituție românească în acest veșmânt al ortodoxiei ocrotitoare.*

Viena avea însă altceva în gând. „Trădătorul“ față de dinastie, bănuitul de irosire a averii Bisericii sale, permanentul dușman al elitei românești unite, vinovatul pentru amestecul primatului Ungariei, Leményi, fu adus să-și părăsească, din refugiul său austriac, fiind internat într'o mănăstire catolică, Scaunul, și în locu-i fu ales Abrudeanul nobil și cu mine de aur (n. 1794), Alexandru Sterca-Șuluțiu de Cărpeneș, fost preot și protopop, apoi vicariu, în Bistra și Șimplău (Septembrie-Novembre). Consacrarea lui se făcu, pompos, în Iulie 1851, la Orade, unde era episcop, cu titlul de baron, după lunga vacanță care urmase moartea, în 1839, a lui Samuil Vulcan, Vasile Erdélyi, odată cercetătorul procesului blăjean. Era și el un nobil, cum îi va fi și urmașul, Iosif Szilágyi.

O conferință la Viena, în Novembre a anului precedent, cu participarea lui Erdélyi și a primatului Ungariei, *refăcea, pentru uniți, Mitropolia de Alba-Iulia*, pe care Șaguna o ceruse în zădar pentru sine.

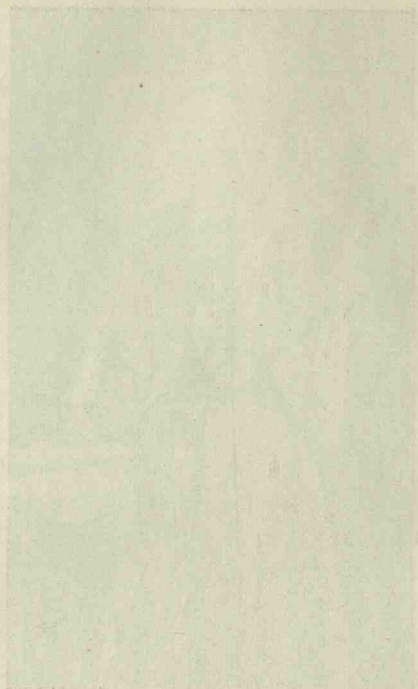
Se vor adăugi, pe lângă Scaunul de Orade, episcopiile sufragane de la Gherla și de la Lugoj. Dar numai în Novembre 1853, probabil după stăruința maghiară, Piu al IX-lea consa-

¹ Cereea ca Patriarhul să cheme pe toți episcopii la Viena, în August; *ibid.*, pp. 70-1.

² *Ibid.*, p. 72 și urm.

Mitropolitul Alex. Sterca-Suluțiu

Faint, illegible text or markings, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

cra această desfacere a Scaunului românesc din atârănarea de acela al Strigoniului, adăugându-i cele două episcopii, dintre care cea de la Lugoj era în coasta Sârbilor. Instalarea solemnă fu zăbovită încă doi ani. Toate acestea după stăruințele făcute la Viena, cu prilejul alegerii episcopale, de o delegație din care făceau parte Cipariu, Laurian, I. Maiorescu și Bărnăuțiu, vechiul dușman, când era preot la Blaj, al episcopului căzut¹.

După Adunarea ortodoxă, fără rezultat, din 1850, în 1852 Șaguna fu invitat de guvern să meargă la soborul din Carlovăț, pentru a se alege episcopul de Arad, împreună cu cei de Timișoara, Vârșeț și chiar Buda. Dar Patriarhul, ca reprezentant al nației sale sârbești, refuză să-l primească, de vreme ce se presintă ca șef al unei Biserici românești, și același lucru se obiecta și bătrânului episcop bucovinean Eugeniu Hacman; ba chiar comisarul imperial fu în sfârșit câștigat pentru acest punct de vedere. Patriarhul declara că „Impăratul e stăpân pe trupul său, dar nu și pe conștiința sa și că el nu va sfinți astfel de episcopi pe cari Maiestatea Sa i-ar numi fără învoirea sa“. *O nouă și grea luptă se deschidea astfel*².

Dar încă în 1854 nu se formase Consistoriul, și Guvernul invita pe Șaguna să înfățișeze atunci un proiect pentru aceasta³. În acest an și în cel următor episcopul cerea însă, ca întâie și indispensabilă condiție, fixarea relației între Stat și Biserica sa, care ar reveni la istorica ei formă metropolitană. El se plângea că Biserica rivală încearcă, nu fără învoirea Vienei, să-i smulgă credincioșii. La 1855 el presinta din nou un întreg program de organizare, peste care din nou se trecu⁴, din cauza statornicei dușmănii a ministrului Thun⁵, și cu toată prieteneasca intervenire și a guvernatorului ardelean,

¹ *Ibid.*, pp. 71 (trimeterea la *Magazinul Istoric*, III, e greșită), 76, nota 1. Fiind atunci la Viena în calitate de candidat, Șuluțiu arăta lui Șaguna că *trecând la Unire ar ajunge el Mitropolit de Alba-Iulia*; *ibid.*, p. 75. Laurian visase, în 1848, o unire bisericească a Românilor cu doi episcopi în Banat, unul în Arad, unul în Orade, unul în Maramurăș, doi în Ardeal, pe lângă cel, alipit și el, din Cernăuți; Friedenfels, *o. c.*, II, p. 42, nota. Cf. și scrisoarea lui I. Maiorescu către Șuluțiu, în revista *Arhiva someșeană*, 1939, no. 1.

² Pușcariu, *o. c.*, p. 100 și urm.

³ *Ibid.*, p. 116 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 122 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 65-7.

Schwarzenberg¹. Abia la 1860, când acum dincoace de munți Austria, părăsind teritoriile ocupate în speranță de anexare, trebuise să admită cu durere alcătuirea Unirii Principatelor, Șaguna se adresează din nou către Împăratul pentru cea ce el numea „dreptatea“ Bisericii sale, umilite și desprețuite. Acuma el se gândia la un organism mai larg ca al Uniților, cuprinzând și diecesa bucovineană și aceia ce s'ar înființa în Banat, și în acest scop își adăugia ca stăruitor pe Andrei Mocioni și pe baronul Nicolae Petrino, ruda Hurmuzăcheștilor.

Atunci, *pentru ca nemulțămiriile majorității Românilor din Ardeal să nu ispitească pe cei din Principatele Unite, prinși de un mare entuziasm național*, Francisc-Iosif, bătut în Italia, pe care o pierdea în cea mai mare parte, chemă la Viena și pe Hacman și pe episcopul Dalmației, declarând că „nu e neaplecat“ la îndeplinirea dorinții de lungi ani a credinciosului său sftenic, dar îi trebuie o hotărîre bisericească. Un mare sinod ardelean, și cu mirenii, consfințise autonomia în sfârșit dobândită².

În Senatul internațional creat în acest an, așa-numitul „Consiliu Imperial adăugit“ (*verstärkt*) (Maiu), se întâlnește Șaguna cu acei asociați, Andrei Mocioni și baronul Nicolae Petrino: cel d'întăiu se ocupă de drepturile limbii, de reprezentarea Bisericii sale la Viena, de veniturile ei, cerând și un fel de dietă bisericească sau o conferință a tuturor Românilor Monarhiei, dar fără să se ocupe de situația, foarte discutată, a Bucovinei și a fondului religios.

Nici acuma însă episcopul, totuși așa de respectat în cercurile vieneze, nu izbuti cu totul, căpătându-și Mitropolia dorită. Aceasta, de și putea fi ajutat de oameni așa de influenți la Viena ca fiul lui Hagi-Constantin Pop, negustorul din Viena devenit acuma baronul B. Popp, director al Băncii Naționale austriece, și bogatul bancher de origine macedoneană, Sina³. Afară de alte împotriviri, care se pot căuta și în cercurile sârbești și în cele catolice —, Șuluțiu, în bucuria triumfului chemând, în numele vechii Rome, la Unire pe toți Românii austrieci, ba chiar pe cei din Principate și din Macedonia, și Șaguna era invitat de acel ministru al Cultelor,

¹ *Ibid.*, p. 155 și urm.

² V. Darea de samă tipărită a ședințelor memorabilului sinod,

³ Pușcariu, *o. c.*, p. 189, no. 14.

Thun, să se gândească la oarecare legături cu Scaunul roman —, se adăugi trufia lui Hacman de a se voi și el Mitropolit, fie și cu un depărtat sufragant la Zara.

Doritor de a păstra toată puterea în mâna sa, episcopul bucovinean nu căută măcar să asimileze diecesa sa cu cea ardeleană în ce privește alcătuirea ei anterioară, puindu-i o basă națională și populară, prin adunarea unui sinod¹. Șaguna interveni atunci pe lângă Gheorghe Hurmuzachi, — neputând găsi pe Eudoxiu, istoricul, — în formele cele mai cruțătoare pentru „fratele“ de la Cernăuți. Corespondentul laic al episcopului sibiian asigură că nu se va lăsa a se pierde nici acolo „autonomia recunoscută a Bisericii române“, cu sublinierea faptului că „noi, creștinii *mireni* din Bucovina, nu am pierdut, nici vom pierde vre-odată conștiința demnității Bisericii noastre“. El se plângea că Hacman, unit cu arhimandritul Teofil Bendela, refuză orice admitere a mirenilor, înțelegând să se mărginească la preoți și la câțiva profesori de teologie. În propunerea făcută de acestă alt episcop se cereau și doi episcopi sufraganți în *Bucovina însăși* (!) și alegerea Mitropolitului viitor, ce e drept într'un sinod mixt, dar cu o listă de trei, rămânând ca Impăratul să desemneze pe acela care-i place; sinodul însuși avea să fie ținut la Viena, supt paza unui comisar imperial. Propunerea fu cetită *nemiște* unui sinod alcătuit numai din preoți, și cine refuză iscălitura fu insultat în chiar această adunare. În zădar Gheorghe Hurmuzachi roștia limpede, în Februar 1861, dorința Românilor bucovineni de a forma un singur corp bisericesc național cu *Ardelenii*: „atâta însă știu și eu și frații și amicii miei: că altă speranță și altă mântuire pentru Biserica Bucovinei noastre afară de supunerea episcopiei noastre supt o Mitropolie română ortodoxă, care, după socotința noastră, numai și numai în Ardeal poate fi și al căreia Scaun numai și numai de Preasfinția

¹ Desbaterile s'au publicat în broșură: *Dorințele ale clerului drept credincios a Bucovinei*. Șaguna-i opuse punctul său de vedere în foaia sa *Telegraful Român* și în publicație osebită. V. și Pușcariu, o. c., p. 188, no. 13. Mai târziu, Hacman, care dăduse Impăratului, din fondul religionar, peste un milion pentru biserica romano-catolică din Ierusalim, contribui cu trei florini (!) pentru biserica metropolitană din Sibiu; *ibid.*, p. 80, nota 2. — Și Gherasim Raț de la Arad voia o Mitropolie osebită pentru el; *ibid.*, pp. 76-7.

Voastră poate fi ocupat spre binele și scăparea Bisericii române ortodoxe¹.

Și Șaguna găsea motivul acestei acțiuni separatiste, — asemenea cu a unora dintre Moldoveni după Unirea din 1859. Șefii Bisericii bucovinene „rămân pe lângă acele cunoștinți care le-au auzit și învățat în școli de religie străină... Clerul bucovinean este crescut supt un guvern absolutistic..., nu citește jurnalele noastre, nu trăiește în și cu elementul său, ci petrece în și cu cel străin“.

Încercarea de a schimba pe episcopul din Cernăuți fură zădarnice: el declara fățiș că se socoate dator „a întemeia și a întări legătura iubirii și a frăției între Slăveni“, — Rutenii —, „și Români cei drept credincioși“². În schimb, Andrei Mocioni declara, la începutul anului 1862, că după moartea dușmănosului Patriarh sârbesc Raiacici a venit momentul de a se purcede la cererea Mitropoliei ortodoxe *pentru toți Români*. Punând în mișcare pe Lugojeni, el propunea să se alcătuiască, pentru a lucra la Viena cu Eudoxiu Hurmuzachi —, așa de bine văzut acolo, unde era întrebuințat la traducerea în românește a legilor, iar el aduna de zor documente despre Români în arhivele imperiale —, cu Petrino și cu ginerele acestuia, Vasilco, o deputație de câte trei Ardeleni, Bănățeni, Arădani, și cu Bihorul, și *Bucovineni*³.

Șaguna chemă la el pentru o „consultare“ pe episcopul de Arad și un număr de reprezentanți ai dieceselor de Timișoara și Vârșeț. *Se câpătă hotărârea osebirii de Sârbi*, cu neparticiparea la alegerea noului Patriarh. Renunțând la Bucovinei, Șaguna propunea lui Mocioni să conducă o deputație de unsprezece, cari să ceară restabilirea Mitropoliei, printr’ „un Congres bisericesc român din toate diecesele unde se află Români“, spre a se face toate formele osebirii naționale⁴. Deocamdată, cum el credea că e mai bine să vie pe rând deputațiile deosebitelor ținuturi, între care și al Orăzii⁵, Mo-

¹ *Ibid.*, pp. 184-5.

² *Ibid.*, pp. 187-8.

³ *Ibid.*, pp. 189-91. Căuta să deie în Timișoara, plină de Români, conducere de intelectuali.

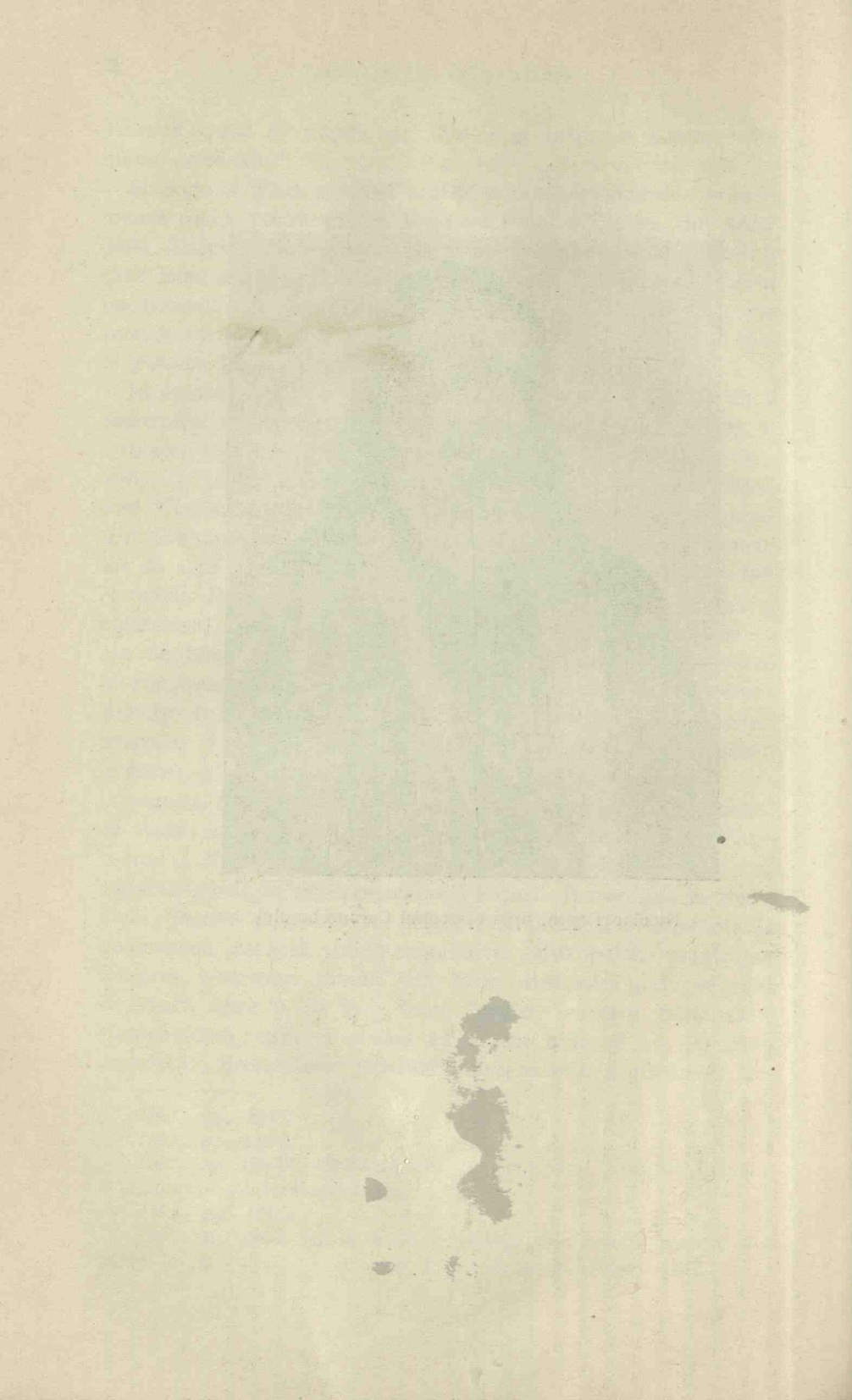
⁴ *Ibid.*, pp. 193-5.

⁵ *Ibid.*, pp. 194-5. Cf. și Aurel E. Petean, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului. I. Alexandru de Mocsonyi*, Lugoș 1934.

Nicolae Popea, apoi episcopul Caransebeşului

cioni, mai radical și încă mai hotărît, era de părere că „atunci noi, *Românii din Banat, Arad, Bihor și Bucovina, ne vom uni, vom forma una deputațiune și ne vom pune supt conducerea episcopului de Arad*“¹. Șaguna cedă².

Pe această basă, Mocioni își pregăti acțiunea, chemând la el pe acei „represintanți din toate părțile locuite de Români“, fără a uita și pe grăniceri ca factori osebiți³.

Adresa deputației fu alcătuită pe basa hotărîrilor sinodului din 1860. Și acuma însă se prevedea, pentru viitorul congres de patruzeci de preoți și șaizeci de mireni, și participarea Bucovinei. Căci *Hurmuzăcheștii făcuseră minunea de a îngemănă pe Hacman, oricât acesta și-ar fi păstrat rezervele și și-ar fi urmărit și mai departe egoistul scop*. În adevăr actul e iscălit nu numai de episcopul de Arad, Procopie Ivacicovici, dar și de arhimandritul și vicariu general bucovinean Bendela, de Eudoxiu de Hurmuzachi⁴, de Nicolae de Buchental și de Nicolae Vasilco pentru aceiași Bucovină, pe urmă venind numai delegații părților ungurene: cei doi Mocioni, influentul și bogatul magnat Emanuil Gojdu (Gozsdu), ca „împuternicitul mai multor comune din comitatul Crașăului“, fiscalul lugojan Filip Pascu, celalt trimes al Lugoșului, Constantin Codrea, negustor, tânărul jurist Vicențiu Babeș, care iscălia „secretar c. r. de Curte“, pentru „comunele oradane“, Grigore Popoviciu, notar la Arad, protopopul brașovean Ioan Popazu, a cărui soră era soția lui Ioan Maioreșcu, Dimitrie Moldovanu, și el consilier imperial, Nicolae Popea, protosinghel și intimul lui Șaguna. Șerban sau „Servian“ Popoviciu, alt consilier imperial, pensionar⁵. *Se ajunsese așa de departe în această mare operă națională, vrednică de a fi pusă alături de Unirea Principatelor*, încât, prin Andrei Mocioni, până și Șuluțiu, odinioară adversarul, pusese la dispoziție documente în sprijinul cauzei apărute de Șaguna⁶.

¹ Pușcariu, o. c., p. 195, no. 21.

² N-l următor.

³ Se aleșeră pentru deputație Anton, fratele lui, Udrea din Lugoș și Radulovici din Biserica-Albă; *ibid.*, pp. 198-9.

⁴ Legăturile cu el; *ibid.*, pp. 205-7.

⁵ *Ibid.*, pp. 200-5.

⁶ *Ibid.*, p. 207, no. 30.

De altfel, încă din 1850, D. A. Sturdza, pe atunci încă student la Bonn, propunând, în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, o societate pan-românească de cultură și dezvoltare a limbii literare, în care ar intra Cipariu, canonicul Alexi, Florian Aaron, Bariț, Laurian, I. Maiorescu, Pumnul, A. Șandor, dr. Alexandru Hurmuzachi, iar, de dincoace, doar Săulescu și d-rul T. Stamate din Iași, recomanda să se ție la Blajul lui Cipariu adunarea pentru discuții asupra limbii¹.

Când se decretă noua Constituție austriacă, cu prevederea dietelor provinciale, ambele Biserici românești se temură ca nu cumva Ardealul să fie reunit din nou cu Ungaria, precum o doria comisarul imperial al provinciei, Kemeny, — și Șaguna pregătia o mare deputație de protestare la Viena. Se admise numai o delegație restrânsă, și pentru aceasta episcopul de la Sibiiu întinse mâna lui Șuluțiu, care, mergând la Impăratul, cu Popescu în numele ortodocșilor, venia să ceară și un cancelar român². Răspunsul Impăratului umplu însă de amărăciune pe neclintitul lui credincios.

Pe baza acestor nemulțămiri se ținut, în Ianuar 1861, „congresul național român“, condus de „Comitetul național român“, din Ianuar 1861, cu 160 de notabili, veniți în port românesc cu tricolorul. Șuluțiu începu răspingând ideia unirii cu țara liberă într-o „Daco-Românic“. Dar se ajunsese la declarația că, aprobând acțiunea Mitropolițiilor, Românii declară, în cadrele Monarhiei, existența lor ca nație politică independentă. Protestarea privia nedreapta lor împărțire la funcții, neavând o îndestulătoare reprezentanță la Viena³, nerecunoașterea lor ca nație, regimul electoral censitar, care li era defavorabil. Se vorbi chiar de un „congres general românesc“. Puindu-se supt anatema cine ar rupe legătura peste confesiune, se refușă participarea la dieta Ungariei.

În Februar conferința ardeleană pentru alegerile la dieta imperială trecu însă peste cererile românești.

¹ Iorga, în *Prinos Sturdza*, p. 78, nota 1.

² La Adunarea convocată la Alba-Iulia se invitaseră doar opt Români, față de douăzeci și patru Unguri și opt Sași.

³ V. Mester Miklós, *Az autonóm Erdély és a Román nemzetiségi követelések az 1863-64-évi Nagyszombati gyűlésen*, Budapesta 1936. Cf. resumatul de d-ra Olga Fosztó, în *Rev. Ist.* pe 1939.

Aceasta, de și într'un mare discurs, rostit românește¹, Șulufiu învederese istoric drepturile Românilor, declarând că ei nu *primesc unirea cu Ungaria*, pe care nu voia s'o admită nici Impăratul, arătând Mitropolitul că legile de la 1848, cu care se laudau Ungurii, ca fiind liberale, nu privesc decât indivizii și nu nația și Românilor li se cere un cens prea ridicat; *nația lui trebuie să fie a patra recunoscută*².

Viena răspunse acestui sprijin dând Românilor rost în funcțiuni, și, noii demnitari apărură cu căciula lui Mihai Viteazul în cap³. Limba română devenia oficială în părțile născădene și la Făgăraș, unde fu numit prefect căldurosul naționalist Ioan Codru Drăgușanu, autorul frumoaselor scrisori ale „penegrinului transilvan”⁴. Și Adunarea din Cluj a tuturor națiilor ardeleni admise dreptul limbii române și recomandă ca și celelalte Adunări să consimtă. Din partea românească se ceru primirea preoților în noua viață politică. O rezistență săsească se produse îndată, Șaguna însuși stând în fața baronului Salmen. În dieta locală, prevăzută în Novembre, pentru a se organiza țara, se vor opune Sașii tot așa de dârz la dorințele românești.

În această dietă din Iunie 1863, pentru care votaseră Români în vrâstă de douăzeci și patru de ani cu un cens de opt florini, așa că același număr de douăzeci și șase de deputați e și la ei și la Unguri, față de treizeci și doi de Sași, — ceia ce făcu pe Unguri să se abție —, se ceru complectă egalitate. Șaguna avea acum de luptă și cu cei trei membri români ai Guvernului Ardelean, care tăgăduia anume drepturi „regelui neincoronat”, și el făcea ca o delegație să meargă la Viena cu programul integral.

Cum se adunase din nou congresul românesc în April, el nu putuse să capete, prin solia la Viena, mai mult. Lunga dietă ardeleană de doi ani nu aduse astfel vre-o schimbare⁵. Lupta trebuia dusă pe alt teren.

Impăcarea confesională —, atâta câtă era, căci Șaguna bănuia

¹ Mester, o. c., pp. 85-113.

² Sașii admiteau unirea.

³ V. chipuri în *Arhiva Someșană* pe 1938.

⁴ A doua ediție, îngrijită de d. C. Onciu, la Vălenii-de-Munte.

⁵ Amănuntele în Mester, o. c.

pe Șuluțiu că ajută „machinațiile iesuitice“ contra Mitropoliei sibiene¹, — între cele două Biserici, cea favorisată și cea încă în luptă pentru drepturile ei, se făcuse la 1861 și în numele comunei culturi naționale. Ca la 1848, pentru afirmarea ființei politice a nației, se uniau ambii șefi bisericești pentru a cere îngăduirea ținerii unei adunări fără deosebire de confesiune, care va stabili condițiile unei „Asociațiuni transilvane pentru literatura română și cultura poporului român“. Și acum trebuise înfruntată îndărătnica împotrivire a Guvernului. Se stabili pentru membri o contribuție așa de minimă, încât poporul întreg putea să participe la această mare operă națională.

Cea d'întăiu ședință, bogată în daruri, cu ale Vlădicilor în frunte, se ținu în Novembre st. n. din același an, alegându-se ca președinte mai învățatul dintre ei Șaguna, iar ca principal factor de promovare Cipariu, vice-președinte. Și se răspunde gestului din 1850 al tânărului Sturdza prin aceea că, alături de Ardelenii din Principate: Bărnuțiu, Florian Aaron, Bojinca, Laurian, I. Maiorescu, Papiu Ilarian Pumnul, d-rul Al. Teodori din Roman, Petru Suci, acum și el la Iași, Fontaninu, profesor la Craiova, se aleg, pe lângă Bucovineanul Eudoxiu Hurmuzachi, patronii de peste munți: Scarlat Rosetti, ucenicul recunoscător al lui Gheorghe Lazăr, și bogatul Brâncoveanu, și, ca archeolog, Mavros, în afară de cei doi clerici învățați cari erau Scribanii². Și ortodocșii colaborau cu uniții și în Asociația pentru școli din atât de înstrăinatul Maramurăș.

Șuluțiu afirma că, dacă „soarta sau inamicii, — că Dumnezeu cu bună samă nu —, a vrut că Românii să fie tăiați în două confesiuni, ei totuși sânt o carne, sânt un trup, un sânge, o națiune română... În inima noastră ca și în inima tuturor națiunilor către națiunea lor locuiește boldul și simțul acel prea-natural prin care pre frații noștri români cari, ori în Principatele danubiane ori în altă parte a lumii ar

¹ Pușcariu, o. c., p. 207, no. 31. El ar fi dorit ca, pe când însuși caulă a scăpa de Sârbi, uniții să fie mai autonomi față de catolici; *Conv. Lit.*, XXXIII, n-1 7. Cf. și ziarul lui Șaguna, în II. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I.

² V. *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii, Sibiu 1862*; Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, III; Iorga, în *Prinos D. A. Sturdza*.

locui, să-i iubim să li poftim tot binele și toată fericirea“¹.

Chestia Mitropoliei, pe care Șaguna o vedea tot cu Bucovinenii împreună, se zăbovi însă până în 1864². Se ajungea, din nou, cu încetul, și la ideia episcopilor sufragante: Aradul și Bucovina, existente, Caransebeșul, Timișoara și Clujul, care ar fi de creat³. Se manifestau temeri, nu cumva viitoarea Mitropolie să se oprească la hotarele Ardealului⁴. Se menținea și punctul privitor la Bucovina. La congresul pentru alegerea noului Patriarh sârbesc, represintanții români, aleși numai unde era nevoie de o demonstrație contra minorității sârbești, declarară, cu Andrei Mocioni și Babeș în frunte, că ei nu pot să participe la o lucrare care nu privește nația lor⁵. Babeș anunță printr'o blândă, dar hotărîtă cuvântare aceasta. Cât despre Șaguna, el își scusă lipsa prin datoriile ce are de îndeplinit în diecesa sa însăși⁶. Hacman era însă de față, și, în situația lui „ridiculă“, precum o caracterizează Babeș, el cerea, în ciuda protestării acelor cari reclamau adunarea prealabilă a unui sinod, și cu mireni, ca și unirea cu Ardealul⁷ (August-Septembre), printr'un erudit memoriu, lung cât o carte, din nou Mitropolia sa deosebită, fie și fără niciun sufragant; declara că Biserica sa nu se poate confunda cu nicio Biserică națională, sârbească sau românească, dat fiind caracterul etnic amestecat al credincioșilor ei!

Astfel, din spiritul îngust al acestui om fără orizont și fără înțelegerea adevăratei sale misiuni a rezultat, prin hotărîrea împărătească din 24 Decembre, în ajunul Crăciunului catolic al acestui an, de dramatică luptă pentru dreptul românesc, 1864, crearea unei „Mitropolii independente, coordonată cu cea sârbească“, iar „Biserica episcopească din Transilvania să se rădăce la demnitatea metropolitană“, această si-

¹ *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești de la Sibiu*, p. 63.

² Pușcariu, o. c., p. 208 și urm.

³ *Ibid.*, p. 213.

⁴ *Ibid.*, pp. 218-21.

⁵ *Ibid.*, p. 222 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 248 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 295 și urm.

tuație fiind încredințată lui Șaguna. Actul autograf fu redactat și în nemțește și în românește¹.

Când, din cauză „coordonării“, se cerea Românilor să ieie parte la congresul din Carlovăț în 1865, Șaguna fu de părere ca întâiu o deputație să meargă la Viena pentru a mulțami Impăratului, ceia ce se și făcu. Când apoi el se înființă acolo, ținând ședinți deosebite cu delegații români pentru a fixa condițiile separației, se văzu îndată ce dușmănoasă atitudine se lua din partea sârbească în ce privește împărțirea fondurilor și a mănăstirilor (Hodoș, Bezdin, Sf. Gheorghe, Mesiciu, lăsându-se Sârbilor alte trei).

Pentru locul de episcop se presintară, la Caransebeș Popazu, cu studii la Viena, Popea, tot așa pregătit, și protosinghelul Miron Roman, din Bihor, care învățase numai la Orade și la Arad, fiind ales cel d'întăiu.

Această definitivă orânduire a formei bisericesti, singura care se dovedise posibilă, în ciuda planului de a se forma un ducat sau un banat al Românilor supuși Impăratului austriac, se făcea în ajunul momentului când Români de la Sudul și Estul Carpaților erau să capete, cu orice sacrificii, dinastia și independența de fapt.

Dar cedarea lui Francisc-Iosif față de sfaturile lui Deák și Andrassy pentru refacerea regatului Ungariei, „coordonat“ cu Imperiul austriac, părăsirea aceasta a tuturor națiilor la Est de Leitha în sama Ungurilor cari amenințau cu revoluția puneau chestia românească pe alt plan: *al participării la dietele din Pesta.*

După căderea regimului Schmerling, noua încercare de a repara Monarhia, care părea în plină descompunere, se convocă o dietă ardeleană pe basa fixată de revoluție, a cării „lege de unire“ trebuia să fie „revăzută“.

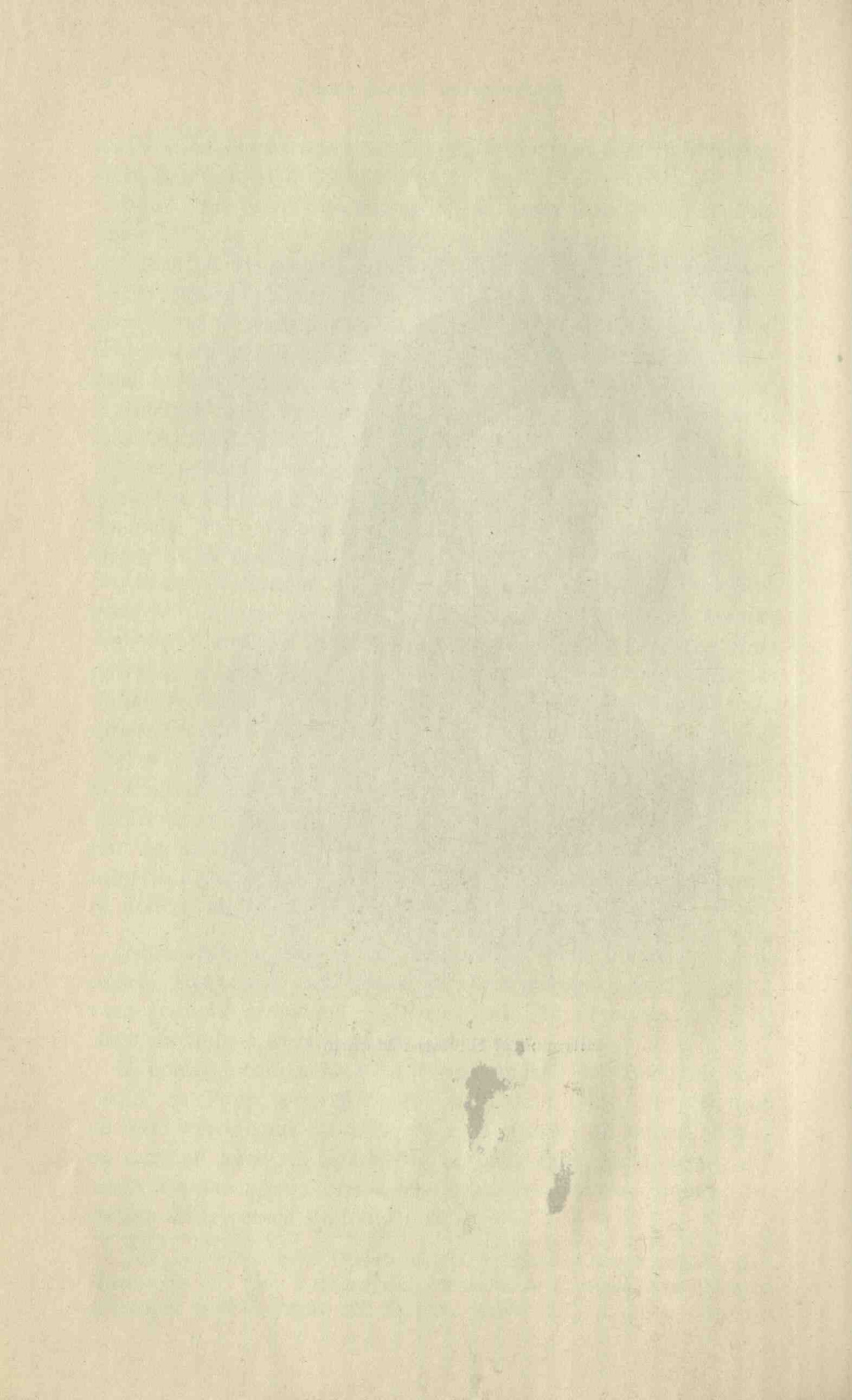
O opoziție românească se formă îndată, cu Bariț și Murășan, cu Popp, președinte al Curții de Casație, dar Șaguna nu mai era dispus să ajute mișcări ajunse pe mâna altora, cu cari ar avea să colaboreze pe altă linie decât aceia, de lungă răbdare, prin cancelarii și prietenii, care-l duseseră, în chestia bisericască națională, la scop.

¹ *Ibid.*, p. 305 și urm. Pentru alegere v. Eusebiu Roșca, *Monografia Mitropoliei ort. rom. a Ardealului, începând de la repausarea Arhiep. Mitropolit Andrei, baron de Șaguna, Sibiu 1937*, p. 21 și urm.

Mitropolitul Silvestru Morariu

În această dietă, socotită de Români ca „nelegală“ față de tot procesul constituțional care trecuse peste bazele medievale cu predominarea „națiunilor“ vechiului regim, Românii erau reprezentați prin cei doi episcopi, cari crezură că pot să ia parte la desbateri pe care le prevedeau fanatice și intolerante, prin funcționarii, de toate categoriile, ai absolutismului, prin câțiva intelectuali numiți și abia printr'o duzină de membri aleși. În genere era acolo o lume cu care arhiereul, acum mai înaintat în vârstă, nu era deprins: pe lângă Anton Mocioni și Babeș, Gojdu, Iosif Hodoș, Ilie Măcelariu, Aloisiu Vlad, Sigismund Pap¹, pe rând: I. Aldulian, Al. Lazăr, I. Pușcariu, Popp din Grid, Simion și Ioan Balomiri, Tincu, Tulbaș, Iosif Hossu, Petcu, apoi I. Boer, Ioanovici, avocați ca Ioan Rațiu și Aurel Maniu, Alexandru Bohățel și alții. Din partea ungurească se cerea întoarcerea pur și simplu la situația creată prin revoluție, pe când Românii propuneau o altă dietă, pe basă modernă.

După ce se votă Unirea Ardealului cu Ungaria, Împăratul, care nu cuteza s'o răspingă, amână dieta, îngăduind însă deputaților de la Cluj să ia parte la ședințele celei din Pesta.

Deocamdată, până la dualism, tineretul român și luase parte la desbaterile acestei diete ungare. Erau numai nouăsprezece într'o adunare de trei sute și optzeci și șapte. Se organizară într'o „conferință“, într'un „club“, fără solidaritate și influență. Mediul unguresc, familiaritatea expansivă a colegilor maghiari îi înrăurise neconținut. Se ivi și ideea Statului „federalist“, după care s'a numit și organul românesc din Pesta, *Federațiunea*. În mijlocul râsetelor și insultelor se trecea de la o concesie la alta, pierzând de supt picioare sigura basă națională: Gojdu declara că „pe rotogolul pământului mai bun Român și mai bun patriot maghiar decât el nu există“ și, „dacă pierе Maghiarul astăzi, mâne pierе și Românul“. Singur Iosif Hodoș mărturisise că nu admite Constituția de la 1848,

¹ La ei se adaugă Vicențiu Bogdan, Vasile Buteanu, Iustin Maniu, Mihályi de Apșa, Gh. Popa, I. Popovici Deseanu, Borlea. În 1868, patru Mocionești și Medan, Varga, Simion și Grigore Popa, A. Roman, Végső, Faur, Dimitrie Ionescu, constituiți în „club central“ cu naționalitățile; I. Pușcariu, *Notițe*, pp. 122-3. *Acolo se pierdeau însă între Slavi.*

ci-i trebuie un Ardeal „întreg“ și „independent“ până la Tisa.

Conventiculul român în August 1866, înainte de decretarea dualismului, cuprinsese și pe Șaguna, care stăruia să fie lăsat a lucra de unul singur prin metodele sale.

În loc de aceasta, Bariț se uni cu tânărul Rațiu pentru alcătuirea unui memorandum care nu putea să aibă niciun rezultat, dată fiind și lipsa de trecut și de prestigiu, de valoare reprezentativă a lui Rațiu, care-l prezintă singur. Răspunsul fu că „Majestatea Sa n'a binevoit a dispune nimica despre aceea petițiune“. La o altă petiție, a 1.493 de „alegători români“, se răspunse, cu o notă de laudă pentru credința lor, că „se vor considera cererile Românilor“.

Astfel, războiul pierdut în 1866 duse pe Impărat până la ultima limită a concesiilor față de Unguri, bun bucuros măcar că află între ei oameni dispuși a-l servi după ruperea caracterului unitar al Monarhiei.

Șaguna, care avea să se teamă de însăși soarta Bisericii sale, cu privire la care trebuiau să se mai ia hotăriri, și anume supt acest nou regim, și care avu s' înfrunte un nou atac al lui Șuluțiu, imputându-i-se necredință față de poporul său¹, credea că, odată ce Impăratul a primit o nouă formă constituțională, în cadrele ei, bune ori rele, trebuie dusă lupta. Majoritatea hotărâ înă altfel, și o rezoluție formală va fi luată în acest sens la conferința din Miercurea, în 1869. Ii rămase deci Mitropolitului să lucreze numai în mijlocul Bisericii sale, încredințându-i, de altfel, în sinodul din 1868, soarta acestei creațiuni a inteligenței și energiei sale². El era, în aceste Adunări, pe baza „statutului organic“ pe care-l elaborase și care fu primit, cu modificări, de Impărat numai la 1869, având a funcționa la 1870, cu un întreg sistem de alegeri populare, din care ieșia și Mitropolitul, cu „senat“ pentru Biserică, învățământ și fundații, cu un congres anual de nouăzeci de membri, cu întrebuintarea și grija limbii românești, ca un președinte de republică în mijlocul aleșilor Statului său.

În acest timp, deputații, cari se făceau fotografiați în grup, în costume de paradă rivalisând cu cele ungurești, continuau la

¹ I. Pușcariu, o. c.

² Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ed. a 2-a, p. 284 și urm.

Pesta, de obicei, descuții de metafisică politică la fiecare lege care nu-i privia național, potrivit cu neclintitele tradiții ale școlii juridice ungurești. Când Ilie Măcelariu voi să înceapă o vorbi românește, — ceilalți mulțămindu-se a-și afirma numai teoretic dreptul acesta —, el fu chemat la ordine de strigătele Adunării, și se căpătă un rescript împărătesc pentru a se împiedeca o astfel de cutezanță. În zădar strigă vorbitorul, data aceasta în ungurește, că, în socotința sa, „fără întrebuițarea limbii materne, patria și naționalitatea sânt numai o iluzie“, iar, la sosirea rescriptului: „Da, dar nu s'a șters din inima națiunii române amintirea acestui drept“. La discuția legii de osebite către Sârbi, ministrul Eötvös găsi prilejul de a desface de ierarhia românească, nu numai pe Grecii din Brașov și Pesta, dar și întregul grup macedonean, de o așa de mare valoare pentru neam, din capitala ungurească¹.

Se încercară doar definiții care nu înglobau pe Români în acea „nație maghiară“ care, după concepția lui Deák², cuprindea pe toți cetățenii de supt coroana Sf. Ștefan, și în aceasta spiritul amănunțit al lui Babeș se apropia de morga aristocratică a lui Gojdu. În deosebire de Aloisiu Vlad, care-și zicea cu mândrie: „de Săliște“, singur Alexandru Mocioni avu curajul să se ridice împotriva noțiunii primite de totalitatea deputaților unguri în ce privește sensul cuvântului națiune: „Socot că e necorect, după modesta mea părere, ca întregimea acestei națiuni“ — politice — „să poarte numele genetic al unei națiuni aflătoare în minoritate“. Și Hodos observă, când li se aduse Românilor împotriva situația fără drept național a Ungurilor catolici de supt muntele Moldovei, că aceia sânt coloni târzii, pe când Românii ardeleni sânt străvechi băștinași pe pământul lor. Pe când se amintia alor noștri ca un păcat revendicarea lor de drepturi din Câmpul Libertății, Alexandru Roman, apărând pe Șuluțiu, amenințat acum a fi înlocuit, în ajunul morții printr'un coadjutor, pentru atitudinea lui radicală, trezia miile de Români căzuți atunci pentru Suveran. Când se adăugi la dosarul românesc și numele lui Horea, se găsi cine să spuie că „Horea a luptat pentru dreptate... Dacă voiți exemple de cruzime, căutați-le

¹ I. Pușcariu, *Notițe*, pp. 121-2, 147 și urm.

² Negocierile lui cu deputații români, *ibid.*, pp. 110-3, 127-8, nota 2.

la naționalitatea d-voastră și nu le puneți în spinarea altora“.

La unele proiecte de o însemnătate capitală pentru Români se auzi același glas, pe care nicio considerație de oportunitate și nicio influență de Curte sau de mediu nu-l putea amuți. Astfel, la acela despre învățământ, Hodoș declară că „nu este nevoie să se învețe limba maghiară, ci limba poporului care este acolo în majoritate“. La făgăduita și mult timp zăbovita lege a naționalităților, Românii se ținură de propunerea din 1866 că, „în Ungaria, locuitorii maghiari constituie națiunea maghiară, locuitorii români, națiunea română, locuitorii slovaci națiunea slovacă, locuitorii sârbi națiunea sârbească, locuitorii germani și locuitorii ruteni națiunea ruteană“. Istoricul Hunfalvy-Hundsorfer își îngădui să asemene pe acești vechi locuitori, deținători ai unei originale culturi populare și cari dăduseră Statului maghiar atâtea personalități conducătoare, cu Pieile Roșii, cari au trebuit să se plece culturii englese sau să fie stârpiți.

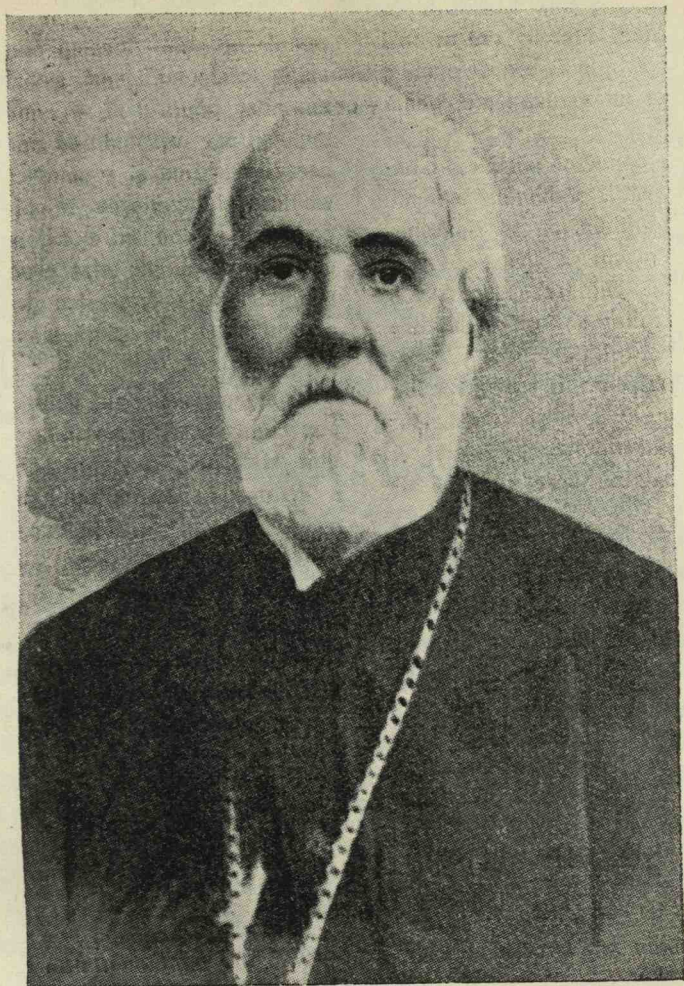
În această dietă a încoronării, Ilie Măcelariu vorbi, în sfârșit, așa: „Nu pentru câștig de pâne am venit aici, cum se crede în cercuri mai înalte, ci pentru ca să dăm dovadă națiilor surori că nu voim să pierdem niciun prilej de a trăi cu ele în pașnică și bună înțelegere“.

Pentru a susține lupta, lipsia însă ziarul care să adune pe toți acești puțini represintanți ai nației. De o parte se tipăria, la Pesta chiar (din 1860), *Concordia*, de alta, Bucovineanul Vasile Grigorovița făcea să apară, la Viena, *Albina*. Ziaristul de convingere și talent nu răsărise, în Ardeal chiar Șaguna trebuind să se ajute, contra lui Bariț, acum îmbătrânit și înăcrit ajuns nedrept față de marele ierarh, cu așa de tânărul, dar în de ajuns de îndrăznețul Christea.

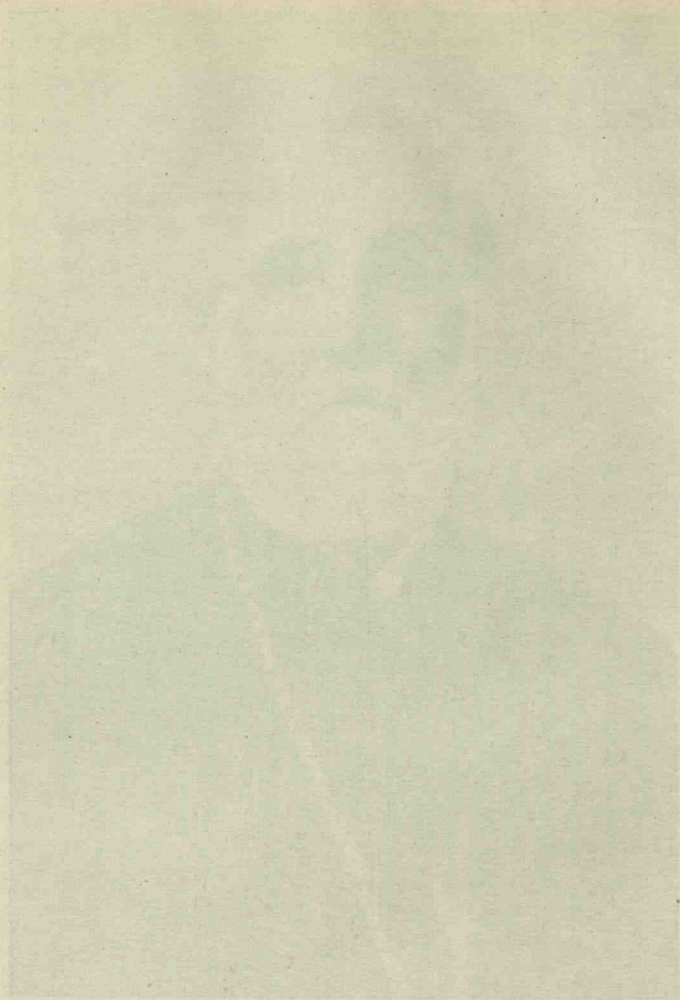
La Pesta, ziarele românești fură, de altfel, mai energice decât deputații, somându-i în 1848 să-și depuie un mandat care nu putea servi la nimic, și Ioan Rațiu o și făcu¹.

E vrednic de luare aminte că, în această luptă la care nu participară Brașovenii, cu toată cultura și averea lor, conducerea o avură pe de o parte descendenții rămași încă în

¹ I. Pușcariu, *Notițe*, p. 13. Se căutără legături cu celelalte naționalități.

Preotul Constantin Morariu

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1
2

picioare ai vechilor nemeși, cari dădură Ungariei pe Hunyadești, câteva elemente orășenești din Banat, dar mai ales *puternicele suflete, pline de dorința luptei și de mândria rasei lor, pe care le dăduse ramura macedoneană a nației: Șaguna, Mocioneștii, Gojdu, acel Gojdu neînduplecat și plin de jrica lui Dumnezeu, larg în darurile din averea sa muncită, vorbind încă dialectul său de acasă, care era prieten cu Deák și spunea tare că e și acesta, „diacul“, dintre ai lui, cu numele de familie „Pescar“¹. Atât de mare e rolul pe care-l joacă la o nație nobilimea istorică și burghesia întreprinzătoare și bogată!*

Lipsa unei burghesii românești se simte și în Bucovina, din nou amenințată, fără să fie acolo o căpetenie a clerului capabilă de a juca rolul de apărător al neamului. În 1859 Polonii, după ce dăduseră lui Hacman și un secretar, care, înlăturat la un moment după stăruința elementelor naționale, fu reprimat pe urmă, căpătară *anexarea țărișoarei românești la Galiția*², pentru ca apoi stăruințele lui Petrino să capete despărțirea ducatului, adecă, de fapt, „voevodatului“ românesc. Totuși silințele făcute de grupul de boieri în sama căruia era lăsată întreaga luptă nu izbutiră să capete, supt forma de sinod mixt, dieta românească dorită; Curtea interveni hotărât pentru episcop la 1866. Liceul „greco-oriental“ de la Cernăuți, creat în 1860, cel real de la Suceava, pe lângă multele școli de sat românești, datorite în adevăr lui Hacman, fură supuse îndată unui provisorat german. După ce, încă în 1851, se oprise ziarul *Bucovina*, Românii de acolo nu mai aveau foaia lor, fie măcar pentru Biserică, dar se păstra legătura cu cele din Pesta și Viena.

*Totuși se răspunse „Asociației“ ardelenne prin „Biblioteca română“, creată de Zota la 1862*³, prin cercul de lectură al fra-

¹ *Enciclopedia Română* a lui Diaconovich, II, p. 589. Și soția lui era din aceeași lume românească a Balcanilor: Anastasia Pometa; a doua, Melania Dumcea; mama Poynár de Király-Dároc. Alți Macedoneni, la Pesta: Dera, Dona, Guda, Lyka, Muciu, Adsemovsky, Balo, Horváth, Mandry, Pamperi; I. Pușcariu, *Notițe*, pp. 155, 159-60, 165 și urm.

² V. și Iorga, *Ist. lit. mod.*, I, p. 49 și urm.

³ Bogdan-Duică, *Bucovina*, p. 182 și urm.

ților Hurmuzachi. Spiritul trezit în școală de Pumnul († Ianuar 1867), așa timid și stângaci, rece doctrinar cum era acest fiu de țărani ardeleni, îndeplinia însă ceia ce nu putea să deie nicio altă clasă decât a acestei nobile boierimi, în care intrau, pe lângă Dimitrie Petrino și Iancu Zota, urmașii de mazili moldoveni Nicolae Grigorcea, Iancu Lupu, Eugeniu Stârcea, Costin, și alții, ca Alexandru Popovici și Logoteti.

Astfel se alcătui *Societatea pentru cultura și literatura națiunii române în Bucovina*, pe care o inaugura la 1863 Gheorghe Hurmuzachi, și în 1865 începu să apară, cu ortografia ciudată a Mentorului ardelean, „Foaia“ ei. Se porniră, ceia ce nu se întâlnește în Ardeal, reprezentații de teatru românesc, chemându-se acolo marele actor al Moldovei, Matei Millo, dar preoții fură opriți de a asista¹. Se păstra astfel legătura cu întregul neam.

¹ După I. Nistor, *Ist. Bisericii din Bucovina*, 1916, sprijinit pe *Kultur-hist. u. ethnographische Skizzen über die Rumänen der Bucovina*; C. Morariu, *Părți din istoria Românilor bucovineni*, Cernăuți 1893; *Foaia soțietății*; Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne*, și, a 2-a ed., trad. de Liliana Iorga, *Românii din Bucovina*, București 1938.

CAPITOLUL IV.

Inercarea supremă a amicitiei austro-ungare in România.

Imprejurările ardelenе și bucovinene n'au putut să rămâie fără de răsunset în România liberă.

Și în 1859 și în 1866, când se credea că armata românească ar putea să încerce o lovitură în Ardeal, unde o aștepta sentimentul popular, ideia unității neamului, pe care se sprijinise propaganda oamenilor de la 1848, a trebuit să fie iarăși vie. În Viena era de fapt teama acestei intervenții, și Cuza a spus cândva ce crede despre viitorul austriac¹. Cândva, un Bulgar asigură că a văzut o hartă a „Imperiului dacic“, mergând până în Macedonia, cu toate țările slave de peste Dunăre². Lui Carol I-i i se presintase încă în țara lui de naștere harta posibilă a unei mai largi Românie. Și înainte de chemarea Ministeriului dorit de Andrassy, pentru împăcare, el primise pe Vincentiu Babeș, care fusese destituit din postul judecătoresc la Pesta³, dar acesta n'a vorbit niciodată de cele discutate cu Domnul român. Am văzut cu câtă libertate reclamă I. Brătianu dreptul de intervenție al Românilor liberi în folosul celorlalți, dacă ei sânt jigniți și periclitați în existența lor. Domnul însuși, îndemnat la apropierea către Austro-Ungaria de unchiul său, soț al unei Hohenzollern, marchisul Pepoli, care

¹ Henry, *o. c.*, p. 8, nota 2. Negociațiile cu Beust încă din anii precedenți, au fost date într'o carte englesă comandată din Viena, al cării titlu nu-l pot regăsi acum.

² P. Constantinescu, *o. c.*

³ I. Pușcariu, *Notițe*, p. 120.

era ambasador al Italiei la Viena, îi vorbea astfel, în Decembrie 1869, de greutatea ce-i stăteau în cale: „Nu atârână de mine să înlătur simpatiile firești care există între populațiile de același graiu de o parte și de alta a munților. Am deci dreptul să aștept ca guvernul ungar, din partea sa, să facă tot ce e drept și potrivit (*billig*) pentru ca să fie fără obiect plângerile a două părți la trei milioane de Români cari locuiesc în Ardeal și în Banat. Nu priviți această dorință a mea ca o pretenție de amestec politic. Insist asupra acestui punct numai întru atâta întru cât e condiție de căpetenie pentru întărirea bunei înțelegeri a Guvernului meu cu acela al regatului vecin. Ca Domn constituțional, ieșit dintr'un plebiscit, am datoria să țin samă de opinia publică, întru cât ea are dreptate; o politică de împăciuire fățișă și sinceră a Guvernului ungar față de supușii lui nemaghiari ar fi pentru mine cel mai bun sprijin pe calea pe care sânt gata a o urma“¹.

Un spirit panromânesc se trezise fără îndoială în momentul când Germania și Italia purcedeau la realizarea unității naționale. El era hrănit puternic, pe alături de politica oficială, care se va lavi de această neînlăturabilă piedecă morală, de o întregă literatură, care, în ciuda „europeanismului“ raționalist adus de tinerii Moldoveni din Germania, unde cugetarea, obosită de metafizică și influențată mult de pesimismul lui Schopenhauer, nu era în sprijinul politicii lui Bismarck, pe care, când pleca la luptă cu Austria, unii îl voiau „spânzurat“ se inspira, într'o nouă undă de romantism activ, din trecutul, plin de îndemnuri la unitate, al neamului.

Laurian și Ioan Maiorescu, acesta până la 1864, erau încă în locurile de frunte ale învățământului românesc². Papiu Ilarian, autorul *Istoriei Românilor în Dacia superioare*, apărută la Viena în 1852, publicase la 1861 cercetarea sa istorică *Independența constituțională a Transilvaniei* și acele cronici și documente străine, pe care le adunase, în curs de mulți ani, prin *Tesaurul* său, al cărui volum al treilea apăru

¹ *Aus dem Leben*, I, p. 318.

² Moise Nicoară moare, uitat, la București în 1861.

în 1865 Colecția nu era numai un mare ajutor pentru omenii de știință; izvoarele erau întovărășite de traduceri, pentru a fi la îndemâna oricărui cetitor cult. Aceasta îi învedera necesitatea pentru timpurile de față a cunoașterii trecutului. Gândindu-se la „patrie“, dar și la „marele edificiu al naționalității române“, apelând la „amicii săi din toate țările române“, Papiu Ilarian pregătia nu numai o mai întinsă reproducere de texte, cum nu i-au îngăduit împrejurările, dar își rezerva să li adauge „disertațiuni istorice“ și chiar, potrivit cu formațiunea sa universitară în Germania, unde fusese îngăduit de prințul Carol-Anton¹ să lucreze în Archive, și în Italia, și studii de drept. Era gata să primească orice colaborare, și de fapt el a avut, prin comunicări, pe a lui Al. Hurmuzachi, pe a lui Al. Odobescu, pe a lui Ștefan Greceanu, traducătorii fiind luați din România liberă. În alegerea elementelor de tipărit el căuta cea ce putea să întărească sufletul contemporanilor prin învierea marilor figuri a lui Ștefan-Vodă de sigur, dar mai ales a lui Mihai Viteazul, adunând cu pietate și ce privia mișcarea lui Horea². Se ținea samă de tot ce privia Ardealul. Chiar de la început Papiu Ilarian va saluta a doua adunare, la Brașov, a „Asociației“ ardeleni, cu o participare de patru sute de oameni, un adevărat congres național, organizându-se și o „expoziție națională de tot ce mintea și mâna Românului ardelean produce mai bine și mai frumos“, biruind astfel cu mult modestele încercări în acest gen din țara liberă. Se reproducea discursul ținut cu acest prilej de Ioan Pușcariu, cu un întreg program de explorare a izvoarelor, dar și cu înălțarea vieții istorice a Românilor de la Nordul Carpaților, cărora li atribuie străvechi formațiuni politice obscure, adevărate „Domnii române, cum au fost: a Banatului, a Crișului, a Maramurășului, a Făgărașului și a Amlașului, a Someșului ș. c.“, și el urmăria prin satele îndepărtate, unde-l dusesese datoria lui de funcționar, pe urmașii lor, cari-și păstrează cu mândrie pergamentele. Vedeă în ruinele de acolo până și locul unde judeca „Domnul cu doisprezece boieri“: „heruvimii și serafimii încă și acum pare că acordă cântările liturgice în capela domnească“. Țara

¹ V. K. Th. Zingeler, *Principele Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen*, trad. de Corneliu Scurtu, București 1912.

² V. și Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor*, în *Prinos Sturdza*, p. 66 și urm.

Oltului, cu „castelul lui Negru-Vodă“ îi apărea ca punctul de plecare al Domniei libere de către Dunăre. O întregă lume se înfățișa ascultătorilor în cuvintele inflăcărate ale cercetătorului ardelean: pe o altă cale decât până atunci, pe această vreme când nobilii români, mândri de sângele lor, participau la debaterile Parlamentului din Pesta, se crea din aceste constatări locale, sat de sat, casă de casă, o istorie a Românilor ardeleni și bănățeni care încă și azi pe această bașă ar putea fi urmărită cu folos. Presintând acest rezultat al unor străduinți încununatăe cu succes¹. Ardeleanul strămutat în București pentru o înfrigurată activitate care peste câțiva ani îi va tulbura mințile, scria împotriva unui regim, atacat de fapt și de Pușcariu cu glume pe socoteala celor din Atelcuș, aceste înduioșate cuvinte: „Salut, fii ai Carpaților, fii drepecii ai lui Traian. Voi, cei mai asupriți din toată Româניה, cei mai călcați de barbari în tot cursul secolelor, amenințați în naționalitatea, în numele și în chiar limba voastră, despoiați de toate drepturile, desbrăcați de toată averea noastră, niciodată n'ați desperat și nu desperați: credința în viitor, iăria inimii nime nu v'o putu, nime și nimica nu v'o poate răpi. Adevărați nepoți ai acelora despră cari cu litere de aur rămâne scris: *Romanus orbis ruit, et tamen cervix nostra erecta non flectitur*”².

Se stabilia o legătură între opera de o atât de îngrijită, absolut occidentală, realizare a lui Papiu și smeritul *Uricariu*, colecție patriarhală de „urice“, de documente interne pe care mai de mult, întâiu chiar cu cilirice, o începuse, în cel mai modest format, la Iași ucenicul Academiei Mihăilene, rămas totdeauna în colțul său sărac și nebăgat în samă, Teodor Codrescu, întemeietor și al unei tipografii. Alături, în aceeași Capitală moldovenească părăsită, fiul unei domnițe Callimachi, măritată, împotriva voinții familiei, cu tânărul ofițer grec Papadopol, și care uita în numele său pe al tatălui cu acela al patru Domni ai Moldovei, Alexandru Papadopol Calimah, se opria, cu o nesfârșită iubire de diletant, asupra multor momente din trecutul Moldovei.

Din clerul cel nou, un fiu de preot din părțile Neamțului,

¹ V. și I. Pușcariu, *Notițe*, pp. 34-9, 44-5, 69-70: foarte importante constatări la fața locului.

² I, p. 75 și urm

Melchisedec Ștefănescu, format la școala Scribanilor și trimes la studii în Rusia, aduse de acolo o bună cunoaștere practică a limbilor slave și, în 1869; ajuns episcop de Huși, el făcea să apară o „Cronică” a eparhiei, care e înainte de toate o adunare și explicație de documente, având să continue apoi, când va fi mutat la Roman, cu o altă lucrare de același fel.

Cât privește pe Kogălniceanu, acesta, zdrobit de lupta politică pe care o dase supt Domnul și prietenul său Cuza-Vodă, apoi ținut la o parte de răsturnătorii de tron și prins de multe greutăți casnice, nu va mai apărea ca istoric decât mai târziu, cu o nouă ediție, la care voiă să adauge și cronicile muntene, a *Letopisișilor*.

În acest mediu apăru și un genial reprezentant al Basarabiei.

Această țară ruptă din trupul Moldovei păstrase, în judecată, în Biserică, fie și alături de ruseasca noilor stăpâni, limba îndătinată. Relațiile de familie nu fuseseră rupte, și mulți Moldoveni din dreapta Prutului erau în schimb de scrisori cu cei de peste apă. Biografia unui Vârnav arată cum se putea face o carieră din cutare colț basarabean la București și înapoi¹. Incercările literare nu lipsiau și, pe lângă continuarea operei poetice a lui C. Stamate² și cutare satire făcute în huzur de vre-un boier glumeț sau amărât³, avem gramatici, cărți de lectură. Tinerii trimesi la studii în Rusia își păstrează sentimentele față de nație și caută legături cu frații liberi.

În această categorie se poate așeza acel nobil basarabean care se mândria cu descendența din Vodă-Petriciceiu, Tadeu Hâjdău, care-și scria numele cu ortografie rusească și polonă, învățat boier de țară în căsuța lui de la Crâstienesti, din Ținutul Hotinului, pe care stăpânirea rusească și adâncirea în

¹ Ediția Datculescu, și în „Biblioteca pentru toți”.

² V. Eufrosina Dvoicenco, *Influența literaturii ruse asupra scriitorului C. Stamati*, București 1933; *Rev. Ist.*, XV, pp. 232-53; XVIII, pp. 91-3.

³ V. Iorga, *Boieri și răzeși în Basarabia, Insemnătatea Ținuturilor de peste Prut pentru istoria Românilor și pentru folclorul românesc*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV; *Din Ținuturile pierdute: Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele d'întăiu decenii după anexare*, *ibid.*, XXXV.

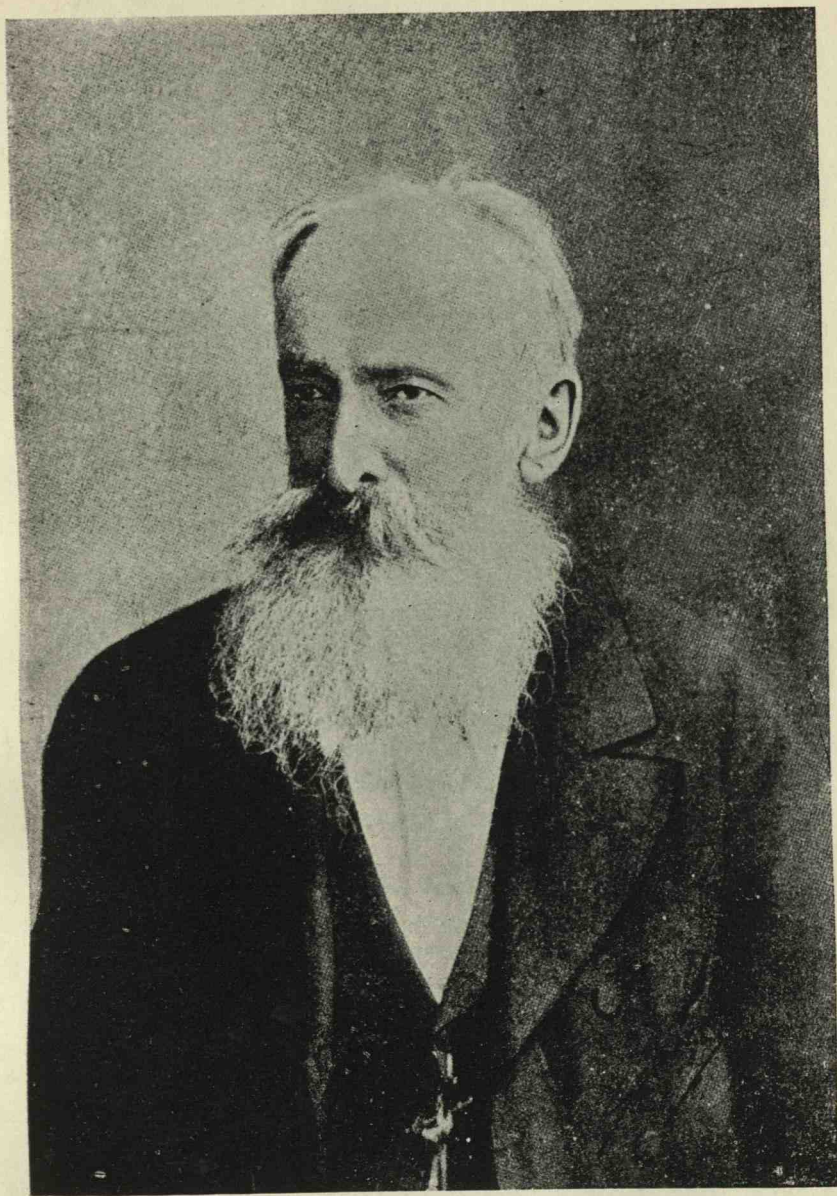
cunoștința altei culturi nu-l împiedecau de a privi învățământul basarabean în legătură cu nația sa, cum o arată un frumos discurs, cu exemple din istoria moldovenească, pe care-l ținu acolo, la Hotin, și pe care Asachi-l reproducuse în franțuzește într'una din revistele sale, *Spicuitorul*; era inițiat pe deplin în trecutul Moldovei, iscodia, și chiar fabrică, documente, culegea din ele, cu iubire subiecte pentru nuvele istorice, și avea simț pentru cântecul popular¹. Fiul lui, scăpat ca prin minune și de ispita unei cariere oficiale și de primejdia unei desnaționalisări, fusese student la o Universitate de provincie rusească, apoi ofițer într'o armată unde petreceri, aventuri și dueluri erau la ordinea zilei și, după conflictul cu un superior, el trecuse peste vatra familiei, undă trăi încă multă vreme așa de înzestratul părinte, pentru a răsări în Iași cu un avânt romantic care speria puțin o lume patriarhală, nu îndestul de potrivită pentru a-l înțelege în întregimea unei minți de cunoștinți enciclopedice și a unui spirit de un necârmuit capriciu. Boleslav Hâjdău devenise Bogdan, ca întemeietorul Moldovei, și el își adăugia numele lui Ștefan Petriceicu, strămoșul.

Până să fie încadrat trecător într'un învățământ mai înalt pentru care era puțin potrivit un caracter plin de nesfârșite surprinderi, tânărul de neobișnuită apariție încercă o imposibilă viață închinată numai studiilor, descoperirilor în domeniul istoriei, de care era legat prin însuși sângele său. Căuta de la 1858-9, când era și pretendent la tron, abonați pentru publicații periodice care nu puteau dăinui: *Romania*, care arbora un întreg program panromânesc în chiar titlul ei, *Foia de istorie română*, în care se încerca și un nou sistem de ortografie (cu *ă* pentru *â* și *â*), *Foița de istorie și literatură* —, și de literatură, căci romanticul era înzestrat și cu un real talent literar, cu o chemare deosebită pentru ironia timpului, încetățenită, după Pușchin și Lermontov, și în Rusia —, și, în sfârșit, *Lumina*. Din cunoștința tuturor limbilor slave, pe lângă a celor clasice și a celor romanice, se revărsă, în eruditele lucrări de la început, care căutau și a uimi, o nouă lumină asupra istoriei Românilor de pretutindeni.

Intre grupul de la *Junimea*, care se va forma îndată, de

¹ Eufrosina Dvoicenco, în *Rev. Ist.*, XVII, pp. 315-29; XX, pp. 9-11.

Bogdan P. Hasdeu

1911

tinerii cari, ca Titu Maiorescu și Iacob, fiul lui C. Negruzzi, învățaseră în Germania, cu atitudinea critică în aprecieri, cu o disciplină strictă, dar, din nenorocire, fiind vorba de oameni cari-și făcuse toate studiile în străinătate, cu totala necunoaștere a țării și a nației și în prezent și în trecut, și între o asemenea fire nu putea să fie nicio apropiere. În așteptarea momentului când cei de la *Convorbirile Literare*, noua revistă, începută numai în 1867, putură arunca împotriva aceluia care făcuse acum să apară curioasa, dar impunătoarea, ca orizont, *Istorie critică a Românilor* (1872), grăoiul humor al semidoctului agresiv care a fost Gheorghe Panu, fiecare din aceste înfățișări așa de contrazicătoare ale noii inteligenți românești va rămânea pe poziția sa.

Altfel a fost cu Ardeleanii (nu înșă și cu Bucoveninii, pe cari Hasdeu, totuși așa de legat prin origine de dânșii, nu i-a cercetat niciodată). La Iași chiar, nu vor fi lipsit relațiile cu aceia cari erau 'adânc străbătuți de spiritul roman al lui Bărnuțiu, care-și lăsase ca urmas, ca profesor de drept roman, pe Petru Suci, atât de puțin socotit și înțeles în toată viața sa de îndeplinitor al unei severe datorii. Dar Papiu Ilarian prețui de la început cunoștințele nouă pe care le aducea acela care se încetățenise răpede în societatea românească, — și o spuse public. Din partea sa, cel care iscălia acum „B. P. Hasdeu“ închina Ardeleanului tendențioasa lucrare *Ioan-Vodă cel Cumplit* (1865)¹.

În felul cum se înțelegea Domnul viteaz și aprig de pe la 1570 era și o profesie de credință revoluționar-democratică, făcând, din acela care n'a avut un ideal înaintea ochilor, un dușman al boierilor fiindcă ar fi fost un prieten al țărănimii. S'a văzut în figura astfel creată o icoană a ambiției politice de care continua să fie stăpânit autorul, dar era și an omagiu către Domnul desrobitor, de care era legat și Papiu însuși; Cuza-Vodă. În același spirit va fi conceput apoi, peste adevărul istoric, și Ștefan Răzvan din drama *Răzvan și Vidra*, dese ori aplaudată pe vremuri, care aparține unei perioade ceva mai târzii. Nu va lipsi în aceeași fasă din viața-i zbu-

¹ Hasdeu colabora în acest an și la foaia liberalilor din București, *Perseveranța*. — În legătură cu aceste tendinți liberale e și *Despot* al lui Nicolae Scurtescu (1875); v. Iorga, *Ist. lit. mod.*, I, p. 25 și urm.

ciumată, când Hasdeu era acum profesor în București, și o excursie în Ardeal, unde se și căsătorii, călătorie care-l puse în curent cu starea de lucruri de acolo și cu aspirațiile acestei părți, atât de vioaie, a poporului românesc.

Intemeierea unei Academii pentru cultura tuturor Românilor; întâiu (până la 1873) supt forma, mai modestă, a unei „Societăți Academice“, corespuncea acestei stări generale a spiritelor.

Ea fusese anunțată în marele raport presintat de la început lui Carol I-ii. Simțim aici influența lui D. A. Sturdza, membru al Guvernului provisoriu, a cărui idee de la Bonn fusese realizată în Ardeal. Un fond de 5-6.000 de galbeni fusese dăruit, de altfel, „pentru limba și literatura română“ de bogatul Român macedonean Vanghelie Zappa, autor și al unei cercetări cu privire la noua economie națională a Românilor din Principate¹; și aici deci intervenia ca element de inițiativă grupul românesc de peste Dunăre. N. A. Urechiiă stăruie pe lângă Rosetti, ministru al Instrucției în Guvernul provisoriu, să păsească la îndeplinirea acestui desiderat. Era vorba, ca program imediat, numai de dicționar și de gramatică. Dar aceia cari trebuiau să stabilească bazele și să ajute lucrările erau, pe lângă cei trei șefi incontestai ai literaturii în țara liberă: Eliad, Alecsandri și Negruzzi, — fără a se uita acei doi creatori administrativi —, pe lângă destăratul Laurian și ucenicul care trebuia să-l ajute, Massimu, frunțașii intelectualității românești peste hotare: Cipariu lângă Bariț, Iosif Hodos, care va avea să îngrijească de publicarea operelor lui Dimitrie Cantemir, și, din Bucovina, Alexandru Hurmuzachi. De și mișcarea de la Iași, unde Maiorescu dăduse alt îndreptariu de limbă, de ortografie decât cel latinist, predominant și la București, era, de la început, în genere dușmănoasă față de o creațiune al cării viitor nu putea să-l prevadă, se adause, cu toată vrâsta așa de tânără și lipsa de scrieri, și Maiorescu însuși, care nu voi să participe însă la lucrări². Totuși el era în legătură cu D. A. Sturdza, care cercetă și o ședință a „Junimii“, și-l găsea „serios și cu judecată“, pentru a descoperi curând că această apariție era în legătură cu cons-

¹ V. Evanghelie Zappa, *Trăntorul*, București 1847 (și ediție grecească) și alte lucrări ale lui

² V. Statutele, și D. A. Sturdza, în *An. Ac. Rom.*, XIII, p. 193 și urm.

pirația contra lui Cuza, la care, din Iași, participau, cu însuși Nicolae Roznoveanu, Carp și Pogor¹. Kogălniceanu, încunjurat încă de antipatii politice, nu intră în Academie decât la 1868, odată cu revenirea lui la putere, iar Hasdeu mai așteptă aproape zece ani. Se aduse din Basarabia însă bătrânul Hasdeu, care fu oprit de Ruși, și un Macedonean.

Ardelenii veniră și fură primiți cu un zgomotos entusiasm, nu fără ca Domnul însuși să dorească a-i vedea. Cea ce nu era, de sigur, în sensul relațiilor ce căutau a se stabili cu Monarhia vecină, dar, cum se va vedea, curentul era cu mult prea puternic ca să poată fi oprit.

Intre Ardeleni fusese și Bariț, dar el nu mai era omul de odinioară. Se presintase la Viena în 1865 pentru o răsplătire, dăduse, peste un an, asigurări că Românii din Ardeal așteaptă „invasia” fraților lor, oferind, împreună cu I. Rațiu, legiuni românești Monarhiei², stabilise pentru guvernatorul Ardealului osebirea între aceste două părți ale neamului ca fiind corespunzătoare aceleia dintre Francesi și Belgieni sau Elvețienii romanzi și, în sfârșit, părăsise răpede ședințele unei Academii a cărei acțiune putea să-l compromită mai mult decât cutare subvenție de la Urechiă, ca inspector cultural în Ardeal³.

Dar Ardealul însuși începea o nouă și bogată activitate literară, și ea se va lega imediat de viața în creștere a cetățenilor noii României.

Participă la dânsa scriitori de o veche reputație, ca Timotei Cipariu. Canonicul de la Blaj, neobosit în studiile cărora li închinase viața, începe o publicație îngrijită, de format mare, *Archivul pentru filologie și istorie*, unde, pe lângă studii lingvistice, menite să-i apere cunoscuta ortografie, dădea la lumină și documente și alte izvoare istorice, cum o făcea și Papiu, în *Tesaur* și, ca acesta, cu același interes pentru toate

¹ T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, I, p. 121, nota 2. El nu era convins că răsturnarea era neapărată; *ibid.*, p. 123. Cf., în *Unsere Zeit* din Iulie 1866, articolul lui despre Principate supt Alexandru Ioan I-ii. El dăduse și articolul *Moldau* la Enciclopedia lui Brockhaus.

² *Enciclopedia Română* Diaconoviciu, I, p. 401.

³ Iorga, *Ist. lit. mod.*, I, p. 36.

țările românești (1867). În 1865-6 apare la Budapesta, bilingvă, *Aurora Română* a unui Ioanichiu Miculescu, *Amicul Poporului* al lui Sigismund Pop, iar, tot atunci, la Oradea¹, *Familia*, revistă de lectură populară, a Bihoreanului Iosif Vulcan, rudă a episcopului, om de muncă și credință, menit să rămâie totdeauna legat de această bucurie a vieții sale.

Spre centrul Ungariei pleacă atunci Iulian Grozescu, care veni și la București, înainte de a-și sfârși zilele, foarte tânăr, acasă la dânsul. La Râmnicul Vâlci se așează întâiu Miron Pompiliu, tot din Orade, care va fi apoi, la Iași, unul dintre colaboratorii cei mai legați de *Convorbirile Literare*. După o îndelungată petrecere în Italia, Ioan C. Drăgescu, din Banat, va isprăvi la Craiova. Dacă, după studii și în Franța, Ioan Lapedatu, din Glimboca, va rămânea la Brașov, el caută îndată legătura cu ziarele bucureștene, unde Constanța Dunca-Șchiau, publicând o trecătoare revistă, păstra legătura cu Ardeleni².

Valoarea versurilor și povestirilor care se datoresc tinerilor acestora nu interesează, mai ales aici. Ce e în adevăr important e, pe de o parte, că din toate colțurile Ardealului și părților ungurești, de la Orade la Năsăud, se ivesc reprezentanții tineri ai scrisului românesc și, pe de alta, că sânt prinși cu toții de o mare încredere în nația lor, străbătuți de un naționalism activ, gata, ca la Drăgescu, și de cele mai îndrăznețe provocări, și că au în minte principiul solidarității românești.

În schimb, relațiile ardelene cu foile și revistele din România continuă. Și *Convorbirile Literare*, cu toată atitudinea lor lipsită de orice căldură pentru viața și scrisul românesc de peste munți, află cetitori și prieteni în mijlocul unui tineret dispus să ierte totul de dragul acestei literaturi din țara liberă la care vor căuta să adauge contribuția lor, și vom vedea cât de mult au ajutat, mai ales după 1870, cei mai buni dintre dâșii ca să dea o nouă șevă unui curent literar care, la început, cu tot nivelul cultural al „junimiștilor“, era destul de slab, fiind manifestarea, — pe lângă a lui Alecsandri, câștigat, în faza când scria *Dumbrava Roșie*, prin relații sociale și prin co-

¹ *Ibid.*, p. 37.

² V. și revista *Cuget Clar*, Februar 1939.

munitatea credinții conservatoare —, mai mult a unor diletanți cu îndemănare la scris, până ce un tineret altfel format va imprima puternica sa pecete.

Spiritul național, hrănit de cunoașterea și cultivarea trecutului, dă în Bucovina, din care Pumnul, bolnav, voia să facă, spre sfârșitul vieții, un drum la București, cutezătoarea, dar izbutita încercare de epopee a lui Vasile Bumbac, tânăr profesor (născut în Costâna), care e în stare să creeze figurile în adevăr vii ale eroilor descălecării Moldovei, în mijlocul cadrului popular al patriarhalei sale provincii¹.

În sfârșit tradiția istorico-națională a lui Bolintineanu, de origine macedoneană (Cozmad)² va fi continuată de alt fiu de Macedonean, așezat în țară, prin Ialomița, Gr. Granda, imitator al dramelor poetice byroniene. Contra obiectivismului „Junimii“, se alcătua astfel la București, în jurul lui Hasdeu și alături de dânsul, o rezistență, pe care, ca și pentru noii scriitori ardeleni, o apreciem peste valoarea estetică, ușor de criticat, a scriselor lor.

---

¹ Iorga, o. c.

² Pentru reparația, trecătoare, în formă de revistă, a foii lui *Dâmbovița*, menționând și legături cu Blajul, v. Iorga, *Cuget Clar*, Mart 1939.

CAPITOLUL VI.

Crisa legăturii cu Austro-Ungaria

În această atmosferă, din care nu lipsia nici idealul de confederație „balcano-danubiană“ în Sud-Estul Europei¹, și având drept principal colaborator pe Kogălniceanu, reprezentant al îndărătnicului naționalism de orizont moldovenesc, se făcu neizbutita încercare politică a legăturii de prietenie cu Monarhia dualistă.

În Mesagiul Tronului, Domnul, care se simția mai asigurat, nu vorbise decât, alături de ce poate resulta pentru țară din dezvoltarea relațiilor economice, de necesitatea de a se păstra cele mai bune raporturi cu Puterile vecine. Am arătat cum Pepoli stăruia, arătând ce primejdii amenință altfel România, să se caute apropierea de Monarhia vecină și în special de Andrássy, factorul hotărâtor, pe care nu știa cum să-l laude mai mult, afirmând că acesta nu vede decât pericolul slav, iar România este zăgaz firesc contra lui, ca și Ungaria². Marchisul italian stăruia asupra faptului că *nu e momentul revendicațiilor naționale, al cererii de independență*, că nici „opiniunea libe-

¹ La deschiderea ședințelor Academiei Domnul vorbise de dânsa. Într'o curioasă broșură, italianizantă ca ortografie, de și tipărită la București, în 1866 (se scrie și „Carlo“ pentru „Carol“), de George Brătianu, *Viitorul nostru este în Unire*, se atacă apărarea făcută de Crețulescu lui Cuza-Vodă, laudând ceia ce se numește „expulsiunea Cuzei“.

² V. Sava N. Șoimescu, *Cestiunea Orientului în fața dreptului public european și a tratatului din Paris*, București 1868, p. 37: „emanciparea naționalităților din Turcia și reconstituirea lor într'un nou și putintă corp politic, adică într'o confederațiune în care aceste popoare june, înțelegând solidaritatea și înălțimea misiunii

rală“ nu e dispusă a le sprijini, că „interesele materiale“ acopăr glasul „compătimirii“, că Franța napoleoniană pierde orice simpatii din cauza resturilor de ideologie care i-au rămas¹.

Carol I-iu se lăsă convins. Il supără discursul, reprodus în *Românul*, al lui Papiu Ilarian, care vorbise, la societatea *Transilvania*, de necesitatea unei singure culturi pentru toți Români, și anume cultură latină, opusă, — el gândia la Ardealul său —, celei „gotice și scitice“, adică: săsești și ungurești². Dar, în scrisoarea pe care am citat-o, am văzut că și el ridica față de Pepoli chestia Românilor din Ungaria.

Pentru a inaugura noua politică, Carol I-iu se adresă la Dimitrie Ghica, a cărui veche simpatie pentru Austria de odinioară era bine cunoscută, dar, cum: i se păru Domnului că un Ministeriu pur conservator n'ar putea să găsească sprijin în țară, se recurse la Kogălniceanu, care ar trebui să se despartă însă de atitudinea sa din trecut; fostul auxiliar și prieten de aproape al lui Vodă-Cuza se raliase la noua Domnie, admirând în prințul străin răpedea și deplina inițiere în rosturile țării³. Primi să între în această alcătuire, care nu avea decât un program de politică externă, și Vasile Boerescu. Pentru legăturile sale cu cercurile din Constantinopol fu adus, dar la Finanțe, Al. Goleșcu. La Constantinopol merse acum D. A. Sturdza, care avu ca primă sarcină să declare Marelui Vizir că nu se poate da ordin Guvernului român să expulzeze și el pe supușii greci pentru că Poarta ajunsese, pentru afacerile din Creta, în conflict cu cei din Atena; se reveni deci asu-

---

lor, ar deveni cel mai putinte bulevard al Europei în Orient“. S'ar înlătura astfel „acea pradă tentatoare, ce se chiamă moștenirea Turciei“; *ibid.*, p. 38. V. și *ibid.*, pp. 53, 80 și urm., 131 și urm. E acolo și o excelentă analiză a ideii de naționalitate, o studiere adâncită a problemei otomane. Dar și *atacuri contra Austriei*, pe care o va distruge „aroganta națiune maghiară“; p. 49. Se vorbește apoi frumos de „arboarele putinte ale cărui rădăcini se întind de la Carpați până în Balcani și în văile setoase de libertate ale Pindului“; p. 106.

¹ *Aus dem Leben*, II, pp. 307-9.

² *Ibid.*, pp. 309-10. Pentru pretinsa „insultă a drapelului unguresc la București“, Iorga, *Corr. dipl.*, no. 83.

³ Iorga, *Mihail Kogălniceanu*.

pra notei¹. La Poartă se negociè asupra dreptului de a bate monedă². Se căută și „reglementarea gurilor Dunării“, voia de a numi consuli în Orient³. Nu se evita să se dea asigurarea la Belgrad că noul regim românesc va căuta să strângă și mai mult raporturile cu principatul vecin⁴.

Dar bunele intenții față de Monarhie nu reușiau. Alături de Andrásy era Beust, rămas în funcțiuni, și acesta căuta să urmeze față de România creată fără voința Austriei, chiar și față de Domnul care se impusese contra ei, tot vechea politică. Pe când Ioan Strat, trimis la Paris, și primit de prințul Napoleon și de succesorul lui de Moustier, la Externe, de Lavalette, căută să explice lui Napoleon de ce fusese nevoie de un Guvern liberal cu Brătianu, de altfel acum în plină opoziție răscolitoare de patimi, — cu toate asigurările date Domnului —, și în chestia Românilor neliberi și, căutând să câștige un sprijin în chestia jurisdicției consulare și a numirii de agenți în străinătate, auzia iarăși învinuirile privitoare la agitația iredentistă și la legătura cu Rusia, — și se recomanda discret aceiași îndreptare către Unguri⁵ —, Beust asculta cu un zimbet asigurările de „cumințenie“ ale Sasului Steege, însărcinat cu o misiune analogă la Viena. I se arată și aici credința că un nou Guvern, slab, legat de Camerele care aparțineau netăgăduit Roșilor, nu poate aduce nicio schimbare serioasă și se obiectau și înarmările românești, refusându-se, bine înțeles, acele cereri de a căror satisfacere atârna popularitatea Ministeriului⁶. Vișita la Andrásy urmă imediat, și, după dânsa, Strat putea să anunțe că la Viena i s'a oferit și independența, dacă se părăsește aplecarea spre Rusia și „se oprește propa-

¹ *Aus dem Leben*, I, pp. 320-1, 321-2; Iorga, *Corr. dipl.*, n-le 80-1.

² *Ibid.*, no. 82.

³ *Ibid.*, no. 84. Era vorba și de o cantitate de praf pentru armata română, pe care o reținuseră Turcii; *Aus dem Leben* și Iorga, *Corr. dipl.*, ll. cc.

⁴ *Ibid.*, no. 79.

⁵ *Ibid.*, no. 86. Cf. *Aus dem Leben*, I, pp. 328-30, 334, 336.

⁶ Iorga, *Corr. dipl.*, no. 85. O mai bună dispoziție, în Februar; *Aus dem Leben*, I, p. 331; *Corr. dipl.*, no. 88. Consulul frances Mellinet, dușmănos, refusa Statului alt calificativ decât acela de „Moldovalahia“; *ibid.*, no. 87. V. și *Aus dem Leben*, I, p. 338.

„ganda în Ardeal“, unde un zvon spunea că s'au trimis și arme. S'ar dori și o confederație balcanică neinfluențată de Rusia. Andrassy declara că n'are ideie de prigoniri ungurești contra Românilor, dar, dacă în adevăr sânt, le va opri¹. Și regele Prusiei înștiința că Austrieii își păstrează toate relele dispoziții².

Continua campania presei vieneze contra României, considerată ca focar veșnic de agitații. Aceasta de și Kogălniceanu recomandase a nu se îngădui Grecilor adăpostiți în România după izgonirea lor din Imperiul Otoman vre-o acțiune contra acestuia³ și se căuta și o împăcare cu Patriarhul ecumenic. De aiurea, din Franța, care-și rechemase misiunea militară cum, de altfel, i se arătase dorința, — și liberalii se ridicau contra „prusianisării“ armatei⁴ prin sfătuitoarea tehnic german al prințului, — se răspândia știrea că, într'un război turco-grec, trupele românești ar fi să între în Bulgaria⁵. Și Bismarck dădea sfatul de a se feri Domnul de orice politică de expansiune, mai ales în Ardeal: încolo, prietenie cu Ungurii fără a strica relațiile cu Rușii⁶.

În acest timp, în Ianuar și Februar 1869 Guvernul era atacat, pentru alcătuirea lui, de fapt așa de dispartă, și de liberali și de neo-conservatorul P. P. Carp, care arăta că a refuzat să participe la dânsul⁷. D. Ghica anunța că nu înțelege să rămâie ca „sclav“ acolo unde nu poate juca rolul de stăpân; dar nu i se primi demisia oferită. Fu reținut la locul său și prin încrederea Monarhului și printr'un vot unanim al Camerei, care nu înțelegea să ducă spre un nou regim liberal, imposibil în străinătate. Indată după aceea însă urmă votul care puse pe Domn în alternativa părăsirii unor consilieri abia instalați sau a disolvării unei Adunări care funcționase

¹ *Aus dem Leben*, I, pp. 325-6, 331.

² *Ibid.*, p. 322.

³ *Ibid.*, p. 325 (acolo și vechile atacuri turcești contra „Guvernului moldo-valah“). Pentru începutul propagandei în Macedonia, *ibid.*, pp. 337-8.

⁴ V. și *ibid.*, pp. 330, 338-9. Opoziția totuși nu votase mulțămirea față de Napoleon; Iorga, *Corr. dipl.*, no. 88.

⁵ *Aus dem Leben*, I, p. 328.

⁶ *Ibid.*, pp. 332-3.

⁷ C. Gane, o. c.

numai câteva luni: ceea ce hotărîse votul fusese rechemarea în activitate a generalului Macedonschi, scos din armată de Cuza și din care se părea că se caută a se face o sperietoare pentru atât de neliniștita opoziție liberală¹. Înainte de a pleca însă, această Cameră, trecută prin multe atitudini, se supusese îndemnului domnesc de a da țării bugetul (10 Februar st. n.).

Și aceasta însemna că, în ciuda pasiunilor, ea era patriotică și loială. La măsura luată contribuise fără îndoială, cum se vede din desbateri, mândria jignită a „marei senior“ care era „beizadeaua“ din fruntea Guvernului, pe cât și dorința Domnului de a da o satisfacție deplină adversarilor neîmpăcați ai liberalilor. Și aceasta hotărî². Și nu era lipsită de temei judecarea de atunci a lui Ion Brătianu: „Camera care s'a desființat nu plăcea străinilor, fiindcă era o Cameră națională“³, adăugînd: „n'am ieșit cu flori niciodată înaintea străinului“⁴. Și, răspunzînd învinuirii că lucrează contra Domnului, el se rostia astfel: „cu suflarea noastră caldă, cu dragostea inimii noastre a crescut copacul dinastiei Hohenzollern“⁵.

Față de această situație, Bismarck, care felicita pentru dizolvare, făgăduia Domnului, care de altfel visita căsărmile și dejuna cu ofițerii⁶, să-și pregătească o trupă de care să fie

¹ V. scrisoarea ministrului de Externe către Strat: „un homme connu pour son énergie et pour la soumission aveugle à la discipline qu'il exige de ses officiers“; Iorga, *Corr. dipl.*, no. 88. Fusese vorba de o manifestație a gărzii naționale și a „cetățenilor“ la Palat pentru a impune schimbarea regimului sau abdicarea; *ibid.* Cf. discursurile din 26 și 28 Ianuar st. v. ale lui Ion Brătianu. Macedonschi publicase abia un manifest politic violent contra organizării armatei; *ibid.* Brătianu se apăra împotriva învinuirii că ar fi lucrat cu ofițerii. *El destăinuia cuvintele lui Beust, care cerea dizolvarea Camerei.*

² Brătianu destăinuia că D. Ghica i-a vorbit de o *intrigă de pretendent care se urmăria la Paris*. Apărarea lui contra bănuielii că ar conspira e sinceră și caldă.

³ I. C. Brătianu, *l. c.*, p. 115.

⁴ *Ibid.*, p. 116.

⁵ *Ibid.*, p. 117. Explicații către Al. Golescu asupra gestiunii financiare, dovedită ca onestă; *ibid.*, pp. 123 și urm., 129 și urm., 132 și urm., 136 și urm.

⁶ *Ibid.*, pp. 330, 337. Pregătirea lagărului de la Furceni; *ibid.*, p. 336.

sigur că ar merge fără preget contra oricăror tulburători: altfel ar fi păcat să continue o misiune care se vădia atât de ingrată. Și Carol I-iu era de părere că „demagogismul prea mult și-a ridicat capul“ și I-ii Brătianu, care se părea că amenință, dar care vorbea de candidaturile indigene ale străinătății¹, îi declara că „un Hohenzollern nu se lasă așa de ușor răsturnat ca un prinț parvenit“².

Indemnurilor lui Bismarck de a-și căuta un sprijin în vecina Monarhie, Domnul li răspundea că e gata a o face, adăugind că, dacă supt Unguri Români de dincolo ar avea situația din vremea austriacă, s'ar putea câștiga și liberalii .

În același timp, o scrisoare a Domnului către Francisc-Iosif anunța noua direcție în legătură cu „interesele generale ale Europei“, ca punct principal fiind „înțelegerea cordială“ cu Monarhia și „mai ales cu Ungaria“⁴. Și primia în schimb asigurarea „solicitudinii pentru interesele Moldo-Valahiei“ (*sic*)⁵.

Dar lupta electorală începuse ca o violență fără păreche. Consiliile comunale erau în serviciul aprinsei propagande liberale. Se subscriau sume mari pentru triumful cauzei. Se provocau demonstrații de studenți. Iar guvernul, care se folosea de aceleași metode, schimbând tot aparatul administrativ și judecătoresc, își pierdea calmul și căuta un sprijin în străinătate, adecă în Franța, Austria și chiar Turcia (!)⁶, cu care se negocia pentru monedă⁷. Un val de ură trecea asupra țării.

Și totuși lucruri cuminți se cuprindeau în programul din Ianuar 1869 al lui Ioan Brătianu: afirmarea unității de graiu și suflet a poporului român, comparația măgulitoare a țărânului român cu cel din Franța, de multe dialecte, cu cel din

¹ Temerile Domnului; *Aus dem Leben*, I, p. 348.

² I. C. Brătianu, pp. 333-6.

³ *Ibid.*, p. 331.

⁴ *Ibid.*, p. 337.

⁵ *Ibid.*, p. 339. O scrisoare de împăciuire, ca răspuns celei de la p. 336, a lui Napoleon; *ibid.*, pp. 339-40. Dar expulsarea Polonului Dunin-Borkowski aduce din nou stricarea relațiilor; *ibid.*, p. 341.

⁶ *Corr. dipl.*, n-le 90-2. La Paris se credea că România e la discreția lui Bismarck; *ibid.*, no. 94.

⁷ *Ibid.*, no. 96.

Pustă, păstrând înfățișarea vechilor năvăliri, recunoașterea marelui tezaur de străveche cultură ce se păstrează în adâncimile modeste ale acestui neam, bogăția fără păreche a unei țări binecuvântate, crearea fără zbcucium și luptă a micii proprietăți, ivirea unei proprietăți mijlocii, readucerea la munca națională a averilor mănăstirești. Făgăduia instituții de credit care să împiedece robirea către capitalul străin la care va trebui altfel să recurgă. Recomanda o politică de latinitate, dar și de ortodoxie, care nu înseamnă legătura cu Rusia, ca și păstrarea raporturilor cu vecinii de peste Dunăre, căci „Orientul este al aceloră cari-l locuiesc, cari-l posedă de secole cari în fine îl au în posesiunea lor de la moși, strămoși..., al Grecilor, al Sârbilor și al tuturor celorlalți cari-l locuiesc, este chiar al Turcilor, dacă vor voi și ei să trăiască în viață nouă“, aceasta și contra panslavismului și contra panmaghiarismului¹.

Resultatul alegerilor conduse de Kogălniceanu, contra căruia se încercă apoi un atentat², fu că, față de 157 de guvernamentali, erau numai 10 oposanți. Și întrebarea se pune: cum oare sentimentul public sărise de la vechile simpatii pentru stânga la o iubire fanatică pentru D. Ghica, fie și cu ajutorul lui Kogălniceanu, care avea doar câțiva aderenți în jurul său.

Se încercase o „petiție monstră“ către Domn, pe care o aduse Rosetti însuși, care nu servise până atunci noul regim, și Carol I-iu crede că trebuie să însemne în notele sale, care se publicară fiind el în viață și din ordinul său, că deputației i se răspunse așa „încât să-i servească de învățătură pentru viitor“, adăugind în aceleași însemnări că atacurile din *Românul* contra Guvernului, cu care Monarhul se identifica, erau „perfide“³. El pare a se mira că atitudinea opoziției „nu era totdeauna loială“: din parte-i, credea că Brătianu „lucrează din culise, prin alții“ și se ajungea până acolo încât el îl înștiința la Florica, unde era în adevăr bolnav, că-l face per-

¹ I. C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, publ. de G. Marinescu și C. Grăcescu, I², București 1935, pp. 1-13. V. și explicații la Adunarea electorală din 3/15 Februar; *ibid.*, p. 94 și urm.

² *Aus dem Leben*, I, p. 360.

³ *Ibid.*, pp. 343-5. Tulburări izbucniseră la Ploești, orașul „roșu“, pe care în călătoria sa din April Domnul nu voi să-l viziteze. O adresă de mulțămire a peste 2.000 de negustori bucureșteni; *ibid.*, p. 346.

sonal responsabil pentru „neorânduielele în alegeri“, rezervându-și să adreseze apoi un apel la dânsul numai pentru popularitatea lui. Domnul judeca așa de greșit situația, încât afirma că fracționiștii moldoveni, naționaliști foarte populari, cu aplecarea barnuțiană către Domnul pământean, ca Al. Gheorghiu, D. Tacu, P. Suciu, toți juriști, sânt, de fapt, „socialiști“ (!).

O scurtă sesiune se va deschide la 29 April (11 Maiu). Dar ea fu amânată la 9/20 Iunie, și se disolvă în aceeași zi Senatul. Era de fapt o dictatură a încă atât de tânărului Monarh, care împlinia abia treizeci de ani; călătoria în Moldova, până la Iași, lagărul de la Furceni, strângerea relațiilor cu ofițerii, visita fratelui Leopold și a prințului Otto de Bavaria, care va fi regele nebun, încă de acum stăpânit de melancolie, arătau că Domnul se credea sigur pe situație. Sistemul urgisitului Cuza se întorcea înapoi, în mare parte cu aceeași oameni.

Dar situația externă, în ciuda atâtor sacrificii, nu se îmbunătățise de loc.

Trecem peste intolerabila atitudine a consulului prusian Keyserling, care provoca, în urma unui incident cu D. Ghica, demisia, din fericire pentru prestigiul țării refuzată, a șefului guvernului¹. Dar, cu toate că Domnul răspunsese regelui Greciei, care-i trimisese din nou pe Ipsilanti spre a-i oferi un tratat formal de alianță pentru „independența complectă a României și a provinciilor grecești ale Turciei“, — formulă rău aleasă și puțin măgulitoare —, că e gata numai „să restrângă din ce în ce mai mult legăturile care unesc și până acum cele două nații“². — tratatul propus, cuprinzând și pe Sârbi, fu readus de Ipsilanti în Novembre fără a se ajunge la o încheiere³ —, el se găsea înaintea relei voiați turcești, care nu admitea agenții române în străinătate, se opunea la baterea în Franța a mozedelor naționale cu chipul Domnului, nu primia părăsirea capitulațiilor, nici fixarea

¹ *Ibid.*, pp. 354-6, 358, 364-5, 367 (Domnul trebui să se scuse noului proconsul că nu poate declara vinovat pe primul ministru). Keyserling era privit deci cu dreptate de neîmpăcatul consul frances Mellinet ca „omul cel mai puternic la București“; *ibid.*, p. 353.

² *Ibid.*, pp. 356-7.

³ *Ibid.*, II, pp. 43-4. Ipsilanti voia ca miniștrii români să nu fie inițiați.

liniei de despărțire pe cursul însuși al Dunării, pretinzând că întregul fluviu trebuie să-i aparțină¹. Și Bismarck răspingea, de altfel, punctul privitor la jurisdicția consulară².

Numai la Viena se admitea, de Beust și Andrásy, și moneda cerută de Români, dar numai cu „Domn al României“, nu „al Românilor“³: totuși Carol I-iu menținea punctul său de vedere că trebuie ca guvernul unguresc să-și schimbe atitudinea față de Românii ascultători de dânsul⁴. Dar Kogălniceanu, care plecase în concediu, revenia în vară cu convingerea că, de fapt, nu numai Franța, dar și Austria sânt contra României⁵.

Rămânea deci Rusia. Țarul invitase pe Domn la Livadia și consimțise la o convenție consulară, negociată de Steege, pe care însă D. Ghica nu voi s'o admită⁶.

Primirea în Crimeia, unde Domnul fu întovărășit de președintele Consiliului și de consulul rus, ca să se arăte caracterul oficial al călătoriei, fu cordială. Se cercetară trupele rusești din lagărul de lângă Odesa și ruinele Sevastopolului. Țarul își primi oaspetele cu aceste cuvinte de tristeță: „Era destul să faci un pas de curtoisie către mine ca să ai toată Europa împotriva“. Acolo Carol I-iu cunoscu pe Marea-Ducesă Maria, abia în vrâstă de cincisprezece ani, cu care arată să fi fost un plan de căsătorie, — visitorul observă ce bine-i sta la prânz în rochia rosă —; măritată cu ducele de Edinburg, ca era să fie mama soției moștenitorului lui Carol I-iu. Și Ignatiev luase parte la serbările date cu acest prilej⁷.

La întoarcere, Kogălniceanu luă Externele, pentru ca îndată Domnul să facă o excursie incognito în Apus, nu fără a se lua și Boerescu și noul ministru de Războiu, format în Prusia, Gheorghe Manu.

Data aceasta, era vorba de căsătoria cu princesa Elisabeta de Wied, înrudită cu familiile domnitoare din Olanda și Suedia și cu o Mare Ducesă rusă, Elena: femeie de o înaltă cultură

¹ *Ibid.*, I, pp. 358-9, 366.

² *Ibid.*, pp. 361, 363.

³ *Ibid.*, pp. 363-4.

⁴ *Ibid.*, p. 366. Conflicte de hotar cu Ungaria; *ibid.*, pp. 367-8.

⁵ *Ibid.*, p. 369.

⁶ *Ibid.*, pp. 349, 365, 366-7, 369.

⁷ V. *ibid.*, p. 349.

și de o mare bogăție sufletească, pe care și-o adăugise și prin călătorii, în Italia însăși¹. Dar era și cea d'întăiu legătură cu lumea apuseană de care se despărțise de trei ani aproape noul stăpânitor român.

În cale, Carol I-iu fu salutat de ministrul de Războiu al Serbiei, care-i aduse invitarea, căreia nu i se va da însă urmare, pentru a nu face primul pas, de a se opri la întors în Belgrad. La Viena, Pepoli își aștepta ruda la gară, dar și câțiva dintre Români ardelemi. Beust se făcu presintat în grădina unde se dusesse Domnul după masă. A doua zi, acesta fu primit de Francisc-Iosif, căruia-i dădu asigurările ce se puteau aștepta, dar fără să se atribuie un caracter politic călătoriei aceuia care era considerat, și potrivit cu acel incognito prudent pe care-l îmbrăcase, numai ca prinț de Prusia; de aceia, la restituirea vizitei, Impăratul-rege purta Ordinul prusian al Vulturului Negru, — și Carol I-iu observă că aceasta era „întăia oară după 1866“. Mergând la Beust, care nu-l cercetase, el îl asigură că nu s'au făcut uneltiri în Ardeal; cum i se obiecta că România se înarmează, Domnul declară că gându-i merge numai la acea dezvoltare economică pentru care i-ar trebui și legătura la Vărciorova cu Căile Ferate ungare. La prânzul de la Hofburg, la care participă Beust și Pepoli, ca rudă, împreună cu alți demnitari austrieci, fu invitat ambasadorul Prusiei, dar nu al Turciei, și Memoriile arată că și pentru aceasta s'a făcut, ca să nu se atingă delicata legătură de vasalitate, primirea numai ca prinț de Prusia. Dar la biserica ortodoxă i se pare Domnului român a nu fi auzit decât slujba în grecește: nu se vorbește, de altfel, despre vre-o prezență de Români. Nu lipsi însă o deputație evreiască, aducând plângeri pentru prigonirile de care se vorbise atâta². *Asupra unei primiri ulterioare de „mulți Români“ nu se dă nicio lămurire*³.

La München se dădu un prânz de prințul Adalbert, unchiul bolnavului rege Ludovic. De aici se merse la vatra părintească,

¹ *Ibid.*, p. 369 și urm. V. și studiul nostru în Buletinul frances al secției istorice a Academiei Române, XIX.

² Și o vizită la ambasadorul Franciei, acel duce de Gramont, care invitase pe Cuza să se întoarcă în țară cu ajutorul Franciei și fostul Domn răspunde că numai țara însăși l-ar putea rechema; Xenopol, *o. c.* Apoi și la Iulia Hunyadi, văduva lui Mihail al Serbiei.

³ *Aus dem Leben*, II, pp. 1-3.

unde se negocia candidatura la tronul spaniol a prințului Leopold, dar nu fără a se oferi aceeași coroană lui Carol însuși¹. Aceasta înainte de a face apoi actul de petiție pe care-l descrie cu atâta gingășie, în ani înaintați ai vrăstei sale, Elisabeta a României². Domnul român vizită la Bruxelles pe sora sa, Maria, acum soția lui Filip de Flandra: regele Leopold veni cel d'întăiu să-l cerceteze. De acolo Boerescu plecă la Londra cu o scrisoare pentru regina Victoria. Tot așa de călduroasă fu și primirea din partea regelui Prusiei, dar fără forme ca pentru un Suveran.

Napoleon primi pe depărtata rudă care, cândva, fusese să fie și mai aproape legat de dânsul, la Saint-Cloud, unde-și petrecea, după o crasă a teribilei sale boli, convalescența, Împărăteasa Eugenia, o dușmană hotărîtă a României, fiind plecată pentru ca să asiste la inaugurarea canalului de Suez, care fusese deschis, la capătul unei îndărătnice lupte, de către Lesseps. I se vorbi de intențiile rele pe care și le ascundea Rusia, despre datoria de a rămânea în legătura veche cu Puterile apusene, ale căror relații între ele erau însă în acest moment așa de departe de „concertul“ pe care-l visase acum îmbătrânitul Împărat al Francesilor. Din nou se atinse „ideia latină“, acum pretutindeni în amurg. Va fi și un prinț la Împăratul, și se făcu o vizită și prințesei Matilda. Nici aici, unde cu toată visita la Capela românească, nu se dădu vre-o audiență Românilor din numeroasa colonie, nu lipsi intervenția evreiască, prin însuși foarte influentul Crémieux.

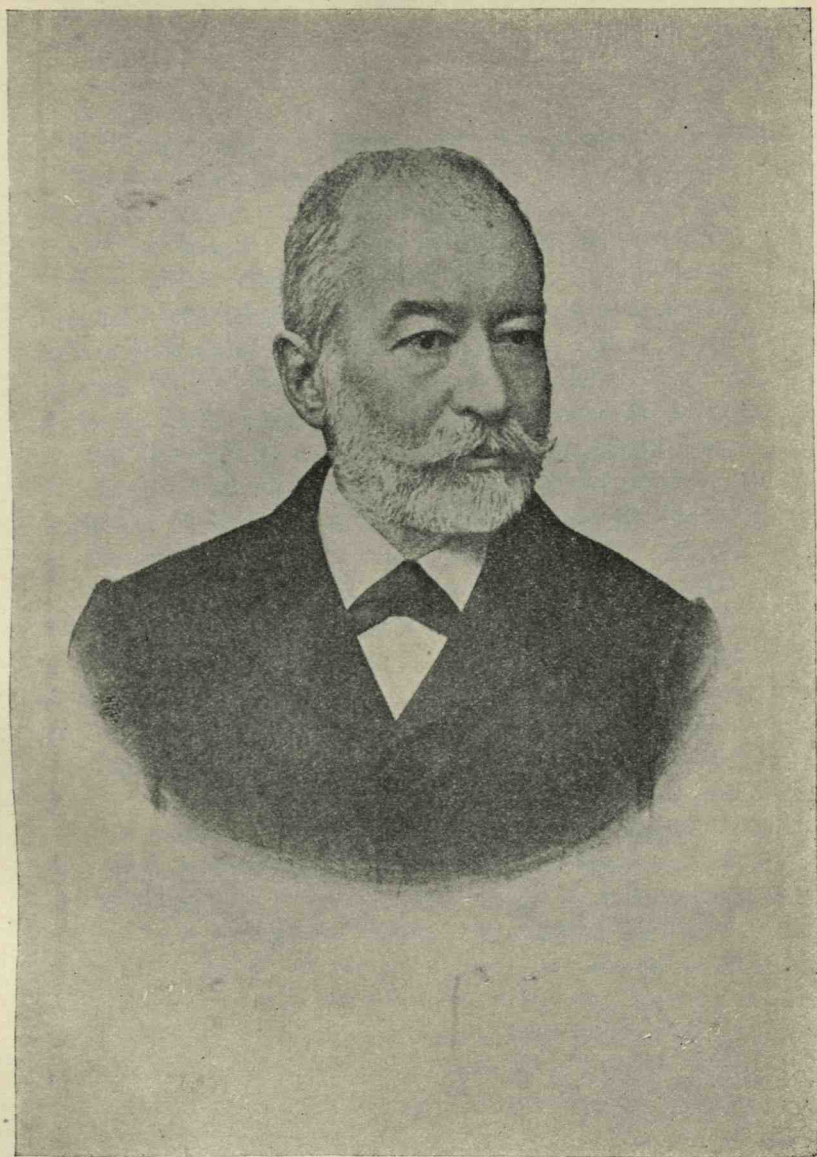
La sfârșitul lui Septembre st. v., Carol I-iu primia la Colonia adesiunea prințesei de Wied, pe care de altfel o cunoscu la Berlin, la căsătoria pe care venise s'o propuie³. După un nou drum politic la Paris, logodna avu loc în castelul Maurepas lângă Neuwied și o proclamație anunță Românilor legătura ce fusese încheiată.

O vizită, la Florența, atunci capitala Italiei, regelui Victor Emanuel fu împiedecată de starea de sănătate a Suveranului

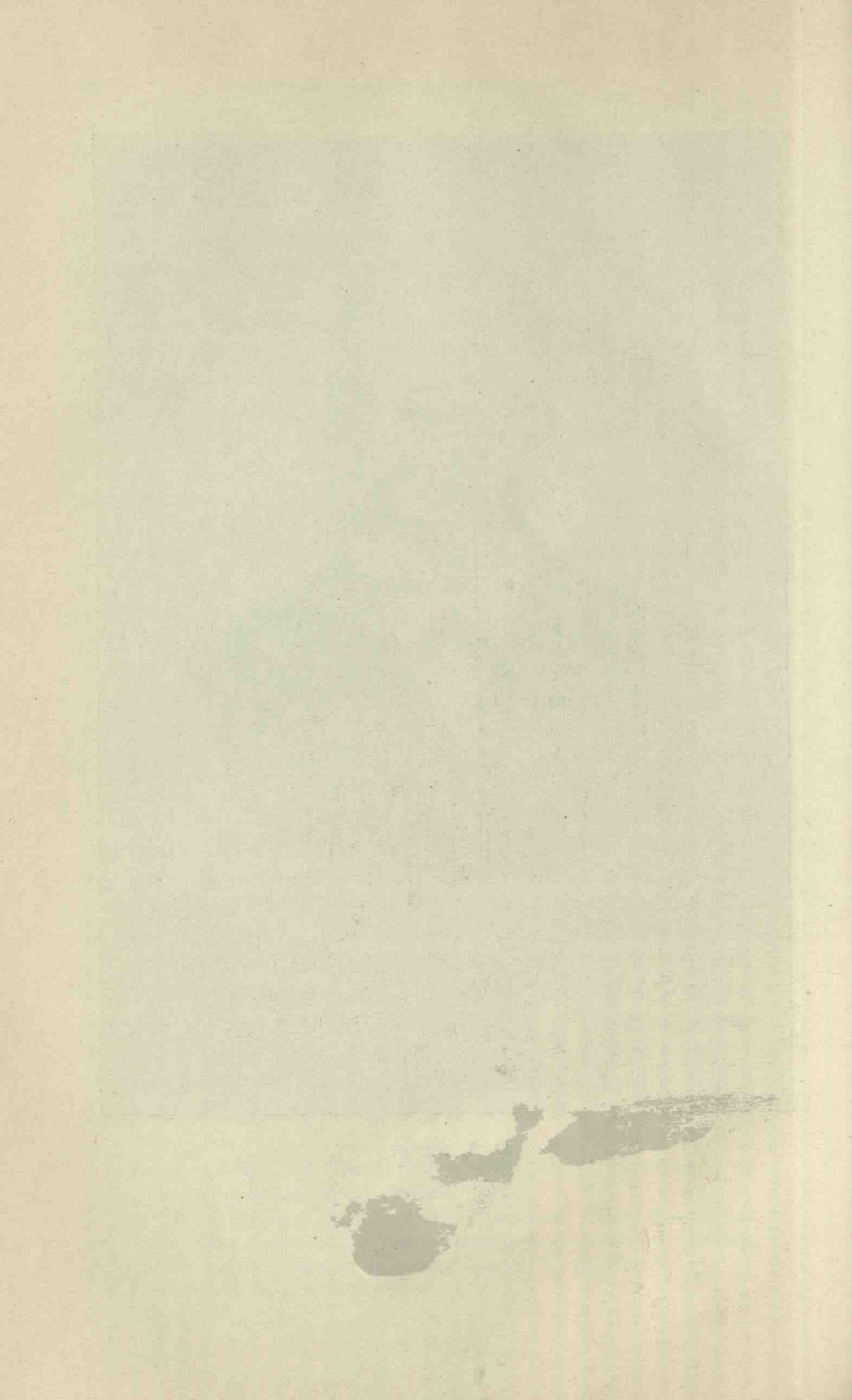
¹ *Ibid.*, pp. 6-7. Cf. Rich. Fester, *Neue Beitr. zur Gesch. der hohenzoll. Thron-Kandidatur*, Lipsca 1913.

² In cartea ei, plină de caracterisări personale, *Mein Penatenwinkel*. V. și Iorga, *l. ult. cit.* Și prințul moștenitor prusian recomandase cu căldură această alianță; *Aus dem Leben*, II, pp. 9, 13.

³ *Ibid.*, p. 17 și urm.

D. A. Sturza

italian. La începutul lui Novembre se săvârși apoi căsătoria, cu participarea Impărătesei Augusta și a trimesilor multor prinți apuseni¹.

În drum spre România, părechea princiară întâmpină la Viena cea mai călduroasă primire din partea membrilor Casei arhiducale. La Pesta ea fu salutată de un delegat al Guvernului ungar, care se și presintă la otel, Andrassy fiind lipsă și Deák bolnav în acel moment. Și cu acest prilej Domnul vorbi despre folosul ce ar ieși pentru ambele părți dintr'o îndrumare spre sincera prietenie, și el vorbi și de legătura Căilor Ferate. Impărăteasa Elisabeta, fiind în Palatul de la Buda, primi cu o deosebită bunăvoință pe vizitatori. La 10 Novembre st. v. se atinge în sfârșit pământul românesc, dar drumul spre București se făcu pe Dunăre până la Giurgiu pentru a se întrebuița apoi Calea Ferată de care era așa de mândru ctitorul ei, peste multe greutateți, Domnul.

De fapt, și cu acestelalte preocupății ale celui care urmăria întemeierea dinastiei, prima și marea călătorie în Apus nu dăduse rezultatele așteptate, iar satisfacțiile personale dorite și care, cum s'a văzut, nu lipsiseră, nu puteau înlocui lipsa izbânzii în ce privește revendicări de drepturi asupra cărora se negocia de multă vreme și care, și la Constantinopol, unde Ignatiev ascundea convenția consulară², nu ajunseseră la capăt, cu toată migăloasa metodă a lui D. A. Sturdza³. Totuși în cartea românească tipărită pentru a însemna cele ce se credeau îndeplinite, carte la care arată să fi contribuit Domnul însuși⁴, se spunea, privitor la relațiile cu noua Austro-Ungarie: „Sântem în drept a crede că această călătorie va avea și efectele sale politice, că va contribui, sperăm, a întreținea bunele relațiuni între două popoare vecine, care au interes egal de a-și respecta drepturile reciproce. Nimic nu e mai vătămător pentru interesele a două popoare ca neîncre-

¹ Doamnei Elisabeta i se dădură ca doamne de onoare Zulnia Sturdza și Elena Cornescu; *ibid.*, pp. 30-1.

² Contra căreia Turcii continuau să fie furioși; Iorga, *Corr. dipl.*, no. 131. Rusia era dispusă a primi și titlul de „România“; *ibid.*, no. 132.

³ Plângerea acestuia pentru reaua primire de către Impărăteasa Eugenia la Constantinopol; *ibid.*, n-le 115, 120.

⁴ *Călătoria Domnitorului Carol I-ii în străinătate*, București 1869.

derea, bănuiala. Neîncrederea, bănuiala, cată s'o spunem franc, a fost reciprocă între România și Austro-Ungaria. Bine este ca ea să dureze? Și pentru ce oare? A crede că Guvernele acestor țări ar avea spirit de conchistă una contra alteia ar fi o nebunie. Căci România știe că Austro-Ungaria nu poate avea un vis de cotropire imposibilă, nici presumpțiunea de a se arunca într'un resbel ce îndată ar deveni european, și Ungaria iarăși știe că România niciodată nu a avut ambițiuni de conchiste, ci numai hotărîrea legitimă de a se mărgeni în drepturile sale și a le apăra totdeauna și contra oricui, chiar cu armele¹. Și, aiurea: „Mica Ungarie nu are interes a crotropi România, nici România pe Ungaria. Ambele State au, din contra, multe interese majore a fi în bune relațiuni, și, pe tarâmul respectului dreptului fiecăruia, aceste bune relațiuni se pot menține”. Dar *in această parte se atinge din nou, de și cu discreție, condiția neapărată a acestor bune relații: „Prin respectarea dreptului, prin desvoltarea autonomiei sale, prin perfecta, mai ales, aplicare a principiului egalității pentru toate elementele ce compun regatul, Ungaria va putea ajunge la o adevărată desvoltare, care nu numai că nu va inspira nicio temere sau pizmă României, ci, din contra, o va primi cu plăcere... Dacă Ungaria se va menține pe terenul dreptului, fie sigură că în România va afla un bun și util vecin*².”

Era, de altfel, ce pretinsese în August Kogălniceanu, devenit ministru de Externe, pentru „relațiile amicale între cele două țări”: încetarea „regretabilelor conflicte”, oprirea conflictelor de graniță, împiedecarea interpelărilor jignitoare de la delegația ungară, firește fără a se face alusie la elementul principal de neînțelegere³. Din parte-i, el refuza ofertele revoluționarilor maghiari Madarász și Ștefan Bánffy⁴.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*

³ Iorga, *Corr. dipl.*, n-le 102-3. V. și *ibid.*, no. 104. I. A. Cantacuzino, de la Belgrad, scria în Septembrie: „Înțelegerea cu Ungaria e mult mai importantă pentru noi decât cea cu Austria. Astăzi influența ungurească e aceia care domină”; *ibid.*, no. 107. La trecerea pe Dunăre, pentru inaugurarea Canalului de la Suez, unde apărea ca principal protector al Turciei, Francisc-Iosif primise cele mai mari dovezi de respect și simpatie; *ibid.*, n-le 108, 114, 123, 125.

⁴ *Ibid.*, no. 109. Petiția lor, *ibid.*, no. 111.

În aceste împrejurări nouă, care se păreau pe atât de traionice, pe cât de asigurătoare în alte direcții, se schița și un program, pentru care se cerea însă altă soliditate în interior și, mai ales, altă stare de lucruri în însăși această Europă care de mult se pregătia de a rupe a plăcii. În planul de viitor era, în ce privește Imperiul Otoman, acest punct, foarte neted: „*desvoltarea autonomiei unei națiuni așa de importantă ca România*“¹. Ceia ce trebuia să crească, firește, iritația Turcilor, pe care o provocasă și visita însăși a Domnului, după aceea, fățiș desaprobată, a chedivului, și legăturile cu Rusia, gata de toate concesiile, până și la titlul țării. *De altfel nu se poate înțelege cum noua politică românească a încă atât de tânărului Domn se putea sprijini și pe Rusia și pe Austro-Ungaria, rivale în Orient. Cel mai apropiat viitor era s'o arăte, de altfel.*

În mesagiul din Novembre se vorbea de situația excepțională a României în legătură cu linia cea mare a comerțului,— poate și o amintire a discursurilor de la Suez —, și de nevoia de a respecta tratatele, cu evitarea oricărui amestec în afacerile altora, de racordarea cu Căile Ferate austro-ungare, dar și de opera de revedere a graniței din acea parte, căci se constatașeră încălcări în dauna României, de urgenta necesitate a înlăturării capitulațiilor, menținându-se anume convenția cu Rusia și o alta, de un alt caracter, cu Serbia, aceea pentru navigabilitatea Prutului, prin care se sperau legături între Iași și Galați, apariția pavilionului românesc pe Mare și planul de port maritim la Jibrieni, desființarea poștelor străine, înaintarea lucrărilor de Cale Ferată și de șosele; pe lângă griji bisericești și școlare se menționa cu mândrie de ctitor lucrările făcute la monumentele istorice, insistând asupra celor începute, într'un spirit așa de greșit, la Curtea-de-Argheș, în stilul lui Viollet-le-Duc, de ucenicul acestuia Leconte du Noüy; în sfârșit, a doua zi după succesul taberei de la Furceni, se glorifica opera de întărire a armatei, basă a Monarhiei.

Dar mijloacele de înfăptuire parlamentară erau peste măsură de slabe. Ca de obicei, se pierdea timpul prin discuții sterpe. În Ministeriul însuși, D. Ghica părea obosit; Kogălnițeanu

¹ Carol I-iu invita la un bal în București pe Pașa din Rusciuc, care se scusa prin boala fiului său; *ibid.*, no. 136.

niceanu, care va lua și Internele, era în războiu fățiș cu Boerescu: el cerea și căpăta să se mai adauge doi miniștri moldoveni, cari-i aparțineau: Callimachi Catargi, om de experiență, și războinicul deputat tânăr Gheorghe Mârzescu, și el un fracționist ca origine: acestuia-i era păstrată mulțămirea de a inaugura Universitatea din București.

În fața acestei situații răsăria din nou pentru cercurile interesate din Apus și chiar din Turcia primejdia guvernării lui Ion Brătianu. Acesta vorbea de „pumnalul împlântat în inima Ardealului“ și speria pe Andrassy și Eötvös, făcând să se piardă tot folosul călătoriei isprăvite cu așa de mari iluzii: trebui să se trimeată Radu Ionescu, publicist și diplomat, la Pesta pentru a da asigurări¹. Fostul atot puternic ministru nu agita numai, trezind un mare entusiasm, chestia ardeleană, ci el sublinia cu dreptate alcătuirea pestriță a Camerei incapabile de lucru cu: „dreapta, juna dreaptă“ (Carp), „centrul centru drept, centru stâng“, fracțiunea, centrul fracțiunii, fracțiunea stângă, stânga, stânga extremă și altele“, „Kogălnicenisti, Dumitru-Ghicești, Brătienesti, Boeriști și Dumnezeu mai știe ce“². O parte din centrul stâng s'a unit cu o parte din centrul drept; pe urmă, o parte din extrema stângă cu o parte din fracțiune; dreapta cu centrul junei drepte“ în vederea unor rivalități de persoane. Nu lipsiau la Brătianu nici alusiile la Domn, care ar fi preocupat³, ca ultimii Merovingieni, numai de petreceri, între „intriganți și ambițioși“, ceia ce nu se potrivea cu modestul până la severitate fel de a trăi al familiei princiare⁴. El se făcea că recomandă guvernarea afară de partide, clientele și persoană a „sapte oameni onești“⁵, cari să prefacă și România ca și celelalte țări europene, într'un laboratoriu de continuă muncă⁶. În alegerea de la Dolj la

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, no. 137. Se ridică la Viena și chestia evreiască; *ibid.*, no. 139. Pentru temerile de la Constantinopol; *ibid.*, no. 140. (1870).

² I. C. Brătianu, *o. c.*, I², p. 162.

³ *Ibid.*, pp. 162-3.

⁴ Dar alusie la serbarea pentru întremarea Doamnei, care fusese bolnavă; *Aus dem Leben*, II, p. 50. Opoziția e contra dotației care se cerea pentru dânsa; *ibid.*, p. 53. Proiectul fu retras.

⁵ *Ibid.*, pp. 171, 166. Cf. și *ibid.*, p. 172.

⁶ Cu acest prilej el apăra contra generalului Florescu, care vorbise de trădare, actul din Februar; *ibid.*, pp. 189-91.

Colegiul țărănesc, al IV-lea, Brătianu înfruntase pe însuși Cuza, sprijinit pe supt mână, probabil, de Kogălniceanu (Mart).

O schimbare ministerială se făcuse pe vremea când se discuta dotația Doamnei, într'o atmosferă de grosolană antipatie; demisionă Boerescu, apoi Kogălniceanu¹, care deveni un furios dușman al Domnului; primarul Bucureștilor, tânărul, foarte bogat conservator Gh. Gr. Cantacuzino fu numit la Justiție. Acesta însă își va presinta și el demisia, peste câteva zile, împreună cu Callimachi-Catargiu și chiar cu Al. Golescu. D. Ghica însuși, care în focul desbaterilor smulsesese de curând președintelui Camerei clopoțelul, se retrase pentru că miniștrii demisionați trecuseră peste autoritatea lui. Abia se putu face, Ion Ghica refusând, un nou Ministeriu Golescu, în care intrau I. A. Cantacuzino de la Belgrad (Interne și Externe), elocventul avocat tânăr Vioreanu și Cozadini, păstrându-se Manu și Mărzescu (Februar). Rosetti răspunse aducând retragerea din Cameră a liberalilor. Doar Sturdza, care apărură în acest moment la București, dacă mai păstra și credință și încredere: el, ca și D. Ghica, de altfel, rămas loial, recomanda gestul de autoritate².

Neinteresat cu desăvârșire și profund onest e actul lui Dimitrie Brătianu, care, de câtva timp fără întrebuintare, fu primit încă în Ianuar al acestui an, în care Domnul își arătă dorința de a abdica³. El arăta că nu se poate governa în astfel de vremi cu astfel de oameni, și mergea până acolo, încât vorbi Monarhului de „prăpastia“ spre care alunecă regimul, și, într'o scrisoare din Mart, el reveni asupra înștiințării despre care aflase că a desplăcut⁴. Dar, nefiind ținut în samă, vechiul mazzinian revenia la Paris pentru ca în ajunul războiului, așa de nesigur, al lui Napoleon contra Prusiei să prepare ceva care s'a crezut că ar putea să fie și candidatura lui Nicolae Bibescu.

Contra Domnului se încercă un alt instrument de luptă în cercetarea condițiilor, oneroase și rău ținute, ale concesiiei lui Strousberg, care se va dovedi la sfârșit ca un înșelător ori

¹ După cartea citată, Strousberg, *Dr. Strousberg und sein Wirken*, ed. a 3-a, 1876, p. 350: pentru o chestie de numire la Curte.

² *Aus dem Leben*, II, pp. 68-9.

³ *Ibid.*, p. 56.

⁴ Cretzianu, o. c., I, pp. 381-2.

pe unde trecuse¹. Fusesse luată măsura de a se cere lui Ambron, un om de afaceri berlines, numit comisar al Guvernului român la Berlin, să nu ordonanteze nimic fără o cercetare prealabilă din partea competentului și onestului fost ministru Panaite Donici. Dar bănuielile, care aveau un scop politic, continuară, tot mai jignitoare, atunci când de fapt o singură acțiune nu era în mâinile Domnului¹. Totuși, când, supt un nou regim, fu vorba de a se înlocui Ambron, el îl sprijini².

În sfârșit, în April hotărârea instalării unui Ministeriu de prestigiu și energie fu luată. Manolachi Costachi Iepureanu îl formă, cu elemente tinere conservatoare, lângă care rămase, pentru continuitatea în oștire, generalul Manu. Erau tot oameni noi, în apropierea celor trezeci de ani, făcând parte sau dintre conservatorii munteni ai noii generații, ca Al. Lahovari, format în Paris, puternic orator de convingere, sau formației junimiste din Moldova, cu Carp la Externe și la Instrucție deocamdată, pe scurt timp, cu Pogor, spirit glumeț, incapabil de acțiune, căruia ar fi fost să i se substituie Maiorescu dacă nu era recentă amintirea unui proces de pe urma căruia prețitul profesor trebui să părăsească învățământul; Carp fu adus deci să ieie, în așteptarea momentului când ar putea să-și ajute prietenul, interimatul. Camerele fură dizolvate, primindu-se tot riscul unei lupte desperate cu hotărâtoarea popularitate, mai ales în centrele muntene, București, Ploești, a liberalilor.

Resultatul acestor alegeri foarte tulburate, trupe fiind silite să tragă în aier la Pitești, dădu, la Cameră ca și la Senat, numai o slabă majoritate guvernului care pornise cu atâta încredere la această periculoasă încercare; la Severin alegătorii pentru Senat dăduseră un mandat fostului Domn.

Războiul între Franța și Prusia din cauza candidaturii Hohenzollern stătea să izbucnească. O confuție generală era în Cabinetele europene, și știrile care sosiau la București, de la Dimitrie Știrbei, trimis la Constantinopol în locul lui Sturdza, de la Strat, care veni acolo pentru o scurtă misiune înainte

¹ V. Carl Fürstenberg, o. c., p. 58 și, pe larg, Memoriile lui Strousberg însuși, p. 337 și urm.

² *Aus dem Leben*, II, p. 71.

³ *Ibid.*, p. 83.

de a se întoarce la Paris, de la Sturdza însuși, în drum spre Berlin, pentru afacerea Strousberg, dar care merse să cerceze dispozițiile lui Andrásy, — și aceștia vorbea exagerat de o primejdie rusească iminentă, de ura lui Gorciacov contra României, pe care ar dori s'o desființeze —, știrile de la același Strat, trimise la Pesta, erau contrazicătoare, părând că se potrivește doar într-o atâta că, supt pretextul neliniștii continuate provocate de Ruși, România, al cărui nume chiar nu era recunoscut, nu întâlnia nicăiri încredere, cu atât mai puțin simpatie.

Manolachi Costachi oferi la sfârșitul lui Iunie demisia Cabinetului, care nu fu primită. Era vădit, prin continua trimerie de comisari siguri, că Domnul, amărât de continuatele piedeci ce i se puneau tocmai în momentul când se căsătorise și speranțele ce se deschideau păreau a putea aduce o împăcare, opria o schimbare constituțională pe care însă ar fi dorit-o admisă de Puteri în momentul chiar când acestea nu mai regășiau firul acțiunii lor înaintea primejdiei războiului european.

Deocamdată nu se așteptă la București izbucnirea însăși a conflictului, care trebuia să se producă peste câteva zile numai, pentru ca un conservator, ruda lui Alexandru-Vodă Ghica prin căsătoria surorii acestuia, Nicolae Blaramberg, fost asociat al lui Carp la foaia *Le peuple roumain*, om foarte cult, dar cu ideile confuze, să ridice în Camera fără adevărată majoritate întrebarea dacă, în războiul apropiat, România e dispusă a se conduce de simpatiiile de rasă¹. Cum președintele Consiliului nu putea răspunde altfel decât că nația nu va uita tot ce datorește poporului frances, dar Statul nu e destul de tare, în situația sa, pentru a juca un rol activ, așa că o strictă neutralitate se impune, interpelatorul, declarându-se nemulțumit, arăta în persoana Domnului piedeca față de acțiunea pe care el ar fi dorit-o.

Ministeriul demisionă ca să îngăduie a-și face alegerea Camerelor, de la care Domnul, printr'o excesivă, aproape imposibilă exagerare a „constituționalismului“, mergând până la abdicarea rolului său, cerea să anunțe ele înseși un program.

În acel moment căzu declarația de războiu a lui Napo-

¹ V. și Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaramberg, omul și faptele lui*, 1895. Prietenia lui intimă cu Carp, pp. 890-1.

leon. În ședința agitată a Camerei românești, la 5/17 Iulie, ministrul de Externe, Carp, crescut totuși exclusiv în Germania și adversar, ca toți junimiștii, al orientării culturale spre Franța, răspundea interpelării unui „fracționist” ieșean prin declarația că „acolo unde sânt gințile latine, acolo va fi și inima României”. „Gințile” toate, deci și Italia și Spania, — și ceia ce putea să făgăduiască România era numai „inima” sa. Cât privește dorința aceluși deputat ca țara lui, printr'un Cavour, să îndeplinească lucruri mari —, ceia ce însemna întrebuițarea victoriei franceze, scontate, pentru crearea României Mari —, se observa că, de și e de nedăjduit că, la vremea sa, „în împrejurări grave”, „poporul român va găsi și el în sinul său omul acela al cărui braț puternic îl va conduce spre menirile sale”, dar trebuie un „popor mare”, pentru ca „omul mare” să poată atinge așa de înalte culmi. Din parte-i, Carol I-iu își asigura ruda regală din Berlin de toate simpatiile, dar trebui să adauge și aceia că, „față de un popor latin, ale cărui simpatii se apleacă ușor spre rudele lui, își impune cea mai strictă rezervă”¹. Răspunzând lui Carp, care vorbise, ironic, de „politica ortodoxă” a lui, Ion Brătianu se declara și el aderent al celei „latine”².

Greutățile nu puteau fi înlăturate nici prin asemenea declarații, nici prin asemenea hotăriri. Se credea că Rusia va cere înlăturarea prescripțiilor tratatului din Paris și că trupele Țarului ar putea trece Prutul. Gorciacov spunea unui ministru austriac că pentru a se face ordine în România nu ajunge înlăturarea unei Constituții imposibile, ci trebuie întoarcerea la despărțirea Principatelor, Unirea arătându-se că nu poate „crea o naționalitate care nu există”: „afară de Ruși și de imbecili” n'ar fi niciun glas împotriva³.

De la Paris, Strat părea să întrebe dacă România ar fi dispusă a încheia un tratat cu Franța, nu fără o înțelegere cu Austro-Ungaria, și i se răspundea hotărât că la orice atac ru-

¹ *Aus dem Leben*, II, pp. 105-6.

² I. C. Brătianu, *l. c.*, pp. 224-5, 238-9.

³ Maximilian Fliegenschmidt, *Deutschlands Orientpolitik im ersten Reichsjahrzehnt, 1870-1880*, I, Berlin 1913, p. 19 (*Deutsche Revue*, 7 April 1880, pp. 11-21). Cf. Iorga, *Corr. dipl.*, Prefața.

sesc se va opune rezistență, „alături de Puterile occidentale și de Turcia“, mergându-se și până la tratatul cerut¹.

Din parte-i, Aali-Pașa, îndemnat de cine avea interes la aceasta, luă măsuri militare serioase pentru cazul când s'ar produce intervenția rusească. Un lagăr se stabilise la Șumla. Se atribuia Franciei intenția de a reține Rusia prin redeschiderea chestiei orientale, și în planul de acțiune era intenția de a câștiga Austro-Ungaria, oferindu-i din nou „Principatele“. În schimb se zvonia că de la Viena și Pesta ar fi venit îndemnul către Turci de a ocupa țara vasală². De la Constantinopol se ceru reducerea armatei românești, datoare numai „să sacrifice un regiment pe Prut ca demonstrație“, și atât, pe când Sturdza asigură că vom rezista³. Dar, la începutul lui August, Steege putea scrie din Viena că succesele, așa de mari, ale Prusiei, apropiaseră Austro-Ungaria de Rusia, care ar putea să fie și ea amenințată⁴.

Dar, în acest timp, nenorocirile Franciei, în loc să depărteze de dânsa pe Români, contribuiau, din potrivă, să crească simpatiile pentru ctitora Unirii, cu toate șovăielile lui Napoleon, care nu pătrunseseră niciodată în opinia publică. *Era vorba acum, nu de Împăratul însuși, care-și plătia păcatele, vechi și nouă, ci de însuși poporul frances*. Pe când un număr de Români entuziaști pentru cauza francesă mergeau să lupte pe Rin, ca Moruzi de la Pechea, un Rosetti, un Titus Dunca și un C. Pilat, pe lângă Francesul de sânge d-rul Davila, pe când foaia lui Carp aduna subscripții pentru răniții francesi, în numele Guvernului român se comunica la Paris, unde Strat afirma datoria României de „a se apropia și mai mult de Franța“, mergând până acolo încât „Guvernul se ține tot la dispoziția aceluia al Maiestății Sale Împăratului pentru orice eventualitate în care slabul lui sprijin ar putea să-i fie de folos“⁵, că „Principatele sânt ferm hotărâte a restrânge legăturile de solidaritate care le unesc cu Franța“ (19 August

¹ *Aus dem Leben*, II, pp. 107-8. Austro-Ungaria a avut, se știe, un moment de șovăire.

² Iorga, *Corr. dipl.*, la această dată.

³ *Ibid.*, n-le 152, 154, 157.

⁴ Cf. *Aus dem Leben*, II, p. 111.

⁵ *Corr. dipl.*, no. 162. Intoarcerea lui Mellinet de la Paris; *Aus dem Leben*, II, p. 113.

st. n.). Bourée, ambasadorul imperial la Constantinopol, odată un adversar, recunoștea că, „dintre toate țările care au fost copleșite de binefaceri de către Franța, numai România a arătat recunoștință și simpatii fățiș rostite și adânc simțite“, și el adăugia, dându-și adesiunea la idealul de independență al țării, că „Franța a văzut cu emoție acest spectacol“¹.

Încă în Iulie Carol I-iu declara că trebuise să lupte contra Guvernului său ca să împiedece „înțelegerea cu Franța“, care se credea încă victorioasă. Iar la 8/20 August izbucnia la Ploești încercarea de a răsturna pe Domn pentru ca Republica, proclamată, să vie în ajutorul Franciei latine și ocrotitoare.

Fusese vorba de o mișcare ce ar fi cuprins toată țara. Pretutindeni în cercurile „roșii“ se aștepta cuvântul de ordin, care trebuia să plece de la organizatorii secreți, în fruntea cărora, nu fără înțelegere cu șefii cei mari ai partidului, era Eugeniu Carada. Fostul ofițer, acum avocat și deputat, Candiano Popescu², se grăbi. Cu telegrame fabricate despre izbânda la București a „revoluției“, care ar fi așezat în fruntea noului regim pe generalul Goleșcu și pe Ion Brătianu, el izbuti să impuie la început, dar întâlni rezistența unor elemente militare serioase și loiale, care nu erau dispuse a repeta pe 11 Februar. Întăia combinație aventuroasă căzu la pământ, în cel mai deplin ridicul, salvându-se în acest fel interesele adevărate ale țării, pe care aceste minți necoapte erau gata să le sacrifice ambiției și ilusiei lor. Răsculații fură aruncați în închisori:

¹ *Ibid.*, no. 160, 164. Cf. *Aus dem Leben*, p. 110, și *ibid.*, pp. 112-3.

² El era un intim al lui Ion Brătianu, și Domnul ținea de rău pe acesta pentru legăturile cu un astfel de om, dar și cu Rosetti; *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu* I, p. 111, no. 92. V. și *ibid.*, p. 113. Pentru felul cum judeca Brătianu alegerile trecute; *ibid.*, pp. 99, 116, 118, 119, 120. Acolo și pentru atitudinea lui în Cameră. Teama de o „lovitură de Stat“; *ibid.*, p. 130, no. 110 (Iunie 1869). Demisia din Cameră, în Ianuar 1870; *ibid.*, p. 132, no. 112. Lipsesc scrisorile de pe vremea încercării de la Ploești. Durerea pentru înfrângerea Francesilor; *ibid.*, p. 139. V. și corespondența familiei Carada, de curând publicată în cartea închinată acestuia de d. N. Bălănescu. Cf. și M. Theodorian-Carada, *Ejimeridele, însemnări și amintiri*, București 1930, p. 36 și urm. Erau amestecați C. Ciocârlan, dr. Sergiu și C. Pilat, cel din Februar 1866. Era vorba de proclamarea prințului Napoleon, cu N. Goleșcu ca regent. V. și observațiile lui Carol I-iu, în *Aus dem Leben*, II, pp. 115-7, 118, 126.

se luară măsuri aspre și contra complicilor de la centru, între cari acei fruntași ai opoziției din stânga, — Rosetti lipsia din țară —, socotindu-se printre elementele responsabile și periculoase pe însuși învățatul istoric și filolog, poetul satiric, spiritul superior, dar total străin de realități, care era B. P. Hasdeu, luptător contra Domnului și pentru alte scopuri decât ale Republicii imposibile¹. De și peste câteva luni jurații de la Târgoviște vor achita pe vinovați, pe cari nu-i atinsese o sancțiune militară imediată, putând servi de învățătură, totuși această bagatelizare a acțiunii lor, în ciuda tragicelor discursuri de apărare, ca al unui Nicolae Fleva, unul dintre cei mai în vază liberali tineri, putea fi privită ca o adevărată sancțiune morală.

I se păru aceluia care era numai la începutul unei misiuni pe care, primind-o de la autorii unei conspirații, n'o putea bănui ușoră, că ea poate fi părăsită pentru jignirea adusă de inconștiența bieților provinciali apolitici de la Târgoviște. A doua zi după nașterea fetei sale, Maria, Domnul socoti că trebuie să consulte, — întocmai ca odinioară Cuza —, „Puterile garante“, așa de puțin „garante“ acuma, când le stăpâneau alte griji decât a micii creațiuni din 1856, asupra necesității schimbării acestor „așezăminte liberale“ care aveau nu mai puțină vinovăție decât lipsa unei adevărate culturi generale și politice. Dar, și în cazul când s'ar schimba altfel o situație intolerabilă, acela căruia Barbu Știrbei îi recomandase să-și caute larg împrejur colaboratorii² și Al. Golescu însuși îi observase ce puteri se pot găsi, sănătoase, supt pojghița crăpată a politicianismului egoist sau ideologic³, va fi silit să abdice, pentru că n'a putut face nimic cu oamenii, de sigur inteligenți și cultivați, cu cari evident că nu se putea face ceva în sensul, dorit, al creațiunii. Acela pe care o opoziție perfidă îl va califica totuși de „Zephyrin Eidbrecher“, „călcă-

¹ Măsurile fură brutale, Ion Brătianu fu adus între puști, d-na Brătianu chemată cu mandat de la Pitești la Câmpulung; *Ioan C. Brătianu, o. c.*, I², pp. 424-5. V. și *ibid.*, p. 423 și urm. *Se dovedi nevinovăția lui; ibid.*, p. 428. Cf. și *ibid.*, pp. 448-9. V. și *Procesul de la 8 August, apărarea făcută celor 41 de acușați de N. Fleva, București 1871.*

² Gh. Știrbei, *o. c.*

³ Iorga, *Mihail Kogălniceanu.*

torul de Constituție¹, nu voia să treacă singur peste prescripțiile actului, de simplă traducere din franceza Belgiei, care i se pusese înainte la 1866².

La sfârșitul lui Novembre st. v. scrisorile către Suverani fură remise, în cel mai strict secret, consulilor lor în România; Porții nu consimți Carol I-iu s'o facă direct, ci numai prin mijlocirea Angliei, — care va refusa —, și aceasta cu toată discreția.

Cum ambasadorul engles la Constantinopol zăbovise, iar Aali-Pașa, aflând totuși că s'a scris deosebiților Suverani, considera actul ca „illegal“, „ireverențios“, deci „nul și neavenit“, declarând cu hotărîre că nu va putea fi vorba de luare în considerație europeană, Domnul român se adresa, acum, „printro ocașie sigură“, direct Sultanului, pentru a denunța aceluia de care și aspirațiile poporului său și propria sa dorință, încă de la început, fuseseră a se despărți politic cât mai iute și mai deplin, pentru a-i declara că „e desarmat față de progresele răului“ și deci trebuie să recurgă, — adâncă era umilința —, la „sentimentele generoase“ ale Suzeranului. De acolo, prin conferința europeană, și anume prin aceia care era să se adune pentru a judeca hotărîrea Rusiei contra tratatului din Paris care-i interzicea Marea Neagră, era să vie, — și nu deși de la el însuși, Domnul, și de la poporul românesc, care i se încredinșase și-l aclama la orice prilej, din vechiu sentiment monarhic, — „o organizație rațională și o administrație regulată“. Și, data aceasta, nu mai era vorba măcar de o hotărîre neînduplecată de a părăsi puterea, pentru că, precum se spusese la început, el nu admitea ca îndreptarea să fie impusă din afară, ci se declara că, numai „dacă-i va fi fost demonstrat că nu pot atinge acest scop, el nu va sta pe gânduri să renunțe la o poziție așa de grea, pentru a se retrage în viața privată“³.

¹ V. *Rev. Ist.*, 1938, n-le 1-3. Numele lui Carol I-iu era Karl-Eitel-Zephyrin.

² In acest moment, când Rusia își arăta intențiile, *Presă*, foaia lui Boerescu, cerea independența și Regatul; *Aus dem Leben*, II, pp. 130-1, 132.

³ *Ibid.*, pp. 144-7. Consulul german îl sfătuia să plece; *ibid.* Așa și prințul Carol-Anton; *ibid.*, p. 159. Dar, îndată, Domnul se vedea căpitan pe o navă în furtună; *ibid.*, p. 155.

Aali se grăbia să recunoască existența „tendenților anarhice“, declarându-le insanabile și Keyserling, ambasadorul prusian, adăugia că Poarta și-a părăsit vasalul desperat¹, în urma „demersului nenorocit“ și că e de așteptat până și desfacerea Unirii².

Se propusese extrem de periculoasa discutare din nou a chestiei românești, — care părea de mult, din fericire închisă —, într'un congres al Europei care nu mai există, căci, după declarația Rusiei că-și trimete vasele de războiu în Marea Neagră, Anglia, și nu numai ea, era indignată contra unui act de unul singur prin care se zguduia însăși basa fixată în tratatul de la Paris. Bismarck încerca să oprească o astfel de hotărâre pripită³, de care n'avea nevoie în ajunul dificultăților ce i se iviau la pace și în jurul ei⁴. Se făcea cunoscut că ruda lui Wilhelm I-iu nu poate aștepta de la Prusia niciun sprijin moral, și firește că acesta va fi și mai puțin posibil după falimentul, deasastros pentru acționarii germani, al lui Strousberg, care dădea vina pe Statul român⁵. Cancelariul german revenia ca să înștiințeze pe cel gata de plecare dacă nu i se dă de alții o nouă alcătuire de Stat că nicio Putere nu e dispusă a-i susține veleitățile și nu uita să spuia tânărului prinț prusian că mai sânt „mijloace de ajutor“ și „elemente mai bune în țara însăși“⁶.

Dar la mesagiul împăciuitor Camera, care cunoștea hotărârea Domnului, răspundea într'un ton ca acela al deputaților francesi din Iulie 1830 către Carol al X-lea: și aici se recomanda „respectul dorințelor poporului“ și „respectul de lege“, observarea Constituției. Cu greu se lăsă Domnul convins să primească un astfel de act. Pentru a-și pedepsi dușmanii el

¹ *Ibid.*, pp. 149-52.

² V. și *ibid.*, p. 162.

³ Trei miniștri asistaseră fără protestare la declamațiile lui N. Ionescu că Domnul poate să plece; *Ion Brătianu considera lucrul ca îngrijorător; Din cor. fam. Ioan C. Brătianu*, I, p. 145. După repetata demisie a lui Rosetti, și el sta să părăsească Adunarea; *ibid.*, p. 146 și urm.

⁴ *Aus dem Leben*, II, pp. 135-6.

⁵ *Ibid.*, pp. 136-7. V. Memoriile, citate, ale lui Strousberg.

⁶ *Aus dem Leben*, II, pp. 148-9. Carol I-iu privește aceasta ca „o nimicire a tuturor speranțelor sale“; *ibid.*, p. 147. V. și *ibid.*, p. 164 (scrisoarea lui Bismarck către prințul Carol-Anton).

alcătui, în forma unei scrisori către un prieten german, declarația motivelor retragerii sale. Arăta, recunoscând însă că „poporul“ e altfel, mentalitatea greșită a conducătorilor, formați în străinătate, lipsa lor de „virtuți civice“ și nu uita „capodopera de perfidie fanariotă“ din ultima adresă a Camerei. Lăsa răspunderea urmărilor aceluia cari, — adăugim: ca și pe Cuza —, n'au știut să onoreze pe Domnul ce și-au ales¹.

După votul de blam dat lui Manolachi Costachi, ca un Ministeriu al lichidării dinastice fu numit, în această tristă lună Decembre 1870, noul Cabinet Ion Ghica, în care D. Sturdza lua Finanțele, Callimachi Catargi revenia la Externe, adăugându-se neînsemnații acolii Berindei, Cariagdi, Nicolae Gr. Racoviță (la Instrucție) și colonelul Pencovici. Apoi Domnul așteptă răspunsurile Suveranilor europeni, care toate-l îndemnau de fapt să-și continue opera, fără a pomeni măcar intenția de a abdica, făcând excepție numai Alexandru al II-lea, care se grăbia să adauge imediat că sânt în țară elemente conservatoare pe care se poate sprijini cu încredere o guvernare serioasă².

Cum era de așteptat în situația de atunci a Europei, întreg planul ieșit din jignirile personale căzuse. Dar vor trebui lungi eforturi pentru ca acest urât moment să dispară din amintirea tuturor.

Noul președinte de Consiliu, atât de amestecat în viața politică a poporului românesc de vre-o trei decenii și stăpân pe largă experiență câștigată în serviciul Turciei, insula Samos păstrându-i recunoștință pentru o excelentă administrație, era și el în curentul de idei al lui C. Crețulescu, pe care curent l-am putea numi: al muncii naționale. Prin *Convorbirile economice* ale sale, scrise în 1866, după părăsirea puterii, și reeditate la 1868, cea mai solidă cercetare făcută până atunci la noi asupra subiectelor fundamentale, el dovedise nu numai o bogată lectură în mai multe limbi, dar și mari însușiri de scriitor: nu poate fi o comparație între prosa lui plină de înțeles și de noutate, dar și de o desăvârșită limpeziciune, și

¹ *Ibid.*, pp. 138-40.

² *Ibid.*, pp. 152-3, 157-8, 161-2.

între vorbăria facilă a lui Ion Brătianu ori divagațiile profetice ale lui Rosetti. Străin de toate prejudecățile, el vedea situațiile de la înălțimea gânditorului. Situația „sărăcei țări bogate“, cum o califica și Carol I-iu, îi era perfect cunoscută în toate părțile. În loc să privească optimist starea de lucruri datorită generației sale, el își dădea samă de scăderea vitalității elementului românesc, — și aceasta se observa și peste hotare.

Dar de sigur că el nu era, cu prejudecățile sale liberale, care ștăteau în calea nevoii de ordine și disciplină cu orice preț, omul unei situații ca aceia de la începutul lui 1871, când prelungirea eroică a rezistenței franceze ținea într'o stare de continuă enervare societatea românească.

Ghica, de și doritor de a observa, „englezește“, toate formele unei Constituții copiate, care rămăsese străină de sufletul poporului românesc, asistă nepărtinitor și impasibil la rezultatul, favorabil „Roșilor“, al alegerilor la Consiliul Municipal din București, dar numai după ce pregătise prin schimbarea aparatului administrativ acest rezultat¹. Când neobositul vorbitor Blaramberg aduse în discuția Camerei scrisoarea Domnului, primul ministru se mulțămii să observe că, după Constituție, persoana Monarhului nu poate fi adusă în discuție, președintele Adunării, Costaforu, făcând același gest. După cuvinte aspre cu privire la actul de „trădare“ ce ar fi părăsirea Scaunului, interpelatorul presintă o moțiune de credință Constituției și de afirmare că nu poate fi autentică scrisoarea care-i fusese declarată însă astfel lui Ghica, cu câteva zile înainte. Acesta comise greșeală de a recunoaște autenticitatea, adăugând numai că o altă situație a schimbat hotărîrea ce se trata cu o așa de îndreptățită nemulțămire, oricare ar fi fost adevăratele sentimente ale celor ce o manifestau. Cu modificări în ce privește alipirea la Constituție, Kogălniceanu, al cărui trecut nu cuprindea un deosebit respect pentru asemenea acte, adăugă măcar expresia „devotamentului pentru tron și dinastie“. Contra altui vorbăreț, Nicolae Ionescu, singur Ghica de la Comănești, cu educația lui germană, se mărturisii fățiș pentru ce doria Carol I-iu, în alunecările sale de atitudine: schimbarea Constituției, și notele Domnului înseamnă cu satisfacție

¹ *Ibid.*, p. 150.

acest sprijin curajos¹. Moțiunea Kogălniceanu fiind votată, se oferia Domnului puțința morală și politică de a rămânea, singura soluție care reieșia din regretabila-i corespondență cu o străinătate dușmană sau indiferentă, oricum gata și acuma la toate ofensele. I se dădea și prelungirea bugetului anului trecut, Sturdza având grija finanțelor. Și Senatul dis-cuta în altă atmosferă atât de rău venita scrisoare, și nu se puteau găsi cuvinte mai călduroase decât acelea din adresa acesteilalte Adunări².

În momentul când falimentul Strousberg, complicat cu o amenințătoare intervenție germană pentru plata de Statul român a cuponului către acționarii de acolo, agita Camera, dând prilej la atacuri contra Domnului, care din nou fu lăsat fără apărare, banchetul oferit de consulul noii Germanii, Radowitz, membrilor coloniei, dădu prilej unei formidabile demonstrații aranjate, care trebuia să puie din nou pe tapet chestia, ce părea acum măcar amânată, a Domnului. Mulțimea, mai mult tineri³, sparse geamurile, răni pe câțiva oaspeți și-i ținu, cu însuși represintantul Imperiului biruitor, câțava vreme asediați. Se încercă sunarea clopotelor și strigătul „Trăiască Republica“, imitându-se scenele din Septembrie trecut la Paris. Trupele intervenind, mulțimea se împrăstie însă îndată fără luptă⁴.

¹ *Ibid.*, p. 159.

² Nu lipsiau nici manifestări de loialitate în provincie, care arătau că una e țara și alteceva politicianii.

³ Iată cum presinta lucrurile Ion Brătianu, cu toate înfățișările sincerității, la 1875, în Camera: „O nenorocită împrejurare în care atât unii, cât și alții au făcut greșeli. Germanii au greșit, pentru că au voit să bancheteze în capitala unui popor în doliu pentru zdrobirea Franciei, binefăcătoarei sale; au greșit pentru că știau că pe noi ne doare zdrobirea Franciei, căreia îi sântem datori atât, și nu trebuiau să lovească în sentimentul cel mai frumos ce poate avea o națiune: în sentimentul de recunoștință... Am greșit și noi, pentru că nu am sărit toți să arătăm acelor tineri că nu erau însuflețiți în acele momente de geniul României, ci de un geniu răuvoitor țării lor; nu ni-am făcut datoria de a smulge pe acei tineri indignați de acolo, ca să nu facă acea greșală“; *Ion C. Brătianu*, I², p. 419.

⁴ Descrierea amănunțită, în *Aus dem Leben*, II, pp. 174-6. Note exagerate, după un izvor care nu e citat, la C. Gane, *o. c.*, pp. 140-1.

Data aceasta, Carol I-iu avu hotărîrea de a se impune. Ghica, până atunci absent la toate chemările, fu concediat și, — beizadeaua cu același nume refusând pentru că fusese jignit de o Cameră cu care nu mai înțelegea să lucreze, în timp ce Radowitz¹ poruncia plecarea Ministeriului —, după chemarea a doua zi a lui N. Goleșcu, D. Sturdza și Lascar Catargiu, ca membri ai regimului din 1866, — consului făcându-și și ei apariția la Palat —, acesta din urmă primi, la 12/24 Mart, misiunea de a forma un Ministeriu menit să lucreze cu Camerele care erau, ca și dânsul, conservatoare².

---

¹ El ceru, în numele lui Bismarck, o „strălucită satisfacție“, și ea i se dădu de noul șef al Guvernului, de însuși Mitropolitul și de Consiliul Comunal.

² Fusese și o ședință secretă a Camerei, în care se arătase adevărul în ce privește dorințele Domnului. Revelații recente arată că unii exaltați, și dintre militari, ar fi fost gata de detronarea lui Carol I-iu, pentru a instala o regență cu „Nicolae Goleșcu, Ion Ghica și Haralambie ori un alt militar“, Ion Brătianu formând Ministeriul; M. Theodorian-Carada, *Ejimer:dele*, pp. 42-3.

CAPITOLUL VII.

Armistițiul interior.

Solidul moșier de la Golășei, trecut de vechile lui aplecări de la 1848, se puse gospodărește pe lucru. Bismarck avea dreptate: și în clasa politică erau oameni cu cari se putea lucra.

În Ministeriul din Mart 1871 intra Costaforu, lângă vechiul intim al lui Cuza, Nicolae Crețulescu, generalul Tell, care de mult nu mai era amestecat activ în viața politică, și experiența financiară care era Mavrogheni; se adause și generalul Florescu¹. Kogălniceanu admitea această soluție, dar se va uni cu Ion Ghica și cu Roșii pentru alegeri.

La Cameră nu serviră la nimic demagogicele protestări ale lui Fleva, care declara că nu înțelege pentru ce a plecat guvernul trecut. Cu încetul mulțimea, ațâțată sau numai curioasă, care se îngrămădia în Dealul Mitropoliei, se obosi să aștepte ce nu se putea întâmpla. Votul de neîncredere dat lui Lascar Catargiu de Camera care nu-și putea găsi o direcție aduse neapărata disolvare.

Deocamdată, la greutățile situației financiare și ale falimentului lui Strousberg, care fu arestat², se adăugiau consecințele scăderii de prestigiu în străinătate, rezultând și din afacerea abdicării, ca și din scenele de desordine contra coloniei germane. Șase ani după răspunsul de mare demnitate pe care-l primise de la Cuza-Vodă, Aali-Pașa își permitea să reia limbajul de atunci. În nota lui, de o rară insolență, era vorba de interesul Sultanului pentru buna rânduială în „Principatele

¹ V. Generalul Radu Rosetti, *Un uitat: generalul Ion Em. Florescu*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937.

² Strousberg, *o. c.*, p. 362 și urm.

Generalul I. Em. Florescu

Ûnite și se intimă lui Carol I-iu „să bage de samă (*veiller*) ca astfel de scene să nu se mai repete, scene pe care Sublima Poartă le reprobă“, căci, altfel, „ea va fi silită să avizeze la mijloacele ce-i rezervă tratatele pentru asemenea casuri“¹.

În acest timp Strat, venit la Londra, — generalul Ion Ghica fusese trimis la Petersburg, Viena și Berlin în chestia abdicării, — nu era primit de ministrul engles, care-l trimetea la Musurùs-Pașa². Scrisorile lui Carol I-iu către chediv și către beiu de Tunis nu erau ridicate de agenții acestor vasali ai Porții³. Împăratul Braziliei se adresa Domnului român prin cancelariile turcești⁴. În chestia Dunării, care se aștepta să nu fie discutată la Londra, se credea că Turcia va interveni contra intereselor românești și nu se lua o înțelegere cu Sârbii, gata să o încheie⁵. Beust, asupra căderii, pentru a fi înlocuit cu Andrásy, se mira de atâta lipsă de interes. Ambasadorul Angliei la Constantinopol va spune fățiș că „recunoașterea alegerii prințului Carol, precum și a Constituției actuale, e un fapt recunoscut tacit de Poartă și de Marile Puteri, și de loc consacrat de tratatele internaționale publicate și obligatorii. Tot așa și cu unirea definitivă a celor două Principate, precum și cu prințul străin“. Convenția de la 1856 rămâne actul cel mai puternic și obligatoriu pentru toți: ea admite intervenția militară turcească⁶.

Afară de dinastie, — la un moment gata să plece —, afară de monopolul postei, de reforma armatei, de recenta batere a monedei, și de aur, cu efigie, afară de Căile Ferate care duseseră la rușinea Strousberg, cu amestecul străinătății și acolo, niciun pas înainte nu se făcuse față de situația din Februar 1866. Aceiași lipsă de bani, — nici lista civilă pe 1871 nu se plătise, și Domnul fusese ajutat de acasă! —, aceiași administrație miserabilă, cum nu fusese supt Mihai Sturdza și Știrbei, același învățământ care fabrica funcționari și candidați pen-

¹ *Aus dem Leben*, II, p. 182.

² Iorga, *Corr. dipl.*, no. 171. Carp îl asigurase că situația era excelentă și că s'a repurtat un „triumf fără precedent“; *ibid.*, no. 172.

³ *Ibid.*, no. 170.

⁴ *Ibid.*, no. 176.

⁵ *Ibid.*, n-le 168. 171, 178.

⁶ *Ibid.*, no. 188.

tru alegeri¹. Toate acestea, de și în fruntea Statului stătea un tânăr de cele mai nobile intenții și cu o înaltă conștiință a datoriei sale, gata de muncă pentru Stat în fiecare ceas. Era efectul firesc al supremației unei clase de boieri individualiști, de avocați cari se încântau de debitul lor verbal, de profesori cari-și uitau de catedră, — și încă nu apăruse speța, și mai rea, care se va forma pe urmă și va coplesi pe toți ceilalți: a oamenilor fără nicio profesie și nicio pasiune, ridicându-se și menținându-se prin politică, hrănindu-se dintr'însa.

Tonul instrucțiilor date de noul Guvern agenților în străinătate (April) fu demn: „Programul nostru se resumă în două cuvinte: ordine și exactă execuție a legilor în interior, respect conștiincios al tratatelor în afară“². Trimes la Constantinopol, neobositul Strat găsi la același Aali o bună primire, prin acele subite schimbări de atitudine din care, de la o perioadă de încăpățănare verbală la alta, se compunea diplomația turcească³. Ignatiev trata de „nedibace“ telegrama Marelui Vizir⁴. Strat ajungea să creadă că, „în fond Turcii sânt oameni foarte de treabă“⁵. În scrisoarea prin care îl recomanda pe acesta lui Aali, Domnul declara că, dacă a rămas, printr'o datorie de onoare, e pentru că se sprijine pe „concursul binevoitor al Sublimei Porți și al Puterilor garante“⁶.

Pentru a schimba atmosfera, Carp consimțise să meargă la Viena și la Berlin, și de acolo el scria, în Maiu, că Bismarck nu iartă atitudinea Românilor în timpul războiului, că „ura trezește ura și Prusia nu va face decât să întrebuițeze represalii

¹ Cei 64.000 de funcționari, costând 32 de milioane de lei; Maiorescu, *Memorii*, I, p. 175.

² Iorga, *Corr. dipl.*, no. 182.

³ *Ibid.*, no. 184. Cf. *ibid.*, no. 186.

⁴ *Ibid.*, no. 188. El asigură că nu primise propunerea lui Prokesch-Osten de a reuni o conferință pentru a schimba Constituția României; *ibid.*

⁵ *Ibid.*, no. 190.

⁶ *Aus dem Leben*, II, pp. 186-7. Enorm întârziată (!) felicitare a Sultanelui pentru nașterea princesei Maria; *ibid.*, pp. 190-1. Domnul român notează că e prima dată când se răspunde personal unui vasal.. Și atribuie onoarea „mai mult prințului de Hohenzollern decât Domnului României“; *ibid.*, p. 201. Auto-admirație pentru propriul discurs din 1872; *ibid.*, pp. 186-8.

drepte, așezându-se între dușmanii noștri. Rusia și Turcia doresc despărțirea și, dacă ocazia se înfățișează, le vom ajuta să aducă o schimbare care, mai la urmă, ar fi poate mai potrivită pentru a vă ajuta dezvoltarea... Sântem amicii amicilor noștri și dușmanii dușmanilor noștri¹. Firește, Regele-Împărat avu pentru ruda sa de la Dunăre altfel de cuvinte¹.

Aceasta era situația în afară, încă deplorabilă, cu toate simpatiile pentru guvernul conservator, ca atare, în Iunie, când Costaforu, ministru al Afacerilor Străine, putea să anunțe agenților diplomați, în generă mai rău primiți decât înainte de 1866, că alegerile asigură, prin „imensa majoritate câștigată“ de metodele drastice ale lui Lascăr Catargiu, politica de „stabilitate și ordine înlăuntru și de înțelepciune și loialitate în afară“². Abia pătruseseră în Adunare trei liberali și cinci fracționiști, dar Blaramberg³ reușise. Boerescu stătea în birou alături de conservatorii D. Ghica și Gh. Cantacuzino, de juni-miștii Pogor și Cornea. E sigur că drumul făcut în Moldova de părechea domnească avuse partea sa în această manifestație, care se adresa, nu conservatorilor de la cârmă, ci Coroamei.

Dovada greșelii făcute cu câteva luni în urmă: de a voi să se părească un popor onest, rânduie și credincios pentru jignirile aduse de o mână de politicieni se făcuse. Carol I-iu putea scrie, după ce-și făcuse o convingere care întârziase prea mult: „acuma se arată că aceia cari erau devotați înaintașului meu, îmi sânt devotați mie; ei arată prin aceasta că sânt apărătorii principiului monarhic și tot așa de puțin pot îngădui să fiu răsturnat eu printr'o revoluție, cât de puțin au putut lăuda căderea lui Cuza⁴“.

Afacerea Strousberg pregăti însă noi dificultăți. De și extrem de loială, Camera votă contra voinții Domnului un proiect de lege pe care Bismarck, crezându-l defavorabil acționarilor germani, îl denunță Porții, cerându-i să intervie. După o mai îndelungă gândire, Carol I-iu promulgă legea și, când Aali, bolnav de moarte, reveni cu o somație personală către dânsul,

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, n-le 191-2

² *Ibid.*, no. 194.

³ Care, când reveni cu „constituționalismul“ său, nu găsi decât șapte glasuri să-l susție.

⁴ *Aus dem Leben*, II, p. 198 și urm.

el îi dădu acest răspuns, ca în cele mai bune zile ale lui Cuza: „formele constituționale ale țării mele pun în mâinile miniștrilor grija de a trata această chestie delicată, care nu va putea fi definitiv rezolvită decât de Camere”¹. Dar Bismarck continua lupta pentru a-și plăti vechea jignire, și el făcea ca noul consul general al Imperiului să aducă și un berat de la Poartă ca semn al vasalității românești². Și noul Mare Vizir Mahmud era pus să intervie în numele Puterii suzerane, de și în termeni cari nu puteau jigni³. Și încă Radowitz, acum ambasador la Constantinopol, găsia că nota nu e destul de energică⁴. Se amenința cu adunarea unei conferințe⁵. Astfel, cu toată opunerea lui Vernescu și a lui N. Ionescu, oponent din principiu, Camera trebui să accepte cu 75 de voturi contra 48 (la Senat 31 și 46) proiectul în sensul cererilor germane; dar nici așa nu se putu mulțami decât cu noi stăruinți Berlinul⁶. Intr’o scrisoare de împăciuire către Bismarck Domnul regreta mai ales că Poarta a fost adusă să se amestece în această afacere, dându-se astfel un nou prestigiu unui Stat așa de amenințat el însuși⁷.

De fapt, situația în Balcani devenia tot mai plină de primejdie⁸. După stăruințele neadormitului uneltitor, de altfel la lumina zilei, care era Ignatiev, li se dăduse Bulgarilor,

¹ *Ibid.*, p. 211.

² *Ibid.*, p. 219.

³ *Ibid.*, pp. 230, 235.

⁴ *Ibid.*, p. 231.

⁵ *Ibid.*, p. 232.

⁶ Notă amicală a Marelui Vizir pentru împăcarea acestei afaceri în care Poarta a sprijinit numai „drepturi legitime”; *ibid.*, p. 243.

⁷ *Ibid.*, p. 249. Carol I-iu spera de la Bismarck sprijin pentru lărgirea autonomiei; *ibid.*, p. 250. Nu se admisesse nici agentul român la Berlin; *ibid.*

⁸ Răspunsul lui Bismarck fu o reafirmare a punctului său de vedere; *ibid.*, pp. 256-7. Și el nu uita să pomenească atitudinea anti-germană pe care o avuse România. Refusa cu indignare orice serviciu în vederea lărgirii autonomiei și câștigării „favorii poporului român”. Se aduse în Reichstag, de pe urma unor conflicte cu Evreii în Basarabia, întreaga chestie a situației lor în România; *ibid.*, p. 265. Și o intervenție englesă, pe care o răspinge Gorceacov; *ibid.*, p. 266. Se crezu necesar să se măgulească din nou Sultanul, trimetându-se acolo însuși ministrul de Externe Costaforu; *ibid.*, p. 267. V. și *ibid.*, pp. 268-71.

despre ale căror bande pe pământul românesc începea a se vorbi din nou, un exarh patriarhal, scoțându-i astfel de supt hegemonia religioasă ierarhică a Grecilor. Serbia, pregătindu-se de serbarea majorității prințului Milan, considerat, fără niciun fel de considerație față de susceptibilitățile ungurești, ca viitorul șef politic al întregii națiuni, cu Croații împreună¹, asculta cu nesaț expunerea planurilor de federație panslavă, supt ocrotirea Rusiei², ale unui Oreșcovici, și ea va refusa visita la Constantinopol a tânărului cneaz, mergând și până la încetarea tributului, fără ca spre partea aceia să vină nota insolentă, amenințările de ocupație de la Turci, iar de la Puterile apusene planurile de conferinți și de comisari, de sfășiere a unității naționale, care, din potrivă, părea că face pași grăbiți către întregire; într'o formă hotărâtă se va răspunde de la Belgrad planului iscodit de noul Mare Vizir, reformatorul în sens european, „engles“, Midhat-Pașa, susținut, mai mult sau mai puțin fățiș și consecvent, de diplomația austriacă și englesă, plan care consista în a confunda Statele creștine, vasale mai mult de formă, într'o federație otomană³. La Cetinie prințul Nichita îndemna pe Carol I-iu să se puie în fruntea uniunii creștine contra Turcilor⁴.

În Septembrie noul regim turcesc stăruia pentru păstrarea capitulațiilor în România⁵. Era a doua zi după festivitățile din Belgrad, acceptate la Constantinopol fără nicio rezervă, și la care Domnul român delegase pe vice-președintele Senatului, profesorul Alexandru Orescu, pe doi consilieri comunali, între cari fostul ministru de Culte Nicolae Racoviță și doi ofițeri, plus delegații orașului Severin⁶. În Octombrie încă, de și acum Midhat căzuse, fiind înlocuit prin Mehmed-Rușdi-Pașa, Teodor Rosetti, fratele Doamnei Elena, trimes la Berlin

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, no. 222.

² La întoarcerea Țarului de la întâlnirea celor trei Impărați saluarea lui în Bender-Tighinea de Costaforu; *Aus dem Leben*, II, p. 283.

³ Iorga, *Corr. dipl.*, no. 233. Scrisoarea de felicitare a lui Carol I-iu către acela pe care și-l amintia ca guvernator al Bulgariei, *șperând de la el podul Giurgiu-Rusciuc*; *Aus dem Leben*, II, p. 278.

⁴ *Ibid.*, p. 279. Numai cu Grecia un conflict, retrăgându-se executorul consulului grec din Brăila, și Midhat tăgădui Guvernului român acest drept; *ibid.*, pp. 269, 281, 286.

⁵ *Ibid.*, pp. 283-4.

⁶ Iorga, *Corr. dipl.*, n-le 221-2.

în chestia Strousberg, anunța că „aici se preocupă de o acțiune serioasă contra noastră“, supt cuvânt că e vorba numai de o mai bună orânduire a raporturilor cu Imperiul Otoman. Peste câteva săptămâni se făcea la Constantinopol propunerea oficială a federației: „o incorporare militară și politică după tipul Germaniei“: agentul român credea că diplomația germană e împotrivă. Ambasadorul engles, continuu dușman, recomanda însă din toate puterile proiectul, pentru că „trebuia întărită Turcia“. La împotrivirea rusească —, Ignatiev avea planul său, în legătură cu Sârbii, — se adause, pe neprevăzute, ambasadorul noii Francii, care era rudă cu scriitorul de mare talent de Vogüé. Totuși în aceeași lună, fără ca planul să fie adus la București, el apărea la Belgrad, care refuză să primească asimilarea cu Bavaria¹. La urmă, Midhat declară că ideia e numai a ministrului de Afaceri Străine, Halil-Şerif, fost *persona grata* la Viena². La primirea noului agent sârb, Carol I-iu îi vorbi de nevoia întăririi forțelor militare în ambele State³.

În tot acest timp se îndeplinește o îndoită operă fundamentală: după împrumutul de 75 milioane în țară, asanarea de Mavrogheni a Finanțelor și reorganizarea Armatei, peste înseilările Misiunii Franceze, apoi a lui Krenski și silințele colonelului Manu, de către generalul Florescu⁴. În zădar Ion Brătianu ceru, într'o audiență din Novembre, înlăturarea unui Ministeriu solid așezat în locui său folositor țării⁵. La redeschiderea Camerelor se anunța cu încredere o acțiune în domeniul Bisericii, căreia i se pregătise organizația sinodală, și a Școlii, unde, înăcrit acum că nu putuse lua conducerea Ministeriului, Maiorescu avea un întreg proiect revoluționar, cu desființarea înaltelor școli de lux: Școala de Arte, Conservatoriul, Se-

¹ *Ibid.*, no. 224 și urm.

² *Ibid.*, no. 237. Agentul român la Constantinopol nu credea însă că acest plan e îngropat; *ibid.*, no. 238. Sârbii reluară plata tributului; *ibid.*, no. 241 și urm. *E curios cum întreașa afacere e trecută supt tăcere în Memoriile lui Carol I-iu.*

³ *Aus dem Leben*, II, p. 293.

⁴ Generalul Rosetti, *l. c.*

⁵ *Aus dem Leben*, II, pp. 300-1.

minariul din Socola, un număr de școli secundare, chiar Facultățile de filosofie, în locul cărora doi profesori de istorie pe lângă Facultățile de drept, — plus înlăturarea tuturor Consiliilor de la Ministeriu¹. Opoziția se mărgenise la atacuri, une ori violente, cu interminabila chestie a Căilor Ferate; peste puțin ea deveni însă agresivă și obstrucționistă, împiedecând votarea Băncii de credit².

În aceste condiții, și față de situația din Imperiul Otoman, unde Sultanul, schimbând Vizirii, lua totul asupra sa, Domnul comunică, în Ianuar 1873, lui Boerescu, care înlocui pe Costaforu la Externe, în April precedent³, apoi și lui Tell și celorlalți miniștri *intenția sa de a ajunge la proclamarea independenței*⁴. Dar în Maiu încă Guvernul nu înțelegea să-și ieie o așa de grea răspundere⁵.

Eră momentul când Mihai al Serbiei mergea pentru sănătate în Apus și visita pe Thiers, șeful Guvernului frances, la Paris, când Nichita al Muntenegrului cerceta Expoziția internațională de la Viena și arăta dorința, care nu-i putu fi satisfăcută —, Domnul fiind „în călătorie de inspecție“ —, de a veni la București⁶. La Viena, Andrassy arăta toată prietenia, dar Costaforu nu atinse intențiile lui Carol I-ii de a rupe legăturile cu Imperiul Otoman⁷.

În vederea acestor planuri se făcu de Domn a doua călătorie, oficială aceasta, în Apus, Doamna Elisabeta, fiica prin-

¹ *Memorii*, p. 136 și urm. Și încercarea lui de a face pe Domn francmason, fie și după căsătorie (*ibid.*, pp. 146-7)! Somația către Carp de a anula actele procesului lui; *ibid.*, pp. 152-3... V. și despre „înaltele opinii ale lui Carolus“ (Domnul); *ibid.*, p. 161. „Vor-băria“ lui Carol, care „nu-l interesează“; *ibid.*, p. 169 (împăcare pentru mici atenții; *ibid.*, p. 171). Cf., pentru buna lui primire de către Domn, în Ianuar 1875; *Aus dem Leben*, II, p. 351. „Fumurile de castă“ ale lui Al. Lahovary; Maiorescu, *Memorii*, p. 163.

² *Aus dem Leben*, II, p. 303. Dar se votează, pentru acoperirea deficitului, 10 milioane bonuri de tesaur (Mart).

³ Costaforu trece la Viena și Carp la Roma.

⁴ *Ibid.*, pp. 289, 297.

⁵ *Ibid.*, p. 312.

⁶ *Ibid.*, p. 313.

⁷ *Ibid.*, p. 315.

tului de Wied, înrudită cu familiile domnitoare din Olanda, Suedia și Rusia, fiind în familia ei germană. Era întovărășit de miniștrii Mavrogheni și Boerescu. Primit la Viena de o deputație a Românilor de acolo, el fu găzduit în fostul palat al lui Eugeniu de Savoia, care găzduise de curând și alți oaspeți princieri. În conversația cu Andrassy se vorbi întâiu numai de acordarea Căilor Ferate, și nici cu Impăratul nu se atinseră împrejurările politice, dar o a doua întâlnire cu atot puternicul ministru îi dădu Domnului român prilejul să arăte că „*legătura sa cu Poarta începe a-i fi insuportabilă prin felul meschin cum la orice pril j i se pregătesc greutăți*¹. *Cum, pe de altă parte, e încredințat că, după ruperea lanțurilor vasalității, România neatârnată va fi un mult mai sigur prieten al Turciei, el se ocupă serios cu planul proclamării independenței*“.

La aceasta i se răspunse că Statul independent „ar rămânea în aier“. Obiectând la acest punct din vedere, pe care-l recunoscuse întemeiat, Domnul român *pomeni de iredentismul de acasă și ceru pentru Români de s ipe Coroana Sfântului Ștefan drepturi ca ale Croaților*. Andrassy pretinse atunci că situația Românilor nu e de natură să provoace asemenea măsuri și că o largă parte în nemulțămirea ce ar fi, e datorită atârșurilor din București. Și, la rândul său, îndepărtându-se de la chestiune, dar și pentru a para atacul, el reveni la asigurarea că Monarhia n'are intenții anexioniste față de România, măcar pentru că nu e niciun interes să-și crească numărul supușilor români și să lărgescă granița spre Rusia.

Față de opoziția austro-ungară la proclamarea independenței României, o broșură caracteristică, apărută în 1874, amintea însă că, la 14 Ianuar 1872 România iscălise la Roma, ca „Putere“ egal îndreptățită, alături de Turcia, convenția internațională telegrafică și, după ce se înșira: admiterea independenței prin protocolul 15 de la 10 August 1858, de și cu oarecare reserve asupra

¹ Tocmai atunci se refuza titlul de „agent diplomatic“ reprezentantului român; *ibid.*, p. 327. Și ministrul de Externe turc nu admitea legea băuturilor, pentru că în „Moldova și Valahia“ nu se pot lua măsuri contra îndatoririlor internaționale ale Imperiului; *ibid.*, p. 328. El adăugia că hotărârile luate la Porțile-de-fier vor fi comunicate Domnului (*ibid.*), și Guvernul român protesta.

Elisabeta a României

autenticității capitulațiilor, ale căror originale, spune o circulară otomană din 28 Octobre 1857, „nu există nicăiri în lume și care au fost violate, sfâșiate mai mult decât odată de înșiși Moldo-Valahii”¹ și, ridicându-se contra „pretențiilor de absorpțiune sau mai curând de usurpație pe care Juna Turcie le ridică de câțiva ani asupra acestei țări”, pe când, de fapt, ea nu e decât mai degrabă o „garantă”, alături de alte Puteri, se invocă înțelegerea cu Țarul în secolul al XVII-lea, pentru a încheia: „Nu putem admite deci că în veacul al XIX-lea Marile Puteri creștine ar veni să conteste Domnilor români o suveranitate și o independență pe care Țarii Rusiei li-o recunoșteau încă din veacul al XVII-lea”².

În întrevederea de la Viena, Domnul revenind la punctul de vedere inițial, arăta lui Andrassy dorința de a se încheia cu Austro-Ungaria o convenție de comerț, adăugind că în orice act asemănător n’ar admite aprobarea Porții. Relațiile cu Rusia sânt, de altfel, bune și România se vrea neutră între cei doi mari vecini. Se vorbi și de lucrările de la Porțile-de-fier³.

Cu Doamna, se vizită la Ems Impăratul german, fără a se adăugi preocupății politice. O întâlnire cu Bismarck pentru a discuta asupra planului de independență pe care Domnul era silit a-l amâna nu putu să aibă loc⁴. La întorsul prin Viena: Carol I-iu declară însă Impăratului, venit să-l vadă, că nu poate lăsa ca în chestia Porților-de-Fier să se treacă de Turci asupra dreptului de suveranitate al României⁵. Dru-

¹ Capitulations dont les originaux n’existent nulle part au monde et qui ont été violées, déchirées plus d’une fois par les Moldo-Valaques eux-mêmes”; *Les droits de la Roumanie basés sur les traités, par un ancien diplomate*, 1874, pp. xvii-viii. Dar și Turcii iscăliseră la 1856 un proiect de Convenție pe această basă; *ibid.*, p. xxi.

² Nous ne pouvons donc pas admettre qu’au XIX-e siècle les Grandes Puissances chrétiennes viendraient contester aux princes roumains une souveraineté et une indépendance que les Czars de Russie leur reconnaissaient dès le XVII-e siècle”; *ibid.*, p. xi.

³ *Aus dem Leben*, II, pp. 318-20. Negocierile lui Boerescu pentru racordare și convenție; *ibid.*, p. 327.

⁴ *Ibid.*, p. 328.

⁵ *Ibid.*, p. 329. Andrassy era acum absent. — Austro-Ungaria va refuza însă până și racordarea; *ibid.*, p. 355. Dar dispoziții mai priel-

mul se făcu prin Arad și Brașov. În acest din urmă oraș, unde fu o mai lungă oprire, recepția era organizată de lumea oficială și nu se cercetă vre una din bisericile românești, dar în trecerea prin Săcele apărură călăreți români cu steaguri, și anume din toate stratele populației brașovene¹.

Apoi, în August, Consiliul de miniștri, luând în considerare că și Gorciacov, pe care Mavrogheeni îl cercetase la Berna, nu voise să dea un răspuns, amâna intenția de a se proclama independența². Numai, de la Roma, Carp era pentru un „fapt îndeplinit“³.

Din parte-i, ațâțat de Elliot, ambasadorul britanic, ministrul de Externe otoman protesta de năinate contra oricăror îndatoriri internaționale pe care le-ar încheia, cu de la sine putere, Principatele⁴. Dar, în sfârșit, se răspundea la aceste necuviinți în singurul fel care s-a impunea de mult: adevărat Domnul refuză a mai primi scrisori de-ale Vizirului⁵.

Din rândurile opoziției însă lipsa de simț politic a lui N. Ionescu ridică această afacere a independenței pentru a critica Guvernul și pe Domn⁶.

Situația României se întăria și prin simpatiile ce-i arăta tânărul prinț Milan, care se va căsători peste puțin cu o rudă a d-nei Rosnovanu, Natalia, fiica unei Românce și a moșierului basarabean Cheșcu. Visita stăpânitorului vecin, a doua zi după pierderea copilei domnești Maria, trebui încunjurată, pe lângă toată prietenia, cu o deosebită discreție, dar ea era

nice; *ibid.*, p. 372. Convenția se încheie de Boerescu în Maiu. — Pentru aceasta, v. și instrucțiunile și discuțiile lui Boerescu; *ibid.*, pp. 384-5. Pentru negocierea tratatului de comerț; *ibid.*, p. 385. Opunerea din partea Angliei, dar și a Franciei și chiar a Italiei; *ibid.*, p. 401. Dar Anglia însăși ceru apoi firmanul de imputernicire; *ibid.*, p. 405.

¹ *Ibid.*, p. 331.

² *Ibid.*, p. 333.

³ *Ibid.*, p. 337. Domnul își reserva hotărîrea; *ibid.*, p. 338.

⁴ *Ibid.*, p. 334.

⁵ *Ibid.*, pp. 338-9, 340, 342. Scrisorile să se adreseze agentului sau președintelui de Consiliu!

⁶ *Ibid.*, p. 350. Atitudinea dușmăneasă a ambasadorului german la Constantinopol; *ibid.*, p. 355. Moltke, întrebat asupra felului cum s'ar putea întrebuița mai bine sumele votate pentru armată, sfătuia să sc. ție 10.000 de oameni în timp de pace (25.000 în cas de războiu), răsămându-se pe legăturile țării; *ibid.*, p. 370. Față de Turci s'ar putea apăra Dunărea. Consulul german contra independenței; *ibid.*, p. 380.

încă o garanție pentru viitorul care de la sine mână spre independență¹. *Ideia „confederației balcanice“ se înfățișă din nou* în convorbirile cu ministrul Marinovici, care întovărășia pe prinț². Lui Milan i se dăduse comanda de onoare a unui regiment de infanterie românesc, și cuvântarea ținută cu acest prilej de Domnul român fu deosebit de caldă³. Peste puțin prințul Muntenegrului era invitat la manevrele de toamnă ale armatei române⁴. Dar cu acest prilej, când *operau 50.000 de oameni*, apăru, lângă trimesii francesi, germani austrieci, ruși, englesi și olandesi, o întreagă misiune sârbească; lângă ei se văd și doi ofițeri turci⁵, cari recunoscără că această armată e un lucru „serios“ și că decât o vasalitate formală mai mult ar face alianța cu un Stat independent.

În firească legătură cu această strălucită dovadă de putere fu desvelirea statuii la Bucuręști a lui Mihai Viteazul, și Domnul își arăta credința tare că vremile vitejiei nu s'au sfârșit și că nația e gata să lupte pentru misiunea ei. Peste câteva luni, când se inaugură Universitatea germană din Cernăuți, se răspunse la Iași cu populara comemorare a lui Grigore-Vodă Ghica, privit ca o victimă a Austriei, și, cum Kogălniceanu era în luptă înviersunată contra Guvernului Lascăr Catargiu, el luă din tesaurul de documente lăsat rudei sale D. A. Sturdza de Eudoxiu Hurmuzachi, care-și isprăvisse de curând zilele, dovezile austriece pentru actul de rășluire a Moldovei-de-Nord, în broșura anonimă, larg răspândită, *Răpirea Bucovinei*⁶. Domnul însuși avu curajul să dăruiască orașului Iași bustul, menit să fie așezat într'o piață publică, al Domnului ucis⁷.

Cu toate nemulțămirile trecătoare ale membrilor Guvernului, cu tot conflictul dintre Boerescu și Maiorescu, acum în sfârșit mulțămit prin căpătarea Ministeriului de Instrucție și

¹ *Ibid.*, pp. 373-4. Carol I-iu găsia că oaspetele e un tânăr plăcut și deștept, de și fără multă creștere; *ibid.*, p. 375.

² Gorciacov recomanda însă stricta observare a tratatelor; *ibid.*, p. 374. Refus german și în chestia decorației; *ibid.*, p. 385.

³ *Ibid.*, pp. 375-6.

⁴ *Ibid.*, p. 378. Scusele prințului; *ibid.*, p. 395.

⁵ *Ibid.*, pp. 396, 399, 401. Erau patrusprezece ofițeri; *ibid.*, p. 399.

⁶ Am dat o a doua ediție la Vălenii-de-Munte.

⁷ *Aus dem Leben*, II, p. 464.

admiterea proiectului său de Școli Normale, Reale și de Meserii, dar, bine înțeles, fără plănuita suprimare a învățământului superior, apoi cu toată plecarea de la Finanțe, după procesul la Viena al concesionarului de cale ferată Offenheim¹, a lui Mavrogheni, înlocuit prin puțin priceputul Gheorghe Cantacuzino, înainte de aceasta la Lucrările Publice, unde intră, cu altfel de competență, Teodor Rosetti, în sfârșit cu toată atitudinea de opoziție a lui Tell și a lui Iepureanu, situația internă părea că poate să se menție. Ion Brătianu, primit de Domn, nu arăta nerăbdare.

Astfel se putu încheia ciclul de patru ani al unei Camere conservatoare, a cărei solidaritate fusese întreruptă une ori numai din lipsa opoziției liberale. Alegerile pentru noua Adunare se făcură într'o atmosferă agitată. Dar din nou Guvernul Lascăr Catargiu câștigă biruința, ceea ce nu împiedecă pe Ion Brătianu, reușit la Pitești și la Craiova, să ceară înlocuirea imediată a învingătorilor².

Noul Parlament avu să se ocupe cu convenția comercială, care fusese în sfârșit iscălită la Viena, în condiții ce nu erau ușoare, dar pe care le compensa *importanța faptului că Monarhia consimțise a încheia un astfel de act cu țara vasală*. Boerescu făcu să se înțeleagă acest punct de vedere esențial. Iepureanu și Kogălniceanu, apoi Ion Brătianu luptară însăși contra convenției, numai ca să aducă schimbarea de regim, arătând că astfel România va fi înăbușită de produsele industriei austro-ungare³. Totuși se căpătă o destul de mare majoritate. Tot așa trecu, în ciuda petițiilor cu multe iscălituri înaintate Domnului, și un nou proiect de cale ferată (Ploești-Predeal).

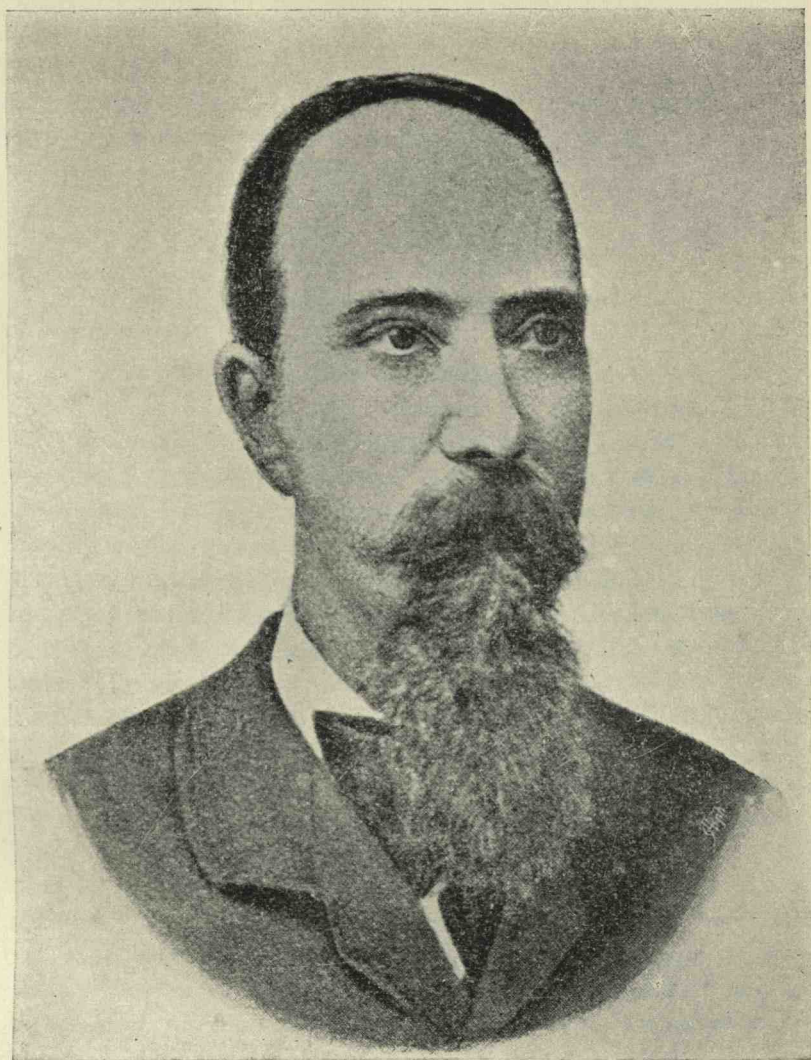
Dacă Boerescu, ministru de Externe, care plecase la Paris, și în vederea băncii ce voia să întemeieze, demisionă, totuși noua sesiune a Parlamentului se deschise supt cele mai bune auspicii.

Dar în fața acestei situații de lung și fructuos calm se ridică fantoma războiului balcanic.

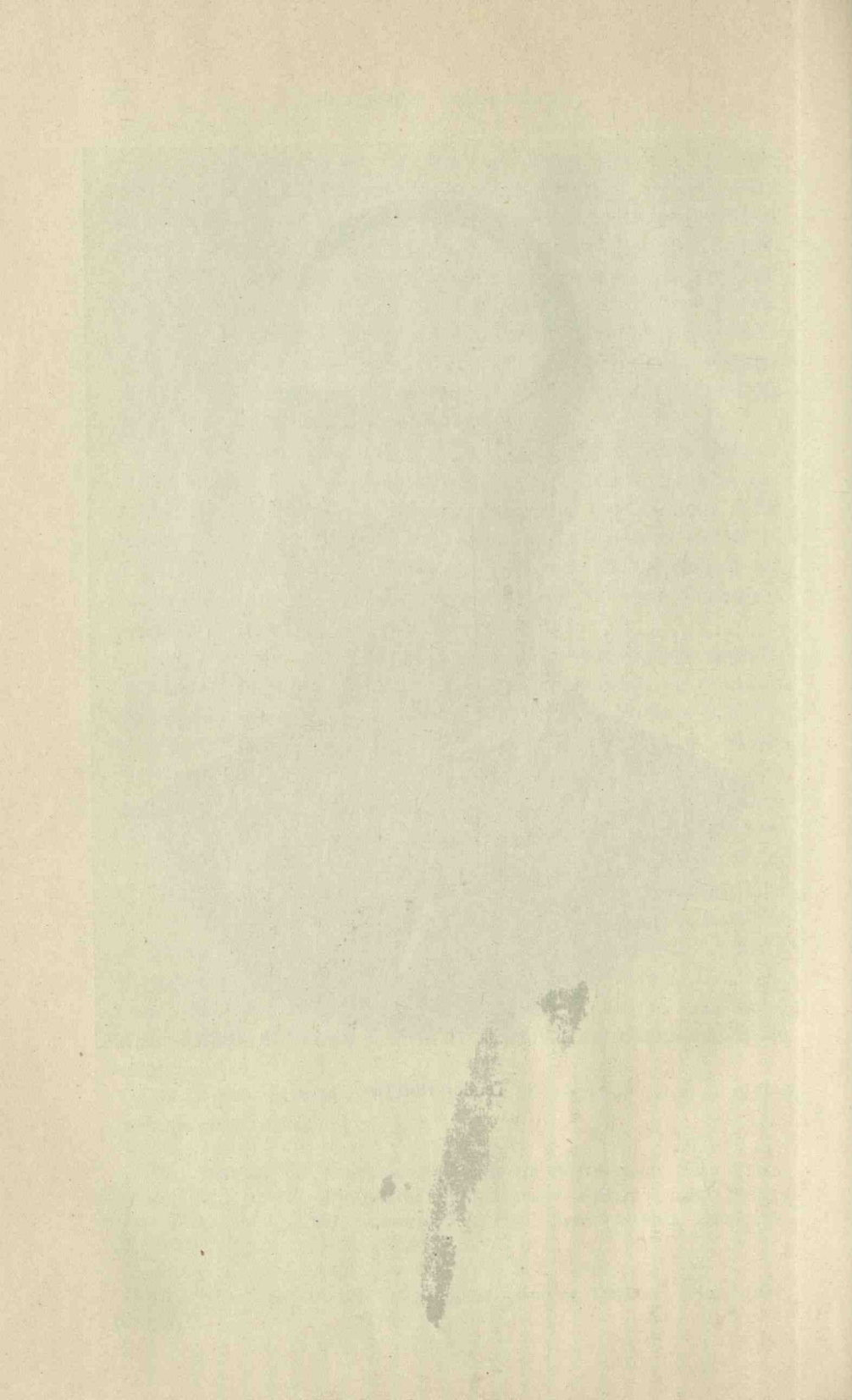
¹ În legătură cu concesiia urmărită de Mavrogheni supt Cuza-Vodă; *ibid.*, p. 412. Indignarea omului onest asupra căruia plouau bănuielile; *ibid.*, p. 417. Camera dădu celui jignit deplină satisfacție. Cf. Strousberg, *o. c.*, pp. 372-3.

² *Ibid.*, pp. 434-5, 437.

³ Și Teodor Rosetti, care-și ascunde părerea, era împotriva; *ibid.*, p. 451.

Teodor Rosetti

CAPITOLUL VIII.

Un nou crez național.

Până ce împrejurările de peste Dunăre, ducând la ridicarea împotriva Impărăției Otomane, care părea gata să se dărâme prin înseși vechile ei păcate și mai ales pretențiile noi, care-i ridicau pretutindenea dușmani, armistițiul impus cu hotărîre și menținut cu statornicie de Domn îngăduise, nu numai refacerea armatei, sigură de cei 50.000 de oameni, imediat mobilisabili, și având toată înzestrarea pentru războiu nu numai continuarea, în ciuda marilor greutăți financiare, a lucrului Căilor Ferate, ale căror ramuri se aveau în vedere, — și cu Englesul Crawley, susținut de însuși V. Alecsandri se încheiase un nou contract —, dar și dezvoltarea, pe alte baze decât cele, restrânse, ale lumii boierești din singura țară liberă, a literaturii românești, capabilă de a crea un alt spirit public.

Până prin acești ani de mare schimbare sufletească, între 1870 și 1876, din Muntenia plecară spre Apus tineri cari uneori își făceau și liceul în Paris și cari erau deci ușor supuși unei influențe de înstrăinare din partea unei societăți așa de superioare. Acesta a fost cazul tinerilor boieri cari se adunară în jurul lui Manolachi Costachi Iepureanu sau a lui Lascar Cătărgiu, alături de oameni cari aveau un trecut în emigrația de după 1848 sau de succesorii celor strănși la *Revista Română*, cu Al. Odobescu lângă ofițerul Gheorghe Berindei, de urmașii lor imediați în ceia ce privește însușirea unei culturi universitare mai înaltă decât aceia care se putea câștiga în cele două Universități începătoare ale noastre, — acești absolvenți din Iași și București trebuind să represinte un tip intelectual deosebit, cu unele scăderi, dar și cu avantajul mare al cunoașterii me-

diului însuși al țării. Astfel, într- alții, așa de înzestrații frați Lahovari (Lahovary), omul politic Alexandru și ofițerul Iacob. În acest Paris, unde Grigore Gănescu († 1882), odată concurentul la catedra de istorie a lui Crețescu, se naturalisase Frances, făcuse o opoziție îndrăzneată și remarcată lui Napoleon al III-lea prin pamfletele *Le Courier de Dimanche* și *Le Nain jaune*¹, alții, mergând și mai departe, se orientară spre revoluția comunistă, luând parte la răscoala din Mart 1871. Se citează Constantin Cantacuzino de la Râfov, ajuns apoi un important membru al partidului liberal, director la Finanțe, la Căile Ferate, conducător al *Voinții Naționale*, ministru de Finanțe, onorat și cu un bust de bronz, un Rojniță, probabil doctorul, un Dimitrie Dobrescu, fiul arhitectului-meșter Dobre Nicolau², și acestălalt student trebuia să ajungă un important membru al partidului conservator, un Ioan Cernătescu, probabil ruda profesorului de istorie de la Universitatea din București, care fusese un revoluționar de la 1848. Guvernul de la Versailles se plânse la București pentru această participare, dar crezu că e folositor pentru legăturile cu cultura franceză să deie un ajutor de Stat tinerilor rămași la Paris³.

La București curentul naționalist, întărit de neastâmpărul lui Hasdeu, — care, în foaia sa culturală, dar nu mai puțin militant politică, ridică steagul vechiului Impărat colonizator în ziarul său *Traian* (1867), pentru ca, pe urmă, revista *Columna lui Traian* să se închidă în cercul istoriei generale românești, lăsând antidinasticismul, cu invocarea lui Tudor și perspectiva încoronării ambițiosului Basarabean, *Românismului*, la care lucra ucenicul lui Hasdeu, Gr. Tocilescu, împreună cu Scurtescu și alții —, se rostia prin publicații nesigure și fără răsunet, ca *Albina Pindului*, a lui Gr. Granda, poet romantic, imitator nu fără talent al stilului epic creat de Victor Hugo. Interesul acestei reviste, care n'a lăsat urme în dezvoltarea literaturii românești, stă însă în legăturile întinse și continue cu scriitorii români tineri de peste hotare. Astfel cu Nicolae Densusianu, fiu de nemeș din Țara Hațegului,

¹ O scrisoare a lui prin care se oferia Guvernului, în *Papiers et correspondance de la famille impériale*, [Paris 1871], I.

² V. biografia lui în *Rev. Nouă*, III.

³ V. Iorga, *Corr. dipl.*, no. 183 și nota. Cf. *Guerre des communaux de Paris par un officier supérieur de l'armée de Versailles*, p. 331 și urm.

care, împreună cu fratele său Aron, a căutat, de la începutul unui harnic scris, mai mult în domeniul istoriei, pe când celalt, condamnat pentru un delict de presă în 1873, traducea cu înțelegere din literatura clasică italiană. Densusenii, după ce lucrară la Făgăraș, la Sibiu, la Brașov, având legături și cu asprul Moș Teofil Frâncu¹, trecură de altfel în țară, Aron ajungând profesor la Universitatea din Iași, unde erau încă ucenicii lui Bărnuț. Și Ioan Lăpedatu, purtat prin Franța și de formație „latină“, acorda colaborația sa periodicului bucureștean, și aici își începea atingerea cu mediul românesc liber și Miron Pompiliu, care trimetea frumoase poezii populare din Bihorul său. Vasile Bumbac, din Bucovina, e și el unul dintre colaboratori.

După încetarea la 1870 a acestei reviste, apărută în momentul când Statul român începea să aibă un interes viu pentru Românii din Peninsula Balcanică, al căror sol fusese călugărul Averchie, așteptând pe un Andrei al lui Bagav, din Blața, și mai ales, dar ceva mai târziu, răsbătătoarea energie și spiritul dibaciu al lui Apostol Mărgărit, *Transacțiunile literare și științifice* arată însă un alt spirit, îndreptat, — cum o va întări încă atât de înzestratul Ștefan C. Mihăilescu, format numai în țară —, spre întrebările științii pure sau ale sociologiei ori ale noii filosofii pozitiviste. Fiul lui August Laurian era, față de ce represintase părintele său, aproape ce ajunsese a fi, față de aceeași latinitate exclusivă, dură, de o înaltă virtute eroică a lui Ioan Maiorescu, fiul, care aruncase cu jenă din numele său a doua parte, amintind pe istoricul vechii Rome. O educație pur francesă, — am văzut că și Titu Maiorescu trecuse prin acest Paris de saț și oboseală, de intelectualism fără orizont de la sfârșitul celui al doilea Imperiu, — îl făcuse astfel. La „Transacțiuni“ lucrează și inteligentul fiu de mic boier, Grigore Peucescu, întors de curând din Paris.

În acest timp tineretul de peste hotare, prin Miron Pompiliu și chiar prin Aron Densusianu, se apropia de *Convorbirile Literare*, în ciuda atacurilor pe care Maiorescu le adresase, și din cauza luptei sale permanente cu școala lui Bărnuț, contra întregii literaturi, de cercetări științifice, ortografiei și chiar gândirii ardelenene, lovind și în figura, vrednică de toată admirația,

¹ Iorga, *Ist. lit. mod.*, I, p. 159. V. mai ales materialul de scrisori din marea culegere a d-lui Toroușiu, *Studii și Documente literare*.

pentru minunile de cugetare ieșite din mintea acestui fiu de țaran, netrecut peste graniță, care era Timotei Cipariu¹. De la această colaborare nu putea să plece însă ceia ce în curând va transforma cu totul felul de a fi și de a se manifesta literar al grupului de diletanți ieșeni, unii solemn, cei mai mulți glumeți, „zeflemişti“, în stilul societăților studențești din Germania.

Alți tineri vor izbuti să aducă această prefacere pentru care nu ajunsese apropierea, mai mult din cauza relațiilor sociale și a spiritului conservator comun, de și de o nuanță cu totul alta, a lui Vasile Alecsandri, glorificatorul trecutului istoric prin *Dumbrava Roșie* și prin poemele sale, care, la 1870-1, fu un călduros apărător al Franciei, închinând luptei ei nenorocite acea încercare de epopee națională prin care se vrăjia din nou, ca odată de C. Negruzzi, acuma îmbătrânit și bolnav, în *Aprodul Purice*, uriașa figură a lui Ștefan-cel-Mare. De altfel, Alecsandri, care-și avea și relații strânse la București, între altele cu Petre Grădișteanu, credincios cuzist, se îndreptă îndată și spre tineretul de acolo, care făcu să apară la 1874 *Revista contemporană*, la care trecuse și spiritul viu al lui D. Laurian, apărând acolo și omul de solidă cultură clasică, cu stilul de strictă ordine română, care a fost Anghel Demețrescu, plecat pentru studii la Berlin numai în 1877².

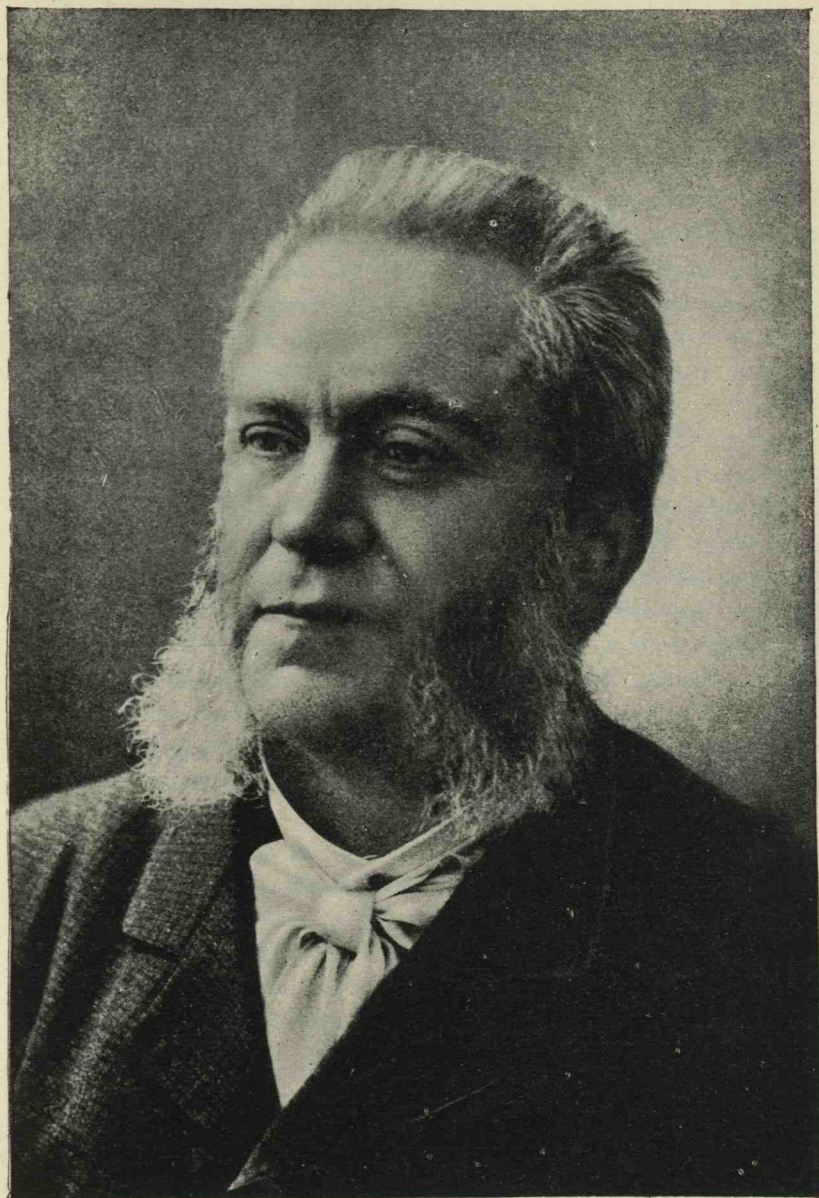
Alipirea de „junimism“ nu se putu face serios și statornic din partea Ardelenilor de formațiune ceva mai veche. Aceștia, Aron Densusianu și Lăpedatu, ridicară prin *Oriental latin* de la Brașov, în 1874, un steag de hotărâtă luptă contra orientării de recă „europeanism“, care pretindea să combată numai „frasa“, dar ajungea să ridiculizeze „drepturile patriei“, „principiile naționale“, „sentimentele și aspirațiile noastre de rasă“³.

Marea transformare era să se indeplinească prin întâlnirea, înfrățirea, informația reciprocă, infuzia de optimism și biciul arzător spre luptă ale noii generații din toate țările în centrele culturii germane, Viena și Berlinul, în vremea când îndoita

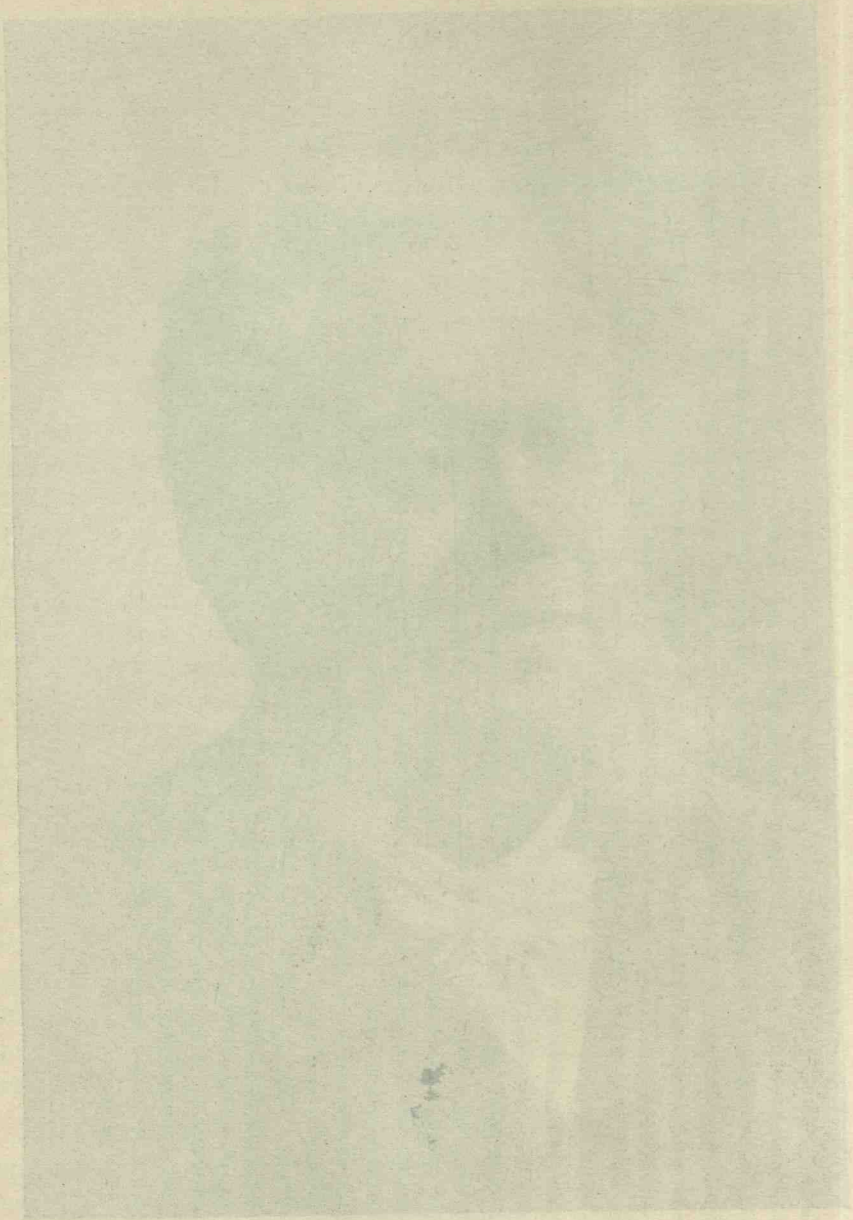
¹ V. Iorga, *Ist. lit. mod.*, I, p. 117 și urm.

² V. scrisorile lui de acolo, în *Cuget Clar* pe 1938. — La noua revistă din București și Ciru Oeconomu, cu studii de la Liège.

³ Iorga, *l. c.*, pp. 115-7.

A. D. Xenopol

covârșitoare biruință prusiană din 1866 și 1870-1 răscolise toate izvoarele unei agresive conștiințe naționale.

La toți e același spirit, întinzându-se și asupra cui, ca Ștefan G. Vârgolici, mersese să învețe, alături de ireductibilul Gh. Panu, întrebuițat, cu atacurile lui contra *Istoriei critice* a lui Hasdeu, ca un brutal instrument, de puternică, dar primitivă logică, împotriva multiformului Basarabean și care, în mediul străin superior, răpede căzuse în demoralizare, de la înălțimea mării sale încrederi în sine. Vârgolici nu stă pe gânduri să spuie neted lui Maiorescu că tendințele din studiile acestuia nu sânt împărtășite de aceia pe cari și-i credea pe deplin și pentru totdeauna câștigați.

În fruntea reformatorilor spiritului public stau doi oameni, de rasă, de origine, de pregătire familiară și de trecut cu totul deosebiți, dar cari se vor întâlni, supt o împingere iresistibilă, asupra aceluiași crez, la care s'aliiază tineri de vrâsta lor, veniți din toate părțile aceluși românism pe care Maiorescu și Carp, șefii junimismului, nu consimțiau să-l vadă ca o singură mare realitate organică în plină înaintare pentru realizarea, contra prejudecăților vechi și nouă, naive ori savante, a scopurilor sale firești.

Încă în al doilea an al *Convorbirilor Literare*, la 1868, apare primul articol al lui A. D. Xenopol, fiul interpretului străin al consulatului prusian din Iași, fost școlar la Institutul întemeiat de junimiști la Iași și apoi trimis la Berlin de profesorii săi, tatăl, un om foarte distins, de moravuri severe și cu cele mai multe sentimente față de țară, fiind foarte sărac.

În același an Maiorescu deslănțuie atacul său contra „limbii în jurnalele din Austria“, pentru a nu zice: Ardeal, Banat și alte părți românești stăpânite de o Monarhie, care de la 1867 nici nu mai era o „Austrie“. Tot atunci el făcea să apară broșura de luptă *In contra direcției de azi în cultura română*, căreia-i vor urma îndată, la 1869, *Observările polemice*.

În fața acestei osebiri între principatul românesc și celelalte pentru a se da inapelabile decrete. în afară de toate tradițiile, relativitățile și de toată îndreptățirea, ca și dincolo de orice pietate, dacă nu și iubire, tânărul student Xenopol vorbește de „cultura națională“. *Și pe aceasta n'o subordonează unor principii abstracte, ci nevoilor înseși ale societății românești, concepută ca una singură, peste toate hotarele, pe care el le ignorează.*

Axioma de care va rămânea legată pe toată viața gândirea originalului și spornicului autor se fixează de la început: „orice progres pe calea civilizației nu are pentru noi o adevărată valoare decât întru cât reflectează asupra naționalității noastre“¹. În această operă de reformă sufletească, atât de deosebită de aceia pe care o recomanda imperios inspiratorul „Convorbirilor“, trebuie să se urmeze îndemnul unui „egoism profitabil“, — prin care singur se poate folosi și altora —, și învățămintele trecutului. Pentru o bună orientare nu trebuie să se uite nimic din formele de manifestare a sufletului național, insistându-se asupra datoriei literaturii de „a exprima fantasia și ideile originale ale unui popor“².

Așa fiind, starea actuală a culturii românești trebuie considerată doar ca o rățăcire de suprafață, supt care se păstrează o solidă temelie. Contra părerilor lui Maiorescu, care ar fi voit să suprima toate instituțiile mai înalte ce întrec nivelul societății, el observă că prin istorie se învederează folosul ce rezultă din progresele, în aparență superficiale, de la care se ajunge apoi la adâncirea în stratele fundamentale. Procesul de îndreptare se va face în chip firesc. Orice s'a putut realiza trebuie cunoscut, înțeles și întrebunțat. Și orice studiu serios va arăta ce se ascunde într'un popor care păstrează „o cultură înăbușită prin evenimentele istorice“. Nu în idei abstracte se resumă o civilizație —, cum își rezervă să o arăte asupra istoriei Românilor după izvoare. E la Români și o moralitate reală, care nu trebuie tăgăduită pentru unele incidente, cum se află, de altfel, la orice popor, și și pe care le exagerează dușmani din afară, contra cărora Xenopol pornește cu toată indignarea celui mai curat sentiment patriotic. Oricum, gluma corosivă de la „Junimea“, mergând până la pângărirea trecutului eroic, îi desplace.

„Adevărul nu admite transacțiuni“, declara, ca răspuns, Maiorescu, în „Observările polemice“, și explicarea „istorică“ nu e o justificare, sună sentința de pe culmile glaciale ale Olimpului. Și un adevărat măcel se înfurie asupra unei întregi dezvoltări literare cu totul neînțelese în originile și condițiile ei.

Dar adversarul, așa de tânăr și așa de curajos, al ceia

¹ V. și mai sus.

² Torouțiu, o. c., II, p. 21.

ce Maiorescu va numi, la 1872, „direcția nouă“, care ar fi plecat întreagă, gata făcută, de la dânsul, va urma, cu aceeași convingere pe linia odată trasă. În societatea studențească a Românilor de la Berlin, „Familia“, el se declara contra osândirii ideii „romane“, care și-a avut folosul, cerând acuma numai o delimitare a ei, dar cultura românească are, și față de un așa de nobil izvor, necesitățile ei proprii. În necesitatea reformelor din învățământ și din viața politică și socială el crede, dar ele trebuie să fie, — cum nu e cazul cu decalogul reformist al conservatorilor din Iași, tineri și bătrâni —, adaptate firii înseși a neamului, de care, cu toată originea sa deosebită, tânărul gânditor se simțea așa de strâns, de indisolubil legat. Se poate reveni și la vechile așezăminte¹. Nu lipsește nici un îndreptariu înțelept în ce privește dezvoltarea unei limbi care ea însăși are destule elemente la îndemână, și în dialecte, ca să nu trebuiască a umbla după un nou import de neologisme².

Și, întors în țară, Xenopol rostia, într'o conferință publică, a ceastă admirabilă definiție a iubirii de țară: e „iubirea gândurilor, simțurilor, comorii de tradițiuni și de frumos, născute și crescute pe colțul de pământ ce ne adăpostește“³. La Berlin era, de altfel, atunci și Bucovineanul Samson Bodnărescu, care, în aceeași atmosferă, alta decât aceia, în care, cu vre-o zece ani în urmă își făcuse studiile Maiorescu, pregătia, pe lângă o dramă din istoria Italiei medievale, *Rienzi*, și alta, care trebuia (să înfățișeze patimile și chinurile lui Alexandru Lăpușneanu⁴.

Cu doi ani mai tânăr, Mihail Eminescu, fiu al unui Bucovinean, Gheorghe Eminovici, om de casă al familiei Balș în județul Botoșani, dar boierinăș cult și amestecat în sensul național la mișcarea pentru Unirea Principatelor, fusese crescut în acest spirit prin studiile făcute de la început în Cernăuții lui Aron Pumnul, pe care-l glorifică la moartea lui. Incercase o încadrare modestă în funcții ca să revie la liceul cernăuțean, nu fără a duce o viață împrăștiată, si în legătură cu acele

¹ *Ibid.*, p. 96.

² *Ibid.*, pp. 94-5.

³ *Ibid.*, p. 98.

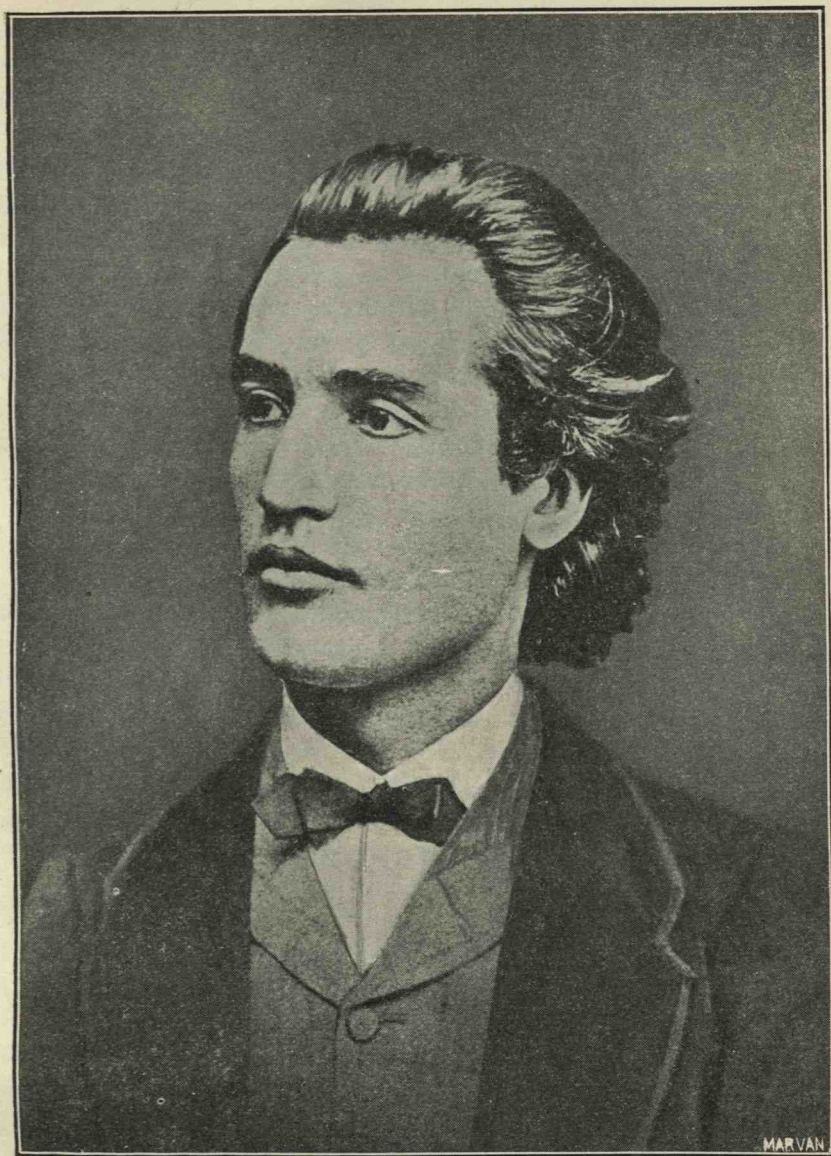
⁴ *Ibid.*, p. 117 și urm.

trupe de teatru care, nu trebuie să se uite, erau pe acea vreme unul din factorii esențiali ai înaintării naționale. Prin legăturile strânse între elevii lui Pumnul și Ardealul de unde venise profetul, tânărul Eminovici, care se încerca în forme poetice incapabile de a-i manifesta covârșitorul geniu, intră în raport cu acest Ardeal însuși, în anii când toată provincia, cu mijloace mai mari sau mai mici, fierbea să se manifeste literar și național. Devenit, prin hotărîrea lui Vulcan, Eminescu¹, el, cărui-a-i era în sânge pasiunea de a călători, pe care o întâlnim și la suplinitorul de mai mulți ani de zile al lui Pumnul, Ioan al lui Gheorghe Sbiera, pelerin în haine țărănești prin satele ardelene, ca și la rătăcirile prin Europa ale Făgărășeanului Ioan Codru Drăguseanu, „peregrinul transilvan“, la Paris și Roma, și care era în obiceiurile studențimii germane, el ajunge la Blajul plin încă de amintirile revoluției din 1848 și neatins de calculele politice ale oportunistului budapestan din noua eră. O lume românească entusiastă se sprijinia pe soliditatea moravurilor din lumea rurală a Ardealului. Și acolo cunoștința actorilor-apostoli ai lui Pascali, cu ce aduceau ei din multele lor rătăcirii, era un mijloc de inițiere în toate realitățile nației.

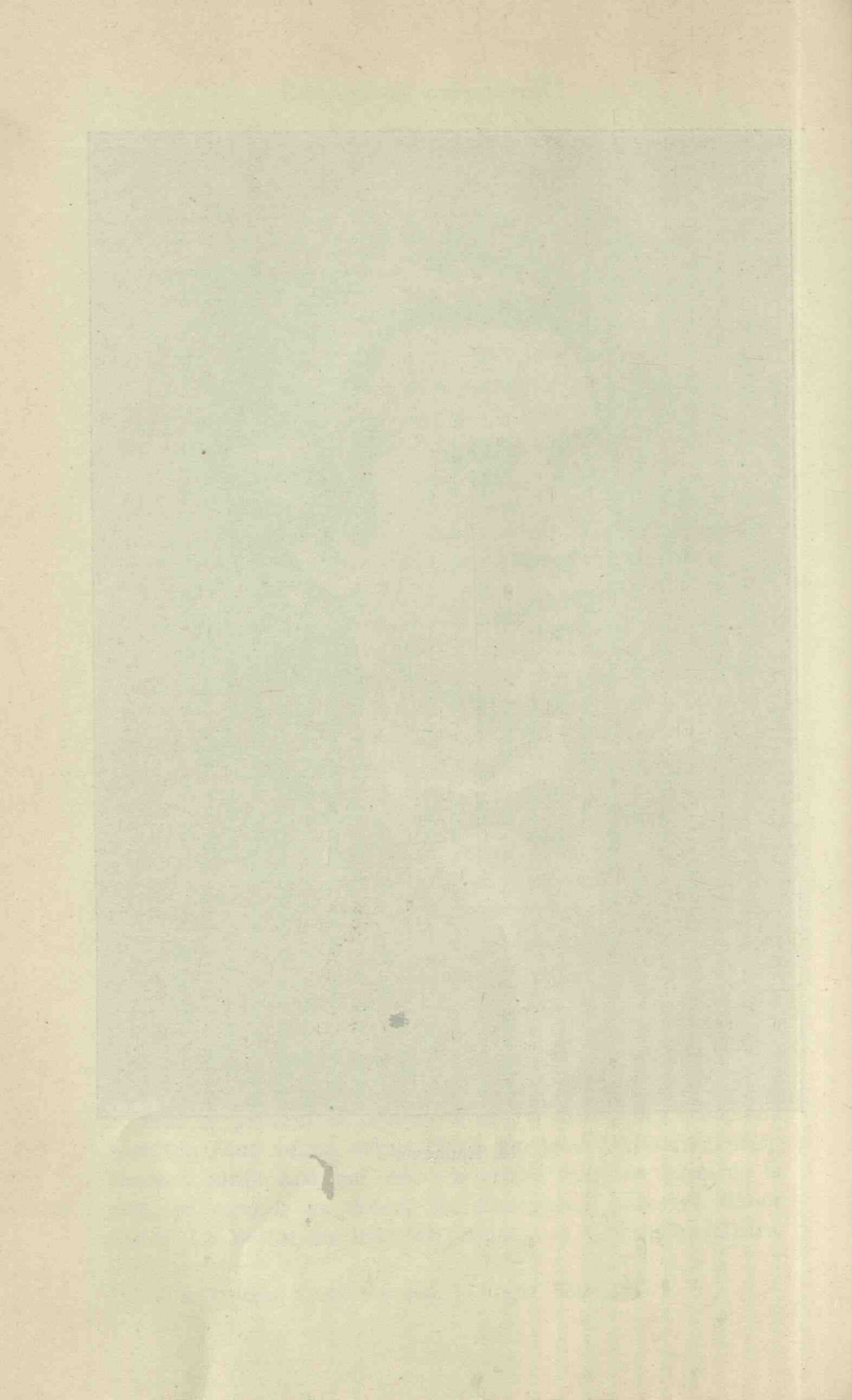
Din Cernăuți Eminescu aducea știința de nemțește și o pregătire bunișoară în limbile clasice. Comoara folklorului românesc i se deschisese în focarul de ruralitate ardeleană. Încă de la 1866, fără să știe nimic despre cercul de la Iași, el se gândi să-și adune versurile, în care acum trăia altă limbă decât a dulcegeilor tânguiri romantice din școala Bolintineanu-Grandeia.

Pe când Xenopol învăța la Berlin filosofia și dreptul, între 1869 și 1872, Eminescu era la Universitatea din acea Vienă, care era și capitala intelectuală spre care râvnia tinerească ambiție a Bucovinenilor. Acolo găsește pe fratele lui Vasile Bumbac și pe Brașoveanul, de origine macedoneană, Nica, pe un Muntean, Vasile Demetrescu Păun, și el poet. Acolo, prin nu știu ce prieteni, el ajunge a cetii *Convorbirile*. Societatea *România Jună* aduna atunci tineri din toate țările românești, firește și mulți Ardeleni, cari-i povestiră tragicele scene de la 1848, pe care le va descrie în romantica-i povestire *Geniu Pustiu*. La Berlin, în 1873, el prezintă, cu intenții metafisice,

1 V. și articolele păr. Furtună, în *Cuget Clar*, 1937-8.

M. Eminescu

minuni din Moldova lui Alexandru-cel-Bun, — Vasile Bumbac cântase, cum am spus, pe Dragoș și Bogdan în *Sărmanul Dionis*.

Întreaga structură sufletească a lui Eminescu, care apărură la *Convorbiri* gata format în 1874, trezind și la Xenopol, al cărui gust literar nu era peste măsură de sigur, o deosebită luare aminte, n'are nimic a face cu sufletul junimist, căruia nu-i datorește nimic. Hrănit cu lectura *Lepturariului* lui Pumnul, care adunase, în ortografia-i imposibilă, omorând cartea, și cea mai mică urmă de talent la oamenii nației sale, el va prezenta în *Epigonii*, în care generația prezentă, la a cărei rațiune făcea apel Maiorescu contra unui trecut de „mediocritate“, e coborâtă în fața strălucirii, reale, sau dăruite, a celei anterioare, întreaga procesiune a scriitorilor noștri de toate treptele, fără să uite pe Eliad și pe atâția pentru cari cercul de la Iași hrănia un suveran despreț. În icoane fără legătură aparentă se întrupa în această poezie cu totul nouă, care nu urma nici măcar o inspirație apuseană, — de și măreața presintare a întregului trecut al omenirii într'o bucată rămasă inedită, afară de strălucitul fragment *Egiptul* și de impresionantul spectacol al Parisului imperial și comunist din *Împărat și proletar*, arată cunoștința ciclului din *Légende des siècles* a lui Hugo —, un spirit care, hrănit cu ce avea mai înalt și mai greu cugetarea abstractă, nu voiă, nu înțelegea și nu putea să se plece normelor disciplinare cerute de dânsa, „privirii scrutătoare, ce nimica nu visează“. *Mortua est*, cu blăstămul ei byronian, nu e, ca și *Inger și demon*, decât o succesiune de imagini. Figurile trecutului românesc vor urmări îndată, extraordinar de puternice, pe acela care cetise scenele din așa de remarcabilul poem al lui Vasile Bumbac. Poezia populară îl încântă, și genialul creator culege mănunchesele de flori modeste din cale, așa că el va da poveștii un veșmânt de o rară frumusețe literară, extrem de rafinată, în *Făl-frumos din la-crimă*. Dar poetul e urmărit de viața actuală, cu problemele și suferințele ei, ca în acea priveștiște a anului revoluționar 1871, și nu admite, nu va admite niciodată, a se supune înstrăinării de ce e relativ, contingent și trecător pe care Maiorescu o scosese din lecturile sale de filosofie germană¹.

¹ V. G. Bogdan-Duică, Discursul de intrare la Academia Română.

unguri ce poate „Oláhul sălbatic“¹. Va merge în Belgia ca să găsească pe alți bursieri ai aceleiași societăți din București, trimiși mai mult pentru inginerie, un Galea din Paloș, un Iosif Popescu din Săcele, un Teofil Olinescu, Bucovinean, și din București chiar². Și Români veniți pe socoteala lor sânt în această mică țară: un Maholé din Brașov, pe lângă studenți din România însăși, între cari un Lupășcu, un Catargiu, un Stamate. Și gândul libertății pierdute îi răsare lui Anderco în minte în mijlocul acelor care nu sânt supuși nimănui. „Patria politică! Noi cari n'avem patrie! Aceia este de creat încă... Ni-a dat-o Traian; ni-au luat-o barbarii. Culpă a fost a noastră... Voacea românească începe a răsuna la Carpați și pe șesurile Transilvaniei cu un alt ecou decât în zilele „glebei... Avem norocul mare de a avea o parte din poporul român liber, în plină putere a destinelor sale, care înaintează răpede și care s'a pus în capul mișcării intelectuale... A trăi într'o țară liberă este chestiune de a-și împlini datoriile; a trăi între cei ce te consideră cucerit și a face ca națiunea-ți să înainteze, iată greutatea.“ E drept că împrejurările impun o politică de prudență, dar „trebuie să acceptăm cu curaj stindardul pe care e scris „naționalitate“, ca să-l conducem victoriosi până la patul morții noastre, când să-l consemnăm fiilor, imaculat, împreună cu speranțele noastre“³.

Și contemporanul acesta al lui Eminescu, Slavici și Xenopol e împotriva înfeudării exclusive către cultura franceză, care a dus acolo că „România este o instituție franceză“, cu „o clasă învățată și o clasă neînvățată; nimic în mijloc. Clasa învățată, cu toate defectele Francesilor, cu puține din virtuțile lor și, spre norocul nostru, cu unele din virtuțile române; clasa neînvățată, turma de oi pentru tuns sau jupuit, după caractere“. Și chiar problema constituțională din România se impune precocelui gânditor; „Acei puțini învățați au voit să fie toate lucrurile cum sânt la aceia la cari au învățat. Constituție dintre cele mai liberale, toate instituțiile Occidentului, toate prea grele“, dar substratul e total neprevăzut. De aici logomahia

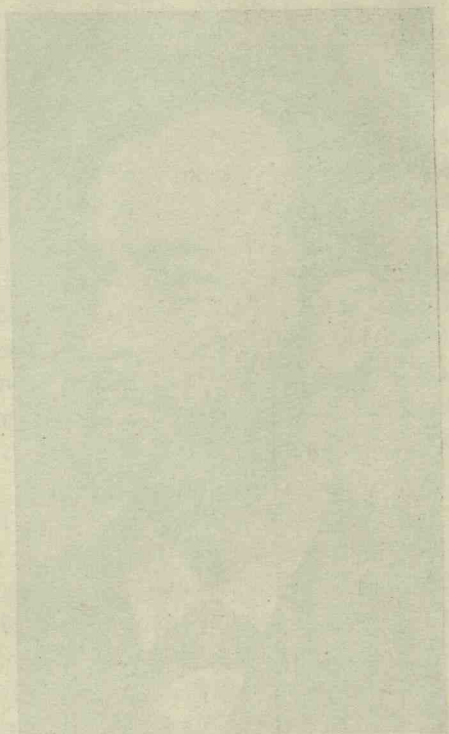
¹ Pentru toate aceste idei și sentimente, *ibid.*, p. 92 și urm.

² *Ibid.*, pp. 109, 111.

³ *Ibid.*, pp. 120-2.

Vasile Conta

„advocaților de patruzeci de bani“, — e vremea când Alecsandri a denunțat noua clasă de parveniți exploatare în comedia sa „Boierii și ciocoi“. „Nimeni nu scapă de injuriile ce neconținut se aruncă. Cine e atunci onest la noi? Cine e respectat? Cine are vre-o autoritate? *O țară fără respectul către aceia ce sânt de respectat prin meritele și serviciile lor nu poate exista.*“ Și adâncă observație se adaugă, la tânărul de douăzeci și trei de ani: „Viitorul ni va arăta dacă educația tinerimii în P. ris a făcut mai mult bine țării decât va face generația care acum se formează la Universitățile din țară“¹. Socoate la 346 pe studenții români, în genere bogați, pe cari-i cuprind Parisul². Intre ei un Mărgăritescu, un Suțu, un Nișoreanu, un Izvoranu, un Scorțeanu, un Boicescu, un Enescu și verii Traian și Trandafir Djuvara, ultimul un diplomat de elită și un ziarist, un scriitor, care a trăit până dăunăzi³.

După o vizită, care-l emoționează adânc, la Roma strămoșească, el pleacă spre casă în 1877, cu instinctul că va urma în mormânt pe prietenii cari s'au stins, și încheie cu presimțirea că „tinerimea din Maramurăș n'are noroc“⁴.

Acest tineret găsi prilej să se manifeste prin comemorarea la mănăstirea Putna a lui Ștefan-cel-Mare, și ca un răspuns la pretenția de încălcare culturală manifestată prin Universitatea germană a Bucovinei.

Pregătită de multă vreme, ea dădu prilej lui Xenopol să proclame crezul de luptă pentru biruința acelei uniri care trebuie făcută prin „gând și inimă“ ca să se încunune prin forma politică. E vorba, spunea el într'un gest de entuziasm legat însă de o înțeleaptă chibzuire a împrejurărilor, de o „luptă care trebuie mărturisită în fața lumii, fără sfială, fără încălcire, cu deplină încredere în dreptate și adevăr“. Acest popor își va avea ceasul, pentru că e în stare să creeze din el însuși. „In adâncul lui se mișcă nouă armonii în sfera frumosului, nouă descoperiri în acția a adevărului, nouă tipuri de caractere ce trebuie să iasă la lumină, să rămână în amin-

¹ *Ibid.*, pp. 138-9.

² *Ibid.*, p. 154.

³ *Ibid.*, pp. 160-2.

⁴ *Ibid.*, p. 182.

tirea omenirii“. Și întru aceasta țaranul ridicat din părăsirea lui își va avea partea¹. Și un mai bătrân, ca Teodor Rosetti, un ministru, înfierând o societate dominantă întipărită de „cel mai uricios egoism individual“, cere și el „o istorie, o limbă, o știință română“ pentru a fi „un popor“ și nu o „expresie geografică“, la îndemâna poftelor străinătății².

Acest tineret care revenia spre casă, Ardeleni, ca Grozescu, ca Dragu, trecând și ei în România cum o făcuseră Densusienii, nu putu acționa însă în viața politică, deținută de clasa boierească și de intelectualii cari reușiseră, ca Maiorescu, fără a introduce în viața publică altceva decât talent, ambiție și idei în domenii speciale, iar nu acel avânt, acea stăruință, acel devotament jertfitor care preschimbă o societate. Eminescu, însărcinat încă la Berlin, cu studii de archive pe care nu putea să le facă, își vedea oferită catedra de filosofie pe care Maiorescu o părăsise, dar va ajunge revisor școlar și bibliotecar. Când va fi luat ca ziarist la *Timpul* din București, el va duce acolo teorii de rasă pură contra „Grecoteilor“ și „Bulgăroilor“, între cari punea și pe Rosetti, de care-și va râde, — „secătura cu bulbucății ochi de broască“, — în satire, contra „Evreului“ Nicolae Xenopol, unul dintre cei mai înzestrați foști studenți la Paris și un părtăș, prin romanele *Brazi și putregaiu* și *Pățaniile unui American în România*, al credinții că prin „brazii“ de jos se poate regenera țara; poetul va manifesta în foaia marilor boieri munteni despreț pentru formele de împrumut, părere de rău după societatea dispărută, — așa ca pe vremea lui Ioniță Sturdza. Nimic din ce era în programul junimiștilor, și, legat și de altfel de conservatori, el nu pregetă să-i cuprindă în condamnarea care atinge pe toți veneticii. Xenopol, învins de C. Demetrescu-Iași, care adusese din Germania numai orizont filosofic, dar nu și o concepție moral-națională a vieții, la un concurs de filosofie,

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom. mod*, I, pp. 193-4.

² *Conv. lit.*, VIII, pp. 2, 9, 12-3. *Lauda acestor idei de Slavici*, în Torouțiu, o. c., II, p. 252.

Ion Creangă

se va hrăni din avocatură până va căpăta mult dorita situație de profesor pentru istoria Românilor. Lui Slavici D. A. Sturdza îi dădu sarcina de a edita și corecta, peste cunoștințele lui de auto tipărit, totuși puțin obișnuite, marea colecție a „Documentelor“ Hurmuzaki... Alât!

CAPITOLUL IX.

Neutralitatea românească față de conflictul balcanic.

Încă din 1875 începe prin Balcani o mișcare în ținuturile slave. Administrația defectuoasă, vechile sarcini fiscale percepute fără onestitate n'ar fi fost în stare să ridice populația din Bosnia și Herțegovina, cu atât mai mult, cu cât majoritatea erau musulmani. Dar crearea dualismului, cu învierea pentru Unguri a amintirii ținuturilor de vasalitate medievală și, mai ales, când Ungaria se impune ca factor hotărâtor în Monarhie prin venirea la Ministeriul de Externe a lui Andrassy făcură să se ivească ideia că în aceste locuri străbătute nu odată de armatele regilor ungurești influența, până atunci singura hotărâtoare, a Rusiei ortodoxe ar putea fi înlocuită, pe această altă basă religioasă, a catolicismului, prin aceia a Statului Habsburgilor. Pe când Rușii n'aveau un drum deschis către tovarășii de rasă și de religie, — și totuși Ignatiev proceda ca stăpân în afacerile creștinilor liberi și ale celor încă „supt jug“, căpătând, cu cinci ani în urmă, pentru Bulgari, cari încercaseră și o legătură liberatoare cu Biserica Apusului, exarhatul —, Austro-Ungaria, așezată de trei șferturi de veac în Dalmația și ajutată oricând și de clerul catolic din Albania vecină, dispunea de un întreg corp de funcționari și ofițeri de aceeași rasă cu Sârbii din acest ținut bosniac și herțegovinean. Dacă alitudinea consilierilor lui Milan Obrenovici, cari nu se sfiiseră să afișeze la proclamarea majorității lui un iredentism fățiș, mergând până la gândul unirii cu Croații catolici cari se bucurau de o autonomie râvnită de Români, rupsese orice putință de înțelegere amicală a Vienei cu Serbia, acel cneaz al Muntenegrului, romantic și îndrăzneț, care era privit cu atât mai mult ca adevărata căpetenie a rasei, cu cât guvernarea tânărului vecin

din Belgrad se dovedea nesigură, cheltuitoare, mergând spre catastrofa ce se prevedea, se arătă dispus, în ciuda vechilor legături ale țării sale cu Țării, să asculte ofertele ce ar veni din aceastălaltă parte, și Viena era gata să încerce o legătură cu dânsul¹.

Nichita I-iu se folosi de un conflict de hotar, la Podgorița, între ai săi, vechi vânători de Turci, și între clanurile albanese vecine pentru a provoca și întreține un conflict de mai multe luni de zile cu Poarta, atrăgându-se atenția Europei asupra neliniștii din Balcani. Incetul pe incetul, adăugându-se fierberea din Bosnia și Herțegovina, lumea politică sârbească și, mai mult chiar decât dânsa, opinia publică din Serbia, urmând tendințele unui Mihail și făcându-și iluzii asupra unei capacități militare care scăzuse mult, după judecata agentului român din Belgrad, din vremea aceleuia, arătase hotărîrea de a merge până la capăt în avântul de liberare a rasei, fără a se teme de un războiu făcut, numai cu concursul muntenegrean, contra unei armate turcești, a cărei valoare era socotită, fără dreptate, mai ales după înzestrarea cu puștile noi, ca inferioară. Nu lipsiau nici legături noi cu Bulgarii, după acelea din vremea lui Racovschi și planurile garibaldiene de ligă ungaro-slavo-greacă: trebuind să plece la 1873 din București, unde publicase ziarul revoluționar *Svoboda*, șeful bulgar Caravelov răsăria la Belgrad².

Milan, care fusese întâiu la Viena, mergând și până la Paris, unde-și urmase studiile de liceu, făcuse o călătorie de omagiu la Petersburg în momentul când agentul lui Carol I-iu acolo, Filipescu, era considerat de ambasadorul turcesc, pe care Curtea rusească știu să-l umilească pentru aceasta, numai ca „un străin de distincție“³. În acel moment ziarele din Belgrad îi strigau: „nu la Constantinopol în pelerinagiu, ci în Bosnia și Herțegovina ca liberator“, iar la Constantinopol se merge doar prin Prizren, Seraievo și Travnic, ca biruitor. Totuși Gorciacov, care recomanda „moderație“ și Românilor, în ceartă iarăși cu Turcia pentru încheierea convenției cu Austro-Țngaria⁴, sfătui să se părăsească iluziile de a învia pe Dușan și

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, la acest an.

² *Ibid.*, la 1/13 Februar 1873.

³ *Ibid.*, April 1874.

⁴ *Ibid.*, 21 April,

să se facă, de prinț, acel greu drum, zăbovit, către suzeran. Oricum, el se făcu, după presintarea la patronul ortodoxiei, dar înainte de visita la București, în Maiu, care, față de neizbânda discuțiilor din Capitala Imperiului Otoman, fu considerată ca o mângâiere și o satisfacție¹, și Milan, înbrăcat în uniformă de colonel român, și vorbind românește, declara agentului României, Al. Sturdza, că va păstra o amintire recunoscătoare pentru buna primire din partea părechii domnitoare române², pe când Rusia dădea toate asigurările României³, iar Poarta protesta contra admitterii la manevrele germane a misiunii românești conduse de Florescu⁴.

Încă de la începutul tulburărilor, Guvernul austro-ungar făcu să se vorbească de dreptul ce ar avea Croația de a-și adăugi provinciile turcești răsculate⁵. Prințul sârb fu invitat la Viena în Iunie⁶. Dar, cu toată negocierea unui tratat de comerț⁷, se atingea posibilitatea de a crea în Balcani o „secundogenitură“ austriacă, cu titlul regal, nu numai pentru Bosnia și Herțegovina, dar și pentru Serbia însăși⁸. La începutul anului următor, diplomația austro-ungară merse până acolo, încât protestă printr'o notă contra înlocuirii Ministeriului Marinovici⁹. Nu se ajungea cu Viena la încheierea unei convenții de comerț ca aceia cu România¹⁰.

Războiul pentru eliberarea fraților sârbi se pregătia fățiș alături de hotărîrea insurgenților de a nu desarma până la crearea provinciei autonome¹¹, cu răspingerea mediației con-

¹ *Ibid.*, 12 Maiu și urm.

² *Ibid.*, 2 Iunie. Și prințului sârb Marele Vizir îi adresa scrisori ca unui funcționar al Imperiului.

³ *Ibid.*, 15/27 August.

⁴ *Ibid.*, 14/26 August.

⁵ *Ibid.*, 12 Maiu.

⁶ *Ibid.*, 20 Iunie. Era vorba însă și de, călătorie la Berlin; *ibid.*, 23 Septembrie.

⁷ *Ibid.*, 13-5 Novembre.

⁸ *Ibid.*, 6 Novembre. Rușii ar fi pregătit alt Stat în Bulgaria; *ibid.*

⁹ *Ibid.*, 15 Ianuar 1875.

¹⁰ Pentru discuțiile cu Turcii asupra monedei sârbești, *ibid.*, 14 Maiu, 1-iu Iunie.

¹¹ *Aus dem Leben*, II, p. 461.

sulare (Septembre), și proiectele de răspuns la Mesagiul tronului încă în 1874 cuprindeau amândouă călduroasa dorință a unei conlucrări cu România¹.

În aceste împrejurări, se produse, ca o strălucită manifestație teatrală, pentru a învedera drepturile Impăratului catolic și regelui Ungariei asupra acestor ținuturi balcanice care de la sine nu puteau să ajungă la liniște și la așezare, călătoria în apele Dalmației a lui Francisc-Iosif. În April, el plecase de la Trieste și, oprindu-se la Zara, era la Bocche di Cattaro în Maiu. Coborându-se acolo, el acordă o deosebită atenție cneazului muntenegrean, dovedi cea mai mare favoare lui Sturdza, care fu așezat cu ocazia banchetului la dreapta Suveranului, apoi, când apărură, primit cu cele mai mari onoruri, Nichita, la stânga. Impăratul-rege, care trata Scupștina sârbească de o colecție de „oameni ignoranți“, exprimându-și nemulțămirea față de această țară care nu trimesese pe nimeni să-l salute, se declara „foarte mulțămît de România“².

De și avea de dus luptă cu aspirațiile croate, extrem de neplăcute ambițiilor ungurești³, Andrassy va răsări, în cursul acestui an, cu un proiect de împăciuire privitor la Bosnia și Herțegovina. Călătoria lui Milan la Viena voise să împiedece o acțiune opusă aceleia pe care Serbia era hotărâtă s'o înceapă cât mai iute, pentru propriul ei folos, în Balcani⁴. I se ceruse însă racordarea unei linii sârbești ca aceia de la Niș, pe care o acorda Turcia unui consorțiu austriac⁵. Dar se vorbea de apariția unei flote rusești la Ragusa⁶, și, Carol I-iu fiind reprezentat prin generalul Lupu, Milan încheie o căsătorie rusească⁷.

Față de această amenințătoare situație în vecini, opoziția

---

¹ *Corr. dipl.*, la 13-15 Novembre 1874. Pentru propunerile din Scupștină, de a se ajuta bănește răsculații și de a se pregăti de luptă oastea, *Aus dem Leben*, II, p. 460.

² *Corr. dipl.*, 10 Maiu 1875. În Rusia se protestă contra ideii că Țarul s'ar înțelege cu vecinul austro-ungar pentru înlocuirea lui Milan cu Nichita; *ibid.*, 26 Maiu/7 Iunie.

³ *Ibid.*, 8/20 Iunie.

⁴ *Ibid.*, 30 Iulie. V. și aici, mai sus.

⁵ *Ibid.*, 25 Octombree, 18 și 24 Decembre.

⁶ Generalul Florescu era invitat în vara anului 1875 la manevrele rusești; *Aus dem Leben*, II, p. 459.

⁷ *Corr. dipl.*, 7 și 13 August, 7 Octombree. V. și aici, mai sus.

românească rămânea unită în așa-zisa coaliție de la „Mazar-Pașa“, în care intrau, pregătind demisia din Cameră, Kogălniceanu ca și Ion Brătianu și A. G. Golescu, pe lângă ceilalți reprezentanți ai liberalilor, dar și Manolachi Costachi și Gheorghe Vernescu, fost ministru și al lui Cuza. În programul din Iunie 1875, care declara Adunarea ca ieșită din alegeri silnice, tăgăduindu-i dreptul de a lucra, și protesta contra „guvernului personal“, „oposiția națională“ cerea intervenții mai curând vagi în toate domeniile, fără a uita și armata, cu precizarea nenorocită că îndatoririle militare au devenit, mai ales pentru populațiile rurale, o sarcină din cele mai „apăsătoare“¹. Iar, în ce privește împrejurările de peste Dunăre, asociații se înțelegeau pentru a recomanda ca „politică românească“ o „politică de pace“, cu explicația că „așa o voiesc vechile noastre tratate încheiate cu Inalta Poartă, așa o voiesc tratatul de Paris, așa o voiesc interesul bine înțeles al României“, așa încât ei „sânt decise a combate orice politică aventuroasă“, „priveghind“ ca, și față de Turci și față de Puteri, să se păstreze „o atitudine nepărtenitoare și amicală“, fără nicio „preferință exclusivă“². Nu se putea o mai mare coborîre a demnității Statului. Și această în momentul când Domnul se gândia din nou, întărindu-și oastea, să înlăture o suzeranitate prin care se îngustau rosturile economice și se păgubiau cele financiare ale țării, și cerea să fie ajutat ca să se rezolve fără vărsare de sânge problema³.

În același timp acei cari protestau contra „introducerii ruralilor în Colegiul al III-lea“, uitau și de toate tradițiile lor demagogice⁴. În aceste condiții se arunță lupta, în Ianuar 1876, pentru alegerile parțiale, a partidului „național-liberal“⁵.

O crasă ministerială se produse în Februar, după un atentat contra ministrului președinte⁶, pentru că se dase un vot de

¹ O nouă lege de recrutare se votă în Ianuar 1876.

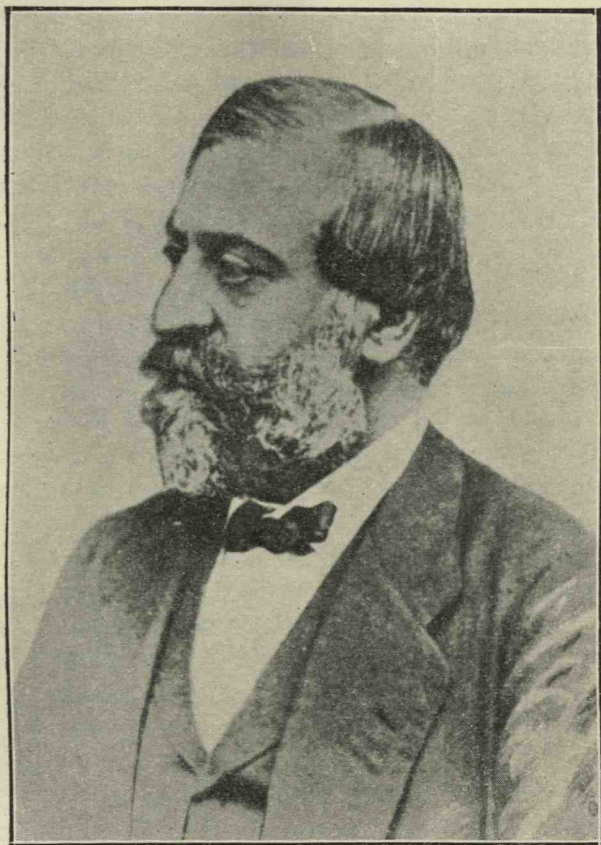
² Și în *Ioan C. Brătianu*, I², p. 488. Cf. *ibid.*, p. 492 și urm.

³ *Aus dem Leben*, II, p. 477. De la Belgrad Sturdza scria că Anglia ar vrea s'o facă: *ibid.*, p. 483. Dar consulul engles la București aduse, fa întoarcerea din Anglia, recomandafia ca România să nu se grăbească; *ibid.*, III, p. 11.

⁴ *Ibid.*, II, p. 494.

⁵ *Ibid.*, p. 508 și urm.

⁶ *Ibid.*, III, p. 4.

Manolache Costachi Iepureanu

blam cu privire la un act administrativ¹, dar în legătură și cu o interpelare asupra lipsei de formală cetățenie românească a lui Maiorescu, ocupat de proiectul său de reformă a învățământului pe basă normală și primară². După o scurtă criză oferindu-i-se puterea lui D. Ghica, dar acesta-și cerea la Finanțe pe Mavrogheni, care nu primi³, ceilalți miniștri rămaseră supt presidenția lui Lașcar Catargiu, Carp fiind acum la Culte și Ioan Bălăceanu, fost agent de la Paris, la Externe. Insuficiența acolo, la Finanțe, a lui Gh. Gr. Cantacuzino și refuzul lui Mavrogheni de a relua Ministeriul deschiseseră drumul la acest departament pentru Ioan Strat, altul din oamenii cu totul siguri ai Domnului⁴.

Cum se aflase că Ignatiev amenința, în cazul când conflictul balcanic, la a cărui potolire pe baza propunerilor lui Andrassy Poarta declarase că se învoiește, s'ar potența, că trupele rusești vor trece Prutul, o notă în acest sens fu expedită de aprinsul Bălăceanu Puterilor garante. *Nu se va lăsa ca România, care dispune acum de o puternică armată, să mai fie câmpul de luptă între Ruși și Turci; se va opune rezistență oricărei încercări dintr'o parte sau din alta.* Astfel se va păstra neutralitatea, dar cu afirmarea, în această notă, că *șara e „separată de Turcia și nu e de loc parte integrantă a Imperiului Otoman, precum îi place Sublimei Porți să o pretindă”, ci a rămas, nefiind cucerită niciodată, în deplina stăpânire a suveranității ei*. Cu Puterile e gata să colaboreze întru apărarea teritoriului național, și, la o eventuală cădere a Turciei, vrea să păstreze legătura de atârănare cu ele⁵.

De la Viena, unde Costaforu nu voi să presinte nota, care i se părea inutilă și provocatoare⁶, Andrassy trimetea sfaturi de prudență: nu e vremea de a ațâța pe Turci, cu gândul de

¹ *Ibid.*, p. 8.

² T. Maiorescu, *Discursuri*, I, p. 394 și urm. El fusese atacat de consulul austro-ungar pentru subvenția școlilor de la Brașov și publicarea, din documentele Hurmuzaki, în primul rând, probabil după alegerea lui Slavici, a celor care priviau „răpirea Bucovinei”; *ibid.*, pp. 288-300; *Memorii*, p. 239. Dar e decorat de Austro-Unguri și i se presintă scuse în toată forma; *ibid.*, p. 241.

³ *Aus dem Leben*, III, pp. 4-5

⁴ Maiorescu, *Memorii*, p. 240.

⁵ *Corr. dipl.*, 4/16 Februar 1876, no. 348.

⁶ *Ibid.*, no. 351.

a face din Carol I-iu un rege. Și ambasadorul rus de acolo, Novicov, protesta că i se atribuie Rusiei intenții pe care nu le-a avut. Și al Italiei era foarte aspru față de această atitudine, arătând că rolul Românilor nu poate fi ca al Balcanicilor turbulenți¹. Numai ambasadorul Angliei vorbea cu umor de *planul ce l-ar avea Românii de a luat întâiu Bucovina, apoi și Ardealul*, și nervosul agent răspundea că de fapt se vrea regatul, și el ar fi fost proclamat acum trei ani de nu ar fi intervenit anume sfaturi, iar ambasadorului otoman i se declara că țara nu suferă ocupație, că ea își va lua toate drepturile ce i s'au refusat, că din locuri de unde au plecat și Romanii, Turcii vor trebui să se ducă². Generalul Ghica trebui să îmbuneze lucrurile la Constantinopol³.

Alături însă, Carp, care provocase în 1875 iritație ridicând în Cameră chestia evreiască pentru a-i da ca origine inferioritatea economică a Românilor, — *legea comunală din 1874 dădea dreptul de vot Evreilor, iar ceia ce se anunța la 1876, era în contradicere cu Constituția*⁴ —, și atacase violent pe „semicultul” Brălianu, — el obișnuia să spuie că țara e „demi-barbară” —, începu, ca ministru de Culte, pe linia lui Maiorescu⁵, dar cu sfidătorul său curaj, atacul, așa de nepotrivit acest mare moment de primejdie și îndoieli, contra direcției naționale în cultură și deci și în viață.

Pentru dânsul nu există o cultură strict națională. „Poporul român s'a trezit în fine după o lungă adormire și și-a deschis toate porțile prin care toate ideile puteau să între... In grăbirea ce instinctiv am avut-o, am aruncat și ultimul vestigiu al culturii noastre anterioare. Și aceasta a făcut-o țara întregă. Deosebirea între noi nu este alta decât că fiecare și-a ales cutare sau cutare civilizațiune occidentală.” De și în aceste cuvinte de luptă se cuprinde recunoașterea unei culturi care a fost, nu se adaugă nicio condamnare a rezultatului desastros ieșit dintr'o civilizație de împrumut, luată numai pe din afară, și nicio îndrumare către reluarea unor tradiții care nu erau

¹ *Ibid.*, la 4 Februar.

² *Ibid.*, la 23 Ianuar.

³ *Ibid.*, la 2/14 Februar.

⁴ Ioan C. Brălianu, I², p. 188.

⁵ Pentru aceia demisionează vice-președintele Senatului, Orescu.

cu totul moarte și de pe urma căroră rămăsese o literatură ce nu se putuse desființa. Insași noua literatură de la „Convorbirile literare“ era, de altfel, sprijinită pe aceste tradiții.

În acest timp Guvernul lua, în legătură cu împrejurările din Balcani, *atitudinea pe care i-o doria coaliția*. Nimic din fanfara din Februar: România se gândește la opera internă ce are de îndeplinit, îngrijindu-se de problemele economice și culturale, de întinderea căilor de comunicație; armamentele sânt foarte reduse și au în vedere doar singura apărarea „neutralității“. Înaintea haosului de peste Dunăre Guvernul român e și mai departe numai un „spectator desinteresat“¹.

Peste câteva zile se producea însă, pentru că, în fața relei situații financiare ce se desvăluia, Strat cerea reducerea cheltuielilor pentru armată, demisia generalului Florescu. El lucrase și mai departe la o grabnică pregătire a puterii militare, ajungându-se la peste 50.000 de puști, la care ar fi să se adauge de două ori pe atâta, căci Domnul prevedea că ar fi cu putință să între în războiu odată cu primăvara².

Dimitrie Ghica se retrăgea tot din cauza propunerilor privitoare la finanțele periclitate, căroră trebui să li se acorde bonuri de tesaur³. Strat însuși și chibzuitul Teodor Rosetti erau pentru retragere⁴. Astfel, Lascăr Catargiu, combătut în Senat, trebui să ceară disolvarea acestei Adunări rebele, și se prorogă și Camera.

Pe când Milan anunța vecinului său că el începe războiul liberator, cerând o atitudine de părtinire care i se refuză⁵, societatea românească era tulburată de alegerile pătimase, la care, cu amenințări de revoluție, participau și Ion Ghica și D. A. Sturdza. Resultatul fu o mare scădere a majorității conservatoare.

Astfel Lascăr Catargiu trebui să se retragă definitiv. Dar, pentru a se afirma și continuitatea și dorința de a influența prin pregătirea militară asupra împrejurărilor din Orient, sarcina de a forma un nou Ministeriu i se dădu lui Florescu⁶.

¹ *Corr. dipl.*, no. 356.

² *Aus dem Leben*, III, p. 7.

³ Îl înlocui Ion Brătianu.

⁴ *Aus dem Leben*, III, p. 10.

⁵ *Ibid.*, pp. 21-2.

⁶ *Ibid.*, p. 16.

Fusese vorba și de Bozianu, de Vernescu, Acesta din urmă își și formase lista, cu Ion Ghica și Ion Brătianu, — la Războiu —, cu D. A. Sturdza, — la Finanțe —, cu Kogălniceanu, — la Externe —, cu Iepureanu și foarte tânărul avocat Eugeniu Stătescu, — la Culte. Domnul nu putu admite ca în asemenea timpuri un civil să iea Ministeriul de Războiu¹.

Ministeriul cel nou, care cuprindea un om așa de usat ca Tell, lângă un șir de tineri neîncercați, ca Vioreanu, Dimitrie Cornea, Orescu, iar la Războiu pe generalul Gherghel, fu bine primit în străinătate, chiar înainte de a declara că înțelege a urma politica desăvârșitei neutralități², dar el nu se bucura de niciun prestigiu în interior, pe când coaliția opoziționistă cuprindea elementele cele mai populare dintre oamenii maturi ai clasei politice. În Senat episcopii puteau da singuri o majoritate³. O nouă disolvare fu refuzată lui Florescu. Pe când se negocia cu Manolachi Costachi, care punea condiții în numele aliaților săi, președintele Consiliului demisionă (25 April st. v.).

Astfel se alcătui un nou Ministeriu, cu Kogălniceanu, la Externe, cu Vernescu, la Interne și cu Ion Brătianu, la Finanțe, dar, încolo, cu notabilități de talia lui Gh. Chițu (la Culte) și a foarte tânărului Pherekyde, Războiul fiind încredințat șefului Statului-Major, Slăniceanu, cu observarea că înarmarea să nu stoarcă țara! Camera avea să fie disolvată.

Pentru a treia oară un Cabinet român făgăduia neutralitatea absolută, sprijinită pe tratate, — potrivit, de altfel, și cu însuși programul coaliției.

În acel moment, după scenele din Salonic, cu uciderea de o mulțime fanatică a câtorva consuli, Abdul-Aziz era detronat și ucis. Când Marele Vizir anunță aceasta lui Carol I-ii, Domnul făcu să se răspundă prin ministrul său de Externe⁴. Și noile bande bulgărești formate în România nu puteau să fie oprite.

Stăpân pe o Cameră absolut supusă, noul Guvern făcu să treacă pe alt plan atitudinea României. Astfel se va redacta,

¹ *Ibid.*, p. 18.

² *Ibid.*, la April.

³ *Ibid.*, pp. 42-3.

⁴ *Ibid.*, pp. 33-4.

— după dorința Domnului¹ —, o notă a lui Kogălniceanu, care, *păstrând neutralitatea*, înțelegea s'o facă larg plătită de Turcia, însângerată de atentate și având, după stăpânitorul maniac care murise, un nou Sultan cu mintea tulburată de suferințele trecutului său.

„Coaliția“ biruise în alegeri, și ea înțelegea să fi câștigat victoria asupra Domnului însuși, căci în programul de guvernare se va pune că „s'a consacrat principiul salutar că în țările cu un regim constituțional represintativ nu guvernele trebuie să creeze majoritățile Corpurilor legiuitoare, ci voința liberă exprimată a țării să indice încrederii Măriei Sale alegerea consilierilor săi“ și că „ființa și chiar lupta pașnică a partidelor este constituțional o consecință a regimului“.

Se cerea admiterea titlului de România, recunoașterea agentului român ca membru al corpului diplomatic, primirea consulilor români și a pașapoartelor române cu drept de jurisdicție conform capitulațiilor, delimitarea teritoriului român, inviolabil, în insulele Dunării și în Deltă, convenții cu Statul român². Se răspunse doar, supt presiunea Puterilor, numai cu neutralizarea Dunării³.

Dar, pe când în Bulgaria începeau măcelurile, Milan numia generalisim al armatei sale pe aventurierul militar rus Cernaiev, care într'un moment va visa să fie el domn al Serbiei, și declara Turciei războiul în același timp cu aliatul său munteșean.

Kogălniceanu continuă statornic, în timpul campaniei sârbești nenorocite, garantând cu prestigiul său personal⁴, o politică pe care credea s'o poată duce la capăt, ceia ce dovedea necunoașterea deplină a intențiilor unor asociați întâmplători, cari urmăreau stăpânirea exclusivă a partidului lor. El primia laude de la Berlin, unde fusese trimis Maiorescu⁵, nu și de la

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 42-3.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 45.

⁴ Cf. și *Corr. dipl.*, no. 368.

⁵ *Ibid.*, n-le 379, 400. Dar se recomanda moderație; *ibid.*, no. 408. Kogălniceanu și Domnul erau priviți ca o garanție, Brătianu și Rosetti ca un pericol; no. 418.

Paris¹, și asigurări din partea lui Giers, ajutătorul lui Goriacov, prin agentul României la Petersburg, Emil, fiul generalului Ion Ghica: rolul României ar fi să hrănească, eventual să și adăpostească, o populație creștină nenorocită². Lui Andrassy îi punea în vedere o „înțelegere mult mai intimă“, dacă l-ar susținea în chestia Deltei³. Dar el aștepta în zădar ceva de la ceia ce numia, de bună credință, dar naiv, „grațiositatea (sic) Sublimei Porți“: „actul simpatie“⁴; generalul Ghica nu îndrăznea măcar să presinte nota ca atare⁵.

Hotărârea însă o avea Kogălniceanu, asigurând pe Milan că se îngăduie trecerea „micilor grupe“ în Serbia și formarea bandelor de ajutor bulgărești⁶, dar oprind armele⁷, ceia ce nu împiedeca pe șeful Guvernului sârb, Ristici, să observe că prin neutralitatea lei România întră în „oarecare responsabilitate înaintea opiniei publice a Orientului“⁸, — și era vorba să se publice tratatul cu Mihail⁹. Nu numai prințul sârb, dar întreaga opinie a poporului lui se ridica împotriva României indifferente¹⁰.

În aceste condiții se produsese energica notă de la 20 Iulie (1-iu August) a lui Kogălniceanu. Se acusau Turcii, nu guvernul, dar „organele subalterne“, de „ororile bulgare“, de care se indigna opinia englesă, se arăta că nici Românii, cari au peste 200.000 de frați peste Dunăre, nu pot fi indiferenți, că un „mare partid“ se mișcă, și chiar armata, că neutralitatea țării e criticată de creștinii din Răsărit, că pornirii de opinie publică nu i se va putea rezista. De ce Europa se interesează numai de soarta Evreilor? Ea trebuie să intervie contra barbariilor comise de „armatele Turciei“¹¹. Aceasta

¹ *Ibid.*, no. 440. Curioasă mențiune a Basarabiei; no. 446

² *Ibid.*, no. 369. Dar acușaii de egoism; no. 416.

³ *Ibid.*, no. 390.

⁴ *Ibid.*, no. 370. Totuși „satisfacția“ Turcilor pentru notă; *ibid.*, no. 372.

⁵ *Ibid.*, p. 198, nota.

⁶ *Ibid.*, no. 380.

⁷ *Ibid.*, n-le 396-7. Prefectul de Severin admitea să verifice consulul austriac!; n-le 424, 464.

⁸ *Ibid.*, no. 389.

⁹ *Ibid.*, no. 441.

¹⁰ *Ibid.*, no. 391.

¹¹ *Ibid.*, no. 437. Efectul la Constantinopol; *ibid.*, n-le 443-4.

în momentul când punctele românești erau trimise de vechiul dușman de la Externe, Savfet, pe mai târziu, acum fiind chestii „mai importante“¹.

Condusă de Rosetti, Camera de partid, indiferentă la orice altă, pornise o acțiune politică învierșunată, culminând, cu toată împotrivirea Domnului², dar supt influența lui Rosetti, prin darea în judecată a miniștrilor căzuți, în timp ce la Reichstadt, pe neștiute de această lume de politicieni în fierbere, cu prilejul întâlnirii celor doi Impărați, Austro-Ungaria și Rusia încheiau o înțelegere în care se cuprindea în folosul uneia drepturi în Bosnia și Herțegovina, care nu trebuiau lăsate Serbiei, iar pentru cealaltă înlăturarea ultimei urme a tratatului de la Paris prin retrocedarea celor trei județe basarabene, pe deplin mulțămite, și în ce privește puternicele colonii bulgărești, cu blânda dominație românească³.

În acest timp procedarea președintelui Camerei, care făcea să se afișeze darea în judecată, sili pe Manolachi Costachi să se retragă, și astfel la 20 Iulie st. v. se instala aproape prin violență un nou Ministeriu. De altfel și răspunsul la Mesagiul nu fusese decât un șir de învinuiri aduse Domnului rău informat, care impusese țării „greu încercate“ „mutismul“ silit față de o „politică rătăcită“, din care nu se cruța niciun domeniu, așa că el, în scurtul său răspuns, trebui să asigure Adunarea, care vorbea imperativ, că a fost „pururea străin luptelor de partid“, atribuind Corpurilor Legiuitoare doar „un control eficace și imparțial“; dar măcar programul cel nou, arătând pe scurt ce înțelege a se face, nu întrebuița, în redacțiunea cuminte a lui Vernescu, o formă arogantă pentru o ideologie pretențioasă, ci se arăta că Domnul, a binevoit „să admită conlucrarea“ politicii liberale. În Ministeriul pur liberal Ion Brătianu așezase pe Stătescu la Justiție, în locul lui Phe-

¹ *Ibid.*, no. 450.

² *Aus dem Leben*, III, pp. 49-51. Dintre miniștri, numai Pherekyde e contra unei asemenea acțiuni; *ibid.*, p. 51.

³ Fliegenschmidt, *o. c.*, I, pp. 219, 222; Hanotaux, *Histoire de la France contemporaine*, III, pp. 276-7, nota. Resumat în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1937, p. 265 și urm. Carol I-iu credea că se decisese numai că Rusia se desinteresează de teritoriile locuite de Sârbi și că nu va ocupa Constantinopolul; *Aus dem Leben*, III, p. 47. Costaforu, la Viena, aflase ceva despre această înțelegere; *Corr. dipl.*, no. 399. Cf. însă și *ibid.*, no. 402.

rekyde, pe D. A. Sturdza la Lucrările Publice; printr'o curioasă concesie, în locul lui Kogălniceanu se instala la Externe neintervenționistul cel mai îndărătnic, dar și ministrul cel mai puțin capabil, vechiul fracționist N. Ionescu¹.

Acesta opri nota Kogălniceanu și smulse lui Manolachi Costachi o declarație, declarând că n'a știut de circulara colegului său prin care ataca violent Turcia, că e astfel „un act isolat...”, emanat din propria inițiativă a fostului său coleg², — și această mărturie fu dată în mâna lui Ion Brătianu³. „Neutralitatea absolută“ era din nou comunicată la Constantinopol³, cu toată stăruința lui Giers de a nu se părăsi, în catastrofa care-i lovise, Sârbii⁴, cari, la începutul lui August, proclamau, din îndemnul lui Cernaiev, ca să arăte că nu-și părăsesc revendicațiile naționale, pe învinsul și desnădăjduitul Milan ca rege sârbesc, și el avu bunul simț de a refusa, într'o astfel de situație, coroana ce i se oferia din mijlocul unei armate care nu-și putuse atinge scopul⁵.

În adevăr abia se căpătase, prin intervenții mediatore, armistițiul de mântuire⁶. Căci, la sfârșitul manevrelor din Rusia, împins de formidabila presiune a Bisericii, a sentimentalității feminine și a panslavismului atât de puternic în Moscova lui Catcov, Țarul, îmbrățișând pe fratele său, Marele Duce Nicolae, partisan al războiului, vorbea de „onoarea intactă“ a țării sale și de o „armată care e gata să-și facă datoria“ pentru ca această onoare națională să fie apărată⁷.

Se încercă, la 15 Septembrie, — pe când, de alminterea, și după sfatul lui Andrassy, se lăsau să treacă voluntari și din

¹ Pentru întreaga acțiune a lui Kogălniceanu v. Cartea Verde Românească: *Documente oficiale, neutralitatea României, neutralitatea Dunării, Diverse*, București 1876. O analiză și în Prefața la *Corr. dipl.* Cf. Iorga, *Războiul pentru independență, passim.*

² *Corr. dipl.*, no. 452.

³ *Ibid.*, no. 460.

⁴ *Ibid.*, no. 463.

⁵ *Ibid.*, no. 465.

⁶ *Ibid.*, no. 468 (August).

⁷ *Ibid.*, no. 466. Neconținut lucrau ofițeri ruși în Serbia, între alții fiul lui Goreciacov însuși; *ibid.*, no. 467. Cf. *ibid.*, no. 470.

Basarabia-de-jos¹ —, o înviere a punctelor lui Kogălniceanu², și, în treacăt, Turcii păreau să fie dispuși a ceda asupra aceluia singur care privia titlul unei țări ce se considera numai „limitofă“ cu Imperiul Otoman³, dar starea de spirit la Constantinopolul dominat de ulemalele fanatice era astfel, după victoria câștigată, încât se cerea anexarea, pur și simplu, a țărilor vasale, între care și România⁴. Dar acum grija intereselor amenințate ale țării era dată pe sama altor oameni decât profesorul de istorie de la Universitatea din Iași.

Încă din August-Septembre Ion Ghica fusese adus a merge la Constantinopol⁵, în momentul când Francisc-Iosif, apărut la Sibiu, era salutat acolo de Ion Brătianu, care am văzut cum fusese socotit până atunci în cercurile vieneze.

Cum Alexandru al II-lea ținea în Septembre, la Livadia, un adevărat Consiliu de Coroană cu privire la chestia Orientului, aducând pe Moștenitorul Troaului, pe Gorciacov, pe ministrul de Războiu și, chemând și pe Ignatiev, Brătianu fu delegat acolo, împreună cu Slăniceanu, Teodor Văcărescu și un ofițer, ca să se informeze asupra intențiilor Rusiei și în domenii cu privire la care doar Kogălniceanu primise oarecare sugestii, și anume acelea care se pusese la cale la întâlnirea de la Reichstadt. Era momentul când în Serbia reîncepea războiul și noul Sultan, de aparență reformatoare, Abdul-Hamid, hrănia mari planuri de refacere a Impărăției sale, care nu se potriviau de loc cu intențiile înțelegerii austro-rusești. De altfel de la Petersburg se pusese neted întrebarea ce ar avea de gând să facă România dacă Impăratul ar începe războiul cu Turcii, care i se

¹ Ioan C. Brătianu, I², pp. 190, 192.

² *Monitorul Oficial* rectificase că pentru suirea pe tron a Sultanelui Abdul-Hamid nu se trimisese o telegramă vizirială ca aceea către chediv sau beiu de Tunis, cum afirmase *Journal de Bucarest*, ci una „curtenitoare“; *ibid.*, p. 188. Da, însă Carol I-iu anunțase că nu va mai primi asemenea misive, care se pot adresa numai miniștrilor.

³ *Corr. dipl.*, n-le 477, 481; *Cartea Verde*, pp. 93 și urm., 101-4. *Noul consul engles întrebuință pentru prima oară numele de România; Aus dem Leben*, III, p. 60.

⁴ *Corr. dipl.*, no. 481.

⁵ *Aus dem Leben*, III, p. 58. Ale lui, și nu ale generalului omonim sânt deci rapoartele ce am resumat în *Corr. dipl.*

cerea cu atâta stăruință, și răspunsul fu că nu poate fi vorba decât de simpatii pentru luptătorii de peste Dunăre și de o „prețuire a prieteniei Rusiei“¹.

De și, în discursurile de la 13 Februar și 28 Septembre 1878, Ion Brătianu va recunoaște că la Livadia Ignatiev l-a întrebat „în treacăt“, după ce *Gorceacov, întrebat și el, tăgăduise*, de ce „ține așa de mult la Basarabia“, unde Rusia are nevoie de alte hotare²— și se putea aduce declarația făcută de Brătianu într'o comisie parlamentară asupra unei conversații cu Țarul, căruia i-ar fi spus că România va rezista invaziei și, dacă, precum i se anunță, va fi „strivită“, „ne veți strivi, dar nu ne veți stima decât mai mult“³—, dar știm din Memoriile lui Carol I-iu că Ignatiev i-a vorbit deschis lui Brătianu despre trecerea prin România a trupelor rusești, ministrul român refuzând orice discuție, așa cum se prezintă propunerea⁴. Urmă oferta din partea lui Gorciacov însuși a unei „convenții militare“, dar se specifica însușirea ei de a nu fi „politică“, Rusia neconsimțind să recunoască România ca un Stat de sine stătător. Brătianu răspunse că pentru aceasta ar trebui ca Rusia să aibă autorizația Puterilor. Obiecția, fără încunjur, a cancelarului rus fu aceea că, în cas de împotrăvire, se va considera teritoriul românesc ca făcând parte din Turcia și putând deci să fie invadat. În acest cas, Rușii mergând la liberarea fraților creștini împotriva unei armate care e datoare a se opune, situația morală a Imperiului ar apărea într'o curioasă lumină. Iar Ignatiev se grăbi să explice că bătrânul, foarte

¹ *Aus dem Leben*, III, p. 60. Cf. *Cartea Verde*, p. 35; *Ioan C. Brătianu*, I², p. 194.

² Pasagiul cel d'întăiu singur (al doilea, în Georgescu Tistu, *Ioan C. Brătianu*, IV, pp. 103-4); a fost semnalat de d. C. C. Giurescu, în *Ioan C. Brătianu*, III, p. VIII, care citează și ipoteza momentului, prezentată de d. Gh. Brătianu, în *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au congrès de Berlin*, 1928, în legătură cu interpretările lui I. I. C. Brătianu, *România și chestiunea Orientului, Reflexiuni, considerațiuni și amintiri*, în *Războiul Neatârării, 1877-1878*, 1927. Observ că Ignatiev n'a venit la București pentru convenție; C. C. Giurescu, *l. c.*, p. IX. „Alianța“ de care vorbește Brătianu e cea propusă la început. Deci cad inveniurile aduse de autor predecesorilor. Altfel, considerații puerile,

³ Blaramberg, *o. c.*, p. 109.

⁴ *Aus dem Leben*, III, p. 62.

bătrânul diplomat, pe care el îl desprețuia, nu trebuie luat cu totul în serios. Acesta isprăvi cu cuvintele de împăciuire că, „dacă va fi războiu, ne vom înțelege; România nu poate decât să câștige în aceasta“¹.

Agenți ai lui Ignatiev, care continua să lucreze pe sama sa proprie, mai veniră să ispitească la București. Astfel un Bieloțercovici, simplu dragoman, un Zolotarev². Cum nimeni nu era dispus să stea de vorbă cu astfel de informatori-spioni, intimul lui Ignatiev, acela care lucra la planul lui de a face „anatomie“ Imperiului condamnat al Turcilor, Nelidov, fu delegat din partea ambasadorului singur, care-și atribuia acest drept, ca să negocieze un act formal în vederea „eventualităților ce s'ar prezintă“. Un Mihai Cantacuzino, cu depărtate rude în România, era adaus emisarului, care el însuși nu vedea limpede cum, în împrejurări atât de dubioase, și cu nume schimbat, ar putea să lucreze³.

Ambasadorul Țarului prezintă această misiune ca o „urmare a conversațiilor avute în Crimeia“ și ca un „răspuns la sugestiile ce a binevoit (Brătianu) să-i facă a parveni acum în urmă“: era vorba de o „înțelegere asupra eventualităților prevăzute“ și de „iscălirea convenției militare pe care am admis-o în principiu“; el se scusă că n'a venit personal pentru aceasta, subliniind că Nelidov a fost „însărcinat de afaceri“. Și Ignatiev nu uita să vorbească de „adevăratele interese ale României“ și de „rolul glorios istoric ce e chemată a-l juca în Orient“⁴. În același timp, de altfel, apărea și un emisar

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 62-3. Se adaugă că Brătianu a avut impresia cum că Gorceacov vorbise, — de altfel era o simplă convorbire și nu o discuție —, ca de la Stat la Stat.

² Memoriile lui Nelidov, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877-1878*, în *Revue des deux mondes*, 1915, III, p. 245; Ioan C. Brătianu, II¹, p. 196.

³ Nelidov, I. c.

⁴ Ioan C. Brătianu, II¹, p. 203. Acolo se prezintă, după inedit, convenția ca iscălită, cuprinzându-se în ea felul de legătură a trupelor rusești cu administrația locală și interzicerea intrării în București; p. 221. Din Memoriile lui Carol I-ii (I. c., p. 77) nu iese aceasta, ci că Domnul ceru un *tratată* în toată forma (se prevăzuse ratificarea de Marele Duce Nicolae). Altfel nu s'ar explica visita lui D. Brătianu la Constantinopol. Dar la 21 Novembre st. v. Memoriile recunosc că s'a ajuns la o înțelegere asupra punctelor principale, rămânând a se adăugi celelalte; p. 79.

turc, Ali-beiu¹. Li se răspunse Rușilor că trebuie un mandat formal, măcar de la Gorciacov².

Se căută să se afle cel puțin ce gânduri au Rușii asupra Basarabiei românești, și Nelidov a recunoscut mai târziu înșelăciunea ce se ascundea în forma cu care a crezut că poate să înlăture temerile românești. Asigura, — și era gata s'o puie și în scris, — că „Rusia va îndepărta de la România toate pericolele și atacurile ce s'ar putea îndrepta asupra ei de pe urma încheierii acestei convenții și că ea garantează siguranța și individualitatea politică a Statului român în marginile lui actuale (ca variantă: „așa cum e constituită actualmente“), „dacă ar putea fi amenințată de pe urma trecerii trupelor rusești“³.

Pentru vechile sale relații în lumea francesă, C. A. Rosetti e trimis la Paris, și el încearcă a schimba atitudinea șefului Guvernului, Decazes⁴. El încheie cu acest prilej a treia convenție de comerț (după aceia cu Rusia).

În acest timp se țineau la Constantinopol, cu participarea lui Salisbury, șeful conservatorilor englesi, socotit că ar putea să înfrunte cinica brutalitate a lui Ignatiev, ședințele acelei conferinți de la Constantinopol, în care se puneau speranțe mari de evitare a intervenției rusești cu toate greutatea ce puteau ieși dintr'însa. Iar, la Londra, Ion Ghica întră în legătură cu cercurile diplomației britanice, cărora cerându-li garanții contra invadării teritoriului românesc și sprijin împotriva „relei voinți și trufiei turcești“, cu *înapoiarea brațului*

¹ *Ibid.*, p. 210; *Aus dem Leben*, III, p. 76. Era vorba și de un Rustem-beiu; *Corr. dipl.*, no. 514.

² V. și *Aus dem Leben*, III, p. 76. Se desminți oficial că Mazar-Pașa (Lakeman) a fost trimis la Constantinopol pentru o convenție militară contra Rusiei; *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 198. În același timp însă *Brătianu făcea să se răspingă de Cameră introducerea în adresă a mențiunii faptului că „aspirațiunile și justele cereri ale populației creștine din Orient nu pot să nu găsească un dureros răsunet în inimile românești“*; *ibid.*, p. 204. Motivarea era aceea că „nu este niciun Român care să nu aibă simpatii pentru frații noștri de peste Dunăre, dar nu este mai puțin adevărat, că înainte de toate trebuie să ni dăm bine samă de poziția noastră“; *ibid.*

³ Nelidov, I. c., pp. 250-2; *Aus dem Leben*, III, pp. 87, 111, 114; 117 și urm.

⁴ *Ioan C. Brătianu*, I², p. 189.

*Chiliei, odinioară dat Moldovei prin tratatul de la Paris, li se vorbea de „o țară întinsă de țărani latini acuma liberi, având o oaste de 50-60.000 de oameni pregătiți”, care ar putea fi un zăgaz față de elementele tulburătoare ale liniștii Orientului. Și aici se afirma că nu se va da trecere Rușilor decât dacă ei vin în numele unei Europe a cărui ocrotire e datorită României*¹.

În Novembre, la Moscova Alexandru al II-lea ținea însă o cuvântare către nobilime și Consiliul comunal, în care, după laude pentru Muntenegreni, nu și pentru Sârbi, se arată lămurit că, dacă nu se face dreptate coreligionarilor din Turcia, el va recurge la arme².

Contra părerii lui Ghica și a lui Sturdza, Domnul și președintele Consiliului, de și puneau stavilă nerăbdării noștrii consul rus, Stuart³ și se refusau precisările cerute de însuși Marele Duce Nicolae, un prieten, prin colonelul Bobricov⁴, erau pentru o înțelegere cu Rusia, dar cu asigurări, și în ce privește acea Basarabie care se simțea amenințată⁵. Vechiul revoluționar Carada mergea în Apus să caute puști⁶. Și o brigadă de cavalerie se desfășura la Calafat⁷. *Se mergea până acolo, încât se căuta să se câștige pentru comandă ofițeri austrieci în retragere, Traian Doda și colonelul Urs de Margine*⁸.

Încă de pe când Nicolae Ionescu era ministru de Externe, se încercase o înțelegere cu Turcia. Pentru a o pregăti, merse la Constantinopol, cu toate desmințirile oficiale, acel Engles trecut la Islam, amestecat în războiul Crimeii și rămas în țară, în legătură cu viața ei politică. Lakeman, Mazar-Pașa. Intr-o scrisoare către ziarul *Presă*, el a povestit apoi că a găsit o bună primire la Midhat și la Savfet și că a căpătat un proiect de

¹ *Cartea Verde*, pp. 39-40; Iorga, *Corr. dipl.*, 15 Novembre 1876.

² *Aus dem Leben*, III, p. 70.

³ *Ibid.*, p. 85.

⁴ *Ibid.*, p. 87.

⁵ *Ibid.*, p. 64.

⁶ Ioan C. Brătianu, I², p. 205. Acum se spunea că nu sânt decât 25.000 de puști Peabody; *ibid.*, p. 210.

⁷ *Ibid.*, p. 214.

⁸ *Ibid.*, pp. 215. Se ceru voie de la Impăratul; *ibid.*, pp. 576-7, 585.

înțelegere, cuprinzând: admiterea pașaportului român în tot Imperiul, „independența postală și telegrafică, supt oarecare reserve“, „întinderea dreptului existent de a încheia convenții vamale cu Puterile limitrofe“, regularea chestiei insulelor Dunării de o comisie turco-română, un „agent politic otoman pe lângă Curtea prințului domnitor“. Ali-beiu, guvernator de Tulcea și membru al Comisiei Dunărene, avea să vie la București ca adiutant al Marelui Vizir pentru a semna. El nu cerea o convenție militară, ci, pentru cazul de războiu, propunea acest articol: „Sublima Poartă, luând în considerație dorința României de a apăra teritoriul în limitele și condițiile stipulate prin tratatul din Paris, se îndatorește a-i da ajutoare în orice ocasiune, după cererea sa formală; ceva mai mult: a-i trimete, dacă împrejurările ar cere-o, un corp de armată special, compus numai din trupe regulate. Intre altele, Românii ar avea, în cas de necesitate de războiu, dreptul de a trece în Bulgaria, fără o cerere prealabilă. Resursele arsenalelor și depositelor de arme otomane vor putea fi puse la dispoziția Guvernului român, în condiții care vor fi fixate ulterior¹“.

Totuși o ultimă încercare se făcu la Constantinopol prin trimeterea lui Dimitrie Brătianu, a cărui acțiune n'o cunoaștem, în amănunte, dar sensul, era potrivit cu punctele cunoscute², *cutezând însă a merge și până la ideia independenței*³.

Dar, când Blaramberg, cu obișnuita-i confusie spirituală, propuse observarea strictă a datoriilor față de Imperiul Otoman, *Românul* se întreba dacă putem primi rolul de vașali cari luptă contra celorlalți creștini. În Decembre se creau de două ori atâtea regimente de dorobanți. Dar altfel și Salisbury declara la Constantinopol generalului Ghica, agent al României, că România nu poate fi apărată contra unei invasii de Puterile garante și că trebuie să se asigure ea însăși, cu propriile ei mijloace militare⁴. Se urma cu căutarea de arme și cu încercarea de a contracta un mare împrumut la Paris. Ca o consecință a acestei îndreptări politice, acuma fățișe, pe când

¹ *Presa*, 29 Septembrie 1877; Blaramberg, o. c., pp. 119-20. V. și mai sus, p. 166-7.

² *Cartea Verde*, p. 55.

³ *Ibid.*, p. 13. *Aus dem Leben*, III, p. 77.

⁴ *Cartea Verde*, p. 51.

Vernescu și Gh. Chițu erau pentru o intervenție¹, D. A. Sturdza părăsise guvernul. Era momentul când, împotriva lui Bismarck, care recomanda încheierea, de și nu imediat, a convenției cu Rusia², Andrassy, în continuul duel cu Gorceacov, în ciuda înțelegerii încheiate, recomanda, cu făgăduiala că diplomația austro-ungară va interveni la Poartă pentru cererile României, retragerea în Oltenia înaintea armatelor rusești ce ar pătrunde în țară³.

Ceia ce grăbi hotărîrea României fu lovitura dată, la sfârșitul acestui an al dibuirilor, de Midhat-Pașa. Ca să înlătore amestecul îmbulzicios al Puterilor care considerau Imperiul, pe o vreme de nouă efervescentă națională și religioasă, ca un teritoriu de tolerat și de îndreptat, el convinsese pe noul Sultan, care dovedea cele mai bune intenții, că o Constituție ce s'ar da de însăși Turcia ar pune cașăt acestor jignitoare intrusiuni. Redactată în unicul spirit ce se putea aștepta, ea tindea să creeze *un singur Stat indivisibil*, chiar cu cele mai largi autonomii provinciale. Această formă se părea că s'ar putea impune învinșilor războiului neizbuțit și chiar României. Și ea intra între provinciile de care vorbea întâiul articol, și, în al șaptelea, Domnul ei era calificat de „șef al unei provincii privilegiate“. Se cerură explicații și se căpătă numai un răspuns rece afirmativ⁴. Conferinții nu-i rămânea decât să-și înceteze lucrările.

Ultima notă către agenții români în acest an 1876 cuprindea înainte de toate asigurarea neutralității și stăpânirea Gurilor Dunării. În același timp însă *Camerele erau chemate, dar fiecare deosebit, pentru a nu da impresia unei declarații naționale solemne, în ședință secretă, și se luă hotărîrea de a declara la Constantinopol că nu se recunosc prescripțiile Constituției otomane, că se protestă contra încălcării unor drepturi asigurate prin tratate europene, așa că se atinge însăși*

¹ *Aus dem Leben*, III, p. 81.

² *Ibid.*, pp. 72, 86.

³ *Ibid.*, p. 81. El admitea însă că România, urmând un mai vechiu exemplu sârbesc, ar putea opri tributul; *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 283.

⁴ Vămile românești erau tratate, de agenți subalterni, ca „otomane“; *ibid.*, p. 248.

legătura cu Puterea suzerană, cele garante având datoria să ieie în apărare Statul care li datoria alcătuirea lui (21-2 Decembre)¹. Gata să ajungă la o tranșacție pe care nu consimția s'o definească, Savfet, care nu-și dădea samă de tot ce se schimbasese de peste zece ani la Dunăre, ceru formal ca nota să fie retrasă²: în acest cas, și el e dispus să declare că „Poarta n'a avut intenția, nici direct, nici indirect, să atingă situația Principatelor-Unite astfel cum reiese din tratate” — se înțelege tot ce se ascunde supt acest nume și supt această mărgenire —, „nici să modifice condițiile de existență politică a vre unei țări care face parte integrantă din Imperiul Otoman”³. Și se răspunse că e de nevoie o „declarație formală”, în care să fie vorba în primul rând de capitulații⁴. Dar se merse și până la formula: „Principatele-Unite, care fac parte integrantă din Imperiul Otoman, nu sânt atinse de Constituție”⁵. Iar Midhat consimția doar să declare că Poarta a avut totdeauna doar „supuși moldo-valahi”⁶.

În ședința de la 22 Decembre, Ion Brătianu avu unul din cele mai frumoase momente ale întregii sale cariere politice. Răspingând atacurile neutralistului, mergând până la turcofilia cea mai absurdă, care se arăta a fi Blaramberg, el declara deschis că „România se află în fața călcării drepturilor sale pentru care, secole, Românii și-au vărsat sângele, pe care drepturi, ca să le revendice și să le apere, generațiile de astăzi luptă de o jumătate de secol... Nici sabia lungă a lui Baiezyd și Mohammed nu a putut să pătrundă până în munții României, unde cutează astăzi să străbată Midhat-Pașa cu Constituția lui”⁷. Și, în cursul acestei cuvântări așa de

¹ *Cartea Verde; Aus dem Leben*, III, p. 89.

² *Ibid.*, pp. 86-7, 88. Detalii în *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 257. Ba chiar că „totdeauna am fost provincie turcească”; *ibid.*, p. 276. Din nou Blaramberg intervine, învinuind Guvernul că prin vizitele la Livadia și la Sibiu ar fi mânat Poarta la hotărâri extreme.

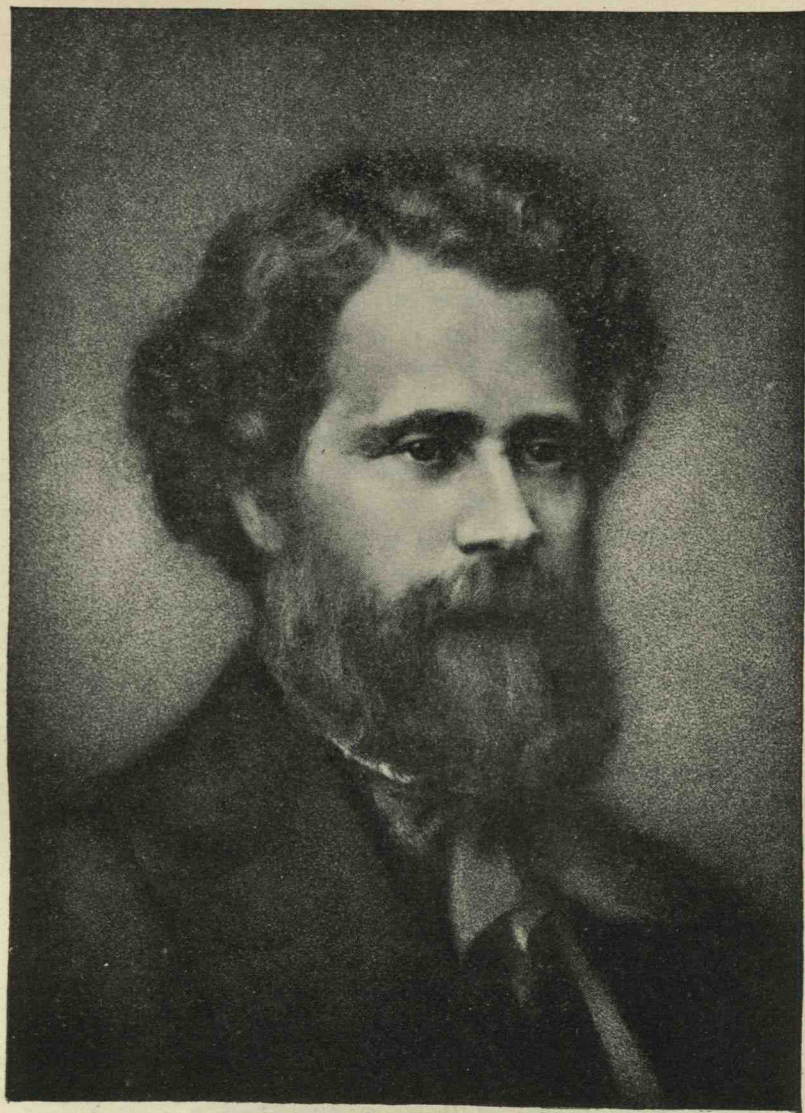
³ *Cartea Verde*, p. 65; *Ioan C. Brătianu*, III¹, p. 283.

⁴ *Ibid.*, p. 284. Ambașadorul de la Viena era însă de părere că s'ar merge și până la admiterea independenței; *ibid.*, p. 284. Aprobări din Capitalele Apusului; *ibid.*

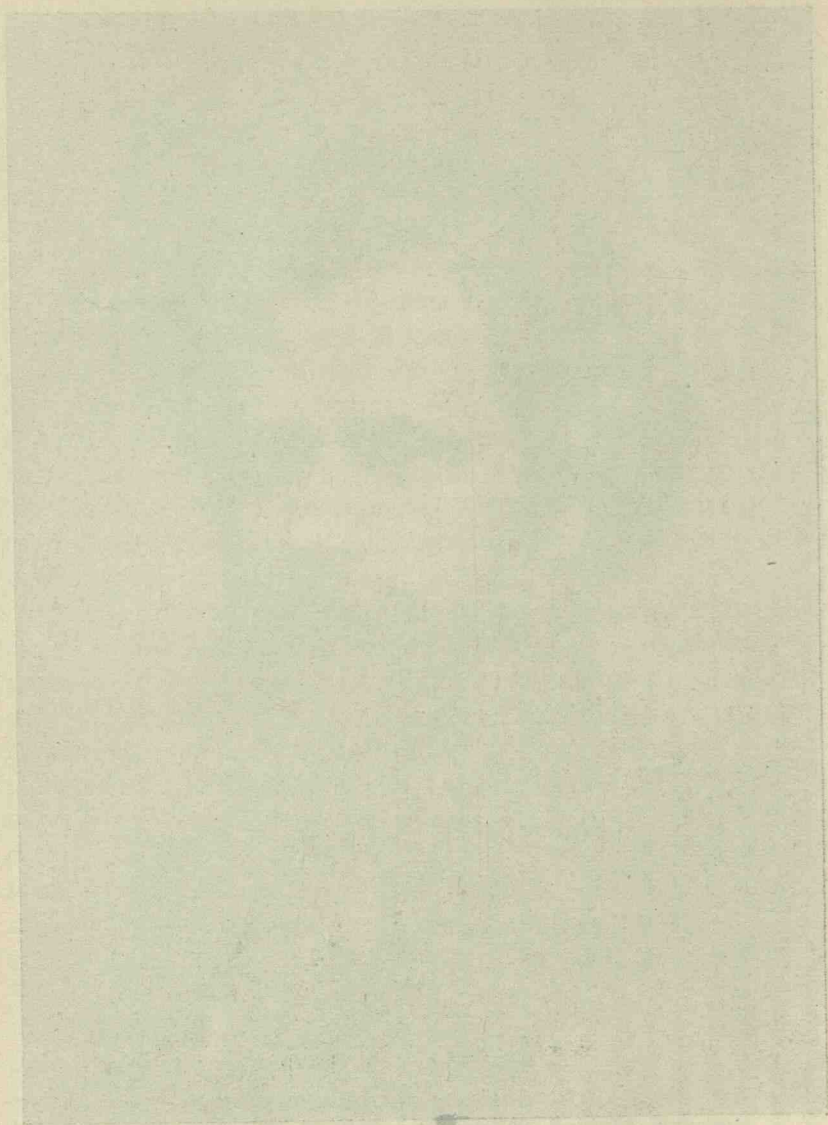
⁵ *Aus dem Leben*, III, p. 90.

⁶ *Aktenstücke*, pp. 535-6, n-le 937-8.

⁷ În întregime la *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 252 și urm. Dar Brătianu vorbea iarăși de... „Hermannstadt”.

Ion Brătianu. (după un portret la doamna Sabina Cantacuzino)

Faint, illegible text or markings, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

avântate, el rostia, chemând pe toți la greaua datorie care nu se putea înlătura, aceste cuvinte memorabile: „Să nu așteptăm ajutorul de la nimeni. Experiența trecutului ni dovedește că drepturile cuiva nu se respectă și nu găsesc apărători la străini decât când acela care le are și în contra căruia se fac încălcări este un om care are conștiința datoriei sale și e capabil să facă sacrificii pentru a se apăra. Ei bine, d-lor, eu sânt încredințat că, dacă noi nu ne-am lăsa a fi distrași de uri, de pasiuni, de griji himerice, dacă am uita luptele noastre din trecut și n'am avea în vedere decât situația din prezent, dacă toți am fi într'o unire și am protesta, arătând Turciei și Europei că nu poate să ni se răpească niciunul din drepturile noastre decât numai călcând peste corpurile noastre înghețate, fiți încredințați că nime atunci nu va îndrăzni să treacă Dunărea“¹.

Se trecu și peste observațiile lui Iepureanu că în Constituția lui Midhat trebuie să se vadă numai o simplă formă menită a trece la Archive și se votă moțiunea care aproba demna hotărîre a Guvernului². Ion Ghica iscăli la Senat o altă moțiune recomandând politica „neprovocătoare“³. Dar partidul conservator, îndușmănit de moarte cu guvernanții, începu o întreagă campanie, prin noul ziar *Timpul*, contra politicii activiste, și între aceia cari vor cheltui acolo toată puterea lor sufletească se așeză, părăsind un biet inspectorat școlar care-i fusese răpit ca unui aderent al lui Maiorescu⁴, Eminescu însuși⁵.

¹ Și, într'o amintire din copilărie, grațios povestită, el arată cum vecinul școlii lui de copilărie și-a putut mânca roadele livezii numai închizând poarta și puind pază; și el amintia vremea „proconsulilor“ și a hotarelor deschise. Se observa cu dreptate că ideile încălcătoare sânt ale „Junei Turcii“.

² Brătianu semnala și intervenția lui Crémieux pentru ca prin reformele ce-și dădea Turcia să se resolve chestia evreiască din România. Discursul următor (*ibid.*, p. 263 și urm.) e foarte interesant pentru întreaga istorie a țării de la 1848 înainte. Brătianu se apăra că ar face, pentru Rusia, panslavism.

³ Se raliè la această propunere a lui, Bozianu și Lascăr Catargiu, — nu și D. Ghica —, și Orăscu.

⁴ V. economul Furtună, în *Cuget Clar*, Mart 1938.

⁵ Acum, Bismarck suslinea energetic protestul României; *Aus dem Leben*, III, p. 93.

Domnul deschisese anul cu telegrame de felicitare către cei doi prinți sârbi¹. În același moment, pe când Țarul amintea agentului român „sfaturile date de el lui Brătianu la Livadia“, adăugind că „n'are a se plânge de România“, el se adresa către ambasadorul otoman cu aceste cuvinte, care arătau destul de limpede ce trebuia să se petreacă în primăvară: „Sper că Turcia va primi hotărârile conferinții. Dacă le răspinge, voi face să cadă toată răspunderea asupra guvernului d-voastră“². Dar nu era nicio puțină ca, în starea de spirit a conducătorilor Turciei Nouă și în aceia a populației, să se ajungă la o primire a propunerilor europene. Răspunsul negativ se și dădu la 7/19 ale lui Ianuar 1878.

Deci toate cercurile rusești fără deosebire vor fi pentru o intervenție, pe care Rușii doriau s'o facă însă cu o *misiune europeană*, ca îndeplinitori cu sila ai programului propus în acea nenorocită conferință³.

Față de această eventualitate, Brătianu, care nu se credea încă destul de tare ca să meargă așa de departe, opri pe Domn de a-și pune iscălitura supt convenția de trecere a oștilor rusești⁴. Carol I-iu arăta încă de atunci tatălui său că el vrea nu numai să se înțeleagă cu Rușii pentru aceasta, ci să *participe la războiul care ar da independența țării sale*⁵. Și, dăruind un spor de tunuri armatei românești, Marele Duce Nicolae vorbea de opera ce ar fi de îndeplinit „în comun“⁶, și el adăugia că armatele comandate de dânsul au a întâlni în cale „o țară prietenă, a cărei independență, autoritate și bună stare ținneau a o respecta“⁷. Dar și el întăria că nu poate fi vorba de un tratat politic, ci numai de o convenție militară⁸.

¹ *Ibid.*, p. 90. Cf. și David Harris, o. c.

² *Corr. dipl.*, no. 513.

³ V. și *ibid.*, no. 514.

⁴ *Aus dem Leben*, III, p. 91.

⁵ *Ibid.*, p. 92. El răspingea propunerea lui Andrassy; *ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 98.

⁷ Un pays ami dont nous avons à respecter l'indépendance, l'autorité et le bien-être; *ibid.*, p. 99.

⁸ Une entente pratique au point de vue purement militaire, exempte de tout caractère politique; *ibid.*

I se răspunse însă de Domn că, de și armata imperială putea fi sigură că „va găsi totdeauna cele mai mari înlesniri (*facilités*) în țara lui, *chiar dacă actul oficial ar trebui să fie iscălit în ajunul trecerii ei*“, o înțelegere scrisă nu putea fi decât un act politic și el nu poate interveni decât după ce Europa va fi înștiințată în toată forma de hotărîrea Țarului¹. Iar consulului Stuart, mai târziu, i se comunică ultima hotărîre: *de a încheia în orice formă convenția, dacă va fi războiu*².

Încă din Ianuar, Vernescu și Nicolae Ionescu plecau, dar Domnul încredința tot lui Brătianu sarcina de a governa în ajunul celor mai grele hotărîri. Kogălniceanu, nemulțămît cu metodele urmate în urmărirea foștilor miniștri, nu se arăta dispus să ajute la o guvernare atât de grea. Noul Ministeriu cuprinse pe D. A. Sturdza la Finanțe, a căror stare era tot așa de rea, pe Câmpineanu la Justiție, — și, neputând îndrepta, el demisionă —, pe I. Docan la Lucrări Publice; Nicolae Ionescu crezu că se poate întoarce la Externe. Cu o schimbare în Constituție, Iepureanu se declara gata a intra și el, ca și Rosetti³.

Agenților în străinătate li se comunicase că prin această criză nimic nu s'a schimbat în politica externă⁴. Nicolae Ionescu, total neinițiat în negocierile și schimburile de scrisori ce se urmasă —, el publica o lucrare anonimă, *L'État roumain et la paix d'Orient*⁵ —, asigurase, — cum credea, de altfel, și Andrásy⁶, — că nimic nu arată o apropiată invazie rusească⁷. Și i se răspundea din Viena că, tocmai, această invazie stă să se producă⁸. Și, îngrijorat, el întreba

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 108. Contracte cu ingineri ruși pentru podurile pe Olt; *ibid.*, p. 109. Se luau, cu Bobricov, și măsuri comune de apărare la Calafat și Bărboși, și începeau discuții cu calea ferată; *ibid.*, pp. 111-2, 114. *Se credea că Turcii vor ocupa Calafatul, Turnul-Măgurele, Oltenița și Bărboșii și vor merge spre București; Corr. dipl.*, n-le 550-1. O ciocnire cu Turcii la Giurgiu în cearta pentru o insulă; *Aus dem Leben*, III, p. 114. Cf. *ibid.*, p. 116.

³ *Ibid.*, p. 107.

⁴ *Corr. dipl.*, no. 516.

⁵ *Aus dem Leben*, III, p. 111.

⁶ *Corr. dipl.*, no. 521.

⁷ *Ibid.*, no. 522.

⁸ *Ibid.*

Domnul deschisese anul cu telegrame de felicitare către cei doi prinți sârbi¹. În același moment, pe când Țarul amintea agentului român „sfaturile date de el lui Brătianu la Livadia“, adăugind că „n'are a se plânge de România“, el se adresa către ambasadorul otoman cu aceste cuvinte, care arătau destul de limpede ce trebuia să se petreacă în primăvară: „Sper că Turcia va primi hotărârile conferinții. Dacă le răspinge, voi face să cadă toată răspunderea asupra guvernului d-voastră“². Dar nu era nicio puțință ca, în starea de spirit a conducătorilor Turciei Nouă și în aceea a populației, să se ajungă la o primire a propunerilor europene. Răspunsul negativ se și dădu la 7/19 ale lui Ianuar 1878.

Deci toate cercurile rusești fără deosebire vor fi pentru o intervenție, pe care Rușii doriau s'o facă însă cu o *misiune europeană*, ca îndeplinitori cu sila ai programului propus în acea nenorocită conferință³.

Față de această eventualitate, Brătianu, care nu se credea încă destul de tare ca să meargă așa de departe, opri pe Domn de a-și pune iscălitura supt convenția de trecere a oștilor rusești⁴. Carol I-iu arăta încă de atunci tatălui său că el vrea nu numai să se înțeleagă cu Rușii pentru aceasta, ci să *participe la războiul care ar da independența țării sale*⁵. Și, dăruind un spor de tunuri armatei românești, Marele Duce Nicolae vorbea de opera ce ar fi de îndeplinit „în comun“⁶, și el adăugia că armatele comandate de dânsul au a întâlni în cale „o țară prietenă, a cărei independență, autoritate și bună stare țineau a o respecta“⁷. Dar și el întăria că nu poate fi vorba de un tratat politic, ci numai de o convenție militară⁸.

¹ *Ibid.*, p. 90. Cf. și David Harris, o. c.

² *Corr. dipl.*, no. 513.

³ V. și *ibid.*, no. 514.

⁴ *Aus dem Leben*, III, p. 91.

⁵ *Ibid.*, p. 92. El răspingea propunerea lui Andrassy; *ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 98.

⁷ Un pays ami dont nous avons à respecter l'indépendance, l'autorité et le bien-être; *ibid.*, p. 99.

⁸ Une entente pratique au point de vue purement militaire, exempte de tout caractère politique; *ibid.*

I se răspunse însă de Domn că, de și armata imperială putea fi sigură că „va găsi totdeauna cele mai mari înlesniri (*facilités*) în țara lui, *chiar dacă actul oficial ar trebui să fie iscălit în ajunul trecerii ei*“, o înțelegere scrisă nu putea fi decât un act politic și el nu poate interveni decât după ce Europa va fi înștiințată în toată forma de hotărîrea Țarului¹. Iar consulului Stuart, mai târziu, i se comunică ultima hotărîre: *de a încheia în orice formă convenția, dacă va fi războiu*².

Încă din Ianuar, Vernescu și Nicolae Ionescu plecau, dar Domnul încredința tot lui Brătianu sarcina de a governa în ajunul celor mai grele hotărîri. Kogălniceanu, nemulțămît cu metodele urmate în urmărirea foștilor miniștri, nu se arăta dispus să ajute la o guvernare atât de grea. Noul Ministeriu cuprinse pe D. A. Sturdza la Finanțe, a căror stare era tot așa de rea, pe Câmpineanu la Justiție, — și, neputând îndrepta, el demisionă —, pe I. Docan la Lucrări Publice; Nicolae Ionescu crezu că se poate întoarce la Externe. Cu o schimbare în Constituție, Iepureanu se declara gata a intra și el, ca și Rosetti³.

Agenților în străinătate li se comunicase că prin această criză nimic nu s'a schimbat în politica externă⁴. Nicolae Ionescu, total neinițiat în negocierile și schimburilor de scrisori ce se urmasă —, el publica o lucrare anonimă, *L'État roumain et la paix d'Orient*⁵ —, asigurase, — cum credea, de altfel, și Andrásșy⁶, — că nimic nu arată o apropiată invazie rusească⁷. Și i se răspundea din Viena că, tocmai, această invazie stă să se producă⁸. Și, îngrijorat, el întreba

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 108. Contracte cu ingineri ruși pentru podurile pe Olt; *ibid.*, p. 109. Se luau, cu Bobricov, și măsuri comune de apărare la Calafat și Bârboși, și începeau discuții cu calea ferată; *ibid.*, pp. 111-2, 114. *Se credea că Turcii vor ocupa Calafatul, Turnul-Măgurele, Oltenița și Bârboșii și vor merge spre București*; *Corr. dipl.*, n-le 550-1. O ciocnire cu Turcii la Giurgiu în cearta pentru o insulă; *Aus dem Leben*, III, p. 114. Cf. *ibid.*, p. 116.

³ *Ibid.*, p. 107.

⁴ *Corr. dipl.*, no. 516.

⁵ *Aus dem Leben*, III, p. 111.

⁶ *Corr. dipl.*, no. 521.

⁷ *Ibid.*, no. 522.

⁸ *Ibid.*

pe agentul de la Berlin, dacă n'ar putea să aflu „ce înțelege a face Cabinetul din Petersburg cu Basarabia după abrogarea tratatului de la Paris“¹.

Dar, pe când informatorii români se legănau cu iluzia că Poartă va ceda destul ca să se poată păstra pacea, din Petersburg se anunța înainte de sfârșitul lui Mart că Rusia nu va demobiliza, că nu va mai face nicio concesie și că va fi războiu, cu asigurarea oficială că se va încheia o înțelegere cu România², pentru ca apoi ultimele speranțe să se lege de negociațiile de la Londra ale lui Șuvalov asupra cererilor Muntenegrului³.

Dar atitudinea provocantă a Turcilor rămânea aceeași, și ambasadorul otoman de la Viena vorbea agentului român de o ocupație a țării rebele⁴. Se putea crede încă de atunci că și pentru România zarul e aruncat.

Nimic nu părea că stă în calea unei înțelegeri cu Rusia. Întrebat formal în Senat, la 15 Mart st. v., asupra intențiilor rusești privitoare la Basarabia, președintele de Consiliu, vorbind și de mai vechi intenții care țintiau la anexarea țării întregi, credea, fără a se înșela pe sine, și a voi să înșele pe alții, că poate aduce această hotărâită afirmare: „Nu s'a vorbit nicăeri de Basarabia, și nu de la oameni de credința noastră, ci de la alți oameni avem asigurările cele mai pozitive și într'un mod afirmativ, — nu zic: oficiale —, că nu s'a vorbit nicăeri, nici la Berlin, nici la Constantinopol, nici la Viena, nici la Petersburg și nici la Londra pentru reînturnarea Basarabiei Rusiei, și nici n'a ridicat Rusia acest incident“⁵.

Se încercase a face ca Andrăssy să împiedece aceasta, dar de la Constantinopol se răspunse că întâiu România trebuie să declare că va păstra neutralitatea față de Ruși.

¹ *Ibid.*, no. 524.

² *Ibid.*, no. 535.

³ *Ibid.*, n-le 536-7.

⁴ *Ibid.*, no. 537. V. și n-l următor.

⁵ Ioan C. Brătianu, II¹, p. 362. Și el vorbea de „bunele sentimente ale Rusiei, care totdeauna le-a manifestat, nu numai prin cuvinte, dar și prin fapte pentru Țara Românească“; *ibid.*, Ignatiev doar îl asigurase „cu lacrimi“ că nu e vorba de a se lua Basarabia; *ibid.*, IV, p. 112.

Nicolae Ionescu demisionă deci pentru a nu fi ajutătorul în războiul ce era să se deschidă. Ioan Cămpineanu, care-i urmă, înștiința, pe agenții țării, la 1-iu (13) April, că, de și rămâind neutri și opuși „oricării alianțe și cooperății“, însă numai dacă Turcii nu trec Dunărea, ceia ce Andrassy e rugat să încerce a evita, se vor „stabili condițiile trecerii Rușilor“¹.

Dar Carol I-iu nu voi să ieie ultimele hotăriri fără consultația, neobișnuită, a fruntașilor țării, dar cu părerea de rău că nu se poate adresa și la foștii miniștri puși supt acușăție.

Sesiunea parlamentară nu dusesese la o înăsprire de patimi, de și urmărirea foștilor miniștri trebuia să ție la o parte de orice solidaritate națională, așa de necesară în acel moment, pe conservatorii de ambele nuanțe, al căror glas nu se auzi în Corpurile Legiuitoare; intervențiile împăciuitoare ale lui D. Știrbei², ale Domnului însuși, care invită la o masă de gală pe fostul său sfetnic la Războiu, generalul Florescu, nu izbutiră. Dimitrie Ghica interpela pentru a se rupe alianța cu fracționistii moldoveni, pe cari-i represinta atunci în guvern Nicolae Ionescu. Dar glasuri din majoritate cereau arestarea preventivă, la care Brătianu se opuse hotărît, a miniștrilor puși supt acușăție³. Și între oamenii dreptei se alcătuia, cu noul ziar *Presa*, o altă grupare, cuprinzând pe Vasile Boerescu și Vioreanu.

Încă din Februar Brătianu cerea și obținea disolvarea Senatului, de la care, în măsurile ce se impuneau față de Rusia, putea să aștepte o împotrivire. Ziarul *Timpu*l dăduse încă de la începutul lunii vestea convenției cu Rușii, și primul ministru se strecură de la cererea, făcută acolo, în Senat, de a da o desmințire⁴.

Știrea răsufla și în *Petersburger Herold*, care vorbea de un schimb cu Delta, și din nou Brătianu trebuia să optie o zădarnică denegare, în care se silia să creadă⁵. El vorbea de un „areopag european“, care nu putea să funcționeze, și în-

¹ *Ibid.*, no. 539. Cf. și Ioan C. Brătianu, II¹, p. 297.

² *Ibid.*, p. 384.

³ *Ibid.*, p. 394 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 445.

⁵ *Ibid.*, p. 506.

doielile care-l chinuiau îi smulgeau, în Mart, acest strigăt: „Cred că nu este România așa de jos căzută ca să consimtă a se rupe o parte din teritoriul ei și să se dea altora. Prin urmare Guvernul Rusiei nu apreciază sentimentele noastre destul de favorabile pentru ca să vină să ni facă o asemenea destăinuire... Încă odată, o repet, nu va fi un singur Român care, de bună voința lui, ar primi să se rupă o parte din trupul României, și nu cred că se va găsi un singur Român care nu ar fi capabil să facă toate sacrificiile pentru a păstra neatins teritoriul român“¹.

Dar cea mai mare parte din senatori, cu Dimitrie Ghica și Ion Ghica, erau pentru a se înlătura, odată cu Guvernul, și Camera care-l susține.

Situația Ministeriului devenia tot mai grea. Ion Ghica publică o broșură *Cugetări politice* pentru neutralitate, Bălăceanu, de la Viena, care vorbise cu Ignatiev, plecat în misiune, era de aceeași părere: a merge cu Rușii, numai dacă Turcii trec Dunărea².

Intrebările făcute acolo, la Viena, ale lui Brătianu se făceau tot mai desperate, și Andrásy vorbea numai vag că, fără a se opune invasiei, el nu va admite „nici ocupație, nici acțiune de guvernământ rusească, nici cea mai mică anexare“³. El mobiliza (31 Mart st. v.).

Consiliul dorit de Domn se adună la 1-iu/13 April.

Cel d'întăiu care vorbi fu bătrânul Constantin Bozianu, avocat și profesor, fost ministru și președinte de Consiliu, factor principal al redactării codurilor.. Partisan al „neutralității absolute“, el o admitea, cu „trecerea liberă peste Turci ca și pentru Ruși“, — ceea ce însemna admiterea, din neputință de a face altfel, a războiului pe pământul românesc —, dar el adăugia că se poate spera că Turcii, cărora li s'ar putea cere pe cale diplomatică să nu o facă, nu vor căuța lucrul; pe acest sfătuitor îl îndemna și teama unei biruinți a panslavismului.

Manolachi Costachi era și el de părere că Rușilor să li se deie voie a trece, pe baza unei convenții sau ba, dar fără coope-

¹ *Ibid.*, pp. 506-7.

² *Ibid.*, pp. 537-8.

³ *Ibid.*, p. 567.

C. A. Rosetti

rare cu dânșii. Dimitrie Ghica rămânea așa de mult legat de Austro-Ungaria, care ar trebui neapărat să fie întrebată, încât propunea să se ceară acestei Puteri, „cu știrea Europei, ocuparea României de oștirile ei, spre a împiedeca trecerea oricărei oștiri străine“ (*sic*), iar, în cas de nu se capătă de acești vecini mandatul european sau ei înșii refuză ocupația cerută, „să facem ceia ce interesul nostru ni va dicta“, fie și iscăbind convenția cu Rușii. Tot la Austro-Ungaria voia să apelăm Al. G. Golescu, care se ținea de litera unor tratate pe care nimeni nu mai era dispus să le respecte. Ea, Austro-Ungaria, ar putea să reție pe Turci și, geloasă de Ruși, „nu poate decât să aibă bune intențiuni spre a ne ocroti. Iar, dacă nu se poate, să se încheie convenții și cu Rușii, dar și cu Turcii!“ In sfârșit Ion Ghica, recomandând „neutralitatea perfectă“, admitea ca Turcii să ocupe unele puncte pe malul stâng al Dunării pentru apărarea lor, căci altfel ei ar bombarda orașele din față. Dar și el e sigur că, în pornirea ei contra Rușilor, Austro-Ungaria va alergera cu armele ca să ne apere de încălcare.

Nu fără mirare vedem pe însuși Kogălniceanu, supărat de dizolvarea Senatului și de politica internă a Guvernului, propunând ca la Viena să se ceară o acțiune pentru a opri pătrunderea Turcilor, cărora li s'ar cere să respecte neutralitatea punctelor ocupate de trupele românești, la Calafat și aiurea. Rușii nu pot fi împiedecați de a trece, și o convenție pur militară s'ar putea încheia cu dânșii, dar nu și o înțelegere politică. Aceasta și de frica elementului slav de peste Dunăre și pentru că „Rusia victorioasă ar popri Basarabia ce i s'a luat prin tratatul de la Paris“.

Singur Rosetti, prevenind că Turcii ar putea să aibă o purtare sălbatecă și observând că Puterile au părăsit România, afirma numai că e necesară convenția, fără a o defini, cu condiția ca „Rușii să ni respecte integritatea teritoriului“¹.

Printr'o notă scrisă, Câmpineanu e de părere că nu se poate opri trecerea Rușilor, care ar trebui să fie mărgenită printr'o convenție, dar colaborarea îi pare imposibilă². Numai

¹ Românește, în Iorga, *Politica externă*, ed. a d-a, pp. 203-7. Resumat, în *Aus dem Leben*, p. 117.

² Ultima știre, în Ioan C. Brătianu, II¹, p. 571, și în Charles I-er, II.

în raportul consulului engles se cuprinde opinia lui Brătianu că e indispensabilă convenția, România neputând să se opuiască, că trebuie luate măsuri la Dunăre contra unei încercări a Turcilor de a trece și că, în relațiile cu Rușii, e de evitat „ca România să aibă vre-un prejudiciu, fie în prezent, fie în viitor”¹.

*In seara aceea încă, Domnul primia pe oșiterii ruși trimiși de Marele Duce Nicolae și lua măsuri nu numai pentru trecere, dar și pentru o acțiune comună, armata românească trebuind să fie, în Oltenia, aripa dreaptă a acțiunii militare ce sta să se deslănțuiască*².

Peste trei zile, pe când trupe plecau spre Calafat, Kogălniceanu, care primise portofoliul Afacerilor Străine, ținut provisoriu de Câmpineanu, căpăta pline puteri pentru a iscăli convenția de trecere³. Cum Țarul se îndrepta spre Chișinău, Carol I-iu voi, o clipă, să meargă până acolo pentru a-l saluta, *afirmându-și astfel politica*, dar Kogălniceanu-l făcu să se oprească pentru a nu fi acolo în clipa chiar a declarării războiului⁴; Kogălniceanu va explica la Chișinău altfel această oprire: se produsese temerea că „20.000 de Cerchesi” stau să treacă Dunărea și Domnul nu poate să aibă aierul că fuge la Ruși⁵, și Bălăceanu-i arăta ridicolul unei astfel de temeri⁶.

În alt ton decât până atunci, Marele Vizir care înlocuise pe Midhat, trimis în exil, cerea în acest moment Domnului o înțelegere pentru apărarea împreună cu trupele otomane a teritoriului care e socotit acum ca *un singur Principat, fără a voi să-i dea un nume*⁷. I se răspunse, ca unui ministru „constituțional și parlamentar”, nu de Domnul însuși, ci de ministrul de Externe, că hotărîrea va fi supusă Camerelor, care singure au să hotărască⁸. Aceștia vor să li supuiască

¹ *Corr. dipl.*, no. 511. Cf. și Ioan C. Brătianu, II¹, p. 574.

² *Aus dem Leben*, III, pp. 117-8.

³ E dată în original, *ibid.*, pp. 119-25, în notă.

⁴ *Ibid.*, pp. 128-9.

⁵ Ioan C. Brătianu, II¹, p. 585. Cf. Generalul R. Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghica*, p. 33. Țarul doria visita; *ibid.*, pp. 39-40.

⁶ Ioan C. Brătianu, II¹, p. 590.

⁷ *Aus dem Leben*, III, p. 129.

⁸ *Ibid.*; Ioan C. Brătianu, II¹, pp. 589-90. Nouă intervenție turcească, amintind obligațiile care iese din tratate; *ibid.*, p. 594.

Brătianu și convenția de trecere, dar, fără să aștepte un astfel de act, care ar fi avut caracterul politic ce se voia evitat la Petersburg, trupele rusești trecură Prutul. În proclamația adresată către locuitori, se înnoiau, din nenorocire, formulele, jignitoare pentru șeful Statului, ale vechilor ocupații¹. Se amintea sângele vărsat de Ruși pentru liberarea acestor țări. Și se ordona trupelor intrate în țară să ajute la nevoie contra Turcilor pe „Români”. Țarul însuși, scriind Domnului, din Chișinău, îl asigură doar, cerându-i un „conșurs” care nu era cel militar, de „interesul tradițional și statornicul sprijin al Rusiei”². Numai Marele Duce Nicolae, care era de altă părere, sugera lui Carol I-ii „posibilitatea de a ne înțelege asupra operațiilor armatelor noastre”, ceea ce încă odată nu era o ofertă de colaborare³, dar în acest sens se vorbea generalului Ghica, trimis să-l găsească la Chișinău⁴. Dar și Țarul credea că trebuie să adauge că ai săi „mai mult decât odată și-au vărsat sângele pentru acciași cauză”⁵.

Din partea lor, și contra voinții Domnului, Consiliul de miniștri retrăgea trupele românești de la Dunăre și, neținând samă de o convenție nevotată, supunea pe soldații ruși tariful obișnuit pentru oricari călători. În *Monitor* apărea înștiințarea că fără hotărârea Adunărilor nu se vor lua îndatoriri față de armata intrată cu de la sine putere pe teritoriul românesc.

La 14 April apoi, Mesagiul arăta o țară pe care Puterile garante au lăsat-o în samă sa proprie și adăugia asigurarea că nu vor intra oști străine în Capitala ei. Rusia, care a făcut să se calce granițele, nu e decât ea însăși una din aceste

¹ *Aus dem Leben*, III, p. 129. Și o nouă telegramă vizirială e îndreptată tot Domnului; *ibid.*, p. 130. Dar o a treia către Guvern; *ibid.*, p. 133.

² *Ibid.*, p. 131.

³ Scrisoarea fu adusă prin Dolgoruchi, ruda iubitei lui Alexandru al II-lea; *ibid.*, pp. 136-7.

⁴ *Ibid.*, pp. 137-8.

⁵ „Il compte sur notre coopération et nous y engage vivement.” Se vorbește de amenințările austriece, în care nu crede Marele Duce, care ar dori ca Domnul și un ministru să vie la Ungheni pentru a primi pe Țar.

⁶ *Ibid.*, p. 139.

Puteri și ea a dat toate asigurările că se va respecta integritatea teritorială a României. Rămâne acum ca toți să se unească întru apărarea drepturilor patriei.

Dar și atunci, când era cea mai imperioasă nevoie de concursul, sincer și devotaț, al tuturora, Rosetti, căruia i se ceruse neapărata condiție a anulării procesului conservatorilor, refuză neted, în fanatismul său de partid¹.

Guvernul se arătase decis să nu se amestece în războiu. Când generalul Ghica fu rechemat de la Constantinopol pentru a merge la Petersburg, unde va rămânea în tot timpul războiului, el avea întâiu ordin să-i arăte lui Savfet, care nu-și putea ascunde ce e pe cale de a se petrece, că se va vorbi numai cu Gorciacov pentru ca, în cazul unui conflict armat între Rusia și Turcia, „să ni se evite nenorocirile unui războiu pe teritoriul nostru”². În circulara sa din 4/16 April Kogălniceanu, arătând că a cedat, primind Externele, și unei cereri din partea Domnului însuși³, se referi la ideile sale cunoscute pentru ca să afirme că, în neutralitatea ce se va menține, o să se evite primejdia arătată mai sus⁴. Iar Brătianu însuși arăta lui Bălăceanu de la Viena că dorește asigurarea de către Rușii înșii a neutralității României⁵. Și agentul român stăruia să nu se părăsească atitudinea lui Câmpineanu, care căpătase din partea lui Andrassy o asigurare care altfel se va pierde⁶. În sfârșit, Kogălniceanu făcea cunoscut prin circulara din 5/17 April către agenții români că numai dacă Turcii atacă, „vom fi siliți a lua sfat de la desperarea noastră”⁷. Dar, atingând

¹ *Ibid.*, p. 136.

² Dar Savfet stătea de vorbă cu generalul Ghica pentru condițiile de apărare a României la Prut și Dunăre; *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 573. În același timp ministrul turc comunica ambasadorului de la Londra al Imperiului că a înștiințat pe Kogălniceanu cum că nu-și poate lua îndatorirea de a nu se trece Dunărea; *ibid.*, p. 578.

³ Brătianu, arătând de ce bun renume se bucură în străinătate noul coleg, îl califica drept „unul din veteranii luptători ai partidului liberal și național; *ibid.*, p. 609.

⁴ *Corr. dipl.*, la 4 April.

⁵ *Ioan C. Brătianu*, II¹, pp. 576-7. Cf. *Cartea Verde*, la această dată.

⁶ *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 577.

⁷ *Ibid.*, p. 578. Se ordonă girantului Agenției de la Constantinopol să comunice că România se va opune trecerii de trupe turcești pe

chestia colaborației într-o scrisoare către generalul Ghica¹, el se temea că ea ar putea să îndârjească pe Andrassy².

Camera va primi, cu 79 de voturi contra 22 sau 25, la 16 April, convenția, iar Senatul o făcu (40 de voturi contra 10), numai după opoziția hotărîtă a lui D. Sturdza, a lui Carp, a lui Iepureanu. La Cameră, I. Brătianu spunea frumos că „Românii nu au făcut niciodată cu Inalta Poartă tratate prin care să se oblighe a merge alături cu dânsa în contra creștinătății”³.

Din partea Turcilor, vorbind de „Principatele Unite”, Savfet denunța la 20 April st. n. votul acesta al Parlamentului românesc, nu numai acuzând, foarte dur, pe „principele Carol” și Guvernul lui, ci și explicând actele lor ca fiind supt presiunea oștilor rusești încalcătoare și scusându-se că n'a propus la Conferința recunoașterea „neutralității permanente” a țării, dar observa că pericolul ar fi putut fi înlăturat dacă, potrivit cu tratatul din Paris, s'ar fi conclucrat militar cu oștirile otomane⁴. Agenții României în străinătate, departe de a susține hotărîrea luată, se grăbiau să proteste contra ei, semnalând impresia rea ce a produs-o în țările unde erau acreditați⁵. Generalul român din Ardeal, a cărui conclucrare se ceruse, se refusa „aliaților” Rusiei⁶.

teritoriul ei; *ibid.* Și Andrassy admitea că aceasta se impune; *ibid.*, p. 584. I. Bălăceanu avea tot felul de visiuni teribile în cazul când Brătianu ar admitea trecerea Dunării; *ibid.*, p. 625.

¹ Lordul Derby era de părere că, odată ce trec Rușii, nu se poate opri acest drept Turcilor în „țara lor”; *ibid.*, p. 584. Subsecretarul de Stat Burke declara că România e parte integrantă din Imperiul Otoman; *ibid.*, p. 586. Și ambasadorul otoman la Viena o și punea în vedere; *ibid.*, p. 565. El reveni însă îndată asupra declarației; *ibid.*, p. 624. V. și generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 56, no. xxxix.

² Ioan C. Brătianu, II¹, p. 585.

³ *Ibid.*, pp. 609-10. El atîngea și chestia Basarabiei, pe care o credea asigurată; *ibid.*, pp. 616-7. La Senat invocă „parola Impăratului Alexandru”; p. 622.

⁴ *Ibid.*, pp. 626-7. Se retrăgeau puterile agentului român de la Constantinopol.

⁵ *Ibid.*, pp. 628-9. Bălăceanu, tot mai nervos, vedea o singură soluție: demobilizarea!; *ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 635.

Dar și răspunsul la Mesagiu al Camerei se ținea tot pe linia neutralității, invitând Guvernul „a feri țara de orice conflicte cu oricari din vecinii ei“ și a se mărgeni la o simplă acțiune de apărare. Domnul însuși nu mergea mai departe decât acest program, de și cele d'întăiu știri despre *bombardările mulului stâng* începeau să-i parvie. Senatul fu mai energetic, puind în perspectivă cea mai hotărîtă apărare a teritoriului în cas de atac turcesc, și el nu uita să menționeze asigurarea din partea Țarului că se va respecta integritatea acestui pământ. Și, acum, răspunsul domnesc arăta că, „fără ca de pe țermurile noastre o singură pușcă românească să se fi tras, orașele și satele noastre, pe jumătate pustii, încep a fi devastate“, ca la Reni, la Brăila, la Oltenița, îndată și la Calafat, unde însă li se răspunsese, acest singur punct având trupe românești de pază, că monitoarele de pe Dunăre intră în porturi și capturează, ca la Bechet, — și nu se uitau nici Cerchesii lui Kogălniceanu¹. Dacă „nu ni se va ținea samă de moderațiunea noastră“, adăugia el, „vom fi siliți a răspinge forța prin forță“ și oastea românească nu se va arăta nevrednică de vechile ei tradiții. Astfel, Carol I-iu lua comanda trupelor sale.

El ar fi dorit încă de atunci colaborația cu armata rusească, dar răspunsul dat de Gorciacov generalului Ghica fu deosebit de brutal: „Rusia nu ține la cooperația României și n'o sfătuiește la aceasta“. Dacă începe războiul peste Dunăre, ea înăși va purta cheltuiala, și trupele românești vor trebui să între supt comanda rusească².

Un pas mai departe era să fie făcut însă îndată după votarea convenției. Înainte de sfârșitul lunii, Bălăceanu putea să comunice declarația „confidențială“ a lui Andrassy că „independența noastră nu este întru nimic contrară intereselor Austro-Ungariei³. De fapt, proclamarea ei de Cameră, cu siguranța că această încălcare a tratatului din Paris nu va fi acceptată până la un nou congres de către Puteri, devenise necesară, nu numai pentru a încălzi o opinie publică așa de puțin pregătită cu primejdiile și riscurile unui războiu, încât

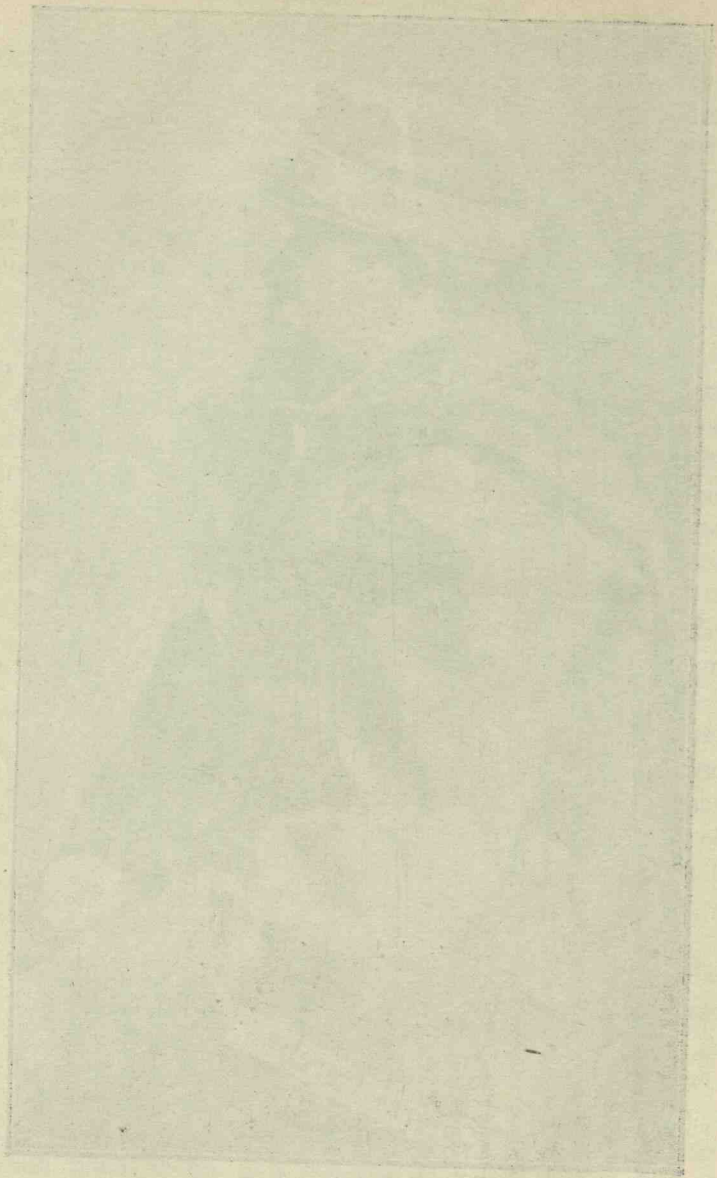
¹ I. Brătianu confirma aceste atacuri; *ibid.*, p. 640. Dar Rușii începeau îndată operații la Brăila, înaintând și spre Giurgiu.

² *Ibid.*, p. 642.

³ *Ibid.*, p. 634.

Generalul Cerchez

Copyrighted material

boierimea se gândia la un nou exod spre Brașov¹, ci și pentru a împiedeca pe Ruși de a sfășia teritoriul unei țări pe care ei o considerau într'adevăr tot ca o provincie a Imperiului Otoman. Domnul vasal nu mersese să întâlnească pe Țar la Iași, unde acesta apăruse rece, distant, chinuit de gânduri, temător de siguranța sa personală; numai stăpânitorul unei țări care se libera prin însăși voința ei, cum prin voința ei, odinioară, se închinase, putea, în astfel de împrejurări, să se înfățișeze cu demnitatea cuvenită și cu tot simțul misiunii sale².

Trebuia însă întâiu să se constituie puterea militară. capabilă să sprijine această independență pe care de atâta timp o râvnise Domnul. Înainte de începutul lui Maiu, când încă nicio acțiune serioasă nu pornise din partea Rușilor, el dispunea de 50.000 de oameni de prima linie, cu 70.000 de rezerve, și avea la îndemână 180 de tunuri de bună calitate³. Comanda o aveau pe lângă Slăniceanu, fostul ministru înlocuit prin generalul Cernat și trecut din nou în fruntea Statului-major, generalii Manu, Lupu și Radovici, colonelii Logadi, Miluță Cerchez, Moldoveni, și Al. Anghelescu. Unii ofițeri luptaseră la Rin în 1870-1, în Algeria, în Războiul de Secesiune al Americii-de-Nord. Ofițerul de marină Murgescu va avea o parte însemnată în cufundarea monitorului, a „barabaftei” de la Brăila de către Ruși. Se releva de străinii veniți pentru informații rezistența admirabilă a oamenilor, voioșia lor, artileria superioară aceleia a unor oștiri europene⁴.

Hotărârea se apropia. Răspunzând unei interpelări prin care se cerea imediata proclamație a independenței, Kogălniceanu arunca, la 30. April/12 Maiu, o largă privire istorică asupra rostului nostru în Orient, unde avem a transmite civilizația Apusului, asupra situației create prin actele diplomatice, asupra ambițiilor tinerilor Turci, cari nu înțeleg nici ce admiteau oamenii tanzimatului. Neputând să rămâie fără interes la redeschiderea chestiei Orientului, nici fără simțire pentru su-

¹ Generalul R. Rosetti, *l. c.*

² Brătianu singur se presintase Marelui Duce și-l întovărășise până la Brăila.

³ V. și *Aus dem Leben*, III, p. 149.

⁴ Asupra bunei impresii pe care o făceau trupele v. și mărturiile adunate în Iorga, *Războiul*, pp. 102-4. V. și Ion C. Băcilă, *Bibliografia Războiului pentru Independență (1877-1878)*, București 1927.

ferințele creștinilor din vecinătate, părăsită de o „Europă“ la care se făcuse recurs, România s'a găsit prin încheierea convenției cu Rușii înaintea agresiunii otomane. E în primejdie însăși Unirea.

Dar el întâlnea hotărîta împotrivire contra ideii de a se rupe în acel moment legăturile cu Poarta din partea lui Ion Ghica și a lui Nicolae Ionescu, contrar, cu argumente scoase din fabulă, al oricărui amestec în lupta celor doi „giganți“. Răspingând argumentele celui cu „urechea ateniană“, Brătianu prezintă și pe Reșid, Aali și Fuad ca dușmani ai aspirațiilor românești, de și prin metode personale deosebite, și el credea că poate să afirme încă odată că fără intervenția personală a lui Napoleon oștile turcești ar fi trecut Dunărea în 1866. O astfel de atitudine nu trebuia luată față de un popor care nici ca Stat nu e o creațiune a tratatului din Paris. „Națiunea română este ea oare o societate anonimă, privilegiată de cele șapte Puteri, ca, atunci când privilegiul s'ar ridica... , existența ei să fie periclitată?... , Oare România este o configurațiune convențională... , care rezultă numai din conveniențele Puterilor Europei?... In România, oriunde vei pune piciorul, dai de un morman frământat și plămădit cu sângele a sute de generații românești; fiecare vâlcea, fiecare râu, fiecare colină a României are suveniruri de fapte eroice care fac ca pământul unei țări să primească întipărirea nației și să devie astfel proprietatea, patrimoniul ei... Ființa noastră trebuie să o căutăm în bărbăția noastră.“ Nu se putea vorbi, într-o mai frumoasă formă, cu o mai nobilă mândrie, de un om cu sufletul într'adevăr mare, mult superior și mediului prietenilor săi, și în acest simț pentru mistica brazdei neamului sânt aceleași accente ca și în ce știa să puie pe buzele lui Mircea clitorul, care strigă lui Baiezid că împotriva puterii lui se ridică dușmani „râul și ramul“, marele poet care, în acel moment, la *Timpul*, era însă adus să apere politica de supusă neutralitate, lovind în liberalismul gol, de imitație străină.

Nu mai era deci vorba „să realizăm aci, în țara noastră“, urma Brătianu, „doctrinile amicilor păcii“. Și la observațiile că armata țării e lipsită și de hrană el opunea că „oștirea noastră are ce mânca în sensul nației române“. Camera ad-

mitea prin moțiunea ei că „recunoaște starea de războiu ce este creată României prin însuși guvernul otoman”¹.

Intr'un Consiliu la 6 Maiu st. v. Domnul cerea deci *proclama-rea independenței*, înaintea căreia Kogălniceanu ar fi șovăit². Pentru a se îndemna la aceasta el avea înainte atitudinea perfect satisfăcătoare a Rușilor, cari, până la sosirea lui Gorciacov și Ignatiev, dușmani ai colaborării și cu Sârbii și cu Românii, cereau cu stăruință ca armata lui Carol I-iu să ajute oștile lor, pe care le declarau neîndestulătoare. Marele Duce Nicolae, care sosia la Ploești, cu trupe puține, slabe, fără entuziasm, punea pe comandanții săi supt ordinele rudei din România, — soția lui, o princesă de Oldenburg, era vara primară a Doamnei —, li ordona să presinte raportul și să aclame familia domnitoare din țara care-i primise. Domnul român făcu reserve, de și se arăta gata și de a păzi în așteptarea Rușilor Dunărea la Oltenița și la Giurgiu, pentru ca pe urmă numai să se concentreze oastea în Oltenia, și era gata și de trecerea Dunării pe o linie proprie, sprijinită pe râul Ischer. Comandantului suprem rus, oferindu-i Cotrocenii ca popas, i se refusa la București escorta și arborarea drapelului. Carol I-iu făcu visita sa Marelui Duce la Ploești în ziua de 2, și răspunsul, care i se anunțase de la început, avu loc la 3; revenind la Cartierul-general rus în ziua de 7, se fixară acolo și amănuntele unei colaborări posibile și în Bulgaria, un întreg corp bulgăresc, din Rusia și din România, aflându-se acolo, la Ploești. Generalul Nepocoicițchi, unul dintre ofițerii de la 1849 în Principate, cerea să lucreze cu comandanții români³.

În aceste condiții, la 9 Maiu se provoca interpelarea lui Fleva, care trebuia să preceadă recunoașterea fățișă a independenței pentru a fi adusă oficial la cunoștința Puterilor, ceia ce *resulta formal din admiterea stării de războiu*. Fără a-și ascunde că numai după războiu s'ar putea cere acelor Puteri ca noua situație a României să fie recunoscută, Kogăln-

¹ 58 pentru, 29 contra (și Al. Știrbei, Vernescu, Ghiculeștii), 5 abțineri. Bălăceanu punea în vedere intrarea a 150.000 de Austrieci, cari ar gonî pe Ruși, *Ioan C. Brătianu*, II¹, p. 658.

² *Aus dem Leben*, III, pp. 145, 150, 152-5, 166-7. În interes european și tatăl Domnului era contra proclamației; *ibid.*, p. 159. Divisia a IV-a, a generalului Manu, plecă spre Olt încă de la 13.

³ *Ibid.*

niceanu admitea că *independența de fapt există*. Data aceasta, *nu fu niciun vot împotriva*, dar Nicolae Ionescu ținu să fie, cu încă doi, pentru abținere.

A doua zi, la serbarea dinastiei, președintele Consiliului își aduna toate argumentele pentru a saluta, pe temeiul acestei solemne hotărâri naționale, pe Carol I-iu ca Suveran al unei țări libere și înarmate pentru apărarea dreptului ei. „Ne deslipim astăzi“, declara el într’o formulă hotărâtă, de romană siguranță, „ne deslipim astăzi cu totul și pentru totdeauna de Turcia“, căreia i se face fățiș războiul, fără „aspirații aventuroase“, dar cu intenția nestrămutată de a se păstra tot ceia ce posedă țara în „*margenile ei actuale*“, ceia ce era și pentru Rusia o înștiințare.

Alături de Camera, Senatul, care votase unanim independența, prin gura lui Dimitrie Brătianu, în expresii mai călduroase, dar mai puțin fericite, exprima aceleași sentimente; ca și, în numele Bisericii, Primatul Calinic Miculescu. Răspunsul Domnului se feri să facă alte precisări decât aceia, în adevăr bine venită și complect justificată, că s’au rupt numai „*acele legăminte, rău definite și fără temei, care se numiau în Constantinopol suzeranitate*¹, pentru București vasalitate“ și care nu corespundeau principiilor unei epoci care nu admite decât liberele raporturi între nații și țări libere.

De altfel, de și rezervat față de această hotărâre a independenței, Marele Duce, care se instala la Cotroceni, venia să felicite la București și lua parte la toate actele solemne din acea zi memorabilă².

¹ Probabil a fost „*suveranitate*“. Răspunzând lui Al. Crețianu, președintele Casei, Domnul vorbea apoi de „o pozițiune rău definită și fără responsabilitate nemijlocită față de Europa“.

² *Aus dem Leben*, III, pp. 160-1. Două zile după aceea, el avu curioșitatea de a visita Moșii; *ibid.*

CAPITOLUL X.

Războiul pentru independență

Înainte de la Zece Mai starea de spirit produsă de rivalitățile politice și dușmăniile personale, — Ion Ghica nu crezuse că e nevoie de „apărarea națională“ când nu e „existența amenințată“, Carp declarase că „nu sântem destul de bogați, nici destul de fericți pentru ca să putem face fericirea altora“, iar Blaramberg pusesă în perspectivă răzbunarea unui nou Tudor¹ —, se potoli un moment, fără ca ea să fie înlocuită, pe tot timpul dramei care începea, de acele sentimente de solidaritate la care din nou, și cu toată puterea, făcuse apel Domnul, conștient de întreaga-i responsabilitate.

Nu se părăsiasă temerea, întemeiată, că Rușii se lăcomesc la județele basarabene, și organul de presă al liberalilor nu putuse da în această privință decât speranțe în care Rosetti însuși nu arăta să creadă în adevăr. Dar bătrânul conservator C. Brăiloiu, fostul student de la Geneva, îndemna Guvernul să caute a-și asigura sprijinul tare al poporului întreg, formulă prin care de sigur el urmăria încetarea absurdului proces contra foștilor miniștri. Totuși, *Timpul*, redactat de Slavici și de Eminescu, recunoștea drept „cea d'întăiu și cea mai naturală consecință“, — a atacurilor turcești pe Dunăre —, „anularea tuturor legăturilor ce ne mai uniau cu Imperiul Otoman“. Nu putea vorbi altfel un partid în care se afla creatorul oștirii, generalul Florescu. Și *Presa* lui Vernescu, și în numele partidului acestuia, „liberal moderat“, declara că orice Român trebuie „să aibă legitima aspirație și nobila dorință de a-și vedea patria de sine

¹ V. Iorga. *Războiul*, pp. 75-6.

stătătoare și Statul român admis în concertul Stateilor europene suverane și independente“¹.

Studentii din țară, cei de la Paris, — cu toate îndoielile lui Spiru C. Haret, atunci la studii în acest oraș, și receala lui Anghel Demetrescu de curând trimes, de și era anume profesor, la Berlin² —, se oferiau să lupte pentru țară. Dar mai ales se semnala caldul avânt al Ardelenilor, cari nu putuseră da României libere ofițeri sfătuitori³, în momentul când presa maghiară vorbea de detașamentul de honvezi care ar ajunge ca să arunce în Dunăre o armată ridiculă, și *Gazeta Transilvaniei*, amintindu-și toate suferințele de acasă, sublinia că „inamicii și adversarii cei mai încarnați ai nației sânt, îndată după Turci, frații lor, Ungurii“. Câțiva voluntari se înfățișară. Bariș se punea în fruntea mișcării pentru ajutarea răniților, și din Bucovina se auziau aceleași glasuri de încurajare⁴.

Când veni la București Marele Duce, fantoma lui Mihai Viteazul apăru pe scena Teatrului Național și se zvonia de proclamarea regelui român, ceia ce, după ce se întâmplase în Serbia, cu Milan, nu putea să pară extraordinar⁵.

Era un vânt de războiu, dar lumea politică nu se încumeta să între fără garanții în luptă. Ea așteptă întâiu să vadă cum se primește declarația independenței, pe care Kogălniceanu o comunica, după o circulară, de la 2 Maiu, în care se arătaseră liniștit toate cele petrecute până atunci de la pornirea acțiunii rusești: Poarta refusase până și numele de „România“ al țării, Puterile nu găsiseră niciun sfat, convenția cu Rușii se impusese și actele de ostilitate ale Turcilor duseseră la declararea stării de războiu⁶. Când veștea că se apro-

¹ Pentru manifestațiile exterioare, *ibid.*, pp. 94-5.

² *Cuget clar*, 1938. Telegrama Domnului către studenții parisiensi; Iorga, *Corr. dipl.*, data „spre 6/18 Maiu“.

³ Și în Iunie se mai cerea să se permită venirea generalului Traian Doda; Ion C. Brătianu, III, p. 79, no. 22.

⁴ Iorga, *Războiul*, p. 95.

⁵ *Fanfulla*, ziăr italian, de la 23 Maiu.

⁶ Iorga, *Corr. dipl.*, la această dată; generalul Rosetti, *o. c.*, p. 62 și urm. Kogălniceanu o menționa împotriva observațiilor lui Bălăceanu, și mai departe preocupat de impresia asupra lui Andrassy a atitudinii românești; *ibid.*, n-le următoare.

pie proclamarea solemnă a independenței sosi, Andrassy, care desaproba și voiul de injurii ungurești, declară că nu poate ținea samă de dansa, fiind o chestiune care privește Europa întreagă¹. În Paris, Decazes se feria să întâlnească pe agentul român. La Londra se refusa orice răspuns².

Indată se trimise a doua notă, din 22 Maiu, a lui Kogălniceanu. Insistând asupra caracterului „nedefinit“ al legăturilor cu Poarta și semnalând perfectă înțelegere între Parlament și acela care putea fi intitulat acuma, cu mândrie, Suveranul, de o potrivă gata să apere cu armele hotărîrea ce luaseră, un adevărat „crez“ pentru toată societatea românească, ministrul de Externe al Statului devenit independent nu cerea o recunoaștere, pe care o admitea imposibilă pentru moment, ci numai o „învoire“, un *acquiescement*, un fel de „adesiune prealabilă“, cu promisiunea că nu se va încerca niciodată sila pentru a readuce România în situația de care se desfăcuse³.

Protestărilor lui Andrassy, care primise nota prin care Poarta, spălându-se de orice vinovăție, se arăta uimită de hotărîrea ce se luase⁴, Bălăceanu li răspundea că fiul său însuși s'a înscris voluntar și că până la moarte se va apăra acea independență, contra proclamării căreia spiritul său de mai veche diplomatie făcuse atâtea rezerve. Atâta doar că, pretinzând o deplină discreție, Andrassy desaproba violenta ieșire a lui Coloman Tizza, șeful Guvernului ungar, și taxa de imbecili sau nebuni pe conducătorii presei șoviniste de la Pesta⁵. În zădar se căută, în Iunie târziu, ceva mai mult: o „dovadă de interes“, o „adesiune“, căpătând doar declarația, milogită, că „poziția (actuală) e bună“⁶.

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, 13 Maiu, no. 2.

² *Ibid.*, no. 563.

³ *Ibid.*, la această dată.

⁴ *Ibid.*, 8 Iunie, no. 1; 12 Iunie. V., asupra notei turcești; *ibid.*, la 11 Iunie, no. 1.

⁵ *Ibid.*, 26 și 30 Maiu, no. 2. Kogălniceanu, care ținea și el foarte mult la raporturile cu puternicul cancelariu, îi trimetea mulțămiri; *ibid.*, 1-iu Iunie, no. 2. El opria și intrarea de tineri Ardeleni în armată, *ibid.*, 3 Iunie.

⁶ *Ibid.*, 12 Iunie. Se vorbi și de Evrei și de voluntari. Atunci cancelariul sfătui pe Bălăceanu să meargă la Pesta ca să vadă oamenii de acolo că mai e ceva dincolo de Pustă. Cf. și *Ion C. Brătianu, o. c.*, III, p. 119, no. 31; v. și *ibid.*, pp. 121-2.

Trebui însă ca, peste puțin, Kogălniceanu, căruia i se cereau măsuri contra Ardelenilor trecuți, pentru orice motiv, în România, să proteste, într'o scrisoare către Bălăceanu, contra prigonirilor ungurești, amintind ce a făcut el, cândva, pentru refugiații unguri¹.

La Berlin, von Bülow, menținându-se pe același teren al viitoarei hotărâri europene, mărturisia cinic că atitudinea Germaniei va fi determinată de ce se va face pentru acționarii lui Strousberg². Nici Roma nu voia să spuie mai mult, deși, ca de obicei, opinia publică italiană era hotărât simpatică României³. Dar se merse până acolo, încât, se declară că, în materie de „acquiescemenț”, din moment ce se pune nota la dosar, există unul tacit⁴; de altfel, ca și pentru formarea Italiei înseși, răurile nu se pot readuce la izvoare; nu lipsia o indicație în ce privește drepturile Evreilor⁵. Franța nu ieșea din atitudinea, de o rece dușmănie, care se oglindia și într'o parte a presei⁶.

Dar și diplomația rusească se feria de orice semn de aprobare⁷. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, la 15/27 Maiu, Șuvalov, ambasadorul rus la Londra arăta lordului Derby că Țarul vrea neapărat Basarabia⁸.

În April încă, întrebat de generalul Ghica, Gorciacov lăsase negociațiile cu privire la o altă „înțelegere” decât convenția, în sama lui Nelidov, atunci la Chișinău⁹. La 9 Maiu, când nu se proclamase independența, cancelarul chema pe generalul Ghica pentru a-i spune că *în zădar negociază Ion Brătianu la cartierul-general* —, cu care diplomația din Petersburg era în continuă și aprigă luptă — „condițiile de cooperare a armatei române”. „Majestatea Sa m'a însărcinat să vă co-

¹ *Ibid.*, 13 Iunie.

² V. și *ibid.*, 29 Maiu, no. 1; 1-iu Iunie, no. 1.

³ *Ibid.*, 27 Maiu, no. 2; 11 Iunie, no. 1.

⁴ *Ibid.*, 30 Maiu, no. 1.

⁵ V. și *ibid.*, 21 Iunie.

⁶ *Ibid.*, 28 și 31 Maiu; 18 Iunie, no. 2.

⁷ *Ibid.*, 29 Maiu.

⁸ Anton Springer, *Der russisch-türkische Krieg 1877-1878 in Europa*, VII, Viena 1893, p. 374.

⁹ Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 56, no. xxxix. Cu greu se căpătase și împrumutul, necesitat și de oprirea veniturii vămilor.

unică că nu ține la cooperarea României și că n'o îndeamnă la aceasta¹. Intr'o formă mult mai largă, se comunică Guvernului român, la 17 Maiu, această hotărîre, pe care Domnul o găsi la București în momentul când se întorcea dintr'o mare inspecție în Oltenia, unde fusese primit cu cel mai cald și mai sincer entuziasm. Fără rezerve și fără măcar cea mai elementară politeță, se spune în acest act de mândrie și cruzime, că, „dacă Guvernul român ar voi să întreprindă o asemenea acțiune“ (dincolo de Dunăre) „pe socoteala sa însuși și cu ale sale riscuri și primejdii, ea n'ar putea să aibă loc decât cu condiția absolută a unității comandamentului superiorilor, care ar rămânea în mâinile generalului rus șef al armatei imperiale“. Aceasta, pentru că altfel s'ar rupe unitatea de conducere și pentru că armata românească n'ar putea să lupte singură, așa cum se arătasă dorința: „isolat și pe un teatru separat“. Dar o astfel de acțiune e și supt raportul politic imposibilă. De altfel, „Rusia nu are nevoie de concursul armatei române. Forțele pe care le-a pus în mișcare pentru a lupta cu Turcia sînt mai mult decât suficiente ca să atingă înaltul scop ce și l-a pus Impăratul când a început acest războiu“. În atitudinea presei românești se descoperiseră „considerații personale, de o altă natură, și pe care Guvernul român ține să nu le desvăluiască“: acestea ar îndemna la o ofensivă contra Turciei, care nu e cerută de siguranța României. Fără dreptate și fără sens se amintește, într'un moment când nu se putea critica nimic în atitudinea guvernanților de la București, că numai „în umbra marilor operații ale armatei rusești, exclusiv, au putut fi aruncate bazele ursitelor viitoare ale Statului român“.

Totuși o oarecare dorință de a întrebuița pe Români se simte când se adaugă pe urmă că, în ciuda defensivei de până atunci, care se califică de glorioasă, singura „garanție de siguranță pentru teritoriul românesc“ e într'o alipire la „sistemul strategic“ general. Dar intervine din nou mustrarea pentru că, în ciuda „comunității de scop“ și a „simpatiilor tradiționale care unesc Rusia și România“, a „numeroaselor

¹ *Ibid.*, pp. 74-5. Ajutorul lui Gorciacov, Giers, încercă o îndulcire; *ibid.*, pp. 75-6. Ghica deslușia că și la cartierul-general se cerea conducerea supremă a Marelui Duce.

semne de încredere și bunăvoință pe care Rusia le-a dat în trecut și chiar acum în urmă¹, acest Guvern al României refuză „avantajele materiale și politice“ care i se oferiau. *Cum Țarul stă să vie în România*, se cerea imediată alegere între abținerea militară și încadrarea în planul rusesc¹.

Guvernul, astfel acusat, nu reacționează, dar Domnul, revenit la Ploești imediat, la 19, participă la un Consiliu de războiu prezidat de Marele Duce și, arătând din nou dorința de colaborare, pune iarăși condiția unui sector separat, în care, la Vidin, să lucreze el însuși cu armata sa². Și Kogălniceanu, care vedea în acțiunea militară și mijlocul de a se apăra de intrigi Coroana, comunica la Viena același plan de neapărată intervenire autonomă în războiu³. Și i se răspundea că, dacă totuși ar fi să se petreacă așa ceva, cu toate sfaturile contrare, *România ar trebui să se uite spre Dobrogea ca răsplată la pace: încă de atunci decî i se interzicea*, fără ca Bălăceanu s'o înțeleagă, întinderea în aceste părți vidinene, unde Austro-Ungaria-și păstra interesele⁴.

După mai multe vizite de Mari Duci și alte rude rusești, se anunța în sfârșit sosirea apropiată a Țarului, pe care și Brătianu și Kogălniceanu merseră să-l întâmpine la Prut, Domnul însuși, față de care Rusia nu voia să se angajeze prea mult, ca față de șeful unui Stat liber, fiind rugat să nu îndeplinească această datorie. Când, după trecerea lui Alexandru al II-lea prin Iași și visita lui la Brăila, Carol I-iu mersese să vadă pe puternicul său oaspete la Ploești, unde nu-l primi măcar Marele Duce, ci numai membrii mai tineri ai familiei imperiale și puțin prietenosul Gorciacov, el întâmpină, la acela care nu-l recunoștea nici ca aliat, nici ca Suveran și care de aceia purta numai ordinul Hohenzollern, onorurile, inclusiv revista trupelor imperiale, care erau datorite prințului prusian. În zădar se aduse înainte chestia colaborației, *cerută formal de Marele Duce*, a independenței chiar, și se prezintă un raport asupra acestei armate românești care nu se primia ca o formațiune deosebită. I se vorbi doar de raporturile oștilor rusești

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 167-9.

² *Ibid.*

³ *Corr. dipl.*, 20, 30 Iunie.

⁴ *Ibid.*, 3 Iulie.

că „populația“. Se căpăta numai făgăduiala că această campanie rusească nu va aduce decât „bine“ României, care „dă-torește din trecut mult Rusiei“¹

La București, Alexandru al II-lea apăru numai din datorie de politeță și pentru a presinta omagiile sale Doamnei, nepoată a Marii Ducese Elena. Rosetti, primar, putu să-i vorbească de „Statul complet independent“ și liber, de „puternica garanție pentru viitor“. Palidul monarh privi cu îngrijorare demonstrațiile unei „populații“ care-l credea venit ca să recunoască țara neatârnată, ca s'o onoreze și s'o asigure. Când Doamna întovărăși pe soțul ei într'o nouă vizită a lui la Ploești, Țarul ieși la gară și se opri, la plecarea oaspeților, înaintea vagonului domnesc².

Din hotărîrea, impusă de Gorciacov și aprobată de Ignatiev, cari jură primiți amândoi de Domn, unul la Ploești, altul la București, nu se ieși cătuși de puțin. Înțelegere cu Rusia, directă, deplină, pe basa independenței. Nicio invitație la o colaborație, pe care cartierul-general n'avuse chemarea s'o ofere, și Marele Duce Nicolae, care mai apăru la București ca și Țarul însuși, se supuse năcăjiciei și îndărătnicului bătrân, care, de altfel, se făcea ridicul la peste optzeci de ani curtenind actrițele prin grădinile publice: Gorciacov, apăsând că Rusiei îi trebuie brațul Chilei, afirma încă odată hotărîrea de a se anexa Basarabia.

Peste câteva zile Alexandru al II-lea privia trecerea trupelor sale pe la Brăila în Dobrogea și, ceva mai târziu, după simularea altei treceri la Giurgiu, se întindeau pontoanele la Zimnicea pentru a începe campania încrezătoare, grăbită și rău condusă, în inimă însăși a Bulgariei.

Carol I-iu, atât de brutal jignit și lăsat în nesiguranță, consimți să-și aducă din Oltenia trupe care să păzească malul stâng până la Flămânda. El, care mersese la Brăila să cerceteze podul rusesc, îngădui ca tunurile românești să ajute pe Ruși la bombardarea Nicopolei. I se cerea, dar nu de comandantul

¹ *Aus dem Leben*, III.

² După *Aus dem Leben*, III, și corespondențe străine, în Iorga, *Războiul*, pp. 113-4.

în șef însuși și direct, ci de cercurile militare rusești, să reție prin trecerea Dunării pe Osman-Pașa de la Vidin, care comanda forțe importante, dar al cărui geniu strategic nu era încă bănuț. Se invocau înțelegeri verbale, care nicio-dată nu existaseră¹. Când Marele Duce, care nu pomenia în rapoartele sale oficiale de ajutorul românesc, pe care-l ceruse, se găsi atât de departe ca vechea capitală bulgărească a Târnovei cu prea puține trupe ca să se îndrepte într'o fulgerătoare ofensivă spre Balcani, unde înaintase, cu Moștenitorul rus, iutele Gurco, prin „ordin“ trimes generalului Krüdener el ceru Românilor să ocupe, fără să fi existat vre-o convenție sau măcar acea înțelegere verbală, Nicopolul și să păzească pe jenanții prizonieri turci.

Aceiași mișcare de mândrie ofensată se produse și la Domn și la Kogălniceanu, cari dăduură instrucțiile convenite comandantului trupelor din acest sector, generalul Manu. Rușii fură mirați, ei cari veniau „să libereze“ și pe Bulgari, după ce liberaseră pe Români și pe Sârbi“, când li se răspunse că „armata română nu păzește prizonieri pe cari nu i-a făcut“².

Se produse atunci un conflict nu numai între diplomația rusească, ci și Marele Duce și Țar, de o parte, și Guvernul român, ba chiar Domnul, de alta, mergându-se până la acușafia că Români provoacă desastrul amenințator al armatei rusești, așa de sigură de sine, pe care Osman, prin coborirea sa neașteptată, o încremenise la Plevna, crezându-se că ar putea s'o răspingă până la Dunăre, ba chiar dincolo de dânsa.

În Guvernul însuși era însă o complectă desorientare. Kogălniceanu alerga la Viena pentru a cere personal garanții lui Andrassy. El protesta chiar contra hotăririi pe care o luase Domnul, a cărui politică personală era dușă supt acoperirea unor necesități militare asupra cărora el singur ar avea dreptul de a decide³, de a îngădui generalului Manu să ocupe Nico-

¹ Generalul R. Rosetti, o. c., pp. 77-8.

² *Aus dem Leben*, III; *Corr. dipl.*, n-le 597, 606. Cf. Iorga, *Războiul*, pp. 119-20. V. și *La guerre russo-turque d'après des documents inédits*. Cf. *Corr. dipl.*, no. 597. Intervenise pe lângă el, telegrafic, P. Grădișteanu; *ibid.*, no. 605. Cf. și *ibid.*, și August. Apoi *Nouvelle Revue*, 1880, p. 502.

³ *Ibid.*

polul¹. Temându-se de efectul ce va produce această hotărîre, pe care el n'o voise și n'o aștepta, ministrul întreba dacă, măcar, „cererea imperială a fost făcută verbal sau înscris“, adăugind că, „în orice cas, toate piesele privitoare la aceasta, trebuie să fie cu grijă păstrate“². Și i se răspundea de Domn că trecerea, care nu era cea avută în vedere, — adecă prin Oltenia, în alte condiții tehnice —, s'a făcut numai „după insuccesul“ (*revers*) Rușilor, cari au întâlnit forțe superioare la Plevna și după stăruințele personale ale Impăratului“³. Astfel, oarecum asigurat, Kogălniceanu anunța unuia din agenții români că ea s'a executat măcar supt stegul românesc și în sunetele imnului național român⁴.

Dar vechiul plan al acțiunii isolate în sectorul Vidin, ca apărare a aripii drepte rusești, era să cadă complect peste câteva zile, — o împingere în această parte, pentru care se va întâmpina din nou, și în chipul cel mai imperios, opoziția austro-ungară, având a se produce numai foarte târziu, spre sfârșitul campaniei pe care *intervenția românească o salvasc*. În adevăr, la Plevna, formidabil întărită, cu o adâncă pricepere, de Osman-Pașa, nu era numai un trecător „insucces“, ci *amenințarea unei catastrofe, cu toate consecințele ce putea să aibă pentru România ea însăși*⁵.

La 19 Iulie, notele lui Carol I-iu înseamnă că Brătianu era pentru o acțiune complectă dincolo de Dunăre, numai astfel putând să se înlătore primejdia ce amenința România însăși. În adevăr, pe când trupe rusești în debandadă se îmbulziau

¹ *Corr. dipl.*, n-le 600, 610.

² *Ibid.*, no. 601.

³ *Ibid.*, no. 611.

⁴ *Ibid.*, no. 612.

⁵ Iorga, *Războiul*, p. 121 și urm. Pentru toate amănunțele, mai ales cartea, citată, a lui Anton Springer, *Der russisch-türkische Krieg 1877-1878 in Europa*, Viena, 1891, mai multe volume. Același publicase la 1880 un studiu *Der russisch-türkische Krieg*, după documente inedite, și acestui studiu îi răspunde articolul din *Nouvelle Revue*, pe care Springer (*o. c.*, I, p. 139, nota) îl atribuia inițiativei ministrului de Război rus Miliutin și redactării lui Jomini și a generalului Obrucev,

spre podul de la Zimnicea și Țarul însuși, care era la Biela-Slatina, se pregătea de plecare, pe când prizonierii turci erau socotiți ca niște bașbuzuci în ofensivă¹, Marele Duce, gata, ca totdeauna, de retractări îndată după ce ar trece momentul de primejdie, ceru neapărat lui Carol I-iu, căci „Turcii, grămădind cele mai mari forțe la Plevna, ne prăpădesc“ (*nous abîment*), „să facă fusiune, demonstrație“, ce vrea, și, „dacă se poate, trecerea Dunării pe care dorește a o face între Jiu și Corabia“. Numai prin această „demonstrație“ „și s'ar ușura lui mișcările“². Domnul mai nutrind îndoieli și dorind o nouă învoială, primul ministru avea dreptate să spuie că, în dispoziția din acel moment a diplomației rusești, pe care totuși o influența situația armatei, și ea cerea, la rândul ei, concursul românesc³, s'ar putea reveni asupra acestei formule de asigurare pe care el credea s'o aibă în actul de la 4 April⁴.

Deocamdată se întăriră trupele de la Nicopol, ca să poată rezista la un eventual atac turcesc. Cum generalul Manu promise ordinul de a întări garnisoana din Nicopole și refuzase⁵, pentru a da o satisfacție Rușilor, el trecu deci la comanda artileriei și generalul Al. Angelescu îi luă locul.

Situația se schimbă însă la Plevna, panica putând să fie răpede oprită. Îndată se reveni la vechea atitudine de neîncredere și despreț față de ajutorul românesc. Pe când Carol I-iu înștiința pe Marele Duce că se pregătește să intervie cu 30.000 de oameni „pentru a lua într'o sforțare comună Plevna“⁶, la Ruși se punea acum temeiul pe cele șase divizii așteptate din Rusia, avându-se în perspectivă și colaborarea, până atunci răspinsă, a Sârbilor; pentru moment chiar se promitea concurs *Românilor*, dacă ei trec Dunărea, și se specifica anume *la ce unități rusești se vor adăugi ei*; Țarul

¹ Anton Springer, *o. c.*, III, p. 87.

² *Aus dem Leben*, III, p. 212, cu punerea punctului numai la „cette démonstration“.

³ *Ibid.*, p. 207, scrisoare a Doamnei, căreia Gorciacov îi spunea cu mojie: „tot nu sânt răniți români“?. O ironie asupra artileriei românești; *ibid.*, p. 209.

⁴ *Ibid.*, pp. 212-3.

⁵ *Corr. dipl.*, 4 August; *Războiul*, pp. 126, 214-5.

⁶ *Aus dem Leben*, III, pp. 218-9.

N. Grigorescu: Dörobantul

1870

vorbă numai de un „eșec“ trecător, care fusese reparat¹. Trupele românești apăreau într-o nouă telegramă a Marelui Duce ca un concurs oferit stăruitor de Carol I-iu fără să se fi simțit în adevăr nevoie de dânsul și se încerca și unde s'ar putea racorda, tot la Nicopole, cu trupele rusești².

Firește că Domnul român rămase la ideia acțiunii separate³. Dar iată că și armata Moștenitorului, care înaintase biruitoare prin pasul Șipca, se găsi în fața unei energice contra-ofensive turcești, care o sili la retragere. Anumite mișcări ale lui Osman făceau să se creadă într-o acțiune concertată a celor trei armate turcești. Nu numai Nicolae Alexandrovici, dar și Țarul, repetând că României „nu-i va părea rău“, — și de teama clausei basarabene nu se ceru ceva scris⁴ —, admiteau acum „individualitatea“ armatei românești: ea va putea trece, afară de cavalerie, pentru motive tehnice, pe la Siliștioara-Corabia, unde se făcuseră, cu o răpezițiune admirată, pregătirile podului. O nouă telegramă a Marelui Duce⁵ semnala „învierșunarea“ Turcilor în Balcani și grăbia trecerea Românilor⁶. Și, când Carol I-iu veni la cartierul general pentru ultimele măsuri, *comanda armatei de operație comună îi fu oferită*.

Din acel moment, *toată baza osebită de acțiune se părăsi*. Suveranul, măgulit personal, era sprijinit și pe o evidentă necesitate militară⁷. O nouă înfrângere rusească arăta cât de necesară era și din punctul de vedere românesc grabnica intervenire. Lui Kogălniceanu nu-i rămânea decât să regrete că Guvernul n'a avut în această decisiune nicio parte; rostul lui era numai să redacteze frumoasa proclamație și să îndreptățească o decisiune pe care n'o voise⁸.

¹ *Ibid.*, pp. 221-2; *Charles I-er*, II, pp. 890-2.

² *Ibid.*

³ *Aus dem Leben*, III; *Charles I-er*, pp. 894-8.

⁴ *Corr. dipl.*, la aceste date.

⁵ Mai târziu Kogălniceanu asigura că el, care aflase la Viena de înțelegerea de la Reichstadt, nu făcea decât să tot întrebe: „Dar Basarabia?“; Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 177.

⁶ Aceleași izvoare; *Aus dem Leben*, III, pp. 230-1.

⁷ *Corr. dipl.*, la aceste date.

⁸ *Aus dem Leben*, III; *Charles I-er*, la această dată.

Apoi, fără a se fi luat nicio nouă garanție¹, ci numai după cuvântul dat pentru a doua oară de Împăratul amenințat și prins de descurajare, — stăruințele Marelui Duce deveniseră tot mai grăbite², — *oștile românești trecură, pentru întâia oară din zilele lui Mihai Viteazul, la trei secole de distanță, Dunărea la Corabia, pentru o mare ofensivă* (30 August).

Cercetările cele mai nouă asupra acestui războiu cu multe peripecții arată ce frumoasă fuseseră în defensivă, de-a lungul Dunării, atitudinea acestor ostași tineri. Pretutindeni artileria turcească fusese redusă la tăcere. Vase dușmane fuseseră lovite și silite să fugă, insulele dunărene erau ocupate, hotarul se asigurase; doar dacă puștile Dreyse ale dorobanților se dovediseră, în lupta la distanță, inferioare celor Martiny, de tip nou, ale Turcilor³. Cele mai moderne sisteme de lucrări defensive fuseseră întrebuințate de soldați cari știau să lucreze cu sapa și lopata.

Un „ofițer superior“ frances are, în 1878, această judecată despre valoarea armatei românești, care i se pare totuși „mai asemenea cu o miliție decât cu o armată permanentă“: „această miliție era bine pregătită, armată, echipată și destul de exercitată; cadrele singure-i lipsiau; dar cea mai mare parte dintre oamenii cari o compuneau aveau acel instinct războinic și acea inteligență naturală care sânt caracterele osebitoare ale raselor latine și care pot produce mari și roditoare urmări“⁴.

De la început chiar, pe lângă ce putea aduce această mică armată, a cărei superioritate ca armament, ca disciplină și avânt fu semnalată imediat de toți corespondenții militari, ajutorul în sine ridică moralul, atât de scăzut, cu toate bravadele unui Scobelev, figură de legendă și de aventuri, al Rușilor⁵. „Mulți dintre ofițerii ruși își arătau speranța că intrarea în acțiune a armatei române, care fusese salutată așa de măgulitor de către Țar, va întoarce nenorocirea care începuse a

¹ V. și Anton Springer, o. c., II, p. 195 și urm.

² *Aus dem Leben*, III, la 19 August st. v.

³ Anton Springer, o. c., I, p. 68.

⁴ *Un officier supérieur, La guerre en Orient (1875-1878)*, Paris 1878, p. 207.

⁵ Iorga, *Războiul*, p. 137 și urm.

urmări armele rusești, că Românii vor aduce cu ei un fel de vrajă“. In aceiași măsură scădea steaua lui Ignatiev, ale cărui știri false erau socotite ca motivul de căpetenie al nenorocirii¹.

Această frumoasă armată nouă de 30.000 de oameni, — Turcii nu aveau mult mai mult, iar Rușii 65.000, — trebuia să fie sacrificată, împotriva observațiilor lui Carol I-ii, a cărui comandă era socotită, trebui² s'o recunoaștem, ca mai mult onorifică, dorinții Marelui Duce și a ofițerilor ruși, stăpâniți de experiență, aici deficitară, a generalului Zotov, de a oferi ca dar Țarului, de ziua Sfântului Alexandru, această fiară în sfârșit pusă la pământ: Plevna.

Așa se dădu la Grivița², pe cea mai nepotrivită vreme, de noroiu și negură, înaintea unor redute incomplet recunoscute, eroica luptă de la 30 August. Cu ofițerii în frunte, Ipătescu, Grozea, Valter Mărăcineanu, Poienaru, Voinescu, se luptă cu înviersunare, îngrămădind morții, pentru câștigarea acelor șanțuri blăstămate; seara, se putea aduce prinos Impăratului, o clipă prins iarăși de panică și desprețuind pe acești viteji țărani, reduta no. 1, scăldată în sânge³.

Generalul Ghica, martur al acestor efortări supraomenești pentru atingerea unui scop nesocotit, scria, peste trei zile: „Niciodată, niciodată nu m'aș fi așteptat să văd o astfel de desfășurare de eroism“⁴.

¹ Anton Springer, *l. c.*, p. 85.

² Bătălia începuse prin înaintările pe teren, îndată fortificate, încă de la 8 Septembre st. n., trei zile înainte de asalt. Pentru partea personală de îndemn a Domnului către vânătorii opriți o clipă de greutatea sarcinii lor, v. discursul lui Carol I-ii la 30 August 1878, în *Treizeci de ani de Domnie*, I, p. 507. Pentru neizbânda imprudentelor acțiuni ale lui Scobelev, Anton Springer, *l. c.*, pp. 58, 62, 99 și urm.

³ Cf. *ibid.*, IV, p. 20 și urm.; pentru lupta însăși de la Grivița, p. 123 și urm.; Muzaffer-Pașa, *Défense de Plevna*; notele corespondenților, în Iorga, *Războiul*, p. 135 și urm. O nouă informație în cartea marchisului de Grammez de Wardes, *La Guerre Russo-Turque 1877-1878*.

⁴ Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 85. Pentru motivele neizbândeii parțiale, lipsa de recunoaștere, generalul R. Rosetti, *Jurnal de operațiuni al diviziei de infanterie de rezervă, 23 Maiu 1877-29 Iulie 1878*, București 1929, pp. 25-6. Acolo și pentru celelalte acțiuni. Mai ales pentru luptele de la Rahova. E un izvor din cele mai importante.

Dovada, care era necesară, a valorii acestei oștiri, atâta vreme neținută în samă, fusese astfel făcută. Dorobanții și infanteria de linie¹ erau tot așa de adevărați ostași ca și cei mai buni din vechile trupe rusești pe care le ducea la un sigur măcel nebunia eroică a lui Scobelev. Jertfa, pe care nu și-o ascunsese Carol I-iu, însemna *consolidarea morală a Statului român*. El se putea mândri și cu aceia că unei mari oștiri deprinse prea mult cu loviturile îndrăznețe i-a impus migăloasele măsuri de precauțiune pe care le învățase el ca tânăr ofițer în războiul danes: pregătirea prin artilerie și continua ei susținere a asalturilor, întrebuintarea acoperirii prin șanțuri, ocrotirea prin fascine și gabioane².

Ca acțiuni politice trebuie să se considere, din moment ce, de la început, trebuise părăsit planul unei campanii românești în față cu Oltenia, și poate în vederea unei extensiuni teritoriale, care trebuia să întâmpine și gelosia Sârbilor și împotrivirea decisivă a lui Andrassy, tot ce urmă, la Plevna și în jurul Plevnei, de-a lungul acelor două lumi de mucenicie, în toamna mucedă și rece, până la predarea eroicului comandant turc.

După atacurile turcești asupra redutei acum cucerite (2, 3, 4 Septembrie³), un nou atac la Grivița, contra redutei no. 2, care nu putuse fi cucerită, se dădu la 6 Septembrie st. v., pentru ca silințele desperate ale infanteriei românești să se lovească de o apărare în tranșee perfect organizată, cu tragerea în etaje⁴. Osman își pângări gloria neîngăduind, nu

¹ V. aprecierea lui Anton Springer, *l. c.*, pp. 47-8.

² Pe locul sângeroasei bătălii fusese o populație românească, precum o arată numele satului Bulgăreni.

³ *Ibid.*, pp. 174-5. Se laudă marile lucrări făcute de Români în acest timp; *ibid.*, pp. 175-6. Se fac redutele „Alexandru“ și „Verbița“, și se încep alte două. O proclamație a Domnului, care amintea pe Mihai Viteazul, înaintea statuii din București a căruia se așezau tunurile luate la 30 August, înălță moralul trupelor gata de an nou asalt.

⁴ *Ibid.*, p. 178 și urm.: „Die rumänischen Soldaten machten die heldenmüthigsten Austrengungen; doch umsonst; sie wurden von der Uebermacht erdrückt“; p. 179. Colonelul Sachelarie merge până la ultima încordare a unor trupe crud decimate. El chemase pentru o nouă încercare pe Ruși, când Domnul opri o vărsare de sânge

numai căutarea răniților, pentru că, apropiindu-se prea mult de liniile turcești, i s'ar putea vădi sistemul de apărare, dar nici măcar înmormântarea miilor de morți rămași pe ultimul câmp de luptă¹.

În acest timp Zotov era pentru o retragere dincolo de Osmă, ceea ce fu combatut de Domnul român, ca și de ministrul de Războiu rus, cari recunoșteau nereușita asaltului și propuneau în jurul Plevnei, cu ajutorul gărzii imperiale, care se aștepta, — și ea trecu prin București, împotriva prevederilor convenției —, acel „colan de oțel” de care, în legătură însă numai cu Grivița, vorbește Alecsandri, în poemele de glorie înțarziată a războiului. Țarul primi planul, de mult alcătuit și sprijinit stătornic, al lui Carol I-iu². Chemat ca vechiu specialist din timpul Crimeii, bătrânul general Todleben recomandă și el același sistem.

Se începu deci interminabilul asediu, Marele Duce trebuind să ceară prin Domnul român ca Rușii lui Imeretinschi Caucasianul să se retranseze ca și Românii³. Cea mai competentă autoritate militară recunoaște *neconținuta acțiune tehnică a unei oștiri care n'a cunoscut o clipă de odihnă*⁴.

În aceste împrejurări, de fapt unitatea de comandă se desfăcuse, de și Marele Duce dădea și mai târziu lui Carol I-iu îndrumări pentru păstrarea pozițiilor. *Armata românească lucra de sine, cu cartierul ei deosebit*, în fața aceluia al lui Zotov, care se întâlnea numai la Consiliile de Războiu cu Domnul român⁵. Odată, generalul Crâlov primi de la cei doi șefi, rus și român, ordine opuse, și firește el urmă pe al lui Zotov⁶.

---

fără folos. V. și raportul lui Zotov; *ibid.*, pp. 181-2. Noile lucrări de apărare românești; *ibid.*, p. 188. Incercarea de ofensivă la Opanez; *ibid.*, pp. 192-3, 212, 216.

¹ *Ibid.*, p. 61.

² *Ibid.*, pp. 167-8.

³ *Ibid.*, p. 173.

⁴ Serviciile cavaleriei românești, oricând gata de luptă; *ibid.*, pp. 195-6. Cf. și *ibid.*, p. 197 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 266-7. Păreră generalului Curopatchin, în 1883, asupra lui Carol I-iu; *ibid.*, p. 332.

⁶ *Ibid.*, V, p. 34-5 (la 10 Septembrie). De la început generalii ruși fuseseră nemulțămiiți de comanda supremă a Domnului român; Generalul R. Rosetti, o. c., p. 81, no. cxii: „piètre mine”.

Osman-Pașa voia încă în Octombrie să se retragă spre Orhanie, dar i se trimise de la Constantinopol, unde și operațiile militare erau conduse de ignorantul ginere al Sultanului, ordinul de a rămânea cu orice preț în Plevna¹. Luptele continuară deci, și în cursul lor se observă extraordinara rezistență a Românilor în tranșeele lor umede și în curând înghețate de o iarnă timpurie. Orice încercare de a-i scoate din pozițiile lor rămase zădarnică².

„Puternicele lucrări făcute de Români în curs de o lună ținuseră zi și noapte de pază (*in Athem*) pe dușman de la 13 Septembrie înainte“, spune un judecător competent, pe care nu-l impresionau numai asalturile. Întăriturile erau vizitate și de Ruși și de străini: după prințul Arnulf de Bavaria, și Țarul se expuse în ele și primi de la Carol I-iu medalia pentru bravură³. Aceasta de și până la luptători nu ajungeau nici manifestațiile aranjate la București pentru o biruință de sigur mult exagerată, nici criticile amare prin care, arătându-se, în impresionanta formă a simțitelor articole din condeiul lui Eminescu, adâncă lor miserie, se cerea darea în judecată a lui Brătianu pentru că, împotriva Constituției, a îngăduit, în condiții defavorabile, trecerea Dunării⁴. Nu se ținea samă în această judecare așa de severă a stării de lucruri într-o admirabilă oștire care trecea astfel prin toate încercările de la un îndărătnic și necruțător dușman și de la o sălbatec de neprielnică natură, nici de acea exemplară organizare a serviciului sanitar, care se datoră priceperii și puterii de muncă a doctorului Davila⁵.

Un nou atac la Grivița se produsé la 7 Octombrie⁶. Se

¹ Anton Springer, *o. c.*, V, pp. 19, 204-5.

² *Ibid.*, p. 34.

³ *Ibid.*, p. 35.

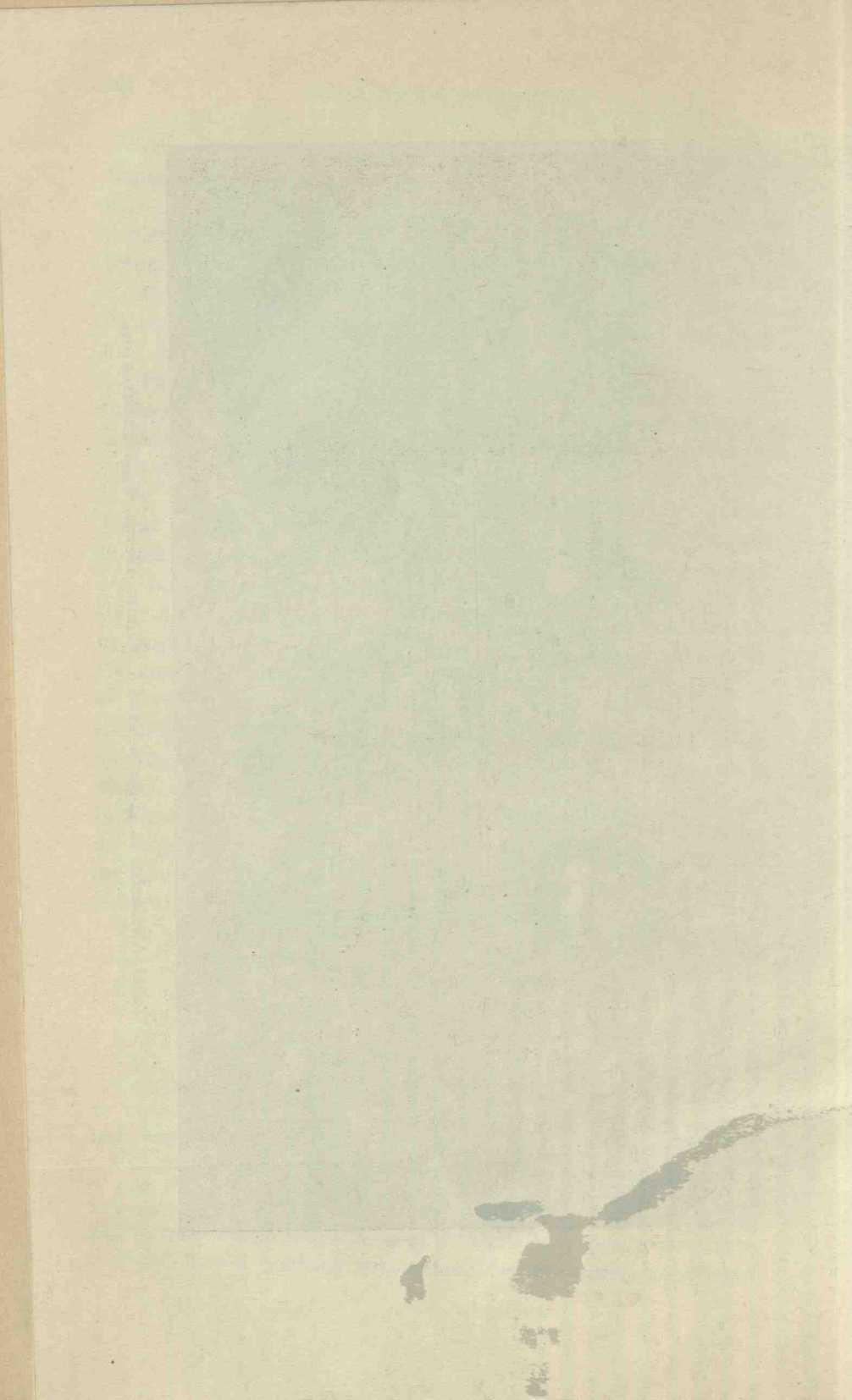
⁴ Iorga, *Războiul*.

⁵ Anton Springer, *o. c.*, V, pp. 34-5. Același autor apără pe Români de invinuirea din partea Rușilor că nu vreau să încerce un nou atac solemn contra redutei Grivița no. 2; *ibid.*, p. 35.

⁶ Și generalul Ghica îl recunoaște ca util; Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 93. El credea că Domnul a lucrat ușuratec, supt sugestiiuni rusești, și că neizbânda, ar putea să demoralizeze trupele; *ibid.* În altă lucrare, *Partea luată de armata română în războiul 1877-1878*, generalul Rosetti arată că armata însăși ceruse această nouă încer-

Țarul Alexandru al II-lea și Carol I înaintea Plevnei după un desen rus

câștigă ucigătoarea întăritură, dar în urmarea luptelor de noapte ea fu reluată de Turci¹. Armata rusească, în schimb, fu întărită în curând prin sosirea celor 70.000 de oameni ai gărzii imperiale.

Ajutorul românesc nu mai era așa de folositor. Înainte de sfârșitul lui Octombrie, Plevna era închisă din toate părțile. Mari succese recente îngăduiau Marelui Duce Nicolae să ceară, în numele umanității, capitularea eroicului apărător al glorioasei cetăți de foc. I se răspunse că până atunci în toate întâlnirile trupele turcești au avut conștiința că sânt biruitoare, ceea ce a provocat actul desperat al chemării gardei. „Răspunderea sângelui vărsat cade asupra celor cari au provocat războiul².”

Un Englez, care cunoștea locurile și oamenii va scrie, ceva mai târziu: „Bulgaria, de când există, n'a produs cantitatea mărimii de suflet ce se exală în'r'o singură zi înaintea Plevnei³.”

Se căută, în așteptarea capitulației care nu putea să întârzie prea mult, izbânda pe alte puncte, și astfel, în Novembre, Românii, uniți cu trupele rusești ale generalului Mayendorf, luă Rahova⁴. Generalul Lupu și colonelul Slăniceanu fură ajutați în paza Dunării de maiorul Dumitrescu-Maică. Cu toată apărarea îndârjită a Turcilor, ei trebuiră să se retragă. În această retragere, vitejia fără păreche a căpitanului Merisescu a însemnat unul din cele mai măndre momente ale campaniei românești⁵.

Se relua apoi spre Vidin ofensiva pregătită la început și pe care împrejurarile o împiedecară. Turcii aveau încă în

---

care. Ghica socoate că vitejia soldaților a fost rău condusă de ofițeri, ei înșiși tot așa de viteji. Asalturile se dau fără acoperire, pieptiș și descoperit. La Teliș fără asalt Ruso-Românii au un succes deplin, *Cor. Iancu Ghica*, p. 95.

¹ Anton Springer, *l. c.*, pp. 53 și urm., 163.

² *Ibid.*, VI, pp. 23-4.

³ Blaramberg, *o. c.*, p. 120.

⁴ Anton Springer, *l. c.*, p. 172 și urm.

⁵ Generalul Ghica socoate că și conducerea operației de Slăniceanu a fost insuficientă; Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 112. Aspra critică a acestuia, căruia i-a scăpat garnizoana turcească. Dar el găsește că politicește era necesar să fie o cetate luată numai de Români. Cf. notele generalului Cotruș și scrisoarea publicată în revista *Cuget Clar* pe 1938.

această regiune până la 15.000 de oameni. „Pălăncile“ din cale fură ocupate.

În acest timp Osman-Pașa preferă să isprăvească luptând pentru o ieșire pe care probabil n'o credea cu putință. Ea se încercă la 28 Novembre st. v. cu mase mari.

La înfruntarea ei Români își avură partea lor osebită, dar firește rolul lor, cu numărul covârșitor al Rușilor, trebuia să fie foarte redus. Către generalul Cerchez se adresară însă Bulgarii din oraș, cerând să fie ocrotiți împotriva elementelor de jaf, și astfel soldați români intrară cei d'întăiu în Plevna¹. În același timp se atacau redutele al căror foc nu încetase; se începu urmărirea Turcilor în retragere, provocând totala rupere a rândurilor și ridicarea steagurilor albe. Dintr'o redută românească putu să vadă Țarul desăvârșirea victoriei². Osman însuși fu rănit la picior în momentul când căuta să revie spre redutele încă păstrate ale teribilului său cuib, și astfel ultima resursă a priceperii sale ostășești căzu.

El chemă deci din trăsura suferințelor sale pe colonelul Cerchez, și acesta răspunse la întrebările eroului turc că va cere condițiile pentru capitulare de la Dominul său ca șef al operațiilor³. Dar doi generali ruși se presintară îndată, și unuia dintre dânsii îi întinse Osman sabia de onoare a capitulației celor 40.000 de oameni ai armatei sale⁴. Conducătorul călărași, cărora li urmau ulani ruși, comandantul suprem fu adus înaintea grupului de ofițeri superiori în fruntea cărora Carol I-iu stătea lângă Marele Duce. Țarul ținu să recunoască partea avută de Dominul român în această așa de scump plătită ispravă, decisivă pentru întreaga soartă a războiului. Când se restituî de Alexandru al II-lea sabia lui Osman, el mulțămî, pentru ovațiile lor, ofițerilor ruși și români.

Printr'o scrisoare plină de recunoaștere pentru partea românească în acțiunea „trupelor aliate“, Țarul conferia lui

¹ Generalul Cernat li asigură o parte principală în zădărnicierea ieșirii; Ioan C. Brătianu, l. c., p. 142, no. 72. V. scrisoarea lui Todleben, publicată de d. I. Nistor, în Mem. Ac. Rom., 1933, și de N. Iorga, în Rev. Ist., April-Iunie 1939.

² Anton Springer, l. c., pp. 210-1.

³ Generalul Ghica regreta că venirea Marelui Duce împiedeca o capitulare înaintea lui Carol I-iu ca șef suprem; generalul R. Rosetti, o. c., p. 98.

⁴ Anton Springer, l. c., pp. 214-5. Scena și în Hans Kraemer, Das XIX. Jahrhundert in Wort und Bild, f. an, III, la pagina 28.

N. Grigorescu : Lupta de la Smârdan

Carol I-iu Ordinului Sf. Andrei cu spade; Marele Duce vorbia de „operațiile armatei ruso-române“ și, în cuvintele cele mai măgulitoare pentru ruda sa, recunoștea că „strălucitele rezultate care s'au câștigat înaintea Plevnei sânt datorite în mare parte cooperației vitezei oștiri românești“; „frăția de arme a armatei rusești și românești a legat noi raporturi între cele două popoare“¹.

După căderea Plevnei, Români, urmând ideia sectorului osebit, se îndreptară contra Vidinului, care putu să reziste însă până la armistițiu; nu putea fi vorba de întovărășirea armatei rusești în mersul ei, de acum sigur, dincolo de Balcani, spre Adrianopol și ispititoarea Capitală bizantină. Dar în această direcție ostașii lui Carol I-iu întâlneau, dacă nu pe Sârbi, reîntrați în acțiune, cărora li se asemnase linia Niș-Sofia, — dar colonelul Horvatovici oferia o colaborație, care fu refuzată² —, aspirațiile lor asupra acestei regiuni și pomenita opoziție austro-ungară. Totuși cetatea fu asediată, căderea ei având să se producă mai târziu numai, la armistițiu³. Până atunci maiorii Teleman, Ulescu și Stoilov, supt ordinele generalilor Cerchez și Haralambie, câștigară prin luptă grea întăriturile de la Smârdan. Cetatea Vidinului era bătută, de pe ambele maluri ale Dunării, din 150 de guri de foc.

Toate aceste operații anterioare fură privite de Ruși cu o neîncredere mergând până la dușmănie. Nelidov, credincios vechii sale antipatii, acusa în Decembre pe Români că pradă populația bulgărească în regiunile pe care le ocupaseră⁴. „Budarea“ între cele două armate, de care, de mult, vorbise Andrassy⁵, se prefăcea în dușmănia, înviață, a celor două politice.

Relațiile trebuiau să devie tot mai rele din cauza Basarabiei. Încă înainte de căderea Plevnei foile conservatoare, care-și continuau lupta cu Guvernul, puteau să anunțe că Rusia va cere neapărat, în ciuda serviciilor esențiale aduse de armata

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 377, 390.

² Anton Springer, *o. c.*, VII, p. 73. Pentru glumele răutăcioase ale prințului Milan despre decorațiile „ilustrului Zefirin“ (Carol I-iu, Eitel Zephyrin), generalul R. Rosetti, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVIII, 3, p. 80.

³ Anton Springer, *o. c.*, VII, pp. 274-51, 352 și urm.

⁴ *Ion C. Brătianu*, *l. c.*, pp. 145-6, no. 81.

⁵ *Ibid.*, pp. 131-2.

română, retrocedarea celor trei județe, aceasta în ciuda siguranței pe care o avea Domnul că o astfel de pretenție a fost înlăturată, părere pe care o păstră și după întoarcerea, grea pe o iarnă cumplită, străbătând drumuri sămănate cu cadavrele soldaților turci, mânași pe jos de păzitori tot așa de nenorociți, în Ianuar 1878¹. Informat la Viena de Andrásy, Kogălniceanu afirma în Noiembrie 1878 că de sigur teritoriul român va fi amputat și el știa că se și ieau măsurile de luare în stăpânire la Dunărea-de-jos². El căuta din nou în Austro-Ungaria un sprijin pentru rezistența de fapt, pentru care era gata. Refuzul fu absolut: Monarhia nu se va lăsa întrebuițată de Români contra Țarului. În desperarea care-l cuprinsese, ministrul de Externe român bătea la toate ușile, și la cele despre care putea fi sigur că nu i se vor deschide: la Londra, la Paris, ba chiar la Petersburg, unde se ceru sfatul lui Jomini, trimeșându-se acolo din nou generalul Ghica, așezat până atunci la cartierul-general împărătesc³. La trecerea Țarului prin București, toate măgulirile fură întrebuițate, nu numai pe lângă dânsul, ci și pe lângă Gorciacov și Ignatiev, a căror atitudine revenise la recea cruzime a începutului lor, ca și cum de atunci nu s'ar fi petrecut nimic. Din gura lui Alexandru al II-lea nici Brătianu, nici Domnul însuși nu putură culege altceva decât că România nu va trebui să regrete participarea ei la războiu și jertfele care i se recunosc pe deplin, dar, când se atinse chestia unei participări la negocierile de pace, se lunecă asupra acestei chestiuni⁴.

Se încercă trimeterea la Adrianopol, unde începuseră acele negocieri, fără înțelegerea ca Rușii, a unui ofițer superior român, colonelul Eraclie Arion, om de ispravă, priceput în ale războiului, dar care trebuia să fie total desorientat în meandrele diplomației și jignit în demnitatea sa de militar prin furișarea lui Nelidov, însărcinat cu conducerea acestor discuții, de la orice schimb de păreri. În scrisori desnădăjduite el arată tot zbuciumul său pentru a smulge un răspuns: căpătă doar pe acela că lucrurile se hotărăsc nu acolo, la cartierul general,

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 354, 440.

² *Charles I-er*, l. c., pp. 205, 209-10.

³ *Ibid.*, locurile arătate în Iorga, *Războiul*, pp. 148-9.

⁴ Iorga, *Corr. dipl.* la această dată; *Charles I-er*, l. c.

ci la Petersburg¹. Și alte argumente, pentru a li zice așa, se adăugiau: că se negociază doar cu Domnul, că, la 1870, Prusia a vorbit, la pace, în numele aliaților ei, că România-și va avea independența, despăgubiri, „o creștere de teritoriu“, dar în „amănunte“ nu se poate intra². Indată însă Gorciacov și Ignatiev interveniră cu cea mai brutală sinceritate, în numele unor drepturi incontestabile și unor interese care nu pot fi supuse discuției, și Ghica nu putea să anunțe la Petersburg decât că României independente trebuie să-i ajungă Dobrogea³. Se vorbea la ambasadele rusești din Apus, ca răspuns la pipăirile agenților, la care se adause influența și prestigiul personal al lui Ion Ghica⁴, de mai vechi amintiri ale luptelor rusești în aceste regiuni basarabene, a căror reluare, cerută neapărat de Țar, trebuie să pecetluiască dispariția clauzelor tratatului din Paris⁵. De altfel județele basarabene au fost cedate Moldovei dispărute și nu României, care încă nu exista. Acest nou Stat ar putea să trimeată și un delegat cu titlu consultativ la „conferința“ care va avea să se ocupe de situația europeană după încheierea păcii rusești, care se va iscăli lângă Constantinopol, la San-Stefano. A se adresa Puterilor, a cere neutralitatea Statului independent s'ar considera ca o ofensă intolerabilă adusă Impăratului însuși⁶. Iar Kogălniceanu mergea până acolo, încât el, care știa că niciun Guvern român nu s'ar putea prezenta cu o astfel de propunere ca a sfâșierii teritoriului, vorbind de „opinia publică“, de „conștiința umană“ jignită printr'o asemenea pretenție, cuteza să afirme că pentru atâta sânge vărsat peste Dunăre i s'ar fi convenit poporului

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 337, 379-80.

² Iorga, *Corr. dipl.*, la 10 Ianuar 1878.

³ V. și generalul R. Rosetti, *l. c.*, pp. 125-6.

⁴ Se dădea la Petersburg asigurarea că Ghica n'are nicio misiune oficială și că nu există nici misiunea, de care se vorbise, a lui Câmpineanu; *ibid.*, p. 127. Cf. și *Cartea Verde*, p. 35 și urm. Și totuși Câmpineanu a *avut-o*; Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 136, no. ci.

⁵ *Aus dem Leben*, III, pp. 446-7; *Charles I-er*, p. 432. Cf. *Aus dem Leben*, III, pp. 433-5. Cf. și *ibid.*, pp. 433-6, 447, 451-2, 459 și urm.; Iorga, *Corr. dipl.*, la 26 Ianuar 1878.

⁶ *Charles I-er*, *l. c.*, p. 447 și urm.

român „restituirea întregii provincii a Basarabiei, luată pe nedreptul la 1812“¹.

Și, în acest timp, ocupându-se de amănunte militare², Marele Duce nu vorbea nimic, asupra acestei intenții, Domnului însuși, care, din parte-i, se temea să întrebe. Acciași tăcere o păstra, foarte încurcat, Țarul, care trimetea o scrisoare prin Ignatiev, care fu silit să mărturisească adevărul lui Carol I-iu, și acesta păru mai zguduit decât decis să unească glasul său de indignare cu protestările lui Kogălniceanu, la care se adause îndată acea manifestare a Parlamentului care crea față de Ruși, hotărâți să nu cedeze, abisul³.

Pe când se făceau ultimele încercări, zădarnice, la Petersburg⁴, în țară, unde durerea ajunsese la culme și, din nenorocire, se găsia, la conservatori, prilejul bine venit pentru o mare acțiune de răsturnare a unui guvern, nu numai taxat de incapabil, dar de-a dreptul de criminal, Brătianu crezu că e mai bine ca îngrijorarea sufletească pentru Basarabia să fie adusă în Cameră de un membru al partidului, și cu această misiune fu însărcinat vechiul naționalist moldovean V. A. Urechia, Primul ministru îi răspunse la 26 Ianuar 1878, declarând că trebuie să treacă peste „cuvintele diplomatice“, căci, spunea el. Rusia n'a vorbit încă oficial, dar la presimțiri oficioase s'a răspuns, — textul declarației însă nu-l avea —, că „nici odată națiunea română nu va consimți, nu la cesiunea, dar nici chiar la schimbul unei părți din teritoriul său, fie măcar cu despăgubirile cele mai avantajoase“. „Când un proprietar mic“, un moșnean, spunea moșneanul de la Florica, „are o moșioară de la moșii lui rămasă, pe care fiecare străbun al lui a apărat-o și a asigurat-o prin sudoarea și chiar prin

¹ *Ibid.*, p. 460.

² Iorga, *Corr. dipl.*, no. 661.

³ *Aus dem Leben*, III, p. 457; *Charles I-er*, l. c., p. 465.

⁴ V. nobila explozie de durere a lui Kogălniceanu, în scrierea citată, a generalului R. Rosetti, p. 129 (14 Ianuar). Refusul absolut al lui Gorgiacov (16); *ibid.*, pp. 130-1, no. xcvi. *Cancelariul protesta și contra manifestațiilor venite din partea locuitorilor chiar ai celor trei județe*. Kogălniceanu acusa pe consulul rus de la Ismail că provoacă declarații în sens contrar; *ibid.*, p. 133. Se mobilisau divisiile rusești pe care Ghica le credea că ar putea fi menite acestei ocupații; *ibid.*, p. 131, no. xcvi.

sângele lui, acela iubește cu drept cuvânt pământul său și, orice schimb i s'ar propune, el niciodată nu va da mica lui moșioară pe acel schimb“.

Atingând nu numai „interesele“ adevărate ale Rusiei, dar și o „onoare“ care nu putea fi decât a Impăratului, și astfel jignirea, care se aștepta la Petersburg, se și produse¹, el își arăta adâncă părere de rău că n'a putut zguduï pe acei cari erau doar amicii și aliații patriei lui.

Ministrul român adăugia că, știind ce suflet are Țarul, acesta va simți, la „voacea unui popor întreg“, ceia ce nu atinge pe miniștrii lui. Cita pentru aceasta mărturia generalului Ghica la Poradim, când acesta a sfătuit pe ministru să nu aducă în discuție înaintea Suveranului rus ceia ce nu fusese niciodată o cerere a acestuia. Și, când se votă moțiunea contra ideii unei înstrăinări teritoriale, *Brătianu ceru să se încezeze procesul contra foștilor miniștri pentru ca să fie astăzi o deplină unitate românească în rezistența ce se hotărîse*². Senatul, unde vorbise Kogălniceanu, luă aceiași hotărîre, contrară propunerilor amenințătoare ale Rusiei.

Instrucții se dădură în acest sens agenților români în străinătate, și Gorciacov primi oficial înștiințarea despre refuzul României.

Peste patru zile condițiile înseși ale armistițiului, până atunci nesigure³, erau aduse în această Adunare de D. A. Sturdza. Pentru moment se cerea în străinătate un singur lucru: acea recunoaștere a independenței care ar fi permis, se credea, participarea la negociațiile păcii, închise până atunci între Ruși și Turci.

Circulara din 3/15 Februar a lui Kogălniceanu, după cea din 11 Ianuar, care privia numai relațiile cu Rușii⁴, se mărginea deci la explicația măsurii de a se proclama o independență care se cere acum admisă de Puteri, cu toate consecințele ei⁵. Dar nicăiri, și de data aceasta, nu se întâlnea un sprijin:

¹ Cf. *Corr. dipl.*, no. 660 și urm.

² Se vota, contra lui D. Ghica, „închiderea discuției“.

³ V. declarațiile de la 16 Ianuar ale lui Nelidov că „nimic n'a fost încheiat“; *Corr. dipl.*, no. 648.

⁴ *Ibid.*, pp. 306-7.

⁵ *Ibid.*, no. 678.

la Viena era numai grija de a nu se instala la Vidin Români, și firește nici Sârbii, cu cari, un moment, și printr'o intrigă rusească, păruse că se va ajunge la un conflict pentru acest teritoriu¹. La Berlin se făceau de la început greutăți pentru a se admite delegatul român². Guvernul frances păstra vechea atitudine, întru câtva îndulcită doar prin făgăduiala unui sprijin în viitor³, — care ni va lipsi.

În acest timp atitudinea Rușilor consista în a măguli pe Domn, căruia i se comunică încheierea păcii prin care Rușii căpătau Dobrogea „până în jos de Chiustenge“, ca să o ofere Românilor în locul județelor basarabene⁴, ca și cum acesta ar fi fost un motiv de mândră bucurie pentru Suveranul român⁵, și, tot de odată, în a ignora un Guvern socotit că insultase pe Țar: se mergea până acolo, încât se comanda de consulul Stuart serviciu la Mitropolie pentru tratatul de la San-Stefano⁶. O ultimă speranță făcea să se îndrepte la Petersburg întrebarea formală, mai mult o rugămintă, „în numele dreptății“, a jertfelor, a sângelui vărsat“, dacă în adevăr se va lua Basarabia⁷, unde, de altfel, începeau a se executa măsu-

¹ *Ibid.*, n-le 671-2.

² *Ibid.*, no. 683. Pentru delegat, stăruinți și la Petersburg; *ibid.*, no. 660.

³ *Ibid.*, no. 676.

⁴ La 13 Februar, în Cameră, I. Brătianu destăinuia că *i se oferise cândva Dobrogea fără independență sau independență fără Dobrogea*. După Plevna s'ar fi promis, cu independența, nu numai Dobrogea, dar și „cât vom vrea din Bulgaria“: „să ne întindem până unde vom voi; ni dau chiar cetățile de pe țărmul drept“. El apăra pe Kogălniceanu, care se informase asupra Dobrogii, că ar fi numit o comisiune pentru studierea ei. Domnul însuși l-a prezentat, în Memoriile sale, ca favorabil schimbului. *Nu e însă mai puțin adevărat că, încă la 18 Ianuar, Kogălniceanu se informa pe lângă Ghica dacă în Dobrogea oferită se cuprinde și Mangalia și chiar Silistra*; Generalul Rosetti, o. c., p. 132, no. xcviu; pp. 136-7, 139. Ignatiev pretindea că s'a cerut și Vidinul; *ibid.*, p. 138, no. ciii.

⁵ Kogălniceanu semnala însă o telegramă „imperativă“ a Marelui Duce către Domn; *ibid.*, p. 164, no. cxli. Cf. *Corr. dipl.*, n-le 702-3.

⁶ *Ibid.*, n-le 688, 705-6.

⁷ *Ibid.*, no. 689 (23 Februar).

rile de înstăpânire¹, fără a se aștepta „conferința“ de care Rusia credea că va putea să scape. Gorceacov ajungea să-și însușească părerea lui Nelidov că asigurarea din convenție privește numai încercările Turcilor de a sfâșia teritoriul românesc². Ca o demonstrație, se dădu de la București ordinul de a se retrage trupele din regiunea Vidinului, ceea ce din partea rusească se consideră numai ca o recunoaștere că România nu le mai poate întreține³.

În acest timp, unirea națională, cerută de șeful guvernului, nu se putea realiza. După D. A. Sturdza, Manolachi Costachi intra în luptă contra guvernului care, se spunea, adusese din nepriceperea lui catastrofa. În momentul crizei, Brătianu era dator să se apere contra lui Boerescu⁴, care vorbea „în numele tuturor nuanțelor partidului conservator“⁵. Și cu acest prilej, el risca asigurarea că „Rusia nu o să ne mai ia Basarabia“, citând și un articol din presa rusească, în care se arăta existența acolo, în Rusia, a unui curent contra retrocedării. Dacă el se gândia la părăsirea lui Kogălniceanu, asupra căruia era gata să arunce răspunderea încheierii convenției, Domnul fu prea loial față de ministrul său de Externe pentru a admite această desolidarisare⁶. *Dar Carol I-iu însuși ajunsese la părerea că nu se poate face nimic pentru Basarabia și că deci Rusia nu mai trebuie iritată pe această chestie*⁷.

Cu prilejul unei solemnități la Curte, Alexandru al II-lea amintea generalului Ghica „serviciile imense făcute de Rusia pentru România, sângele vărsat pentru dânsa“⁸.

În acest moment însă, în Mart 1878, se punea chestia, în

¹ *Ibid.*, no. 700.

² Generalul R. Rosetti, *o. c.*, p. 161, no. cxxxvii.

³ *Corr. dipl.*, n-le 690-3, 695.

⁴ Discursul din 13 Februar. Nota lui Kogălniceanu către Ignatiev fu oprită de Brătianu și imblânzită.

⁵ Camera, ședința pomenită.

⁶ *Aus dem Leben*, III, la 18 Februar și 8 Mart.

⁷ *Ibid.*, la 25 Februar.

⁸ Generalul R. Rosetti, *o. c.*, pp. 159-60. El opria pe Împărăteasă de a se informa asupra sănătății Doamnei Elisabeta. V. asupra atitudinii lui și *ibid.*, n-l următor.

care și Domnul nu putea să fie decât de părerea miniștrilor săi, hotărâți la o rezistență absolută, cu orice preț: aceia a dreptului ce-și rezerva Rusia prin tratatul acum încheiat de a păstra prin România legăturile ei militare cu principatul bulgăresc, pe care-l crease până în marginea Adrianopolului. În această privință, încă din Ianuar Ghica putea, în acest bal mascat de propuneri înșelătoare și de împotriviri, cu unele reserve, să anunțe că Gorciacov i-a declarat cum că personal nu e pentru reluarea Basarabiei și că Impăratului, care ținea morțiș la dânsa, i-ar fi sugerat un „expedient“, iar acesta, după un vechiu sistem al Cancelariului, ar fi consistat în aceia că *Basarabia, odată dăruită de România puternicului aliat, ar fi restituită de acesta dacă printr'un act secret i s'ar asigura trecerea liberă pe teritoriul românesc a oștilor lui*¹.

Trecerea Rușilor fără termin era o imposibilitate, declara Kogălniceanu, în Cameră, la 17 Mart². Și la aceasta Gorciacov răspundea prin mojiția senilității lui continuu iritate, arătând generalului Ghica, în terminii cei mai jignitori, că, Țarul pierzându-și toată răbdarea, amenință că, în cas de împotrivire la această comunicație militară, „*va face să ocupe România și să desarmeze oștirea*“. Răspunsul din partea Domnului însuși, comunicat prin Kogălniceanu, la 21, lui Ghica fu acesta, de o nobilă mândrie indignată: „O armată care a luptat la Plevna supt ochii Impăratului Alexandru al II-lea va putea în adevăr să fie strivită și măcelărită, dar nu se va lăsa niciodată desarmată“³. Lui Stuart, chemat la Palat, Carol I-iu însuși îi spusese aceleași cuvinte, amintind că în fruntea armatei și a Statului e un Hohenzollern și că valoarea acestei armate o arată și cele trei sute de cruci ale Sf. Gheorghe, împărțite chiar de Țar, pe lângă cele opt sute ale Ordinului propriu⁴.

Dar diplomația rusească stăruia în această amenințare. Doar dacă Jomini lămuria că „intențiile Impăratului sânt eventuale. Nu e vorba încă de execuție afară numai dacă actele Guver-

¹ *Ibid.*, p. 139. Ghica era de părere să se ceară, pentru Basarabia neutralitatea și o nouă garanție teritorială; *ibid.*, pp. 161-2.

² *Ibid.*, pp. 171-2. Ghica se temea de o „desmembrare“ a țării de către Ruși înțeleși cu Austrieii; *ibid.*, n-1 următor.

³ *Ibid.*, p. 74, no. CLIII; *Aus dem Leben*, III, la aceeași dată.

⁴ Generalul R. Rosetti, o. c., pp. 179-80, no. CLX, și *Aus dem Leben*, III, la 26 Mart.

nului d-voastră nu ar face-o necesară“¹. Era o întoarcere a zilelor unui Mihai Sturza... Oricum, adăugia Jomini, „s’au dat ordine pentru a crește și întări trupele rusești care sânt în România“².

Explicația cea adevărată era alta. Anglia nu primia nici într’un chip hotărârile de la San-Stefano, schimbarea printr’un simplu act bilateral a hotărârilor europene de la 1856. Andrassy, și supt presiunea opiniei publice europene, amenința cu o intervenție militară alături cu a flotei engleze la Strâmtori. *Inaintea unor astfel de posibilități Rușii țineau să-și păstreze, cu orice risc, contra Românilor înșii, baza militară din România*, — și o vor și recunoaște peste câteva zile³.

Aceasta cu atât mai mult, cu cât se știa la Petersburg că *Ion Brătianu a plecat, ca să capete ajutor, la Viena și, apoi, și la Berlin*⁴. La Londra se aflaseră amenințările rusești, și o interpelare se desvoltase în Camera Comunelor, iar la Viena se considera acest gest ca o provocare a Monarhiei înseși, așa încât trebui ca ambasadorul Rusiei să înfățișeze la Ballplatz totul ca o simplă născocire a dușmănosului Guvern român⁵...

De altfel, Țarul revenise la politica atențiilor față de Domn, condamnând numai Guvernul român. La 17 ale lunii Mart, ca răspuns dat unei scrisori tocmai de la 20 Februar, el telegrafia cu urări pentru pace, cu dovezi de afecțiune, dar „regretând apucăturile (*allures*) persoanelor care sânt în capul guvernului vostru și care au creat raporturi așa de încordate, cu totul în contradicere cu adevăratele interese ale României“⁶. Și Giers, luând locul furtunosului său șef, oferia să discute cu România o convenție de trecere⁷.

Dar, fără să se aștepte vre-o discuție, trupele românești se îngrămădiau⁸. *Se va ajunge astfel la așezarea lor în marginea muncel’or, pe un front de luptă.*

¹ Generalul R. Rosetti, *o. c.*, pp. 174-5, no. CLIV. Pe larg, *ibid.*, pp. 197-200.

² *Ibid.*, p. 175, no. CLV.

³ *Ibid.*, p. 303, no. CLXXXVI.

⁴ V. și *ibid.*, p. 178, no. CLVII.

⁵ *Ibid.*, pp. 179-80, no. CLX.

⁶ *Ibid.*, p. 180, no. CLXI.

⁷ *Ibid.*, no. CLXII.

⁸ *Ibid.*, p. 187, no. CLXVII. Ghica recomanda lui Kogălniceanu să evite în nota sa către Gorciacov expresiile tari, și acesta refusa

De altfel, Brătianu fusese rechemat de Kogălniceanu, înspăimântat de ce ar fi să se întâmple¹. El nu adusese de la Viena și de la Berlin decât numai sfaturi de prudență, Bismarck vorbindu-i de cedare în chestia Basarabiei, ca să poată căpăta mai mult². Și el și Kogălniceanu erau pentru retragerea în Oltenia a Domnului, cerută de Parlament, dar Carol I-iu o refuză. Și totuși, de și Rușii dădeau asigurări³, se produse o lipsă de câțva timp a lui supt cuvânt de inspecții.

Destinderea nu venise nici prin scrisoarea din 1-iu April a Țarului, care vorbea de „relațiile penibile create de procedeele miniștrilor voștri“, adăugind totuși că „a trebuit cu regret să-i fac să presimtă măsurile eventuale la care felul lor de a lucra ar putea să-l oblige“, însă „s'ar felicita că ar putea să se scutească de ele“, din cauză „relațiilor tradițional amicale, cimentate de frăția noastră de arme“; trebuie convenția de trecere, căci „pacea nu e definitivă“ și vechea convenție e în vigoare⁴.

Dar vechiul antagonism între Marele Duce Nicolae și diplomația care dovedise că stăpânește pe Țar, — un publicist danes bine informat strecoară chiar știrea că acesta ar fi voit să-și înlocuiască fratele în conducerea armatei prin Moștenitor, și de aici atacul bruscat în Balcani⁵ —, continua, și, astfel, pe cale indirectă Carol I-iu era îndemnat de la cartierul general din Turcia la rezistență⁶.

Din Apus, unde Anglia, care oprise întrarea Marelui Duce la Constantinopol, era hotărâtă să strice Bulgaria Mare a tra-

cu toată hotărîrea (1-iu April); *ibid.*, p. 187 și urm. Cf. *Corr. dipl.*, 24 Februar. De și se comunicase hotărîrea agenților români, Ghica nu voi să presinte actul. Brătianu interveni și el. Kogălniceanu trebui să cedeze. Ghica presinta și o idee, luată din zvon, a lui Ignatiev: o șuviță basarabeană României, cu Delta, dar Dobrogea Bulgariei; *ibid.*, pp. 195-6. Pentru Kogălniceanu aceasta era doar „o glumă proastă“ și „o tristă ironie“; *ibid.*, p. 196, no. CLXXXIII.

¹ *Aus dem Leben*, IV, pp. 18 și urm., 29.

² *Ibid.*; Kogălniceanu, *o. c.*, pp. 94-5; 29.

³ *Aus dem Leben*, IV, p. 21 și urm. Cf. și *ibid.*, la 26 April.

⁴ *Ibid.*, pp. 24, 27-8.

⁵ Jules Hansen, *Les coulisses de la diplomatie, Quinze ans à l'étranger (1864-1879)*, Paris, f. d., pp. 356-8. Pentru legăturile cu Rusia, și Nistor, *Din corespondența lui Todleben de la Plevna*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1933.

⁶ *Aus dem Leben*, V, p. 41.

tatului de la San-Stefano, iar Andrásy aștepta fără să aibă curajul de a merge până la o atitudine de fățișă dușmănie. România nu primise nicio încurajare hotărâtă. Cele câteva simpatii engleze erau pur platonice¹, de și *Salisbury nu răspingea ideia colaborării României dacă s'ar ajunge la un războiu*². Andrásy primi fără să se miște știrea dată de Kogălniceanu, într'o telegramă desperată, că Rușii ieau în stăpânire județele basarabene³: era doar o parte din contractul de la Reichstadt, trebuind să urmeze apoi intrarea trupelor austro-ungare în Bosnia și Herțegovina. În zădar se spera că Monarhia, care nu înțelegea însă a primi tratatul și spera să atragă la Viena „conferința“, va mobiliza în adevăr pentru ea să influențeze pe așa de lacomul aliat⁴. Ministrul lui Francisc-Iosif se făcea însă a crede că totuși va fi războiul, că România ar putea recăpăta Basarabia, pentru că „*un drept de la care cineva n'a abdicat însuși nu e niciodată pierdut*“ și că, oricum, ea va ajunge la Mare⁵.

Când Domnul se întoarse din „inspecția“ sa, care-l duse și la Vidin, la Rahova, pe acele locuri de lupte înoind camaraderia, care se prefăcuse aproape în dușmănie pe teritoriul român, cu oștile rusești, el aducea, după știrile primite în drum, siguranța că nu va fi acel războiu cu Englezii, pentru posibilitatea căruia se anunța că măsuri au fost luate la gurile Dunării⁶. Șuvalov, și el, ca și Ignatiev, în rivalitate cu așa de bătrânul Gorciacov, vrăjmaș și al războiului și al păcii, căzuse la înțelegere cu Englezii, pe cari și Bismarck era hotărât să-i sprijine, ca și, firește, pe Austro-Ungari. De fapt, rezultatul ultim era pus la cale. Basarabia, înseamnă el, va fi deci jertfită⁷.

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, la 2 Mart 1878. no. 2.

² Ioan C. Brătianu (publicat de d. Georgescu-Tistu), IV, pp. 15-6.

³ *Corr. dipl.*, la 2/14 Mart.

⁴ *Ibid.*, după 21 Mart.

⁵ Ioan C. Brătianu, IV, p. 55, no. 40.

⁶ *Aus dem Leben*, IV, p. 43. Cf. *ibid.*, p. 47.

⁷ *Ibid.*, Cf. și *ibid.*, p. 50. Dar tot se mai ieau măsuri militare de apărare; *ibid.*, pp. 50-1. Se afla de concentrare în Ardeal și de ocuparea insulei Ada-Calè de către armata cesaro-regească; *ibid.*, p. 52. Cf. și *ibid.*, pp. 55-6.

Se știu îndată că, de și Andrassy amenința cu un războiu¹, Berlinul, înlocuind Parisul napoleonian, va fi locul de adunare, în Iunie, al congresului. Invitat a-și trimite un delegat consultativ, ceia ce era totuși un câștig —, așa s'a procedat și cu Grecia —, Carol I-iu își arăta dorința ca acest trimes să fie însuși președintele Consiliului, dar Kogălniceanu dori să aibă aceiași misiune. Rosetti luă deci Internele pentru ca prietenul lui să poată apăra la Berlin drepturile țării. Represintanții români aveau instrucția de a protesta numai de formă contra amputării teritoriale, ca să capete cât mai mult peste Dunăre, unde, pe lângă scormonirile, mai vechi, ale d-rului Obedenaru, agent la Roma, ministrul de Externe orânduise cercetări asupra întinderii elementului românesc de la Chius-tenge la Vidin, Brătianu, susținut de Rosetti, rămâind însă ireductibil. Și, în scrisoarea publică adresată la 14 Maiu șefului guvernului. Domnul vorbea nu numai de sacrificiile din timpul campaniei, ci și de cele ce „țara este gata a îngădui încă pentru independența și mărirea ei”². O încercare se făcuse, prin Dimitrie Brătianu, și la Constantinopol.

Congresul își începu încă de la 1-iu Iunie ședințile, dominate, când de împăciuitoarea dibăcie, când de amenințătoarea bruscheță a cancelariului german. Abia la 19 cei doi miniștri români, cari, contra primelor așteptări, avuseră să se bucure continuu de antipatia lui Bismarck, care nu-și uitase vechiul năcaz, fură ascultați, nu consultați. Prin graiul lui Kogălniceanu, care aminti fără folos vechea obligație a Românilor față de areopagul european, ei arătară că „forța majoră” li-a mânat țara în primejdiile războiului. Nu se vorbi, cu discreție, de folosul adus de oștile românești și nu se arătă vre-o plângere pentru înlăturarea de la negociațiile de pace. Conform cu memoriul mai întins ce înaintaseră, ei protestau, spre marea supărare a Rușilor, contra răpirii teritoriului basarabean, ba mergeau și mai departe atacând și actul din 1812,

¹ *Ibid.*, p. 56.

² *Ibid.*, pp. 56, 59-60. Cf. *Corr. dipl.*, la această dată. V. și *Treizeci de ani de Domnie*, I, pp. 492-3. Cf. și *Rumänien und der Vertrag von San Stefano von einem rumänischen Senator*, Viena 1878. Și *Tractatul de Berlin...*, trad. Ministeriului Afacerilor Străine, București 1878.

care smulsesese toată Basarabia, acea „trunchiare de la 1812“, care „nu putea să se îndreptățească nici prin faptu¹, nici prin dreptul de cucerire“, insistând pe larg asupra acestui lucru de trecut, nu fără a se invoca amintirea lui Alexandru I-iu, care păstreze caracterul moldovenesc al provinciei¹. Era, de altfel, ce spusese însuși Brătianu la Cameră, în Maiu². Se trecea de la această pasionată presintare istorică la condițiile convenției din April 1877, pe care nu putea, în ce privește integritatea teritorială, decât să le întărească o „efectivă cooperare militară, într'o completă alianță“. Examinându-se argumentele rusești, se arăta, alături de meritele Impărăției față de mica țară vecină, și „toate acele sacrificii pe care și le-a impus pentru mărirea, izbânda și gloria Rusiei“. Nu se admitea nici dreptul de trecere al oștilor rusești. Se cerea însă Delta și Insula Șerpilor, după hotărîrea tratatului din Paris, și cuvenita despăgubire bănească. Independența nu este a se dăruia de Europa, ci a se recunoaște după „dreptul cel vechiu“ și potrivit cu acele jertfe noi. Nu se uita nici acea dorință a neutralității contra căreia cu atâta iritație se ridicase diplomația rusească.

Cele câteva cuvinte ale lui Brătianu culminau, nu fără un apel către Țar, în concludia că, dacă aceste cereri ar fi răspinse, aceasta „ar dărâma în sânul națiunii române orice încredere în țaria tratatelor“ și atât a principiilor de dreptate absolută, cât și a drepturilor scrise³. Consiliul de miniștri nu admisesese transacția cu Rusia nici după ce Brătianu anunțase că Basarabia e pierdută⁴.

Conform cu înțelegerea de la Londra se votă compensarea României despoiate de Basarabia cu acea Dobroge care, *cu toată valoarea ei intrinsecă prin frontul ei de Mare, trebuia să fie creată pentru civilizație*. Se impuseseră României, cu enormul ei contingent de Evrei, egalitatea de drepturi prevăzută pentru Serbia, care n'avea nicio populație străină mai importantă, — *de acceptarea acestei clause va atârna însăși recunoașterea*

¹ Și *Aus dem Leben*, IV, p. 80.

² *Ioan C. Brătianu*, IV, pp. 48-9.

³ În tot acest timp, Stuart stăruia la București pentru împăciuire, regretând „cuvântul nenorocit“ din Mart; *Aus dem Leben*, IV, pp. 63-4.

⁴ *Ibid.*, p. 66.

independenței, care însă fusese admisă ca un fapt, în Maiu, de ministrul de Externe al Franciei, cu prilejul congresului internațional al Puterilor¹. Comisiunea Dunării fusese declarată permanentă, cu participarea și a României. Nimeni, nici plenipotențiarilor frances și italian, Waddington și Corti, nu susținuse pe Români. În zădar contase Domnul pe amicul său, prințul de Coroană german, Impăratul fiind greu bolnav de pe urma unui atentat².

Brătianu arătase, din contra, că Germania e cea mai puțin favorabilă României³; nici speranțele aduse de D. Brătianu despre un concurs turcesc nu se adeveriră⁴.

Cu această dureroasă conștiință a iremediabilului se închideau, la 4 Iulie, în absența lui Brătianu, rănit într-un accident, Corpurile Legiuitoare, menționându-se că „România este chemată a face păcii lumii sacrificii grele și dureroase“.

---

¹ Ioan C. Brătianu, IV, pp. 23-4. Negocieri pentru cumpărarea de puști în Anglia; *ibid.*, p. 37, no. 23. Tisza admitea să treacă prin Ungaria; *ibid.*, p. 40, no. 26. Brătianu declara că are 60.000 de oameni; *ibid.*, p. 43, no. 30. Bălăceanu, sigur de ajutorul anglo-austriac, doria ca „un colonel“, printr-un act spontanu, să deslănțuiască războiul; *ibid.*, p. 44, no. 32.

² *Ibid.*, p. 57, no. 33.

³ *Ibid.*, p. 60, no. 50. El se plângea că Domnul arătase consulului austriac din București cum că România ar trebui totuși să se plece hotărârii Congresului. Rosetti, partisan al lui „sărac și curat“ (*ibid.*, p. 63, no. 57). Se ajunsese la ideia bizară ca însuși Carol I-iu să vie pe neașteptate la Berlin; *ibid.*, p. 62, no. 55. Atitudinea pentru cedare a prințului Leopold, fratele Domnului; *ibid.*, p. 63, no. 56.

⁴ *Ibid.*, p. 62, no. 54.— Pentru tot capitolul războiului. Cartea veche, dar serioasă, a lui Teodor C. Văcărescu, *Luptele Românilor în rebelul din 1877-1878*, 2 vol., București 1886 și, atât de largă presintare din *Istoricul războiului din 1877-1878, Participarea României la acest războiu, lucrare făcută de mai mulți ofițeri, trei părți în două volume*, București 1898.

CAPITOLUL XI.

Consolidarea internă și opera de creațiune națională.

A doua zi după supunerea României înaintea „nevoii de pace a Europei“, demobilisându-se armata, se începu, destul de răpede, lichidarea socotelilor războiului.

Sarcinii acesteia trebuia să-i urmeze apoi o alta: consolidarea internă a Statului acuma independent.

Era o mișiune care nu putea fi încredințată decât unui singur factor ministerial, dar acesta să aibă la îndemâna sa o mare popularitate și, mai presus de această popularitate chiar, pe care răsunătoare neizbânzii o pot periclita, sprijinul necondiționat¹ al unui partid, al unuia de origine revoluționară și având acele strânse legături pe care le păstrează conspiratorii și atunci când succesul lor îi face să lucreze la lumina zilei.

Carol I-u motiva prin acest caracter de stânga o menținere a lui Ion Brătianu, pe care va fi crezut-o provisorie până la trecerea greutăților imense ce stăteau în cale, dar pe care tocmai reușita în această operă trebuia s'o întindă asupra unui deceniu și mai bine, în ciuda tuturor asalturilor unei opoziții tot mai slăbite, și chiar în ciuda greșelilor proprii, care fură multe și grave.

De la Berlin Brătianu dăduse ordin ca funcționarii români din Basarabia să nu facă nici un act de cesiune, retrăgându-se numai „înaintea forței“, — și se va reveni asupra acestei formule. Alte hotărâri zăboviră, primul ministru trebuind să plece în străinătate pentru îngrijirea sănătății sale grav atinse

---

¹ Vernescu, votat de majoritate președinte al Camerei, reintrase în rânduri; Ioan C. Brătianu, IV, pp. 60-1.

și, Kogălniceanu însuși fiind în concediu, Domnul dădu ordin ministrului de Justiție să evite semnătura Suveranului pe orice act privitor la teritoriul ocupat de Ruși¹. Dorința personală a Țarului de a se proceda ca în 1857, printr'o cesiune formală, fu refuzată; se răspunse doar că „teritoriul stă la dispoziție“².

Camerele se adunară în Septembrie —, dar mesagiul fu cetit de Kogălniceanu, — pentru hotărârile care nu se puteau evita, cu toată fierberea ce trebuia neapărat să se producă. „Durerosul sacrificiu“ era prezentat prin mesagiul domnesc și se adăugia: „Nu există Român, de la Domn până la ultimul cetățean, carele să nu deplângă deslipirea unei părți din pământul strămoșesc, hotărîtă de Europa“. *Se va înțelege că de acum înainte Românii numai pe ei înșii se pot sprijini, pe dovada lor de vitalitate întru îndeplinirea unei misiuni latine.* „Să ne punem cu toții la lucru.“ Atunci „dreptatea mai bine luminată a Europei“ va putea să revie asupra nedreptății săvârșite³.

„Mă doare inima pentru fericirea României“, va spune Ion Brătianu înaintea deputaților mișcați, „mă va dura când voi vedea că se înstrăinează măcar unul, doi din Românii noștri în o țară străină.“ Lăsând Constituantei chestia drepturilor evreiești și trecând supt tăcere părăsirea Basarabiei, el combătea părerea că Dobrogea, loc de trecere pentru „năvălitorii asiatici“, a fost în adevăr parte integrantă din Statul bulgăresc, ceia ce era adevărat numai pentru ultima fasă. El observa cu temei că *în Dobrogea sânt colonii bulgărești mai puțin numeroase și mai nouă, mai puțin cultivate decât blocul de Bulgari din Basarabia-de-jos: „Aveți credință“,* se spunea deputaților, „în bărbăția Românilor că vor ști să facă o Românie liberă dintr'o țară care a fost a strămoșilor noș-

¹ Ioan C. Brătianu, IV, p. 58, no. 46.

² *Aus dem Leben*, IV, la 13 August. Kogălniceanu era ținut de rău de către Brătianu fiindcă ar fi unit chestia basarabeană cu acordarea Dobrogii; *ibid.*, p. 96, no. 97; p. 97, no. 99; pp. 97-8, no. 100.

³ *Ibid.*, pp. 95-6, 99-100, 108. Dar telegrame de îmbunare ale Domnului către Țar și Miliutin; *ibid.*, pp. 100-1. Răspuns destul de călduros al lui Alexandru al II-lea; *ibid.*, p. 101. Se schimbă medaliile comemorative. Și telegrama Marelui Duce Nicolae răscoleşte aceleași amintiri; *ibid.*, pp. 102-3, 110. V. și *ibid.*, pp. 107-8, 111.

tri, dintr'o țară bogată care ne asigură de gurile Dunării". Numai ingratitudea pentru atâta ajutor ar putea explica o atitudine dușmănoasă din partea Bulgarilor, a „fraților bulgari". Oricum, el e sigur că puterea de viață a poporului românesc va fi în stare să dea alt caracter provinciei de mare viitor¹. Într'unul din cele mai strălucite discursuri ale sale, răspunzând dibacelor arguții reci ale lui Maiorescu, căruia-i amintia de tatăl lui, marele ministru stăruia să se încheie o discuție care nu făcea țării niciun bine prelungindu-se prea mult și să se accepte în forma cea mai chibzuită și mai demnă inexorabilul. Se ajunsese la această formă: „Guvernul să fie autorizat a se conforma tratatului din Berlin; tot odată să fie însărcinat a lua în posesiune Dobrogea și Delta Dunării, pe care să le administreze până la convocarea Constituintei". La 8 Octombrie se încheia această dramatică sesiune.

Cu încetinelii din partea Germaniei, care-și continua șicana, independența era recunoscută, de Rusia ca și de Austria, care acredită la București pe fostul ambasador la Washington, magnatul ungar conte Hoyos. Domnul, acum Suveran, căruia Kogălniceanu-i propusese a se proclama Mare Duce (!), Mare Prinț (!), — prințul Carol Anton se gândia la titlul de rege, dar „al României", nu „al Românilor", și Domnul o doria², — luă titlul de Alteță Regală, fără vot al Camerelor, după singura propunere a Consiliului de miniștri³. Indată Italia înlăiu, apoi Rusia și Franța îl recunoscuseră, pe urmă numai și Germania⁴. Dar recunoașterea independenței zăbovi până la rezolvirea chestiei evreiești, singure Austro-Ungaria, Rusia și Turcia trecând peste această considerație⁵.

După primirea solemnă a trupelor în București pe nou-numita Calea Victoriei, în loc de „Podul Mogoșoaii", se luară măsurile pentru ocuparea militară a Dobrogi, *ca o cucerire*, ocupare în care mulți, și Impăratul Francisc-Iosif, prevedeau în zădar dificultăți ca ale Austro-Ungarilor în Bosnia și Herțegovina.

¹ D. A. Sturdza combătuse primirea Dobrogi.

² *Ibid.*, pp. 132-3.

³ *Ibid.*, pp. 104-6.

⁴ *Ibid.*, p. 105.

⁵ Germania opria și purtarea decorațiilor românești.

Turcii cereau intrarea Românilor¹, și nimic nu anunța o opoziție a Bulgarilor. Fără a aștepta hotărârile comisiei europene ce lucra la Silistra, — pe care Domnul ar fi dorit s'o aibă, dar Rusia va refuza și întăririle ce o dominau, ajungându-se la un conflict fățiș, dus până la același prag al amenințărilor, pentru Arab-Tabia, devenită un obiect de discuții internaționale, delegatul italian, Orero, și chiar cel german sprijinind România —, deocamdată se pregăti ocupația. Rusia punea dreptul de trecere și prin Dobrogea, fie și ca o lărgire a convenției din April, ca o condiție prealabilă, ceea ce se refușă cu toată hotărârea². Punctul de vedere românesc cu greu birui³. Se isprăvi prin comunicarea către Stuart că *înainte de redeschiderea Parlamentu'ui Dobrogea trebuie luală în stăpânire*⁴.

La 13 Novembre se publica proclamația către Dobrogeni. Prin acest act, destul de stângaciu redactat, se vorbea de „locuitorii de orice naționalitate și religione“, fără a se pomeni grupele de Români de mult așezați acolo în părțile de la Nicolitșel și de la Ostrov, de cari se ocupase cândva Ioan Ionescu de la Brad. Se menționa în schimb reala stăpânire a lui Mircea-Vodă, la care se adăugia însă fără temeiul a lui Ștefan-cel-Mare. Se arăta ca basă a stăpânirii voința Puterilor, pe lângă care se strecura, fără ca Românii să se înfățișeze în calitate de cuceritori, și „sângele românesc vărsat pentru desrobirea popoarelor din dreapta Dunării“. Musulmanii erau măguliți, dar nu se pomeniau Bulgarii, trecuți supt rubrica de creștini. Puindu-se în vedere un viitor statut administrativ, se căuta câștigarea simpatiilor printr'o serie de despovărări, lichidând complicata moștenire fiscală turcească.

A doua zi, din Brăila se trecea Dunărea pe iahtul „Ștefan-cel-Mare“, trupele fiind întovărășite de episcopul Melhisedec, până atunci de Ismail și pentru care se va face un Scaun al „Dunării-de-jos“, având reședința la Galați. Trupele trecură, dar Domnul nu merse mai departe decât Măcinul.

Mesagiul de la 15 ale luaii anunța recunoașterea indepen-

¹ *Ibid.*, p. 123.

² V. și *ibid.*, pp. 130-2.

³ *Ibid.*, pp. 133-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 135-6.

dentei de „întreaga Europă“, ceia ce nu corespundea întru toate adevărului. Se punea în perspectivă însă pentru „Camererele de revisuire“ care vor trebui alese, primirea condiției privitoare la Evrei, care se îndulcia, fiind presintată ca înlăturarea, devenită necesară, a unui „principiu nemai potrivit cu luminile secolului: acela al neegalității politice pentru cauză de religiune“, pe când, de fapt, era vorba de osebirea fundamentală între elementul creator de Stat și o masă confusă, în imensa ei majoritate neasimilabilă, de imigrați pe cari nu-i chemase, nici măcar dorise nimeni¹.

Lipsit de Kogălniceanu, înlocuit cu Câmpineanu, dar complectat și cu D. A. Sturdza, care-și părăsia stearpa opoziție, cu Pherekyde și cu Cantili, la Culte, Guvernul rămânea să presinte proiectele privitoare la organizarea comunelor și a judecătoriilor de pace.

Discuția asupra schimbării articolului 7, care escludea pe necreștini de la exercițiul drepturilor politice, nu începuse când chestia hotarului dobrogean ajunsese la crasă. Rușii nu îngăduiau nici cu un chip ca Români să se apropie de Silistra, și ocuparea Arab-Tabiei stârni la Petersburg un nou curent de dușmănie. Importante trupe rusești erau încă la Tulcea, la Sulina, la Chiustenge. Se merse până acolo, încât se dădu ordin de atac comandantului rus de la Silistra dacă până la cutare termin nu se retrag trupele românești. Retragerea fu în sfârșit orânduită cu câteva clipe numai înainte de a se produce conflictul². Fusese vorba, la un moment, chiar de o conferință europeană, și se făcuse un nou apel la Europa ca să se arăte cum tratează Rusia din nou un Stat pe care-l înfățișează ca miluit de dânsa³. Ajutase la această nouă ciocnire și atitudinea de la început neprietenească, și față de Români din Statul nou-creat, a autorităților bulgărești⁴. Ho-

¹ Mai ales în răspunsul către Senat se va apăsa asupra îndreptăririi morale a acestei concesi.

² *Aus dem Leben*, IV, pp. 170-1. Cf. G. Bibescu, *Histoire d'une frontière*.

³ *Aus dem Leben*, IV, p. 177.

⁴ *Corr. dipl.*, Iulie 1879. Țarul arăta o oarecare „antipatie“ generalului Ghica; *Aus dem Leben*, IV, p. 184. Pentru planul, absurd, de a se face din Carol I-iu și un prinț al Bulgariei, v. intențiile serioase ale lui D. Brătianu, trimise la Constantinopol, în Sutherland

tărîrea se lăsă în sâmba reprezentanților diplomați ai Europei.

În atmosfera iritată pe care o crease conflictul cu Rusia începu deci discuția, pe care o grăbia străinătatea, a modifi- cației constituționale.

Proiectul se înfățișa la 20 Februar 1878. De la început, Ion Brătianu arăta intențiile guvernului, care nu erau ale diplo- maților de la Berlin: „Ar fi a ne sinucide dacă am da astăzi împământenirea la toți Israelii în masă“¹. E vorba de o populație pe care a adus-o în această țară de refugiu și de câștig ușor vagabondagiul. Lipsește o clasă superioară a acestor oaspeți, „un stat-major“ al lor, și ministrul cita singur numele naturalistului dr. Baraș, care și-a lăsat executori testamentari români. E vorba de o masă incultă de 500.000 de oameni, „mai toți străini de țara aceasta și prin limbă și prin mora- vuri“. Brătianu nu se arăta însă nici partisan al împămân- tenirii individuale, ci lăsa chestia deschisă pentru Constituantă. Cerea numai o atitudine solidară a lumii politice românești, și cu disidenții liberali, dar Boerescu și Vernescu, ca și frac- țiunea Iepureanu și chiar Kogălniceanu, i-o refusau.

Sesiunea se închise la 25 Mart, prin disolvare, în vederea Constituantei, și Carol I-iu se crezu dator să facă gestul neo- bișnuit de a asista la ultima ședință. El mulțamia pentru ac- ceptarea hotărîrilor de la Berlin, act de „o resemnare, un curaj și o abnegație care nu pot decât să ne ridice în opinia pu- blică a lumii întregi“, care va ajunge să aibă pentru România „o apreciere mai justă și mai echitabilă“, așteptându-se re- cunoașterea independenței și de cei cari i-au refusat-o până atunci; nu lipsia, din inspirație ministerială, și o profesiune de credință pentru „instituțiile liberale“ cu care s'a putut duce la capăt o atât de grea operă.

Conducând pe prințul moștenitor al Suediei, viitorul rege Gustav, Domnul întreprindea, în April, o călătorie în Mol- dova pentru liniștirea spiritelor, firește ațâțate la ideia unei împământeniri în masă, la care nu erau prin nimic prevestite,

---

Edwards, o. c., p. 193. El e pomenit și în actele lui Carol I-iu și, pe larg, în *Documentele* publicate în limba franceză supt numele de Léonoff. Ele au fost sustrate de la un consulat rus din Bulgaria.

¹ Ședința Camerei din 25 Februar.

și primarul ieșean era adus să dea expresie sentimentului general¹.

Domnul înseamnă că din alegerile la Colegiul întâiu ieși o treime de adversari ai cerinței „europene“. Dacă rezultatul general îngăduia pentru Cameră votarea unui proiect al Guvernului, nu era același cazul însă și pentru Senat.

Mesagiul cetit acolo la 22 Maiu mulțămia pentru atitudinea pașnică a alegătorilor într'o chestie care atingea așa de mult interesul național. Afirmându-se că România nu merita să i se impue o măsură pentru suprimarea unor „lupte“ interioare care nu existau, înglobând-o într'un mediu de patimi oriental, de care se simția străină țara de „ospitalitate până la neprevedere“, îngăduindu-se „o adevărată invasie“ a Evreilor mai ales în Moldova, cu influențe nenorocite asupra condițiilor economice, mai ales față de sătenii incapabili de a rezista, s'a căutat să se apere interesul național printr'un articol de restricție, care s'a întrebuițat în străinătate contra țării. Cerându-i-se a primi și ea principii general admise, nu i s'au putut dicta însă și condițiile de amănunte, cu atât mai puțin „soluțiile absolute, contrarii intereselor noastre celor mai vitale“. Nația însăși prin represintanții ei liber aleși are să dea deslegarea care se impune fără zăbavă.

Franța și Anglia admiseră și această formă, dar numai ca o dovadă de bunăvoință și ca primă îndemnare pentru o soluție mai radicală².

Pentru a se ajunge însă la ea trebui o schimbare în guvern, menită a-i crește autoritatea. În Iulie, Kogălniceanu revenia în Guvern, și anume pentru Interne; Externelē se încredințau lui Boerescu; se rechemă în activitate, la Culte, N. Crețulescu, afară de câteva alte schimbări fără sens politic³.

Declarația ministerială din 11 ale lunii afirma că Guvernul e „compus din nuanțe diverse“, dar înțeles asupra unor principii care nu pot fi „în contra curentului, rațional și just, al ideilor țării în privința soluțiunii la ordinea zilei, nici în contra îngrijirilor legitime ce ea a provocat“; el va ținea samă nu

¹ *Aus dem Leben*, IV, p. 200.

² Sutherland Edwards, *o. c.*, pp. 176-7. Cf. *Aus dem Leben*, IV, pp. 211-2, 293-4.

³ Se făcuseră și propuneri lui N. Ionescu.

de motive religioase, care nici n'au existat, ci numai de „interesele noastre naționale și economice”. Se punea ca basă a soluției „naturalizarea individuală, care exclude orice categorii”, și grija ca proprietatea rurală să fie păstrată Românilor. În sfârșit, pentru pregătirea spiritelor se amână pe o lună ședințele Constituantei.

Redeschizându-se Camerele, dar cu alt mesagiu, la 11 August, în lipsa lui Brătianu, Kogălniceanu fiind ad interim la Presidenție, se purcase la votarea textului pe care-l refusase șeful partidului liberal, dar, în plus, cu împământenirea în masă a soldaților evrei, în număr de 960, ai războiului și iertarea stagiului de zece ani după petiționare pentru anume categorii¹. Și mesagiul de închidere de la 12 Octombrie putea să mulțamească pentru „unanimitatea” așa de mult dorită².

Toți șefii opoziției erau în Adunare: pe lângă Manolachi Costachi, Carp și Maiorescu, Al. Lahovari, Blaraberg și Lascar Catargiu³, ca și generalul Florescu, lângă care sta acum ca factor politic și generalul Manu⁴. Prin toate vechile și usatele atacuri se ajunsese în comisiune la un proiect prin care se declara că nu sânt „Israelii români”, ci străini cari nu vor să se asimileze în limbă ca și în obiceiuri: ca atare nu li se poate acorda decât împământenirea individuală a străinilor prin lege, iar cumpărarea de moșii va fi privită ca „drept politic”, nu „cetățenesc”. Guvernul crezu că această formă nu se poate primi, dar Camera votă proiectul.

Demisionat pentru soluția nedreaptă dată hotarului dobrogean, Ion Brătianu fu rugat de Suveranul însuși să rămâie (13 Octombrie). El găsi însă imediat înaintea sa o nouă condiție germană pentru recunoașterea independenței: aceia a

¹ O propunere mai largă pentru admiterea celor născuți în țară din părinți născuți în țară supt condiții de studii și de profesiune; *Aus dem Leben*, IV, p. 206.

² Intre oposanți fusese, făcând teoria antisemitismului românesc, filosoful Vasile Conta, autorul *Teoriei fatalismului*. Și Alecsandri vorbi în acest sens.

³ I se amintea că la începutul războiului a suspinat: „s'a dus oștirea”; *Ioan Brătianu*, V, p. 17.

⁴ Brătianu arăta că-l invitasese a veni la Berlin, în Maiu 1878; *ibid.*, p. 12.

satisfacerii intereselor germane în Căile Ferate. Cu multă trudă trebui să ajungă a se vota, dar nu până la sfârșitul anului, și răscumpărarea lor, de mult tratată, de la acționarii lui Strousberg. Se primise formula germană așa cum o impunea, în numele lui Bismarck, Radowitz¹. Camera trecu și în anul următor pasionata discuție. Când proiectul fu votat, Brătianu avu o bună primire la Berlin, Bismarck mergând până acolo, încât admitea proclamarea regalității românești².

Consecințele recunoașterii generale a independenței românești trebuiau, după socotința oamenilor politici români, și a lui Kogălniceanu, și nu fără suggestia Suveranului însuși, să ducă la schimbarea de titlu a țării. După o călătorie în Dobrogea, înainte chiar de stabilirea, neprielnică României, a graniței de către Silistra, Carol I-iu întreprinse o călătorie în Apus, în cursul căreia trebuia firește să se vorbească de această intenție, zăbovită de atâția ani, de a proclama regatul. Am spus că Brătianu, de și obosit după accidentul său, așa încât la un moment pierdea firul cuvântărilor pe care i le impunea hărțuiala unei opoziții de răsturnare, incapabilă de a da un guvern, făcu, supt pretextul că duce rudelor din Germania decorația românească, un drum și până la Paris, încă din Mart 1880³. Andrásy, care trebuise să-și cedeze locul lui Haymerle, credea chiar că *Statul acum independent ar trebui să se alipească la alianța germano-austriacă, îndrumată de Bismarck cu prilejul visitei sale la Viena*: după însăși declarația fostului cancelar, ar ajunge ca, „în felul potrivit, România să declare că e hotărâtă, dacă ar fi supusă unui atac, să îndeplinească sprijinirea sa firească pe cele două Imperii“; aceasta fără a i se da un răspuns. *De la sine ar veni apoi convenția militară*⁴.

¹ V. Strousberg, o. c.

² *Aus dem Leben*, IV, la 18 Mart 1880. Cf. *ibid.*, p. 247. Sturdza și Boerescu avuseră și ei misiuni în Apus. Primul adusesese de la Berlin nu mai puțin de nouă categorii de Evrei cari trebuie încetățeniți; *ibid.*, pp. 232-6.

³ Boala lui la întors; *ibid.*, p. 330. Rănirea lui de un atentator; *ibid.*, p. 371.

⁴ *Ibid.*, p. 318. Pentru atitudinea Austro-Ungariei la fixarea graniții dobrogene, *ibid.*, pp. 328-9. Arab-Tabia rămânea României.

Călătoria incognito atinse Viena, dar Impăratul fu vizitat la Ischl. După revederea locurilor de origine și a rudelor sale, Carol I-iu, luându-se înțelegere pentru succesiunea la tronul român¹, avu o întrevedere cu Wilhelm I-iu, fără ca, și în acest caz, notele Domnului să cuprindă altceva decât generalități asupra punctelor atinse. Bismarck, în deosebire de Andrásy, era de părere să se cruțe legăturile cu Rusia. Numirea ca proprietar de regiment aparținând celor două armate era însă o vădită îndrumare spre politica de asigurare față de Rusia. Se ceru Domnului român să treacă în revistă la Pesta regimentul său austro-ungar: aceasta ca o încercare de împăciuire cu Ungurii. Dar Tisza refuză decorația românească, asprul calvin invocând că n'a primit niciodată vre-o distincțiune; ea-i fu deci lăsată numai ca o amintire². Dar neînțelegerile ce se puteau aștepta în chestia, încă deschisă, a Dunării nu erau făcute ca să strângă aceste legături³. Austro-Ungaria, în zădar combătută de Boerescu, voia să aibă presidenția Comisiei⁴.

Invitat cu stăruință la Rusciuc de prințul Bulgariei, care-l cercetase în toamnă la București, vechiul prieten Alexandru de Battenberg, Domnul român fu primit cu o deosebită căldură, relațiile, până atunci rele, cu noul Stat de peste Dunăre, socotit ca infeodat Rusiei, părând a se fi îmbunătățit⁵.

Problema regalității era așa de înaintată încă în cursul acestui an, încât foarte bătrânul Mihai Sturdza felicita pe Domn „în epoca solemnă când era să aibă loc crearea României ca regat”⁶. În lumea diplomatică actul era așteptat din zi în zi⁷. Încă în Februar 1881 se hotărî ca el să fie săvârșit

¹ Actele, *ibid.*, pp. 357-8, 364-7.

² *Ibid.*, p. 351.

³ *Ibid.*, p. 379.

⁴ *Ibid.*, p. 389. V. discursul de la 22 Maiu al lui Brătianu, cu îndulciri și reserve. Bleichröder credea că Austro-Ungaria ar putea fi contra regatului român ca să nu se urmeze exemplul de Sârbi și Bulgari; Ioan C. Brătianu, VI, pp. 209-10.

⁵ *Aus dem Leben*, IV, pp. 355-7, 359-60. Mitropolitul ținuse un discurs în românește. Urmează o scurtă vizită neoficială a vecinului.

⁶ *Ibid.*, p. 360.

⁷ *Ibid.*, p. 378.

în April, de ziua nașterii Suveranului¹. Dar miniștrii se temeau „să nu întâlnească greutăți din partea *străinătății*“².

Sensul acestei „străinătăți“ se înțelege cu gândul că în acea lună Mart, când se ceru grabirea proclamării regatului, Alexandru al II-lea cădea victimă unui nou atentat al nihilistilor. Cum Maiorescu ataca guvernul în Cameră, ca fiind republican cu aplecări nihiliste, hotărîrea regalității fu luată, dar firește nu în cea mai prielnică atmosferă. În zădar obiectă Suveranul că rămășițele sfârtecate ale marelui aliat din 1877 zac încă neîngropate, el făcu greșeala, care trebuia să aibă urmări în tot cursul domniei îndărătnicului nou Împărat rusesc, Alexandru al III-lea, de a primi acest moment pentru ceia ce-i era îndeplinirea celor mai înalte visuri.

Motivarea, rostită de răsturnătorul lui Cuza-Vodă, acuma general și președinte al Camerei, Dimitrie Leca, fu nenorocită. Se vorbea de atitudinea bănuitoare a unei opoziții care invinua pe liberali că n'au primit încă sincer ideea regalității și a dinastiei! Moțiunea ea însăși, menționând vechea dorință a nației, explica pripita hotărîre prin nevoia de a întări statornicia și rânduiala, dând Monarhiei aceleași condiții ca și aiurea, — ceia ce n'avea niciun înțeles. Rosetti făcu protestările cele mai călduroase de devotament pentru ordinea monarhică, și Al. Lahovari insistă asupra faptului că slaba minoritate conservatoare poate oferi unanimitatea necesară. Brătianu aminti lungile efortări pentru a se ajunge la acest scop, pomenind acțiunea lui Ioan Cantacuzino înainte de 1771 și adăugîndu-se numele unui Câmpineanu, înaintașul celui care ar fi cerut la „1838“ regatul. În Senat, la glasul lui Ion Ghica se uni al șefului conservatorilor, Lascar Catargiu, și al încă unui membru ai partidului, adăugîndu-se și al lui Alecsandri; D. Ghica presidă ședința solemnă, de un caracter mult mai demn decât al aceleia de la Cameră.

O mare mișcare populară, a bunei lumi bucureștene, dădea actului un călduros caracter popular potrivit cu tradițiile țării.

De fapt aceasta, ridicată dintr'o lungă amortire, revenia la viața viață, plină de simțire și capabilă de hotărîri, din

¹ *Ibid.*, p. 381.

² *Ibid.*, p. 382.

epoca Unirii, la buerosul sacrificiu din timpul războiului, sfințit de desprețul soldatului țaran pentru moarte. *Printr'o înaintare tăcută în toate domeniile, aceste pături adânci ale neamului represintau mult mai mult decât ce puteau da, în ceasurile lor cele mai bune, oamenii politici, neconținut înduşmăniți între ei, ca garanție a viitorului.* În noul titlu, străin, de Rege, care nu cuprindea mai mult decât cel, împărățesc în origine și în esență, al Domnului, aceste milioane așa de mult neglijate vedeau o înălțare a patriei, și aceasta li ajungea.

Răspunsul lui Carol I-iu afirma că o eră nouă începe prin această hotărîre solemnă, fără a căuta să scadă demnitatea numelui ce purtase până atunci. Se bucura ca „actul memorabil“ a fost „aclamat de națiune“ (14 Mart). Pompoasa încoronare, la care fură chemate și breslele și țărani, se va face numai de Zece Maiu, și Ion Brătianu se retrase momentan pentru ca acest act solemn să fie săvârșit de fratele său Dimitrie, aducându-se astfel o descordare în luptele dintre partide¹. Recunoașterea străinătății nu zăbovise, însă n'ar fi fost de mirare că deocamdată manifestarea rusească să fi lipsit; totuși la 3 April generalul Zurov aducea, odată cu comunicarea noii stăpâniri împărățești, și scrisoarea prin care Alexandru al III-lea felicita pentru proclamarea regatului².

După ultimul act solemn rezultat din desfășurarea de lucruri începută la 1877, atenția principală a cercurilor românești se îndreaptă spre chestiunea Dunării, în care temerile cele mai mari erau cu privire la rolul ce înțelegea să-și atribue partea ungurească a Monarhiei. Fără misiune oficială Andrassy ceruse, în vară, când presa ungurească mai ales ataca România, a fi primit la Sinaia, și el se întoarse de acolo cu cele mai bune amintiri (August). Se vorbea din nou în Ungaria de uneltirile „panslaviste“, și legăturile cu țara vecină începeau să fie foarte prețuite³. Dar se adăugia și temerea că nemulțămirea Românilor din Ungaria ar putea

¹ Miniștrii fură luați însă tot dintre liberali.

² *Ibid.*, p. 393.

³ *Corr. dipl.*, II (supt presă), August.

să se adauge la acțiunea Slavilor¹. În toamnă Suveranul român avu și visita arhiducelui Eugeniu.

Anul fusese bogat în evenimente europene menite să exercite o influență și asupra politicei românești. Când se credea că alianța de fapt austro-germană e mai sigură, Alexandru al III-lea vizită pe Impăratul german la Danzig și, în loc să aibă loc întâlnirea și dintre Țar și Francisc-Iosif, Impăratul-rege primia pe regele Italiei, socotit de acum înainte ca un călduros prieten. Dar speranța pe care o avea Carol I-iu că Andrásy va fi numit cancelariu după moartea lui Haymerle se dovedi zădarnică: la Afacerile Străine ajunse rivalul oaspetelui de la Sinaia, alt Ungur, Kalnoky, dar prieten al legăturii cu Rusia.

În mesagiul din Novembre regele român se arăta îngrijorat de amenințarea „libertății Dunării“, care părea asigurată prin vechile tratate. În noile împrejurări, România are „datoria de a nu consimți la ambițiuni care ar avea de efect ca navigația de la Porțile-de-fire la Galați să rămână sub acțiunea preponderantă a unei singure Puteri“. Se va lucra, mergând până la „toate sacrificiile“, pentru a obține „libertatea absolută a Dunării cel puțin în apele noastre“, cerând dreptul de a se face poliție, oricât de „supraveghiată“, dar prin funcționari ai Statului român, primul interesat ca buna rânduială să domnească pe cursul fluviului.

Încă din 1880 Austro-Ungaria urmăria, contra punctului de vedere presintat de Haymerle la Berlin, hegemonia pe Dunăre, și Guvernul român recomanda lui Kogălniceanu, aflător la Paris, o atitudine de prudență, sprijinind ideia delegatului român la Comisiunea Dunării, colonelul Pencovici, ca România să primească propusa comisiune mixtă, în care și-ar avea delegatul lângă al Serbiei și al Bulgariei. Totuși se ajunsese în 1881, odată cu admiterea comisiunii, și aceia a presidenției austro-ungare, dacă se subordonează Comisiunii europene. Scurtul Guvern al lui D. Brătianu dădu apoi o direcție mai hotărâtă împotri-

¹ Raport din 5 Septembrie al lui Eugeniu Voinescu; Arch. Ministeriului de Afaceri Străine (va intra în vol. II din *Corr. dipl.*). El semnala că Ștefan Belu fusese trimes de Kogălniceanu la Andrásy pentru a-i spune că are cele mai bune sentimente pentru Austro-Ungaria.

virii românești, și Ion Brătianu, revenit la putere, trebui să fie samă de schimbare¹.

Kalnoky socoti atunci, că Monarhia e jignită și de cuvintele rostite de Ion Brătianu la discuția Mesagiului, așa încât se merse până la ruperea raporturilor diplomatice și, reexplicând în Decembre sensul cuvintelor sale, ministrul austro-ungar mergea până acolo, încât atribuia trimeterii de Maria-Teresa la studii a unui număr de tineri Ardeleni însăși învierea spiritului românesc dincolo de Carpați.

Se ceru o retractare formală a terminilor mesagiului în-suși, și ea se făcu într'o formă umilitoare: „Guvernul își face o datorie să exprime din nou, într'un chip firesc și loial, viile regrete pentru tot ce în mesagiu, a fost privit ca jignitor pentru guvernul imperial și regal²“. Noul ministru ungar al Monarhiei putea să aibă deplina satisfacție că, după ce a lăsat asupra capului României aceeași amenințare, i-a în-genunchiat și mândria.

Chiar când incidentul fu declarat închis la Viena, se urmă cu măsurile de dușmănie, puindu-se piedeci exportului de vite din România. Proclamarea regalității în Serbia după exemplul român trebuia să crească încă sentimentul de anti-patie față de Statul român.

Peste câteva luni, de și se spera că se va părăsi de Kalnoky punctul de vedere al lui Haymerle³, delegatul frances Barère presinta comisiunii pentru navigația dunăreană o propunere hotărît protivnică României, care fu adoptată la 15 Maiu 1882. Dar, în mesagiul de închidere a Parlamentului, Suveranul nu atingea prin niciun cuvânt această așa de dureroasă în-

¹ *Ibid.*, la 12/24 Decembre 1881. Presa austriacă lauda „loialitatea“ Guvernului român, dar și „moderația“ aceleuia al Monarhiei; *ibid.*, raport din Viena, 22 Decembre.

² V. *Mémoire sur l'exécution de l'article 55 du traité de Berlin*, Viena 1880 (atribuie lui N. Boerescu); Dominé de Perel (de fapt un diplomat român), *Les traités de Vienne, de Paris et de Berlin et leurs dispositions relatives à la liberté de la navigation sur le Danube*, Paris 1880; Engelhardt, în *Revue critique de législation et de jurisprudence*, X (1881), no. 1; Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, București 1882. Neînțelegându-se cu Ion Brătianu, Kogălniceanu părăsise locul de la Paris.

³ Arch. Min. Af. Str., raport din Viena, 16/28 Decembre 1881 și 2 Ianuar 1882.

frângere. De și sforțările românești continuau, arzătoarea chestie nu era pomenită nici în mesagiul de deschidere din toamnă.

Și totuși în Austro-Ungaria se trăi supt apăsarea temerilor că „panslivismul“, marele dușman, lucrează și în Bosnia și Herțegovina, revoltate, și în Dalmația, și la Ruteni¹. Se credea că „iredenta“ română, al cărei nume începea să se rostască, ar putea să aibă o legătură cu uneltirile comitetului din Moscova². Era vremea când se hotăra maghiarizarea școlară. Și, supt pretext că presa românească agită contra Austro-Ungariei, se amenința iarăși cu o rupere a relațiilor³. O misiune a lui Carp la Viena, în Octombree, încercă însă o schimbare⁴.

În Februar 1883 ultima speranță a Românilor în Conferința de la Londra căzu. În lipsa represintantului Statului român și cu interzicerea celui trimis de Bulgari, cu înlăturarea cererii Sârbilor de a-și avea represintantul în Comisiune, se lăsa liber numai brațul rusesc al Chiliei. Hotărîrea din Maiu trecut era întărită. Încă odată înaintea Corpurilor Legiuitoare, închise în Mart. se păstra totuși tăcerea. Dar în aceeași lună România declară că nu se supune pentru partea dintre Brăila și Porțile-de-fier la hotărîrile de la Londra. Nici noul Parlament, care se adună în Maiu, nu primi vre-o înștiințare despre aceasta.

În curând un alt motiv de înrăire a raporturilor cu Austro-Ungaria era să se producă.

La 3 Iunie Carol I-iu mergea să desvelească la Iași statuia lui Ștefan-cel-Mare. Frumosul discurs al Suveranului aminția isprăvile oștilor moldovenești totdeauna biruitoare, punea pe mândrul Domn al Moldovei lângă Mihai Viteazul, iar în legătură cu acesta recentele dovezi de vitejie din ultimul războiu. Nimic nu era în raport cu amenințările și suferințele prezentului. Între vorbitori, la banchet, ale căror cuvântări nu fuseseră controlate, era și Petre Grădișteanu, om politic cunoscut prin sinceritatea unui temperament nesupus obiș-

¹ *Ibid.*, la 5 și 26 Ianuar 1882.

² *Ibid.*, la 5 și 26 Ianuar și la 30 Maiu 1882.

³ *Ibid.*, la 26 Iunie.

⁴ *Ibid.*, la 10 Octombree.

nuitei discipline, și el vorbi de diamantele care lipsesc coroanei marelui Domn. Nu se dădu nicio atenție deosebită acestor cuvinte de călduros naționalism, care nu erau rostite în numele vre unei instituții, și Suveranul întrebuiță mai multe zile pentru a cerceta unele părți din Moldova.

Indată însă *Pester Lloyd* tipăria un articol de o violență neobișnuită. Se semnalau pregătirile de războiu ale României, cele cincisprezece milioane votate pentru oștire, fortificațiile ridicate la hotarul ardelean. Se vorbea în cei mai injurioși termeni de „aventura externă“ prin care politicianii de la București vreau să detragă atenția de la rușinile unei vieți publice destrăbălate. Nu se uita „politica fără cap și sălbatecă a României în chestia Dunării“. Se afirma că la Berlin Monarhia n'avea decât să facă un gest ca să anexeze toată această turbulentă țară: „e o greșeală care se poate repara“, și anume „în câteva ceasuri“, la prima conjunctură externă; nimeni n'ar cheltui astăzi o notă ca să salveze România¹.

Intr'un al doilea articol se adăugia că regele Carol, zimbînd, a strâns mîna oratorului. Era momentul cînd mulțimea de la Zagreb-Agram sfărâma noile inscripții în limba maghiară de la autorități. Nu se uita toastul lui C. A. Rosetti pentru „Domnul Românilor“².

După câteva zile, Sturdza redacta explicația cu privire la „oarecare cuvinte pronunțate cu ocasiunea festivităților ce au avut loc la Iași“, cuvinte în parte exagerate, în parte neexact reproduse, ale unor „persoane care n'aveau niciun rol în solemnitate“³; oricum, s'a interzis publicarea lor în *Monitoriu*. Numai „ziare ostile țării“ le-au putut „exploata“. Precum fiecare cetățean adevărat iubitor de țară trebuie să regrete orice cuvinte nesocotite care pot turbura bunele relații internaționale, mai ales cu „Puterile vecine“ și „bunul simț al națiunii le-a judecat deja“, tot așa „Guvernul nu poate decât să desaprobe în modul cel mai energic și pe calea oficială asemenea manifestări și tendințe“.

Dar Tisza cerea „represalii imediate“, și, la Viena chiar,

¹ Bălăceanu, atunci la Roma, se arăta speriat de cuvintele lui Grădișteanu; raport din 15 Iunie.

² *Treizeci de ani de Domnie*, p. 79.

³ Fusese întăiu: „fără caracter oficial“.

Fremdenblatt publica un articol inspirat, și mărturisit ca atare, în care se declara insuficient un comunicat ca acesta, care zăbovise o săptămână, și se cereau măsuri „pentru a combate fațăș tendințe care periclitează siguranța și pacea Monarhiei vecine și a le desrădăcina“.

În sfârșit, la începutul lui August generalul Beck, șeful Statului-major austriac, pleca să cerceteze pasurile Carpaților și întăriturile din Ardeal¹.

În aceeași zi însă Carol I-iu pleca la Berlin ca să boteze pe fiul prințului Wilhelm de Prusia. La 12, îndată după întărirea de Puteri a convenției dunărene, el era primit de Francisc-Iosif la Viena, și noua întâlnire avea un caracter de prietenie deosebită. Urmă o vizită a lui Ioan Brătianu pentru a se întâlni cu Kalnoky și călătoria se continuă până la întrederea la Gastein cu Bismarck².

Cu acest prilej, vorbind lui Bismarck, care se îndoia însă că Românii ar putea să ofere garanțiile cuvenite³, Brătianu propuse încheierea unui tratat cu Germania, care ar putea să asigure România contra unui eventual atac din partea Rusiei. Prejudecățile cancelariului, care el însuși întrebases pe ambasadorul german de la Viena „dacă n'ar apărea folositor și posibil a întinde liga noastră de pace cu Italia și spre Răsărit și prin aceasta a conduce politica României, eventual și a Serbiei și a Porții pe linii sigure“⁴ și mai ales ale Împăratului în ce privește neapărata necesitate a unor bune raporturi cu Rusia făcură ca propunerea să fie primită cu multă rezervă și chiar receală. Se doria apoi, la Berlin, ca legătura de asigurare să nu fie făcută peste Austro-Ungaria, și, în special, Ungaria însăși, ci cu aceasta, și chiar, dacă se poate,

¹ *Ibid.*; raport al lui Carp, 3 Iulie.

² *Ibid.*, raport din Viena, 5 August.

³ Reuss socotia pe rege „prea slab“, pe ministrul de Externe fără influență, pe care singur Brătianu o are.

⁴ Reuss fu de aceeași părere. El observa că și Károlyi, de și silit une ori a vorbi pe alt ton, ar fi dorit aceasta, legătura regatului român cu Monarhia fiind de la sine indicată. Ministrul ungar, care nu se opria nici la rezistența României față de tratatul din Londra, vorbea de forma ce ar trebui găsită, și Bismarck nota că ea există.

cu ea singură. De și ministrul român făcea să se observe că și la 1877-8 el a vrut să meargă cu Austro-Ungaria și, din partea lui, vorbea de frontiera firească a României la Nistru și de „stăpânirea lui Ștefan-cel-Mare asupra Basarabiei mai mult, dar și asupra Bucovinei“, mergând până la propunerea unei alianțe ofensive contra Rusiei, cu care Germania n'ar trebui să se înțeleagă, Bismarck, trecând peste acest entuziasm inflăcărat, recomanda o întrevvedere a ministrului nostru cu Kalnoky, pentru ca pe urmă numai Germania să se ofere ca mijlocitoare pentru „acesiunea României“ la legătura de pace. Astfel forma actului veni de la Kalnoky însuși, ca îndatorire numai defensivă: în zădar Brătianu înaintase până la cererea Gurilor Dunării și obiectase contra „comandei superioare“ a Austro-Ungurilor în cas de războiu, insistând să nu fie numai o „alipire“ la alianță, ci o adevărată legătură „în trei“; și Bismarck se temea de „șovinismul român“, amintind de ideea aceia a Nistrului ca hotar. Kalnoky începea chiar să vorbească de nesiguranța românească, de la care s'ar putea aștepta și un atac¹. Trebură multe stăruinți, revederea textului de către Cancelariu, reducerea la minimum a garanției pentru a se ajunge la un act, ținut secret timp de trei decenii, prin care primul ministru român putea crede că de acum soarta României e asigurată².

Ca să se revie la vechile legături, de folosul cărora ajunseseră în sfârșit, peste politica lui Haymerle, să-și dea samă conducătorii Austro-Ungariei, planul, pecetluit prin hotăririle de la Londra, cu privire la Comisiunea mixtă a Dunării, fu părăsit încă în Septembrie³. Dar numai în ce privește executarea.

Astfel, la 29 Octombree, pe când Rusia trimetea la Sofia

¹ Din nenorocire, Brătianu vedea în această legătură internațională o lovitură contra opoziției rusofile!

² *Die neue Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914* (ed. Lepsius, Mendelssohn Bartholdy, Thimme), III, 1922, p. 265 și urm.; A. Pribram, *Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns, 1879-1914*, I (1920), p. 321. Cf. Iorga, în *Rev. ist.*, XXI, pp. 129-33.

³ Cf. *Treizeci de ani de Domnie*, pp. 81, 83. Comisiunea Dunării se ocupă în toamnă numai de rosturile ei obișnuite.

pe colonelul Kaulbars pentru a lega și mai strâns armata Bulgariei de a Țarului, Brătianu putea să anunțe în Cameră că, sprijinit de Puterile care doresc pacea, el aduce asigurări și pentru România. Din parte-i, la începutul lui Novembre, Kalnoky, interpelat în delegații, declara că de pe urma călătoriei regelui României și a primului ministru s'a căpătat încredințarea că nu era niciun motiv serios, ci numai o rea înțelegere a intereselor, pentru starea la care ajunseseră legăturile cu țara vecină. După dorința exprimată de Români, Monarhia arată „cu o mare plăcere“ (*Zuvorkommenheit*) aceleași dispoziții și e gata a conlucra la același scop. „Drepturile“ asigurate la Londra în ce privește Dunărea se mențin, dar Guvernul imperial și regal își rezervă „ducerea la capăt practică a acestei afaceri“¹.

Revenind apoi, în Octombrie, înaintea delegației ungare, cancelariul presinta înțelegerea realizată ca venind din „via dorință“ a regelui României, exprimată și față de monarh și față de guvernul comun și apoi din discuțiile cu Brătianu asupra intereselor ambelor părți. S'a ajuns la „hotărîrea puternică“ de a se reveni la bunele raporturi, dar, fără a se fi atins încă „resultate concrete“. Cu ministrul român s'a vorbit, — și el a arătat o bună dispoziție —, și despre „acea parte din populație care nu e nici austro-ungară, nici română și totuși așteaptă de la consuli austro-ungari apărarea intereselor lor“. Nu lipsia nici mențiunea „capitulațiilor care există încă în România, dar astfel de sentințe nu sânt pretutindeni recunoscute“.

Până la o adevărată înțelegere și până la atmosfera de care asemenea acte trebuie încunjurate mai era drum, dar, dacă Austro-Ungaria, înțeleasă cu Italia, nu mai avea aceiași nevoie de o întâmplătoare cooperație militară românească, pentru România împrejurările de peste Dunăre, cu neconținutul amestec rusesc, pe care-l va destăinui descoperirea corespon-

¹ Dar v., în ceia ce va forma Iorga, *Corr. dipl.* (urmare), raportul lui Carp din 3 Novembre, în care e vorba de chestia Dunării și se dă asigurărilor lui Kalnoky, care ar fi pomenit de chestia Dunării și de unele „incidente“, forma unei hotărîri de a reveni la „vechile intimități“ (*sic*).

denței recente a dragomanului rus Iacobson¹, erau astfel încât să facă necesară o sprijinire a țării, amenințată și de statornică aversiune, nu fără motiv, a lui Alexandru al III-lea, panslavistul încoronat, pe Germania, până acum așa de puțin dispusă la orice fel de legătură, iar Bismarck, din parte-i, nu putuse decât să trimeată pe doritorii unei alianțe în subordine, cum era să fie aceasta, la Viena și, prin urmare și la Pesta, a cărui influență era hotărîtoare în Monarhie.

Deocamdată însă Kalnoky revenia, în Ianuar 1884, asupra convenției dunărene, îndreptățindu-se cu aceia că și alte Puteri, interesate și ele, se pot referi, în primăvară, la dansa². La cererea de „înțelegere“ Carp îi răspunde că „nîme nu dorește mai mult decât noi o înțelegere, însă în *ajară de tratatul de la Londra*, pe care urmăim a-l privi ca neobligatoriu pentru noi“. Ministrul austro-ungar stăruie: „nu vă faceți iluzii; tratatul există și, mai curînd sau mai tîrziu, va trebui totuși să vă ocupați de el“. — Niciun ministru român nu-l va accepta³.

În Mart, revenind din Constantinopol, unde primirea lor întîmpină îndărătnice împotriviri „ortodoxe“ și, după asigurările lui P. Mavrogheni, acuma ministru acolo, lăasă influența austro-ungară mult slăbită, arhiducele Rudolf și soția sa, Stefania, făceau o vizită la București și, în toastul de la banchet, Carol I-iu nu uita să releveze că această vizită e „o nouă dovadă a legăturilor de amicitie întemeiate, spre fericirea lor, între Statele noastre și la care punem un mare preț“, ca să i se răspundă cu afirmarea amabilă a „noilor interese“ și a „cordialei simpatii“ care unesc cele două State: de altfel, părechea arhiducală onoră și Belgradul cu visita ei, și acolo

¹ În curînd, după căderea lui Tancov, prigonit de Ruși, și convocarea Marii Sobranii pentru abdicarea prințului, după rechemarea ofițerilor ruși, Caravelov, ajutat de Stambulov, „fost seminarist la Odesa și băiat de prăvălie la București“, lua puterea ca să aducă unirea Bulgariei cu efemera „Rumelie Orientală“; v. Iorga, *Histoire des États balkaniques jusqu'à 1924*, Paris 1925, p. 403 și urm. Cu prilejul vizitei sale la Viena, Giers, acuma Cancelariu, soțul unei Cantacuzine din Rusia (un Cantacuzino rus lucra în Bulgaria), evita orice discuție cu Kalnoky asupra Bulgariei; Iorga, *Corr. dipl.*, II, raport al lui Carp, 24 Ianuar 1884.

² Raportul lui Carp, *l. c.*

³ *Ibid.*

Regina Elisabeta

Faint, illegible text or markings, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

foaia oficială, vorbind de „prieteni“, adăugia că „Serbia independentă de azi n'are nevoie de protectori sau de tutori“¹. În vară, comandantul din Ardeal se prezintă regelui României. O nouă vizită a părechii moștenitoare austro-ungare avu loc apoi în Septembrie 1884.

Dar, pe când situația din Bulgaria rămânea periculoasă, Suveranul cerceta pe vecinul său sârb (August). Milan uita vechile glume contra lui „Zefirin“ și glorifica pe „învingătorul de la Plevna“, și, din parte-i, Carol I-iu lăuda „valoroasa armată sârbă, care și-a vărsat sângele pentru patrie și a combătut alături de a sa pentru independența țărilor lor“. Și, la masa de gală, el adăugia: „Fie ca să învie între popoarele noastre vechea frăție, care n'a fost niciodată turburată și care e basată pe o simpatie reciprocă și pe interese multiple“.

Era cu atât mai indicată această apropiere, cu cât, în curând, legătura austro-germană contra planurilor rusești, după dorința lui Bismarck și, nu mai puțin, a octogenarului Impărat german, stăpânit de vechile amintiri de rudenie și prietenie cu Casa Romanovilor, se prefăcea, — cum prevăzuseră temerile de viitor ale lui Brătianu —, prin întvederea de la Skierniewice a celor trei Impărați într'o Triplă Alianță a păcii.

Deci noua călătorie a regelui și reginei în Apus se făcu în aceeași lună numai pentru serbătoarea de familie a bătrânilor părinți, — aceasta de și la nunta lor de aur asistă și Impăratul german. Dar, salutați la Viena, de unde lipsia Impăratul, de oaspeții arhiducali de la Sinaia, ei fură aduși să cerceteze pe Francisc-Iosif la Pesta, ceia ce se considera de diplomația noastră ca o satisfacție pentru Unguri. Aceste relații, care nu mai aveau însă aceeași semnificație politică, nu fură atinse prin interpelarea lui Kogălniceanu cu privire la permanenta interzicere a exportului vitelor românești în Monarhie².

¹ *Ibid.*, anexă la raportul din 19 Februar al lui M. Mitilineu. — Se făcuse o primire și în Bulgaria. Pentru Români, Carp asigura că o altă vizită, mai lungă, va avea loc în vară; *ibid.*, raport din 10 Mart.

² Iorga, *Corr. dipl.*, II (în pregătire), raportul lui Rosetti Solescu, 10 Novembre 1884. Pentru călătoria lui Brătianu la Marienbad, raportul din Viena, 3 August.

Anul 1885 aduse unirea printr'o revoluție fără sânge a celor două Bulgarii, și regele Milan răspunse cu o declarație de războiu, pentru care el arată să fi fost îndemnat de la Viena. Victoria se părea sigură, o înaintare a trupelor sârbești asupra Sofiei fiind ușoară. Dar ele întâlniră la Slivnița, aproape de capitala principatului, nu numai o armată foarte bine pregătită, dar pentru Rusia, a instructorilor trimeși de Țar, dar și o mare mișcare de entusiasm popular, reținând în retragere și mânănd la asalt pe prințul Alexandru; se câștigă astfel o mare biruință, care fu decisivă pentru soarta campaniei (Novembre).

În mesagiul de la 15 ale lunii, Suveranul român arată că hotărîrea în chestia unirii bulgărești revine Puterilor care au iscălit tratatul de la Berlin, regretând în același timp primejdia ce ar putea să amenințe pacea generală. Trebui ca intervenția austro-ungară, amenințătoare pentru Bulgari, susținuți, contra lui Bismarck, de regina Victoria și de fiica ei, princesa moștenitoare germană, care doria să se încheie căsătoria romantică între fiica ei și Alexandru I-iu, să se producă, pentru ca România să apară, nu ca mediatore, căci, în fereala, greșită, de a se amesteca în Balcani, ea nu voise acest rol, ci numai ca țara cu totul neutră, unde, la începutul anului 1886, se începură negociații, care duseră la menținerea strictului statu quo. Căderea prin conspirație militară a prințului biruitor trebuia să aducă însă noi perturbații peste Dunăre. La capătul unui adevărat războiu civil, prințul bulgar, rechemat, veni din Austria prin România, rămasă prietenă², pentru ca, restabilit, să-și ofere lui Alexandru al III-lea tronul, iar acesta, nieiertător, să i-l refuze cu brutalitate. La capătul noilor frământări, România acceptă, față de candidaturile la coroana Bulgariei: a prințului Valdemar de Danemarca, apoi a lui Ferdinand de Coburg, frate cu cumnatul arhiducelui Rudolf, o atitudine căreia i-a lipsit orice libertate, părăsindu-se, astfel, influența, firească, asupra împrejurărilor din Balcani.

¹ Primit la București de Brătianu, dar nu și de miniștrii străini; *Doc. dipl. fr., 1-ère série*, VI, 1934, n-le 254, 261, 304. Se critică însă spiritul lui aventuros.

De altfel relațiile cu aceia cari erau acuma puternicii aliați ai României nu se putură preface într-o prietenie din acelea care singure dau putere unor asemenea acte, al căror secret absolut înseamnă de cele mai multe ori o ineficiență absolută la prima încercare.

Aceasta de și, pentru a dovedi loialitate Austro-Ungariei, Ion Brătianu consimți la expulsarea ca supuși străini conspiratori ai Ardelenilor, Al. Ciurcu, Secășanu și Ocășeanu, cari alcătuiseră și răspândiseră un îndemn revoluționar către liberarea țării lor de naștere¹. Andrassy mergea la consulul României din Pesta pentru a-i vorbi, în termeni foarte călduroși de folosul de comerț al reluării schimbului liber, și ministrul Szechényi, care atacase, într'un discurs către alegătorii săi, România, se putu menține numai cu greutate². În chestia economică, Statul român era în luptă de tarif autonom cu Monarhia vecină, care ajungea, în 1886, să dorească iscălirea unei noi convenții de comerț. Iar Românii de peste munți urmau prin noul lor ziar, *Tribuna*, redactat de Slavici, care-și păstra legăturile cu Bucureștii, o luptă pe fiecare chestie contra tendinților de asimilare ale guvernelor ungurești.

După hotărâta împotrivire și a clerului superior român, — muștrat la 1873 direct de Impărat —, în frunte cu noii Mitropoliți, Ioan Vancea, unitul, și Miron Romanul, de la Sibiiu, împreună cu episcopii lor: nobilul maramurășean Victor Mihályi de Apsa, de la Gherla, și Ioan Popazu, ortodoxul de la Caransebeș, pe lângă câțiva laici, rămăseseră de ambele părți hotărîrea de a nu ceda. Pentru a se da un nou caracter luptei, se alătura la Sibiiu, și cu oameni din noua generație, ca organizatorul economic Partenie Cosma, din „oameni de încredere“ aleși la o adunare a „Asociației“, un nou comitet, care trebuia să prefacă în partid cu program vechile comitete pur electorale. Peste deosebiri personale și în afară de Biserici era să înceapă deci acțiunea solidară de ofensivă. Pe lângă Bariț și Babeș era, ca represintant al spiritului șagunian, vicariul Nicolae Popea, Săcelean, nemeșul român din Sălagiu, Gheorghe Pop de Băsești, dar și dârzul tânăr avocat din Turda,

¹ V. Al. Lapedatu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937.

² Iorga, *Corr. dipl.*, rapoarte ale consulului Farra, Decembre 1886.

Ioan Raț, unul dintre luptătorii din 1848, apoi funcționar al absolutismului.

Se ajunsese astfel la Adunarea din 12-4 Maiu, unde fiecare comitat din Ardeal, reprezentat prin 103 delegați, trimisese doi delegați, 52 de toți. Proclamându-se necesitatea unei legături generale politice a nației, se cerea înlăturarea legilor ungurești prigonitoare, mai ales pentru școala elementară. Un comitet de nouă cerea să reprezinte permanența unei conduceri care nu înțelegea să întrebuințeze activismul parlamentar. Ca program, părăsind mândrele puncte de la 1848, se prevedea, repudiind maghiarisarea, dar, rezervând chestia dualismului, autonomia Ardealului, a Ardealului singur, o nouă lege electorală, cu vot universal sau măcar mai larg, întrebuințarea limbii românești în administrație și justiție, primirea Românilor sau impunerea cunoașterii limbii lor în funcții, autonomia bisericească și școlară, cu ajutor de Stat. Se prevedea puțința unor alianțe de oportunitate, care slăbiau baza însăși a luptei.

„Solidaritatea“ se dovedi însă cu neputință. Mitropolitul Miron era contra atacării constituției existente. Intre noii reprezentanți la dietă, magnatul Gall, deputatul Szérb, intelectualul Cornel Diaconovîch, care face să apară la 1885 panromâneasca *Romänische Revuz*, de mare folos, întemeiau un grup al moderaților. Iar *Tribuna* desfășura, în numele tinerilor, ca poetul G. Coșbuc și G. Bogdan-Duică, un Năsăudean și un Brașovean, în legătură cu țara liberă, un steag de luptă fără rezerve, pe baza și a unității culturii românești, ducând la aceleași aspirații.

În 1887 situația nu numai a Guvernului român, dar și a popularității Suveranului însuși era în răpede scădere. Mergând la Iași pentru sfințirea noii Mitropolii, Carol I-iu fu întâmpinat în fața Otelului Traian de o manifestație adânc necuvincioasă din partea tinerilor conservatori, între cari profesorul de matematici Miltiade Tzony și câțiva tineri boieri, cari nu putură fi pedepsiți cum s'ar fi cuvenit. El plecă din capitala Moldovei fără ca în drumul său să se audă alte strigăte de aclamare decât ale unor agenți în zdrențe ai Poliției incapabile¹.

¹ În Maiu visita la Sinaia a Impărătesei Elisabeta, care fusese la băile de la Mehadia. Politeța acestei femei extraordinare, dar de

Cei cari se dedau la asemenea condamnabile manifestări din setea de a smulge puterea nu-și dădeau samă de primejdiile care amenințau din afară țara lor. În acest an intervenția hotărîită a Țarului pentru a împiedeca un atac german contra Franciei însemna șubrezirea legăturii celor trei Impărați; Austro-Ungaria lua grabnice măsuri militare¹. Spre sfârșitul anului, România era înștiințată să se ție în pază față de o posibilă surprindere rusească în legătură cu situația din Bulgaria². Pentru a opri planurile rusești ce se presupuneau se recurse la mijlocul suprem al publicării tratatului din 7 Octombrie 1879, până atunci secret, între Austro-Ungaria și Germania.

În acel moment se terminau alegerile românești, liberalii având în fața lor o formidabilă coaliție, în care, pe lângă prietenii lui Carp, pe lângă agitatorul totdeauna gata care era Fleva, și pe lângă vechii conservatori ai lui Lascar Catargiu, se găsea Kogălniceanu și fratele, îndușmănit prin felul cum fusese înlăturat de la putere, al lui Ioan Brătianu, Dimitrie. Un colaborator de odinioară al *Convorbirilor Literare*, întors de la Paris fără a-și fi isprăvit studiile de istorie, cărora li preferase dreptul, Gheorghe Panu, aspru logician și crud analist, brutal la asalt, reprezentând acuma un curent de „radicalism“ ieșean, popular un moment, se aruncase cu injurii asupra Suveranului care tolera la putere pe aceia lângă cari, totuși, stătuse cândva și furiosul polemist. Președintele Consiliului, — care încercase a-și înoui Cabinetul prin adăugirea, pe lângă tinerii Eugeniu Stătescu, P. S. Aurelian și Mihail Pherekyde (la Externe), pe

sigur foarte deosebită de altă lume, ascundea însă păreri puțin favorabile pentru regina României, ale cărui particularități de temperament, deosebite de ale ei, o jigniseră. Visita însă a părechii regale la Berlin pentru aniversarea Impăratului, *Doc. dipl. fr., l. c., no. 468.*

¹ Raport al lui Mavrogheni, Viena, 26 Ianuar 1887. El vorbea de mari „planuri“ imposibile, ca alianța austro-anglo-italiană, cu adăușul celor trei mici State dunărene, și articolul III din tratat prevedea că, după asigurările date de Țar la întâlnirea de la Alexandrovo, nu e cas de a păși la executare, ceia ce se va produce în cas de schimbare a atitudinii.

² *Corr. dipl., II, la 1-2, 9, 19 Decembre. V. pentru motive, D. A. Sturdza, L'Europe, la Russie et la Roumanie, étude ethnique et politique* (e traducerea unui articol din *Revișta Nouă*).

avocatul bucureștean C. Nacu, pe fostul ministru al României, Vasile Gheorghian, fratele Mitropolitului Iosif, și pe Radu Mihai (la Interne), pe care o mare asămănare fizică îl vădia ca fiul natural al lui Kogălniceanu, care-l încunjurase, de altfel, de o afecțiune deosebită —, era socotit ca un trădător al vechiului liberalism, mort de fapt încă de la 1885; nu mai erau relațiile cu de mult îndușmănitul Rosetti, retras din viața publică după o reformă constituțională care, în locul Colegiului unic, dorit de dânsul, dăduse, după cele patru de până atunci, o simplă împărțire în trei. Se culeseseră mărturisiri ale obositului prim-ministru pentru a-l înfățișa ca pe un ocrotitor de „procese scandaloase și asasinate“, pe care, pentru a-și cruța unii prieteni, trebuise în adevăr să le tolereze, și, de pe buzele acestui Stătescu, al cărui temperament se resimția de boala care-i rodea plămâni, se prinsese expresia, pentru el fără un sens de definiție, „colectivitate“, pentru a timbra de „colectiviști“ un partid de oportunitate, care făcuse tranzacții cu junimiștii și-și câștigase pe D. Ghica. Totuși o majoritate de 130 de glasuri era asigurată, și la Viena erau bucuroși de această întărire a guvernului român într'un moment așa de critic în situația internațională¹.

Moartea Impăratului Wilhelm determină o nouă vizită în Apus a părechii regale românești, în Mart 1888. La întors, după o convorbire cu Bismarck, ea se opri la Viena, și acolo Carol I-*iu*, primit de Francisc-Iosif, avu o întrevedere și cu Kalnoky, cu comandantul forțelor austro-ungare, arhiducele Albrecht, și cu ministrul de Războiu, de curând numit.

La întoarcere, Suveranul se găsi înaintea luptelor de stradă în fața Palatului. Opoziția unită era încurajată de scandalurile ce provocaseră malversațiile ce se descoperiseră în sarcina generalului Al. Angelescu, ministrul de Războiu, a colonelului Dumitrescu-Maică și a directorului Vămilelor, Simion Mihălescu. Panu, grațiat, fusese primit cu un entuziasm pe care nu-l îndreptăția grosolanăia atacurilor lui contra regelui, înfățișat ca un avar și un exploatare. Avântul violent al tânărului conservator N. Filipescu comanda acțiunea de răsturnare. De curând Ministeriul fusese lipsit de serviciile oamenilor inteligenți și energici cari erau Stătescu și Radu Mihai, și nu

¹ *Ibid.* Raport Olănescu, 18 Februar.

adăugirea blândului povestitor N. Gane (la Agricultură...) îl putea întări. Cu Nacu la Interne nu se putea apăra o situație așa de periclitată. Banchetul dat de negustorii din partid lui Brătianu nu va impune. Se dădu mână liberă Poliției și jandarmilor călări, cari călcară în picioarele cailor mulțimea care manifesta supt ferestrele Regelui. Un atac se produse și la Camera, unde un glonte atinse pe un nenorocit ușier. Satele, ca în Ialomița, supt influența unor agenți, între cari se recunoștea uneltirea rusească împotriva unui guvern înfeodat Austro-Germanilor, începeau o mișcare confusă în care era și patima pentru pământ: în curând ea avea să cuprindă opt județe muntene¹.

Regele primi deci demisia aceluia care-l servise cu devotament unsprezece ani. Dar, în loc să se adreseze la vechii conservatori, el își alese noii consilieri între acei junimiști cari-i garantau alipirea credincioasă la politica Puterilor centrale, gata încă de războiu. Astfel, punând ca președinte de Consiliu pe liniștitul frate al Doamnei Elena, Teodor Rosetti, fost sfetnic al Coroanei, de alminterea, dându-i și sarcina, grea pentru firea lui retrasă, a Internelor, el încredința experiențului Carp, fost ministru la Viena și bine apreciat de Francisc-Iosif și de Bismarck², legăturile cu străinătatea. Banche-
rul Menelas Ghermani, care avea legături de familie în Serbia, căpătă Finanțele pentru a introduce, cu curagiul unor vechi convingeri și unei mari experiențe, etalonul de aur, în care se vedea scăparea definitivă a unor finanțe de altfel mult îmbunătățite de la războiu încoace. Tânărul Alexandru Marghiloman (n. 1854), format la Paris, era numit la Justiție. Maiorescu avea Instrucția. Pentru prestigiu, fiul mai mic al lui Vodă-Știrbei, Alexandru, primia Lucrările Publice. La Războiu era așezat generalul Barozzi.

¹ A. Beldiman, *O crimă de Stat, Răscoala sătenilor din primăvara anului 1888*. București 1889.

² Impăratul îl laudă în audiența de presintare a noului ministru român la Viena, Teodor Văcărescu: „am avut plăcerea a-l cunoaște și a-l aprecia aci la Viena“; *Corr. dipl.*, II, raport din 30 Septembrie. El laudă și pregătirea militară. Mulțămirea cercurilor vieneze pentru rămânerea lui Carp la Externe după schimbarea din toamnă; *ibid.*, 26 Novembre. Urări ale Impăratului și pentru acest Cabinet; *ibid.*, 17 Ianuar 1889.

Era o încercare hotărâtă de a introduce un nou regim, mai dependent de Coroană decât al „Vizirului“ care-și închidea jignirea în căsuța-i de țară de la Florica, urmărit de semnele cele mai grosolane ale nerecunoștinții țării pentru care muncise atâta vreme, adăpat cu nedreptăți, și după ce fusese rănit de un inconștient și adus până la ultima margine a puterilor unei vitalități minunate. Rare ori România avuse un cetățean atât de devotat intereselor ei.

În cursul acestui deceniu de eforturi se realizaseră multe îmbunătățiri, și instituții fundamentale fuseseră așezate ca puncte de sprijin pentru viața ei financiară și economică. Astfel încă îndată după războiu Banca Națională, cu un modest capital de 30.000.000 lei, a treia parte fiind a Statului, care-și rezerva supraveghierea. Un Credit Rural era destinat să ajute o proprietate, mai ales cea mare, atârând prea mult, din cauza inferiorității tehnice sale, de vicisitudinile atmosferice. Administrațiile publice fuseseră înzestrate cu localuri proprii, fie și de o arhitectură nepotrivită și lipsită de frumusețe.

Se avuseră în vedere și interesele sătenilor, dintre cari o mare parte n'aveau ogorul lor, și era credința, în mare parte întemeiată, că fără legătura plugarului, a oricărui plugar, cu mica lui moșie, țara nu poate să aibă o temelie sigură. Dar ușurința cu care țaranii fuseseră câștigați pentru răscoală, fie și din cauza nedreptăților unei administrații care continua, în serviciul moșierilor, să mâne cu dorobanțul pe muncitori la câmp, și a sarcinei unor continue datorii, cu o dibăcie vicelană create și întreținute, îngrămădite chiar până la reducerea omului sărac în stare de adevărată robie, arăta cât de puțin fusese înțeleasă problema în totalitatea ei.

O lumină puternică o aruncaseră cândva cărțile lui Ioan Ionescu, de mult timp scos din circulație, asupra județelor Mehedinți, Putna și Dorohoiu. Dar teoreticianul reformelor indispensabile lipsia: Ion Ghica se mulțămia să presinte într-o formă literară foarte plăcută doctrina economică francesă a epocii, când nu venia cu proiecte atât de curioase ca aceia a desființării totale a vămilor¹. Ideile lui Carp, exprimate în discursuri răsunătoare, nu cuprindeau, cu o ideologie personală, un program de realizări imediate. Vierul de la Florica

¹ Southerland Edwards, *o. c.*

nu culesese din legăturile cu sătenii ce trebuia ca să încunune acțiunea sa de prefacere într'o mare reformă a unei situații care făcea să apese peste masele țărănești inculte și sărace, fără adevărată acțiune asupra vieții publice, greutatea unui militarism necesar, a unei administrații prea numeroase și lipsită, în general, de onestitate și toată povara unei politici de căpătuială.

In acest domeniu nu se poate zice că România înaintase. Și în cel intelectual chiar, după marea înflorire înainte de 1880, când din toate părțile răsăriau represintanții literari ai provinciilor nelibere ca să colaboreze la înflorirea scrisului românesc, se manifesta ori alunecarea către aceeași politică de personalități, de ambiții și de poftă, de nedreptăți și injurii reciproce, a minților celor mai înzestrate, ori retragerea dintr'o activitate de la care se putuse aștepta așa de mult, iar, de la o vreme, toate concentrându-se la Bucureștii cluburilor și saloanelor, intrigilor și petrecerilor, se pierduse legătura cu provincia, răpede căzută, chiar și la Iași, în marasm.

Eminescu, legat de „Timpul“ până la stoarcerea puterilor unui trup în care zăcea, peste boala care-l lovide, osânda unei moșteniri fizice foarte împovărate —, un frate, medic de mare merit, sinucis, o soră paralizică —, lua ca țintă a satirelor sale păcatele liberalismului vestejit, în fața căruia vrăjia cu puterea geniului său un trecut medieval care nu se mai putea întoarce, și, lipsit prin sfaturile unor prieteni prea „îndatoritori“, de fericirea unei căsnicii sprijinite pe o adâncă și curată iubire, el aluneca spre desordine și tulburarea unei așa de frumoase minți. Desgustat de sarcini speciale sau inferioare care i se puneau pe umeri, ca unui parazit intelectual jenant, — corectura, la care nu era pregătit, a Documentelor Hurmuzaki —, Slavici mergea în Ardeal pentru a începe o activitate ziaristică de un caracter mai nobil și de un efect mai folositor decât robotul de la foaia unui grup de boieri aroganți. Gane ajunsese ministru al unui Cabinet în agonie. Lupta politică începută peste munți ca și greutatea materiale ale vieții supt străini răpiau literaturii forțele tinere care începuseră a se manifesta.

Față de marile evenimente ce se petrecuseră, sarcina glorificării revenia lui Alecsandri îmbătrânit, care, după ce, singur

pe puterile ce și le exagera, înfruntase fără izbândă gingașe psihologii istorice în *Despot-Vodă*, *Fântâna Blandusiei* și *Ovidiu*, încerca din nou funcțiunea „poetului național“, în forma fără avânt din „Balcanul și Carpatul“ și din „Peneș Curcanul“, în care măcar e o iubitoare înțelegere din partea boierului și marelui proprietar pentru eroismul tăcut al soldatului țaran, glorios în zdrențele lui sângerate. El devenia, prin recunoașterea Reginei, prin legătura cu Carol I-ii însuși, care știe să onoreze pe prietenul, rămas credincios, al lui Cuza-Vodă, cântărețul unei Curți unde se cultiva literatura și arta. Iar fostul director al Școlii Normale din Iași care era fiul de țaran Maiorescu, fără vre-o legătură cu căsuțele în care era vloga neamului, aduna în salonul său din București, introducându-i într'o „lume bună“ pe care ei n'o cunoșteau totdeauna, pe toți oamenii de talent în nevoie de sprijin.

Agerul spirit de adâncă sfredelire a vieții care era fiul și nepotul de actor Ioan Luca Caragiale era îndreptat de la încercările de nuvelă și chiar poezie la aceeași satirisare a liberalismului dominant, atât în administratorii, demagogii și ceilalți oameni de club din *Scrisoarea pierdută*, cât și în influența, trivialisatoare prin desechilibru și pretenție, asupra micii burghezii bucureștene, în *Noaptea furtunoasă*. Mai târziu numai, și nu fără influențe străine, această minte de onestă și fină analiză avea să se îndrepte, înțelegătoare, asupra realităților țărănești din drama *Năpasta* și din schițe.

O nouă lume, ieșită, nu din boierimea care până atunci stăpânise literatura, ci din stratul, tot mai numeros, mai activ și mai influent, al mărunților funcționari, în lipsa unei adevărate burghezii, și, de la un timp, al satelor, a căror comoară o făcuse a se zări un Jipescu, de la Vălenii-de-Munte, în *Opincarul* său, — fără a pomeni pe acel unic reprezentant al muncitorilor care fu povestașul muntean, limpede și vioiu, dar fără vloga rurală a lui Creangă, Petre Ispirescu —, se va manifesta de la sfârșitul acestei perioade înainte.

CAPITOLUL XII.

Douăzeci de ani de dominație a Coroanei.

Noul Guvern, pregătind alegerile, înăbuși, în primăvară, acea serioasă mișcare țărănească, — pe baza formulei de iuncăr prusian a lui Carp: „represiunea și pe urmă vom avisa“ —, înainte de a purcede la o soluție de moment a chestiei rurale care fu înproprietărirea „însurășilor“. Carp însuși lua în vară interimatul Agriculturii, pe care socotise că-l poate purta până atunci Maiorescu.

De Zece Maiu, Regele credea că se poate sprijini pe o adevărată uniune națională, și el întreprinse, într'un moment încă așa de puțin sigur supt toate raporturile, o nouă călătorie în Apus, pentru scopuri de sănătate, în Iulie. La întoarcere, în Septembrie, se disolvă Parlamentul.

Și la deschiderea noilor Camere, de o compunere care nu putea să deie o basă unui Guvern atât de slab, Carol I-iu avea ilusia că poate domina interesele și patimile. De aceea mesagiul începea cu laudarea „patriotismului luminat“ care „a insuflat tuturor partidelor“ o „prudentă“ politică externă, în care se ascunde legătura cu ce era acum o Triplă Alianță, și cu Italia, vorbindu-se numai de „Puterile cele mari“ și de „amiciția sinceră a vecinilor noștri din Peninsula Balcanică“, nu fără a face alusie la problema dumăreană prin mențiunea unor rosturi „pierdute“. Alături, în locul marelui program care se putea aștepta de la reformatorii junimiști erau numai, în chestia țărănească și la finanțe, mai ales măsuri de cea mai strictă și strâmtă oportunitate.

Pe baza acelorași silinți de grupare a forțelor se realiza, nu fără trudă, supt același blajin și mult promițător președinte de Consiliu, un nou Cabinet, cuprinzând pe Vernescu, care

se intitulase, de câțva timp, „liberal conservator“, pe generalul Manu, amic personal al regelui, și pe singurul atras din lagărul, adânc nemulțămît, al conservatorilor, Alexandru Lahovari (la Domenii). În răspunsul la adresa Senatului, Carol I-iu vorbea de „terenul uman de înțelegere“ pe care trebuie să se întâlnească oamenii politici și de „lățirea spiritului de concordie, atât de dorită pentru o lucrare roditoare“. Ii trebuia, cum spunea deputaților acela care încerca să adune acum, peste amintirea, plină totuși de mustrare, a lui Ion Brătianu, toate frânele în mâna sa, o „România unită și liniștită înlăuntru“.

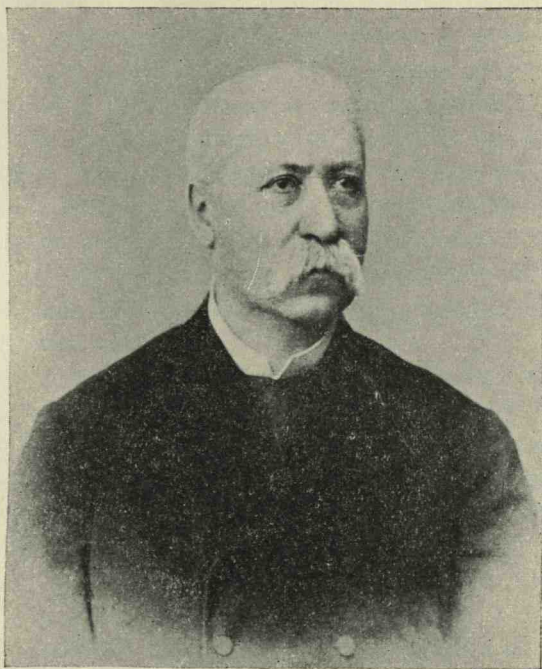
Dar Lascar Catargiu, ales președinte al Camerei, și vice-președintele, Blaramberg, demisionează încă din Ianuar 1889, și cererea de a se da în judecată Cabinetul Brătianu trebuia să verse untdelemn peste pasiunile acum aprinse, din cauza greșelilor lui Vernescu¹, care totuși rămase. Intervenția Soveranului pentru a împiedeca acest urât act de răsbunare fu primită cu satisfacție și la Viena². Dar o a doua propunere fu votată în care era vorba numai de cercetarea înaintea unei comisii alese de Cameră a actelor ilegale săvârșite de regimul căzut.

Așa se ajunsese, în Mart 1889, la Cabinetul Catargiu fără junimiști, înlocuiți prin neînsemnații C. Boerescu și Gherasi, prin Grigore Peucescu, tânăr boier amestecat în viața literară.

Printre o scrisoare către noul președinte de Consiliu, regele cerea hotărît aducerea la îndeplinire a împrumutării votate, — lui Vernescu i se impuse etalonul de aur —, dar el, care ținea la legătura cu Triplicea, a cărei existență o ignoraseră până în ultimul moment membrii partidelor, nu putu schimba declarația lui Catargiu, inițiat în fond, dar care era socotit că stă supt influența imperiosului nou ministru rus, Hitrovo —, și se va împiedeca amestecul regelui în politica externă —, că *politica externă a Cabinetului e de neutralitate*. Aceasta cu

¹ Gane, *P. P. Carp*, p. 394. Cf. Corespondența familiei Brătianu, tipărită de d-na Sabina Cantacuzino, la această dată, și Al. Lahovary *Discursuri politice, 1881-1896; Notită biografică asupra lui Al. Lahovary*, București. 1895.

² Iorga, *Corr. dipl.*, II, raport din Viena, 13 Februar 1889. Primul proiect avuse 80 de voturi contra 79. Și Carp era, cu toată hotărîrea, contra procesului; Suliotis, *o. c.*, p. 891.

Lascar Catargiu

toate explicațiile date imediat la Viena. Se vorbea și de măsurile ce se vor lua pentru ca pe teritoriul românesc să nu se lucreze contra Statelor vecine, Lascar Catargiu amintind ajutorul mai vechiu dat de Monarhie și prin convenția de comerț supt presidenția lui. Și Kalnoky spunea deschis că trebuie dovezi de menținere a aceleiași politici, dat fiind că noii adepți ai lui Catargiu sânt cunoscuți ca aderenți ai altei orientări: ministrul austro-ungar la București, contele Goluchowski, atrăsese atenția asupra acestei osebiri. „Dar încrederea nu se comandă, ea se câștigă prin acte.“ Sfatul dat de Văcărescu lui Lahovari de a face drumul la Viena și Berlin fu urmat. În delegații Kalnoky, nu fără alusii la Rusia, se declară asigurat¹.

O a treia formă a Guvernului, înainte de deschiderea Parlamentului relua, supt conducerea omului sigur care era Manu, pe Teodor Rosetti (la Justiție și interim la Culte), pe Marghiloman și pe Lahovari la Externe. Lascar Catargiu ceruse disolvarea Camerei, care nu fusese recomandată de majoritatea colegilor săi, pentru cari se hotărîse regele².

Ministeriul cel nou³, care aduse răspingerea dării în judecată a liberalilor, se găsi înaintea schimbării produse în Europa de conflictul între noul Impărat german și Bismarck, care părăsi Cancelariatul. Wilhelm al II-lea asigură pe Francisc-Iosif printr'un trimes special că vechile legături se vor menține, dar de sigur un punct de siguranță absolută în politica generală dispărea cu creatorul Reichului german.

Lahovari fiind la Externe, raporturile cu Monarhia vecină rămaseră foarte bune, rezistența ungurească la încheierea necontenit zăbovitului tratat de comerț dispărând pe încetul.

¹ *Ibid.*, rapoarte din 20 Maiu și 14 Iunie. O telegramă a lui Lahovari, prin care se vorbea de apărarea neutralității „către toți“ și „contra tuturor“, în nota de mulțămire pentru acel discurs, putu indispune; *ibid.*, 17 Iunie. Cf. și raportul din 24 Iulie.

² Pentru impresia la Viena, *ibid.*, raportul din 14 Novembre. Satisfacția Impăratului austriac pentru numirea lui Manu; *ibid.*, telegrama lui Văcărescu, 11 Ianuar 1890.

³ „Lucrurile merg foarte bine la d-voastră“, va spune în Iunie Francisc-Iosif generalului Văcărescu; el se declara mulțămit și de organizarea unei opoziții legale și constituționale; raport din 27 Iunie. Cf. și cel din 17 Maiu și raportul din 10 April. Totuși schimbarea provocase îndoieli la Viena.

Ministrul de Externe al României, neinformată, crezuse că poate să răspundă la o interpelare cu privire la convenția militară cu Triplicea, ce s'ar fi încheiat cu prilejul noii vizite a regelui la Ischl, că un asemenea act nu există, dar că, apreciind acțiunea pentru pace a alianței Centralilor, România nu poate privi decât cu simpatie existența acestei garanții contra oricărei schimbări a ordinii de lucruri existente. Și el credea că trebuie să adauge că, *dacă s'ar ajunge la o alianță cu Austro-Ungaria, ea n'ar putea fi determinată decât de singurele interese românești*. Se impusese punctul de vedere al regelui, atacat fățiș de cei cari credeau în posibilitatea altei orientări (Decembre 1890).

Insuși Manu, ca reprezentant al unui guvern bănuț de rusofilie ascunsă, nu pregetă să discute cu Kalnoky, în Ianuar 1891, asupra situației Românilor ardeleni, și el căpătase acest răspuns: „guvernul ungar nu face nicio deosebire în felul de a trata pe deosebiții săi supuși și presa amânduror țărilor a exagerat; e drept însă că Ungurii vreau să facă pe supușii lor români a li învăța limba“¹. În April, Hitrovo era rechemat de la București și exilat la Lisabona, fiind înlocuit cu nu mai puțin arogantul Fonton, de și „occidental“ de forme, dintr'o familie levantină de dragomani.

Dar Lascar Catargiu, sprijinit de Vernescu și de generalul Florescu, nu-și încetase lupta pentru putere. Se formă deci în Februar un nou Guvern, supt preșidenția bătrânului general, cu Catargiu la Interne și Vernescu la Finanțe, care-și aducea trei partizani: unul, cercetătorul literar Gh. Dem. Teodorescu, vechiu pamfletist contra Suveranului în foaia sa, *Ghimpele*, la Culte, diplomatul de carieră Esarcu primind Externele, iar fratele lui Al. Lahovari, Iacob, Războiul. Lup-tând cu junimiștii, alcătuiți în „club constituțional“, și favorisând pe liberali, cari-și pierduseră în câteva luni șefii: pe Ion Brătianu și pe Kogălniceanu (Maiu-Iunie), acesta mort la Paris, se alcătui un nou Parlament, cu care această formațiune de guvern, nesigură și slabă (se adăugi profesorul ieșean, vechiu junimist, Petru Poni și Blaramberg, cu înlăturarea elementelor vernescane), trăi până în Novembre, când un nou Cabinet Catargiu, cu Al. Lahovari la Externe, dușe la împăcarea cu prietenii lui Carp (Decembre) și la disolvarea

¹ Iorga, *Corr. dipl.*, telegramă și raport din Viena, Ianuar 1891.

Alexandru Lahovari

unui Parlament de atât de scurtă durată. Concentrarea conservatoare se îndeplinise cu Carp la Domenii și Ghermani la Finanțe. Se adăugia ca nou recrut istețul tânăr avocat Take Ionescu, fost rosettist, la Culte.

Kalnoky însuși, dar cu atât mai mult Germania lui Caprivi, știa însă că și după căderea lui Tisza situația Românilor din Ardeal nu mai putea fi menținută. De la lupta între studenții români și studenții maghiari în 1892, după *Replica* din același an, pentru care ar fi făcut patru ani de temniță, dacă nu trecea granița, tânărul scriitor bănățean Aurel C. Popovici, trebui să se ajungă la manifestarea fățișă, din același an, a Comitetului Național, prin Memorandul, primit de conferința din Sibiu, pe care-l redactă, cu același Aurel Popovici, tineretul, compus din Eugen Brode, Septimiu Albini, avocatul Iuliu Coroianu și elocventul predicator național, format la Roma, preotul din Șișești Vasile Lucaciu. Aducând chestia națională înaintea Suveranului ca Împărat, în Maiu, delegația, cu Ioan Rațiu în frunte, foarte bine primită la Viena, se expunea ca regele să retrimeată actul, nedeschis, Guvernului său ungar.

Aceasta nu împiedecă însă iscălirea de Al. Lahovari, în Iulie 1892, a prelungirii, într'o formă mai accentuată, a legăturii încheiate de Ion Brătianu în 1883.

În acest timp relațiile cu Austro-Ungaria se mențineau deci statornice, și Kalnoky putea vorbi în delegații de „garanția prețioasă“ pe care o represintă voința statornică a regelui Carol.

În Parlamentul din 1892, o puternică minoritate a liberalilor, cari, după moartea lui Dimitrie Brătianu, înlocuitorul pe câteva luni al fratelui său, își aleseseră ca șef pe D. A. Sturdza, om de bună și strictă rânduială, de o imensă putere de lucru, de o îndărătnică alipire la formule de mult învechite și cu totul lipsit de orizont, începu să reclame, violent, puterea. Pentru a-și îndreptăți nerăbdarea, ei înfățișau regelui și țării un întins program, pe alocuri destul de vag, care fusese proclamat la Iași, căutându-se a trece peste ofertele junimiștilor, din a căror ideologie „de Stat“ se hrănia guvernul concentrației conservatoare. Se ajunsese, a doua zi după căsătoria Moștenitorului, principele Ferdinand,

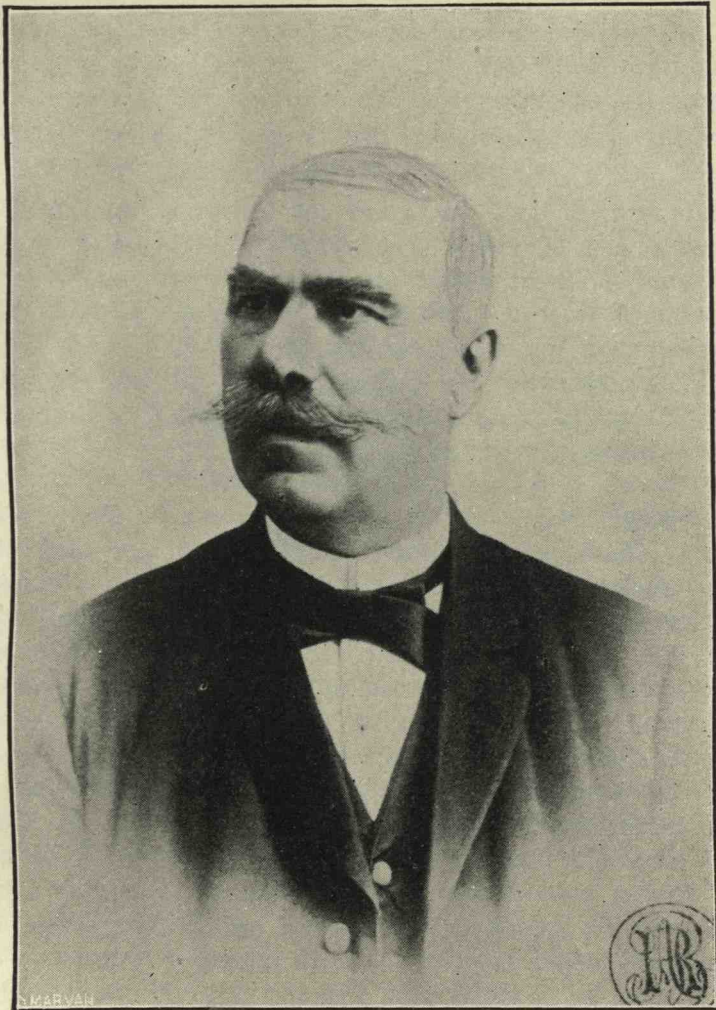
(n. 1865), fiul lui Leopold, fratele lui Carol I-iu, și al principesei portugheze Antonia, cu principesa Maria de Anglia (n. 1875) și entusiasta primire la București a frumoasei pă-rechi, la tulburările sângeroase din April 1893, mulțimea fiind ațâțată prin zvonul că legea care fixa suma până la care poate să se ridice contribuția pentru comună introduce un impozit nou și greu, datorit unui închipuit „Maxim“, autorul legii „maximului“¹. Peste câteva luni se întrebuișă demisia în bloc a o sută douăzeci și șapte ofițeri de cavalerie, jigniți prin măsurile luate pentru refacerea acestei arme, spre un nou asalt, în Parlament, contra Guvernului (Februar 1894): de pe banca ministerială Carp protestă împotriva sistemului de pronunțament, ca în America meridională, care tindea să se încetățenească în România. Și legea salarisării clerului, introdusă de Take Ionescu, fu exploatată, pentru a provoca mișcări în sate. Intrunirile dominate de vocea lui Fleva tulburau liniștea Capitalei².

Sturdza căuta să-și îndreptățască alegerea ca șef luând loc în primele rânduri ale batalioanelor de asalt, și adversarul, care-i era și cumnat, putea să-i amintească principiile Germaniei studiilor comune unde nu se schimbă guverne „pentru câteva sute de desculți“. Arătându-l împins de elementele mai puțin culte ale partidului, Carp trecea peste obișnuitele „zeflemele“ pentru a spune pasionatului om de partid: „Ești mai bun decât dâșii; de aceia cată să-i înalți pe ei la d-ta, nu să te cobori d-ta la dâșii“. În sfârșit o campanie, mai îndreptățită prin temerea unui amestec hotărîtor al capitalului străin, cu tot ce trebuie să cuprindă și ca influență, se porni împotriva acelei legi a minelor care, stabilind drepturile proprietarului suprafeței, ale Statului și ale întreprinzătorului, făcea parte din seria de măsuri prin care Carp, ajutat de specialiști ca Poni și d-rul Gr. Antipa, căuta să trezească și să reglementeze activitatea economică a nației în domeniile încă neatinse ori rău exploatate.

Se întrebuișă contra Ministeriului conservator și mai ales contra aceluia care, în deplinătatea mijloacelor sale intelectuale, de sigur superioare nivelului general al vremii, era adevăratul

¹ Amănunte în C. Gane, *o. c.*, II, pp. 71-4.

² *Ibid.*, p. 102 și urm.

Ioan Rațiu

șef al concentrării conservatoare, acel puternic sentiment național a cărui origine se va cerceta odată cu stabilirea crezului unei noi generații, tot așa de deosebită de ideologia, de sigur veștejită, a anului 1848, ca și de doctrinele de Stat culese de generația lui Carp din Germania bismarckiană.

La 1890 încă, tineretul din București, urmând exemplul celui din Ardeal, care căuta să deie o direcție mai vie a mișcării naționale, — vechii șefi, ca Mocioneștii, Bariț, care-și isprăvia zilele, și Babeș, erau acum cu totul rămași în urmă —, se organiza în comitet de propagandă pentru un naționalism panromânesc care nu era în legătură cu activitatea superficial romantică, dar de sigur călduros sinceră, a lui V. A. Urechia. Unul dintre Brătienii cari nu se împărtășiră în marile rosturi ale fiilor lui Dincă Brătianu, Grigore (n. 1849), fost student la Viena, la Berlin și la Paris, apoi magistrat, deputat încă din 1886, nobilă și simpatică personalitate¹, luă în curând conducerea unei „Ligi pentru unitatea culturală a tuturor Românilor“, care putea să urmărească, într'un viitor firește foarte îndepărtat, unitatea politică a neamului, dar nu înțelegea să se folosească de mijloacele complotiste sau revoluționare ale altor „iredente“. Un șir de întruniri, la care luară parte și oameni din generația matură, popularisară o cauză, la care se gândia și regelul, care nu odată interveni cu sfaturile sale la Viena, câștigându-se și sprijinul permanent al oamenilor de conducere din Germania de după Bismarck —, ministru german la București era von Bülow, care, pe urmă, va fi cancelariul, de un foarte mare prestigiu, al Germaniei —, pentru a încerca înfrânarea aceluiași avânt de maghiarizare care întrecea metodele unui Tisza². Nu se poate zice că însuși Carp, mult mai mult decât fiul de Ardelean, dar fără legături în Ardeal, Maiorescu, ar fi fost nesimțitor pentru această mare problemă, care, pentru dânsul, preocupat de organizarea vieții economice a țării, nu se punea însă pe primul plan; adversar al metodei de petiționare la Viena și de proteste în străinătate, el spunea cândva lui N. Iorga, mult timp după acest moment de crasă, că punctul său de vedere

¹ Biografia lui ar fi de făcut; v. scurta notiță, în *Enciclopedia română* a lui Diaconovich, I, p. 577.

față de rezistența ardeleană e acesta: „Dați-mi sânge și voiți interveni“.

Prin orbirea cercurilor conducătoare ale Ungariei, în care acum răsărise o nouă generație, agresivă, momită de ideea că s'ar putea crea prin desnaționalizarea silită, pentru cealaltă desnaționalizare lipsindu-li Ungurilor mijloacele de atracție, o mai mare nație maghiară, care ar da un caracter pur național Statului alcătuit, prin influența lui Deak, din mai multe popoare, ajunsese acum la deplina conștiință a rostului și chemării lor, se merse până la măsuri extreme¹. De aici ideea de a da în judecată pe aceia cari iscăliseră memorandumul din 1892.

O astfel de atitudine nu era, de altfel, un lucru nou. Cu un regim de presă special pentru Transilvania, cu niște Curți cu jurați stabilite, prin mutarea celei din Sibiu, în centrele maghiare, bânuite de cel mai crud șovinism, Clujul și Târgul Murășului, condamnările la închisoare cădeau asupra luptătorilor prin presă ai poporului românesc. Până și un viteaz militar, ca generalul Traian Doda († 1895), care refuzase în 1887 un mandat la dietă fiindcă era singurul care fusese îngăduit nației sale, fusese osândit la doi ani de închisoare, sentința trebuind să fie anulată de Împăratul-rege, recunoscător vechiului luptător supt steagurile sale. Credința față de Suveran era considerată ca neîndestulătoare, ba chiar ca un păcat politic și, în schimb, nu se îngăduia nicio critică față de zeul revoluționar al maghiarismului, republicanul Kosuth².

Încă înainte de această măsură nechibzuită, menită să aducă

¹ Și în școlile profesionale, arată Memorandumul, se rezervau optsprezece ceasuri pe săptămână pentru învățarea limbii maghiare și se adăusese, în fața neapăratului insucces, noul așezământ al școlilor infantile, *kisdedovurite*, al căror scop evident era desnaționalizarea, fără ca autorii legii să-și fi dat samă că *în astfel de prefaceri sufletești ceia ce hotărăște nu e lecția școlii, ci influența mediului familiar și social*. Se observa și lipsa oricărui stabiliment de instrucție superioară pentru Români, — afară de ce-și dăduseră ei înșii, la Brașov, Brad și Năsăud, refuzându-se dreptul de a se crea noi gimnasii la Arad și Caransebeș.

² V. și Memorandumul publicat și în limba franceză de comitetul ales de alegători (Maiu 1881), tipărit la 1883. Cf. Ioan Slavici, *Românii din regatul ungar și politica maghiară*, București 1892.

fireasca exaltare a unui spirit național care de ani de zile se hrănea din învierșunarea prigonirilor, chestia românească fusese adusă față în Parlamentul din București. D. A. Sturdza, însuflețit fără îndoială de cele mai frumoase sentimente față de neamul său, pe care, în domeniul cultural, le-a dovedit activ prin consolidarea și îmbogățirea Academiei Române, al cărui secretar pe mulți ani a fost, nu făcea fără îndoială numai operă de opozant când arăta, în ședința Senatului de la 27 Novembre, ce primejdie ar fi pentru România dacă s'ar slăbi cercul de preservare pe care-l reprezintă pentru însăși ființa ei existența celor aproape 5.000.000 de Români aflători de jur împrejur sub stăpânire străină. Lepădându-se de ideea că s'ar urmări imposibila luare a Ardealului, ceea ce ar aduce slăbirea unei Monarhii de necesitate europeană, el cerea amestecul discret al guvernului român ca amical intermediar pentru a se acorda Românilor de peste munți legitimele lor reclamații. De sigur una din cele mai frumoase cuvântări, dar, după obiceiul lui, revăzută și prefăcută, ale unui om care, lipsit de darul cuvântului și de farmecul unei personalități simpatice, aducea în discuția oricarii chestiuni, și prin prețioșii auxiliari ce avea, o formidabilă informație, de care nimeni altul nu putea să dispună în aceeași măsură.

Lascar Catargiu arată însă că nu se poate amesteca în afacerile interne ale altui Stat. O revenire a lui Sturdza în Decembre nu putu să capete alt răspuns.

Dacă, după simpla neizbândă a acțiunii de la Viena și după cele d'întăiu măsuri de răsbunare ale lumii, oficiale și neoficiale, a Maghiarilor, se putuse ajunge la asemenea manifestații în Parlamentul român și în adunările publice, e ușor de închipuit ce s'a putut întâmpla la vestea că autorii Memorandului, act atât de bine întemeiat, de moderat în ton și de adânc respectuos față de un Suveran care uita că supt sceptrul său, cu Bucovina cu tot, trăiesc aproape patru milioane de Români, sânt chemați înaintea juraților din Cluj, a căror misiune era totdeauna aceea de a condamna, fie și fără cel mai slab temei.

Când, din ordinul Șvabului maghiarisat Wekerle, urmașul, — cu provisoratul unui Szapáry la mijloc —, Maghiarului calvin de pură rasă Tisza (mort numai în 1902), începură față,

— a doua zi după ridicarea, de către Parlamentul de fapt antidinastic, la Panteonul gloriei naționale maghiare a lui Kossuth, mort la Turin —, și contra Impăratului care, în 1893, osândise, în convorbirea de la Boros-Sebes, cu șefii Bisericilor românești, „frasele goale ale unui șovinism exagerat și condamnabilele demonstrații de stradă“, desbaterile procesului Memorandului în mijlocul fierberii unei populații anume ațâțate pentru aceasta, lumea putu să vadă liniștea desăvârșită, perfectă ținută, înalta demnitate umană și națională a acelor care nu făcuseră decât să presinte fapte perfect autentice și sprijinite pe o dovedire fără greș înaintea domnului țării lor. Explicațiile lui Ioan Rațiu erau astfel încât să nu poată întâmpina nicio împotrivire și să nu provoace nicio continuare a unei urmări absurde. El refuză cu îndărătnicie orice explicații cu privire la învinuiri care sânt de o potrivă cu dreptul de existență al poporului românesc. Un singur lucru e de făcut: să se arăte lumii întregi situația în care se află o nație cu greutate numerică și un lung trecut istoric. Reprezentanții ai poporului românesc, cei cinsprezece acușați, — se adăuseseră: Patrachie Barbu, Rubin Pațița, Mihai Veliciu, Teodor Mihali, Gherasim Domide, Dimitrie Comșa, Vasile Rațiu, Nicolae Cristea, Aurel Suciș și D. P. Barcianu¹, mai mult avocați din noua generație, — au dreptul să se transpuie ei în acușatori. Tribunalul lumii civilizate, acela va judeca, și nu un juriu compus numai din Unguri și menținut de o întregă plebe, sistematic educată pentru injurii și amenințări. În frase de o largă amploare de amvon și de romană sonoritate preotul Lucaciș uimi pe aceia cari-i invidiau elocvența într-o limbă care nu era a lui.

Condamnările cerute de procuratorul Ieszensky, alt renegat, fură grele, mergând până la cinci ani de temniță de Stat la Vác și la Seghedin. Osândiții cari nu trecuseră granița, ca Bröte și Albini, fură trimiseși la celulele lor, dar guvernul românesc și înțelegerea politică a Suveranului austro-ungar trebuiră să ajungă îndată la măsura unei grațieri, care nu însemna însă și satisfacția morală la care o nație întregă

¹ Se mai adăugă: Aurel Suciș, Iuliu Mera, Vasile Ignat, Romul Crainic, Nichita și Ludovic Ciato, Dionisie și Nicolae Roman, Ioan Munteanu și Ioan Duma, ca răspânditori.

avea dreptul. Alte procese se făcură aceloră cari felicitaseră pe cei dați în judecată și osândiți

Din potrivă, în Iunie „așa-numitul partid național român“ era disolvat, prevăzându-se pedepse grele pentru cine ar încerca să-l învie. În schimb, câteva săptămâni mai târziu, ministrul de Interne, Carol Hieronymi, vorbind în Ardeal alegătorilor săi, făgăduia o îmbunătățire a administrației și desființarea atât de nedreptei legi electorale pentru această țară. De alminterea, din resolvirea pașnică a chestiei românești acest om onest își făcuse un articol de crez. Ministrul de Justiție Szilágyi va căuta să-și impună un ton și mai blând.

Dar, cu zelul său de neofit, președintele de Consiliu ungar, vorbind la Baia Mare, în August, făcea o vădită aluzie la România, pomenind de sprijinul unei anumite agitații din străinătate și apăsând asupra faptului că, dacă lumea oficială e departe de acest amestec, sânt „societăți particulare“, — e vorba de Liga Culturală, — care-l practică. El protesta că nu se exercită nicio tiranie pentru maghiarizare, — cerea să i se arăte un singur Român maghiarizat! —, ci se urmărește numai ca limba Statului să fie cunoscută de orice cetățean. Și, vorbind de măsurile judecătorești contra „terorismului“ (!), el lua asupra-și odiosul proces de la Cluj: ar fi fost o datorie de menținere a „ordinii publice“. Nu se va mai îngădui și Nemaghiarilor dreptul de creare de partide și se va tăia orice putință a unui sprijin din străinătate. Mergea așa de departe, încât credea că trebuie să apere „integritatea“, amenințată, a Statului ungar, precisând că nu se poate admite vre-o împărțire după naționalități. Doar oferă egalitatea tratamentului legal pentru membrii oricărei națiuni. Așa vorbea în Septembrie la Oradea-Mare și Tisza, reprobând doar, în cuvinte acoperite, sălbătăciile săvârșite la Turda contra familiei fără apărare a lui Ioan Rațiu. Și el se declara contra curentului care căuta să slăbească legăturile poporului unguresc cu Coroana. Din partea sa, în delegații Kalnoky apăsa, în aceeași lună, asupra amicalei atitudini a guvernului român, cu toate greutățile ce întâmpină. În fața lui stătură plângerile unui Berzeviczy, contra subvențiilor din România pentru școli și biserici, și ale unui Apponyi, contra hărțurilor Daciei. Ministrul refușă o altă atitudine decât aceea a unei

continue presiuni lente. Numele lui Sturdza era rostit, dar fără pasiune. Se strecura însă critica excesivei libertăți din România, în special față de societățile politice. Ministrul mărturisia că a izbutit să facă a se lua măsuri contra demonstrațiilor publice, dar prin supunerea delictelor de presă la judecata juraților se asigura impunitatea lor; el denunța și acțiunea profesorilor ardeleni așezați în țara liberă.

Agitația liberală continua însă, și, într'un discurs de întrunire publică puțin socotită, îi scăpă lui Sturdza, în Septembrie, revelația, de altfel puțin importantă în sine, că Statul român plătește renta cuvenită bisericii Sf. Nicolae din Brașov, — ceia ce dădu adversarilor lui motiv să-l arăte ca pe un pârîș și trădător al nației lui. Un nou discurs la Senat, în Decembrie următor, cerea ca împăcarea între Români și Unguri să se facă prin București, pe când Carp, cunoscând totuși sforțările ce se făceau în adevăr de aici, se declara în aparență pentru o acțiune la fața locului între cele două tabere.

Înainte de sfârșitul Parlamentului conservator, neînțelegerile, tot mai pronunțate, dintre junimiști și vechii conservatori îndemnară însă pe Carp să recomande președintelui Consiliului o retragere care se putea face atunci într'un chip mai onorabil decât în fața slăbirii bazei politice sau a unui nou asalt desperat al liberalilor lacomi de putere. Nu e de loc exclus, într'o vreme când totul atârna de voința, discret, dar statornic manifestată a regelui, căruia nu-i mai stăteau înainte oamenii mari ai generației care-l adusese pe tron, ca un sfat venit de la Carol I-iu însuși, ale cărui Memorii n'au fost prelucrate și publicate pentru această vreme, să fi precipitat lucrurile.

Dar, pentru a se ajunge la primirea demisiei presintate de Lascar Catargiu la 3 Octombrie 1895, trebuia ca *succesorul să fi fost întâiu legat de aceleași necesități de politică externă la care Suveranul reducea totul*, D. A. Sturdza era să fie, după programul stabilit, președinte al Consiliului, ca să guste și el în curând tot ceia ce putea să deie ca amărăciune viața nu numai dintr'e partide, ci și aceia din propria lui alcătuire, însă *retractarea față de Austro-Ungaria trebuia s'o primească, și ea se cerea să fie întreagă și fățișă*.

Omul de Stat acum îmbătrânit se plecă înaintea acestei

fatalități pe care n'a putut s'o evite, dar căreia unul mai mândru decât dânsul n'ar fi voit să-i jertfească o demnitate care nu era numai a sa și a partidului său.

Austro-Ungaria era represintată atunci la București de Goluchowski, având supt el un diplomat încă tânăr, ale cărui origini erau românești din Macedonia. Constantin Dumba, — a cărui rudă, Nicolae, juca un mare rol economic, — făcea parte din acea lume de negustori cari căpătaseră, ca și familia Sima, o mare influență și în societatea vienesă. Crescut cu totul nemțește, stăpânit de orgoliul averii și funcțiunii sale, el privia de sus întreaga societate bucureșteană până la regele pe care-l laudă, la regina Elisabeta, revenită după o lungă boală din Apus și care i se pare neîngăduit de mult și de bizar legată de visurile ei poetice, ministrii conservatori singuri fiind cruțați, pentru că P. P. Carp vorbea perfect, cu un accent de Nord, limba germană și pentru că în Ghermani Macedoneanul, diplomatul de origine balcanică își găsisse o rudă. Curtea, care invita la balurile ei tot felul de mici burghezi cărora nu li putea oferi măcar destule scaune, i se pare meschină.

Incântat că a putut colabora a se duce la capăt, de și nu în condițiile dorite, închierea, atâta timp zăbovită, a tratatului de comerț, ucenicul lui Goluchowski, care va fi în curând (1896) înlocuitor al lui Kalmoky, se găsi și el înaintea greutăților ridicate de procesul „Memorandului“. Personal, recunoștea că legea naționalităților nu fusese aplicată onest în Ungaria, că administrația, fără Români, îi trata ca pe un popor de sclavi, că judecata se făcea într'o limbă necunoscută de împričinați, — iar cine o constata în ziare făcea cunoștință cu temnița —, că școală mai înaltă era numai a rasei dominante, că prin censul ridicat Româniilor nu puteau să-și trimeată în dietă numărul corespunzător de represintanți, — și din partea ungurească se spunea că alegătorii români preferă să fie mai bine serviți de străini —, și el știa și aceia că însuși Kálnoky nu se sfiește a spune că de fapt nu s'a cerut din partea celor nedreptățiți decât lucruri legale. Dar el credea că Liga Culturală a fost creată cândva, înainte de pocăire, de către Lascar Catargiu și Al. Lahovari.

Cum Goluchowski plecase în concediu ca să nu mai revie

la București, Dumba avu sarcina de a pregăti retractarea vinovatului care era noul președinte de Consiliu. El căpătase de la conservatori, dacă nu disolvarea Ligii Culturale, declarația privitoare la asociații, la oprirea manifestațiilor de stradă, ba chiar înăbușirea sângeroasă a unei manifestații de studenți, în Septembrie. Noul ministru la București, Welsersheimb, impuse el forma declarației pe care, în Decembrie, Sturdza o făcu, fără multă eleganță și fără să arăte prin nimic la ce aspră necesitate se supune, la Iași chiar, unde, cu câțva timp înainte, se proclamase programul partidului „In chestia națională“, spunea el cu convingere, „situația noastră este clară și netedă. Avem să ne abținem de la orice act de agitație în afacerile interioare ale regatului ungar“¹.

În ciuda mișcării din Apus pentru Românii prizoniți², Sturdza porni la lucru supt aceste auspicii, cu un program care nu putea să poarte pecetea unei personalități bine definite, cu o tovarășie în care erau alături demagogul Fleva și cumintele profesor Poni, câștigat pentru Culte, impopularul Stătescu și fostul comunist, rămas anti-dinastic, Cantacuzino de la Râfov, efervescentul avocat bârlădean Paladi și C. Stoicescu, avocat elegant și bogat, care nu se manifestase încă prin nimic, regele dându-li ca ministru de Războiu pe unul dintre răniții de la Plevna, cu glonte în el încă, generalul Budișteanu.

Alegerile dădură o mare majoritate liberalilor: abia șapte represintanți ai conservatorilor, fără Lascar Catargiu și fără Carp, putură să pătrundă în Parlament. Nu era de mirare că oameni cu un astfel de trecut și cu atâtea merite nu izbutiseră: doar a doua zi după căderea sa ilustrul șef al partidului liberal, Ion Brătianu, căruia i se datoră atâta recunoștință, fusese insultat în chiar Capitala țării, preferin-

¹ V. Constantin Dumba, *Dreibund- und Entente-Politik in der alten und neuen Welt*, Zürich-Lipsca-Viena, f. d. Cf. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IX, p. 350 și urm.

² V. *La question des nationalités en Hongrie, Compte-rendu du meeting tenu le 11 juillet 1896 à la salle Wagram, à Paris, sous la présidence de M. Émile Flourens*, Paris. Clemenceau spune: „dans l'intérêt de la Hongrie, il faut souhaiter la liberté pour les Roumains de Transylvanie“. Se cita și *părerea lui Kossuth*: „on ne saurait imaginer une utopie plus forte, je veux dire; la magyarisation“; p. 30.

du-i-se bancherul grec Zerlenti. Așteptându-se rezultatul firesc al unor astfel de manevre electorale, noul Guvern trebuia să lucreze însă la altceva decât la acea îndeplinire a unui mare program răpede uitat, din care în mesagiul din Novembre rămăseseră numai indicații în ce privește „descentralizarea administrativă“, care cerea, nu înmulțirea birourilor hotărâtoare, ci crearea în toate punctele a unor noi izvoare de viață. Se culegeau din concepțiile celor cari plecaseră măsurile privitoare la pescuit, măsuri bine intenționate care trebuiau să se oprească în forme de birou și în fraudele licitațiilor, vânzarea către săteni a unui domeniu al Statului care nu dăduse ce putea să fie de folos economiei naționale și care, în loc să fie fărâmițat în folosul unei exploatari fără capital, fără credit, fără organizare colectivă, putea să fie însuși izvorul de inițiere, cu ajutorul sătenilor locali și mărginași, la o nouă agricultură. O Casă Rurală pentru împroprietărirea noi pe pământurile vândute de marii proprietari în lichidare va fi creată. Legea minelor va suferi o schimbare potrivit cu angajamentele luate. O moștenire era și aceea a podului de peste Dunăre, opera inginerului Saligny, și lucrările care tindeau a crea din Constanța un mare port european, pentru a cărui dezvoltare se cereau și alte înnoiri decât ale tehnicii singure: acelea în domeniul manevrării produsului câmpiilor românești și în al legăturii cu schimburile cele mari europene. Spiritul de organizare al lui Poni, care pregătea cel mai serios program de reorganizare a întregului învățământ, punea în lista înfăptuirilor proiectata gospodărie de averi de la Casa Școalelor. El aducea și schimbări fundamentale în organizarea învățământului popular, pe care acest adânc iubitor al țăranilor îl concepea mai apropiat de nevoile lor¹. Desființarea taxei pentru preoți era îndeplinirea unei făgăduieli din opoziție contra legii lui Take Ionescu.

Ca în toată Domnia, de o așa de nobilă ambiție și de o așa de mare siguranță de sine a primului rege român, lipsia curajul revisuirilor de basă și la Suveran, care nu afirma fățiș o voință creatoare, întru care îl opria timidi-

---

¹ O tendință favorabilă țăranimii o avea și legea care desființa embaticurile.

tatea firească, ascunsă supt îngrijitele forme solemne, și la oamenii politici, dintre cari unul singur din mai noua generație de la 1870, Petru Carp, arătase capacitatea de a îngheba un sistem și de a se ținea strâns de dânsul. Dar și la acest Moldovean de bună rasă răzeșească, fără amestec de sânge străin, prin lipsa de împărtășire a lor la funcțiile mai înalte ale țării celei mici, concepțiile se mărgeniuau la domeniul „omului de Stat“, cum îl formase Germania, și el nu trecea dincolo de acest hotar pentru a pătrunde altfel decât ca un bun îngrijitor al Țibăneștilor, moșteniți de la înaintași, în adâncul plin de taine și ascunzător de puteri al realităților naționale, în care era toată cheia viitorului.

În răspunsul dat adresei Camerei, Carol I-iu desemna însă o linie permanentă a politicii sale interioare: „a apăra țara de zguduirii“, — care se pronunțaseră prin rășcoalele țărănești recente, și nu prin încercările socialiste naive care se făcuseră la Iași prin frații Ioan și Gheorghe Nădejde, primul un masiv enciclopedist fără originalitate, la cari se adause un simpatic diletant de literatură, artă și politică, fiul de boier romașcan și mare moșier, Vasile Gh. Morțun, iar, la București, câțiva intelectuali, adunați la *Drepturile omului*, cu zădarnice silinți de a grupa o muncitorime inteligentă, dar incultă —, și „a preîntâmpina frământări sterpe“. Aceste tendinți energice conservatoare puteau fi servite, de altfel, și de temperamentul noului președinte de Consiliu, un îndărătnic autoritar, cu mintea închisă pentru tot ce întrecea disciplina strictă a studiilor sale, și de teologie, în Germania înainte chiar de Bismarck, al cărui nume Sturdza îl rostia totdeauna cu un sentiment de pietate religioasă. Alături de dânsul nu putea dăinui neastâmpărul demagogic, magnilocvența turbulentă a unui Fleva, de care primul ministru fu, de sigur, încântat că se poate desface la începutul chiar al unei guvernări care se dovedi îngrijitor de șovăitoare. Sturdza nu săvârși marea greșală de a crede că meticulositatea măruntelor lui chibzuieli poate înlocui pe „tribunul poporului“, gata să se arunce, a doua zi după această debarcare într-o nouă aventură cu mulțimile iritabile. Astfel, peste câteva săptămâni, sarcina, care se va dovedi așa de grea, trecea asupra blajinului boierinaș oltlean, vechiu ostaș al partidului, Anastase Stolojan.

Mândria Suveranului, care făcuse, cu regina, o călătorie de sănătate, spre Adriatica, era să fie puternic măgulită, peste câteva luni, prin visita, de atâta timp dorită, a lui Francisc-Iosif, în anul chiar când, prin serbarea mileniului descălecării cetelor lui Arpad, poporul unguresc căuta să afirme o durată și o ispravă ce întreceau cu atâtea veacuri de luptă și cucerire adoptarea dinastiei, care, în această perspectivă, părea așa de recentă, a Habsburgilor. Legat de politica rusească, din nou activă, urmașul lui Milan, ruinat prin scandalurile vieții sale conjugale și prin desordinile unei vieți fără socoteală, tânărul rege Alexandru, oprise fățiș orice participare a diplomației sârbești la această manifestare națională, zgomotoasă până la trivialitate, la care fusese chemată fără rezultat lumea din străinătate. Prietenia românească apărea, în aceste împrejurări, mai folositoare decât oricând.

Se luă măsura, prudentă, de a delega la încoronarea noului Țar Nicolae al II-lea, fire bună și sfioasă, care nu aducea cu el statornica dușmănie față de regele României a tatălui său, isprăvit, după multe zguduiri morale, de o lungă și grea boală —, dușmănia se arătase brutal și prin această întrebare făcută public ministrului român la Petersburg: „tot n'a învățat românește regele vostru?“ —, pe prințul moștenitor Ferdinand, a cărui soție, care a descris impresionant în Memoriile ei măreția spectacolului, era o rudă așa de apropiată a Impăratului¹.

Dar, până la visita împărătească, din care putea să tragă profit, peste renegarea umiltoare a politicii de intervenție în Ardeal, și acest Guvern, care se credea instalat pe lungă vreme, nedibăcia primului-ministru provocă procesul intentat Mitropolitului Primat Ghenadie și mai ales grosolana intervenție polițienească prin care șeful Bisericii naționale fu smuls din reședința sa și dus cu sila la mănăstirea Căldărușani.

La baza acestei urmăriri pătimașe era dorința lui Sturdza de a măguli nemulțămirea regelui cu acest arhiereu, care se înfățișase nu odată ca deținătorul unei puteri sufletești îndrituită a sta pe același nivel înaintea unui monarh de

¹ Mama Țarului, Maria de Danemarca, era sora Alexandrei, soția lui Eduard al VII-lea de Anglia.

autocrație, prudent mascată. Ieșit din stratele adânci ale nației, bogatul Mitropolit, care fusese episcop de Argeș și ajutate, în această calitate, cu banul pe care se pricepuse a-l strânge, marea colecție adunată de harnicul C. Sturdza Scheianu, pe care o inițiasse acel care era acum președintele Consiliului, făcea parte dintre aceia cari nu se lasă ușor biruiți. Chipeș și energic, plin de îndreptățita mândrie a înaltei sale situații, el fulgeră, în primul mare conflict între Biserică și Statul partidelor, împotriva profanatorului. Și, cum întreaga opoziție a vechilor conservatori, dar nu și a junimistilor, „constituționali“ și legali, îi stătea la îndemână, cum Fleva se grăbi să se amestece, procesiuni meșteșugite ca spre chilia unui sfânt și mucenic se îndreptară spre adăpostul silit al celui așa de adânc jignit. Hotărîrea Sinodului contra însușitorului de averi bisericești nu ajunse pentru a se căpăta biruința. Abia într'un târziu, după obosirea luptătorilor pentru prestigiul Bisericii, prin revenirea asupra sentinții sinodale și demisia lui Ghenadie, înlocuit cu pașnicul Iosif Gheorghian, predecesorul retras silnic, un nou ministru liberal la Culte, Spiru C. Haret, va trebui să intervie pentru a face aceluia care nu se mai putea întoarce la Scaunul său un domeniu autonom la Căldărușanii împărtașiți larg de binefacerile aceluia care-și păstrase titlurile și nu admisesese a fi încadrat într'o ierarhie pe care o desprețuia¹.

În Septembrie 1896 lucrările făcute de guvernul ungar la Porțile-de-fier trebuiau inaugurate. Asistența regelui României, alături de a altui Suveran de la Dunăre, Alexandru al Serbiei, recâștigat de diplomația austro-ungară măcar pentru această demonstrație solemnă, trebuise să fie răsplătită, după înțelegerea ce se luase, prin visita imperială la București. Se trimeseră la Gura Văii vasele mici marine fluviale românești, trei canoniere și trei torpiloare. Momentul era însă un triumf al acelei hegemonii dunărene reclamate de Austro-Ungaria și câștigate măcar prin această mare ispravă a tehnicii sale.

Îndată după această serbătoare, Francisc-Iosif, întovărășit de Goluchowski, acuma cancelariu, și de șeful de Stat-major Beck, era întâmpinat la Vârciorova de pocăința președintelui de Consiliu român, pentru ca la Craiova Carol I-iu să

¹ V. Iorga, *Discursuri Parlamentare*, I.

iasă întru întâmpinare. La București toastul regelui nu cuprindea, cu toată dorința, manifestată la Berlin, de a se proclama alianța până atunci secretă, decât mențiunea „bunelor raporturi stabilite între țările noastre“. Și Impăratul-rege pomenia numai „amiciția sa sinceră și inalterabilă“. La revista următoare i se presintau 25.000 de oameni și o sută șase tunuri ale unei oștiri de care Suveranul român era așa de mândru: era ca o indicație a valorii ce ar putea să aibă colaborarea acestei forțe militare pe câmpul de luptă, — aceasta de și, pentru moment, de pe urma legăturilor personale între Nicolae al II-lea și Impăratul german, vechile amenințări pentru pace păreau dispărute.

Cu acest prilej se dădu numele de „stânca Francisc-Iosif“ unei înălțimi de-asupra Sinaii, unde peste douăzeci de ani era să se tragă de Austro-Unguri frontiera de rășluire a României învinse. Urmă și o vizită a tânărului rege sârb, care avea prin mama sa strânse legături cu poporul românesc¹.

Certele lăuntrice ale unui partid condus de o mână nervoasă aduseră în Novembre chiar atunci când Mesagiul presinta un bilanț de activitate favorabil, insistând asupra bunei stări a finanțelor, care anunțau un escedent, o adâncă transformare în Ministeriu. Supt presidenția economistului P. S. Aurelian, vioiul și spiritualul avocat ieșean Gheorghe Mărzescu, fiu de preot și specialist în canoane², lua locul metodicului Poni, fără a-i putea continua opera bine chibzuită; Stoicescu lua asupră-și, pe lângă Externe, unde nu aducea nicio pregătire, și interimatul Războiului, până la numirea generalului Berindeiu; alt Ieșean, profesorul Ștefan Șendrea, primia Justiția și Emanuil Porumbaru Lucrările Publice. Păstrându-se același ministru de Finanțe, Internele erau atribuite avocatului oltean Vasile Lascar, care-și propunea o totală prefacere administrativă, din care ieși mai ales o modernizare a Poliției³.

Noua formațiune era susținută de un număr de intelec-

¹ Visita unui Mare Duce urmă după aceasta, dar ea era determinată numai de motive de familie.

² Pentru felul cum judeca el la 1878 pe Ion Brătianu, „sclav al soldaților și partizanilor săi“, v. și broșura lui, *Politica contemporană, Martirii de la 48 și salvatorii de la 66*, București 1878.

³ V. Discursurile acestuia.

tuali, încă nesatisfăcuți, din partid, între alții profesorul de filosofie C. Demetrescu-Iași, cari se ridicau contra „oculței“, de călugărească disciplină, care, supt „degetul magic“ al lui Sturdza, rămas șeful partidului, se arăta incapabilă de orice învoire modernizatoare. Ales președinte al Senatului după moartea lui Dimitrie Ghica, Sturdza izbuti, prin demisia celor doi partizani ai săi din Guvern, să revie, în Mart 1897, la putere.

El se simția dator cu o învoire pentru a răspunde criticelor ce i se adresaseră și care vor continua în coloanele noului ziar reformist, *Drapelul*. Păstrând, pe lângă Berindeiu la Războiu, pe Stolojan și pe Gheorghe Cantacuzino Râfoveanu, dintre cei d'întăiu miniștri ai săi, el încredință Internele mâinii energice a lui Mihail Pherekyde și se adresă tinerilor, instalând la Justiție pe elocventul Alexandru Djuvara, a cărui eleganță îi căpătase porecla de „coaforul napoletan“; chemă la Instrucție pe matematicul Spiru C. Haret, care era să devie în curând reprezentantul tendințelor spre sate ale noii generații, sprijinindu-și acțiunea de mari și fericite reforme pe preoți și învățători, și el oferi Justiția fiului celui mai mare, format ca inginer la Paris, al lui Ion Brătianu. Tânărul care aducea cu dânsul deocamdată numai prestigiul unui așa de mare nume, se vădește prin scrisorile sale de familie un observator ascuțit al împrejurărilor, un spîrit de tăioasă critică și un luptător chemat împotriva acelor cari pregătiseră un atât de trist sfârșit părintelui său; concepții superioare, de un nobil idealism, se formaseră încă din anii de studiu în mintea lui Ion I. C. Brătianu, și ele erau de sigur superioare oportunismului dibaciu, apoi intransigentului autoritarism pe care le-a manifestat în anii când el avea o mai mare autoritate decât a însuși aceluși părinte din a cărui faptă se inspira¹.

În mijlocul agitațiilor provocate de opoziție pe chestia decorației date lui Ieszensky, fostul procuror la procesul Memorandului, sau în jurul luptei cu organizația evreiască de pe urma proiectului generalului Berindeiu de a scoate pe Evrei din armată, Guvernul Sturdza, care făcuse să se voteze în cea mai bună atmosferă proiectele lui Haret, trebui

¹ V. Scrisorile publicate de d-na Sabina Cantacuzino, *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, II-IV, București 1935. Cf. Iorga, în *Rev. ist.*, 1936, p. 162 și urm.

să se supuie hotărîrii regelui de a merge însuși, cu Prințul Moștenitor, la Petersburg, unde fu primit foarte călduros de cei cari împreună cu dânsul luptaseră, ca generalul Dragomanov, înaintea Plevnei. Simpatiile exclusive față de Centrali, sprijinite pe tratatul de alianță care rămăsese tot secret, păreau a fi în mare scădere, cu atât mai mult, cu cât, dacă prietenia personală cu Francisc-Iosif rămânea neschimbată, Impăratul german nu dovedea o prea mare prețuire depărtatei sale rude din București.

De fapt situația era așa cum o caracteriza tocmai atunci Maiorescu, într'o foarte interesantă scrisoare particulară: „Practic vorbind, noi sântem o monarhie despotică, mascată sub o Constituție liberală. Regele numește astăzi pe miniștri cum vrea, iar miniștrii fac majoritățile parlamentare cum vor“. Regimul discretelor îndrumări monarhice urma: se încercase, în două audiențe la Palat, reunirea, într'un singur partid, permițând alternarea la putere a două formațiuni solide, ca în Anglia, cea ce era visul cel mare al Suveranului, a vechilor conservatori cu junimiștii, cari întreceau cu mult pe aceia ca pricepere și cultură¹.

Cum Sturdza, neconținut încolțit de întreaga opoziție, de și desbinată, nu înțelegea să se retragă din nou, regele, care-i acordase o închidere pripită a Parlamentului, ce urma să fie dizolvat, îl impuse, în Mart 1899, retragerea.

Lascar Catargiu era greu bolnav și, tocmai când era chemat la guvern, el închidea ochii în căsuța din București fără să se fi gândit la succesiunea sa ca șef de grup și fără să se fi lămurit cu junimiștii, cari, neputând căpăta pentru Carp conducerea partidului conservator unit, preferau să se păstreze deosebit. Puterea nu li se oferi, ei având prea puține legături în țară, — Alexandru Lahovari murise subit încă din 1897 —, și astfel Suveranul trebui să recurgă² la foarte bogatul boier, cu în-

¹ V. G. Gane, o. c., pp. 200-2. Această lucrare e, împreună cu prefețele lui Maiorescu la discursurile lui, singura care, după încetarea compilațiilor cronologice anonime ale lui D. Sturdza, încearcă a introduce lumină în istoria deceniilor de la 1897 până la Marele Războiu. — Scrisoarea lui Maiorescu însuși e cea mai vie, mai colorată, mai sinceră din tot ce a rămas de la el.

² S'ar fi încercat de rege o nesperioasă „concentrare liberală“ cu insignifiantul D. Giani; *ibid.*, p. 227.

linse latifundii, bunul bătrân, mândru de numele său, care era Gheorghe Grigore Cantacuzino, solemnă figură cu favoriți wilhelmieni, care era numai amabilitate față de oricine, dar căruia-i lipsiau toate calitățile unui șef de guvern. Abia-l aleseseră șef câțiva membri ai partidului, din tagma boierească, veche și nouă, când regele-l însărcină cu sarcina, grea în sine, cu mult mai grea pentru un temperament ca al lui, de a forma Ministeriul.

În noua formațiune, generalul Manu, hotărît dușman vechiu al lui Carp, lua Finanțele, pentru care era prea puțin pregătit; doi Lahovari erau: unul, Iacob, la Războiu, iar altul, foarte cultul Ioan, care se manifestase prea puțin, cu toate cunoștințele variate și ușurința-i de vorbă, la Externe. Incolo, tot foști liberali, ca Take Ionescu și ca alt neofit, Constantin Disescu, profesor de drept, ca Fleva, care luă Domeniile, și, în sfârșit, ca inimosul chimist, de preocupății enciclopedice, d-rul Istrati, la Lucrări Publice, până ajuns la căpăta, în locul lui Take Ionescu, de care era legat în chipul cel mai strâns și mai ascultător, Instrucția. Gheorghe Panu, din cauza procesului de les-majestate, va rămânea de o parte, și nici liberalii, la cari va reveni, nu îndrăzniseră să-l presinte regelui. De fapt, fostul rosettist, dar, cu talentul său, peste partide, Take Ionescu¹, domina cu amicii săi.

Slabă alcătuire ca să reziste îndoitolui asalt: al liberalilor de ambele nuanțe, acum reconciliați, și al junimiștilor!

Parlamentul acestei șubredă formațiuni, sprijinită pe spiritul dârz al generalului Manu și pe dibăcia de avocat a lui Take Ionescu, se alcătui pentru a servi planurile de stăpânire ale acestuia din urmă și, pentru a părea că se ține șamă de schimbarea de generație, era compus în mare parte din tineri, de unde porecla de *Kindergarten*. Nicio mare valoare nu se desemnă de la început într'însul. Ascultători neexperienți asistau ca la spectacol manifestării aceluia cari urmăreau în cele două partide ce se înfruntau, junimiștii ținându-se în rezervă, silințele oratorice ale delfinilor Ionel Brătianu și Nicolae Filipescu. Acesta, format în Elveția, revenise la tradițiile țării sale, căreia-i închina, cu o caldă iubire, focul nestâns al unui tempe-

¹ Cf. Romulus Seișanu, *Take Ionescu*, București 1930; C. Xenii, *Take Ionescu*.

rument de îndrăzneală luptă, neținând samă de nimeni și de nimic, pe când celalt chibzuia cu o cumpănire migăloasă de inginer fiecare pas pe care-l făcea, supt un șef pe care-l desprețuia, socotindu-l și ca oarecum anormal, cum să va și dovedi pe urmă, spre ținta pe care cu o răbdătoare perseverență o urmăria. Tineri amândoi, din aceeași generație cu versatilul Take Ionescu, al cărui torent sclipitor n'avea nici rezonanță de generație a tânărului Brătianu, nici boiereasca „furie“ cavalierească a coborâtului unui neam deprins cu neconținută luptă, din veac în veac. Dar tinereța tuturor n'avea a face cu formațiunea, legată de frământarea în greutățile vieții acasă și cu străbaterea în Universitățile românești, a acelora cari aveau acum profesori îndrumători ca un Xenopol, pe lângă măestria rece a lui Maiorescu și eleganța artificială a lui Demetrescu-Iași, a acelora cari, peste mai puțin de un deceniu, vor cere altceva în literatură, de pe catedră și, la nevoie, și din stradă, însă nu pentru scopuri ca ale studenților antisemiți, mânați de interesele cluburilor, pe cari-i trata cu desprețul superior al „omului de Stat“ Carp.

Zguduit și de scandalul cu fânul cumpărat, pe o vreme de secetă, din Ungaria, de Fleva și „stornat“ cu pagubă pentru că se dovedise muced, și de „rușinea Hallier“, în care, pentru a satisface pe antreprenorul francez falit al lucrărilor portului Constanța, se admise, pe baza unei legi speciale, arbitragiul internațional, cu ședinți în care se ajunse și la demonstrații contra Franciei înseși, regimul atât de trecător al lui Cantacuzino trebui să se retragă, spre adâncă decepție a lui Take Ionescu, contra căruia luptă continuu celalt candidat la șefia partidului, care se născuse în partid și de care era legat și prin toate relațiile și interesele sale: N. Filipescu. După o înțelegere purtată în taină cu junimiștii, până atunci statornic prigoniți, bunul boier obosit, cărui lumea, pentru marea lui avere, îi zicea „Nababul“, trecu puterea lui Carp.

Filipescu, mai bucuros să meargă la orgoliosul Moldovean, fie și cu succesul lui destinat, fiul, crescut franțuzește și deprins cu toate eleganțele vremii sale, până la pasiunea alergărilor, de cai, al unui boierinaș buzoian, legat de casa Știrbei, la care adăugise o căsătorie, Alexandru Marghiloman, decât să accepte ca șef real pe parvenitul burghes bucureștean, — biruise.

De la început, regele, care conducea și mai departe, mai ales pentru a se păstra și întări politica sa externă, toate aceste schimbări, care în ele însele plecau numai din aspirații sau din jigniri personale, față de care țara, de fapt desgustată de o astfel de politică, nu putea să manifeste niciun interes real, voise de la început pe acela a cărui atitudine față de pactul de alianță, ținut în același secret, rămăsese, — și din ură față de Rusia, pe dreptate bănuită, — fără nicio șovăire.

Carp, care-și avea credincioșii, admiratorii și devotații, dar nu știuse, nu voise a-și crea, în trufia sa de *iuncăr*, un mai larg cerc de simpatii, se găsi deci în fața, nu numai a subminării de către liberali, pe cari nu-i mai conducea numai ciudoșenia lui Sturdza, ci manevra dibace a tânărului Brătianu, tot mai stăpân în partidul căruia-i dovedise și voință și un talent de mare prestanță solemnă, dar fără căldură și fără poezie, ci și înaintea adâncii jigniri a lui Take Ionescu, care refusase cu despreț intrarea într'o formațiune la a cărei alcătuire nu lucrase el însuși, de și socotit mai dibaciu decât oricine în manevrarea acestei vieți politice de simplă suprafață supt formele unui fals parlamentarism. Cum știa încă de atunci că Suveranul, crezându-l util într'o anumite situație și până la un grad anumit, nu-l consideră însă ca un sprijin solid, cu garanție de fidelitate pentru politica sa hotărât personală, el nu va înțelege să asculte nici de obișnuitele ușoare indicații de sus în campania ce era să pornească, în ciuda primelor declarații de acceptare a situației; stârni deci tot ce putea să fie ambiție și dorință de a ajunge răpede în restrânsa lume orășenească, formată, nu dintr'o burghezie numeroasă, bogată și activă, ci din prisosul de intelectuali fără multă serioșitate, pe cari prea ușor îl dădea învățământul superior de pură teorie. Incepea astfel politica „revărsării Nilului“, a „takismului“ generos, care pornia și din marea bunătate sufletească, prietenoasă cu oricine, capabilă de toate uitările și iertările, a acestui șef născut de clan mai mult decât de adevărat partid cu origini adânci și scopuri ideologice.

Din nou apărea, în guvernul care trebuia să se aștepte la cea mai aprigă din lupte, Maiorescu. Era acum foarte îmbătrânit, puțin dispus, și din cauza infirmității sale de auz, la

luptele parlamentare, care erau să fie pătimașe, și, pe lângă aceasta, părea deconcertat, numai cu amintirea reformelor proprii, acum perimate, înaintea situației pe care o crease învățământului realismul popular al lui Poni și matematicile îmbinări de forme ale lui Haret. Mulțămindu-se cu puțin importantul Ministeriu al Justiției, el lăsa Instrucția în sama foarte superficialului avocat, de o elocvență înflorită și surzătoare, C. C. Arion. Un singur Lahovari intrase în formațiunea ministerială: generalul, la Războiu, fratele lui, Ioan, având o atitudine de nemulțămire față de supremația junimistă. Lui Filipescu i se făcuse, de sigur, prea puțin loc, la Domenii, dar îl mulțămia izbânda acțiunii sale în partidul pe care și-l credea acum asigurat. Harnicul, dar puțin înzestratul Ioan Grădișteanu căpăta Lucrările Publice. Ca recunoștință pentru rolul pe care-l jucase în opera de împăcare conservatoare, Constantin Olănescu, fost ministru în străinătate și traducător al lui Horațiu, lua Internele fără să aibă însușirile trebuitoare ca să reziste campaniilor de răsturnare ce se anunțau. Regele voise ca politica externă să fie încredințată lui Marghiloman, care, cu toate legăturile sale cu Parisul, era socotit ca sigur în ce privește servirea scopurilor urmărite împreună cu Centralii: în această distincție el putea să vadă o asigurare a drumului său spre șefia pe care, împreună cu Filipescu, cea mai mare parte dintre conservatori, cari aveau doar cu dânsii pe un general Manu, nu ar fi primit-o niciodată și în niciun fel de împrejurări¹.

Situația financiară era disperată. Pentru cheltuieli de 238 de milioane se puteau strânge la venituri numai 220. Economiiile lui Sturdza nu păreau să poată ajunge. Soluțiile aventuroase ale lui Take Ionescu se sprijiniau pe o lichidare generală a averilor Statului: păduri, serviciu maritim, petrolul; a cărui exploatare începea, acțiuni ale Statului la Banca Națională; se adause puținul ce putea produce monopolul hârtiei de țigară. Resursele bogate ale muncii naționale nu puteau fi întrebuințate fără o politică de lungă trezire și organizare, în legătură cu însuși acel suflet al nației la care nimeni nu se gândise a face apel. Frământarea între partide,

¹ C. Gane, o. c., p. 248.

și în ele, viermuirea ambițiilor, pasiunilor și intereselor personale mâncaseră, ani de zile, toată viața politică, fără ca Suvranul, care, în acest domeniu, cu pregătirea formalistă din vechea patrie, avea vederea foarte scurtă, să-și dea samă de amenințatorul desastru. Un mare împrumut în străinătate fu socotit că ar aduce cu el o prea strânsă legătură de politică externă; totuși Carp făcu pentru aceasta o călătorie în Germania și la Viena¹. Cum se vorbea de creșterea impozitului pe fabricarea țuicei, se găsiră agitatori fără conștiință, cari chemară la răscoală pe țărani din regiunea de podgorii. O creștere de impozite și taxe nu putea contribui la popularitatea unui regim încă de la început așa de primejdut.

Regele încercă să păstreze un Guvern care demisionase încă de la începutul anului 1901. Dar el știa că la Berlin Carp îl presintase ca pe un adversar, din timiditate, al îndrăznețelor sale proiecte de refacere financiară. Urmă o furioasă campanie contra proiectelor financiare, Take Ionescu aruncându-se asupra aceluia în care vedea marea piedecă pentru propriile sale planuri de viitor, și el putea să se sprijine, dacă nu pe conservatorii din Ministeriu, cari rămăseseră loiali, pe dușmănia, de la început declarată contra junimismului, adecă, de fapt, contra șefului lui, socotit ca usurpator, a generalului Manu. „Arta oratorică“, striga șeful unui guvern continuu hărțuit, „nu e în lotdeauna în stare a acoperi adevărul.“ Pus în fața unui vot de neîncredere pentru simple amănunte fiscale, guvernul demisionă, în Februar. Carp califică pe răsturnători de „minți ușurele și mâni cutezătoare“, Take Ionescu fiind, într'o formulă ulterioară, „un om îndrăzneț în capul unei coaliții de cârcotași și de avocați“.

Atunci, regele nu încercă nicio altă formație conservatoare, ci chemă pe D. A. Sturdza².

Acesta arată în formarea Ministeriului din 1901 tot atâta nedibăcie, fiind, de altfel, și încurcat de conflictele ce perseverau în partid, ca și în prima încercare ministerială. Reservându-și Externele și interimatul la Războiu, redând Ins-

¹ Pentru visita lui Carp v. *Doc. dipl. français (1901-1911)*, n-le 35, 57 (și visita generalului Lahovari), pp. 101, 179, 223 prelungirea alianței).

² Și *ibid.*, no. 151,

truția lui Haret, el admitea la Interne pe vechiul Aurelian, ținea la Lucrările Publice ambiția nerăbdătoare a lui I. Brătianu, care, urmărind o politică proprie, încercase o fusiune a întregului partid cu junimiștii, pe cari înțelegea să și-i aservească. Cu Stoicescu la Justiție și un nou ministru la Domenii, avocatul Vasile Misir, se așeza la Finanțe total incompetentul avocat, pe care presa de opoziție-l ridiculisase pentru vehemența discursurilor sale, Gheorghe Palade.

Totuși, alegerile, condamnând sfâșierile dintre conservatori,— care continuară în opoziție, o parte din cei vechi rămânând lângă Carp, proclamat, contra lui Cantacuzino, care era stăpânit de Take Ionescu, șef al partidului —, fură foarte favorabile guvernului, în care deocamdată nu se produsese fricțiuni. Sturdza impuse asprul său sistem de economii, pe care Carp le socotea imposibile. Lui Haret i se dădu sarcina de a opera o științifică, matematică operare a salariilor, așa-numita „curbă a lui Haret“, care fu acceptată cu destulă resemnare. Și Banca Națională veni cu o ofertă de împrumut, de altfel modestă, în schimbul unei prelungiri de privilegii.

Dar ce-i cerea lui Sturdza regele care „guverna“ era întărirea alianței cu Centralii. În Iunie 1901, feldmaresalul Beck reapăru în România, pentru a încheia convenția militară, care se și publică, prin care, în cazul unui atac care nu putea veni decât din partea Rusiei, 250.000 de ostași români vor colabora cu trupele cesaro-crăiești¹. Inițiat acum în marea taină regală, I. Brătianu luă Externele în Ianuar 1902, când locul de la Finanțe, părăsit de Palade, fu ocupat de însuși Sturdza.

În Ministeriu schimbări, provocate de intrigi, se mai produsese, Palade fiind așezat la Interne, iar Finanțele fiind date priceputului cunoscător adânc al țării, fără formule abstracte care să-l împiedece, acum bătrânul Emil Costinescu, fostul devotat rosettist, pe care dinastia ministerială a Brătienilor, la care se alipise vechiul prieten al lui Rosetti, Eugeniu Carada, a-

¹ *Ibid.*, no. 306 (dar și banchet ministrului rus Fonton). Prințul Ferdinand salută la Constanța pe Marele Duce Alexandru întors din Bulgaria; *ibid.*, no. 347. Cf. n-le 502, 503 (torpiloare rusești la Galați). Era și chestia fortificațiilor dobrogene (*ibid.*, no. 354). Cf. *Rev. Hist. du S.-E. eur.*, VII, pp. 155-61; IX, pp. 322-5, 422-7.

cuma un om de sigure concepții financiare, stăpân la Banca Națională și la așezămintele de credit, îl priviau oarecum ca un rival. Prin numirea în locul lui Palade a lui Vasile Lascar se începea opera de reorganizare administrativă care va rămânea legată de numele lui. Acesta, ca și Stătescu, erau, de o potrivă cu Costinescu, adversarii contra cărora trebuia să lucreze, sprijinită pe nerăbdarea tinerilor reformiști din jurul fraților Brătieni: Ioan, socotitul Vintilă și Constantin, reținut mai mult la întreprinderi, ca fabrica de hârtie, cu larg monopol, de la Letea, așa-numita „ocultă“, înviată din nou pentru ca să așeze pe primul moștenitor al marelui Brătianu în Scaunul de părintească moștenire. Pe rând căzură prin intrigă Stătescu și Lascar, contra căruia se întrebuintă și conducătorul elementelor socialiste ieșene, în fruntea cărora, după totala demonetizare a greoiului Ion Nădejde, se așezase un Basarabean, refugiat după ani de blândă Siberie de pe urma unor tinerești agitații de școlari și adăpostit întâiu în casa fracționistului A. D. Holban, ca să se distingă apoi, după o răsunătoare țesă de licență, prin dovezi de talent literar: Constantin Stere. Și Pherekyde, care-și câștigase prin inteligență și voință o mare situație în partid, era amenințat de cei ce voiau cu orice preț să schimbe partidul liberal-național, care-și avea mulți vechi părinți revoluționari și se îmbogățise apoi cu oameni veniți din multe părți, într'o îngustă și perfect unitară cetățuie a brătienistilor. Sturdza însuși, a cărui stare sufletească provoca de mult îngrijorări, trebuia înlăturat fără compătimire pentru boala care-l va duce la un sanatoriu lângă Paris, de unde nu se va mai întoarce ca factor politic.

Demisiile, din ambele tabere, se îngrămadiră: alături cu a lui Costinescu, care nu consimți niciodată să între în noua disciplină, aceia a lui Stoicescu și a lui I. Brătianu însuși. Prin abținerea de la ședințe a deputaților se căută a se determina demisia pe care bătrânul prim-ministru se îndărătnicia să n'o presinte.

Atunci, din nou, regele interveni, și Sturdza, zdrobit pentru totdeauna, la capătul unei vieți de supraumană muncă și îndeplinire a datoriei, fu înlăturat la semnul, obișnuit acuma, al mâinii auguste (Decembre 1904)¹.

¹ A murit obscur, în timpul Marelui Războiu. Cf., pentru intrigi,

Gheorghe Gr. Cantacuzino

Gheorghe Cantacuzino fu chemat ca urmaș. Aceasta cu toate că, în cursul anilor de opoziție, el nu dovedise nici capacitate, nici autoritate. Carp, din potrivă, se ridicase în ultimele sale cuvântări la cel mai înalt nivel al unei lungi cariere de completă desinteresare și de iubire a binelui public. Apelurile lui la conștiinți, indicarea unei noi ținte, de moralitate și de sacrificiu, contra calculelor de club, ca și contra obiceiurilor îndătinate de intrigă, demagogie și corupție, contribuiră și ele la răsărirea unui alt standard de cerinți sufletești pentru exercițiul activității politice. El fu primit de rege, câteva ceasuri după alegerea făcută în persoana celui alt șef al partidului conservator, și principalul lui acolit, Marghiloman, asigură că bătrânul a rostit cuvinte de amărăciune prin care anunța Suvranului, față de care fusese totdeauna sincer, dar până la o brutalitate ce trebuia să jignească adânc, că nu va mai putea stăpâni de acuma pe aderenții săi, cari-și dau samă că pentru a ajunge la putere se cer alte căi decât ale perfecteii legalități.

Noul Ministeriu era al lui Take Ionescu, revenit la Finanțe, — și el își alipi pe marele elector ieșean, Al. Bădărău, fost socialist și radical de-ai lui Panu, masivă figură de răzes moldovean, lucrând practic și cu păcatele românești, și pe alt fost radical, profesorul de științi naturale Mihail Vlădescu —, dar și al generalului Manu, al ambilor frați Lahovari, cari aduceau cu ei și pe Ioan Grădișteanu, plecat de lângă junimiștii învinși. Dar Parlamentul nu fu fabricat de bătrânul președinte de Consiliu, care luase, de formă, Internele, ci de Take Ionescu singur, ajuns acuma în adevăr, în fața lui Filipescu învins, în culmea puterii de care râvnise. El luă Finanțele, făcând să se voteze o serie de măsuri de oportunitate financiară, ieșite din spiritul său bogat în resurse pentru a trece asupra oricăror necesități ale momentului. Se lovi însă de o împotrivire a tuturor cercurilor politice, dar și a întregii opinii publice, când se hotărî să se aleagă pentru concesionarea de terenuri petrolifere între Deutsche Bank din Berlin și marea asociație americană Standard Oil.

și M. Theodorian-Carada, *Efimeridele*, p. 153 și urm.; *Doc. dipl. jr.*, l. c., no. 580.

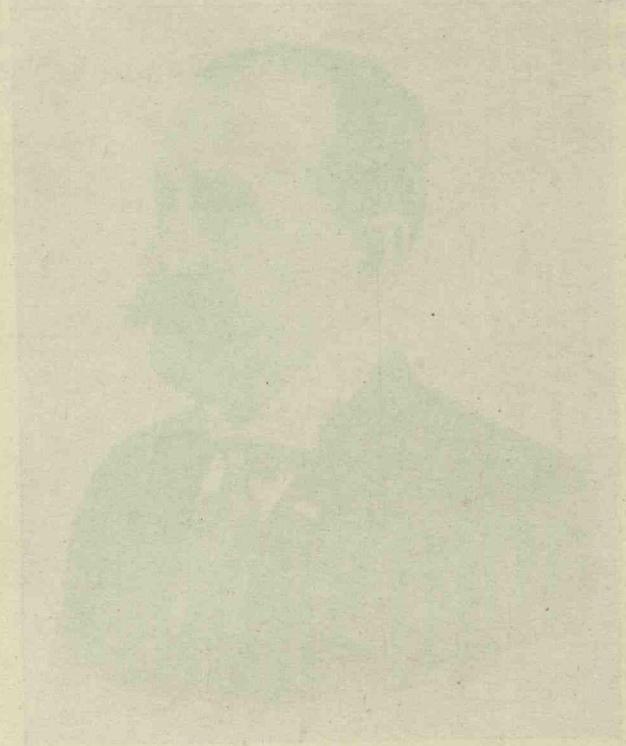
Dar nu prin atmosfera rea care se crease în jurul acestui proiect, nici prin imoralitatea politică, notorie, a multora dintre aceia, de origini deosebite, cari fuseseră câștigați de farmecul personal, dar și de largile oferte ale șefului real al guvernului, era să cadă în scurtă vreme și această formațiune conservatoare, ci prin acele răscoale țărănești care, expresie a unor adânci nevoi economice, însemnau și *ieșirea la iveală, cu neputință de împiedecat, a unei alte generații, cu alt crez.*

Take Ionescu

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Faint text centered below the portrait, likely a name or title, which is difficult to read due to fading.

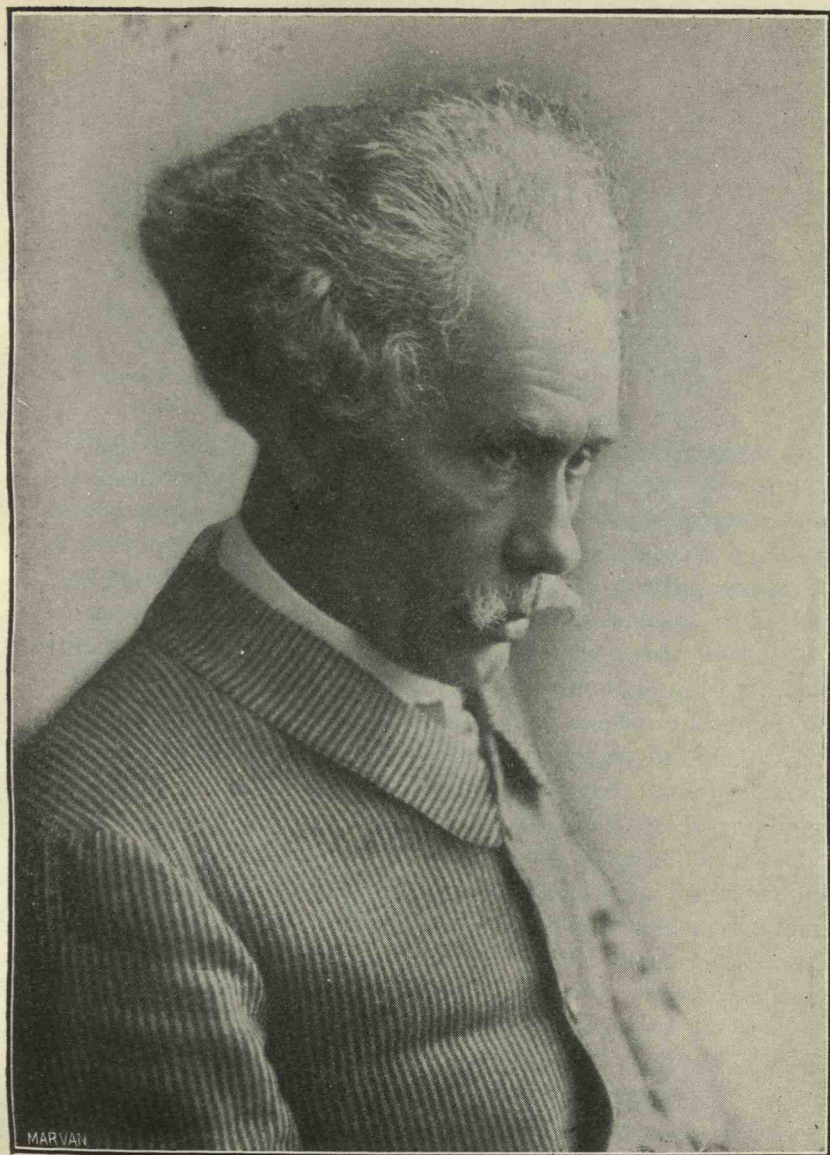
CARTEA II-a

LUPTA PENTRU
UNITATEA NAȚIONALĂ

CARTEA II-a
LUPTA PENTRU
UNITATEA NATIONALA

Barbu Delavrancea

CAPITOLUL I.

Impulsurile noii generații.

Intre cei mai vehemenți luptători din marea încăierare dintre partide un loc de frunte îl câștigase destul de răpede cineva care avea alte origini și aducea alt temperament decât al scriitorilor cari până atunci își însemnaseră numele în desvoltarea literaturii românești. Oricât ar fi fost amestecat în secretele partidelor de care pe rând l-au legat vicisitudinile vieții și nestabilitatea unui caracter de artist, Barbu Ștefănescu, care și-a luat de la început pseudonimul de Delavrancea, pe un timp când Carol I-iu, călător incognito în Apus, își zisese „conte de Vrancea“, rămăsese fiul de grânar din margenea Bucureștilor, din Delea Nouă, unde crescuse copilul în ascultarea poveștilor neprelucrate și neprefăcute și în zvonurile pe care le aduceau din lungile lor rătăcirii prin țară ai lui, cărăușii de grâne. Studiile la Paris, inițierea în literatura cea mai nouă a Apusului frances nu-i schimbaseră firea. În nuvelele adunate la 1885 supt titlul celei d'întăiu din ele, *Sultânica*, e o informație socială de mai multe feluri, dar nota în adevăr nouă n'o dădeau schițele din mohorâta și stricata lume bucureșteană a funcționarilor, ci lamura de viață sătească oglindită în pagini de un stil cu totul nou, scilpitor, de un pitoresc neîntâlnit până atunci și cuprinzând impresionante visiuni de un tragic une ori bolnăvicios de exagerat. Răsăria astfel, odată cu răscoalele țărănești, pentru un motiv sau altul sistematic repetate, o vădire puternică a vieții din straturile cărora se crezuse prea multă vreme că li ajunge împărțirea de pământuri, grăbită, cu ochii închiși, a lui Cuza-Vodă și mai marea puțință de manifes-

tare politică a Colegiului al III-lea. Fără să fi fost el însuși un reprezentant politic al revendicațiilor clasei sale, el purta cu sine pretutindeni, în toate manifestațiile unei vioiciuni extraordinare, nota deosebitoare a acestor țărani pe cari-i intitula „aurul cel mai curat al neamului nostru“, fără a se opri la scăderi pentru care ei înșiși erau cei mai puțin vinovați. Din apucăturile lor aducea el și poesia și avântul și aplecarea spre porecele pitorești atunci când, ziarist pentru Ion Brătianu cel bătrân, în *Voința Națională*, condusă de dânsul, împreună cu N. Xenopol, fratele istoricului, și el însuși apărător al meritelor și dreptului aceleiași clase prin acea operă de luptă contra exploatării satelor, *Brazi și putregaiu*, Delavrancea definia în Fleva pe „Cleonte cel fără rușine“ și, cu nedreptate, după singura lui înfățișare fizică, de tristeță a bătrâneții și izolării, schița în Dimitrie Brătianu însuși „umbra rătăcitoare cu mustăți albe“.

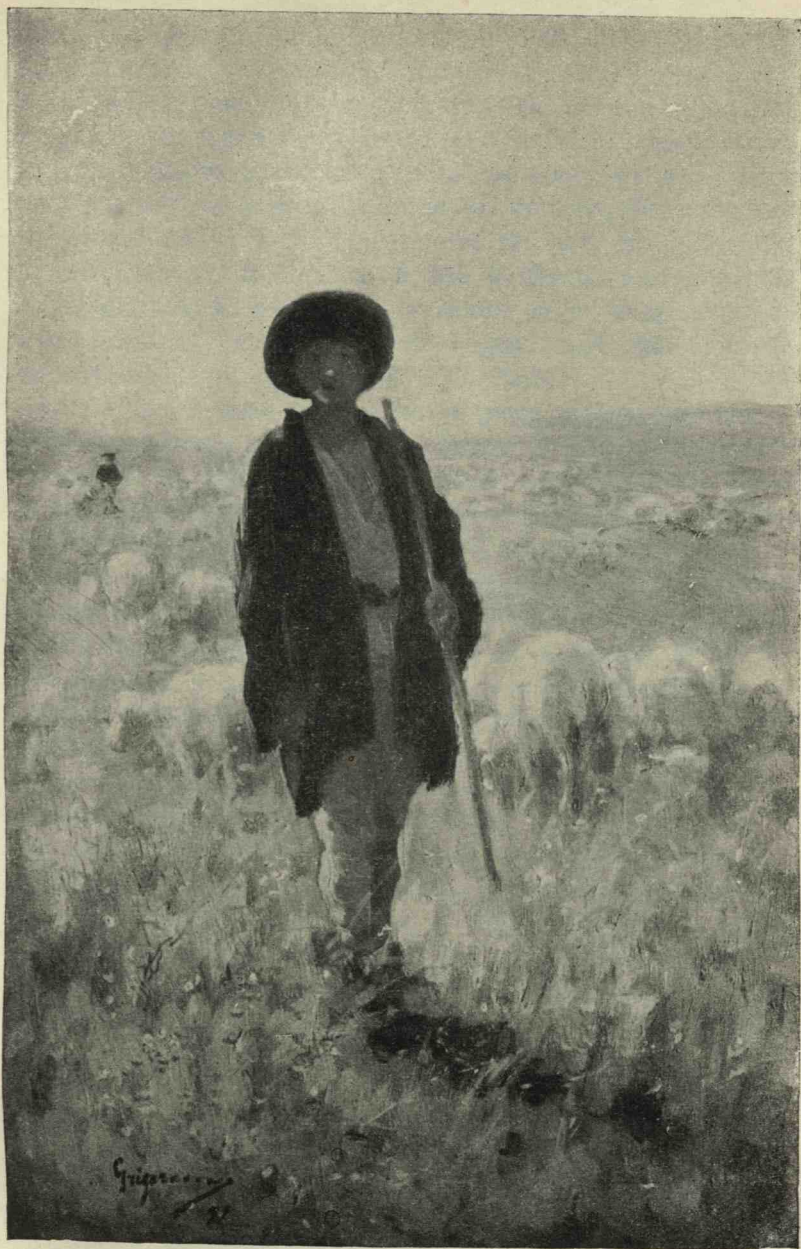
Fiu de mic proprietar, cu tradiții religioase de familie mergând până la misticismul călugăresc, care duse la chilie pe unul din frații lui, Alexandru Vlahuță, Tutovean, profesor la Târgoviște și avocat, înainte de a se așeza, în condiții foarte modeste, ale unui scriitor de profesie, cum începeau să apară acum și aici, la București, își îndrepta și el privirile către aceiași viață a satelor, care-i era, firește, mult mai puțin cunoscută, dar spre care se simțea mai puternic atras decât spre lumea din

saloanele bogate,

Unde mintea nu gândește, unde inima nu bate,

și toată literatura lui, din nuvele mai ales, are un caracter hotărât revoluționar, pe care această cinstită fire, adânc simțitoare, l-a păstrat și până la sfârșitul unei vieți, îndreptată întregă, cu acea pornire mistică, venindu-i de la înaintași, către credința, neapărată, a unei nouă ținte. Fără să aibă, în tinereță, energia trebuitoare pentru a intra în cadrele vieții politice pentru ca să aducă acolo zbuciumul său sufletesc și visiunea unui mai bun viitor, acest poet care nu era, cum s'a crezut prea ușor, un imitator al lui Eminescu, mult mai mare, de sigur, dar de care-l despărțiau note fundamentale și tot mediul în care trăise, el împărtășia durerea învinșilor în lupta cu acea societate pe care chiar Nicolae Filipescu, luând

N. Grigorescu: Ciobănașul

Illustration of a woman

parte la zbulciumul politic obișnuit, în 1901, o definiă, într'o scrisoare particulară, așa de crud¹.

Caragiale însuși, după ce se răfuisse cu spiritul liberal, și pentru a face plăcere și a aduce serviciu lumii conservatoare în care ajunsese a pătrunde, până ce apoi, câștigat pentru noul „takism“, va apărea, cu discursuri muncite, dar inferioare reputației sale, la întrunirile noului său șef, își culese din amintiri ceia ce-i trebuia ca să deie în năvelă icoana satelor cu hanğițe române meștere la cântec și la drăgoste și cu Evrei pripășiți a căror luptă cu indigenii exploatați apare în fioroasa bucată romantică *Făclia de Paști*.

Era acuma o lume de care nu se putea desface interesul și une ori și inima nimăruia. Ea fusese presintată în crudul ei adevăr, de sărăcie și melancolică umbră, de un pictor ca tristul Andreescu, sărac și bolnav, dar ea apărea într'un ușor zăbranic albăstriu de idealizare, ca a lui Alecsandri, de și cu altă putere de reproducere, în vedeniile minunate ale celui Nicolae Grigorescu care, începând ca simplu meșter de icoane, dar nu fără o inițiere mai ridicată în artă, trecuse în Franța unui Corot și Troyon, prinsese acolo realități țărănești de un caracter cu totul altul, dar, întors acasă, descoperise tot misterul și farmecul naturii românești, adăugind vrajei orizonturilor ușor pierdute tipurile romantice ale păstorelului și păstoritei, înfățișați în atâtea chipuri, ca și cum el ar fi voit cu pasiune să găsească formula definitivă. Aceasta fără să neglijeze aspectul iarmaroacelor moldovenești, cu caricatura Evreimii din mijlocul lor, și fără să renunțe a prinde cu putere figuri din acea lume de la suprafața europeanizată spre care se îndreptase exclusiv, ceva mai înainte, îndemânarea îmbielșugată a fiului de negustor macedonean așezat în Craiova și însurat acolo, Teodor Aman, ucenic al unei mai vechi perioade din arta franceză. Și, atunci când fusese chemat să facă în războiul din 1877-8 acea interpretare a dramei umane pe care pentru Ruși o realisă așa de dureros un Vereșciaghin, el se opri, nu asupra asalturilor și triumfurilor, ci asupra sacrificiului celui smerit ostaș prin care, în marile ofrande de vitejie desperată, a fost salvată onoarea, mult timp ignorată, a nației. Mai târziu numai viața de întemnițat

¹ După *Convorbiri literare*, în Iorga, *Supt trei regi*.

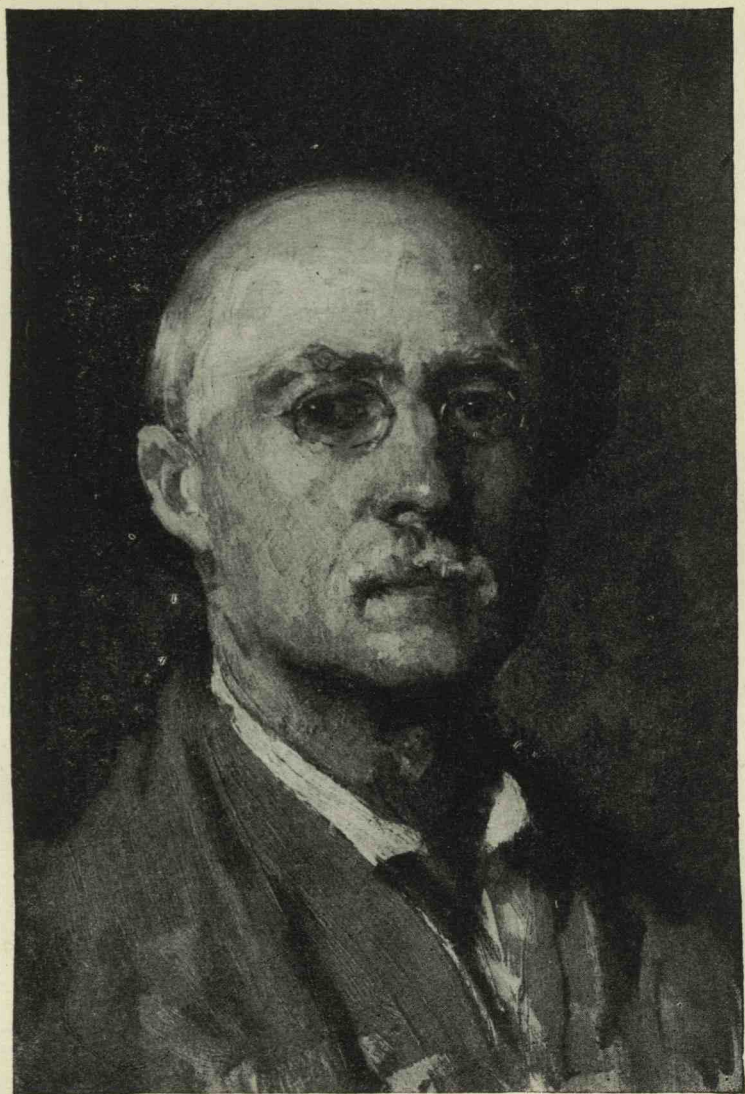
al unei insanabile boli va sili talentul Ieșeanului Ștefan Luchian să se închidă în marginile picturii de atelier, în care visiunea sa interioară izbuti să transforme atât de deplin realitatea, în sine banală, a lucrurilor obișnuite.

Era, de sigur, și în artă, strigătul, puternic, repetat, și care va ajunge exasperat, către o viață nouă, sprijinită pe temeiurile din fund ale unei nații de care Statul, servit și adorat, dar și răsplătit, se preocupase prea puțin.

Tineretul din școli, care cetia pe Eminescu și nu pe Alecsandri, sorbia literatura tânără, prefăcând-o în energie nouă. Dacă unii, spirite ușoare, cu apucături zgomotoase, nu fără perspectiva carierei prin legăturile cu clubul, își pierdeau vremea prin intrunirile publice, lăsându-se târați de toate îndemnurile interesate, aceia cari, la zguduirea produsă de procesul Memorandului, întemeiaseră ca ajutoare la desrobire Liga Culturală —, între tinerii din București un Simion Mehedinți, care a descris cu o mare putere de caracterizare înduioșată pe ai săi din „Soveja“, vechii Mocani strămutați în vremea lui Matei Basarab, în *Oameni de la munte* —, erau în ritmul, tot mai iute, al acestei mișcări de fundamentală prefacere. Pe aceștia putea să-i câștige lupta pentru ideal a lui Carp, dar nu aderențele de club care împărțiau și sfășiau, în convulsioni fără folos, societatea românească.

Din acel Ardeal, care era acuma în mintea tuturor, venia o nouă solie, fragedă, de viață țărănească altfel alcătuită, prin poesia acelui urmaș de popi valahi din colțul năsăudean, care era fostul redactor la *Tribuna*, acum oaspete lăsat supt raportul material în sama nedestoiniciei lui practice, George Coșbuc. Oricât l-ar fi influențat lecturile din clasicismul german și din traducerile de prin toate literaturile pe care Germanii le țineau la îndemână, el da, în vechile-i foiletoane, neținute în samă, ca și în *Nunța Zamfirei*, admirabilul mic poem așezat triumfal în fruntea unui număr din 1890 al *Convorbirilor literare*, pe vremea înstrăinării junimismului de altă viață decât a Capitalei sociale și politice, o puternică notă de autenticitate necunoscută până atunci, a firii țăranilor liberi și ostași, fără duioase doine ciobănești și tânguiri de iobagi, a grănicerilor săi.

De altfel, țărănimea făcea de la sine dovada îmbucurării

N. Grigorescu (de el însuși)

toare a unei vitalități sporite și a unei înțelegeri mai bune a nevoilor ei.

Mai mult decât preoții sătești după nouă alcătuire a lui Take Ionescu, care-i transforma în funcționari de Stat, preoții cări n'aveau, din Seminarii ce nu se deosebiau decât puțin în program și de loc în spirit de liceele fabricante de birocraci, învățătorii, la a căror pregătire lucrase o serie de pedagogi devotați, de la vechiul Gheorghe Melidon, din generația lui Kogălniceanu, autorul unui manual popular plin de sens al realităților și bogat în sfaturi bune, până la Poni, care adăusese și el la grija lui Maiorescu pentru această pepinieră de conducători morali ai satelor, începuseră a răspândi o viață nouă în jurul lor. Haret va ajunge, printr'o vastă corespondență, plină de iubire, fără interes de club, prietenul lor de fiecare zi¹. În părțile mai sărace ale Olteniei, în Gorjul cu satele atât de înapoiate, cu toată amintirea îndemnătoare a lui Tudor-Vodă, învățătorul Dimitrescu din Bumbești, fără să cunoască deplin organizarea băncilor populare Raiffeisen, cu câștig pentru toți participanții, dădu prin sfaturile sale cea d'întăiu tovarășie de capitaluri ale plugarilor pentru ajutorarea lor fără interesul mării proprietăți și birocrațismul Statului. În curând aceste bănci și cooperative ajunseră de la sine să se lege între ele, evitând amestecul, totdeauna egoist și legat de politică, al Statului. Era una din cele mai mari ctitorii ale țăranilor, un adevărat început de „războiu pentru independență“ al lor, răpede însă deviat spre cluburi, cu toate silințele unui Brezeanu, din Valenii-de-Munte, unui intelectual ca Ioan Răducanu, ambii absorbiți de partidul liberal, cel d'întăiu devenind chiar unul dintre cei mai prețuiți printre așa-numiții „Cazaci ai lui Haret“. Încă din 1903 se produse printr'o lege de „ajutor“ acest amestec, și congresele de discuții libere, care puteau ajunge să aibă un rost politic, fură onorate cu vre-o solemnă vizită ministerială pentru ca apoi, fără zgomot, să fie închise.

Organizarea de clasă lipsia însă cu totul. Încercarea făcută de un Constantin Dobrescu-Argeș, care izbutise să câștige o largă popularitate și se făcea ascultat în Cameră prin energia vervei sale populare, fu zdrobită, îndată ce se văzu că de acolo

¹ V. eulgerea, recentă, a Operelor lui, din care însă, până acum, lipsesc tocmai scrisorile.

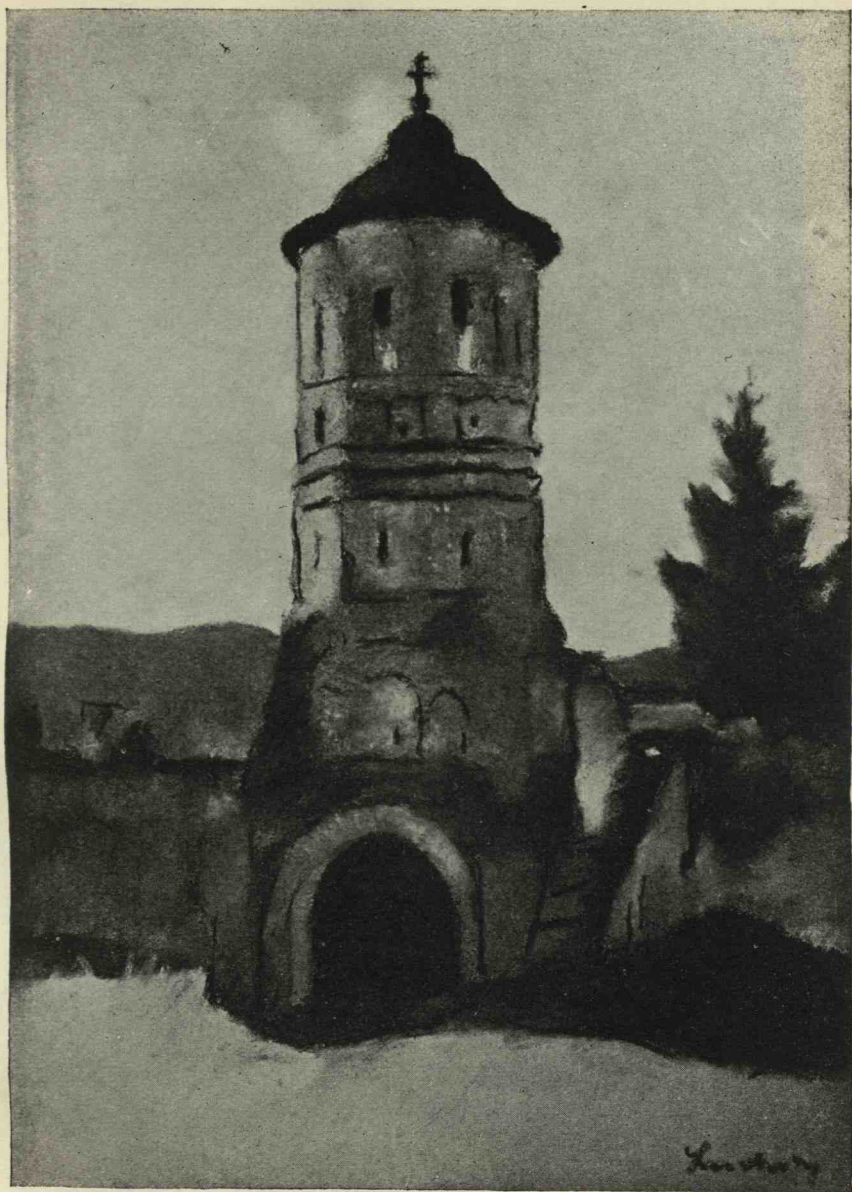
său mari proprietari, avocați, intelectuali, profesioniști ai electorale. Prins într'o urită afacere de falsificare de poliți, din care un om politic obișnuit ar fi scăpat ușor, el fu condamnat fără cruțare și dispăru din viața publică, aceasta însă nu fără să lase o urmă, din care se va desface propaganda culturală a unui Mușătescu și va răsări, după mulți ani, într'o a treia generație un partid care el însuși, primind în sinul său, mari proprietari, avocați, intelectuali, profesioniști ai electoralismului dominant, va abdica de la misiunea sa, care nu era aceia a câștigării puterii prin orice mijloace și a refacerii complete a Statului, — „Statul țărănesc“ —, după teorii importate din Germania economică.

Inspirației populare îi corespundea una venită din altă cunoștință a trecutului românesc decât aceia de până atunci.

Prin anii 1880 A. D. Xenopol începea tipărirea cursului său de istoria Românilor, întinsă lucrare în zece volume, care nu se bucură de toată atenția ce merita, o ediție populară fiind publicată mai târziu numai. Se ieșia printr'însa din frazele retorice, ca în lucrarea pentru școli, cerută de D. Sturdza, a lui Grigore Tocilescu, adus și în viața politică pentru serviciile făcute arheologiei prin săpăturile de la Adam-Clisi mai ales, cu atribuirea către Impăratul Traian a marelui monument în ruină. Nu era în opera profesorului ieșean nici romantismul născocitor de greutăți, resolvele apoi cu virtuositate, al lui B. P. Hasdeu. Fără să adauge totdeauna la informație, acela care era înainte de toate un cugetător, ocupat și înainte de aceasta, cum va fi și pe urmă, de meditații filosofice, căuta stabilirea liniilor generale în dezvoltarea poporului românesc, fixarea epocelor și supt fiecare din evenimente semnificația lui. Pornindu-se de la cei mai îndepărtați strămoși, se presintau, pe Domniile care s'au succedat în ambele țări, ținute și aici tot oșebit, fenomenele politice, dar, alături, istoricul de chemare se ocupa și de producțiile spiritului, și autorul importanțelor *Studii economice*, care urmau pe ale lui P. S. Aurelian, în fund fiind studiile de basă ale lui Ion Ghica, căuta să deslușească și desfășurarea vieții materiale a poporului românesc.

Epoca „Fanarioților“ găsia înțelegere la acela care recunoscuse câtă viață românească se găsește supt aparenta grecisare, pe care, de fapt, într'o epocă străină de naționalismul nostru,

Pictura Nouă. — Mănăstirea Brebu, după Luchian

Nicolae Filipescu

n'a încercat-o nimeni. Bunele intenții ale atâtoră din stăpânitorii de atunci, pe cari politica zilnică îi cuprindea în aceeași osândă ca pe niște străini exploataitori, erau descoperite. Opera de dreptate mergea și mai departe: Domniile regulamentare erau scoase curajos de supt învinuirile îngrămădite cu patimă de oamenii de la 1848, și nu lipsiră bănuielile că motivul ar fi fost, pentru unii dintre dânșii, cu urmași mândri și bogăți, un vulgar interes material. Liberalismul biruitor nu putea să îngăduie însă reabilitarea unui Bibescu, Știrbei sau Mihai Sturdza. În sfârșit, Xenopol pregătia o Istorie a lui Cuza-Vodă, a cărui însemnătate în istoria neamului era sprijinită pe înfățișarea faptelor de temelie ale Domnului nedreptățit și atât de adese ori insultat. O istorie critică a partidelor politice era menită să învedereze multe din greșelile de apreciere pe care pasiunea le provocase și lipsa de informație și de judecată a publicului se grăbise a le adopta. Gânditorul original care, din cauza miseriilor lui fizice, era pentru Maiorescu, de multă vreme, „bietul Xenopol“, contribuia astfel esențial la introducerea unui șir de adevăruri fundamentale, care nu mai îngăduiau păstrarea legendelor despre făcătorii de minuni ai anului epocal 1848, în cursul căruia ar fi înviat o ființă națională de mult copleșită de străinism și fără conștiință de drepturile ei.

Un șir întreg de studii se adăuseră pentru a lumina în amănunte acest trecut așa de rău interpretat. Prin Bucovineanul Dimitrie Onciul, vechiu colaborator al „Convorbirilor Literare“, chemat de la catedra sa de gimnasiu din Cernăuți la Universitatea bucureșteană pentru a începe aici o nouă activitate, destinată elucidării problemelor vremii obscure, pe care le trata cu toate mijloacele de precizie luate de la istoricii austrieci, se crea o școală de istorie care-și avu pretutindeni elevii, judecători competenți ai fazelor mai vechi din existența națională. Înaintea unei opinii publice care se forma astfel pe încetul asupra acestor întrebări, vechile fabule nu mai puteau fi menținute. Stabilindu-se valoarea celor mai îndepărtați stăpânitori ai neamului, nu se mai dădea crezare concepției înguste și interesate a lui D. A. Sturdza și a multora din liberali, cari ar fi vrut ca pe un fond obscur, străbătut doar de fulgerul câtorva Domni de glorioși ostași, să

se desface figurile luminoase ale Renașterii naționale din secolul al XIX-lea.

Prin grija lui Ioan Bogdan, născut în Brașov, căruia Sturdza-i procurase puțința de a face studii de slavistică, de la Praga și Viena la Moscova, se arăta că în legăturile cu Slavii nu fusese numai acea contaminare de trup și suflet de care adepții latinismului închis, ai romanității exclusive, obișnuiau să vorbească. Prin el se cunoscuseră cele mai vechi cronică ale Moldovei, scrise în limba care domina în Biserica și Stat, și atâtea din chestiunile în legătură cu acest mediu de slavism răsăritean și sudic fură acum reluate în sensul românesc.

Alt bursier al Statului care, trimes la Paris, avu prilejul să cunoască o mare parte din bibliotecile și Arhivele Apusului, N. Iorga, Botoșănean, licențiat, ca și Bogdan, al Universității unde preda Xenopol, pe când Onciul își făcuse studiile la Viena, aducea un îmbielșugat material pentru mai deplina cunoaștere a tuturor perioadelor istoriei Românilor și, prin studiile sale de istorie universală, putea să înceapă opera, încă neîncercată, de a încadra faptele poporului românesc în viața generală a lumii.

Cei trei istorici se găsiră, multă vreme legați printr'o statornică prietenie, la școala înaltă din București și puteau influența deci prin silințele lor concordante dezvoltarea unei noi generații, care nu va mai putea fi ținută în cultul iluziilor de până atunci, profitabile politicii curente. Colecția Hurmuzaki va fi continuată cu mai multă critică, înaintând an de an, cu un material bogat și asupra epocii lui Mihai Viteazul, a cărui istorie fu reluată, după a îndreptării externe a lui Matei Basarab, într'o publicație germană, de un tânăr Bănățean, fiu de sătean de la Rudăria, Ioan Sârbu, format, ca odinioară Onciul, la Viena.

Curentul prindea și o lume care s'ar fi crezut că nu poate să se apropie de dânsul și să-l înțeleagă. Tinerii Brătieni, Ion și Vintilă, amicii lor, ca Al. Alimănișteanu, care inaugura politica economică a petrolului, apoi unii dintre oamenii mai în vârstă din provincie, ca profesorul botoșănean N. Răutu, se vor interesa mai târziu de această mișcare. Deocamdată, foaia

francesă a partidului, *L'Indépendance Roumaine*, deschidea coloanele ei unei serii de articole ale lui N. Iorga, în care se începea cu critica neșovăitoare a stărilor culturale din 1899, ca să se treacă la cercetarea situației partidelor veștejite, lucru de care-și dădea samă, împreună cu acei tineri dintre liberali, și N. Filipescu, a cărui părere, veche de aproape zece ani, am citat-o mai sus, și se ajungea la examinarea critică a „procesului de desnaționalizare“, care cu orice preț trebuia împiedecat.

În această atmosferă se făcu la 1904, tot cu sprijinul lui Sturdza și al lui Hareț, care, în multe privinți se asemăna mai mult cu direcția cea nouă decât cu cea îndătinată, — el își sfârșise studiile la Paris în 1878 —, comemorarea a patru sute de ani de la moartea lui Ștefan-cel-Mare. Ea se făcu și la Putna, supt ochii administrației austriace, care, a doua zi după lupta cu fratele lui I. Bogdan, Gheorghe Bogdan-Duică, venit de la Sibiu la Cernăuți și care, redactor al foii naționale *Bucovina*, nu plecă de acolo fără a fi presintat, pe baza unei largi informații, tragedia acestei Moldove-de-sus, răpită de Austria, nu cuteză să împiedece această cutezătoare manifestație națională, la care participară larg și oaspeții veniți din țara liberă. A fost un moment de cutremurare a conștiinții naționale în provincia unde, în fața naționalismului tânăr, de esență boierească, al marelui proprietar de la Storojineț, Iancu Flondor, se ridica, pe o basă popular-socială, în strânsă legătură cu un „austriacism“ la care voia să se adauge, prin închinarea „steagului“ independenței, și România liberă, mișcarea, bogată în bune rezultate practice pentru o țărănime exploatată, a lui Aurel Onciul. Peste cercul nobilimii și mai presus de agitațiile, pătimase până la brutalitate, ale lui Onciul și ale amicului său Florea Lupu se începea acuma între tineri, pe baza populară, dar și istorică, acțiunea unui tineret în fruntea cărui stăteau profesorii Gheorghe Tofan, din Suceava, și Ioan Nistor, din Vicov, format la Viena, dar și la București. O invitație a lui N. Iorga aduse la Iași, cu participarea aceluși suflet de mistic naționalism viteaz care a fost preotul Constantin Morariu, sute de Bucovineni, din toate treptele, cari ajunseră

a cunoaște astfel o viață națională liberă de care fuseseră până atunci aproape străini. Adevărați tineri apostoli fără teamă cutreierau acum și satele, ducând cu dânșii noua evanghelie a neamului, după ale cărui învățături Românii nu mai aveau să se considere, cum o făceau de multe decenii, ca niște smeriți supuși ai Impăratului austriac.

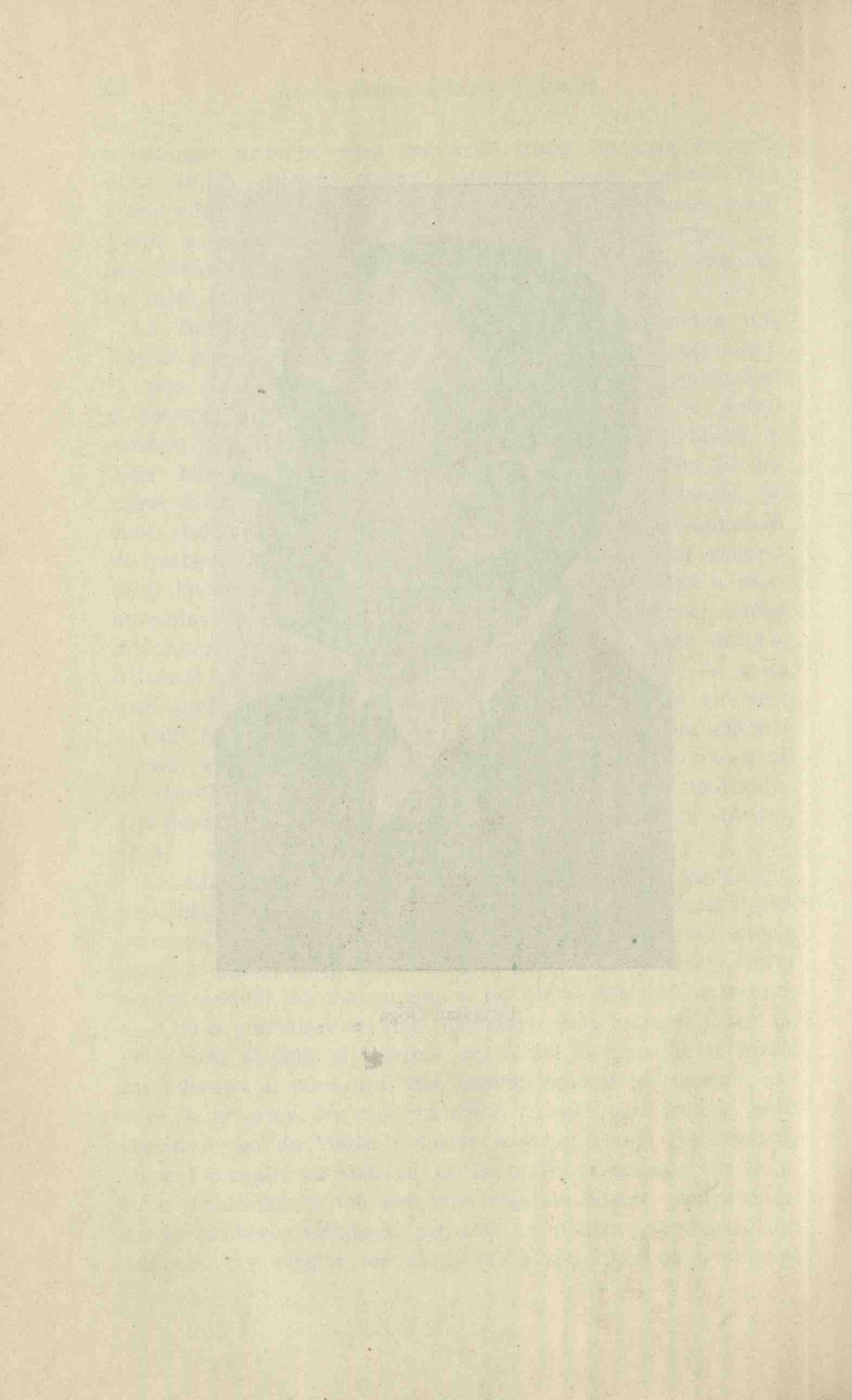
La București chiar, comemorarea eroului moldovean luă, într'un mediu străbătut acum de noua propagandă optimistă, în fața negațiilor sau îndoielilor unui junimism îmbătrânit și pierdut, afară de veșnica tinerețe a lui Carp, în politicianism, un caracter mareș. Un cortegiu istoric străbătu în Iulie 1904 străzile, prefăcând simpla curiositate de la început a unui public nedeprins cu astfel de spectacole, pe care „zeflemeaua“ le-ar fi satirisat altfel, într'un sentiment de pietate. La Șosea, unde se ridicase, cu concursul arhitectului bucovinean Vladimir Mironescu, o reproducere a mormântului de la Putna al lui Ștefan, în cursul unei adânc mișcătoare ceremonii religioase, îngenunchiară supt drapele bătrânul prim-ministru și Prințul Moștenitor, care, în crisa unei grele boli recente, fusese încunjurat de calda simpatie a unui popor întreg. Nu mai era deci vremea când naționalismul, afară de o stărpă predică școlară, era doar o armă de opoziție, un mijloc de a lovi într'un guvern totdeauna „trădător“, ori de era vorba de Carp ori de se trecea la Sturdza, și de a se instala prin scandal la putere.

Sătenilor de la Putna li se împărțise capitolul glorificând pe Ștefan din noua Istorie a Românilor publicată în limba germană de N. Iorga, în colecția condusă de marele istoric german Lamprecht. Intre volume care, cum o arăta titlul acestei colecții, se ocupau numai de istoria Statelor se încercă a se da o presintare de viață națională peste hotarele lăsate de stăpânirea străină, și spiritul larg al lui Lamprecht, el însuși un entusiast al poporului său, îngădui această îndrăzneală călcare de program. Nu mai era vorba, în cele două volume, care căpătără așa de târziu o foarte modestă formă românească, trecută complet cu vederea, de Domniile muntene și de Domniile moldovenesti, nu mai erau capitole adause pentru ținuturile nelibere, înfățișate deosebit ca pentru ele însele, din saltarele cronologice ale cărții lui Xenopol, ci de o singură

Octavian Goga

viață a neamului întreg, considerat ca o unitate. Trecutul apărea astfel mult mai expresiv, dar prezentul nu era înțeles ca inaugurarea unei lumi nouă, strălucitoare în forma regalității, ci ca o continuare a unui lung trecut. În aceeași împărțire, contra doctrinei lui Sturdza, care, fără a se opri prea mult la anul 1848, pleca de la Unirea la care colaborase, ca să celebreze epocă, absolut nouă, a dinastiei de la 1866, erau și Cuza și Carol I-ii. Capitolul final cuprindea o critică aspră a relei gospodării de pământ, o negare a îndreptăririi luptelor de partid și se încheia cu speranțele de altă viață, și în sensul ultimelor discursuri ale lui Carp.

Dar noul ideal se va întruchipa prin silințele noii generații în toate țările românești. Aceasta și în Ardeal, unde, la noul poet de activism revoluționar Octavian Goga, la tinerii de la *Luceafărul*, cum se va vedea, era vorba de o despărțire, nu numai față de spiritul anului 1848, dar și de oportunitismul unei generații fără mult contact cu Regatul, care, ea, rămânea, în credință și în metode, mai mult cu ce era, dincoace de Carpați, un Take Ionescu, un Ion Brătianu, un Filipescu sau mai tinerii fii, intrați în politică, ai lui Gheorghe Cantacuzino, Mihail și Grigore. *Se ridică o lume nouă, strâns unită, pentru a căuta, peste respectul tratatelor și demoralizanta continuă teroare de străini, cu veșnic amenințătoarele lor planuri de cucerire și împărțire, căile pentru a se apropia cât mai mult de suprema țință, care era minunea, așteptată de veacuri, a unității politice românești.*

Acestui fenomen sufletește, neînțeles în totalitatea lui, care singură-i putea da complectă semnificație, i se acordă la început puțină importanță în cercurile hotărâtoare din țara liberă. Carol I-ii nu îngădui să se mulțamească marii edituri germane care tipărise „Istoria Românilor“ de tânărul profesor român, iar Sturdza, care voise întâiu să facă a se serbători autorul, s'a gândit, un moment, să publice o desaprobare și desmințire a unei lucrări care-i jignia întreaga credință în cele înfăptuite de câteva decenii.

Mai mult încă decât prin studiile istorice și lecțiile de pe catedra universitară, așteptându-se propaganda prin conferințe, care trebuia să vie, atingând de-a dreptul chestiile la ordinea zilei, spiritele tinerilor din toate ținuturile românești erau

influențate neconținut, îndemnându-i către curagioase manifestări de încredere în neam, prin noua literatură.

Politica se înstăpânise pe inteligențele cele mai distinse și pe cele mai puternice talente. *Convorbirile Literare* vegetau, cu colaborații de complezență, și de la oameni din lumea mare, iar încercarea lui Hasdeu, rămas ireductibil adversar al lui Maiorescu, luat până la sfârșit în batjocură cu armele sarcasmului de corosivul spirit al enciclopedistului basarabean, de a da un nou organ literar, cu participarea lui Delavrancea și a lui Vlahuță, nu și a lui Caragiale, prin *Revista Nouă*, ajunsese în câțiva ani la totala istovire.

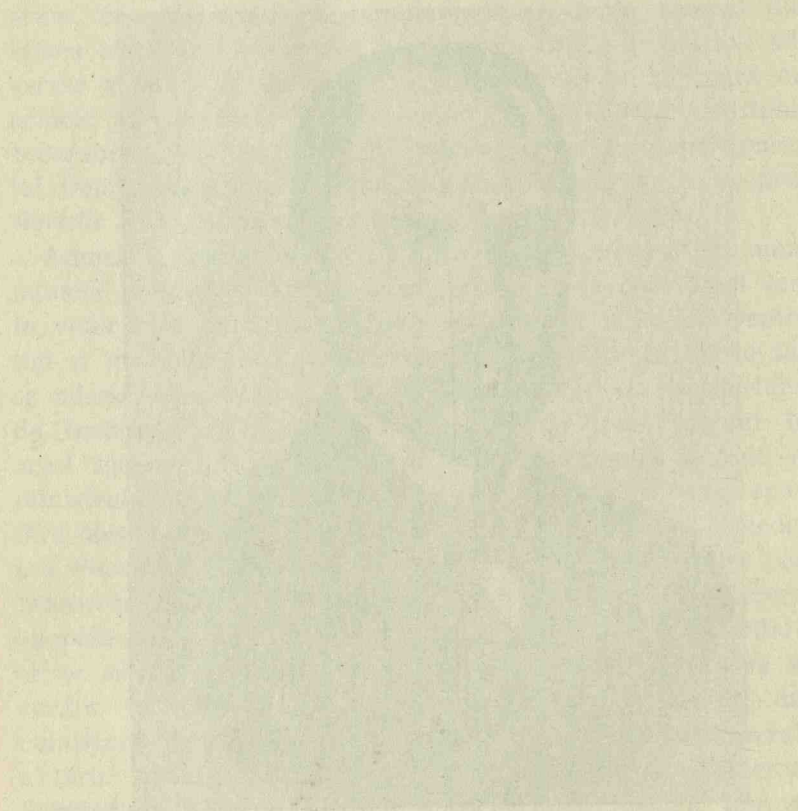
Atunci, în circumstanțe care nu se pot cunoaște în amănuntele personale, dorința lui Haret, om de convingeri tari în viitorul neamului așezat pe o solidă basă materială pentru toți și însuflețit de un spirit de tare încredere în soarta lui, se adresează spre Vlahuță, de altfel funcționar al Ministeriului de Instrucție, și spre Coșbuc, rămas cu totul pierdut în acest zgomotos București, străin și pustiu pentru dânsul, — ministrul căpătă de la autorul minunatelor balade o poezie epică fără obișnuitele vibrații sentimentale ale lirismului, și o mediocră *Poveste a coroanei de oțel*, cum va cere și tânărului poet brașovean, de o inspirație delicat minoră, St. O. Iosif, să creeze epopeia lui Ștefan-cel-Mare fără să se poată ajunge rezultatul ce se aștepta, — pentru ca ei să dea tineretului revista de curăție sufletească, de încredere, de naționalism activ, dar cumpănit, care intra în planurile lui de reformă generală a țării. Astfel răsări ca o revistă de popularizare literară *Sămănătorul*, în fața căruia Slavici ridică, pentru librarul ardelean din București C. Sfetea, revista de familie *Vatra*, într'un stil mai nou decât al meritoasei *Familii* a lui Iosif Vulcan din Oradea-Mare.

Vlahuță încercase, împreună cu câțiva prieteni și asociați, ca Ardeleanul Alexandru Hodoș (Ion Gorun) revista *Viața*, care nu-și putu defini caracterul. Prin articolele de polemică fără scop de acolo, în legătură și cu tendințele socialiste, încurajate de imigratul evreu din Rusia, Solomon Caș, care-și luase numele civil de Constantin Dobrogeanu și cel literar de Ioan Gherea, cu care însă Vlahuță avea relații determinate la dânsul de adâncă stimă pentru cugetătorul foarte

Gh. Coșbuc

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a footer or concluding paragraph. There is a dark, irregular smudge or ink blot on the right side of this section.

cult și pentru luptătorul închinat dreptății sociale, publicația săptămânală, ieftină, se compromise, și dispăru. Gherea câștigase multe adesiuni burghese pentru revista sa masivă *Literatură și artă*, din care ieșiră numai două fascicule. Ars până la istovirea puterilor sufletești de îndoială și despreț, Caragiale, încurcat în tentative nenorocite de a-și asigura existența după plecarea de la direcția Teatrului Național, răspândia corosiva ironie din *Moftul Român* și din *Ion*, oprind prin excesivul său scrupul de formă spontaneitatea unei inspirații în curând total stoarse, și el părăsia țara, în căutarea unui mediu superior, ca să moară între străini, la Berlin, măgulit la bătrânețe doar de admirația linguiștoare a câtorva destărați ca și dânsul sau a studenților cari cercetau cu pietate pe omul de mare talent ce nu-și mai găsia un suflet ca pentru vremea sa.

Sămănătorul ar fi avut aceeași soartă în deletera atmosferă a vremii otrăvite de politicianism, dacă numele lui Coșbuc n'ar fi atras pe tinerii Ardeleni, cari, în criza partidului național de acasă, trecuseră munții spre strălucitorul București: împreună cu St. O. Iosif, Ilarie Chendi, din aceeași generație cu Goga, care rămase în Ardeal, unde se relevă, și prin poeme de luptă națională fără preget, ca poetul cel mai înzestrat al întregului tineret din toate provinciile. Chendi, funcționar la Academia Română, avea cunoștința și prețuirea mișcării istorice. Pe când *Convorbirile* înseși, încredințate de Maiorescu întâiu elevilor săi, incapabili de a li da o direcție, trecea supt migăloasa și sigura conducere a filologului Ioan Bogdan, care se manifesta și politic la junimiști, pentru a fi răsplătit apoi cu o crudă nerecunoștință, tinerii de la revista de care Harel nu se mai interesa cerură colaborația și orientarea lui N. Iorga. Supt direcția acestuia se începu o luptă pe față, fără nicio rezervă, împotriva prejudecăților dominante, cu ținta neted trasă a ridicării, nu numai prin literatură, dar prin toate mijloacele culturii, înțelese în cel mai larg sens, a sufletului național spre conștiința unității și nobleței lui, cu toate consecințele care apoi trebuiau să plece neapărat dintr'însa.

De aici până la manifestarea politică nu era decât un pas. N. Filipescu, care, după neizbânda în lupta cu Take Ionescu, voia neapărat ceva nou la partidul conservator al său, făcu

o încercare. Crezul de la *Sămănătorul* trecuse în *Epoca* lui, prin seria de articole ale lui N. Iorga, care se adunară supt titlul de *Cuvinte adevărate*. Se ceru deci, pentru refacerea unui onest conservatism național, sprijinul acelui grup de la *Sămănătorul* în care-și făceau reputația, plecând de la reviste efemere și obscure, și talente noi de puterea aceluia al epicului și totuși duiosului Mihail Sadoveanu, fiu de funcționar din Folticeni, și al delicatului Bârlădean, fiu de ofițer, Emil Gârleanu, care trecuse și prin încercarea lui Xenopol de a face din odată excelenta revistă ieșeană *Arhiva societății științifice și literare* (și cu concursul filologului și lexicografului Haymann Tiktin, fiu de rabin din Breslau, mutat la Iași) o publicație literară. Alții mulți veniseră încetul pe încetul la mica revistă de un mare răsunet, și, dintre scriitorii în vază de la junimiști, se întâlneau une ori un Brătescu Voinești, adânc cercetător al psihologiilor ascunse, și Slavici însuși.

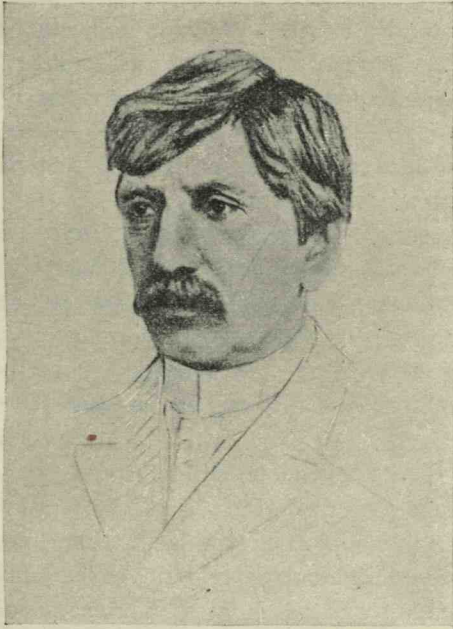
Era vorba, în asigurările ce se grăbise a da N. Filipescu, de un nou program conservator, cea ce se dovedi a fi fost numai o simplă ispită. Maioreșcu nu putea privi ca un aport serios pe acești tineri, el care credea că are printre ucenicii săi de la Facultate cu ce să aducă înnoirea, un Mehedinți, un P. P. Negulescu, un Rădulescu-Motru, plecat apoi spre alte orizonturi prin revista sa, fiind în frunte. Se ajunse totuși la participarea lui N. Iorga la al doilea congres de la Teatrul Liric, în care Carp aruncă un ultim îndemn, foarte curat și foarte de sus, unei societăți care vădit îl prefera pe Take Ionescu.

Legătura grupului de la *Sămănătorul* cu conservatorii se desfăcu prin puterea împrejurărilor. În Mart 1906 se produse cea d'întăiu manifestare de stradă, nedorită, dar ieșind din însăși necesitatea lucrurilor, a noii credinți.

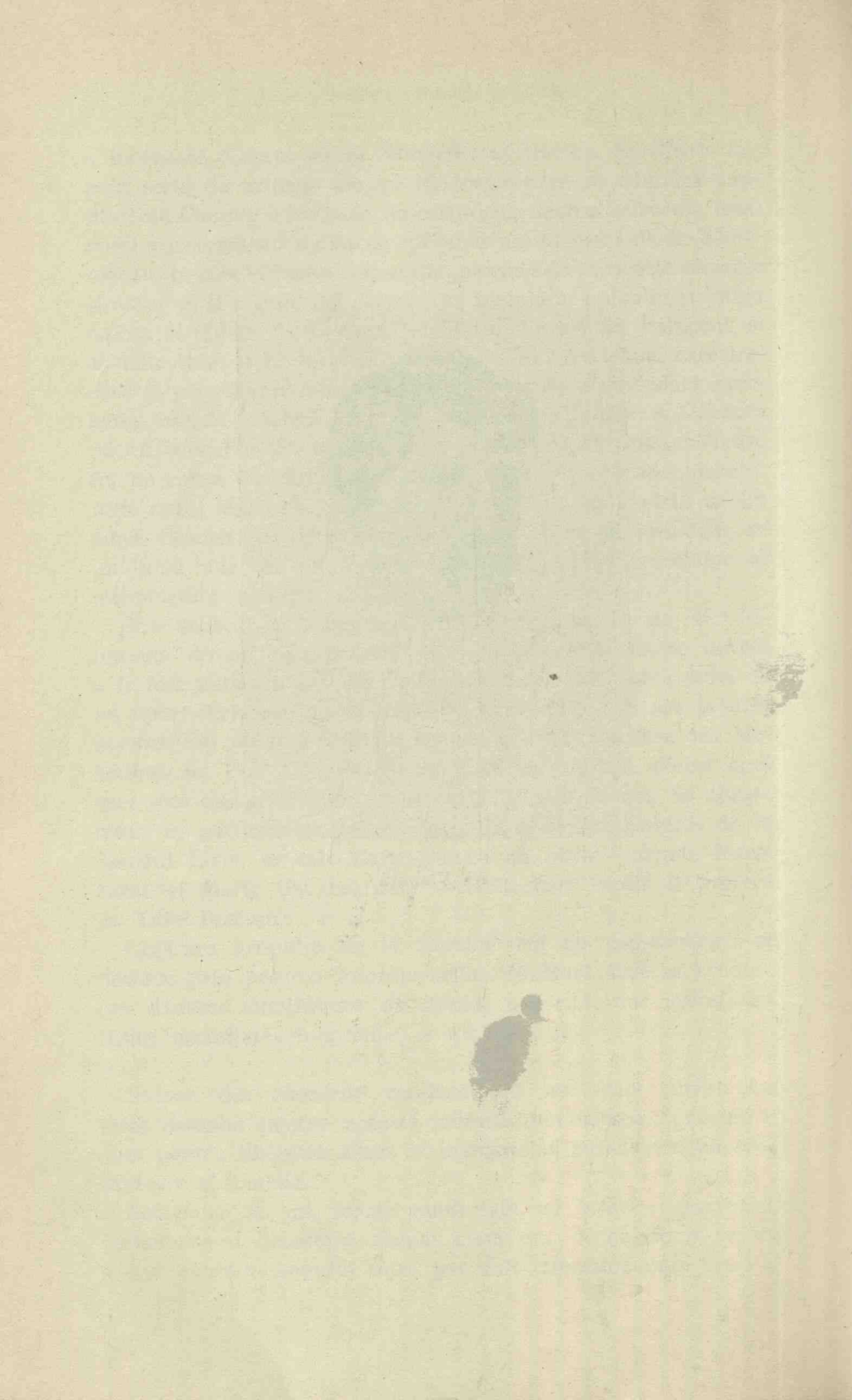
Lumea din cercurile conducătoare nu arăta niciun interes deosebit pentru această cultură românească devenită acum pentru tineretul ajuns la maturitatea sufletească un crez exclusiv și fanatic.

Societatea de sus, foarte amestecată, cu boieri și parveniți, făcându-se o deosebire numai când era vorba de a se da soarta conservatismului unui parvenit cutezător cum era so-

Al. Vlahuță

cotit Take Ionescu, trăia în acel cerc închis în care nu pătrundea nimic din ce se ridica în adâncimi, ci numai curentele hotărâtoare ale străinătății. Ale uneia singure dintre străinătăți: cea franceză, care-și trimetea cărțile fără alege, singurele în adevăr cetite, Cenușăreasa care era literatură românească, acuma într'o fasă de răpede dezvoltare nouă și cu ambiții de a domina viața publică, rămâind doar pentru tineretul de școli, care se pasiona pentru scriitorii cei noi. Rari femei care izbutiseră a se smulge singure din acest mediu, ca Adina Olănescu, născută Ghica, ori Elisa Marghiloman, fiica lui Alexandru Știrbei, arătau un interes deosebit acestei înfloriri literare, pe când în Ardeal se crease o stare de spirit nouă, ducând lumea din școli până la pragul revoltei contra stăpânirii străine, iar în Bucovina se dăduse o altă încredere elementului românesc din această generație, ca și în Basarabia ea însăși unde apăreau acuma foi românești cu litere cirilice, și preotul Grosu, mai târziu arhiepiscopul și Mitropolitul Gurie, începea retipărirea în „moldovenește“ a cărților de slujbă.

Se anunțase o reprezentație de caritate cu o piesă franceză ușoară, *Madame Flirt*, la Teatrul Național, membri ai acestei lumi de fapt desnaționalizate, sufletește, având să joace rolurile. La glasul profesorului N. Iorga, studenții se adunară la Universitate, apoi în sala *Eintracht*. Se luă hotărârea de a protesta înaintea Teatrului, fără să se alunece la vre-o tulburare. Prefectul Poliției, jovialul D. Moruzi, o îngăduise. Dar interveni fiii primului ministru, Mihail și Grigore Cantacuzino, cari lucrau pe sama lor, și ei impuseră oprirea oricărei manifestații. De aici, pe când însuși Moștenitorul și principesa Maria trebuiau să se întoarcă la Cotroceni, rezultă ciocnirea cu poliția, cu jandarmii pedestri, trupa, chemată în ajutor, refusând să tragă, căci ofițerii tineri erau și ei cuceriți de noul curent naționalist. Pe lângă câțiva răniți s'a vorbit de un mort; foaierea teatrului era prefăcut în spital. Firește că reprezentația nu avu loc.

Se vădi cu acest prilej, la guvernanți, — regele fiind în străinătate —, cumplita lipsă de curaj, de autoritate și de organizare. Al. Marghiloman, care era în opoziție, se rugă de profesorul socotit ca organizatorul interesat al mișcării

acesteia de la 13 Mart 1906, să nu fie neliniștită sora sa, d-na Scarlat Pherekyde, care pregătise, ca președintă a „Obolului“, spectacolul; soția președintelui Cantacuzino invită pe același profesor să ieie supt ocrotirea sa pe doamnele din societatea ei; ceva mai târziu, întors dintr'o scurtă vizită la Paris, Filipescu, care vedea puțința unei răsturnări de regim, se interesă dacă nu se poate reedita lupta pe stradă. În schimb o parte din cei de sus se raliară fățiș la mișcare, cu atât mai mult, cu cât, supt patronagiul d-nei Cantacuzino înseși și a nepoatei ei, d-na Olănescu, se începuse pentru revenirea la românism o serie de conferinți foarte cercetate de aceiași lume¹.

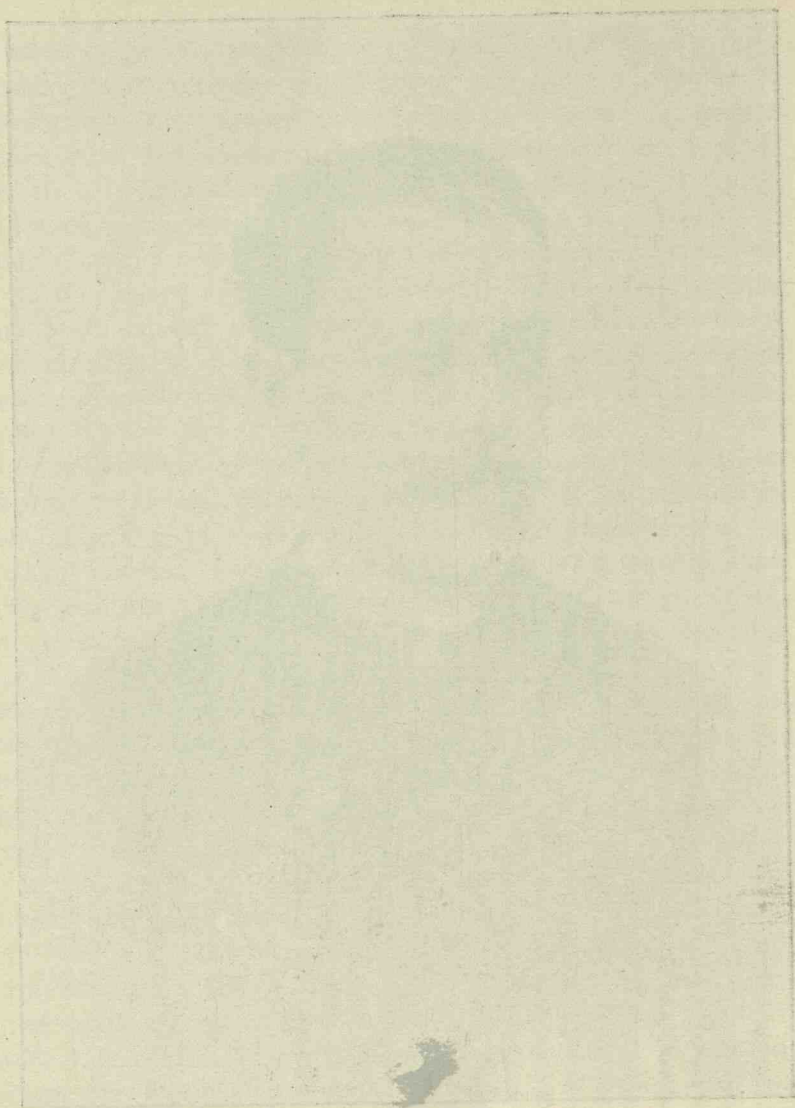
Pe când scriitorii, și ai vechii generații, își dădeau, cu Hasdeu în frunte, călduroasa lor adesiune și se organiza la sala „Dacia“ o măreață adunare de conștiință românească, — Teatrul Național însuși, supt conducerea lui Al. Davilla, care scrisese drama istorică naționalistă *Doamna Clara* și cântase pe „strămoși“, fiind totuși un dușman al mișcării, trebuia să-și deschidă porțile pentru o înfrățire culturală —, „instigatorul“ era chemat la parchet, străbătând o mulțime deasă care vedea în cele petrecute pedeapsa unei clase care de mult nu-și mai îndeplinise datoria față de sufletul național. Tinerii Cantacuzini ar fi dorit o urmărire pe care o opri spiritul prevăzător al lui Al. Bădărău, ministrul de Justiție.

În suflete rămăsese totuși, din această zguduire în care numai observatorii superficiali puteau să vadă un simplu incident, impresia faptului că, fără interese de club, fără elemente momite sau plătite, se poate face ceva care avea toată aparența unei răscoale, că oficialii nu sânt în stare nici a împiedeca, nici a urmări pe preținșii vinovați, că, dintre privilegiați chiar, atâția sânt dispuși a se ralia la asemenea neobișnuite manifestații. După potolirea lucrurilor, scriitorii de la „Sămănătorul“ fură conduși de directorul revistei, devenită încă mai populară, de-a lungul țării, și pretutindeni un public foarte călduros alergă să-i primească. Astfel se ridicase politicul peste cultural, care el însuși izbutise a detrona o mai veche influență literară, din prima fasă a

¹ V. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, București 1906.

I. L. Caragiale

„Junimii“. La Iași, orașul adânc jidovit, unde fierbeau în ascuns nemulțămirea pentru părăsire și înstrăinare, o mare mulțime, adunată în sala Teatrului Național, care nu se putu refuza pentru lecturile literare și conferința care încerca să creeze o asociație națională, fără caracter de partid, a „Bunilor Români“, cu menirea de a lucra la ridicarea claselor rurale, atât de dureros înapoiate, trecu în stradă, cu vechiul junimist, apoi fostul ministru liberal, dar înainte de toate seninul povestitor, N. Gane în frunte. De sigur că liberalii așteptau ceva pentru ei de la această vibrație neașteptată a unei societăți pe care o socotiau ca adormită, când nu trecea asupra ei un interes politic de o clipă, cu prilejul unei reveniri la putere. Carp singur rămase neclintit, cu toate vorbele spuse, cândva, la mânia, regelui, în credința că niciodată și pentru nimic strada nu poate să aibă voință și glas: el calificase de „nebuni“ pe autorii, fără premeditare și fără ambiție, ai lui „Treisprezece Mart“.

Regelui acest incident trebuia să-i fie adânc antipatic. Era deprins ca orice acțiune să plece de la dânsul, și acum un misterios factor nou se înfățișa spontan, dovedindu-se atotputernic. Și aceasta, când? În momentul chiar când se pregătea marea serbătoare pentru cei patruzeci de ani de Domnie a sa.

Această serbătoare națională se făcu deci într'o atmosferă încărcată, o lume oficială puțin populară răsfrângând, asupra Suveranului însuși vădita lipsă de legătură cu o societate care dovedise că are acum conștiința de sine.

De alminterea organizatorii înșii, prin anume măsuri luate ca să crească strălucirea manifestației de pioasă recunoștință față de primul stăpânitor independent și creatorul dinastiei regale, zguduiau unul din temeiurile acestei Domnii de mare prestigiu: legătura cu Centralii, care era pentru Carol I-iu și o sinceră prietenie de mulți ani pentru Monarhul austro-ungar. În adevăr, se invită societățile, corurile Românilor de peste hotare, și aceștia veniă, supt același steag, în număr foarte mare, aducând cu ei o atmosferă vioaie de unitate a neamului. Tot ce cuprindea o alușie la această mare datorie a viitorului era aclamat, pe când imnul regal cântat cu cuvinte germane de un cor bucureștean întâmpină protestări, care

erau să aducă la Arenele Romane, atunci ridicate, o nouă luptă a naționalismului contra vechilor tradiții.

Unii Români din Monarhie căutară să se opuiе tendinței aceștea de a căuta problemei românești o altă soluție decât aceia pe care ar puteau-o da Viena. Ei încercară deci să substituie acestui naționalism desrobitor un altul. Peste principiile neschimbate ale lui Francisc-Iosif se ridicau acum planurile de viitor, de-a dreptul revoluționare, ale nepotului moștenitor, bizarul spirit de cutezanță Francisc-Ferdinand. Pe când fiul Impăratului-rege, Rudolf, dispărut într'o îngrozitoare și rușinoasă dramă de alcoy, împărtășise marile simpatii ale mamei sale pentru Unguri, noul Moștenitor îi uria și-i desprețuia, anunțând fățiș, din mijlocul tinerilor ofițeri cari-i erau devotați, că va întemeia, contra acestei insolente lumi politice de la Budapesta, un trialism autocratic, cu Slavii și cu Românii. Intre noii conducători ai Ardelenilor, Iuliu Maniu, avocat din Blaj, prefera să păstreze totuși legături cu lumea politică maghiară și el declara hotărît în Parlamentul ungar că binele Românilor e nedespărțit de al Ungurilor și că ai lui trebuie să rămâie în legătura dualismului de la 1867, dar urmașul de nemeși de pe la Dej, Alexandru Vaida, care-și adăugise la nume traducerea în românește: Voevod, își punea, în legătură și cu unele cercuri din București, și ca și Aurel Onciul, care era însă pentru vechea Austrie tradițională, toate speranțele în noua Vienă, care, după el, ar putea fi câștigată pentru scopurile românești. De aceeași părere era și cel mai înzestrat dintre membrii acestei generații ardelenе, canonicul blăjean Augustin Buna, Făgărășean, pe care și numele-l arăta ca urmaș al boierilor lui Mircea al Țării-Româneșt; vorbitor de mare talent, istoric bine pregătit, cercetător, și supt raportul național, al trecutului Bisericii unite, această impunătoare personalitate, pe care numai credința față de neam, deschis rostită, cu amintirea drepturilor ce iese dintr'un trecut ignorat de alții, îl va împiedeca de a fi urmașul blajinului aristocrat care era mitropolitul Victor Mihályi de Apșa, va da expresie unui crez întru toate asemenea cu acela de la „Sămănătorul“, dar cu deosebirea, esențială, că și el era câștigat de noul curent vienes; când Francisc-Ferdinand făcu o vizită la Sinaia, salutat cu entusiasm de câțiva Ardeleni din țară, el stăruie pe

Regele Carol I

lângă amicul său Iorga ca nimic să nu tulbure buna primire datorită acestui sprijinitor, presupus sincer. Și, cu toate că împotrivirea față de alianța cu Austro-Ungurii era, alături de cererea unor reforme adânci pentru țărani, unul din punctele de program ale revistei politice a acestuia, răsărită în 1906, *Neamul Românesc*, datoria de ospitalitate a fost respectată.

De sigur că, de la început, Carol I-iu se gândise la o Românie mai mare, fără a lucra însă pentru dânsa, mulțămindu-se cu amestecarea unor vagi speranțe pe lângă sfaturile de liniște. Dar el nu credea că momentul unei asemenea minunate realizări este aproape și, măgulit totuși de aclamațiile Românilor neliberi, el trebuia să le găsească intempestive, compromițătoare și chiar periculoase.

Ideia liberării prin Moștenitorul Impărăției care trebuia să revie la vechea ei unitate fu îmbrăcață de Aurel Popovici, așezat de mult în România, într'o lucrare de concepție puternică, dar de o șubredă ideologie, pe care el o credea însă menită unei singure și apropiate biruinți. În această lucrare de multă muncă, „Statele Unite ale Austriei Mari“, apărută, firește, în limba germană, el prezenta un larg și îndrăzneț program pe care Francisc-Ferdinand părea a-l fi primit în întregime. Și alți conducători bănățeni, ca foarte popularul Coriolan Brediceanu, erau pentru această idee.

Aurel Popovici câștigă și pe unul dintre colaboratorii cei mai de aproape ai directorului „Sămănătorului“, profesorul Ioan Scurtu, originar din Brașov, cercetătorul devotat al lui Eminescu, și, adăugându-se și motive personale la alți colaboratori ardeleni ai revistei, se produse retragerea lui N. Iorga, al cărui succesor fu, cu hotărîrea de a servi și acolo cauza noului austriacism, mai mult: a germanismului de hegemonie printr'un fel de drept divin, Aurel Popovici. Dar, cu toată puterea acestui tonitruant temperament de luptă, această direcție nu trezi niciun ecou, și „Sămănătorul“ decăzu răpede din autoritatea ce-și câștigase urmărind pe altă cale același mare ideal de eliberare.

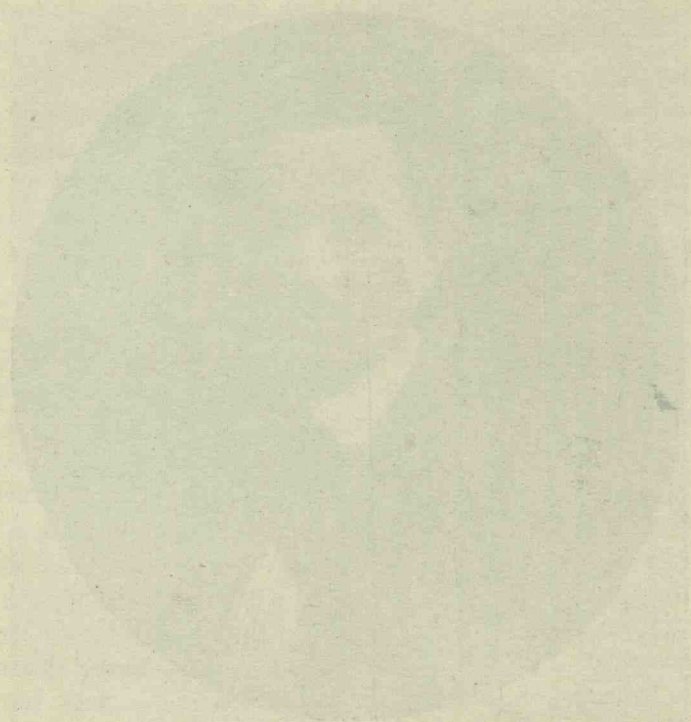
Pentru moment, problema economică și socială, care și

aceia fusese servită de conducerea de până atunci a revistei de continuă luptă, era pe primul plan. O parte din liberali puneau din nou hotărît, împotriva conservatismului de basă al lui Sturdza, chestia unei noi și generale împrumutării. Amestecul unui Take Protopopescu în băncile populare și lupta lui contra cametei erau alt punct de plecare. Haret continua legăturile sale la sate și, în articolele aprinse, din care nu lipsia amenințarea, care va fi exploatată contra lui, a „pietrelor ce se vor ridica“, el lucra statornic la mutarea politicii partidului pe o altă linie decât aceea de oportunități, întrerupte une ori de răscolirea patimilor mulțimii. Dintre foștii socialiști, un I. Atanasiu, din Galați, ajutat de poetul C. Z. Buzdugan, cerea acordarea sufragiului universal, la care, nu fără dreptate, se raliè și „Sămănătorul“. La Iași lucra grupul de revoluționari, întru câțva numai potoliți, din jurul lui C. Stere, care, și, prin crearea unei reviste opuse „Sămănătorului“, *Viața Românească*, masiv magazin de articole și sociale și de înveninată polemică personală, cu concursul câtorva profesori având în frunte pe criticul Garabet Ibrăileanu, își dobândise în partid, și mai ales asupra lui I. Brătianu, care nu-și înnoie cunoștințele, influența datorită în primul rând greoaiei exhibiții a unor enorme lecturi desordonate, care impunea și lui Filipescu însuși: refugiatul de peste Prut ajungea să vorbească, în partidul unde se strecurase, ca adevăratul inspirator, cu aiere de stăpân. Alături, dar fără nicio legătură cu liberalii, cari nu prețuiseră niciodată după valoare pe Mihail Kogălniceanu, unul din fiii acestuia, Vasile, credea că îndeplinește însuși testamentul marelui său părinte când răscolia un vast material privitor la problema rurală, înfățișând iubitorilor țărănimii un program metodic în cartea sa de căpetenie.

Răzvrătirile țărănești, neconduse și fără legătură între ele, se produsese până atunci numai la Munteni. Dacă acolo nemulțămirile, statornice, erau provocate de sistemul medieval al dijmei, aleasă după placul vechililor și amânată până la căderea zăpezii, în Moldova bunul țăran răbdător, care-și uitase în viața de toate zilele marile tradiții ostășești, se găsea supt apăsarea și stoarcerea unei arendășii evreiești fără cruțare de pământ și fără milă de oameni. În fruntea acestor speculanți ai agriculturii sălbatece, pe care un inteligent mem-

Gheorghe Tofan

bru al tiraniei arendășești, autorul unei remarcabile piese; mult discutate, din viața neamului său în legătură cu cel românesc, *Manase*, Roneti Roman, din cercul „Junimii“, o credea menită să distrugă în scurtă vreme însăși puterea de rodire a brazdei, stătea, întrebuițând capitalul alor săi din Galiția, patriarhalul speculant, tipic exponent al maselor jidovești inculte, dar de o extraordinară dibăcie în a acapara și a exploata, Mochi Fișer, cu frații săi, Calman și Froim, ca și câțiva alți represintanți îndrăzneți ai rasei. Desprețuit în România, acest bătrân fără știință de carte și fără nicio înfățișare era puternic în Bucovina, unde temerile față de propaganda noului crez românesc făceau pe prefectul de Câmpulung, Bellegarde, un binefăcător al țăranilor români, pe cari-i prețuia și iubia, să capete de la Viena interzicerea supt pedeapsă de închisoare a intrării în țara împărătească a lui N. Iorga, de mult și secretar al Ligii Culturale. Trustul Juster stătea alături de al Fișereștilor.

La Flămânzi, nume fatidic, în județul Botoșani, care, cu Dorohoiul, forma baza acestui trust evreiesc, pe care, în „Viața Românească“, Stere îl lega de o adevărată țară deosebită a capitalului coalisat: *Fischerland*, se produsese tulburări, atribuite la început influenței unui inimos învățător care nu voia să-și recunoască stăpânul iudaic, Maxim, care și fu arestat¹. Dar răscoala se întindea. Ministrul de Interne era obositul și foarte comodul boier Gh. Cantacuzino, care nu deschidea rapoartele de înștiințare ce i se trimeteau. Acuma nu mai era vorba numai de acei „Jidani“ a căror organizare o denunța, într'o argumentare de o logică de fier, în „Neamul Românesc“, A. C. Cuza, ci de un adevărat războiu social, de o *jacquerie*, contra oricăror proprietari, fie și prielnici țăranimii de același neam. Se rupeau condicele de socoteli meșteșugite, din care țăranul ieșea totdeauna dator, se sfărmau plafoanele și statuile, se rupeau cărțile, se furau lucruri de care sătenii nu aveau nevoie, dar care erau ca o pradă a biruinții lor.

Nu se săvârșiau ucideri în această bună Moldova, dar îndată focul sări și în Muntenia, cu țăranii de un alt temperament, amestecați pe alocurea și cu unele elemente de peste Dunăre. Aici se vărsă sânge, și femeii fură pângărite.

¹ V. discursul cu privire la el al lui N. Iorga, în *Discursuri Parlamentare*, I.

Nu un Guvern ca al lui Cantacuzino putea să înfrâneze, cu binele și cu răul, o asemenea uriașă ridicare a celei mai puternice și mai dârze din clasele societății românești. Lumea stăpânitoare își pierdu capul. Proprietari, arendași din Oltenia se adresau trupelor austro-ungare din Ardeal, cerând, cu o criminală lipsă de patriotism, intervenția lor contra țărănilor. Alții căutau să pedepsească pe V. Kogălniceanu, pe Iorga, denunțați ca uneltitori ai unui complot social neexistent. Când, din lumea intelectuală, acesta din urmă răspunse primelor salve trase în Moldova în trupul răsculaților cu strigătul de indignată durere din „Dumnezeu să-i ierte!“, când sufletul țărănesc al lui Coșbuc aruncă strigătul vibrant de „Vrem pământ“, nimeni din Guvern nu-și află calea, adevăratul șef, Take Ionescu, fire timidă, rămâind ca încremenit.

Nu se alese nici calea unei hotărâte represiuni, cum o cerea Carp, după lozinca sa: „represiune și pe urmă vom avisa“, ci aceia a unei în adevăr umilitoare retrageri. Atunci din nou regele, care hotăra peste toți, guvernul și țara, regele, adânc îndurerat că astfel de roade pot ieși dintr'o strălucitoare domnie al cărei oportunism nu cutezase însă a se atinge, nici în mai largile îndrumări junimiste, de problemele esențiale, lăsă din nou la o parte pe junimiștii fără „număr“ și fără popularitate și chemă pe Sturdza, a cărui stare de sănătate nu era fără îndoială ce trebuia pentru a domina cu putere, dar și cu o bună și dreaptă măsură, împrejurări atât de grozave. Tânărul care-și urmăria gândul de a restaura dinastia sa, Ion Brătianu, luând Internele —, și, ca să se arăte înțelegere pentru însemnătatea momentului, la Agricultură era instalat excelentul financiar Anton Carp, profesorul de drept Toma Stelian (Oltean) avea Justiția, iar fostul socialist V. G. Morțun, Lucrările Publice —, rămânea să facă dovada însușirilor sale de guvern, prin potolire întâiu, prin neapăratele reforme pe care însuși regele, adânc impresionat, le promisese, pe urmă.

Parlamentul conservator acordă tot sprijinul noii formațiuni care trebuia să plătească păcatele altora sau, mai bine zis, ale tuturor, și s'a văzut un mare act de concordie națională în ceia ce era numai expresia degradantă a fricii de un teribil necunoscut. Înainte de neapărata disolvare Cantacuzino făcu din Carp omul „însărcinat cu direcțiunea par-

tidului conservator“, iar Filipescu sili pe Take Ionescu să-și caute refugiul în creațiunea unui nou partid, „conservator-democrat“, spre care puteau să alerge toți naufragiații, ca și toți doritorii de aventuri rentabile

De fapt, supt conducerea ministrului de Războiu, generalul Alexandru Averescu, de sigur cel mai energic și mai pregătit dintre comandanții oștirii, se merse împotriva răsculaților, fără nicio direcție sigură a noului guvern. Unii șefi militari, ca Vasiliu Năsturel și Gigurtu, duseră hotărîrea până la cruzime. Mulți nevinovați, urmăriți de vechi uri ale moșierilor, fură uciși fără milă, mai ales în Oltenia. În Vlașca trebui să se bombardeze satele în răscoală.

Un program de reforme fusese anunțat într'o interpelare din această sângeroasă lună a lui Mart de către Ion Brătianu. Emil Costinescu schițase liniile generale pe care, cu întărirea Casei Rurale, ar trebui să se meargă: el vorbise de cei 7.500 ai marii proprietăți cari stăpânesc trei milioane de hectare, pe când ceva mai mult decât această întindere trebuia să îndestuleze nevoile unei populații de 5.000.000¹.

Noul Parlament, în care opoziția era foarte puțin numeroasă, dar se îngăduise, se ajutase chiar întrarea tuturor șefilor, represinta numai vechea categorie de guvernanți; dintre oamenii noi, întrase doar N. Iorga, dar nu și prietenul său A. C. Cuza. Cel d'întăiu primi măsurile de oportunitate pe care le înfățișă banca ministerială, de la Casa Rurală la reorganizarea judecătoriilor sătești, la reglementarea învoielilor agricole, care s'a dovedit că puteau fi evitate de interesați, la crearea

---

¹ De fapt, la 1905: 1.563 de mari proprietari (de la 100 de hectare în sus), cu 3.002.100 hectare, 1.015.302 mici proprietari cu 3.320.000 de hectare, 2.608 proprietari de 100-500 de hectare cu 786.000 de hectare, 3.314 proprietari de 10-50 de hectare cu 696.000 de hectare. V. cifrele și în Raphaël-Georges Lévy, *La Roumanie et la question agraire*, din *Revue des deux mondes*, 1-iu Maiu 1914, p. 11. Cf. Mitiță Constantinescu, *La question agraire en Roumanie*, București. Dar așezămintele de binefaceri erau cuprinse în suma marii proprietăți (Eforia Spitalelor Civile din București cu 141.671 hectare), Statul mai avea atunci, la 1905, 500.000 de hectare. După atașatul comercial frances, la 1912, 3.838 mari proprietari cu 1.800.000 de hectare, 1.075.000 de mici proprietari cu 4.122.000; cf. Raphaël-George Lévy, *l. c.*, p. 12, nota 1. Teritoriul nearabil e arătat ca având 5.000.000 de hectare.

islazurilor¹, la reglementarea cârciumelor, la înmulțirea jandarmilor, fără ca aceste proiecte, venite independent, căci Sturdza, chinuit și de muștrări de cuget pentru omorurile inutile —, el striga lui Mihail Cantacuzino că nu și-a împovărat sufletul cu dânsese ca să servească interesele egoiste ale unei mari proprietăți prea adesea absenteistă sau neactivă —, nu era capabil să poată stabili o acțiune concertată, iar acela care-i urmăria succesiunea, I. I. Brătianu, se mărginea de obicei la o atitudine de observator inert, atunci când s'ar fi cerut să aducă în aceste înfăptuiri, care nu trebuiau lăsate a zăbovi, toată credința și energia vrăstei sale. Dar în jurul lui, după primele manifestări ale fratelui Vintilă, ale lui I. G. Duca, fiul fostului organizator al Căilor Ferate, se va forma o clientelă de prieteni care, înlăturând valorile cunoscute, socotite ca usate, va putea ajunge mai periculoasă decât vechea „Oculă“.

În Decembrie 1910 încă, I. Brătianu luând locul lui D. A. Sturdza, a cărui boală fusese acum recunoscută, Guvernul unor reforme făcute în grabă, fără sistem și fără curaj, era să se retragă și, în sfârșit, regele trebui să se adreseze lui Carp, a cărui putere de gândire, dovedită printr'o serie de frumoase discursuri, nu scăzuse. Încă odată Carol I-ii era învins, căci vădit el nu voise pe omul cu vorbă liberă până la ofensă, care avea pentru Suveran o singură calitate: credința față de Centrali. Carp ajunsese să amenințe cu retragerea din viața politică pentru a fi acceptat, și regele trebuise să treacă peste covârșitoarea popularitate a lui Take Ionescu în acea lume orășenească din care acesta venia și a cărui icoană adorată, în bine ca și în rău, era: șeful conservatorilor primise însă indemnul să meargă de formă la adversarul său pentru a-i cere o colaborare care i-ar fi fost refuzată. De a doua zi principalul consilier se ridică peste Domnul său, și Carol I-ii va fi adus să spuie aceste cuvinte de adâncă melancolie că „niciodată nu s'a simțit mai puțin rege“ decât supt această guvernare ministerială a omului cu nemărgenită încredere în inteligența lui.

El trebuia să vadă în același timp nu numai *instalarea*

¹ V. și Iorga, *În era reformelor*, apoi în *Discursuri parlamentare*, I, alături de cărțile d-lor Gane, Seișanu și Xenii, despre Carp și Take Ionescu.

influenței rusești în Serbia, dar și, în Bulgaria, un amestec austro-ungar, cu privire la care nu i se ceruse părerea.

Până cât fu vorba numai de o Austro-Ungarie care nu doria decât să-și asigure hotarele și de o Românie care se mulțămia cu ale ei, raporturile de alianță, pe care nu căuta să le strângă cu Statul dunărean nici Germania lui Wilhelm al II-lea, pe care în zădar l-a dorit ca oaspete în București ruda sa din Răsărit, — și el se plângea fățiș de această trecere cu vederea¹ —, nici chiar Italia regelui Humbert, se putu păstra linia politică stabilită de bătrânul Brătianu în 1883. Dar spiritul agresiv, desaprobat de Carol I-iu, pe care-l arătă Germania „noului curs“ în chestia Marocului, care era aproape să ducă la un războiu european, înrâuri asupra aliatului de la Viena, unde influența hotărâtoare nu mai era a atât de bătrânului, greu pățitului și din fire pacificului Francisc-Iosif, ci a Moștenitorului și a clanului de militari ambițioși care-l încunjura. Aceștia voiau să lucreze deschis contra Rusiei în Balcani și să îndrepte Monarhia, peste o Serbie învinsă și umilită, spre Salonic. Pentru aceasta, Bulgaria era neapărat necesară, cu atât mai mult, cu cât Rusia-i făgăduia aventurosului prinț Ferdinand, un vechiu dușman, în cas de războiu contra Austro-Ungariei și aliaților ei, Dobrogea și hotarele de la San-Stefano².

Atitudinea lui Carol I-iu era determinată însă mai presus de toate de ideia că în Triplice direcția trebuie să vie de la Berlin, nu de la Viena, cu atât mai puțin de la Budapesta: „Dacă Germania părăsește conducerea Triplei Alianțe în mâna Austro-Ungariei, România nu va fi, cu vremea, în stare să urmeze îndatoririle ei față de această legătură“, zicea el în 1911. Va înștiința încă odată, în 1912, că, în aceste condiții, nu poate merge cu alianța, căci interesele României în Balcani sânt altele³.

Pe de altă parte, aceeași generație, represintată la Bucu-

¹ V. și memoriile, de curând tipărite, ale contelui Hutten-Czapski, resumate, de d-na Maria Kastarska, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, Ianuar-Mart 1939.

² M. Boghitchevitch, *Les causes de la guerre*, Paris 1925, pp. 178-80, citat de d. Emil Diaconescu, în *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914*, Iași 1937, pp. 13-4.

³ Rosen, *Aus einem diplomatischen Wanderleben, Bukarest-Lissabon*, pp. 50, 61, 66-8.

rești de Ion I. Brătianu, urmăria întinderea peste Dunăre, la Silistra și, dacă se poate, aiurea. Mai târziu, ajuns a domina situația, a-și impune voința, la nevoie și peste a regelui îmbătrânit, mândrul nou șef al liberalilor întreba pe cine-l socotia că ar cunoaște bine situația: până la ce adâncime se întinde elementul românesc pe malul drept al fluviului.

Pe vremea când regele lua supt ocrotirea sa, trimețându-l să se recomande și să se informeze în capitalele Tripliciei, pe cel ce manifesta intenții personale în politica externă, — și găsia și la noul cancelar Aerenthal intenții agresive în Balcani —, Brătianu merse, cu încă tinereasca-i pornire de încredere în sine, așa de departe, încât puse în vedere o întindere a României până la cadrilaterul vechilor războaie ruso-turce: Rusciuc-Șumla-Varna, ca să i se vorbească de Centrali, împreună cu sfaturi stăruitoare de liniște, căci alianța cu Triplicea nu-i garantează nimic, ca singură posibilitate, dubioasă, de a se ceda României acea Silistră de care dorise la 1878 părintele său¹. De altfel el a păstrat și până târziu părerea că Bulgarii sânt de preferat Sârbilor, cari ar fi element de desordine în Balcani².

Regele însuși păru câștigat pentru o asemenea politică de expansiune, și trebui să se răspundă și din Berlin, foarte limpede, ca și din Viena, și chiar de mai multe ori³, că o astfel de încercare nu poate fi acceptată, cu atât mai puțin sprijinită⁴. Mai târziu, el va declara ministrului austro-ungar că, la orice schimbare a echilibrului balcanic, își va arunca sabia în cumpănă⁵.

În curând peste Dunăre, în legătură cu acțiunea italiană la Tripoli, începută fără învoirea aliaților regelui Victor-Ema-

¹ Doc. Austriece, *Diplomatische Aktenstücke*, I, pp. 437-8, 451-3, 458-61, 463-9, 687-8, 718, 889.

² *Ibid.*, pp. 471-3. Ministrului austro-ungar credinciosul Sturza-i dădea asigurarea că el va sfărâma orice opoziție la politica tradițională; *ibid.*, pp. 574-5.

³ Documentele Austriece, I, pp. 451-3, 458-61, 468-9, 479-80, 687-8, 818, 889.

⁴ *Grosse Politik*, XXI. Cf. Iorga, *Supt trei regi*, p. 59.

⁵ Doc. Austr., I, raport din 13 Iulie 1911. O întâlnire fără însemnătate politică a regelui cu Gheorghe al Greciei fu urmată de un conflict cu această țară pentru acțiunea grecească în Macedonia.

nuel, întreaga situație se schimbă. Câțiva ofițeri turci, în legătură cu vechi emigrați în Apus, proclamă în Macedonia un nou regim, la care ar putea să colaboreze toate națiile din Imperiu, și se rallyază îndată multe elemente dintr'însele, Românii din Macedonia fiind reprezentați într'unul din Ministeriile care urmară prin Nicolae Batzaria, format la Universitatea din București și colaborator al „Sămănătorului“, supt pseudonimul de „Nicolae Macedoneanul“. Abdul-Hamid se supuse întâiu, apoi, încercând o mișcare pentru a-și recăpăta puterea autocratică, fu răsturnat, trimis într'un palat de internare la Salonic și înlocuit prin bietul Mahmud-Reșid, care, ieșind dintr'o lungă reclusiune politică, nu putu să învețe niciodată ce se petrece în jurul său. Iar la lovitura revoluționară din Turcia, făcută spontan, fără niciun indemn străin, de și influența germană era, printr'un von der Golz și un Liehmann von Sanders, atot puternică în noua armată turcească, Ferdinand al Bulgariei răspunse proclamând independența țării sale și luând titlul, de fapt pretențios imperial, al Țarilor evului mediu. Austro-Ungaria, care-și anexa Bosnia și Herțegovina, primind riscul unui războiu cu Serbia, pe care-l opri numai lipsa de pregătire a Rusiei, chemată în ajutor, nu putea decât să aprobe ceea ce se petrecuse la Sofia. De acum înainte, cum numai Bulgariei n'aveau nicio reclamație națională față de Monarhie, aceasta nu avu un mai credincios prieten în Sud-Estul european.

Regele României, care dăduse și în 1908 dovadă de loialitate lui Francisc-Iosif, înfierând în termeni aspri —, întru cât, de altfel, îi putem socoti ca autentici, — propaganda Ligii Culturale, al cărei președinte era atunci Petru Grădișteanu cel cu toastul iredentist de la Iași, iar secretar profesorul, acum și deputat, N. Iorga¹, ar fi trebuit să fie adânc jignit de aceste fundamentale prefaceri, menite să distrugă acea hegemonie în toată această parte sud-estică a Europei, cu care el se măgulise atâta vreme.

El, care-și arătase nemulțămirea față de intențiile vecinului

---

¹ Documentele Austriece, I. Cf. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IX (1932), p. 236, nota 1 (și extras; 2 ediții).

de peste Dunăre¹, se stăpâni însă, mulțămind-se a spune ministrului austro-ungar, prințul Fürstenberg, că e dispus a recunoaște noul Stat independent², dar preferă să aștepte o recunoaștere europeană; cum, la Viena, se temeau de o uniune balcanică, el declara că nu crede să se poată înțelege Bulgarii cu acei Sârbi pentru cari după omorul părechii regale a Obrenovicilor el n'avea nicio stimă, evitând legăturile cu noul rege Petru Caragheorgheviți³. Cu gândul la un războiu între Țarul bulgăresc și Impăratul turcesc, Sturdza arăta că o victorie otomană ar consolida stăpânirea românească în Dobrogea.

În ce privește Bosnia și Herțegovina, pentru care toată nația sârbească era într'o desperată indignare, regele României ar fi preferat acolo un arhiduce⁴. Nu se putea, în aparență, un mai ascultător vasal, dar, încă din acest moment, vechea legătură cu Monarhia era adânc slăbită. Și, de altfel, pentru Carol I-iu, care era în funcțiune de raporturile Vienei cu Berlinul, iar tânărul Impărat se arăta rece față de bătrânul Monarh austro-ungar, aliatul său, și, mai târziu, peste capul lui Francisc-Iosif, el va merge să se înțeleagă cu Moștenitorul, socotit ca stăpân al situației, toată situația cu care se deprinșese era schimbată. Nici legăturile Monarhiei cu Italia, unde se trezise, peste politica lui Crispi, autorul Alianței, a lui Rudini, a lui

¹ V. Ministeriul de Afaceri Străine frances, *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 3-e série (1911-1914), tome premier (4 novembre 1911-7 février 1912), Paris 1929, resumat în *Rev. hist. du S.-E. eur*, VI, pp. 288-91. V. și *Doc. dipl.*, II, din aceeași serie, Paris 1931 (în *Revue* citată, VIII, pp. 230-3); III, Paris 1931 (în *Revue*, IX, pp. 315-22).

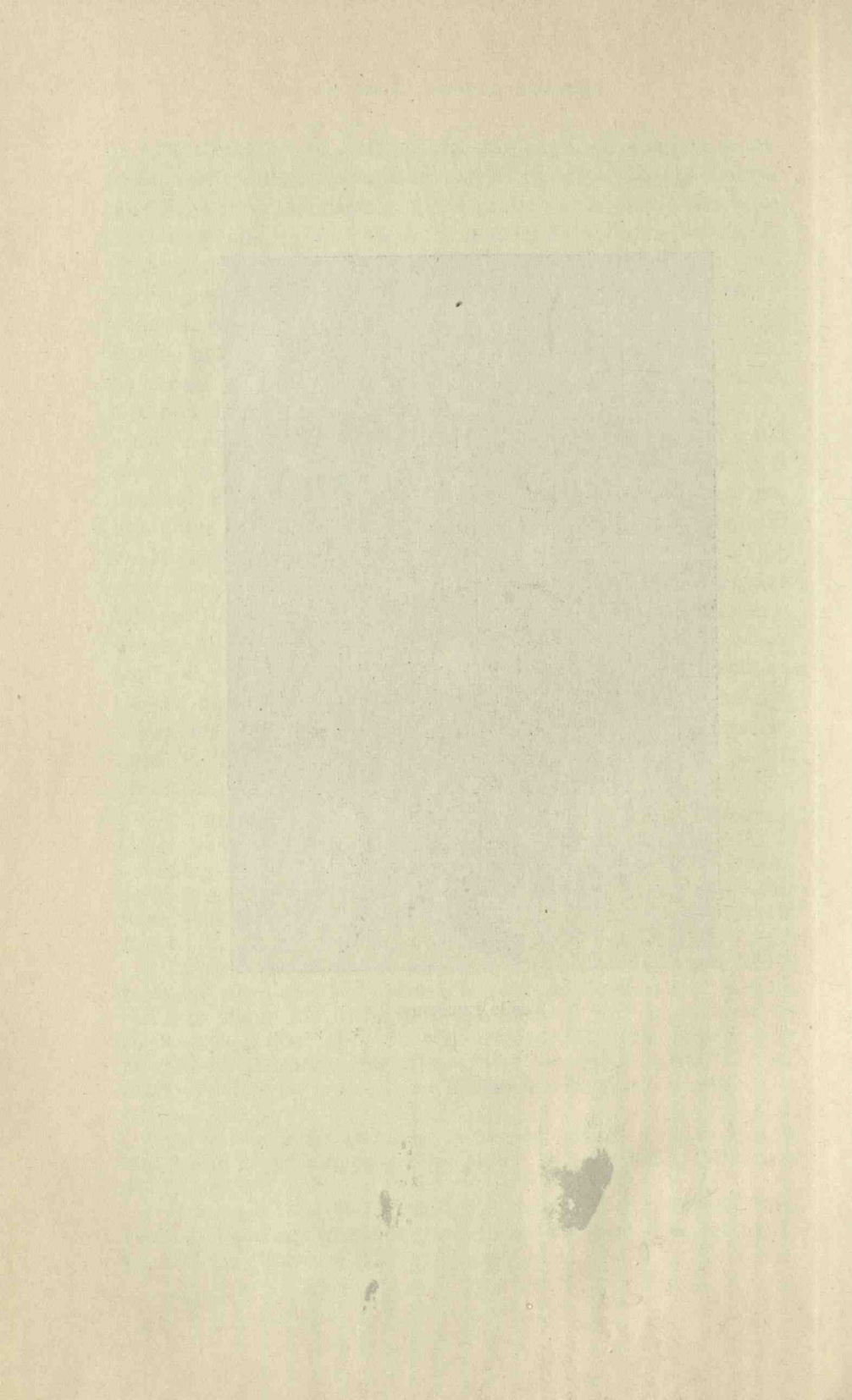
² Țarul dunărean zăbovi răspunsul la scrisoarea de felicitare a vecinului său. Carol I-iu visitase, la 1902, pe Ferdinand la Rusciuc, dar după sfaturi din Berlin, fără a voi apoi să participe la serbările de la Șipca; *Doc. dipl.*, 2-e série (1901-1911), tome second (1-er janvier—31 décembre 1902), Paris 1931 (în *Revue* citată, IX, pp. 322-5). V. și Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, III, pp. 156-7.

³ Carol I-iu dorise podul de la Severin, pentru a gândi apoi la altă legătură cu Adriatica; *Doc. Austr.*, III, pp. 102-3, 117-8, apoi 220-1, 259-60.

⁴ *Ibid.*, pp. 117-8 (n-le 108, 120), 134-5 (no. 139). Marele Vizir venise să ispitească la Sinaia (*ibid.*, II, pp. 931-2; cf. *ibid.*, pp. 613-4). Cf. *ibid.*, p. 785, no. 947.

Vasile Lucaciu

Giolitti, acel spirit de inițiativă care se va încorpora romantic în poetul d'Annunzio, raporturile nu mai erau aceleași. Indreptat, astfel, exclusiv spre Austro-Ungaria, regele României ar fi dorit tocmai contrariul.

În graba cu care lichidă el guvernarea liberală era poate și dorința de a lua cu un om experimentat, sigur, care se dovedi însă că nu poate lucra cu un Suveran tot așa de ambițios, măsurile pe care le impunea noua situație.

Aceasta cu atât mai mult, cu cât o nouă lume politică relua politica de prigonire a lui Wekerle contra Românilor ardeleni. Revenirea procesele, neapărat terminate cu o condamnare, contra oricărei manifestări de nemulțămire, a oricui, ca și un regim de sistematică înăbușire națională, o administrație înviersunată, făcând escese de zel evidente în servirea direcției imprimată de Guvernul în fruntea căruia stătea, de câțeva vreme, peste toți acei *homines regii*, ca un Khuen-Hedervary, pe cari-i întrebuițase Viena, singurul adevărat om politic pe care-l avea clasa dominantă maghiară, Ștefan, fiul lui Coloman Tisza. Se răspundea din România cu un iredentism care nu se ascundea, întrebuițând orice prilej: comemorare, ca a lui Șaguna, congres de studenți, pentru a sfida pe potențaii din Ungaria cari, abia înfrânați de politica dualismului, ca în cazul încercării de a opri limba românească și la catehisarea în școli, fremătau de mânie. Era evident că, după ambiția de a da Monarhiei dualiste miniștri de Externe, de la Andrassy la Kalnoky, mai apoi la Armeanul maghiarizat Burian (Buruiană), Ungurii voiau în Statul comun *o politică a lor*. Sturdza nu mai era acolo ca să oprească pe oamenii din fruntea Românimii ardeleni de la o acțiune de rezistență mai energică, dar regele Carol puse în mișcare Berlinul, și astfel, supt noul guvern al lui Khuen-Hedervary, se începură cu șefii români, în Ianuar 1910, a doua zi după marea protestare de la Sibiu, cu asistența a șase mii de oameni, noi negociații de împăcare, nesincere din partea lui Tisza, la care participă noul mitropolit ortodox Ioan Meșianu și moderatul avocat Ioan Mihu, care așteptă în zădar o atitudine solidară a șefilor, cu păreri divergente, ai activismului, fără să se poată ajunge la

o înțelegere¹. Tineretul de la revista *Luceafărul* va cere zgomotos înlăturarea oamenilor de oarecare vârstă, cari admiteau astfel de transacții.

Am spus că războiul Italiei cu noua Turcie pentru Tripoli a deslănțuit pornirile care se pregăteau de multă vreme în acest colț al Europei. El atinse și Albania, și vasele italiene apărură și la Strâmțori.

Încă de mult Carol I-iu avuse în vedere ce s'ar întâmpla la o desfacere a formei de Stat austro-ungare, pe care n'o credea „eternă“. El prevedea tot mai deplin desfacerea a două politice în Monarhie și asaltul ce-l vor da Ungurii contra Românilor ardeleni, și spunea limpede ministrului Franciei că nu se poate desinteresa de cele 3.000.000 de congeneri, al căror simț național trebuie chiar să-l bucure în marginile luptei legale și a loialismului. Peste cinci ani el făcea aceiași declarație însuși represintantului Monarhiei, asigurându-l însă cu nu va încuraja iredentismul². De altfel nu lipsia față de același nici expresia dorinții unei înțelegeri între Români și Unguri³.

Se știa la Berlin, prin rapoartele noului ministru german, care va ajunge să conducă politica externă a Reichului, bizarul imitator al lui Bismarck, dar cu o notă de brutal cinism pe care o evitase marele său model, Kiderlen-Wächter, că regele e sigur pentru orice cas; dar Moștenitorul tronului german era oarecum de altă părere: că numai pe regele se poate conta în România⁴, și un călător engles, Wickham Steed, ca și un intim al Curții din Berlin, Hutten-Czapski⁵, auziau din gura Hohenzollernului necercetat de trufia rudei sale de la Berlin critica politicii de expansiune, mergând spre războiu, pe care o începuse Germania. Sfă-

¹ Și după *Calendarele Ligii Culturale*, Iorga, *Supt trei regi*, pp. 123-4; apoi Silviu Dragomir, *Ioan Mihu*, Cluj 1938, și darea de samă din *Rev. Ist.* pe 1938. Și *Doc. dipl. franç.*, 3-me série, III, Paris 1931. Cf. și celelalte volume, până la VI.

² Documentele Austriece. I, pp. 480-1, 575.

³ *Ibid.*, II, pp. 220-1, 259-60.

⁴ V. Memoriile prințului.

⁵ V. mai sus, p. 307, nota 2.

tuit de al doilea vizitator să dea la lumină, cum se dorește în cercurile germane, tratatul de alianță, el strecura plângerea împotriva noilor prigoniri a elementului românesc din Ungaria¹. Se și aflase la Petersburg, de unde se luau informații în această privință, că s'ar putea ca amicul lui Francisc-Iosif să nu consimtă a merge contra Sârbilor. După socotința ministrului austro-ungar Fürstenberg, ar fi chiar cu puțință ca în România, atrasă de oferte ale altei politici, să se țese planuri pentru desmembrarea Austro-Ungariei².

De altfel, în acest moment, înainte de marile schimbări din Orient, grija cea mare în România era aceea a unor interese foarte mici. Carp, care-și anunțase din nou măsurile de reforme, în cercul, foarte restrâns, al intereselor de Stat, nu era numai în zilnica luptă cu Suveranul la a cărui voință, activă în toate, nu înțelegea să plece marea sa conștiință de sine, ci el avu, de a doua zi după venirea sa la putere, o opoziție reunită, care căuta orice prilej și exploata orice chestiune: opoziția celor doi șefi înălțurați, cari amânau, ca să răstoarne dușmanul comun, orice desbatere între dânșii: agitatorul Take Ionescu și omul durabilelor rancune, Ioan Brătianu. Desprețul obișnuit al bătrânului *iuncăr* față de toți adversarii săi nu ajungea ca să înlătore primejdia. Intransigent față de unul ca și față de celalt dintre acești puternici mânuitori de oameni, fără a li cântări valoarea și moralitatea, el irita până la paroxism o vanitate și o trufie care nu puteau să uite și nu se lăsau intimidare. Incercarea de a ușura sarcinile populației sărace nu era îndeslulătoare pentru a-i procura simpatii de care nu arătase vre-odată că ar avea nevoie, ajungându-i doar regele și geniul său propriu. Take Ionescu era, în adevăr, din partea sa, gata la toate concesiile prin supralicitare.

---

¹ V. *Erinnerungen des Kronprinzen Wilhelm*, Stuttgart-Berlin 1922, p. 109; Hutten-Czapski, *o. c.*; Wickham Steed, *Mes souvenirs*, tr. d'Honfroi, pp. 312-3, și Friedrich Rosen, *o. c.*, II (cf. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IX, p. 362 și urm.). Pentru atitudinea regelui în acest moment, v. și *Doc. dipl. jr., 3-me série (1911-1914)*, I, Paris 1929, pp. 76-7, no. 80; pp. 110-1, no. 124.

² *Doc. Austriece*, III, pp. 328-9; v. la data de 14 Iunie 1911.

Sesiunea obișnuită a Camerelor se mântui numai cu votarea legilor de oportunitate financiare. Niciun larg program nu fusese dezvoltat înaintea țării de acela care se declara strâns legat de o proprietate mare, cu elocvență apărută, arătându-i toate avantajile, de sigur reale, dar fără a-i impune datoriile de care, cu foarte mici excepții, între care nu era cu totul măcar a sa, nu le îndeplinise, nici față de pământul moștenit sau cumpărat, nici față de omul acestui pământ.

Se adause în curând noul scandal bisericesc, contra învățatului Mitropolit Primat Atanasie, pe care episcopul de Roman, simplul Serafim, și chiar prieteni de aproape ai lui îl învinuiseră public, în legătură cu intriganți de ultima speță, de plagiat și de o imoralitate care nu lipsia totdeauna din moravurile unui cler înalt recrutat fără pregătire mănăstirească dintre preoți văduvi, ba chiar câte odată numai divorțați. Biserica însăși fu înjosită prin denunțurile miserabile ale unui profesor de teologie de nivelul lui Chiricescu. Ministrul de Culte, neținut în samă de niște prelați căzuți în plină anarhie, nu avea, în elegantul său indiferentism, nici energia și nici autoritatea trebuitoare pentru a opri această rușinoasă prăbușire, la care colabora activ și o propagandă catolică, represintată prin străini, — un Netzhammer, arhiepiscopul de București, va avea în timpul Marelui Războiu o atitudine neted dușmănoasă contra țării¹. După Atanasie, achitat ca să demisioneze, retrăgându-se pentru lungi ani de zile, trăiți cu demnitate călugărească, la mănăstirea Cernica, Serafim însuși fu înlăturat de un Sinod în care invidia între ierarhi se unia cu servilismul față de guvern, de oricare guvern.

În acest timp războiul oriental ar fi trebuit să fie singura preocupare, atâtăea interese esențiale și pentru România fiind în joc, pe când el va ajunge să fie încă unul din mijloacele întrebuintate, cu ațâțarea unei opinii publice nervoase, dar desorientate, în triviala încăierare pentru avantajile puterii.

Regele, ca toată lumea politică, fără deosebire, nu doria numai succesul Turciei față de revendicațiile creștinilor din Balcani, cari, organizați de mâna dibace a diplomației rusești,

¹ V., acum în urmă, broșurile lui deespre trecerea la catolicism a Mitropolitului Primat Calinic. Cf. *Rev. Ist.* pe 1938.

erau să pornescă un războiu pentru împărțirea provinciilor europene al Imperiului otoman, dar era sigur de izbânda Turcilor, oricât atacul italian ar fi lovit de greu noul regim, care nu putea începe prin cedarea de teritorii, fie ele chiar așa de puțin în mâna guvernului de la Constantinopol, cum era această margene africană, de veacuri părăsită soartei sale. El înștiințase pe aliații cu cari legăturile se făcuseră tot mai slabe că România va rămânea neutră. Mesagiul din Novembre 1911 nu făcea decât să confirme această hotărâre, pe care, ca de obicei, Carol I-iu o luase pe a sa răspundere, nu numai fără a ținea samă de părerea unei țări, deprinsă acuma să judece și să dorească și în lucrurile din afară, dar fără a-și întreba prea mult miniștrii, preocupați de apărarea situației lor.

A doua zi după aceasta începeau în acest Parlament, de altfel foarte docil, discuțiile asupra escelentei legi, învietoare a vechilor bresle, dar în formă mai mult fiscală, la început, a corporațiilor, și ele birocratice ca orice creațiune a unei epoce formaliste, fără a se preocupa de însăși existența și puțința de inițiativă a acestor meseriași. De la legea pentru micile întreprinderi industriale, de evident folos, căci, în dezvoltarea lor destul de răpede, ele meritau toată atenția, se trecu la o îndrăzneală ofensivă contra liberalilor, presințați, nu fără dreptate, ca prefăcuți, peste vechea și nobila lor ideologie, într'o asociație de îmbogățire

Pentru aceasta se recurse la ajutorul unui socialism, care, pe ruinele aceluia al lui Ion Nădejde și Morțun, absorbiți de liberali, al lui Dobrogeanu-Gherea, prins de preocupății literare, trebuia creat, și mai ales trebuia să se deie șeful, care de mult lipsia, celor câțiva intelectuali cari perpetuau de formă ideia partidului marxist și clientelei de muncitori naivi, grupați mai mult la Căile Ferate, care-i încunjura pe acei intelectuali, dar fără nicio adevărată colaborare. Se reimportă deci din expulsarea ca necetățean doctorul Cristian Racovschi, Bulgar de la Cotel, fost student la Paris, unde va denunța crimele „României boierilor“, dar totuși moșier fără grijă de țărani la Ghelengic, în Dobrogea, om versat în științele sociale și economice și revoluționar de temperament, care-și făcuse primele arme în răscoala de la Odesa.

Alexandru Marghiloman era de fapt stăpânul guvernului. Capabil de lovituri tari, el n'avea pentru a garanta efectul lor decât strălucitorul talent al unui orator de tribună și stăpânirea unei însemnate averi. Acela care voia să facă dovada unor însușiri în stare să-i asigure succesiunea lui Carp la conducerea partidului conservator, de care nu era legată nici descendența sa, mai curând modestă, nici vre-o ideologie de basă, a cărui lipsă nu o puteau înlocui mijloacele unei atitudini de corectă eleganță, avea și alte motive decât ale politicii pentru a încerca o mare campanie de discreditare a liberalilor, formați acum ca o strânsă armată a dinastiei ministeriale și supra-ministeriale Brătianu.

În acest partid se pornise o acțiune îndrăzneată pe linia întreprinderilor economice, supt impulsul lui Vintilă Brătianu, care vedea în ele, cu netăgăduită dreptate, un mijloc de afirmare națională și își închipuia că prin capitalul privat s'ar putea exploata mai bine bogățiile Statului decât prin regia funcționarilor, — de și capitalul în care spera el nu exista și cel ce totuși se prezenta nu era totdeauna onest și patriotic. Precum la Banca Națională, atacată acum de Nicolae Filipescu, se purtase grija ca acțiunile în această colaborație financiară cu Statul să fie cât mai mult în mâna membrilor partidului, tot așa, când fusese vorba să se înzestreze Capitala României cu tramvaie electrice, se potrivi așa ca, în cointeresarea cu Primăria, care aducea partea cea mai mare de avere, să se menție predominarea primilor subscripțori. Noul primar conservator se găsi înaintea unor apucături și unor pretenții într'adevăr de neîngăduit, și Marghiloman, care-l susținea, nu era dintre oamenii dispuși să cedeze. Conflictul luă proporții, și nu se putea ca el să nu fie exploatat în luptele dintre partide. După noul sistem de guvernare, „constituțional“, introdus de Carp, se ceru părerea regelui înainte de a se lua măsuri care, după temperamentul și dispoziția de spirit a ministrului de Interne, trebuiau să fie drastice.

Nu fu greu să se găsească o serie de neregularități, care mergeau, netăgăduit, și până la escrocherie. Cele două părți se luptară și cu părerile juriștilor străini, cărora li se cerură consultații, care ieșiră deosebite, după aceia cari făcuseră cererea. La capăt, ministrul se hotărî să desființeze o societate al-

cătuță pe base greșite, vinovată de mai multe călcări de drept și care s'ar fi organizat ca să spolieze comuna.

La aceasta se răspunse prin alianța liberalilor cu Take Ionescu și cu declarația acestei opoziții unite că, în toamna acestui an 1911, când mari și grele lucruri se pregăteau în vecinătatea imediată și vechea alianță de basă pârâia, nu poate să ia parte la discuția mesagiului; represintanții ei părăsiră Camera până la isprăvirea acestei discuții. Când se ajunse la interpelări, Carp însuși denunță cu vehemență ceea ce numia „un atac de spoliațiune îndrăzneată” și el se declară destul de tare ca să aplice „spoliatorilor” „fierul roșu”. Amenința să împiedece și o altă cointeresare, la petrol, pe care o credea tot atât de abusivă față de drepturile Statului. Se socotia sigur pe adesiunea „conștiinții publice”, pe care voia s'o trezească: era însă, cu toate semnele de autonomie pe care le dăduse în anumite chestiuni, tot la dispoziția intereselor de partid și a vechilor escităi demagogice.

Ioan Brătianu nu se amesteca în combinațiile financiare ale partidului său și, indiferent cum era mai la toate, și rău informat, numai prin anume oameni de casă, cum îi plăcea să fie, el nu urmărise conflictul; pe lângă aceasta orice sistem teoretic nu se potrivea cu mentalitatea lui. Lovit însă așa de crud în marea mândrie care-l domina, el răspunse cu o pasiune neobișnuită la acest om de o fire desprețuitor ironică, influențată încă din tinereță de înseși atitudini adversarilor săi. În acest hotărîtor moment, el strecură și asigurarea, care i se dăduse deci din locul unde guvernele se împingeau și se retrăgeau după felul cum se considerau acolo interesele Statului, că în curând va reveni la puterea părăsită în împrejurări care-l umiliseră. Între cei doi luptători se produse un dialog, în care la „impertinența” pe care o aruncase bătrânul prim-ministru partenerului său mult mai tânăr, se răspunse prin calificativul de „insolență” pentru „întreaga atitudine” a lui Carp. Dar, tocmai atunci, în Orient curgea sânge, și alt sânge, mult mai mult, în valuri, trebuia să curgă peste puțin, la înseși hotarele noastre, deschizându-se, în mari eforturi și suferinți omenești, un nou capitol, zguduitor de tragic, din istoria Europei și a omenirii înseși.

Rămânea din aprinsa cuvântare a aceluia care, neținând samă de sfatul regelui, se hotărîse a merge până la capăt într'o chestiune în care dreptatea era de partea lui, această exactă caracterizare a protivnicului, dispunând de alte mijloace decât ale moșneagului care nu știa cât de puțin putea fi sigur, la nevoie, de însuși partidul său: „o ambițiune nemăsurată, fără proporție cu talentul lui“.

Când, în cursul unei acțiuni judecătorești care astfel era întreruptă se veni cu legea care crea o 'altă societate' a tramvaielor, întreaga opoziție părăsi definitiv Parlamentul. Data aceasta, declarația era cetită de Take Ionescu.

Urmară scene de tulburare cum nu se mai văzuseră la București, o mulțime imensă căutând să ajungă la Palat pentru a cere, — pe o astfel de chestie, care nu putea să fie sincer populară! —, plecarea Guvernului „junimist“. Cum legăturile cu justiția însăși ale celor cari organisaseră mișcarea erau multe, iar situația de drept în care se pusesse Marghi-loman, slabă, peste câteva săptămâni Societatea de tramvaie câștigă procesul. Tulburările de stradă continuară însă fără întrerupere pentru a grăbi o hotărîre a Coroanei care, și din alte motive, se știa luată de multă vreme. Sentința Casației, întărind pe a tribunalului, fu primită deci cu urlete de triumf.

A doua zi, regele, foarte bolnav, de o boală încă nedeslușită, căreia-i putu rezista numai trei ani, primia, cu o adâncă satisfacție internă că a răpus pe Bismarckul român, o demisie înfățișată cu un despreț tot așa de adânc, pentru atâta lume, dacă nu chiar pentru toată lumea. Rămânea numai să se găsească un moment mai favorabil pentru anunțarea ei, — de fapt momentul în care s'ar fi desăvârșit, contra celui de fapt căzut, și pentru totdeauna, trădarea care era să-l lovească în tot ce umanitatea lui, mascată cu o așa de supărătoare posă, timp de o viață întreagă, putea să aibă mai simțitor.

Peste câteva zile, i se comunica de Suveran că, liberalii ne mai putând succeda, și până la dorita împăcare, continuu zăbovită, a celorlalți conservatori cu Take Ionescu, Maiorescu ar fi dispus să ieie moștenirea prietenului său învins.

De mai mult timp logicianul care atâta vreme își făcuse admirată arta în Adunări, nu se mai manifesta. Era poate

infirmitatea auzului care-l împiedeca de a prinde obiecțiunile ca să li poată răspunde, ca odinioară, imediat și tăios. Poate iarăși că pentru acest defect se crezuse în momentul formării Ministeriului că la Instrucție e mai bine a se așeza în locul pe care Maiorescu îl ilustrase eleganta nulitate de gândire a lui C. C. Arion. Omul așa de mândru se va fi simțit adânc jignit. Nu laudele și îmbrățișarea la o adunare din Iași supt un pretext literar puteau să-l mângâie. Va fi crezut că, față de mărețele nedibăcii ale vechiului prieten pe care în fond putea să-l iubească tot așa de puțin ca pe oricare altul, el însuși, cu alte metode, — și a întrebuițat una singură: aservirea, de fapt, la avântul încrezător al lui Take Ionescu —, ar putea reuși mai bine, aducând și un mare serviciu țării. Oricum să fie, el promise. Carp merse la el acasă, să-l „roage“ a primi. Încă înainte de sfârșitul lunii se isprăvise cu un dramatic capitol din istoria luptelor de partid în România.

Cu numai unul dintre miniștrii junimști, tocmai C. C. Arion, cu chemarea la o nouă activitate a atât de bătrânului Teodor Rosetti, cu adăugirea profesorului de matematică Ermil Pangratti, cu totul fără situație politică, dar și având, dintre vechii conservatori, cari suportau cu greu un nou președinte, pe Ioan Lahovari, pe Mihail Cantacuzino și pe autorul legii meseriilor, Dimitrie Nenițescu, palidă figură, septuagenarul profesor de filosofie se încumeta să biruie greutățile, așa de mari, și ale situației interne și ale celei care se desemna în străinătate. Nu aducea niciun program, niciun sistem și nici măcar o simplă orientare¹.

---

¹ Carp trebui să asculte și îndemnul lui I. Grădișteanu de a părăsi, pentru greșelile sale, până și președinția partidului. V. răspunsul, așa de nobil, în Gane, *o. c.*, p. 459 și urm.

CAPITOLUL II.

România și criza balcanică

Încă din April 1912 se știa la Sinaia ceva despre înțelegerea între Sârbii, sfătuiți de ministrul rusesc Hartvig, marele uneltitor, și Bulgari, care s'a și desăvârșit, mergând până la amănuntele de hotare¹. Regele Carol fu desorientat înaintea acestui pact de războiu pe care-l crezuse imposibil. El fu din nou jignit de atenția care se dădu vecinului său bulgar la Viena și, mai puțin, la Berlin chiar². Întrebând acolo, la Viena, putuse să afle atâta: că diplomația austro-ungară e pentru concesiile din partea Turcilor și că noul ministru de Externe al Monarhiei va veni, în vizită de presintare, să se explice la Sinaia, ceea ce se făcu în August, aducând o invitație de la Francisc-Iosif, fără ca explicațiile să poată fi considerate ca satisfăcătoare. Trimesul special al Moștenitorului austro-ungar, contele Czernin, foarte nemulțămît de atmosfera ce găsise la București, rămânea să supravegheze o situație tot mai îngrijitoare.

¹ V. Otto Bickel, *Russland und die Entstehung des Balkanbundes 1912, Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Weltkrieges*, în *Osteuropäische Forschungen*, 1933, și Boghitschewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens, 1913-1914, Band I., Geheimakten aus den serbischen Archiven*, Berlin 1928. Chiar Sp. Gopcević, *Russland und Serbien, 1804-1915 nach Urkunden der geheimen Archive von Petersburg und Paris und des Wiener Archives*, München 1916. Cf. Iv. E. Gheșov, *L'alliance balkanique*, Paris 1915; Hanotaux, *La guerre des Balkans et l'Europe (1912-13)*, Paris 1914; Hauser, *La Serbie dans la crise européenne*, Dijon 1915; Landemont, *L'élan d'un peuple: la Bulgarie jusqu'au traité de Londres, 1861-913*, Paris 1914; Otto Kessler, *Balkanbrand, 1912-1913*, Lipsca 1913; Pernice, *Origine ed evoluzione storica delle nazioni balcaniche*, Milano 1915.

² Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IX, pp. 240-1.

Când află că Puterile intervin ca să împiedece amenințatorul războiu în Balcani, regele român, care nu știa că Rusia e gata să intervie armat contra României, dacă aceasta s'ar încumeta să încerce a opri acțiunea ligii balcanice¹, fu foarte satisfăcut. La 22 Septembrie, când înțelegerea dorită, la care noul președinte de Consiliu lucra de zor, cu Take Ionescu nu era încă desăvârșită, el chema pe miniștri la un Consiliu de Coroană. Li mărturisia marea sa speranță, prin care i s'ar fi tămăduit rana: *o conferință, și, în ea România alături de Marile Puteri, jucând, pe baza hegemoniei ce are în Balcani, rolul principal*. Pentru aceasta trebuie neapărat un Guvern tare: revenirea lui Carp înțeleș cu Take Ionescu, ori Maiorescu împreună cu același tovarăș din afară, ori Take Ionescu unit cu asociatul în lupta contra lui Carp, Brătianu, care el însuși fierbea de nerăbdare să ajungă factorul hotărîtor².

Carp se coborî până la negociații cu acela care așa de mult contribuise la căderea lui, ba până și la oferta unei declarații care ar satisface pe Brătianu, acesta, din parte-i, cerând însă scuse formale și publice, cu acea energie în a-și apăra mândria personală care, într'o societate de oameni influențabili, l-a făcut în scurtă vreme atât de puternic. Nu reuși; toată lumea se unise în taină pentru a-l face să nu reușească.

Deci, la 10 Octombrie, Take Ionescu accepta, supt o președinție care nu putea să-l împiedece în acțiunea sa internă, dar care avea marele avantaj de a cruța timidității lui cunoscută, și acuma exagerată, orice răspundere, pe dușmanul neîmpăcat care era Filipescu, pe Mihail Cantacuzino, el însuși cu speranțe de șefie ereditară, ba chiar pe cumplitul adversar în lupta de ieri, Marghiloman, desfăcut cu multă desinvoltură de Carp, care-și dădu o răsunătoare demisie, firește răspinsă. Din parte-i aducea în Ministeriul de coaliție pe compromisul Al. Bădărău, pe N. Xenopol, care nu era o autoritate politică, și pe diletantul, și de politică, Disescu.

Acest Cabinet trebuia să fixeze linia de conduită a Româ-

¹ Poincaré, *Les responsabilités de la guerre*, Paris 1930, p. 24; citat întâiu de Diaconescu, *o. c.*, p. 17.

² Memoriile lui Marghiloman, I, p. 121.

niei în războiul care, cu toate iluziile Centralilor, izbucni între Imperiul Otoman și toate Statele creștine din Balcani. Nu e de mirare că în această linie, supt presiunea, nu a lui Carp, retras la țară, dar a lui I. Brătianu și a unei opinii publice, care cerea, după marile biruinți ale Balcanicilor, în Macedonia ca și în Tracia, ca, ori cu armele ori cu cersiri diplomatice, și România să se mărească teritorial, de vreme ce nu se putuse impune în conferința proiectată, politica Guvernului ajunsese tot mai agresivă.

Pe când situația peste Dunăre era atât de revoluționată prin catastrofa turcească și astfel toate posibilitățile se deschideau, Bulgaria victorioasă considerându-se ca stăpâna Balcanilor, noul Guvern, care nu voia, din cauza lui Take Ionescu, să se sprijine pe un Parlament ce aparținea lui Carp, făcea, după obiceiurile țării, alegeri în Novembre, și la 26 ale lunii se cetia mesagiul plin de îngrijorări al unui Suveran căzut de la înălțimea mândriei sale și înșelat asupra perspectivelor ce se deschideau în războiul aproape definitiv terminat.

„Cu Centralii și în primul rând cu Monarhia“, declara, înainte de unirea cu Take Ionescu, la începerea ostilităților, incapacitatea satisfăcută a președintelui de Consiliu. Ofertele turcești fură răspinse: România nu e un Stat balcanic; ea se rezervă, fără a fi mobilizat măcar altfel decât ceva contingente, răpede congediate, pentru conferința care neapărat va trebui să vie și în care se va reclama celuilui convenit ¹.

Cum însă echilibrul balcanic fusese distrus prin neașteptata înfrângere catastrofală a Turcilor, regele, care, la început doria numai, fără a împiedeca acțiunea ovruiților, o rectificare în Dobrogea, cu anexarea unghiurilor intrânde ale frontierei, începu să se gândească la ocuparea, cu voia Puterilor, și mai ales a aliaților Centrali, a acelei linii de care cândva li vorbise acestora Ioan Brătianu, și nu se uitase amintirea acestei pretenții, refuzate atunci cu toată hotărîrea. Și el ajunsese a precisa: nu Varna și nu Rusciucul, bazele așa-numitului Cadrilater, dar teritoriul cuprins între Turtucaia, cu populație românească, și Cavarna, prin ținuturi de veche populație turcească, amestecată cu coloniști aduși din Vest,

¹ După Documentele Austriece. IV, pp. 507 și urm., 632, 638-9, 655, 662 și urm., Iorga, *l. c.*, pp. 245-6. Cf., după același izvor, *ibid.*, p. 246.

după crearea Statului bulgar¹. I se răspunse prin neconținută zăbavă, cu grija ce o aveau la Viena de a păstra acea prietenie a Bulgarilor cu care s'ar putea împiedeca prea marea creștere și întărire a dușmanei care era pentru Austro-Ungaria, dar nu și pentru România. Serbia.

Din partea sa, Guvernul Gheșov-Danev, răspingând orice fel de cesiune, care și era greu de smuls unor învingători, oferia doar renunțarea la Dobrogea și deci „integritatea teritorială”² a României. Și ce refusa Monarhia aliată, noua Rusie a lui Sazonov era gata să ofere, ceia ce răsturna întreaga politică de până atunci a României.

Față de aceste oferte, unite cu ideia unei căsătorii a prințului Carol cu Marea-Ducesă Olga, vechile amintiri ale regelui se împotriviau. Dar el declara amicilor din Triplice că e pentru drumul la Adriatică al Serbiei, de și voiește și el crearea unei modeste Albanii³.

În acest timp se învedera completa lipsă de unitate în guvernul așa de șubred alcătuit. Maiorescu se reserva, declarând fățiș că nu-și iea nicio răspundere, pentru că servește numai politica regelui, Take Ionescu și simfonia afecțiunii bulgare, iar, din afară, Carp, așteptând o catastrofă europeană, recomanda să se atace vechea dușmană, Rusia⁴.

În schimb pentru făgăduieli goale și false, Austro-Ungaria se gândi, atunci, să smulgă bătrânului rege o convenție militară, pentru care scop veni la București, spre a se învedera o legătură ce rămânea încă tot secretă, șeful Statului-major imperial și regal, Conrad de Hoelzendorf: el trebuia să mai capete și o colaborație între armata română și cea bulgară! Și, afară de această extraordinară dorință, scopul ce se urmăria și fu atins: legătura militară în cazul războiului european. Italia, nesigură încă de atunci, nu trebuia să fie însă informată de această intenție de a o înlocui (Novembre). Viena, lucrând din nou, cu de la sine putere, fără a consulta Berlinul, câștigase astfel cea mai extraordinară din biruinți: România se alegea cu măgulirile nesincere ale ministrului de Externe bulgar, Da-

¹ Documentele Austriece, *l. c.*, pp. 750, 775-6, 784-5.

² Iorga, *l. c.*, pp. 248-9.

³ Aceleași izvoare și aceiași expunere.

⁴ Documentele Austriece, *l. c.*, p. 105; Notele lui Maiorescu, în *Conv. Lit.*, 1930, pp. 137-9, 141-2.

nev, silit de diplomația austro-ungară să apară o clipă la București: regele-i spunea că, în schimb pentru compensația dorită, el și-ar trimete soldații să ajute și la luarea, care întârzia, a Adrianopolului¹! Cu totul schimbat, Carol I-iu își râdea înaintea Marelui Duce cărturar, Nicolae Mihailovici, însărcinat la București cu o misiune, care nu duse la nimic, de victoriile sârbești; el dădea asigurarea că niciodată n'ar putea merge contra altui Hohenzollern².

Intr'o astfel de situație, de sigur destul de ridiculă, Austro-Ungaria ceru aliatului ei să înoiască actul de alianță, și regele României, momit de ideia conferinții care, reunită la Londra, i-ar acorda compensațiile, — și pentru aceasta el trimese acolo pe ministrul său la Constantinopol, N. Mișu, Macedonean —, părea aplecat și la noua cedare. El se prezenta însuși ca înlocuitor, „de prima clasă”, al Italiei, rebelă în chestia tripolitană, care deslănțuise haosul³.

Contagiunea acestei stări de spirit era așa de mare, încât Filipescu ajungea să se întrebe dacă totuși, la o schimbare a situației europene, cel mai bun lucru n'ar fi o confundare a României în noua Austrie a lui Francisc-Ferdinand!

Deci, când Prințul Moștenitor merse la Berlin, se știa acuma că, în cas de războiu general, România va primi și un contingent germano-italian, nu austriac, de 40.000 de oameni⁴. Și în mijlocul acestor ilusii, Maiorescu fu pus să declare că negociațiile începute la Londra între Mișu și Danev trebuie neapărat să iea sfârșitul dorit de guvernul român. Altfel se va ocupa militar teritoriul dorit. Pe când Gheșov rezista, întrebunțând toate argumentele ușor de găsit, Take Ionescu, care se credea mai dibaciu decât negociatorul de până atunci, se ceru trimes și el la Londra.

Dar, tocmai în acea clipă, Turcia se înțelese cu biruitorii. România nu mai făcea să fie măcar purtată cu vorba în chestia

¹ Notele, citate, ale lui Maiorescu, în *Conv. Lit.*, 1934, pp. 218-9.

² Memoriile citate. Cf. mai ales *Lettres des Grands Ducs à Nicolas II*, I, pp. 133-7; traducere românească, în Diaconescu, o. c., pp. 67-8.

³ Notele lui Maiorescu, l. c., p. 53. El se hotărî să facă o anchetă personală la Constantinopol; Documentele Austriece, l. c., pp. 300-2, 387, 440.

⁴ Notele lui Maiorescu, pp. 55-6, pe lângă corespondența citată.

pe care cu atâta lipsă de tact o deschisese și care ajunsese a pasiona, uitând de Ardeal, o opinie publică încă așa de superficială. Refuzul lui Danev fu hotărît și dârș: oferia doar douăzeci de sate. Regele, indignat, rechemă pe Take Ionescu. Și, la conferința ce se deschisese la Londra, România, fiindcă nu era nici beligerantă, nici Puter^e Mare, nu fu admisă, cu toată stăruința ambasadorului german, Lichnowsky¹. Nu se putea un faliment mai complet.

Se va recurge atunci, cu începutul anului 1913, la un apel adresat *dreptății* acelor Puteri care nu voiseră să admită pretenția de paritate cu ele a României².

Deocamdată, cum, în Ianuar încă, Enver-beiu, unul dintre creatorii regimului june-turc, cutezase a se ridica împotriva păcii umilitoare, printr'o sângeroasă lovitură de teatru speranțele de la București putură să devie mai vioaie. Aceasta pentru că-i trebuia lui Maiorescu, care scăzuse așa de mult pe Take Ionescu prin rechemarea de la Londra și prin tot ce se mai zvonia despre ofertele făcute de el la Paris, despre înșelarea lui de către Danev, un succes de politică externă pentru a nu se lăsa răsturnat de Carp, doritor de revanșă. Se oferise Bulgarilor a li face o nouă Silistră, numai lozinca, de care se pasiona opinia publică, fără a ști nimic de valoarea posesiunii urmărite, să fie atinsă. Fiului, atunci născut, al prințului Ferdinand i se dădu numele de Mircea-Vodă, stăpân peste Silistra. Așa de mare influență pot să aibă asupra popoarelor și cuvintele goale de înțeles³!

Spectacolul pe care-l înfățișa Parlamentul, unde sfaturile de bun simț erau peste măsură de rare⁴, era deplorabil și, în afară de dânsul, Carp cerea marșul asupra Chievului, pașnicul Gheorghe Cantacuzino nu vorbea decât de trecerea Dunării, iar ziare plătite, din lăuntru sau din afară, atacau pe regele care „compromitea demnitatea națională”. Carol I-iu

¹ Lichnowsky, *Vers l'abîme*, Paris 1929. Pentru întrevederile lui Danev cu Poincaré, cartea acestuia, *Les Balkans en jeu*, II, Paris 1926, și III.

² V. și Iorga, *Supt trei regi*, p. 129 și urm.

³ De aici afirmarea primului-ministru că Silistra are „o valoare neprețuită”; Documentele Austriece, *l. c.*, pp. 660-1.

⁴ V. discursul lui N. Iorga, în *Supt trei regi*, p. 138.

chemase la 2 Februar un nou Consiliu de Coroană și declarase că războiul, dacă e vorba să se facă, nu-l va conduce el, care e prea bătrân, ci, dacă o dorește, Moștenitorul, care nici el nu era prins de psihosa intervenției cu orice preț și pentru oricât de puțin, numai spor de teritoriu să fie¹.

În aceste împrejurări de zăpăceală și desamăgiri, de o parte, și de inconștiente îmbulziri sălbatece la putere, de alta, diplomația vieneză ceru, prin cele mai grosolane amenințări, punându-se în vedere o altă politică a Monarhiei, care i-ar satisface mai bine interesele, înnoirea alianței (12 Februar)². Aceasta fără a i se da României satisfacția măcar a unei promisiuni formale că se va face acea „dreptate“³. Și în acest timp, Filipescu și tânărul Cantacuzino voiau să iasă din Ministeriu pentru că nu se produse acțiunea militară, Take Ionescu era gata să puie la pământ Cabinetul dacă se ia o astfel de decisiune.

Atunci, după acea „petiție“ către Marile Puteri, cu îndatorirea de a primi orice decizie, pe baza convenției de la Haga, se ajunse, prin mijlocirea engleză, la o conferință specială pentru neprețuita Silistră, aport de căpetenie în lupta dintre partide. Ea era să se adune la Petersburg, Rușii fiind încântați că, printr'o atitudine amabilă, s'ar putea smulge România din legăturile de până atunci⁴. După lungi și grele discuții, în cursul cărora arogantul Danev, care mersese însuși în capitala Rusiei, avu în fața sa pe experientul tânăr diplomat Dimitrie Ghica, guvernul bulgar, care voia, din motive de politică internă, să poată da nației satisfacția unei păci glorioase cu Turcii și căruia Austro-Ungarii păreau că-i promis serios ajutorul pentru a se instala în Salonic, vechiul lor Solun, râvnit și de Greci, trebuia să părăsească în sfârșit Silistra, cu o bandă de pământ în jurul ei⁵.

¹ Maiorescu, *l. c.*, pp. 143, 342.

² Documentele Austriece, V, p. 701 și urm.; Maiorescu, *l. c.*, pp. 149-50. Atașatul militar german își exprima părerea că armata bulgară face mai mult decât cea românească.

³ Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IX, pp. 257-8.

⁴ *Ibid.*, pp. 256-7.

⁵ *Ibid.*, pp. 260-1; *Supt trei regi*, pp. 141-4. Cf. și Memoriile lui sir George Buchanan, ambasadorul Angliei în Rusia, ed. franceză, Paris 1925, și memoriile lui Sazonov, *Les années fatales*, Paris 1927.

Urmă o furioasă luptă internă, cu totul rușinoasă, arătând completa decădere a clasei politice așternute peste un vrednic popor. Pe când regele căuța să treacă atât de slabul rezultat asupra lui Maiorescu, care numai el ar fi ținut la această vrăjită Siliștră, Filipescu, care demisionă din nou și definitiv, declara că acest spor de pământ, pe care Take Ionescu-l însemna ca singurul realizat de la 1878 încoace, ajunge doar pentru „a îngropa în el demnitatea națională“, iar Carp observa că el are la Țibănești un loc mai larg. Murind atunci bătrânul Cantacuzino, rămas cu mângâierea presidenției clubului conservator, Carp încercă o lămurire, chemând la o adunare decisivă partidul, ca să vadă cum o parte dintre ai săi chiar trec dincolo, unde era puterea. Maiorescu, invitat să plece, răspundea că el n'o va face decât dacă regele însuși, hotărît, de fapt, să cheme pe Brătianu, care vorbea tuturora de la o mare înălțime, i-o va cere. El putu să capete un vot de încredere al Parlamentului, și Carp, după ultimele spasme ale mândriei sale rănite, anunța că, în ciuda demonstrațiilor de simpatie și admirație ce i se făcuseră, nu mai înțelege să conducă un asemenea viespariu de intrigi¹.

În aceeași lună Maiu șeful guvernului călca angajamentul față de Bulgari că va ținea secret bietul câștig ce realizase și înfățișa tratatul întâiu într'o ședință secretă, apoi făiș în ambele Adunări².

Marea greșală a Țarului Ferdinand, nemulțămît cu partea de pradă ce-și luau Sârbii, de a fi dat ordin generalului Savov pentru atacul neizbutit de la Bragalnița făcu pe Maiorescu să revie asupra cererii unei compensații până la Balciș, în cas de neutralitate, și cu Balcișul chiar, dacă se acordă de România și un sprijin militar. Se trecu apoi, cu toată opunerea hotărîtă, furioasă, a lui Berchtold, la o politică favorabilă Sârbilor, cari de două ori, sprijiniți și de Greci, făcuseră cereri la București³. În zădar primul-ministru, credincios Triplicii, căută să reție pe rege, care, în deconcertarea sa, voia să meargă după

¹ Maiorescu, *l. c.*, pp. 455-7, 562 și urm.

² V. Iorga, *Discursuri Parlamentare*, I, la această dată.

³ Încă de mult regele înștiințase pe aliații săi că Sârbii trebuie întrebuițați contra intențiilor agresive ale Bulgarilor; Documentele Austriece, II, pp. 928-9.

sfat până la Berlin. Carol I-iu nu se lăsă influențat; Austro-Ungariei, care nu voia Serbia Mare, el îi opuse interesul României de a nu avea Bulgaria Mare a unui popor pe care-l declara „dușman și rival istoric“. Berchtold obiecta în zădar că aceasta nu înseamnă altceva decât ruperea unei alianțe abia prelungite. Dar de la Berlin se răspundea neted că România nu poate merge în credința ei așa de departe încât să piardă al doilea „moment psihologic“ pentru impunerea voinții ei¹; pe România, se va adăugi, Germania pune „cel mai mare pond“². Maiorescu, înviersunat în opoziția sa la acțiunea militară pentru Sârbi și Greci, cu cari era încă o discuție asupra situației viitoare a elementului românesc în Macedonia, găsi că gestul german e „curios“, dar, murmurând împotriva regelui, „cabotin ca orice Suveran“, el trebui să se plece³ înaintea aceluia care declarase ministrului austro-ungar la București că „*el e chemat să apere interesele țării sale*“⁴. În mijlocul încercărilor de ultim moment ale lui Berchtold de a căpăta ceva la Sofia⁵, unde atât guvernul, cât și regele erau în plină desperare, mobilizarea românească se produse, în strigăte entusiaste contra Austro-Ungariei. Se va trece Dunărea pentru a împiedeca stabilirea hegemoniei bulgare în Balcani. Carp însuși găsia că Viena „ne tratase ca pe niște vasali“⁶.

Carol I-iu biruise. Se ridicase din marea crasă a autorității sale pentru a vedea, în ce privește pe oamenii politici din

¹ *Ibid.*, VI, pp. 565-6, 724-5; Maiorescu, pp. 648, 749; *Die Grosse Politik*, pp. 876-7, no. 13.347.

² Și ministrul austro-ungar la Sofia credea că Bulgaria nu e sigură; Documentele Austriece, VI, pp. 356-7. Așa credea, public, și arhiducele Francisc-Ferdinand; *ibid.*, p. 835.

³ Pe larg, în Iorga, *Supt trei regi*, pp. 145-9; același, în revista citată, p. 261 și urm.

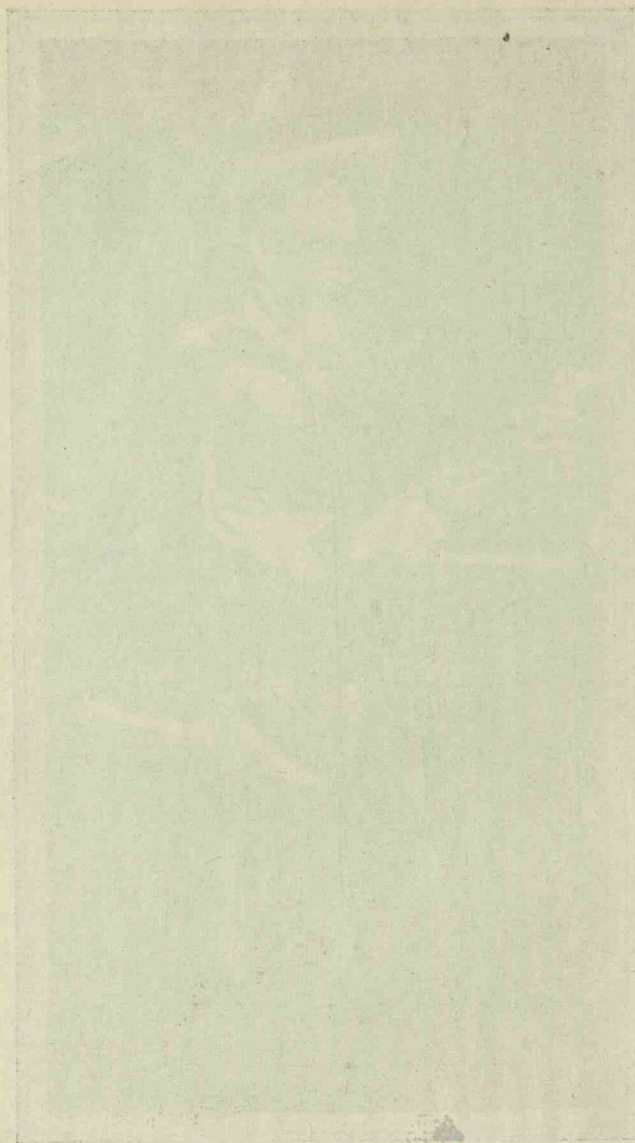
⁴ Documentele Austriece, *l. c.*, pp. 641, 680-3, 689-90.

⁵ Urmărirea sforțărilor de la Viena și Sofia, până la întrevăderea misterioasă a regelui Ferdinand cu ministrul României, în Iorga, *Supt trei regi*, pp. 266-73. — Cf. *Doc. dipl. fr.*, 3-e série, VII, no. 49 și mai ales n-le 54, 56, 68, 79, 135, 149, 165 (regele spune: „à aucun prix nous ne permettrons l'écrasement de la Serbie“); pp. 179, 180; cf. n-le 180, 183, 195, 224-5, 231, 236, 242, 253, 286.

⁶ *Ibid.*, p. 362. — Declarația de războiu; no. 340.

Regele Carol I al României la masa de lucru

Printed and Published by J. B. [unclear] [unclear]

lăuntru, cari-i desprețuiseră bătrânețele, pe Carp complet demonetisat, măcar pentru multă vreme, pe Maiorescu, gata de reconciliare cu Bulgarii, redus, acum, a păstra numai din grația stăpânului, înaintea căruia se plecase fără a-l iubi sau măcar respecta, o putere șubrezită și a întreprinde o acțiune de care se ferise atâta, pe Take Ionescu compromis prin neizbânda la Londra și prin dovada unei desăvârșite lipse de curaj, pe Ion Brătianu, pe care-l inițiasse el însuși în meandrele unei politici care într'un moment părea cu totul desorientată, așteptând cu o răbdătoare supunere clipa chemării la guvern de mult făgăduite și care trebuise să întârzie pentru ca liberalii să nu poată înscrie un nou războiu izbutit. În ce privește străinătatea, el, care-și plătia față de vecinul de la Sofia¹ multele poliți acumulate, avea suprema satisfacție de a vedea nu numai că Austro-Ungaria a pierdut partida începută și urmată fără a-l ținea în samă, ba une ori fățiș contra lui, dar că Impăratul german, vechiu desprețuitor al Țarului balcanic, sprijină pe regele român în suprema umilire a celui de peste Dunăre. Nota românească din Iulie arăta că nu se urmărește vre-o cucerire, că nu se dorește a strivi oastea bulgară, ci se caută numai, față de o politică de continuă amenințare din partea răului vecin, și pentru toată lumea, o graniță mai sigură. Carol I-iu se prezintă aproape ca mandatar al Marilor Puteri în interesul „ordinii“ și „al păcii“, făcând să i se recunoască dreptul de a influența noul echilibru ce trebuia stabilit.

Cu îngăduința Rusiei, care ținea să deie o învățătură Țarului Ferdinand, client al Austro-Ungariei, expediția unei numeroase armate nu în destul de pregătită, mai ales supt raportul sanitar și al aprovizionării, se făcu pe la Bechet-Rahova². Supt conducerea generalului Alexandru Averescu, care avu grija cea mai de aproape a trupelor sale, cu precisiunea admirabilă ce aducea în toate întreprinderile sale, se înainta, cu generalul Cotescu, spre Orhanie și Muntele Sf. Nicolae, de

¹ Pentru starea de spirit a acestuia, *ibid.*, pp. 275-7. El se pierdea în recriminații inutile și în planuri imposibile. Apelul la Nicolae al II-lea rămase zădarnic.

² V. Bușilă, în *Bulletin de la société polytechnique*, București 1914. Cf. Generalul Gr. Crăiniceanu, *Armata în 1913*, București 1914.

unde se deschidea drumul Sofiei, pe când o altă armată, a generalului Culcer, se cobora, pentru opera de luare în stăpânire a Dobrogeii-de-Sud, prin Dobrici-Bazargic și prin Balcic, spre Cavarna și Capul Șabla. O divizie bulgară capitulă înaintea cavaleriei generalului Bogdan la Ferdinandovo. De altfel soldații țărani ai regelui bulgar, sături de o lungă campanie, se desfăceau de la sine, spre desperarea ofițerilor, ca să se întoarcă pentru recoltă la vetrele lor. Trupele românești, în avântul lor iute, se feriau de a jigini populația creștină nevinovată prin mijlocul căreia treceau.

Se păstră, supt un șef așa de ascultat, Prințul Moștenitor luând parte personal la operații, cea mai perfectă disciplină și, în același timp, cea mai largă oménie, ajutându-se femeile la facerea secerișului, lucrându-se la drumuri și străzi. Scrisori de mulțămire vor veni de la despăgubiții până într'un ban. La Orhanie autorul acestor pagini fu primit de vechii tovarăși al desrobitorului Racovschi, cari-și aduceau aminte de tot sprijinul care-i venise acestuia de la România.

Dar holera atinse armata românească în momentul când ea ajunsese a sili pe Suveranul care visase de intrarea la Constantinopol, dacă nu chiar de încoronarea la Sfânta Sofie, râvnită și acuma de Ruși, să ceară printr'o telegramă către Carol I-iu, smulsă trufiei sale, pacea.

Negociațiile trebuiau să se deschidă, în August, la București. Ideia liberalilor, al căror șef, maior în rezervă, luase parte la expediție¹, de a se cere de la învinșii fără luptă, Rusciucul și Varna, de o parte, Vidinul, de alta, fū înlăturată de cumintea moderație a Suveranului. Se păstră programul fixat la începutul campaniei. Pe această basă se iscăli pacea cu Bulgaria la 3 August, celelalte înțelegeri trebuind să urmeze răpede, pe o basă pe care Bulgarii declarară că o acceptă, cu atât mai ușor, cu cât își reșervau, pentru un viitor apropiat, revanșa, anunțată formal de regele lor în proclamația către trupele sale cu un așa de glorios trecut.

¹ V. Iorga, *Acțiunea militară a României*; două ediții. — Pentru negociații, și *Doc. dipl. fr.*, VII, n-le 388, 411, 431, 438, 455, 459, 467-8, 584 și urm., 599, 601. Pentru ce urmează, *ibid.*, VIII, n-le 3, 29, 69, 138, 186, 288, 352, 363, 414, 433, 481, 630.

CAPITOLUL III.

Tragedia Regelui Carol (1913-6)

Campaigna din Bulgaria fusese de fapt primul capitol al războiului contra Austro-Ungariei, și rapoartele celor interesați vorbesc de învierea mișcării pentru Ardeal. Secretarul Ligii Culturale spusese doar în ședința secretă, arătând că protocolul de la Petrograd nu putea să fie motivul unei manifestări de bucurie națională, cum o cerea Maiorescu, ca și cum el l-ar fi determinat prin ideile sale politice și prin activitatea sa: „Nădăjduiesc că, unind grija unui mare ideal, care este o mare necesitate și o posibilitate națională, împotriva căreia nu se pot ridica astăzi nici aliații, de cari se cuvine a ținea samă în marginile tratatului, cu grija imediată a unui echilibru balcanic care să-și aibă rădăcinile în dreptatea națională, pretutindeni satisfăcută, dar neîntrecută de nimeni, vom ști să recăpătăm, prin puterea unei națiuni mari și inteligente, măcar o parte din terenul pe care incapacitatea clasei diriguitoare ne-a făcut să-l pierdem până acum”¹. Sentimentul național era așa de tare în această pricină, încât pe vagoanele care duceau soldații spre ceia ce putea să fie un războiu serios, căci nimeni nu era în stare să prevadă că o oaste dârză până la cel mai sălbatec eroism se va desface de la sine, se cetia scris cu cretă de mâni stângace de țărani numele sfânt al râvnitului Ardeal, care intrase deci în conștiința populară însăși.

Din partea ei, diplomația austro-ungară, așa de dureros lovită, încerca să împiedece, dacă acțiunea însăși biruise, măcar rezultatul ei pe hartă. Berchtold înștiințase pe regele Carol că, dacă el nu se presintă ca „procuratorul Triplicii”, tratatul va trebui supus unei conferinți, poate unui congres

¹ Iorga, *Discursuri Parlamentare*, II.

al Marilor Puteri¹: doar și Austro-Ungaria avea interese balcanice și cea ce se făcuse la București era schimbarea hotărârilor congresului de la Berlin în care Rusia însăși fusese constrânsă a ceda. Din partea românească se obiecta însă că schimbarea se făcuse la Londra². „Pacea putredă“ indigna deci pe ministrul austro-ungar la București, cu totul neconsultat și privit ca un dușman, de și Maiorescu predica lui Pașici, ministrul sârb, ca Serbia atât de mult mărită să urmeze România în părăsirea oricărei acțiuni de încurajare a congenerilor din Monarhie³. Bulgarilor, cari deschiseseră la conferință o portită către acele Mari Puteri care ar putea să li îmbunătățească situația potrivit cu jertfele făcute de dânșii și cu necesitățile dezvoltării lor economice și naționale⁴, li se răspunse neted că această declarație nu poate infirma tratatul.

Francisc-Iosif el însuși evită, în telegrama de felicitare, din care fusese șters cuvântul de „înțelept“ pentru gestul românesc, orice ar fi putut să pară o recunoaștere a actului care se încheiase. Fără a se manifesta, Rusia arăta destul de neted că ajută, de și Nicolae al II-lea se oprise de la orice manifestație și Sasonov felicita numai pentru *pourparlers* de la București⁵. Orice atitudine fu zăbovită din partea, nu numai a Franciei și a Angliei, care, aceasta din urmă, susținuse pe Danev la Petrograd, considerându-se că dreptatea e de partea Bulgarilor, cărora li se cerea doar a li se sfășia teritoriul, dar și din partea Italiei, odinioară cea d'întăiu în sprijinirea depărtatei țări latine: n'o putuse hotări la o declarație nici fătșul antagonism în care San-Giuliano, ministrul de Externe al regelui Victor Emanuel, se pusese față de îmbulzirea austro-ungară în Balcani. Devenită ocupantă a unui punct de sprijin balcanic prin așezarea, trecătoare, la Vallona, ea se mărgenia să observe împrejurările⁶.

¹ Documentele Austriece, VI, pp. 987-8.

² *Ibid.*, p. 100-4.

³ *Ibid.*, VII, pp. 36-7.

⁴ *Ibid.*, pp. 100-4.

⁵ Maiorescu, *l. c.*, p. 108; Documentele Austriece, VII, pp. 103-4. Cf. Iorga, *Supt trei regi*, pp. 169-70.

⁶ V. Lilio Cialdea, *La politica estera della Romania nel quarantennio prebellico*, Bologna 1933.

Cuvântul lui Wilhelm al II-lea căzu greu în cumpănă. El felicită pe Hohenzollernul din București, călduros și fără rezerve și, adus apoi să explice acest gest smuls temperamentului său pornit, el își arată totuși limpede dorința ca între politica sa și aceia a aliatului din Viena să nu se producă divergențe¹. El însemnase, de altfel, pe marginea unui raport: „eu merg cu România“². În zădar făcu Ferdinand învinsul, care nu găsea cuvinte destul de tari pentru a batjocuri pe vecinul de la a cărui mărinimie ceruse întreruperea unei înaintări ce putea să-l facă a-și pierde tronul, acea vizită la Berlin, pe care fu rugat s'o scurteze cât poate mai mult³.

El spera totuși să capete prin Austro-Ungaria noua legătură cu România pe care regele Carol o declara imposibilă, căci nu s'ar găsi un guvern care s'o admită⁴, cu atât mai mult, cu cât antipatia față de o alianță sârbească se menținea la Maiorescu, care nu-și dădea samă că rolul lui e isprăvit și că liniștea lui Brătianu, care, supt influența lui Stere și, iarăși, îndemnat de mica proprietate înfloritoare și stăpână pe țară pe care o văzuse în Bulgaria, răspândise o declarație în sensul desfacerii imediate a covârșitoarei mari proprietăți⁵, se datorește siguranței unei apropiate chemări: el și schițase un program de politică externă, admitând la putere legăturile cu Triplicea, dar și cu oarecare prietenie față de Sârbi. În strânse legături cu Fürstenberg, bătrânul ministru se lăuda că a lăsat să treacă ofertele lui Pașici, care doria o alianță, condiționând de dânsa atitudinea guvernului sârbesc față de Românii din Serbia, și le califica de „picături de ploaie pe o mantă“⁶.

Dar unde Maiorescu credea că ajunge o fereală față de orice nouă îndatorire și oprirea la voluptatea hegemoniei balcanice, în sfârșit ajunse, Take Ionescu, care el însuși făcea

¹ După actele din *Grosse Politik*, XXXIX, Iorga, în revista citată, pp. 282-3.

² *Die Grosse Politik*, l. c., pp. 440-1, no. 25.792.

³ Iorga, l. c., p. 284.

⁴ *Die Grosse Politik*, l. c., pp. 439-40, no. 15.791.

⁵ V. Mitiță Constantinescu, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București 1925.

⁶ Iorga, l. c., pp. 284-5. Cf. *Doc. dipl. fr.*, IX, no. 15.

planuri de viitor, fără a-și da samă că soarte-i e pecetluită nu numai la regele Carol, dar, ca o nestrămutată moștenire, și la urmașul lui, credea că poate începe o mare politică, pe cu totul alte baze, în direcția acestor Balcani a căror conducere permanentă ar fi fost acum câștigată. Convins, cum o declarase Marelui Duce Nicolae Mihailovici¹, că Austro-Ungaria trebuie să se desfacă, el se unia cu Brătianu în acceptarea unei confederații balcanice, neconținut supusă fi-rește influenței românești. Dar pentru dânsul nu era, încă de a doua zi chiar, ca pentru șeful liberalilor, care o declarase aceluiași oaspete rus, un punct de program câștigarea Ardealului.

Deci, trecând peste Sârbi, la cari, foarte bine primit, secretarul Ligii Culturale aducea, ca un omagiu regelui Petru, adânc mișcat, clopotul, rămas la Craiova, care fusese turnat pentru biserica de la Topola, locul nașterii lui, de însuși Caragheorghe, — și regele Carol nu aprobase de loc gestul —, Take Ionescu, lucrând de la sine, fără nicio autorizație, făcu deci drumul la Atena și ajută pe prietenul său personal Venizelos să isprăvească înțelegerea cu Turcii. Dar, neapărat, această încercare de a se ținea în vază nu avu nicio influență asupra politicii Statului român însuși.

Berchtold nu reușise. Fără să încerce a-l înlătura, Arhiducele Moștenitor, prevenit din toate părțile că România alunecă, se hotărî să intervie personal, trimetând la București pe prietenul său intim, în care vedea un viitor Cancellariu, contele Czernin². Avea ca misiune să atragă atenția asupra pericolului panslavist, pe care Austro-Ungaria e dispusă să-l înlătore în Balcani printr'o aproape totală distrugere a acestei trufașe Serbii învingătoare. Dar la sarcina de a influența pe „regele german“ și de a crea cu bani o presă în sensul intereselor austriece, nu austro-ungare, căci ura Moștenitorului față de Unguri continua, fiind tot așa de hotărîită la o lovitură când el va înlocui pe octogenarul monarh, se adăugia ceva nou: supt influența poruncitoare a Berlinului, mai ales după visita la Konopišt a Impăratului german,

¹ V. mai sus și *Memoriile* lui Take Ionescu.

² V. *Memoriile* acestuia.

căre discuta serios chestia Românilor din Ungaria, noul și neobișnuitul ministru austro-ungar trebuia să puie în vedere o capitulare a contelui Tisza în această chestie, socotită ca singura piedecă pentru reluarea vechilor raporturi, socotite sincere, între România și Monarhia vecină.

El găsi în Carol I-iu altceva decât ce se sconta în cercurile încrezătoare ale Moștenitorului de tron. Regele se aștepta la o revanșă bulgară: se va pregăti! Serbia are destul de lucru în Macedonia ca să nu trebuiască a se teme Austro-Ungaria de dânsa. In ce privește alianța cu Centralii, cine știe ce va fi în zece ani!

Dar, înainte de toate, chestia Românilor din Ungaria se pune pe tapet, inexorabil. Suveranul însira în legăturile cu miniștrii Centralilor toate actele de brutalitate îndurate de Români; adăugă că se criticase până și o inofensivă apariție a lui dincolo de graniță. Tisza poate oferi respectul legii naționalităților, așa de veche și așa de călcată în picioare; dar n'ajunge. Ungurii ar trebui să renunțe la pretenția lor de a domina tiranic. Altfel nu se poate avea România. Armata e plină de dorința unei intervenții peste munți.

Păstrând în Balcani, unde se încercase, prin misiunea generalului Coandă la Constantinopol, câștigarea Turciei pentru o alianță a tuturor factorilor politici, fără Bulgari, „nația cea mai vicleană și mai falsă din lumea întregă“, Suveranul rămânea legat de această problemă de la Nord și va ajunge acolo încât va refuza să declare dacă, în cas de războiu european, România va executa tratatul de alianță, pe care Centralii îl voiau publicat. Nici când, după o vizită la Viena, Wilhelm al II-lea însuși, câștigat de atitudinea lui Tisza, credea că Românii cer prea mult, regele României nu se lăsa influențat. Toți oamenii politici erau de această părere, Maiorescu însuși trebuind să socoată chestia ardeleană ca foarte serioasă. Până și Aurel Popovici cerea imperioasa intervenție a Vienei. Strada vuia de agitațiile Ligii Culturale, încăpută de un timp în alte mâni, așa încât recurgea la mijloacele care nu fuseseră întrebuintate până atunci. Czernin ajungea la părerea că s'a isprăvit cu prietenia românească, recomandând să se încheie mai bine fățiș cu Bulgaria, gata

de orice ca să-și plătească polița¹. Aceasta cu atât mai mult, cu cât vizitele suspecte se succedau: pe lângă a lui Talaat, ajuns factorul principal în politica turcească, a lui Pașici, a lui Venizelos, alături cu o călătorie a Moștenitorilor români la Petrograd, cu înfățișarea de pețire, căci ei erau întovărășiți de prințul Carol.

Acuma Ioan Brătianu era la cârmă. Maiorescu fusese înștiințat că va trebui să plece în primele zile ale anului 1914, care era să deschidă seria marilor tragedii europene, și lucrurile se petrecură după tiparul pe care de multă vreme îl impusese Suveranul. Șeful partidului liberal, care luă Războiul, ceia ce era o demonstrație, își făcu un Ministeriu din garda sa personală, păstrând dintre vechii tovarăși ai lui Sturdza, și ai părintelui său chiar, doar pe Emil Costinescu, a cărui prezență la Finanțe era pentru regele o garanție. Dând Finanțele studiosului, dar amorfului Em. Porumbaru, el păstra de fapt pentru dânsul acest departament, satisfăcut că enervările lui Czernin se cheltuiesc asupra capului acestui atât de pașnic om de bine. De și încă influențat de Stere, care se credea stăpân în partid, el se ferise a propune pe un om al cărui trecut revoluționar nu-l recomanda regelui, de și, pentru a ajunge, acela care-și dădea sumbre aiere de martir al țarismului va merge până la ieșirea întru întâmpinarea Țarului și la sărutarea mâinii lui; dintre vechii socialiști de origine indigenă, și Morțun, de la Interne, — el luase parte, de și bolnav, ca simplu soldat voluntar la campania din Bulgaria, meritându-și galoanele de sergent —, și fostul redactor de la *Drepturile Omului*, Alexandru Radovici, erau complet domesticiți, și nuanța de stânga a liberalismului lor era abia perceptibilă. Alexandru Constantinescu, priceput în toate expedientele situațiilor grele, lua Domeniile, și, pentru mulți, această ridicare a priceputului avocat, care nu se bucura de prea multe simpatii, fu o surprindere; Brătianu va trebui să se felicite mai târziu că a avut curajul să-și adauge un colaborator activ, dibaciu și capabil, aproape numai el în tot Ministeriul, să facă față cu liniște împrejurărilor celor

¹ Iorga, în rev. citată, p. 288 și urm. Cf. *Doc. dipl. fr., l. c.*, n-le 53-4. Pentru relațiile regelui cu Ion Brătianu, *ibid.*, no. 180. Cf. *ibid.*, no. 267.

mai catastrofale. În lipsa lui Haret, mort în plină putere, tânărul I. Gh. Duca avu Instrucția, iar la Justiție se așeză un avocat de aceeași vârstă, Victor Antonescu, care era să facă, mai târziu, la Finanțe și la Afacerile Străine o mare carieră, ce nu putea să se prevadă atunci, cum nici ascensiunea lui Duca la primul loc în partid. Acela care mulți ani de zile fu noul Haret la Instrucție, chirurgul dr. C. Angelescu, primise Lucrările Publice

Alegerile dădură dovada cât pierduse Take Ionescu prin nesiguranțele sau pornirile nefericite în timpul crizei balcanice și îndată după aceea: de altfel, cum Brătianu venise cu exproprierea și votul universal, cerând și concursul, dar nu public, al lui N. Iorga, care refuză să admită lichidarea imediată a mării proprietăți pentru parcelarea ei mărunțită și mai ales un vot universal fără categorii sociale asigurătoare, era natural ca elementele conservatoare, chiar dacă părăsiseră pe buclucașul Carp, să-și caute un alt conducător în lupta ce se anunța decât pe acela care era considerat ca un simplu burghez parvenit neavând, prin naștere sau ocupație, simțul moșiei. Nu numai fiindcă era așa de bogat în resurse, dar și din cauza unui adevărat și adânc sentiment național, pe care i-l treziseră împrejurările, Take Ionescu se va putea ridica pe urmă numai așezându-se în prima linie a noii politice iredentiste, fără a căuta însă o cât de slabă legătură cu Liga Culturală sau cu acela care, ani de zile, o însuflețise, mărturisind numai acest crez, fără un moment de șovăire: profesorul Iorga.

După câteva ședințe, care îngăduiră lui Carp să arăte cât de tânăr și puternic era încă în afirmarea, prin mijloacele neforțate ale unei strălucite oratorii numai de idei, a singurelor credințe conservatoare în adevăr sincere și hrănite printr'o lungă experiență de moșier, — căci Marghiloman, cu argumentările lui superficiale, nu putea să reprezinte acest tip, el fiind preocupat de înlocuirea la șefie a lui Maiorescu, și Filipescu era răpit spre alte ținte politice și naționale —, se votă convocarea Constituanței care trebuia să se ocupe de marile reforme revoluționare ce se anunțaseră.

Dar această Constituantă, căreia Brătianu-i va prezenta un

proiect gata făcut, nu avu răgazul să se ocupe cu chestia a cărei ridicare era însăși rațiunea venirii la putere a liberalilor. Marile evenimente care trebuiau să ducă la războiul general se produsură cu acea răpeziune care deosebește actele politice ce sânt cu mult mai presus de prevederile și, de cele mai multe ori, și de mijloacele conducătorilor, chiar ale celor mai înzestrați dintre dânsi.

Noua direcție a politicei rusești, victorioasă în Balcani, pe care o represinta ministrul de Externe, Sasonov, întrebunțând la București pe Șebeco¹, un diplomat de altă speță decât a sfidătorilor Hitrovo cel brutal și Fonton care se primbla la Șosea cu cele două „Fontoane“ ale sale și mergea la Palat cu căjelul favorit, recourse, pentru a câștiga pe regele doritor de onoarea unei visite imperiale, — pe cea de la Berlin tot n'o putuse câștiga, — și pe Brătianu, care, cu toate asigurările de prietenie din 1911, se rezervă în așteptarea împrejurărilor, *la visita lui Nicolae al II-lea.*

Țarul sosi la Constanța, cu soția, care-și dădu silinți de a fi amabilă, cu fiicele, dintre car una, Olga, trebuia să fie, în anume planuri, regină a României, și cu atât de iubitul Moștenitor, de a cărui sănătate, amenințată de hemofilie, tremurau nenorociții părinți (Maiu 1914). Primirea fu neobișnuit de caldă, din partea nației întregi, care uita trecutul și nu prevedea că, la întoarcere, Țarul va visita Chișinăul, asistând la inaugurarea unui monument în amintirea anexării de la 1812. Nu s'a publicat niciodată ceva oficial cu privire la convorbirile schimbate între monarhul rus și Carol I-iu: ele au trebuit să se întindă în adevăr asupra situației celei noi din Balcani, Nicolae al II-lea primind comanda onorifică a regimentului de roșiori care ocupase Silistra. Czernin, care trebui să fie de față, onorat în deosebi, ca să se înlătore părerea că s'ar fi rupt vechea alianță, credea că în acest moment s'ar fi pus „piatra miliară“ pentru soarta Statului român „și poate și a direcției Monarhiei“². Din parte-i, Brătianu a asigurat mai târziu că n'a vrut să cedeze ispitirilor ru-

¹ Memoriile lui, publicate recent în limba franceasă, nu aduc nimic precis în ce privește România.

² Documentele Austriece, VIII, pp. 173-6. Pentru planul de căsătorie, *Doc. dipl. fr.*, VIII, n-le 186, 433. Și pentru al principesei Eli-

sești¹. Mărturisiri din această parte asigură însă că s'a discutat dacă România va păstra alianța cu Centralii, ministrul român recunoscând că raporturile cu Austro-Ungaria nu sânt cele mai bune, dar ele nu trebuie totuși înrăite, chiar dacă, în cas de războiu între Rusia și Monarhia habsburgică, Româniilor ar avea să ieie o atitudine, și s'ar fi adus că aceasta atârnă de la motivele atacului rusesc: Stabul român are să ție samă numai de interesele sale și de nevoia de a nu îngădui sfârșirea Serbiei². Dar, invitând la București pe Sasonov pentru altceva decât ca să-i arăte biserici și grădini, Brătianu crezu că, în atmosfera de bănuieli a acestui moment neobișnuit, e potrivit să facă împreună cu oaspetele rus o scurtă excursie dincolo de granița Ardealului, — și e ușor de închipuit ce emoție a putut produce în lumea, așa de îngrijorată, de la Viena acest capriciu excursionist al unei diplomații cu drept cuvânt suspectate.

Atunci se produse uciderea la Saraiëvo, unde mersese pentru manevre militare, dar în acea zi de *Vidovdan*, considerată ca o comemorație națională a Sârbilor, cari văzură în aceasta o sfidare, a arhiduceiui Francisc-Ferdinand și a soției lui morganatice, pe care o presinta de un timp ca pe o viitoare Impărăteasă și regină.

Impresia fu imensă. În România ea trezi un adânc sentiment de compălimire, cu condamnarea hotărîită a unei metode de luptă care era până atunci străină de moravurile țării. Ungaria trebui să tresalte de bucurie că i-a căzut dușmanul cel mare. La Viena Moștenitorul n'avea decât un restrâns grup de prieteni, ofițeri, curteni, doamne din societate; Impăratul, neconținut împiedecat și umilit de omul tânăr care nu știa să-și ascundă nerăbdarea de a governa, putea să privească această lovitură a soartei ca o izbăvire. Gândul, fatal, de a face responsabilă pentru crima unui școlar bosniac Serbia și chiar guvernul ei nu veni decât mai târziu

De aceia, îndată după îndoitul asasinat, Francisc-Iosif trisabela cu ducele de Sparta. Legături ale regelui cu Franța, în toamnă; *ibid.*, no. 352. Cf. n-le 363, 414, 481.

¹ Iorga, în revista citată, p. 296.

² *Un livre noir, Diplomatie d'avant-guerre, d'après des documents des Archives russes*, Paris, II, p. 380.

mese aliatului său din Berlin un exposeu mai curând liniștit, în care se recomanda ca Germania să intervie pentru a împiedeca orice prietenie româno-sârbească, de acum înainte cu totul imposibilă; se doria la Viena, în schimb, o alianță între România, Bulgaria și Turcia contra agitațiilor sârbești cărora li căzuse pradă părechea arhiducală. Când se produse apoi somația de satisfacție la Belgrad, pretinzându-se recunoașterea solemnă, și înaintea oștirii, a unei complicități nedovedite, cu dreptul poliției austro-ungare de a face investigații, regele României dădu sfaturi de moderație, arătând cu înțelepciune că nu se poate afirma o uneltire din partea „cercurilor oficiale ale Serbiei“. El puna în perspectivă neapărata intervenție rusească și iremediabilul ce putea să iasă de acolo. Berlinul era incredințat că acest vechiu aliat are dreptate; Viena nu voi să asculte însă nimic. Ceasul părea venit pentru ca grupul de intimi ai răposatului Moștenitor să lichideze afacerea sârbească¹.

Pe când se luau măsuri de apărare în Ardeal și pentru „a speria“ România², se lucra, fără a mai aștepta învoirea de la București, la tratatul cu Bulgaria, în care se prevedea recunoașterea hotarului câștigat de Români, dar se cuprindea și eventualitatea unei „agresiuni“ din partea acestora.

Abia după ce se produse hotărîrea contra Serbiei, ea fu comunicată regelui Carol, adăugindu-se că urmează de la sine îndeplinirea de către dânsul a datoriei de credincios aliat. El păru că se împacă și cu această lipsă de delicateță. Deci încetă orice intervenție, zădarnică, în calea fatalității în mers. Nu putea fi vorba de un ajutor dat Sârbilor, cu cari nu exista decât amintirea unei lupte purtate paralel, dar niciun gest din partea regelui nu arăta că ar fi dispus să contribuie la umilirea înlăiu, la sfâșiarea pe urmă a unui vecin care trebuia să rămâie puternic, ca o garanție împotriva revanșei pentru care se trudia necontent Bulgaria. Nici într'un cas Serbia să nu fie împărțită pentru a crește hotarele bulgărești. O nouă intervenție a lui Czernin pentru a căpăta un răspuns favorabil la insistențe repetate rămase fără efect. Carol I-iu

¹ Joseph M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuchs hgg. v. Joseph Redlich*, Berlin 1928. Cf. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, VI, pp. 309-336.

² Documentele Austriece, VIII, pp. 344-5, 371 și urm.

știa bine că pentru o asemenea hotărîre n'ar avea în nația a cărei unitate de simțire o putuse constata, niciun sprijin.

Dar, acum, în fața rezistenței hotărîte a Sârbilor, cari ape-lau la Petersburg, unde nici data aceasta nu era pregătirea necesară, nu se mai punea numai chestia atitudinii României față de conflictul austro-ungaro-sârb, care duse la bombar-darea Belgradului, și supt pretextul că Sârbii ar fi tras înțaiu, ci de hotărîrea ce se va lua de la București înaintea războiului general, care se înfățișa ca iminent.

Somația fu făcută înainte de sfârșitul lunii Iulie, dar tot de iritatul Czernin, represintând ce era mai antipatic în legătura Centralilor. Se cerea proclamarea alianței, cu tot ce acest act cuprindea ca urmări. I se răspunse cu dreptate că situația din Ardeal nu ar da unei acțiuni militare românești ele-mentul moral trebuitor pentru succes, dar, mai ales, că Ro-mânia are nevoie de toate forțele ei ca să se apere contra unui eventual atac bulgăresc provocat de Ruși. Germania însăși nu căpătă mai mult decât atât.

O ultimă încercare o făcură Impărații adresându-se onoarei aceleuia al cărui spirit era chinuit de greutatea unei astfel de probleme, care-i răscolia toate amintirile, dar îi punea în față o datorie mai înaltă decât toate celelalte. Lui Francisc-Iosif el îi răspunse cu expresia indignării pentru crima de la Saraievo, asigurând că și el e gata să ajute la păstrarea păcii în Balcani, dar numai pe baza tratatului din București: așa răspunse, de altfel, și la telegrama de scotocire a Țarului. Iar, când regele încercă să afle dacă Bulgaria nu este să fie sporită de pe urma unei victorii austro-ungare, de la Budapesta Tisza recomanda celor din Viena să nu se lase intimidați de Români, cari trebuie „ținuți în eșec de Bulgari“: Serbia tre-buie amputată în usurpările ei macedonene. În zădar i se oferi și României „o bucățică“ din prada sârbească, ori Ba-sarabia. O telegramă a lui Wilhelm al II-lea însuși, care prelindea „să se urmeze fără condiție datoriile de fraterni-tate“ și o alta a cancelariului german Bethmann-Hollweg care precisa: „imediată mobilizare a armatei românești și înain-tarea contra Rusiei“, nu avură efectul care, cu oarecare naivi-tate, se așteptase: regele fu mai hotărît în refuzul său, și

aceasta contra celor mai sfinte simțiri pentru nația din care eu trei șferturi de veac înainte se ridicase și căreia-i făcuse jurământul de credință ca ofițer, decât Brătianu, care era, în fond, cu toate mărețiile-i atitudini, totuși un oportunist dispus a se gândi, în dorința de a mări patria, și la alte hotare decât cele de către Ardeal¹.

Nația românească era astfel liberă să se hotărască, din toate puterile, pentru scopurile ei firești.

---

¹ După corespondențele germană și austriacă, precum și după comunicațiile regelui însuși, în cartea lui Lindenberg, *Karl von Rumänien*, II, p. 303 și urm. Cf. Iorga, în revista citată, IX, pp. 297-307.

CAPITOLUL IV.

Războiul voinții naționale.

În momentul când de fapt se săvârșise ruptura de Centrali. Rusia nu făcuse României nicio ofertă precisă: era vorba numai, în „invitația de a participa la cauza comună“, de o simplă „măgulire“, de „speranțe de viitor“; se socotea că Românii nu vor putea „să renunțe de ei înșii la realizarea idealului lor național“. Când i se ceru lui Brătianu să se unească la o protestare contra terminului scurt al somației făcute la Belgrad, el se rezervă, și se vorbea că el, capabil de o astfel de „perfidie fără precedent“, ar fi declarat la Berlin că, dacă ar fi asigurat de spre Bulgaria, ar merge contra Rusiei¹. De altfel făgăduieli se făceau de o potrivă și Serbiei și Bulgariei². În această tabără, a Înțelegerii, nu se făcuse încă nicio alegere definitivă. Ceva mai târziu se ajunse acolo, încât se promitea României unele „sacrificii pe care am ști bine să le răscumpărăm în cas de izbândă“³. Dar încă de la 29 Iulie st. n. era vorba de „posibilitatea unor câștiguri pentru România, dacă iea parte cu noi într'un războiu contra Austriei“. Iar, mai lămurit: „Sântem gata să considerăm anexarea Ardealului la România“⁴.

¹ „El sau regele“; *Documents diplomatiques secrets russes (1914-1917)*, traduits du russe par J. Polonski, Paris [1928]. = *Arhivele Roșii*, IV, pp. 15, 20, 25, 27. De fapt ceva în acest sens, în legătură cu Basarabia, în Lindenbergh, o. c., pp. 303 și urm.

² Polonski, o. c., p. 47.

³ *Ibid.*, p. 72. Pentru visita la București, atunci în August, a lui Talaat, venit pentru discuția cu Grecia asupra insulelor de lângă coasta Asiei; *ibid.*, p. 80.

⁴ *Ibid.*, pp. 167-8. În Iulie ministrul Francei la București, Blondel, va fi de părere că *Rusia ar fi putut repara greșelile din 1878*; *Doc. dipl. fr.*, I. c., XI, p. 196, no. 232. El știa că Austriei oferă Basarabia și sfătua neutralitatea; *ibid.*, no. 379. Tot așa colegul rus; *ibid.*, no. 446.

Brătianu arăta nehotărît. Pe cînd tunurile trăgeau asupra Belgradului și, odată cu apelul la Petrograd, fostul ministru sârb, Mihail Ristici, un bun prieten al țării, era trimis la București să întrebe ce face guvernul român, el se consulta în aparență cu oameni de păreri cele mai deosebite, lăsînd fiecăruia impresia că se va îndrepta aiurea decît în partea ce i se recomanda. El cerea, prin V. G. Morțun, lui N. Iorga să nu iea nicio atitudine în foaia *Neamul Românesc*, dar, cînd îi sosi acestuia, din partea lui D. A. Sturdza, un alt stăruitor, profesorul Ioan Bianu, se aruncase acum acolo, și în *Universul*, lozinca, potrivită cu spiritul public: „Nu cu Austria!”. Cîteva zile trecură pînă ce se luă o hotărîre care îngăduia o serioasă și chibzuită lămurire. Ea era să vie de la regele, de sigur înțeles cu primul ministru, care nu s'ar fi expus unei surprinderi.

Că regele nu va merge la războiu cu Centralii, avînd la Sud amenințarea Bulgariei, care nu încheiase încă nimic definitiv cu Austro-Ungaria, și, de altfel, el n'ar fi avut cu ce să imobilizeze armata bulgară doritoare de revanșă, — și la acest motiv, care singur ar fi fost hotărîtor, se adăugia o stare de spirit populară hotărît contrară Centralilor —, era sigur. El voi să se îndreptățească însă față de propria sa conștiință, chinuită de atâtea amintiri, ca și față de acești aliați, dintre cari numai Germanii îl interesau, cu toate vechile legături de intimitate ce avea cu Francisc-Iosif, și de aceea el chemă instanța neconstituțională a Consiliului de Coroană, compusă din miniștri uniți cu șefii acelor partide pe care Suveranul le recunoscuse și de care credea că trebuie să fie samă, pentru propria lor valoare, pentru serviciile lor, ca și pentru influența ce puteau să aibă asupra opiniei publice. Consiliul avu loc la 3 August, în Sinaja.

Prin însemnările lui Marghiloman, ca și prin notele luate în Consiliu chiar de Duca, putem ști ce s'a petrecut în acest hotărîtor Sfat.

Regele, pe care-l întovărășia Moștenitorul, făcu forma, — căci cuvîntarea lui nu poate fi considerată altfel, nici după multele declarații anterioare, cu totul limpezi, nici după învoirea ce va da, peste aproape două luni, pentru condiționarea prin anexiuni în dauna Austro-Ungariei a unei neutralități

prietenoașe Înțelegerii, fără a mai pomeni declarația față de generalul Christescu că, „îndată ce Centralii sânt învinși, el va intra cu armata în Transilvania¹“, — de a recomanda, nu această neutralitate, ci participarea la războiul alături de Austro-Germani. Invoca pentru aceasta tratatul, de și el nu prevedea decât cazul unui atac neprovocat. Nu-i era ascuns, pe de altă parte, printr'o declarație a baronului Fasciotti, ministrul Italiei, că nici Victor-Emanuel, care aproape nu mai avea legături cu Austro-Ungaria și care nu înțelegea ca Monarhia să dispună de Balcani, nu va intra în războiul pentru scopurile Vienei². Faptul că tocmai atunci se aduse în Consiliul de la Sinaia telegrama care anunța declarația de neutralitate a Italiei pare a fi fost, cum asigură verbal și dr. C. Angelescu, un lucru aranjat.

În acest Consiliu, era de așteptat ca atât de bătrânul Teodor Rosetti să vorbească așa cum o făcuseră alții de vârstă lui la 1877: România nu poate „juca roluri“ nepotrivite cu puterile ei.

Atunci Carp, doritorul, în 1913, al ofensivei spre Chiev, repetă statornică sa părere: în lupta dintre germanism și slavism Românii trebuie să ajute zdrobirea acestuia din urmă—, fără a ținea el samă că resursele popoarelor de această rasă nu se pot distruge nici prin biruința cea mai deplină. El va interveni din nou în discuție, când ea va ajunge pasionată, implorând o decisiune pe care doar, cu câteva luni înainte, într'o întâlnire la Roma cu fostul cancelar de Bülow, o recunoștea imposibilă³.

El fu, cum se putea aștepta, singur de părerea aceasta. Fără simpatii pentru Rusia, în ciuda unor continue stăruinți, la care

¹ Iorga, *Memorii*, I, p. 64.

² Iorga, *l. ult. cit.*, p. 306.

³ Bülow, *Memorii*, ed. germană, III, p. 125. — Pentru părerile lui asupra României; *ibid.*, I, pp. 150, 162, 608 (contra Ungurilor); II, p. 405 (an. 1909: a se asigura România prin mai bună tratare a Românilor din Ungaria și cedarea Bucovinei); 502; III, pp. 113, 126; IV, p. 168, 617 și urm., 624 și urm. — Anume destăinuirii arată că la începutul lui Septembrie Carp fu rugat de Brătianu să vie la București ca să vorbească regelui pentru oprirea agitațiilor. El ar fi cerut să nu se ție al doilea Consiliu de Coroană, de care s'a vorbit totuși și mai departe. Lupu Costachi a pretins că regele n'a știut de înțelegerea lui Brătianu, în aceeași lună, cu Rusia.

se adăusese ajutorul, deschis și deplin, contra „slavismului“ în chestia Silistrei, toți ceilalți tăgăduiră îndatorirea ce ar ieși din tratat și foloșele ce ar putea să aducă servirea scopurile egoiste ale Austro-Ungariei, de care Germania era *silită* numai să nu se despartă. Marghiloman aduse învoirea partidului conservator, care și-l alesese șef, la politica pe care o știa că este a adversarului său politic și dușman personal, Brătianu. Cu căldura temperamentului său, Ioan Lahovari se pronunță tot astfel, observând și aceia că se cere regelui participarea la o acțiune cu privire la care nu fusese întrebare de la început, cu tot respectul ce se cuvenia vrăstei și importanței sale; el semnala victorii care costau numai în trecerea hotarului de Francesi în Alsacia, — și Carp se grăbi să rectifice. Al treilea reprezentant al vechilor conservatori, designat nu se înțelege pentru ce merite și ce situație în partid, Ioan Grădișteanu, vorbi în același sens.

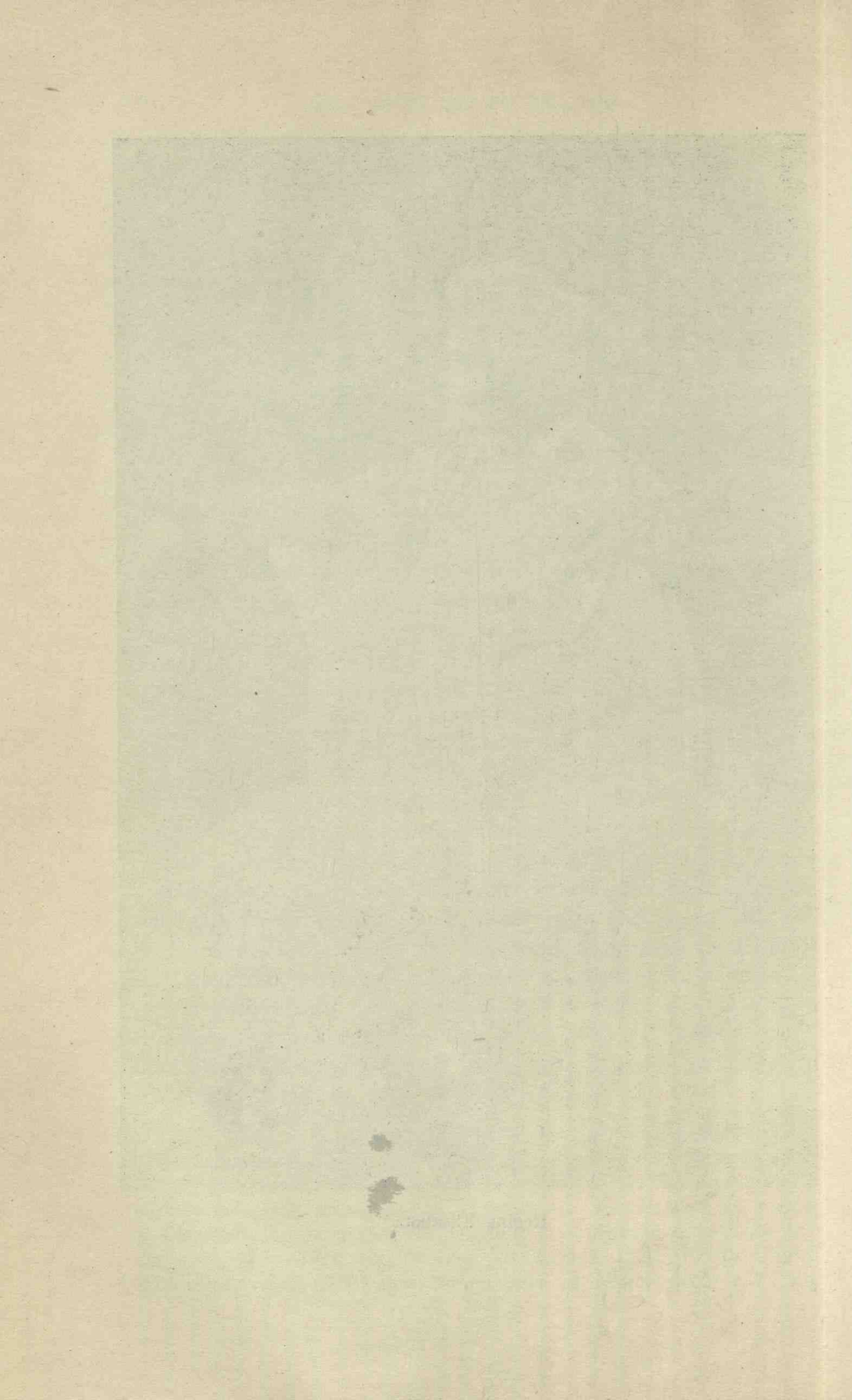
Pentru Take Ionescu, care avea lângă dânsul și pe vechiul acolit Disescu, chestia se punea ca și cu câteva luni de zile înainte, când era vorba de trecerea Dunării contra Bulgarilor: neutralitatea: temperamentul său biruise încă odată.

Brătianu vorbi după aceia a căror părere ținuse firește s'o aibă înainte de a se pronunța, și după Lahovari. Invocând că opinia publică n'ar fi încă îndestul de luminată, el se rosti pentru neutralitatea armată, cu adunarea contingentelor necesare apărării hotarelor, de o parte și de alta¹. Pherkyde și aprobă, cu autoritatea de colaborator al bătrânului Brătianu și de președinte al Camerei, — al Senatului, C. Cantacuzino-Pașcanu, nu luă cuvântul —, șeful Costinescu, al doilea din colaboratorii în vârstă ai primului ministru, merse până acolo, încât puse în vedere regelui că hotărîrea României pentru agresorii cari se folosiseră de tristul incident de la Saraievo ca să strice o pace menținută prin atâtea eforturi ar aduce în țară războiul civil.

¹ Mai târziu el va spune lui Take Ionescu că e sigur de intrarea Germanilor în Paris, la mijlocul lui Septembrie, când s'ar merge cu ei. Interlocutorul, invitat să aprobe, declară că mai curând ar trimite cu gardă pe regele „la Brașov“, și i se răspunde că regele și dinastia sânt de preferat Ardealului; destăinuirii ale lui Take Ionescu în Maiu 1921, Iorga, *Memorii*, III, pp. 130-1. Prințul Carol credea că, regele fiind mai curând gata să abdice decât să calce

Regina Elisabeta

Conclusia se impunea de la sine, cu toată pasionata constatare a lui Carp că, „în ceasul cel mai grav pentru țară și la sfârșitul unei lungi Domnii închinată propășirii naționale, regele e părăsit de toate partidele și de toți sfetnicii săi“. Regele însuși formulă decizia, fără nimic din ce i s'a atribuit ca manifestare de violentă durere: „Sânt rege constituțional, și nu voi declara eu singur războiul“¹.

Câteva săptămâni, opinia publică fu liberă să agite marea chestie de care atârna nu numai viitorul României, dar și soarta neamului întreg. Regele primi câteva vizite, și cei cari văzură pe Suveranul adânc obosit și plin de nesiguranță și muștrări de cuget erau firește liberi să spuie ce voiau.

În acest timp, Czernin și colegul său german nu mai făcură nicio efortare să readucă la atitudine pe care o doriseră o țară ce se socotia pierdută. Diplomația Centralilor lucra la Sofia, la Constantinopol. Bulgaria nu cuteza să se miște, dar Turcia Junilor Turci fu câștigată, și vase turcești apărură în Marea Neagră, unde vor trage și asupra Odesei. Se crezu că prin aceasta ar putea fi câștigată și România, careia i se tăiau astfel legăturile cu alt Apus decât al Centralilor, cari erau încă, în teorie, niște aliați². Dar la Petrograd, unde se făceau simple socoteli de oportunitate momen-

---

alianța, războiul nu se poate face cu 300.000 de oameni rău pregătiți; *ibid.* — Dr. C. Angelescu asigură că regele ar fi spus în Consiliul de Coroană că o altă politică ar fi s'o facă doar Moștenitorul. Cf. și Blondel, în *Doc. dipl. fr., l. c.*, n-le 633, 738.

¹ Expunerea lui Marghiloman, în Memoriile, a lui Duca, în articolul d-lui Gh. Fotino, *Revue des deux mondes*, 1-iu August 1930, p. 532 și urm. Reproducerea lui Stere după notele lui Marghiloman, în *Lumina* din Decembrie 1917; v. Iorga, *Memorii*, I, pp. 202-3. Cf. și explicațiile lui Take Ionescu din *Evenimentul*, April 1918. — Nu știu ce temeiuri se poate pune pe cuvintele citate de d-na Marta Bibescu, în *Quatre portraits*. Sânt de răspins ale lui Em. Lindenberg, care pretinde că Take Ionescu, profund respectuos față de rege, ar fi avut curajul să amenințe cu intrarea în războiu alături de Franța „fără regele“; *o. c.*, p. 130. Se pare că autorul a primit știrile nu de la regele însuși, ci, un timp după moartea acestuia, de la cineva al casei, poate regina Elisabeta, care era hotărât pentru Germania, de și, din cauza legăturilor ei literare cu Francesii ca Schéfer, Ulbach, Loti, Germanii o credeau pierdută pentru nașii lor; *Grosse Politik*, VII, p. 162.

² Polonsky, *o. c.*, p. 91.

tană, se credea că, în schimbul Ardealului, pe care trebuia să și-l cucerească, firește, ea singură, România ar putea să cedeze, de la început, Bulgarilor teritoriul anexat prin pacea de la București¹, ca să se afle apoi că Bulgarii nu se mulțămesc doar cu atâtă, oferind cel puțin să nu atace România². Cum Rușii erau acum în Bucovina, se oferia Românilor și partea cuvenită etnografic din această țară, care nu se cerea deci cucerită de dânsii: cât despre Ardeal, umbra zvonul că Austro-Germanii nu s'ar fi mulțămît cu îngăduința luării Basarabiei, cu Odesa chiar, ci ar fi pus în vedere că... în douăzeci de ani și acel Ardeal însuși ar putea să revie României³.

De fapt, Brătianu ajunsese la încheia cu Înțelegerea, printr'un simplu schimb de note între Sasonov și ministrul României la Petrograd, — aceasta și pentru a evita o semnătură a regelui —, la 18 ale acestei luni Septembrie⁴, actul prin care se permitea, în schimb pentru o neutralitate amicală, ocuparea de oștile lui Carol I-ii a Ardealului întreg, rămânând ca, pentru motive de etnografie, să se împartă, nu numai Bucovina cu Rușii, dar și Banatul cu Sârbii.

Se garanta, după învățătura de la 1877, „statul quo teritorial al României în frontierele actuale“, pe lângă „dreptul să-și anexeze, când va crede, părțile din Monarhia austro-ungară locuite de Români“, cu o restricție în ce privește Bucovina, o comisiune având să facă delimitarea. Deocamdată Rusia era aceea care garanta aceste schimbări și în ce privește Franța și Anglia⁵.

Acest tratat secret nu îndatoria România la nicio acțiune⁶.

¹ *Ibid.*, p. 109. Lucrul trebuia ținut deocamdată în mare secret; *ibid.*, p. 122.

² *Ibid.*, pp. 124, 130. V. pentru legăturile româno-grecești, *ibid.*, p. 138. În Mart primul ministru Radoslavov cerea și Dobrogea; *ibid.*, p. 140 și urm. Cf., *ibid.*, p. 158.

³ *Ibid.*, pp. 173 și urm., 175-8.

⁴ Încă din August, în casa lui Costinescu, se hotărîse acum legătura cu Aliații, începându-se negocierile; destăinuire a d-rului Angelescu; Iorga, *Memorii*, III, p. 100.

⁵ Pentru refuzul îndelungat al lui Brătianu de a iscăli ceva, *Arhivele Roșii*, LXV-VI, și resumatul în *Le Monde slave*, 1936t, p. 464 și urm.

⁶ Cf. și însemnările, nu totdeauna cu totul exacte, ale d-lui Maurice Paléologue, în *La Russie des Tzars pendant la Grande Guerre*, I, pp. 61-2.

Prevăzând de la început că războiul va fi lung, Brătianu intră, de ambele părți, într'o lungă serie de negociații, căutând locul în care mai mult câștig ar putea să fie dobândit, și cu o mai deplină siguranță. De sigur că nu era o politică mai elegantă decât a Centralilor, cari voiau să lucreze și cu România și cu Bulgaria, și a Înțelegerii, care, dominată de Rusia, oferia în toate părțile teritorii pe care fiecare era liber să și le ocupe singur. Cel puțin în politica austro-ungară era un punct permanent: ura față de Sârbi și hotărîrea de a face toate sacrificiile pentru a și-i lua d'inainte.

Astfel Brătianu, care de fapt¹ trimesese pe Stere în Ardeal ca să reție pe șefii Românilor de acolo în ascultarea față de un guvern care urmăria o cât mai largă sacrificare în războiul a elementului românesc, — și primul ministru a știut de toată tenebroasa acțiune a acestui om, care-și urmăria răsbunarea contra Rușilor, prigonitorii săi de odinioară —, patronă și noile discuții între Tisza și aceste căpetenii, care fuseseră aduse: Șt. C. Pop, Goldiș, episcopii, la declarații de credință².

Dușman hotărît al României libere, a cării nesigură alianță ar fi înlocuit-o cu a Bulgariei, dar prefera să aibă pe cea d'intăiu legată prin publicarea tratatului și, în același timp, să se întrebuineze cea de-a doua, ba chiar și depărtata Grecie, bună și ea de ceva, ministrul ungar, care vorbea cu despreț de „megalomania“ românească, umbla și după desființarea tratatului din București; ba el credea că a și căpătat, în August, renunțarea lui Brătianu la avantajile lui. Infrângerile din Serbia, de pe frontul rusesc nu clintiră firea lui tare, gata de orice luptă. Totuși ministrul ungar, care refusa orice Italiei, era de părere că s'ar putea arunca României prada mărunță a Bucovinei-de-jos, aceasta fiindcă momentul e rău și o intervenție românească ar putea să strice și mai mult o situație militară, și așa destul de rea. Dacă nu se ajunsese la nimic și după acest sacrificiu, să se meargă până la capăt³!

Tot odată Tisza primise, prin Viena, de la Berlin stăruitorul

¹ V. mai departe. Dr. C. Angelescu asigură verbal că regele însuși aprobase această misiune.

² V. discuțiile din Camera din 1920; Iorga, *Memorii*, II, pp. 333-4.

³ *Graț Tisza István összes munkai*, Budapesta 1924, pp. 5-6, 13, 25, 32-3, 54, 80, 84-5, 89, 116-31; resumat de Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, III, pp. 63-8.

îndemn de a discuta cu Vaida, Mihai Popovici și Iuliu Maniu (începutul lui Septembrie). De la început el fixă ca basă tăgăduirea oricărei „chestii românești“, intangibilitatea teritoriului Ungariei, Austria singură având să facă jertfele, și nu prea mari, căci ar fi o încurajare pentru și mai ridicate pretenții din partea „megalomanilor“. Carol I-iu însuși, intervenind, nu căpătă un alt răspuns: s'ar putea doar acorda ceva Bisericii, care avea acim în fruntea ei pe cineva gata de multe concesii, acel Vasile Mangra, om cult, istoric pasionat, care, ca vicariu la Orade, fusese, de o potrivă cu un Romul Ciorogariu, colaborator statornic al *Tribunei*, și stătuse în fruntea apărării românești, de care părea că va rămânea nedespărțit, dar îl sedusese ambiția și-l slăbise boala¹. Se credea câștigat și unul dintre conducătorii mireni ai Românilor, blajinul Teodor Mihali².

Biruința lui Hindeenburg contra Rușilor în bălțile mazurieni întări încrederea lui Tisza. Românilor să li se spuie că, dacă ar încerca să treacă granița, în Bucovina sau în Ardeal, vor fi întâmpinați cu armele, de și în această din urmă țară erau doar 3.000 de jandarmi și 4.000 de rezerviști. Ceva s'ar putea da acolo sus în Bucovina numai în schimb pentru o intervenție activă, dar să nu se facă nicio ofertă, care ar fi umilitoare și periculoasă: în acest cas s'ar acorda Ardelenilor amnistia și poate „ceva“ care nu se definește³.

Dar în acel moment regele României, care se gândise la un nou Consiliu de Coroană⁴, scăpase de greaua povară care-i apăsa sufletul⁵. În noaptea de 28 Septembrie el se stingea aproape subit, fără un cuvânt, deschizându-se astfel perspective imposibile cât era el la cârmă.

¹ Publicația citată a Academiei Ungurești, pp. 134-5, 142. Cf. *Iorga, in Revue de la guerre mondiale* (analiza traducerii Franceze a cărții; extras). V. și destăinuirile clericului ardelean Eusebiu R. Roșca, într'o publicație recentă; *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului, Sibiiu 1937* (multe revelații pe basă de acte).

² Publicația ungurească, pp. 165-6.

³ *Ibid.*, pp. 155-6, 159, 172 și urm., 175.

⁴ *Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu Rumänien in der Zeit vom 22. Juli 1914 bis 27. August 1916*, Viena 1916, no. 27. V. și aici, mai sus.

⁵ Cf. și mărturisirea reginei Elisabeta, prin von Wedel, către cancelariul von Bülow, că el a fost distrus de teribila lui tragedie interioară; *Memoriile acestuia citate*, III, p. 170.

Un om cu un superior simț al datoriei, concepută religios, pe care a îndeplinit-o peste nespuse greutăți și în ciuda celor mai grele suferinți fizice. Născut pentru a fi un călugăr mai curând decât un ostaș, având aplecări spre lucrurile discrete și tainuite, el ajungea să biruie prin răbdare și temperamentele cele mai focoase și dușmăniile cele mai rebele și intrigile cele mai dibaciu țesute, pe care le presimțea din vreme și contra cărora țesea pânza sa nevăzută. Fără prieteni și desprețuind a întrebuița suflete inferioare și servile, legat de o căsnicie în care el găsisse talent, iubire de artă, entusiasm pentru ideal, dar și ambiție, iar nu soția care să trăiască numai prin el și pentru el, ca îngrijitoare practică a liniștii de care avea nevoie ca să-și urmărească răbdător, metodic, — și neînțelegerile merseră, pentru un capriciu al reginei, în legătură cu prima iubire a Moștenitorului pentru Elena Văcărescu, la o separație vecină cu divorțul —, el a avut fără îndoială, dacă nu înțelegere pentru poezie și plăcere pentru muzică, pe care, și pentru melomania reginei Elisabeta, el ajunsese s'o urască, prețuire inteligentă pentru pictură, creând și o bogată și aleasă galerie la Sinaia și la București, și a fost un mare iubitor al construcțiilor, în care căuta magnificența și fastul mai mult decât caracterul și armonia proporțiilor. Se lăsa ușor ispitit de spectacole și de pompă și nu i se putea face o mai mare plăcere decât recunoscând opera de care era mândru și atribuindu-i-o lui exclusiv, de unde învinuirile de vanitate care n'au lipsit. Din lunga cunoaștere a oamenilor se alesese cu un mare despreț față de dânsii, și el a trebuit să mântuie cu satisfacția că a scăpat de dânsii toți, dar și cu credința că el e un cărmaci care nu va putea să fie înlocuit. A închis ochii însă și cu adâncă părere de rău, rostită în nobilu-i testament, că între atâta lume care s'a purtat în jurul lui, unii căutând să-l înșele, alții să-l domine, n'a găsit pe nimeni care să merite a i se destăinui taina unei sentimentalități delicate și dureroase.

Dar mai presus de orice el ținea să afirme înaintea tuturor mândria Monarhiei și prestigiul Coroanei¹.

¹ Cf. Iorga, în *Rev. Fund. Regale* și în *Convorbiri literare*, Maiu 1939.

Urmașul, Ferdinand Victor, care luă numele de Ferdinand, de fapt spaniol, venind însă de la Ferdinand de Saxonia, bunicul după mamă — în familia i se zicea cu diminutivul latin de Nando — era pentru cei mai mulți un necunoscut și un neținut în samă, pentru câțiva o taină, aproape pentru nimeni o siguranță, o garanție de îndeplinire a celui mai îndrăzneț și mai nebun vis al nației. Fiul aceluia care fusese chemat ca rege al Spaniei și era hotărât să se păstreze acolo German, cum a declarat-o însuși la un prilej¹, era prin bunicul său și un coboritor al familiei Murat, de care fusese aproape să se lege prin cea d'întăiu iubire a sa Carol I-ii, și sângele familiei Beauharnais, al bunicei, Iosefina, născută princesă de Baden, ca fiică a Stefaniei adoptată de Napoleon I-ii, era altă legătură cu lumea latină. Mama însăși era dona Antonia de Portugalia, din vechea Casă de Bragança, înțeleptoaarea regatului. De la dânsa moștenise el ferirea de lume, închiderea în el însuși, extrema delicateță pe care o aducea în orice manifestație și care sâmana cu timiditatea, mergând până la o jenantă greutate de a exprima o părere pe care de fapt o avea de mult și înțelegea s'o păstreze cu îndârânicie, contra oricărui sfat și mai ales al unuia de aproape, în care ar putea găci intenția de a-l domina. Căutând să-și impuie une ori atitudinea de zgomotoasă veselie pe care o adusesse de la viața-i de regiment german, el putea să apară altora ca un doritor al plăcerii pentru plăcere. Adânc religios, mult mai mult decât Carol I-ii, care fusese crescut în atmosfera bismarckiană, el își căuta în ceasurile grele refugiul într'o conștiință care se rostia prin rugăciune. Studii foarte bine făcute îl inițiaseră în cunoștința istoriei și a clasicismului antic, și cetirea era pentru dânsul una din adevăratele și marile bucurii ale vieții; iubirea-i pentru natură era nesfârșită, și el ascundea cunoștinți adânci de botanică. Și dânsul un om al strictei datorii cu orice jertfă, Ferdinand al României punea, în mijlocul unor aparente îndoieli asupra drumului de urmat, înainte de toate acel imperativ categoric pe care-l exprimă, înfățișându-se înaintea Parlamentului, în formula de „bun Român“.

Tot așa de surprinzătoare pentru mulți ca și această regalitate care se vâdia pe neprevestite era și energia de care

¹ Bülow, o. c., IV, p. 168.

Principele Ferdinand și Principesa Maria

dădea dovadă, din primul moment, când vorbea limpede de o Domnie a ambilor soți, — căci ea o înțelegea astfel, — noua regină, Maria de Edinburg, nepoată unei Suverane prin ea însăși, care, aceasta, avuse hotărîrea de a conduce atâtea decenii politica Angliei și a Imperiului britanic. Venise foarte tânără, la cei șaptesprezece ani ai ei, într-o țară despre care nu știa nimic, într'un mediu monarhic în care de o parte era autoritatea absolută, care o jignia și o îndemna la rezistență, a „unchiului“ de „modă veche“ germană, dușman al exercițiilor fizice, al inițiativelor ce i se păreau aventuroase și al acelor capricii de care se încântă oricare tinereță, cu atât mai mult când daruri mari de frumuseță și grație se unesc cu o mare inteligență și cu dorința neînduplecată de a se manifesta, iar, de alta, în locul unei maice, care era ea însăși de o neplăcută disciplină rusească, și în locul unor surori de aceleași dispoziții ca și Maria a României, o vișătoare, acum obosită și desgustată, pentru care viața avea altă valoare decât aceea a unei prelucrări individuale și a unei expresii literare. În ce privește societatea românească, regina cea nouă n'avea nicio legătură cu țara și cu nația, și nu de la dânsa, ci de la propriile ei cercetări pline de o înfocată curiositate de lucrul autentic și nou era să lăvețe tânăra princesă ce comori se ascund în stratele adânci ale realității românești. Instinctiv ea se simțea legată de aceia cari nu se putuseră apropia de dânsa și pe cari avu marea bucurie de a-i descoperi. Înțelegea că se poate ajunge mai mult prin ei la acel lucru mare pentru care se credea chemată. Voința ei, care nu era numai a princesei engleze, cu încredere în biruința neamului ei, ci și a Româncei ce devenise, cu întregul simț al misiunii ce-și recunoștea, se va manifesta fără ascunzișuri de cate ori problema orientării românești se va pune din nou, și reprezentanții Centralilor vor pomeni cu năcaz, dar și cu admirația pe care nu și-o puteau opri, de aceia care ar voi să joace rolul străbunei după mamă care era Ecaterina a II-a¹.

În familia regală, în care începea să aibă o voință și în

¹ V. aceste judecăți, în Iorga, *Supt trei regi*, pp. 199-200. Cf., despre regina Maria, pe lângă frumoasele ei Memorii (în englezește și românește, și resumat frances), Iorga, în *Revista fundațiilor regale*, 1938.

domeniul politic, Moștenitorul, crescut de un Elvețian cu spiritul liber și inițiat în toate realitățile românești de profesori din țară, între cari atât de înzestratul geolog Gheorghe Munteanu Murgoci — și cuprinderea câteva luni într'un regiment german nu avuse nicio influență asupra prințului Carol —, ajunsese, nu fără greutate, la o atitudine pe care n-o vor putea sfărma nici cele mai grele piedeci, ba nici trăsnetul catastrofei militare.

În lumea politică nu era nicio adevărată hotărîre și, supt influența ei, nici în opinia publică, întru cât, afară de un grup de intelectuali, rămași pe vechea poziție a unui naționalism de dreaptă socoteală, și afară de sănătoasele mase populare, ea putea fi influențată de luptele dintre „șefii” deprinși să guverneze ei singuri, impuindu-și voința.

Filipescu nu participase la Consiliul de Coroană, fiind în acel moment în Franța; dar se întoarse de acolo după ce se vădise că, orice s'ar întâmpla pe frontul rusesc ca să îngăduie apoi o înaintare profundă a Austro-Germanilor, marșul asupra Parisului, de și se prevăzuse chiar și ziua intrării biruitoarelor, însemnată pe medalia ce se ținea gata, nu izbutește. Acela care discutase cu Aurel Popovici și cu Czernin intrarea României în noua formă a Monarhiei habsburgice era acuma, mânat de spiritul furtunos al rasei sale, cel mai călduros sprijinitor al unei intrări imediate a României în războiu. Cum Rușii pătruseseră în Galiția și în Bucovina, putând să intre și în Lemberg, el vedea în acest „moment de la Lemberg” puțința unei hotărîtoare intervenții a armatei românești.

Această atitudine a vechiului său rival la șefia partidului conservator trebuia să ducă pe Alexandru Marghiloman, care rupse și el unitatea de vederi d: la 3 August în ce privește neutralitatea armată, în tabăra opusă. Fără a fi primit de nicăiri o altă influență, de și-l vedem în legături continue cu Legatia germană, discutând asupra cedării Bucovinei, adecă numai a Sucevei și a mănăstirii cu moaștele lui Ștefan-cel-Mare¹, el pregătea cu dibăcie o manifestare în acest sens a întregului partid care și-l recunoștea de șef. Ea se va produce în primăvara anului 1915, la adunarea din sala Liedertafel, ceia ce dădu Centralilor un puternic sprijin, la care se

¹ *Tisza István munkai*, vol. citat, p. 125.

adauseră și ziarele subvenționate de agentul Günther, între care *Ziua*, în care scria Slavici, potrivit cu vechile sale idei, rămase neschimbate. Atunci, aceia cari, ca Filipescu, nu puteau admite cu niciun preț o astfel de orientare, se grupară deosebit supt Ioan Lahovari, care murind subit, Filipescu însuși putu să ajungă conducătorul aceluși partid al boierimii care numai într'înșul se putea recunoaște în adevăr.

În sfârșit, prin marea prefacere săvârșită în omul care până atunci se înfiora înaintea oricărei hotărâri cuprinzând răspundere, Take Ionescu ajunsese a fi și el purtătorul de cuvânt al acelei intrări în acțiune alături de Înțelegere care însemna desăvârșirea revoluției în îndrumarea României¹.

Această nouă direcție găsi un sprijin în refugiații ardeleni.

Și acolo, peste munți, solidaritatea, așa de necesară, se rupsesse. O parte dintre șefii români ai Ardealului rămaseră acasă, și ei trebuiră să facă, împreună cu arhierii Bisericii, fără excepție, — vechiul spirit de dârză rezistență întrupat, atâția ani, în neînduplecatul canonic blăjean I. M. Moldovan, ucenicul lui Cipariu, ne mai existând în ambele ierarhii, dintre care cea unită pierduse de mult pe șeful ei firesc, istoricul Augustin Bunea —, declarații de loialitate, în Parlamentul din Budapesta sau acasă. Aurel Popovici merse la Berlin pentru a discuta cu diplomația germană asupra condițiilor în care s'ar putea face împăcarea Românilor cu Ungurii. Se vorbea acumă chiar de suprema concesie care ar fi admiterea în Cabinetul ungar a unui ministru român, ceia ce Tisza refuză cu indignare. La Berlin ca și la București, de și Rușii erau acumă la pasurile maramurășene, acesta făcu să se știe că nici într'un chip nu e dispus să acorde acel „statut“ ardelean care i se cerea. Se zăbovi și făgăduita scrisoare către Mitropolitul ortodox, și amnistia, care păruse sigură, nu fu acordată. Doar în Noiembrie primul ministru ungar făcea concesii fără nicio importanță, între altele admiterea aceluși tricolor românesc pe care-l purtau de mult, ca o condiție impusă a sacrificiului lor, ostașii români pe toate fronturile austro-ungare. El isprăvi promițând, în acea scrisoare, doar atât: „o oarecare considerație pentru

¹ Cred inutil să presint bibliografia bogată a publicațiilor, opuse, care căutau să influențeze opinia publică.

dorințele concetățenilor noștri nemaghiari cu privire la școlile confesionale“, admiterea limbii românești în „contactul imediat cu autoritățile“ și „oarecare modificări ale oarecăror dispoziții ale legii electorale, care ar stabili pe o basă mai echitabilă reprezentarea Românilor în patria noastră“. La stăruințele lui Hindenburg învingătorul, a cărui autoritate morală întrecea acum pe aceia a oricărui diplomat, el vorbea deschis că orice concesie s'ar face n'ar putea să mulțamească pe Românii din București, cari de fapt vreau Bucovina întreagă și, pe lângă dânsa, și Ardealul¹.

În acest timp preotul Vasile Luca și poetul Goga erau în România, unul întrebunțând vechiul său prestigiu, celalt un talent și de luptător politic, descoperindu-și și mari calități de agitator al mulțimilor. Ei vor găsi și colaborarea unor elemente ardelenesti de mult așezate în țara liberă, ca germanistul Simion Măndrescu. Steagul luptei pentru Ardeal ajungea să fie astfel și în mâni de Ardeleni, ceea ce avea o altă semnificație decât când îl făceau să fluture oamenii politici din Regat, cari, oricât ar fi voit să se manifeste numai ca Români, nu-și puteau uita trecutul politic de partid și mai ales nu puteau să împiedece întrarea în luptă a elementelor compromise și compromițătoare din cluburi².

Între principalii conducători ai războiului intern contra partizanilor Centralilor era, cum se și putea aștepta, credinciosul prieten al lui Filipescu, Delavrancea, care devenise, de multă vreme, marele orator patetic al vieții politice românești. Și, supt influența lui, conducerea de până atunci a Ligii Culturale, care, cu profesorul Virgil Arion, agitator pentru războiul în Balcani, și cu G. Bogdan-Duică, era aplecată la

¹ Scrisorile citate ale lui Tisza, pp. 189-90, 197-8, 244-5, 252 și urm., 260-1, 264, 268-9, 272, 281 și urm., 300-1, 305-6, 320 și urm.

² Pentru Stere în Ardeal și legătura cu Brătianu, Iorga, *Memorii*, II, p. 362. Mai târziu Vaida adaugă precisiuni: Stere era „un simplu curier“, dar în mâinile lui șeful ardelen, care credea că România nu e încă pregătită, a dat declarația de credință față de Habsburgi. Vaida credea atunci, în 1920, că politica lui Brătianu, cu înșelăciunile ei, a fost bună; *ibid.*, p. 311. — Și o misiune a fostului ministru la Berlin, căsătorit cu o Germană, Al. Beldiman, fiul prefectului de poliție de la Februar 1866 al lui Cuza și apoi furios anti-dinastic. El trebuia să aducă pe Tisza la concesii; *ibid.*, III, p. 52

negocieri în cealaltă parte, iar acum revenise de fapt la N. Iorga, se dădu înlături pentru ca această veche și glorioasă societate, cu un așa de mare capital moral, să se adauge la „Acțiunea“, alcătuită de Filipescu, pentru o coborîre în stradă. Lucaciu fu proclamat președinte, de și era acum cu totul incapabil de a da o direcție, și se văzură astfel vechii idealisti de o curată viață politică pentru întâiași dată alături de clubiștii zgomotoși, cari alergau să se instaleze la Ligă în vederea răsturnării guvernului.

Înțelegerea, care nu prevedea strivirea Sârbilor, un moment deplin biruitori, cu izgonirea Austro-Ungurilor din Belgrad, bătrânul rege Petru ștergându-și cizmele cu drapelul imperial și regal coborît de pe Conacul său, credea că neutralitatea românească, bănuită însă când se aflau trecerile de marinari germani în Turcia, ca și contractele de aprovizionare a Centralilor și contrabanda în folosul lor, îi ajunge. Iarăși reapărea propunerea de a se ceda Dobrogea Nouă Bulgariei, care se credea că mai poate fi reținută în pornirea ei firească spre Centrali. Când se vorbea diplomaților din această tabără de Bucovina și de Ardeal, ei trebuiau să păstreze în ambele părți mărgenirile stabilite încă de la început la Petersburg (April-Maiu 1915): Marele Duce Nicolae, generalismul rusesc, se plîngea chiar de „tonul trușăș“ și de „pretențiile escesive“ ale lui Brătianu, care nu voia să se angajeze în scris pentru acțiunea militară, fără să aibă alte asigurări decât cele din Septembrie 1914, el doria pentru aceasta un concurs rusesc, pe care conducătorul statului-major rus, Alexeiev, avea sinceritatea să-l declare imposibil. În zădar de la Paris, față de formidabila presiune germană la Verdun, unde se săvârșia zilnic cel mai formidabil măcel din toată istoria războaielor, se cerea, cu desperare, nu numai întrarea în războiul a Italiei, care ținea la condițiile ei de anexări teritoriale, dar și a României, mergându-se așa de departe, încât se propunea Rușilor să mai adauge la cuceririle pe care aliatul cel nou, ajutat doar printr'un împrumut, ar fi trebuit să le atingă prin propriile sale mijloace, și „o parte din Basarabia“¹.

¹ Polonsky, o. c., pp. 182, 184-5, 189-90, 194-7, 200.

În Maiu 1915 Italia intra în luptă, de și numai cu Austro-Ungaria, dar, în loc să se poată înainta asupra Vienei, așa cum, în toamna trecută, Rușii credeau că ar putea ajunge la Budapesta, noua ofensivă se înțepeni în lungul războiului tehnic de pe stâncile Karstului, unde fură trimese și trupe românești, între alții și Iuliu Maniu, care preferă participarea la războiul unor neplăceri politice acasă. Centralii, cari cereau în Iunie desperat intervenția României¹, erau să răspundă prin fulgerătoarea ofensivă din Serbia, gonind pe regele Petru cu armata lui din loc în loc, supt tirul cumplit al artileriei de distanță, până în Albania, resturile nenorocitei armate eroice având să-și ducă agonia la Corfû, iar unele elemente din populație fiind transportate pe vase italiene în Franța. Bulgarii, în sfârșit intrați în războiul, după ce li se dăduseră toate siguranțele dorite și concursul financiar și militar de nevoie, colaboraseră cu o imensă sete de răsbunare la această expediție de curățire a terenului².

În ciuda tuturor stăruințelor, Brătianu, urmându-și calculul, care țintea la o târzie participare la luptă, când oboseala se va fi înstăpânit pe toate fronturile și sfârșitul războiului se va impune de la sine, nu voi să se folosească nici de întâiul, nici de al doilea prilej al unei intervenții. Pe când regele socotia intervenția în acest moment ca un act de „nebunie furi-oasă“, primul ministru părea sigur de succesul ultim al unor socoteli de inginer pe care le stabilia cu o aparentă precisiune. De și înștiințat, el neglija însă o pregătire militară, în care trebuia să se cuprindă și o înmulțire a artileriei și o modernizare a armamentului, ca și o schimbare hotărîtoare în acea conducere în care un Zotu era șeful Statului-major și într'un general Iliescu se puneau speranțele unei acțiuni cu totul superioare. Negociațiile de o parte și de alta nu se mai urmau serios, iar legăturile cu elementele românești de peste munți erau nule.

¹ Raportul lui Conrad de Hoetzendorf, la Generalul Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916-1918)*, București, f. an., I, I, p. 39.

² Iorga, *o. c.*, V, p. 309. Constantin Brâncoveanu asigură pe urmă că a fost însărcinat să spuie la Paris, în Iunie 1915, că Guvernul român va merge cu înțelegerea, îndată ce va avea garanții. Delcassé găsia că România cere enorm. și Briand credea chiar că ea nu trebuie să intervie; *ibid.*, IV, p. 97.

Influența presei plătite, de ambele părți, fu lăsată să se exercite în voie. Și, în sfârșit, dar mai ales, cu o armată concentrată în parte ca să fie pusă la lucrări de săpat, întreprinse azi, părăsitate de a doua zi, și astfel pierzându-și orice posibilitate de avânt, nu se dădea nicio atenție corupției care otrăvia spiritul, ce trebuia întreținut viu prin toate mijloacele, al nației.

Parlamentul, chemat pentru reforme a căror îndeplinire, fără a învierșuna mui mult pe conservatori, cari știau de mult că partida e de fapt pierdută, ar fi dat claselor populare avântul trebuitor când ele ar fi chemate pentru supremul sacrificiu, fusese dus din amânare în amânare. Niciodată nu se văzuse mai clar cât de zădarnică e această formă de manifestație, ieșită din inconștiență și din seducție, în care nu se afla decât o anumită categorie, foarte restrânsă, a profesioniștilor și tehnicienilor politice de pe o zi pe alta.

Serbia era de două luni de zile la pământ, când, înaintea sărbătorilor de iarnă ale acestui an 1915, Take Ionescu ceru cuvântul pentru a soma guvernul să înceapă o acțiune militară care de sigur nu putea să pornească într'o vreme așa de nepotrivită a anului. Cu mult avânt, dar fără acele însușiri de bărbăție care răstoarnă orice piedeci și impun convingeri și adversarilor celor mai rebeli, el dădu expresie unui sentiment general pe care-l numia „instinctul național“ și era de fapt o conștiință a neamului, care din nenorocire nu-și putea găsi rostirea în alte împrejurări. Răspunzând la ceia ce califica de „artă subtilă“, Carp, amintind alte credinți ale adversarului aplaudat, merse în furia convingerilor sale contrare până acolo, încât vorbi de „incarnațiile“ care ar scădea un așa de frumos talent, observând că frumuseța nu poate scusa „prostituțiile“. Dar, data aceasta, statornicul dușman al slavismului ușița drumul la Chiev și, constatând numai slăbiciunea României, îi recomanda, nu neutralitatea și atâta, dar nici, hotărît, revenirea la legătura cu Centralii. El mărturisia în același timp, arătând primejdia unui triumf rusesc în ce privește Strâmtoarele, că, după știința regelui Carol, pentru a le domina într'adevăr, Rusia va cere la pace o parte din Moldova-de-jos, cu Galații. Discursul, mai plin de fapte decât al lui Take Ionescu, nu putea să aibă

însă niciun efect. Ca de obicei, după linia de conduită ce-și impusese, Brătianu refuză să se lase atras în discuție¹.

Așa se ajunsese la anul mării hotărâri 1916. Nu Brătianu se rosti, liber, pentru intrarea în acțiune, ci ea îi fu impusă, din cauza situației de la Verdun pe care n'o putuse salva noua ofensivă a lui Brusilov în Galiția. O primă somație de a-și trimite trupele în Ardeal îi fu adresată de Rusia, încă în Iunie. Franța adause, în aceeași formă, ca un ultimatum, care dacă n'ar fi ascultat, toate promisiunile de întindere teritorială în Austro-Ungaria s'ar retrage, indemnul din 3 Iulie. La 4 August această imperioasă intimație era repetată de toți dușmanii Centralilor. Și se încheia, de toți miniștrii de la București ai Înțelegerii, actul prin care România, intrând în războiu *contra Austro-Ungariei singure*, cum făcuse și Italia, avea dreptul să-și anexe teritoriile a căror hartă precisă se dădea, rupându-se partea de Nord a Bucovinei, dar acordându-se la Apus aproape tot pământul până la Tisa, ca și Banatul întreg, doar cu obligația unei zone demilitarizate în fața Belgradului. Convenția militară prevedea, osebind și teritorial cele două armate, rusească și românească, și o acțiune a Rușilor pe Dunăre supt comandamentul nostru, apărarea coastelor Dobrogei de flota imperială, pe când două divișii de infanterie și una de cavalerie vor colabora cu Românii pe uscat. Și în Galiția și în Macedonia o acțiune concomitentă a armatelor aliate va ajuta sarcina României. Se prevedea chiar o pătrundere rusească mai adânc în teritoriul bulgar².

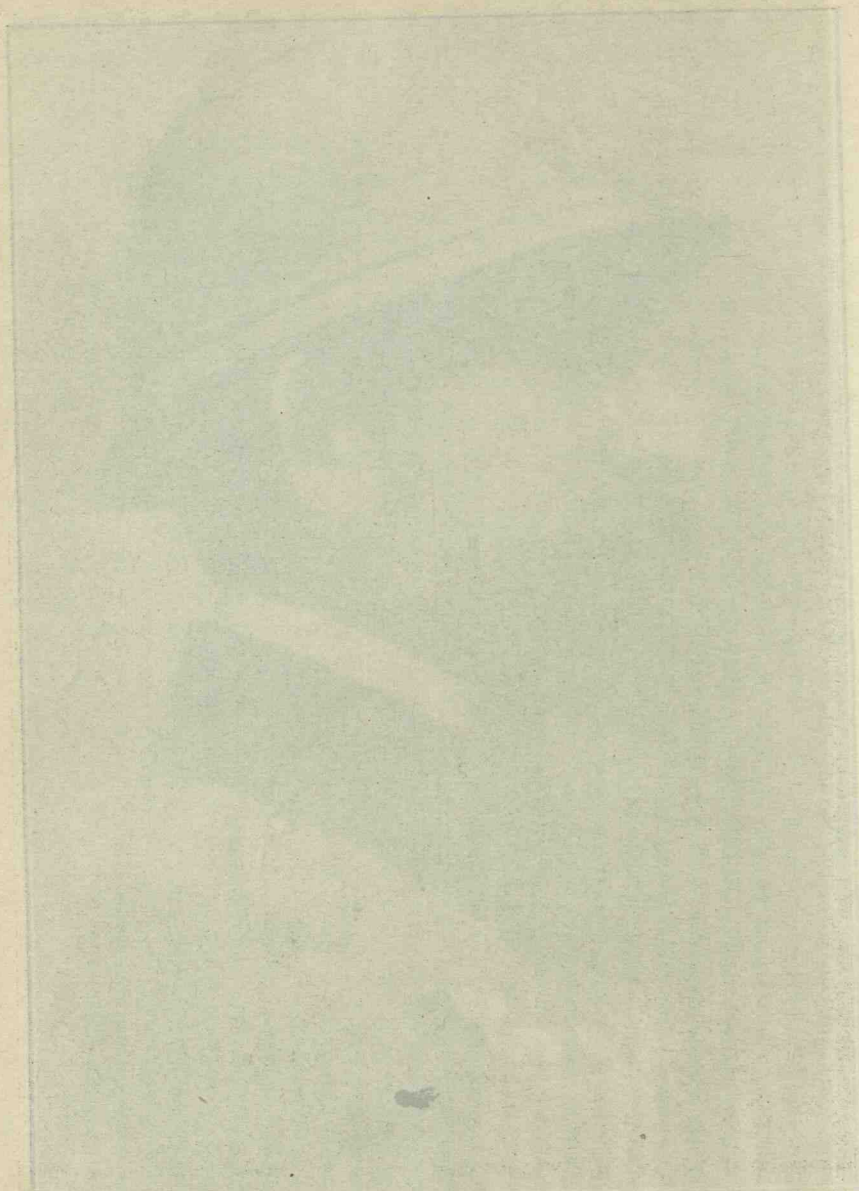
¹ E caracteristic că în acest moment *Puterile apusene păreau că admit așezarea Rusiei la Constantinopol*; Polonsky, o. c., pp. 320, 326. Cf., pentru situația parlamentară, Iorga, *Discursuri*, I. A se vedea și memoriul despre Strâmtori al d-lui Andrei Rădulescu, în Buletinul frances al secției istorice a Ac. Rom., 1939 (în pregătire).

² Actele și în publicația: Statul-major român, *România în războiul mondial, 1916-1919*, I, *Doc.-anexe*, București 1934. Invitația anterioară a lui Alexeiev, urmată de a lui Joffre, la 18 Iunie, răspunsul lui Brătianu la 19, corespondența cu Rușii asupra condițiilor intrării în acțiune, cu asigurarea lor că *Dobrogea e în siguranță*, în *Rev. Ist.*, 1932, n-le 7-9 (documente publicate de N. Iorga). — *Rușii doriseră să li se lase lor acțiunea în toată Moldova, ceia ce ar întări bănuiala că încă de atunci ei se gândiau la o anexare a ei*; Statul-major, o. c., p. 106.

Regele Ferdinand în ținută de campanie

Acuma, Brătianu avea deci garanția, de mult dorită, a acestora, fără care el nu înțelegea să se angajeze într-o luptă care trebuia să fie pe viață și pe moarte, căci nu sosise acel moment, așteptat răbdător de dânsul, al oboselei generale. I se făgăduia sporul de armament care era reținut în Rusia pe vremea unei neutralități în adevăr așa de suspecte și care armament îi veni numai cu cele mai mari zăbăvi, care păreau intenționate. Rușii se îndatoriau deci să participe la o acțiune combinată, și nu numai pe frontul lor, dar și prin trimeterea în Dobrogea a două corpuri de armată, a căror singură prezență ar ajunge ca să reție pe Bulgari, presupuși recunoscători. În sfârșit, cum, în Balcani, așteptând o serioasă nouă armată sârbească, se aflau la Salonic, cedat de Venizelos, creator al unei Grecii antantiste contra celei, centraliste, a regelui Constantin, trupe franceze, engleze, italiene, puternica ofensivă a generalului Sarrail¹ trebuia să desăvârșească această imobilizare a Bulgarilor, care să permită ofensiva românească.

Tehnicieni, cari învățaseră o altă artă a războiului decât în manualele prin care se formaseră mulți dintre generalii români pe vremea lui Carol I-iu — și numai generalul Averescu putea să biruie astfel de tradiții, dar amintirea luptelor politice, a înlăturării lui de la Ministeriul de Războiu, pe o temă de nereguli bănești, printr'o conspirație între Marghiloman, denunțatorul, și Brătianu, făcea ca el să fie exclus de la conducerea supremă pe care o avuse în 1913 —, cereau insistent ca Români să termine întâiu cu Bulgarii, Austro-Ungurii neputând să adune destule forțe pentru un atac al teritoriului român și granița Carpaților dovedindu-se, de altfel, printr'o lungă experiență a istoriei că se poate apăra de la Sud, nu de la Nord. Dar sentimentul public fusese format prin propaganda pentru invazia Ardealului și Filipescu somase pe regele Ferdinand „să se încoroneze la Alba-Iulia ori să moară pe câmpia Turdei“. Nimeni n'ar fi putut impune o altă direcție steagurilor românești².

¹ V. Memoriile acestuia.

² Cf. broșura profetică, de o claritate perfectă, *La Roumanie peut-elle combattre sur deux fronts?*, Lausanne 1916, iscălită M. R. St., ceia ce pare să însemne Sturdza, ofițerul care a trecut apoi, și dispărut, în Rusia.

Pe când prietenii Centralilor, între cari Marghiloman, și chiar ministrul Germaniei, von dem Bussche, erau siguri că se va face un Guvern al lui Maiorescu, care fusese chemat în audiență¹, la Cotroceni se adunară cu o zi înainte de termenul fixat pentru intervenție, 15/28 August, aceiași oameni politici, aspru îndușmăniți acuma între dâșii, cari, cu doi ani în urmă, — ani plini de vreme pierdută și de adâncă decadență morală prin pasiunile răscolite și ispitele intereselor rele —, hotărîseră neutralitatea armată. Dar se adăugiseră, pe lângă Filipescu, conservator, C. Olănescu și un liberal de puțină notorietate. Regele tânăr apărură cu fiul mai mare, pe care doria să-l inițieze în afacerile de Stat. Nici data aceasta nu fusese convocat Maiorescu, despre a cărui venire la putere se vorbea ca de un lucru sigur. Dar nu mai putea fi vorba de o discuție, ci de la început li se spusese că de la dâșii se cere numai „sprijinul“. Cele câteva cuvinte ale lui Ferdinand I-iu arătau că „de aici înainte victoria Puterilor Centrale este exclusă“. El, regele, a decis războiul alături de Înțelegeră, Guvernul „crede și el că a venit momentul să începem războiul“ și „a și avut consfătuiri cu unul din grupurile beligerante“. O singură altă motivare decât a soartei armelor, care, acuma, în Apus se hotărîse: învingerea din parte-i a unor sentimente la care se mărgeni a face o discretă alusie. E însă interesul țării. Acestea, ca o taină.

Carp ceru explicații. I. Brătianu se referi și el la înfrângerea probabilă a foștilor aliați, și el vorbi de o latinitate în care până atunci, ca și cei mai mulți, și dintre tineri, nu arătase a crede: Italia, îndreptându-se de cealaltă parte, a dat exemplul. Nu se mai poate reveni asupra angajamentelor luate.

Take Ionescu aprobă, firește, o hotărîre pentru care luptase, și Marghiloman renunță să combată ceia ce forma o decisiune neschimbată a Coroanei, dar el repetă toate argumentele, privitoare la Strămtori și la viitorul economic al României, pe care Carp le adusese în Parlament. Filipescu se mărgeni să releveze că negociațiile care ajunseseră la capăt fu-

¹ Informație inedită. I s'a comunicat hotărîrea, înaintea căreia, fără s'o aprobe, bătrânul se inclină. Ea fusese trimesă prin colonelul Stârcea, un intim al Palatului, care, altă dată, găsise acolo, din întâmplare, o parte din planurile mobilisării austriece.

seseră cunoscute acestui adversar al noii alianțe, ceia ce nu se vede din conversațiile lui cu Centralii relativ la cesiunea Bucovinei; e o parte pe care n'a mărturisit-o Marghiloman în Memoriile sale, dar mai târziu a ieșit la iveală că în adevăr președintele Consiliului avuse consfătuiri cu vechiul său dușman. La urmă, Carp arată zădărnicia oricărei împotriviri, dar în hotărîrea luată el vede o primejdie și pentru dinastie și pentru țară. Decât izbânda pe această cale, mai bine înfrângerea, se pare că ar fi spus că aceasta va fi chiar rugămintea sa, dar pune la dispoziția regelui pe trei dintre fiii săi, dintre cari unul va și cădea pe front. Regele-i atrase atenția că a trecut, în această explozie de temperament, marginile propriilor lui sentimente.

Declarația de războiu se făcu prin ministrul României la Viena, care o avea de o săptămână¹, într'o Duminecă, pentru a evita imediate măsuri de împotrivire. Se credea în adevăr ca atacul românesc, care era de așteptat, se va produce numai după strângerea recoltei². Declarația arăta cum se schimbaseră caracterul Alianței la care aderasem, cum s'a ajuns la un războiu menit să schimbe hotarele, cum speranțele că se va ținea samă față de Românii din Ardeal de legătura Austro-Ungariei cu cei din Regat s'au dovedit, și până în ultimul moment, zădărnice; așa fiind, România e silită să se înscrie între luptătorii de cealaltă parte „din dorința de a contribui la grăbirea sfârșitului conflictului și supt imperiul necesității de a-și apăra interesele de rasă“.

Astfel începea³, în mijlocul, nu al unui entusiasm popular, care nu e în firea unui popor trecut prin atâtea încercări și care se știe totdeauna îndunjurat de primejdii, ci într'o atmosferă de senină acceptare a jertfei ce se prevedea

¹ Declarație a ministrului Porumbaru; Iorga, *Memorii*, I, p. 302. Pentru ultimele raporturi cu Czernin, care nu se lăsa înșelat, ci aștepta inevitabilul, v. *Cartea roșie austro-ungară*, de la 1914 la 1916, București 1917, și, după textul german, Iorga, în *Rev. Istorică*, III, 1917 (Iași).

² Cf. ordinul statului-major austriac către comandamentul din Sibiu, 12 August: „Intervenția României împotriva noastră este probabilă în cât mai scurt timp“; Statul-major român, *o. c.*, pp. 153-4, no. 69.

³ Lupu Costachi declară că a văzut, la 15, dimineața un monitor austriac trăgând asupra Severinului. El dă, în ce mi-a ajuns în mână, toate amănunțele.

lungă și grea, războiul pe care-l ceruse zgomotos strada și care formase un nou obiect de ceartă între partidele politice, războiul care la unii era platforma pentru stăpânirea îndelungată a țării, iar la regele însuși rezultatul unei dureroase cercetări a propriei sale conștiinți.

El nu era pregătit în toate sufletele, și mai ales nu-i stăteau la îndemână mijloacele tehnice prin care în aceste timpuri noi se poate câștiga biruința. Multe vieți omenești care ar fi trebuit să fie cruțate vor plăti pentru aceste lipsuri, care în lunga epocă a neutralității ar fi putut de sigur să fie împlinite și la care e de mirare ce puțin se gândiseră factorii răspunzători¹.

Schițarea operațiilor, care în două luni de zile duseră la catastrofă, nu poate fi făcută în marginile acestei povestiri. Dar și altfel ea întâmpină o foarte mare greutate: absența oricărei concepții superioare, care ar fi trebuit să plece de la un Stat-major care de la început s'a dovedit a fi inexistent.

Cum mișcarea convergentă a Rușilor în Galiția, începută cu avânt în Iulie, nu fu continuată, și cum acțiunea lui Sarrail spre Monastir se opri după o scurtă demonstrație², cum contingentul trimis în Dobrogea, din cele mai rele elemente, afară de admirabilii soldați sârbi, era cu totul insuficient, iar comandantul, generalul Zaianciovschi, s'a dovedit fără niciun fel de însușiri³, cum Germania declară imediat războiul României⁴, ceea ce n'a făcut și nu va face față de Italia, cum, în sfârșit, primul ministru bulgar, Radoslavov, care se credea câștigat pentru un simplu gest la hotarul românesc, avea la îndemână o escelentă armată, cu contingente germane, pe care o aruncă imediat asupra Turtucaii, intrarea în războiul a României însemna numai o *degajare*, cu riscul unei complete *striviri românești*, a *frontului de la Verdun*. Dacă *desastrul*

¹ V. și Generalul I. Culcer, *Note și cugetări asupra campaniei din 1916, în special asupra operațiunilor armatei I-a*, Iași 1919.

² Englezii refuseră trupele lor, pentru că România n'a declarat războiul și Bulgariei; Statul-major, *o. c.*, p. 159, no. 65. Nici noua armată sârbească a prințului Alexandru nu susținu esențial înaintarea.

³ Cf. însă Memoriile lui, apărute și în limba franceză, cu evidente denaturări a adevărului.

⁴ Cetirea și traducerea telegramelor s'a făcut de N. Iorga în casa lui Ion Brătianu, care păru mirat.

For St. George

with the wish that our country
should rise strengthened and cleansed
out of disaster

Marie
1915

December 6th

Jessy

n'a fost imediat, absolut și iremediabil, aceasta s'a datorit virtuților de unică rezistență ale țăranului român.

Trecerea în Ardeal se făcu în condiții ca pentru o manevră, comandanții încurcându-se une ori în primele măsuri care trebuiau luate. Generalul Averescu, martur al acestei lipse de coordonare și de autoritate, a putut scrie în notele sale: „Să dea Dumnezeu ca drumul să ni fie neted și să mergem din izbândă ușoară în izbândă și mai ușoară!“¹. Dar, împotriva propunerii generalului Pflanzer-Baltin de a se apăra granița contra unei armate tot așa de neexperimentată ca cea italiană la început, se adoptase, în noul plan de luptă, nu austriac, nici austro-german, ci germano-austriac, al lui Hindenberg însuși, hotărârea ca linia de apărare să fie numai pe linia Murăș-Târnava². În Vestul Ardealului, generalul Falkenhayn trebuia să pregătească adunarea de forțe, în primul rând germane, care avea să curățe Ardealul de invazia românească.

Înșelați de ușoara trecere a graniții, de semnele de prietenie pe care, firește, le dădeau Românii de supt stăpânirea străină, se dădu operațiilor un tempo prea încet pentru a ce crea un front capabil să reziste unei contra-ofensive inițiale. Sibiiul, care s'ar fi putut ocupa ușor, ajunsese să poată înjgheba o apărare³. Și, de-odată, în mijlocul acestui optimism de îmbătăre se produse atacul germano-bulgar la Turtucaia.

¹ *Notițe zilnice din războiu (1916-1918)*, p. 14.

² Dabița, *Istoria războiului*, p. 42 și urm.

³ V. notele publicate recent de unul din apărătorii austro-ungari într'una din foile ardeleni și Rapoartele militare românești. Cf. Statul-major, o. c., p. 280 și urm. Patrurile românești intraseră totuși la un moment în Sibiiu; *ibid.*, p. 285. Contra populației sășești din Șelimber, care trăgea, nu s'a luat nicio măsură, dar satul fu bombardat și ars; *ibid.*, pp. 256, 355, no. 184. Acolo erau generalii Culcer și Castriș; apoi se trimise generalul Manolescu. Zădarnic ordin de a ocupa orașul; *ibid.*, p. 356, no. 187. — Pentru operațiile la Vârciorova, *ibid.*, p. 288 și urm. Acolo lucra generalul Dragalina, el însuși Bănățean. — În general Austro-Ungarii puteau constata la 4 Septembrie că „Românii înaintează cu timiditate“; *ibid.*, p. 298. De aceia Statul-major austriac îndemna la o înviersunată rezistență în fiecare loc; *ibid.*, p. 311. Ludendorf constata că s'a păstrat linia ferată a Murășului și că se poate păstra frontul Târnavelor; *ibid.*, p. 300, no. 136. Cf. Memoriile acestuia. — O acțiune mai sigură

Primele mișcări ale acestei acțiuni, de mult pregătite¹ și pentru care se înlăturase din cartierul lui Hindenburg ideea unei treceri a râului la Zimnicea, pe unde pătrunseseră odinioară Rușii², și a unei fulgerătoare înaintări spre București, pe care Statul-major român credea s'o poată răspinge fără multă greutate, se produsese a doua zi după declarația de războiu³. Asigurat de știrile primite de la generalul C. Teodorescu, care se afla în acest sector, I. Brătianu, care se răzima tot pe înșelătoarea atitudine a lui Radoslavov⁴, crezu că e vorba de o simplă demonstrație a unor forțe socotite mai slabe. El știa că se lucrase serios pentru întărirea Turtucaii, neterminată⁵ și lipsită încă de podul peste Dunăre, de și judecători militari competenți asigură că erau acolo lucrări care puteau garanta cetatea contra unei surprinderi chiar din partea unei puternice armate⁶. Dar, în locul unor elemente puternic organizate, apărătorii, nu mai mulți decât 15-16.000 de oameni⁷.

era în Secuime, din partea trupelor generalilor Prezan și Pătrașcu; *ibid.*, p. 306 și urm. În față stăteau Germanii lui von Morgen; *ibid.*, p. 322, no. 157.

¹ Comitații apăruseră de la început în regiunea Bazargic; *ibid.*, p. 541. Hidroavioane aruncară bombe la Constanța; *ibid.*, p. 541. Se încercă o trecere a Dunării de Bulgari la Petroșani (Teleorman); *ibid.*, pp. 708-9.

² Cf. Memoriile lui Mackensen, publicate de oficiul istoric al Statului-major German (*Mackensen, Briefe und Aufzeichnungen*, Lipsca 1938); critică, de N. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, Octombrie-December 1938, p. 321 și urm.

³ Statul-major român prevăzuse încă din Ianuar că un asemenea atac se va putea produce cu forțe însemnate; Statul-major, *o. c.*, p. 129. Cf. și *ibid.*, p. 134 și urm.

⁴ V. Iorga, *Memorii*, I, pp. 97-9. Așa credeau și Francesii, spune Victor Antonescu; *ibid.*, p. 126. Mai târziu Brătianu aduse lui Iorga la Iași corespondența cu Rușii, din care se vede grija de Bulgari, dar și că a fost silit să între în acțiune și așa; *ibid.*, p. 318. Piese, citate, în *Rev. ist.*, 1932, p. 193 și urm. Fostul prefect de Caliacra, Georgescu, asigură că Bulgarii au aruncat din avion bombe la Bazargic înainte de declarația de războiu Austro-Ungariei; Iorga, *Memorii*, I, p. 343. Nu s'au tipărit încă Memoriile redactate în limba franceză ale vorbarelui nostru ministru la Sofia, Derussi.

⁵ Pentru ce constatase generalul Cristescu, declarație a generalului Averescu, *ibid.*, p. 309.

⁶ Statul-major, *l. c.*, p. 173.

⁷ *Ibid.*, p. 575.

erau compuși din „unități improvizate“, între care și rezervați prahoveni cari nu-și cunoșteau armele, și comandate fără pricepere și une ori fără încredere și de ofițeri de rezervă cari nu fuseseră ținuți în curent cu progresele tehnicii militare¹. O armată numeroasă era astfel menită a cădea pradă, într'un groaznic măcel de grupuri răzlețe, după cea d'întăiu spargere a centurii defensive, unor atacuri conduse, după sistemul german, al unei așa de lungi experiențe, cu o matematică precisiune². Totuși, înainte de panica și catastrofa, care trebuiau să se producă și din cauza atacului populației înseși, apărarea fu energetică și pierderile inamicului foarte însemnate³. Oricum, desastrul se produsese; un mare număr de prizonieri, cari erau să fie tratați, până și la ofițerii superiori, cu cea mai mare brutalitate, fiind bătuti cu vergi până la agonie când refușau să lucreze la șoselele bulgărești, căzură în mâinile învingătorilor (24 August).

Era un Charleroi românesc, mai umilitor prin așa de marele număr al pierderilor. Cu obișnuitul său sânge-rece generalul Averescu scrie: „Nu văd consecințe grave“. El nu putea să prevadă părăsirea Silistrei într'o retragere nenorocită, ordonată de la centru, nici ce trebuia să urmeze în ce privește rezistența contra intrării Bulgarilor în Dobrogea luată la 1913⁴. Dar generalul fu martor al stării de spirit

¹ V. ce spune generalul Teodorescu despre acești rezervați și aceste miliții; Statul-major, *l. c.*, p. 575 și urm. Nici artileria n'avea servanții necesari. Serviciul de cavalerie lipsia complet. Tot așa aviația, balonul captiv bulgar putând supraveghia tot câmpul de luptă, Artileria rămase fără muniții. Erau ofițeri cari „vedeau pentru prima oară tunul“. Totul din cauza iluziei că Bulgarii nu vor ataca serios.

² Averescu, *o. c.*, pp. 21-2 (declarațiile generalului Teodorescu); Dabija, *o. c.*; Statul-major, *Doc.-Anexe* p. 536 și urm. Germanii trimiseseră trupe din Macedonia și pe automobile; p. 584.

³ Statul-major, *l. c.*, pp. 542 (despre cele unsprezece atacuri), 565. Se întrebuiță și metoda falselor predări din partea Bulgarilor; *ibid.*, p. 579. Pentru odioasa tratare a prizonierilor de către organele militare bulgare, v. notele lui Topârceanu și ale cutărui pictor prins. Cf., pentru aceste lupte, Generalul I. Dumitrescu-Osicianu, *Turtukaia*, București 1921; Nicolae Cîbin, *Războiul nostru*; pe larg, Colonelul Constantin Zagoritz, *Turtucaia*, Ploești 1937.

⁴ Comanda generală în Dobrogea trecu prin ordinul regelui asupra lui Zaiancovschi; Statul-major, *l. c.*, pp. 623-4. Alături de dânsul comandă generalul Hartel. La 2 Septembrie generalul Averescu primi comanda armatei III și a Dobrogei; *ibid.*, p. 661, no. 420.

pe care vestea înfrângerii o produse la Statul-major și în cercurile conducătoare: în această nervositate, în această temere de consecinți care nu se puteau produce așa de răpede și în această lipsă de măsură va sta principala cauză a insuccesului unui războiu început cu atâta încredere de trupe care nu cereau decât să fie conduse inteligent la victorie.

Pentru a drege situația pe frontul de Sud se luase în ultimele zile din prima lună a ostilităților măsura de a atrage trupele bulgărești, acum așa de încrezătoare, printr'o puternică demonstrație pe malul drept. Aceasta în același moment când la București se credea posibilă reluarea Turtucaii, pe unde Bulgarii ar voi să treacă¹. Generalul Averescu fusese rechemat din Carpați pentru „a face față unei eventuale invasiuni de la Sud între Mostiște și Olt“². Deci, după speranțele marșului spre Budapesta se ajungea, acum, la concentrarea războiului abia început în apărarea Bucureștilor. Și Bulgarii răspundeau la o bombardare românească de revanșă, pentru pagubele aduse de atacul artileriei lor³, prin distrugerea Giurgiului.

Generalul Averescu trebui deci să recomande în Ardeal o defensivă sprijinită pe acțiunea rusească. În acest timp, dincolo de Dunăre, pe un teren care nu poate fi apărat „pas cu pas“ s'ar îndrepta toate forțele unei armate încă intacte și astfel s'ar îndemna și atacul din Sud al lui Sarrail. Totul, cât se poate de răpede⁴.

Pentru a întreprinde „demonstrația“, menită, nu atât să apere Dobrogea, care, după planul comandantului german din Bulgaria, Mackensen, împins de naționalismul bulgar, trebuia să fie imediat invadată⁵, cât să asigure Bucureștii, niște miniștri cari, cu Brătianu în cap, pierduseră orice stăpânire a unei situații pe care, cu ușurătate, și-o închipuiseră cu totul alta, se adresau deci la generalul Averescu, comandant până atunci al unei armate de invasiune și în locul lui se numi, printr'o formidabilă și neexplicabilă rătăcire, foarte bătrânul rezervist teoretic, generalul Crăiniceanu, creatorul acestei ar-

¹ Cf. Statul-major, *Doc.-anexe*, I, p. 384 și urm., și II, pp. 9-10, no. 6.

² Averescu, *o. c.*, p. 23.

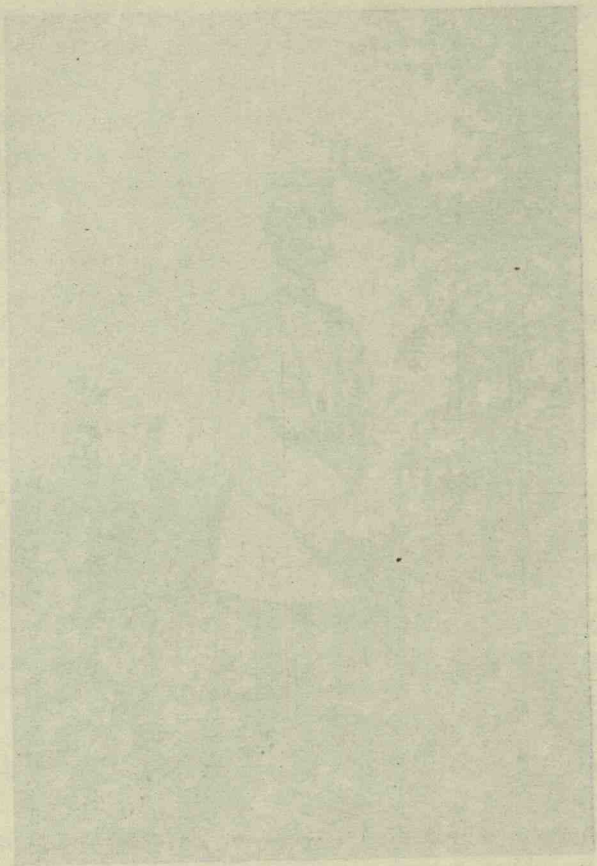
³ Statul-major, *o. c.*, p. 385 și urm.

⁴ Averescu, *o. c.*, p. 29 și urm.

⁵ V. Memoriile acestuia și critica, pomenită, a lui N. Iorga.

Mareșalul Averescu

mate haotice de caracter popular, cu rezerviști și milițieni amestecați între elementele pregătite și bune de luptă¹. Avereșcu căpătă însă o formațiune de ultima valoare, „din trupe de adunătură“, al cărei rol modest fusese până atunci numai să supravegheze un inamic ce se credea că n'are intenția să ieie ofensiva. Avea patru divisii, care, după socotința lui competentă, se reduceau la una singură în adevăratul sens al cuvântului. Ca mijloace de apărare contra monitoarelor austriace, care pândiau la adăpost, o flotilă despre care comandantul ei, contra-amiralul Bălescu², spunea că „nu poate da niciun concurs“, iar contra aviației inimice, care răspândia de mai multe săptămâni groaza în Bucureștii neapărați, cei câțiva aviatori franceși, cari păreau a fi mai mult niște excursioniști.

În aceste condiții începu acea acțiune de la Flămânda, care a fost, de fapt, singura idee strategică din toată desfășurarea unui războiu răpede fărâmițat în simple incidente³. Din Dobrogea venia știrea că, în locul concursului așteptat, Zaiancicovschi, care va avea apoi îndrăzneala să încerce a da explicații printr'o lucrare apărută după războiu, s'a mai retras cu douăzeci de kilometri, valoarea trupelor lui fiind de sigur totuși mai mare decât aceia pe care a descris-o însuși într'un ordin de zi către „lașii“ pe cari-i comanda⁴.

La 18 August se și făcea trecerea Dunării⁵, Podul se construi supt bombardament și în mijlocul unei furtuni care izbuti

¹ El avea însă un bun șef de stat-major în generalul Nicolae Măldărescu. Acolo luptau și generalii Razu și Cotescu.

² Avereșcu, *o. c.*, pp. 32-6. Cf. și broșura amiralului Negrescu.

³ Generalul bulgar Toșev scrie: „Dacă ar fi reușit (operația), s'ar fi repercutat într'un chip foarte rău asupra operațiilor din Dobrogea și chiar asupra frontului din Salonic... Dacă Românii ar fi reușit a-și lărgi capul de pod și a face să treacă alte unități dincolo de Dunăre, ne-am fi văzut într'un impas, Ludendorf el însuși“, Avereșcu, *Operațiile de la Flămânda*, București, 1926 p. 8.

⁴ Se cerea celui care se afla în pregătirea unei tentative așa de îndrăznețe să se desfacă pentru a inspecta acuma frontul dobrogean, care totuși ajunse, mulțămită unor comandanți ca Rasoviceanu, a se fixa, aducând mari pagube inamicului. Se mai adăugia și desaprobarrea cartierului general rus, care recomanda trecerea mai târziu a Dunării la Rahova; Avereșcu, *Notițe*, p. 42. Și sfătuitorul francez credea că se merge la desastru, și chiar Filipescu; *ibid.*

⁵ Cf. și Iorga, *Memorii*, I, p. 92.

să-l rupă în trei¹. Dar, după trecerea a două divizii, monitoarele austriece, — se avuse și intenția de a ataca Turtucaia², — opriră comunicația lor³. S'ar fi putut totuși continua o înaintare care răspândise spaima, dacă nu s'ar fi spart, din cauza aceleiași conduceri zăpăcite ca și până atunci, frontul de Nord.

Zaiancicovschi, invitat de Averescu, pregătia o lovitură în Dobrogea și cu ultimele rezerve⁴, dar generalul rus observa că Bulgarii nu se retrag de acolo, căci „o demonstrație“, — de atât era vorba acum — „care durează nu e periculoasă pentru un inamic experimental“. Acolo însă se câștiga, și prin eroismul vânătorilor din al 9-lea regiment, victoria de la Amzacea, Bulgarii, cari nu mai aveau aici armătură germană, „fugind în desordine“⁵. Și o nouă ofensivă, care va dura cinci zile, trebuia să înceapă la 18 Septembrie, cu participarea eroicilor Sârbi ai colonelului Hagici⁶; generalul Hartel putea să anunțe o nouă biruință, la 20⁷, la Topraisar⁸. Români, Ruși și Sârbi luptau acum cu același avânt contra unei armate de invazie care crezuse că-și va ajunge prea ușor scopul: se conta, din potrivă, pe izgonirea năvălitorilor⁹. Acțiunea se va opri însă tot din cauza situației pe frontul de Nord încă de la 23¹⁰.

Acum însă, armata a III-a fiind chemată pentru apărarea graniței, abia trecută, a Carpaților, generalul Averescu căpăta sarcina ca în fruntea armatei a II-a să stăvilească invazia. Ea va fi zăbovită, de și cu trupe în plină desordine¹¹, care

¹ Cf. declarația amiralului Negrescu, în Iorga, *Memorii*, I, p. 257.

² Statul-major, *l. c.*, p. 47, raport al generalului Averescu (20 Septembrie): „Ajunsesem la concluzia că escadra noastră de Dunăre ar fi putut participa la acțiunea armatei a III-a contra Turtucaii; cu acest concurs întinderea podului al doilea la Oltenița-Turtucaia se considerase ca asigurată“.

³ Statul-major, *l. c.*, II, p. 12 și urm. Pentru insuficiența aviației, *ibid.*, pp. 38-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 49-50.

⁵ Raportul generalului Zaiancicovschi, *ibid.*, p. 51, no. 46.

⁶ *Ibid.*, p. 63.

⁷ *Ibid.*, p. 69 și urm.

⁸ Observații ale colonelului Rasoviceanu, în Iorga, *Memorii*, I, p. 173.

⁹ Statul-major, *l. c.*, p. 74, no. 64.

¹⁰ *Ibid.*, p. 75, no. 65. „Grupul armatelor de Sud“ era acum disolvat; *ibid.*, no. 66.

¹¹ Un ordin de apropiere mai mare între armata I-a și a II-a; *ibid.*, pp. 389-91 (29-30 August). Acela al generalului Crăiniceanu

vor sta cu zilele pe poziție și fără rezerve, timp de două luni de zile. De la început se recomandase de noul comandant „rezistență îndărătnică, fără cea mai mică șovăire“. Ludendorff, căruia i se încredințase sarcina recuperării Ardealului, însemna, la jumătatea lui Septembrie, teama sa de apariția acestei armate a II-a¹.

Înainte chiar de retragerea de la Brașov, unde luptele se vor purta și pe străzi, nu fără dovezi de eroism², ca și, mai ales, pe valea Oltului, unde generalul Popovici³, rupt de aiurea, copleșit, cu toate eforturile sale și atacuri așa de imprudente ca al colonelului Moșoiu la Orlat⁴, de ofensiva perfect pregătită a lui Falkenhayn, înlăturarea oștirilor românești se și pregătise în câteva zile: ea se făcu deosebit, ele neavând nici o legătură solidă⁵, nici o linie de rezistență⁶ (15 Septembrie).

Cu privire la retragerea, de sigur pripită, chiar când se făcea în ordine, ca la armata generalului Prezan, a cărui conducere fu însă fără greș, generalul Averescu are această observație, de o critică amară, însă îndreptățită: „pe cât s'a mers de încet înainte, când nu erau greutăți în față, pe atât de răpede s'a mers înapoi, îndată ce au început greutățile“⁷. La Oituz rămăsese numai cavaleria, care înoi în curând, cu căpitanul Filitti și eroicul bătrân sergent Donici, gestul chiu-rasierilor de la Reichshoffen contra artileriei.

Din partea sa, generalul Razu se cobora spre Câmpulung, unde se produse apoi, timp de întregi săptămâni, îndârjita rezistență, nesușinută de locuitorii speriați, pe dealul Mătieșului. Cu privire la trecerea pe la Tabla Bușii, unde s'au lăsat

(1-iu Septembrie); *ibid.*, pp. 415-6. Inimicul recunoștea „presiunea puternică“ a armatei Prezan; *ibid.*, pp. 394-6. Se avea în vedere și o colaborare cu Rușii la Vatra Dornei; *ibid.*, p. 405, no. 232.

¹ Memoriile citate, p. 59.

² V. Ludendorff, *Memorii*, p. 45 și urm.

³ Acest general, fără noroc, dar plin de temperament, promitea să repete pe „Leonida la Termopile“; Statul-major, *l. c.*, p. 177, no. 580.

⁴ V. îndreptățirea lui, *ibid.*, p. 133 și urm.

⁵ Averescu, *Notițe*, p. 49.

⁶ V., pentru luptele acestea de la Jiu, *ibid.*, p. 93 și urm.

⁷ *O. c.*, p. 52. Cf. Memoriile lui Falkenhayn, trad. rom. de Budiș și C. Frank, pp. 19, 41-2, 46, 55, mai ales, p. 60: „Marele Cartier român a acționat până acum extrem de șovăitor și de nesigur“.

morminte, Averescii observă: „generalul Niculescu, comandantul diviziei a 3-a, s'a arătat mai prejos de vreo așteptare; a dus alarmă până la Marele Cartier General“¹. — cea ce trebuie adaus, nu era un lucru greu. La Jiiu însă, colonelul Cocorășcu, plin de încredere și de spirit ofensiv, lua măsurile de apărare, cu ce putuse prinde din debandada generalului Popovici, care se dovedise total incapabil de a domina situația².

Totuși, acum, se credea asigurată, ca rezervă, o divizie rusească³. Generalul Berthelot, om de riguroasă încredere, intrupând cele mai bune tradiții ale armatei franceze, apăsarea⁴, de sigur nu prea curând, pentru a susține cu experiența sa pe frontul de Vest o armată a cărei „admirabilă desorganizare“ ar fi criticat-o la sosire, de și, față de rapoartele generalului Averescu, chiar ale generalului C. Teodorescu, nu era o descoperire de făcut. Cel d'întăiu dintre acești comandanți, spirit atent și sigur de sine, își dădea cele mai mari silinți ca să creeze și în Carpați ordinea care lipsia.

Se pregătia un atac românesc la Nămăești: un ordin al Statului-major, căruia atâtea greșeli nu-i zguduiseră siguranța, împiedecă această a doua încercare de a da unei oștiri, încă numeroase, de minunați ostași, ofensiva de care se sfiiseră așa de mult șefii ei⁵. Era momentul când se hotăra acolo retragerea din toată Oltenia și dintr'o parte a Munteniei, locuitorii plecând în masă pentru o pribegie din care cei mai mulți nu trebuiau să se mai întoarcă.

Dar, cu toate că un șfert din armata românească era scoasă din front⁶, un sentiment care nu existase până atunci, în totala neexperiență a războiului, pătrundea acum și în conducere, care, dacă nu se mai putea gândi să recapete pozițiile pierdute într'o mișcare de panică, își lua sarcina de a păstra îndărătnic cât mai mult din pământul patriei invadate. Ordi-

¹ *Ibid.*, p. 53.

² Statul-major, *l. c.*, p. 97 și urm.

³ Averescu, *o. c.*, pp. 53-4. Cf., pentru dispoziția Rușilor, declarațiile lui Berthelot; Iorga, *l. c.*, p. 78.

⁴ Statul-major, *l. c.*, p. 54.

⁵ *Ibid.*, p. 54-6. Trăgătorii ruși fură trimiși în Dobrogea, cea ce ei primiră cu cea mai mare bucurie.

⁶ *Ibid.*, p. 73.

Ion I. C. Brătianu

nele generalului Culcer, înfierând slăbiciunea diviziei a 11-a față de un dușman inferior în număr, trebuiră să provoace o reacțiune în spiritele celor vinovați¹. Li se yorbia astfel, la 10 Septembrie, de colonelul Cocorăscu², care comanda 20.000 de oameni cu optzeci și trei de tunuri: „Cu aceste forțe de infanterie și artilerie și în comparație cu acelea ale inamicului și cu situația lor desavantajoasă față de noi, am/merita cu toții, nu să fim împușcați, ci puși în țeapă, dacă n'am reuși să dăm peste cap pe adversar și să ni recuperăm vechile noastre poziții: dealul Blidarului, dealul Bran, vârful Muncelului, Obroca și valea Jiiului Românesc. Aceasta îmi este hotărîrea; și ea trebuie realizată, chiar dacă ar trebui să murim cu toții, atât pentru interesele țării și neamului românesc, cât și pentru a spăla rușinea din zilele de 1, 2, 3 și 4 Septembrie (st. v.), pentru care sântem condamnați atât de comandamentele superioare, cât și de întreaga suflare românească“³. Cât privește „suflarea românească“ din București, orașul deprins cu succesele ușoare ale politicei și încântat, la început, de amintirea lesnicioasei campanii din 1913, pe lângă care se adăugia totala indiferență a unui Guvern îngrozit față de starea de spirit îndărățul frontului, ea nu avea nici cea mai mică energie, lăsându-se descurajată, în ignoranța ei, de orice mențiune a retragerilor necesare în buletinele, neexplicate, ale Marelui Cartier.

Dar, cu neclintita încredere în virtuțile oștirii sale, regele Ferdinand însuși, adresându-se către armata a II-a, ordona să nu se vorbească de retragere, inimicul, obosit, putând fi el însuși întors (era vorba de manevra germană de *a simula* atacuri laterale). Se va lupta deci „pas cu pas și contra-atacând mereu“, „până la limitele puterii omenești“. „Orice defecțiune, orice ideie de retragere, nemotivată de presiunea reală a inamicului, trebuie reprimată cu pedeapsa capitală“. Și el cita cazul armatei a II-a, care avea încă aproape 70.000 de oameni și care, reculegându-se supt șeful ei, generalul Prezan, ajutat de priceperea deosebită a șefului său de Stat-

¹ Statul-major, I. c., p. 103 și urm.

² Generalul Averescu contestă însă meritele lui militare la Jiu; Iorga, o. c., V, p. 317. Cf. și observațiile generalului Anastasiu, *Războiul pentru întregirea neamului, studiu critic*, București 1937.

³ Statul-major, I. c., p. 107.

major, colonelul Antonescu izbutise a libera teritoriul invadat¹. Și generalul Averescu observa celor fără încredere și avânt că „*fieci re palmă de teren cedat este pârțică din pământul sfânt al patriei*“ și e vorba de „*chiar existența însăși a țării noastre*“². A „se toci“³ ofensiva germană în munți, unde superioritatea strivitoare a artileriei grele nu se putea dovedi, aceasta era ca, în „*les grignoter*“ a lui Joffre lozinca lungilor lupte ce se deschideau.

Totuși se merse și mai departe spre marea nenorocire a retragerii în desordine din ultimul colț al aceluia Ardeal în care elementul românesc, compromis acum, era la discreția stăpânilor plini de o răsbunătoare furie pentru rușinoasa lor fugă.

În acest moment nici frontul dobrogean nu mai putea fi ținut. Îndărjirea Bulgarilor, cari aduceau entuziasm național pentru „*liberarea*“ provinciei, făcu să se ordone retragerea dincolo de linia Cernavoda-Constanța⁴.

Se încercă în adevăr o ofensivă, a generalului Pătrașcu, în Săcuime⁵; ea fu însă oprită⁶. La sfârșitul lunii un general de un admirabil optimism, Ieremia Grigorescu, trebuia să ieie însă măsuri pentru ca să apere o intrare a inamicului pe valea Cașinului⁷; acesta fu oprit la Grozești⁸. La Vatra Dornei Rușii nu înaintau. Dar acolo erau trupe austro-ungare, pe când sforțarea germană se îndrepta spre pasurile muntene, deci spre București. Criticând pesimismul prea obiș-

¹ Averescu, *o. c.*, p. 58. Răspunsul generalului Averescu, *ibid.*, pp. 59-60: „Retragerea este ultimul mijloc la care se recurge, atunci când s'au istovit cu desăvârșire toate celelalte mijloace la îndemâna unei apărări bărbătești“; p. 63. Generalul era de părere chiar că armata de Nord ar putea „recâștiga“ deuseurile pierdute, cel puțin spre șesul Ciucului“; *ibid.*, p. 61. — De sigur era o greșeală când se supuneau comandanți români, ca niște vinovați, unor sfaturi franceze, care răsuna ca o inadmisibilă subordonare; *ibid.*, pp. 71-2. Cf. *ibid.*, pp. 72-3. Dar și ofițeri ruși de artilerie; *ibid.*, pp. 88-9.

² *Ibid.*, p. 63.

³ *Ibid.*, p. 64.

⁴ Statul-major, *l. c.*, p. 188 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 205, no. 204.

⁶ *Ibid.*, p. 290, no. 304.

⁷ *Ibid.*, p. 292, no. 307.

⁸ *Ibid.*, p. 306, no. 314. V. frumoasa scrisoare de încredere a colonelului Zadic; *ibid.*, p. 301 și urm.

nuîț la comandamentele noastre, generalul Alexeiev arăta că nu se pot trimete noi trupe rusești în această regiune ¹.

Speranțele colonelului Coccorescu la Jiu nu se adeveriseră. El putea să anunțe, producând un mare entusiasm la București, că a distrus divisia bavareză care trecuse munții în sectorul său, dar în curând forțe mari germane pătrunseră, zdrobind rezistența, până în adâncul Olteniei ². Și generalul Averescu încheia acest trist bilanț, la începutul lui Novembre, cu aceste rânduri: „Sânt convins că toate aceste nenorociri ar fi putut fi evitate. Fără să fi făcut un războiu strălucit, din cauza nepregătirii noastre, totuși am fi putut face unul onorabil“ ³. Constatând și ocuparea Craiovei, el observă, crud, dar drept: „Forțele principale se retrag împînse numai de pătrulele inimice. Aceasta dă măsura stării morale a trupelor“ ⁴. El nu credea în mînșunata apariție, care se anunța, a ajutorului rusesc, și i se părea numai că un atac pe la Bran și Predeal contra Brașovului ar fi putut degaja Oltenia ⁵. Armata română era silită însă a-l lăsa să cadă, ca să se pregătească numai retragerea generală pe linia Cricovului ⁶.

În acest timp, comandantul recuperării de către Centrali a Ardealului trebuia să aducă recunoașterea că „fiecare munte trebuia luat cu asalt“ ⁷ și că „inimicîl s'a bătut pretutindeni cu vitejie“ ⁸.

Ilusia generalului Berthelot că s'ar putea face pe Argeș „o nouă Marnă“ birui. Generalul Prezan anunța chiar o nouă

¹ *Ibid.*, pp. 324-5. Incurajări la rezistență din partea Țarului însuși; *ibid.*, pp. 327-8.

² Petreceri se organisaseră de Germani la Brașov ca să ascundă pregătirea revanșei; Memoriile lui Falkenhayn, *o. c.*, p. 136. Moartea prințului Henric de Bavaria; *ibid.*, p. 137. Pentru bătălia de la Jiu, *ibid.*, p. 144 și urm. Numai izbânda de la pasul Surducului putu să ajute pe Ungurii generalului Szivo la Orșova; *ibid.*, pp. 152-3.

³ Averescu, *o. c.*, p. 96.

⁴ *Ibid.*, p. 96.

⁵ *Ibid.*, pp. 96-7.

⁶ *Ibid.*, p. 98.

⁷ Falkenhayn, *l. c.*

⁸ Statul-major, *l. c.*, p. 142. Retragerea se va face apoi „extra-ordinar de abil în noaptea de 15-6 Novembre; Memoriile lui Falkenhayn, p. 167. Dar „toate mișcările de du-te vino au creat amestec de unități și o situație de slăbiciune și nesiguranță“; p. 157.

ofensivă spre Costești sau chiar Alexandria¹. Așa se merse la bătălia de pe Neajlov, — lângă Călugărenii lui Mihai Vi-teazul. Trupele lui Falkenhayn se uniau cu ale lui Mackensen, care trecuseră pe la Zimnicea. Și Turci luptau alături de Germani și de Bulgari. La niște ofițeri români prinși se găsisse planul luptei². Cu toată rezistența ei îndărătnică pu-terea militară de căpetenie a României fu astfel zdrobită³.

Se ajunsese deci, după ce statul-major, care nu făcuse decât să contribuie continuu la haos fără a se fi înlăturat măcar genera-lul Iliescu, vechiu coleg și prieten al președintelui de Consiliu, se mutase la Buzău, la ordinul de a se părăsi și valea Pra-hovei, pentru ca, în mijlocul exodului dureros al unei întregi populații, ca în vremea vechilor invasii, armata întregă, câtă se putuse salva și regăsi, să se îndrepte spre Moldova⁴. Cele două divizii rusești, în sfârșit trimese, nu puteau să fie decât spectatoare ale unui desastru pe care, de altfel, și inter-venția lor mai din vreme nu l-ar fi putut împiedeca, de oare ce cauza lui nu era numai în armamentul, necorespunzător, și în informațiile copilărește superficiale, ci în chiar starea de spirit a unei populații, din care cei de sus, adesea, ca la Craiova, nesimțitori în fața rușinii naționale, fuseseră corupți de o politică de ascensiuni ușoare, de situații luate cu asalt, fără merit și fără muncă, iar cei de jos, prin consecințele firești ale concentrării întregului interes asupra

¹ Averescu, *o. c.*, p. 102.

² Informația, pe care am găsit-o într'un ziar american, va fi confirmată de regele Ferdinand; Iorga, *Memorii*, I, p. 117. Numele ofițerilor prinși, le dă generalul Alexandru Socec, în broșura *Episod din bătălia de pe Argeș (Neajlov)*, București 1922, p. 31: căpitanii Epure și Bărcan. Cf. Falkenhayn, *o. c.*; pp. 173-4, și *Memoriile* citate ale lui Mackensen.

³ Generalul Averescu presintă întreaga încercare ca greșită. Nu mai era o adevărată oștire, afară de divizia generalului Lambru (era și una de milițieni), pe când Germanii veniau „cu precisiune științifică absolută, ca la manevre“. Generalul Socec, care va fi degradat pentru deserțiune, ca să i se reieie apoi la București procesul, n'avea nicio vină, nu greșise cu nimic, cum a declarat-o, de altfel, ofițerul frances care i se adăugise; Iorga, *l. c.*, pp. 317-8. — V. și maiorul Ion Gh. Trofin, *Studiu analitic resumativ asupra războiului mondial, 1914-1918*, București 1937, p. 262 și urm.

⁴ La plecare se dădu foc sondelor. A cerut-o și generalul Grigo-rescu; Statul-major, *l. c.*, p. 135.

Vintilă Brătianu

acestei politice singure, fuseseră lăsați în cel mai adânc întunec.

Generalul Averescu se plânge că, odată cu distrugerea ultimelor speranțe de menținere, intrarea Germanilor în București, — și-l vor prezenta ca o formidabilă cetate apărată, pe care au „cucerit-o“ —, fiind iminentă, programul de viitor, întru cât poate fi vorba de unul, cuprindea abdicarea inițiativelor românești nu numai în mâna adevăratului prieten care ni-a fost până la sfârșit generalul Berthelot, dar și a Rușilor, cari, îndată, vor împânzi această Moldovă, comandantul lor fiind alipit la conducerea, mai mult nominală, a regelui Ferdinand.

De fapt, altă adevărată basă nici nu se putea găsi. Primul ministru pierduse de mult orice siguranță interioară și el declara fățiș că ar fi o fericire dacă s'ar putea avea pacea. Fratele său, harnicul Vintilă Brătianu, harnic și vioiu la orice sarcină i se încredința, era un excelent organizator în Ministeriul de Războiu, care i se dăduse, dar nu de la temperamentul lui potolit și migălos se putea căpăta o însuflețire. Parădizați de nenorocire, după ce așteptaseră un răpede și mare triumf, ceilalți miniștri erau absolut neexistenți: nimeni nu i-a văzut la armata pe care, cu tot admirabilul exemplu al tatălui său în 1877, nici Ioan Brătianu n'a cercetat-o vre-odată aducând cu el o încredere și un curaj care-i lipsiau, de altfel, lui însuși. Neîncurajat, sprijinit numai pe sufletul de oțel al reginei Maria, nezguduită în convingerile ei, de avânt profetic, regele, informat adesea cu totul greșit, închidea în sufletul său ales taina credinții sale absolute, fără să aibă prilejul și posibilitatea de a o împărtăși unei clase politice decăzute și unei armate care aștepta numai vorba făcătoare de minuni care ar putea-o face să învie. Plecarea spre Iași a familiei regale, în ceasul al unsprezecelea, trebuia făcută, nu în umbra mută a unui drum grăbit, ci cu tot ceia ce în astfel de momente poate să mângâie pe cei părăsiți cu durere și să dea celorlalți sentimentele cu care se cuvine a se încunjura, în ceasurile de supremă restriște, domnul țării și simbolul viu al națiunii.

Intr'o desordine absolută, nu se purta de grijă nici de aducerea acolo, la Iași, unde încă de mult se luaseră oarecare mă-

suri de găzduire, a membrilor unui Parlament, fără care, așa cum era compus și în starea morală în care trebuise să-l arunce nenorocirea, Statul român n'ar fi putut să se exprime decât prin miniștrii asupra cărora apăsa o răspundere a cărei teribilă povară n'o simțiau în de ajuns. Se lăsa fiecăruia, cum putea, grija propriei sale persoane. Brătianu declarase lui Take Ionescu, care-i obiecta situația Sârbilor la Corfu, că nu e necesară prezența Parlamentului, cum n'au crezut nici Belgienii — dar în ce condiții se petrecuse la ei evacuarea! — că trebuie să se sprijine pe al lor¹.

Iar culmea erorilor neiertate stătea în aceia că părăsindu-se Bucureștii, se crea oficial, ceia ce nu s'a produs nici în Belgia, nici în Franța invadată, nici în Serbia înecată de potop, un fel de sub-guvern auxiliar al ocupației străine în vastul teritoriu, mai mult de jumătate a țării, din care se coborîse steagul național. Astfel, printr'o înțelegere pe care n'o lămuresc în de ajuns Memoriile lui Marghioman, acesta a fost l'isat în Capitală ca reprezentant al Crucii Roșii, care nu poate funcționa decât în numele unei Cărmuiri libere și supt adăpostul unei armate. Lupu Costachi (semna: Kostaki), greoiu boier moldovean, care până la sfârșit nu-și dădu samă de poziția falsă în care era pusă onestitatea sa și un patriotism de o speță particulară, fu însărcinat, ca girant al Ministeriului de Interne², să represinte oarecum Guvernul față de ocupația străină, concepție absurdă și monstruoasă, pe care firește Centralii, dominați și ținuți în frâu de Germani, o primiră cu bucurie ca o adevărată prefață a unei păci pe care erau gata s'o încheie, în condițiile biruinții, în aparență desă-

¹ Declarația lui Take Ionescu în 1921; Iorga, o. c., p. 142.

² Stăruința personală a lui Morțun, repetată de trei ori. Prudent, I. Brătianu evită o audiență. Se pare că, pe lângă plicurile lăsate de Morțun personal, cuprinzând autorizarea de a funcționa a lui Lupu Costachi (*Mon. Oficial*, 1916, no. 185) și circulara către administrație (!), el dăduse și proclamația tipărită pentru predarea Bucureștilor de către generalul Mustață. Aceasta cu multe zile înainte de plecarea miniștrilor. Lupu Costachi a denunțat și existența ordinelor de „a se lua măsuri importante împotriva unor persoane înalte din diferite partide politice“. Se renunță la ideie. D. Nenițescu trebuia să păzească „localurile dependente de Ministeriul de Războiu“ (!). Girantul și-a atribuit dreptul de a numi prefecți (în numele cui, și cui i se făcea jurământul?).

vârșite, cu această „trădătoare“ Românie, care trebuia pedepsită. Înainte chiar de plecarea miniștrilor, — regele părăsise Bucureștii la 13 Novembre —, ciudatul „fel de prim-ministru“, cum îl numește un aderent¹, se și apucă de guvernare. În ședințele Parlamentului din Iași, un prieten al lui Stere, dușmanul războiului, pe care încă una din măsurile neînțelese ale lui Ioan Brătianu îl făcuse colonel auxiliar juridic într'o oștire în care nu s'erservise niciodată, destăinuie că acest „șef“ al său a fost lăsat anumă în București, ca încă un element de legătură. În sfârșit profesorul Al. Tzigara-Samurcaș, și el un cunoscut adversar al politicii de războiu, însărcinat să îngrijească de averile regale, căpătase de la ministrul de Instrucție un concediu formal, dar pentru aceasta numai, și nu pentru a se pune de a doua zi în serviciul ocupanților, primind, cu o inconștiență fără păreche, sarcina de prefect de poliție civilă². Și el primia, — în ce calitate? —, a doua zi după ce Mackensen ocupase Bucureștii, o ofertă de pace, pe care o transmise lui Lupu Costachi și acesta lui Carp, — adus de la moșie, aproape cu sila, în Capitală de prietenii săi —, care avu bunul simț s'o înlătore³. Predarea Bucureștilor se făcu într'o formă ridiculă și lipsită de orice demnitate de incultul general de cavalerie Mustăla, care și el primise de undeva o misiune secretă, și manifestarea de bucurie a familiilor internate până atunci ale supușilor Centralilor a putut fi interpretată ca o primire amicală din partea populației.

Inercarea de fixare a frontului acuma româno-rus pe Râmnic nu izbuti, Rușii, cari luptau pentru prima oară pe acest front, retrăgându-se apoi spre Siretiu, după instrucțiile ce aveau. În ciuda promisiunilor formale date generalului Avarescu de comandantul acestor aliați, cari se considerau, și nu se sfiau să o și spuie, ca stăpâni, generalul Ragoza, Focșanii trebuiră deci să fie evacuați. În grabă, prin obositoare marșuri de noapte, o armată stinsă de oboseală se îndreptă spre

¹ Gane, o. c., p. 146. La baza povestirii acestui scriitor sânt înseși memoriile lui Lupu Costachi.

² Marghiloman, o. c., II, p. 302; Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri silite*, p. 52. — Mutrele celor cari salutară pe ocupanți se pot vedea în revista *Rumänien in Wort und Bild*, I, no. 23, p. 3: străini și lepădături. „Prefectura poliției române“; p. 18.

³ Marghiloman, o. c., II, pp. 338-42.

Milcov. Spre munte, colonelul Alexandru Sturdza, fiul fostului prim-ministru, arăta o ciudată grabă, care se va explica pe urmă prin psihosa rusofobă care-l prinsese, într'o neîndreptătită retragere, și în spațiul neapărat Austro-Germanii pătrundeau; în loc să fie îndepărtat, i se puse o divizie la dispoziție¹.

În acest timp rămășița de Parlament își începea ședințele la Iași. Mesagiul nu făcea decât să constate trista realitate, dincolo de care se puteau vedea, — și Brăila fusese pierdută, — și mai grele încercări. Regele-și păstra însă credința întregă că, orice s'ar întâmpla, biruința finală va răsplăti pentru așa de grelele jertfe. Ce se vedea dintr'o armată pe care o încercase crud iarna venită subit nu era de natură să încurajeze pe nimeni, și toate nenorocirile, la care se adause tifusul exantematic, adus de trupele rusești, păreau a se fi abătut asupra apărătorilor unei cauze așa de drepte. Nici atâta nu ajungea însă ca să impuie atât de necesara solidaritate națională. Aceia dintre conservatori cari nu rămăseseră, ca Maiorescu, Marghiloman, C. C. Arion, Nenițescu, la București, — Filipescu murise de durere în zilele bombardării Bucureștilor, și puțini fură aceia cari-i întovărășiră sîcriul, un Mihail Cantacuzino, fratele Grigore rămîind supt ocupație —, D. Greceanu, care era acasă la dînsul, apoi Take Ionescu, complet distrus sufletește de catastrofă, și amicul său Disescu, grăbit să treacă granița în Apus, se gîndiau la intrarea în Ministeriu, dar mai curînd la succesiunea liberalilor, dintre cari Duca prevedea anumite noi nenorociri, iar V. G. Morțun lua fără cea mai slabă autoritate presidenția Camerei, Ioan Brătianu rămîind continuu închis în casa retragerii sale. Unii dintre membrii partidului, ca fostul ministru Orleanu, rămas la Galați, îl părăsiseră; dintre tineri câțiva, ca G. Diamandi, d-rul Lupu, cu câțiva alți aderenți, vor ajunge, îndată ce revoluția va izbucni în Rusia, de unde Brătianu, pe care-l întovărășia principele Carol, se va întoarce cu siguranța că nicio schimbare internă nu e de temut, să se gîndească la o nouă organizație, semi-socialistă, a așa-zisului Partid al Muncii. Iar în umbră se umbla, prin mijlocirea foarte ocupatului Barbu Știrbei, la cine știe ce nouă formațiune de

¹ Averescu, o. c., pp. 118-9.

guvern, de caracter mai mult militar, cu generalul Averescu, ale cărui preocupări în acest moment erau cu totul altele, — acelea care trebuiau să fie¹.

În mijlocul descurajării generale, profesorul N. Iorga, în Cameră, — ziarul *Neamul Românesc* reapăruse în sărăcie —, îndemnă, cu exemple culese din aspre timpuri trecute, la rezistența până la capăt, cu stăruința de a nu se aduce la îndeplinire desastrosul plan, acceptat de primul-ministru, preconizat de Vintilă Brătianu, de a se pune la adăpost familia regală, Guvernul, armata, tineretul dincolo de Prut, pregătindu-se pentru regele o casă tocmai la Harcov. Se amintiau cuvintele istorice ale lui Petru Rareș: „vom fi ceia ce am fost și mai mult decât atâta“².

În acest timp urmau discuțiile în comisiunea proprietății, presidată de Mitropolitul Moldovei Pimen. Declarația marelui moșier Paul Brătășanu, prieten al lui Take Ionescu, fu adânc emoționantă. Conservatorii voiau la islazuri numai un drept de servitute. Mihail Cantacuzino se împotriva, în ce privește petrolul, la soluția de Stat, în care liberalii voiau să amestece încă o cointeresare. Se încerca salvarea unor absenteiști cărora li se expropria întreaga suprafață cultivabilă. Prin C. Argetoianu se propunea plata în aur, dintr'un împrumut anume, a expropriațiilor³. Al. Constantinescu, care se afirma tot mai mult ca un element foarte util, căuta soluții juridice. Amestecul Brătienilor fu fără vre-o importanță, de și primul-ministru, preocupat acuma de altă problemă, avu momente mișcătoare⁴.

Dar în Parlament și conservatorii și membrii partidului Muncii, — vechiul socialist din Paris, G. Diamandy, șeful, îmbrăcat ca muncitor, luându-și aiere de Cherenschi —, se dedau la cele mai sălbatece scene pentru a împiedeca votul reformelor, pe care regele declara că e hotărât, la nevoie, a le

¹ Averescu, o. c., p. 123 și urm. Un loc de căpetenie, ba chiar întâiul, ar fi fost să-l aibă diplomatul de carieră Mișu, un convins prieten al Centralilor. Ofertele fură înoite în Mart; *ibid.*, pp. 139-43. Ele se fac și de conservatorii cantacuziniști; *ibid.*, p. 144.

² Iorga, *Discursuri Parlamentare*, II.

³ Conservatorii resistând, regele li va spune că va face ca la 1864. Take Ionescu ar fi răspuns că apoi a venit 1866; Iorga, o. c., I, pp. 67-8.

⁴ *Ibid.*, pp. 11-5.

impune printr'o lovițură de Stat. A. C. Cuza însuși, vechiu partisan al înoirii agrare, era totuși printre adversari¹, ca și elocventul profesor ieșean Matei Cantacuzino. Senatul nu voia să se adune. Se ajungea încă de atunci la ideea unui Guvern Știrbei sau supt generalul Averescu având pe Mihai Cantacuzino, pe dr. I. Cantacuzino, pe Octavian Goga, — începeau să sosească prizonierii ardeleni din Rusia, adânc impresionanți, — și chiar pe d-rul Angelescu². Rușinostul spectacol, degradant pentru întreaga clasă poliitică, pe care nimic n'o putea rechemă la datoria națională, continuă și în Iunie³.

În același timp grupul din Iași al lui Stere, agita deosebit, într'o atitudine de hofărită trădare. Se va ajunge în Iunie la o crisă ministerială, pentru paritate în Ministeriu, provocată de demisia conservatorilor, cu cele mai ciudate planuri de refacere⁴. Take Ionescu va pleca. N. Iorga refuză să între într'o astfel de lume⁵.

Lucrul cel mare, în așteptarea unui mai puternic concurs rusesc, în jurul căruia, din partea unor cerçuri din Rusia, se țeseau curioase planuri de împărțire a României la o pace separată cu Austro-Ungaria⁶, era refacerea pe alte baze, și cu concursul prietenilor francesi, a unei armate care chiar din primăvara următoare trebuia să reieie ofensiva. Regele, regina veniră pe front la Onești, îndată după Anul Nou, aducând cele d'întăiu mângâieri și speranțe.

Așteptările în ce privește Rusia fuseseră zădărnice prin revoluția din Petrograd, provocată de foamă și de totală lipsă de prevedere a guvernului, căruia i s'au atribuit chiar intenții de a împiedeca printr'o rășcoală ușor de suprimat revoluția amenințătoare. Armata trecu la insurgenți. Elemente ușuratece, un

¹ *Ibid.*, pp. 15-9, 20-2, 25, 42.

² *Ibid.*, pp. 33-5, 40.

³ *Ibid.*, pp. 30, 31, 32-3, 34, 35-7, 38. Take Ionescu vorbea de drepturile Evreilor și de înlăturarea Bisericii de Stat; *ibid.*, pp. 35-6, 39.

⁴ *Ibid.*, pp. 44-5, 50-1.

⁵ *Ibid.*, pp. 55-7, 57-9, 60-6.

⁶ C. Gane, o. c., pp. 561-4, după Charles Stirénon, *Le mystère roumain et la défection russe*, Paris 1928, pp. 207-8, 220-7, și unele declarații ale lui Marghiloman în Parlament, la 1918.

Rodzianco, un Guțicov, un Lvov, un Miliucov, se găseau în ființă, crezând că prin frașe, ca mai ales ale avocatului Cherenschi, se poate domina o astfel de situație (Mart 1917). Duma, care trebuia să conducă, fu răpede biruită de abia organizația „Soviet al muncitorilor“, pe basă marxistă, ca în 1905. Fără împotrivire, în vagonul său pe front, nesuștinut de unchiul rival, care avea adevărata conducere supremă a armatei, Nicolae, fiul Marelui Duce cu același nume din 1877-8, Țarul slab de spirit abdică în folosul fiului bolnav, Alexe, regența trebuind s'o aibă împărătescul frate Mihail, care, indicat apoi ca monarh, se dădu la o parte. Un guvern provisoriu se alcătui, pentru ca în scurtă vreme puterea de fapt să treacă în mâna Sovietului. Acesta desfăcu legăturile ierarhice din armată, aruncată astfel în plină amarhie a soldaților, cari înțelegeau și ei să guverneze în unitățile lor prin mici soviete.

Răsunetul se produse imediat la milionul de Ruși din Moldova. Era vorba ca lagărul de la Socola să facă o lovitură, prin care regele și familia regală ar fi fost prinși și duși în Rusia pentru o soartă asemenea cu a dinastiei rusești. Se încercă pentru a para lovitura o înțelegere cu Rușii a noului Partid al Muncii, din care o deputație mersă să-i caute în lagăr, și o înștiințare din partea amicilor lui Diamandy era îndreptată publicului. Ministeriul stătea în completă neacțiune, și Duca-și frângea mâinile: „un rege popular arestat în mijlocul capitalei șalq...“. Scăpat din odaia de arest, unde se făcea bolnav, șeful socialist de origine bulgară, Racovschi, proclamase republica română de pe soclul statuii lui Cuza-Vodă. Generalul N. Petala declară că nu și iea răspunderea situației. N. Iorga nu găsi mai multă hotărâre la Take Ionescu, care, ca de obicei, era complet discordat.

Solicitați să se înființeze la Palatul Regal, miniștrii Aliaților: Saint-Aulaire, Barclay, Fasciotti, se arătară dispuși a o face. N. Iorga îndemnă pe regele să meargă pe front și, cum nu era nimeni ca să redacteze proclamația către armată, el o scrisese în stradă. Prin ea, amintindu-se exemplul lui Ștefan-vel-Mare, care împărția moșii credincioșilor lui ostași, se promitea împărțirea la pământ, pe care Ioan Brătianu, temându-se de conservatori, o refusase întâiu, în ciuda veștilor despre tulburările ce se pregătesc. Suveranul adause

și perspectiva unei schimbări a legii electorale, prin care era să se ajungă apoi la un sufragiu universal, pentru care masele adânci nu erau pregătite, și nu li se va face nici pe urmă educația necesară¹.

Deci, pe de o parte, acțiunea revoluționarilor fu împiedecată, și prin stăruințele însărcinatului de Afaceri american, colonelul profesor Andrews. Iar, pe de alta, regele apărea pe front cu vestea reformelor ce trebuiau îndeplinite după curățirea țării de dușmani².

În Maiu armata refăcută, pe care o vizită și ministrul socialist pentru muniții al Franței, Albert Thomas³ și alt ministru socialist, al Belgiei Vandervelde⁴, găsind-o complet înviată, cu munițiile necesare și însuflețită de cel mai înalt sentiment de încredere, era gata de luptă. Un Consiliu de Războiu se adună la 30 ale lunii ca să fixeze condițiile ofensivei ce se putea acum întreprinde pentru a răsbuna și a recupera⁵.

În executarea unui plan pe care nu-l voise generalul Averescu și pe care Brătianu însuși, care se frământase o lună cu problema ministerială, odioasă și ridiculă, aproape criminală, îl declara, fără niciun entuziasm, impus de Aliații apuseni —, și el îndemna stăruitor pe toată lumea să plece

¹ Cf. și Iorga, o. c., p. 128.

² V. și Averescu, o. c., pp. 146-7. Generalul afirmă că întâiu la 22 Mart regele a vorbit la Bacău de împroprietărire. Se poate. Dar e foarte sigur că la 22-3 April, când s'a cetit proclamația, plecarea din Iași nu venise de teama unei „mișcări antidinastice“, care ar fi fost o „farsă“, exagerându-se lucrurile de zeloși și provocându-se o neîndreptățită „panică“; *ibid.*, pp. 150-1. Tot acolo se vorbește de „un moment de slăbiciune“, alergându-se la general, într'„o înscenare nedibace“, ca la un „punct de sprijin“ (pp. 151-2), de care atunci nu putea să fie vorba. V. și p. 154: „o zguduire a așezământului nostru politic“. Cf. „alarmă lipsită de temei“, p. 155. Dar generalului i s'a vorbit de o pactisare, care n'a existat, în legătură cu visita la Ruși a „Partidului Muncii“, care de fapt căuta numai „a fi în treabă“. Generalul făgădui să facă o predică unuia dintre ei, pe care-l cunoștea, Tilică Ioanid; *ibid.*, p. 156.

³ Iorga, *Memorii*, I, p. 9; *ibid.*, p. 66. Povestirea generalului Mărgineanu; *ibid.*, pp. 126-8.

⁴ *Ibid.*, pp. 28-9, 30-1, 32.

⁵ Averescu, o. c., pp. 162-4.

în Rusia¹, — se începu cu executarea părții care ni era rezervată, atacând la 10 Iulie, „în condițiuni aproape egale, pe cei mai buni soldați din lume“². Generalul Averescu era sigur de victorie, pe care, cu o perfectă pregătire prealabilă și o siguranță matematică în toate mișcările, o și câștigă la Mărăști, în Putna, ajutat de generalul Mărgineanu, fiul unui profesor de desen din Botoșani, de origine Ardelean. După admirabile atacuri pieptișe, în mijlocul bucuriei dârjilor țărani, pe coastele aspre ale muncelor, puternicile linii de apărare fură părăsite de trupele inimice, care se retrăgeau în desordine. Prima adevărată și deplină victorie românească. La Iași ea nu fu înțeleasă de nimeni: unele cercuri politice erau chiar nemulțămite.

Dar cealaltă parte din program, încredințată armatei I-iu, fu amânată pentru motivul că generalul Brusilov, care-și începuse ofensiva în Bucovina, având să conducă trupe nedisciplinate, s'a oprit. Marele vis al recâștigării vetrelor se împărăștia astfel. Guvernul Averescu, care nu credea în puțină victorie pe acestălalt front, socoti această „suspendare“ ca o fericire³.

Oprirea Rușilor aruncă la Iași o panică asămănătoare cu aceia de la București în Novembre 1916. Iarăși se presintă ideia evacuării Moldovei, a pierderii în stepele rusești. Se luau măsuri pentru a îngusta rezultatele bătăliei abia câștigate. În Consiliul de miniștri de la 25 Iulie, cu participarea generalilor Averescu și Prezan, ministrul Emanuil Porumbaru, însărcinat de Brătianu, presinta situația ca pierdută, Aliatii dorind să scape de această „povară“ ce erau Români. Noul ministru de Războiu, timidul general Iancovescu, era convins că niciun ajutor nu poate veni din partea Rușilor, la cari, în adevăr, se produsese răngrijorătoare tulburări, urmate de retragerea din guvern a cadetilor, iar Duca avea numai grija că armata animată de alt spirit, nu va voi să treacă Prutul.

¹ Iorga, *Memorii*, I, pp. 66-7, 72-4. Panica se întinse și la Curte, cu toată demna atitudine a regelui și reginei; *ibid.*, pp. 67-8, 72. Politicianii fugiau în masă la Odesa. Cf. și Memoriile reginei Maria, care se pare a fi fost, pe alocurea, rețușate.

² Averescu, *o. c.*, p. 170.

³ *Ibid.*, p. 177.

Deocamdată generalul Averescu, cu cavaleria generalului Schina, dovedea că se poate opune cu succes, la Coșna, la Cireșoia, la Sticlărie, ofensivei austro-germane, care se pronunțase, puternică. Dar ea izbutia să pătrundă la Panciu. Nici aici Rușii, mânați de propaganda pacifistă și anarhică, nu resistau. Atunci întâia oară Ioan Brătianu, întovărașit de veșnicul optimist Alexandru Constantinescu, apărură pe front, dar nu ca să aducă o notă de încredere¹.

La 27 August, cu ce mai puteau da Rușii, se porni nouă ofensivă la armata a II-a, supt ochii regelui (Cireșoia, Dealul Porcului, Varnița; temeritatea colonelului Cantacuzino aduce pierderi mari)². Dar încă de la 24 Iulie se produsese strașnicul atac german menit să spargă frontul româno-rus, să puie stăpânire pe Moldova, care, după Carp, într'o recomandare către visitorii săi dintre inimicii țării sale, trebuia să fie „curățită“ de Români ca și de Ruși și să deschidă drumul spre Odesa³. Era, acuma, lupta pe viață și pe moarte.

De și Austro-Germanii erau în inferioritate numerică, Rușii fură răspinși și dădură înapoi. Pozițiile pierdute fură ocupate însă de Români, a căror acțiune era tocmai atunci în plină desfășurare. Austrieții împingeau pe Mackensen la o lovitură care ar răsbuna rușinea de la Mărăști și ar asigura Secuimea de o nouă invazie. Urmă o serie de înclășări furioase, care ținură timp de o lună de zile, isprăvindu-se numai la 29 August. Germanii pierdură, cu morți, și cu răniți, nu mai puțin de 47.000 de oameni, trei divizii românești fiind distruse, cu 26.800 de oameni și Rușii pierzând, firește, ceva mai puțin, prin părăsirea luptei. În acest formidabil măcel, dacă inamicul aducea o desăvârșită unitate de acțiune și un moral bun, din partea românească li se putu răspunde, zădărnindu-i planul, printr'o furie de atac ca aceia a „cămășilor albe“ ori a cutezătorului asalt condus de maiorul de rezervă inginerul Nicolae Miculescu și printr'o sublimă înfățișare la sacrificiu, ca a vânătorilor colonelului Rasoviceanu, cari se aruncară asupra sârmelor fatale,

¹ *Ibid.*, p. 190 și urm.

² *Ibid.*, p. 203.

³ Iorga, *Memorii*, I, p. 99.

ce nu putuseră fi distruse de artilerie pentru a li se deschide drumul¹.

Se pierduse o mare întindere de teren, câștigat de sforța-rea tenace a Centralilor², dar în dos forțele românești, și cu ce se putuse păstra de la Ruși, rămâneau ca un zid de fier în calea Austro-Germanilor, a căror ofensivă dăduse astfel faliment. Prin acțiunea continuată pe proprie răspundere a generalului Averescu se produsese temerea Austrieșilor, care îndreptase pe Mackensen spre Mărășești, în loc să-l lase a trece peste slaba apărare rusească a armatei a VI-a³. Meritul acestei rezistențe îndărătnice, salvând Moldova, se datorește experienței generalului Christescu, înlocuit totuși din cauza unui conflict cu Rușii⁴, și optimismului ofensiv al generalului Grigorescu, din nenorocire mare dușman al camaradului său Averescu⁵: Grigorescu proclama „norocul” său nebiruit, declara că nu se teme, cu „viziunea interioară și hotărîrea răpede” ce are, nici de Mackensen, că stăpânește și pe Ruși și, orice ar fi, „poate păstra regelui zece județe și un cap de pod”⁶.

La bătălie participase și principele Carol, care ar fi lăudat ce fac „cei mici”, mai puțin „cei mari”: el se va arăta convins că Ardealul va fi luat din nou și promitea că, „precum până aici a încercat a face ceva pentru țară, și de acuma înaintea își va da toată munca pentru binele Patriei”⁷.

În teritoriul ocupat se credeau așa de siguri că lovitura

¹ Povestirea lui Rasoviceanu, în Iorga, *Memorii*, I, pp. 106-7, 108. Aprecierea lui asupra situației la armata a II-a; *ibid.*, p. 118.

² Centralii vorbeau de 11.000 de prizonieri, 35 de tunuri; Iorga, *l. c.*, p. 84. Afirmațiile îngăimate în trecut ale lui Mackensen, care vorbește de un succes, ca pământ ocupat, și de o pradă pe care nu i-o dăduseră Români, în notele, citate, ale acestuia. Ofițeri superiori germani recunoștea „înfrângerea”; Marghiloman, *o. c.*, III, pp. 113-4.

³ Dabija, *o. c.*

⁴ Iorga, *Memorii*, I, p. 82.

⁵ *Ibid.*, p. 138.

⁶ *Ibid.* Cf. mărturia generalului Popescu (Sanitarul); *ibid.*, p. 138.

⁷ *Ibid.*, p. 137. Regina „spera că Dumnezeu îi va da destulă sănătate, bun simț și energie pentru a duce la capăt opera pe care a întreprins-o”; *ibid.*, p. 150.

lui Mackensen, fără dreptate presintată în unele opere militare ca numai incidentală, încât Mitropolitul Conon Arămescu-Donici, bătrân mărgenit și aproape căzut în copilărie, arunca o proclamație către ostași, asigurând că supt străin se trăiește bine. Iar Stere, care se înfățișa ca un viitor dictator în altă Românie, recomanda unirea cu Austro-Ungaria. Lui Lupu Costachi i se adăugise un întreg șir de giranți ai Ministeriilor: cu fostul președinte al Ligii Culturale, Virgil Arion, cu Nenițescu și cu d-rul Antipa, membru al Academiei Române și intim al regelui Ferdinand. Prefecți români primiseră administrația; unul din ei, I. C. Filitti, luă direcția Teatrului. În acel moment apărea ziarul lui Stere, unit cu nuvelistul Pătrășcanu, înviersunat dușman al războiului, și cu ziaristul evreu Braunstein-Brănișteanu: ignobila foaie se arunca în tranșee¹. Am văzut aprobarea dată de Carp atacului german; în acest moment Maiorescu, cu care acesta nu reluase relațiile, se stângea în obscuritate: se asigură că ultimele cuvinte ale prudentului bătrân au fost desaprobară acțiunii lui Carp contra dinastiei și a intenției lui Marghiloman de a-și face partid din nenorocirile țării.

Desaprobat de Carp, care discuta budgetul ocupației cu Mackensen², Marghiloman mergea până la relații de societate cu ocupanții, iar octogenarul fost șef al conservatorilor cerea, pe lângă „curățirea“ Moldovei, „gonirea dinastiei“, păstrând însă regalitatea, pe care Stere o oferia unui fiu al lui Wilhelm al II-lea³. După bătălia de la Mărășești, Împăratul german venise în România, culegând adânci înclinații și dăruind un ac de cravată prefectului de poliție Tzigara-Samurcaș; vorbind cu despreț de regele Ferdinand, acesta spunea, într-o convorbire: „poate ne vom vedea cândva unul cu altul, și atunci cel rușinat nu voi fi eu“⁴.

¹ Iorga, *Memorii*, I, p. 236.

² Carp înserase, în oficiosul *Bukarester Tageblatt*, că nu dorește să i se puie numele alături de al vechiului prieten; Gane, *l. c.*, p. 558.

³ Marghiloman, *Memorii*, III, pp. 60-2, 273; Gane, *l. c.*, pp. 558-9.

⁴ Iorga, *l. c.*, p. 133. El merse, după o vizită la Sofia, și pe frontul din Vestul Moldovei. Părerea regelui Ferdinand despre Țarul Bulgariei; *ibid.*, p. 140.

În acest timp Racovschi, care dispunea de soarta refugiaților români ai lașității, politicieni din toate partidele¹, făcea să apară ziarul comunist *Lupta*, care se trimetea prin soldații ruși la Iași.

Acolo, situația se socotea de mult ca pierdută: evacuății rămăseseră în cea mai mare parte prin locurile de refugiu. Părerea se îndreptăți când, la sfârșitul lui Octombrie, șeful „maximaliștilor“, „bolșevicilor“ ruși, Ulianov-Lenin, venit să fie zeul unui nou regim, după ce stătuse ascuns multă vreme de la aducerea lui de Germani, ajungea stăpânul absolut al Rusiei revoluționare, înlăturând teatralitatea pur retorică a lui Cherenschi². Se proclama de acest „guvern militar revoluționar“ al Sovietelor „pacea democratică imediată“ și „imediata împărțire a pământurilor“.

La 18 Novembre Brătianu făcea să se ție, supt presidenția regelui și în prezența sa, un Consiliu militar cu generalii Averescu, Prezan, Grigorescu, cu ministrul de Războiu Iancovescu. Discutând chestia unui armistițiu, care ar putea să fie impus de împrejurări, și cu o retragere a trupelor rusești, el afirma că victoria va fi a aliaților României, față de cari, și în interesul țării, trebuie păstrată credința. El ajunsese a spune că pentru armata română el nu admite armistițiul. Se hotărî păstrarea pozițiilor cât le țin Rușii, iar, dacă ei pleacă, să se fixeze linia românească la Bârlad, cu păstrarea Iașului. Generalul Berthelot participă la discuție (nu și Șcerbacev), și el își exprimă convingerea că, dacă Guvernul rus nu vrea continuarea luptei, se va putea face o Ucraină capabilă de a continua războiul³. Brătianu se va ralia la această atitudine față de Ucrainieni⁴.

La 21 însă Șcerbacev cerea oprirea ostilităților, și astfel la 22 se numiau în Consiliul de miniștri, cu patru generali, delegații: generalul Lupescu și colonelul Condiescu⁵, pentru

¹ Pentru purtarea lor scandaloasă, *ibid.*, p. 118. Cf. și *ibid.*, p. 149.

² Descrierea colorată a acestuia de generalul Iancovescu, care-l văzuse în Rusia; *ibid.*, p. 143.

³ Averescu, o. c., pp. 246-8.

⁴ *Ibid.*, p. 261.

⁵ Iorga, *Memorii*, l. c., p. 177 și urm. Asupra purtării lor (fotografiare cu Germanii, celebrare a armistițiului), *ibid.*, pp. 185-6.

armistițiul român. Ministrul Franciei și ofițerii franceși erau hotărât împotriva acestui pas¹. Atunci, generalul Averescu, nevrând să rămâie supt comanda camaradului său Prezan, ceru un concediu.

Situația de armistițiu fu întărită printr'o convenție la 26, pe când pentru frontul rusec începeau discuțiile de la Brest-Litovsc². Se punea în Decembre și întrebarea care vor fi ultimele măsuri pentru lichidarea unui războiu ce se socotia pierdut. Regele era însă convins că „o biruință câștigată prin asemenea mijloace nu poate fi durabilă; toată desvoltarea trecutului ni-o arată”³.

Nu putea fi vorba de o chemare serioasă a Parlamentului care să facă a se auzi și alte glasuri decât al lui Brătianu, vorbind în numele colegilor săi, și ale generalilor, cari continuau vechea luptă între dâșii. De la Odesa veniau acuma oameni politici ca I. Grădișteanu și Argetoianu, și generalii Crăiniceanu, Lambru, cari anunțau, supt influența atmosferei rusești, în momentul când se punea chestia păstrării regelui, că vor face, dacă Ministeriul se îndărătnicește a rămânea, o revoluție⁴.

Armata rusească se prefăcuse acum în bande, care lucrau de capul lor. Pe când se prăda pretutindeni, tânărul care la Kronstadt pusese să se fiarbă în cazane ofițerii flotei rusești, Rașal, și concubina lui, o studentă, ocupau cartierul general din Iași și pregăteau arestarea generalului Șerbacev. Când se presintară la comandant, găsiră însă pe vânătorii colonelului Racovițeanu; arestat, Rașal va fi găsit mort într'un șanț, cu tovarăsa sa⁵. Guvernul proceda hotărât, călcând peste opoziția lui Take Ionescu, care demisionă, contra bolșevicilor, cari distrugeau toată ordinea și siguranța țării: afară de unele scene, la Folticeni, la Galați, desarmarea se făcu ușor.

Revendicațiile teritoriale în dauna României, care trebuia mânăta răpede la o pace de pedepsire, apăreau. Pe când ministrul de Externe al Bulgariei promitea „în câteva zile” ane-

¹ *Ibid.*, p. 182. O scrisoare a lui Saint-Aulaire către N. Iorga; *ibid.*, p. 186.

² *Ibid.*, p. 250 și urm.

³ *Ibid.*, p. 180.

⁴ *Ibid.*, p. 167. Cf. și *ibid.*, pp. 170, 174.

⁵ *Ibid.*, pp. 174-5, 188 și urm., 191 și urm., 199, 200, dar mai ales 303-4.

xarea Dobrogii, pe care supt forma de „desanexare“ de la Români o ceru un „congres național dobrogean“ la Babadag, și Radoslavov presinta această reclamație în Sobranie, în delegațiile austro-ungare mai mulți deputați maghiari pretindeau să se asigure Ungaria printr'o coborîre a graniții dincolo de regiunea munților.

Iar Parlamentul, în fine adunat din nou, continua rușinile din care aceste Adunări, fără merit pentru unitatea națională și abia aduse a vota reformele, își alcătuiseră în cea mai mare parte, mai ales de la începutul războiului, existența. Partidul Muncii, cu ajutorul lui I. Grădișteanu și chiar al lui Cuza, despărțit de vechiul său prieten, strigă în fața regelui contra Guvernului „desertorilor“ (și I. Grădișteanu fusese la Odesa), care merită „spânzurătoarea“. Unul dintre energumeni purta uniforma și decorația vitejiei. Regele se opri o clipă, ca să urmeze apoi desprețuitor cetirea frumosului mesagiu al fatalității românești. Erau de față regina, principesele, diplomații aliați, misiunea franceasă, generalii reveniți de pe front.

Pe când N. Iorga striga „Trăiască buna cuviință“, se scoteau revolvele. Ioan Brătianu, bolnav, avuse intenția de a face să se constate lipsa numărului suficient de parlamentari și amânarea ședințelor. Dar dușmanii lui, setoși de putere, nu desarmau: Partidul Muncii arunca un apel către țară, declarându-se „liberi a-și îndeplini pe orice altă cale datoria lor de organ de control și de protestare în contra actelor Guvernului“. Prima ședință fu desonorată prin ploaia celor mai grosolane injurii, adăugindu-se la trupa de atac, din nenorocire, și un general care avuse, alături de Scărișoreanu, rolul cel mai frumos în lupta de la Neajlov, Lambru. In loje, Englesi, un ofițer american¹. Nu lipsiau nici legăturile secrete cu auxiliarii de la București ai ocupației.

Conservatorii, din partea lor, recomandau plecarea regelui, a guvernului și Parlamentului, armata rămânând să iea hotărîrea pe care o va crede. Take Ionescu anunța, printr'o telegramă lui *Petit Parisien*, că vom merge și până în Siberia pentru a păstra credința față de Înțelegere².

¹ Iorga, l. c., pp. 204-7.

² V. declarația formală în discursul lui, *Politica externă a României, chestiunea Banatului*, p. 25.

Din partea celor câțiva guvernamentali mai cu temperament se cerea restrângerea la patru județe, așa-zisul „triunghiul al morții“, pentru o rezistență *in extremis*. O mare parte însă dintre liberali erau pentru a se trece de partea Centralilor, și nu lipsiau insultele împotriva regelui și mai ales a reginei. Și între Francesi ilusia Ucrainei luptătoare, cu ostașii ei ridiculi, purtând vechi uniforme din secolul al XVII-lea, începu a se împrăștia, de și Berthelot cerea păstrarea frontului¹. Între ofițeri prindea a se organiza, căutându-și o căpetenie politică, o mișcare pentru a refusa trecerea în acea fantastică Ucraină. Iar bolșevicii, furioși pentru desarmarea trupelor rusești, cereau să se pedepsească România, al cărui ministru la Petrograd, C. Diamandy, va ajunge să fie arestat, pentru ca numai intervenția corpului diplomatic al Înțelegerii să aducă liberarea lui.

Ei se puteau plânge și de ocupația în Basarabia, săvârșită discret, prin trupe trimise la Leova, la Ungheni, provincia fiind căzută în plină anarhie socială și țărâimea „moldovenească“ atacând curțile boierimii internaționale, pentru ca apoi să se producă luptele între devastatori pentru pradă. Nu se ceruse trecerea grănicerilor generalului Broșteanu de către șefii români de acolo, ci acțiunea de străbateră, nu fără legătură și cu planul ucrainian, se făcuse supt cuvânt că Românii își apără depozitele de provisii, fără îndoială primejduite².

Starea de spirit în Moldova de peste Prut, care dăduse, pe lângă publicația ziaristică a lui Gheorghe Madan, *Moldoveanu*, și aceia a lui Pan Halipa („Pintilie Cobolțeanu“), și un organ bisericesc, *Luminătorul*, al preotului Gurie Grosu, și căuta legături cu țara liberă, prin bătrânul Gavriiliță, mândru de legă-

¹ Iorga, *l. c.*, pp. 213-4, 237. Berthelot doria chemarea noilor contingente, care vor deveni altfel elemente de disoluție socială. Era sigur că în Apus vin Americanii și situația se va îndrepta esențial. Grigorescu era pentru planul frances; *ibid.*, p. 216. Berthelot se simția jignit de ordinul de zi al lui Averescu; *ibid.*, p. 242; cf. Averescu, *o. c.*, pp. 275-7.

² Pentru Consiliul de Războiu din 3 Ianuar 1918, cu discuția pasionată dintre generalii Averescu și Berthelot, Averescu, *o. c.*, p. 278; cf. și *ibid.*, pp. 281-2.

tura cu Veniamin Costachi¹, era de multă vreme hotărît revoluționară și în alte strate decât ale sătenilor. În armata rusească însăși se formase un element național încă nesigur de sine și bănuitor față de această țară de „boieri“ care era România. Pe rând apărură la Iași preotul Alexe Mateevici, poet din mila lui Dumnezeu, care va cânta imnul graiului său de acasă, apoi Ioan Buzdugan, și el miruit cu harul poeziei. Murafa, voinic conducător de mișcare, Ioan Pelivan, care cercetase, cu ani în urmă, așezămintele de cultură, cu direcție iridentistă, de la Vălenii-de-Munte, Vladimir Cristi, Ștefan Ciobanu, istoric, Cazacliu, Țanțu. O reacțiune rusească aduse uciderea hoțescă, la o vie lângă Chișinău, a lui Murafa, a prietenului său Hodoroșca; fu ucis și preotul Burac. Cam în același timp muria de boală Mateevici.

Avântul naționalist mergea mai departe însă: un „Comitet ostășesc basarabean“ se formă în Novembre, ținându-și ședințele în Căminul Basarabean din Iași, creat de N. Iorga la 1912, pe când, în mijlocul desertiunii rusești, pe frontul armatei a II-a, un colonel Știrbu și alți Basarabeni se întreceau în spirit de ofensivă vitează cu soldații României. Propaganda revoluționară anti-românească a lui Cătărău, ciudatul tânăr care făcuse, cu câțiva ani mai înainte, să sară în aier secretarul episcopului ortodoxiei de limbă grecească, impus Românilor de peste munți la Hajdû-dorogh, și care de atunci cutreierase lumea, și până în insula Ceylan, nu prindea.

Existau însă și alte elemente, prinse de contagiunea maximalistă. În zădar li se predica și lor, de elementele românești care, în mijlocul desfacerii oricărui ordin, se așezaseră în Chișinău: vechii naționaliști din Regat, ca profesorul D. Munteanu-Râmnic și înștitutorul D. V. Țoni, Ardeleni, dintre prizonieri sau dintre refugiații în țara liberă, în frunte cu Sălișteanul, format la Universitatea din București, Onisifor

---

¹ V. Iorga, *Pagini despre Basarabia de azi*; Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Cluj, 1926. O scrisoare și de la Tochio, a unui misionar ortodox trimes de Rusia în Iaponia, unde a tradus în iaponeză Evanghelia, în documentele culese de preotul Paul Mihailovici, *Fapte trecute și Basarabeni uitați*, pp. 52-3. Raporturile erau strânse cu N. Iorga, care, ca secretar al Ligii, făcuse a se tipări la Chișinău și o Antologie, cu chirilice, de profesorul ieșean, mutat acolo, Constantinescu.

Ghibu, cari vor face să apară, cu ajutorul Guvernului român, o frumoasă foaie la Chișinău, urmărind aceleași scopuri ca și „Neamul Românesc“ și ca, până la completa politicianisare, „România“, a cartierului-general. Se lăseau câștigați oamenii simpli, harnici în a-și însuși cunoștința literelor latine și bucuroși că se luminează asupra scopurilor supreme ale neamului lor. Ceilalți însă resistau. Din potrivă Evreul Pinkelsohn, din Bălți, chema la luptă contra „despotului străin“, care vine să puie la jug pe „țărani liberi“ ai Basarabiei, luându-li pământul¹.

Astfel, la întrarea trenului militar la Chișinău, în Ianuar 1918, el fu primit cu gloanțe de mitralieră. Soldații fură târiți, în batjocură, pe străzi. Orașul trebui deci să fie ocupat cu sila, pe când garnisoana bolșevizată din Bender-Tighinea se pregătia să salute cu ghiulelele artileriei sale pe năvălitori². Sfatul țării, condus de Pelivan, care luase în mâni guvernarea țării anarhizate, fu amenințat un moment. Generalul Prezan trebui să se adrese e deci printr'o proclamație către toate neamurile din această Basarabie, alcătuită în „republică moldovenească“, pentru a-i asigura că e vorba numai de o ocupație provisorie, ceia ce nu reieșia însă din altă declarație, a generalului Broșteanu. Și ziarul „Ardealul“, reapărând îndată ca „România Nouă“, presinta intervenția trupelor românești ca un prim act de unire națională, a cării desăvârșire spunea că o așteaptă. Din retragerea în Rusia mai adâncă povestitorul Ioan Agârbiceanu se pregătia să vie, cu atâția alții din prizonierii români, atât de numeroși, — și preotul bucovinean, de înaltă inspirație creștină Constantin Morariu, — în această Basarabie renaționalizată.

Dar întreaga acțiune era atacată furios de Stere, care-și pregătia apariția în Iași, în Chișinău, ca factor decisiv, și singurul chemat, îndată ce s'ar ajunge la pacea de care cu insistență se vorbea. În vicarparul de nemernicie și criminale intrigi din București, un I. Iarca, un Pompiliu Ioanițescu, din Buzău, cereau în cealaltă foaie subvenționată de ocupații, „Gazeta Bucureștilor“, o „Adunare Națională“ pentru a crea altă Românie³.

¹ Iorga, o. c., p. 252.

² V. lămuririle date de profesorul Murgoci; Iorga, o. c., pp. 280-1.

³ La Fundația, condusă de prefectul de poliție Tzigara-Samurcaș,

În acest moment, situația basarabeană fiind consolidată și prin luarea Benderului, cu vărsare de sânge¹, dar nu fără o revanșă trecătoare a Rușilor², și a Ismailului, așa încât la data vechii Uniri, 24 Ianuar 1917, se proclamă „independența” țării, se produse presiunea austriacă, separată, fără legătură cu Germanii, cari înțelegeau să păstreze direcția, asupra regelui Ferdinand, prin trimeterea în misiune secretă a fostului atașat militar de la București, colonelul Randa, aducând instrucții de la Impăratul-rege Carol. În același timp, din partea sa, Mackensen se plângea de anumite călcări ale condițiilor armistițiului³.

Ion Brătianu, care păstra speranța că schimbări pe frontul din Vest vor duce la victoria finală, avu însă dibăcia de a trece mâna altuia, și anume aceluia care era învinuit că preșintă numai critici și ridică piedeci, aceluia care de mult prețindea că lucrurile măcar în ce privește operațiile militare fuseseră rău îndrumate și conduse; generalul Averescu. La 26 Ianuar 1918 el își prezintă deci demisia, promițând tot concursul, dar aruncând de la dânsul orice răspundere pentru ce ar fi să se întâmple. Regele se plânse, în ultimul Consiliu, că, *îndemnat de partide la războiu, n'a fost susținut de ele, cu loialitate, până la sfârșit și că din partea conservatorilor se preferă sugestiile străinătății interesate*, mergând până la o nouă recomandare a trecerii în Rusia (la Paris, pribegii erau primiți solemn în Cameră). Vintilă Brătianu era pentru „tergiversare”, iar Ion Brătianu *refusa să declare că nici într'un cas n'ar încheia pacea*, ceea ce unui om de Stat nu i s'ar putea cere⁴, dar și el era pentru acea tergiversare, cum o va spune fără a fi contrazis, în Consiliul de Coroană următor⁵. Mai târziu, declarând că a refuzat pacea separată, el observă că a adaus și aceia că n'ar

se celebra unirea științifică dintre stăpâni și robi; *ibid.*, p. 253; cf. însemnările bucureștene ale lui V. Drăghiceanu și Cancicov, Și la Iași, ziaristul Joldea Rădulescu începea publicarea unui ziar revoluționar, *Timpul*.

¹ Proclamația generalului Broșteanu; Iorga, *l. c.*, p. 256.

² V. *ibid.*, pp. 257-8.

³ Averescu, *o. c.*, pp. 283-4.

⁴ Declarațiile ministrului de Finanțe, N. Titulescu; Iorga, *l. c.*, p. 271.

⁵ *Ibid.*

⁶ V. mai departe.

admite-o făcută, în anume împrejurări, de alții, dacă ar fi vorba de părăsirea regelui și a Dinastiei și de alte revisuiri teritoriale decât a noii Dobrogi¹.

Prins pe neprevestite, noul președinte de Consiliu n'avea dintre oamenii politici pe nimeni în jurul său. Recurse deci la conservatorul cel mai îndărătnic, până la ideea revoluției, — el formase o „Uniune parlamentară“² de opoziție, — C. Argetoianu, la fostul junimist profesorul Mihail Seulescu, la specialistul în agricultură Garoflid, adversar al exproprierii, pe lângă generalul, de cea mai corectă atitudine în războiu, Culcer. Regele, care ținea la Corneliu Manolescu-Râmniceanu, îl propuse și pe acesta, care refuză. Cum Seulescu, angajat față de Marghiloman, nu primi, Ministeriul se completează cu oameni de meserie, ca magistratul, cu tonul inofensiv, blândul bibliofil Constantin Sărățeanu, colonel de rezervă, căruia, ca în glumă, i se deteră Internele, ca negustorul Luca Niculescu și foarte popularul cooperatist, menit unei morți apropiate, Fotin Enescu. Diletantul, de o supremă eleganță, care era Matei Cantacuzino fu câștigat, prin anume legături de familie, pentru Instrucție. Păstrând la Războiu pe generalul Iancovescu, se rezervau Externele pentru Mișu, trimis de regele peste hotar într'o misiune secretă care nu s'a lămurit niciodată. Președintele de Consiliu, prins în cursa care i se întinsese, face însuși critica acestei distribuții de portofolii³.

Cum Germanii admiseseră numai o prelungire de patruzeci și opt de ceasuri a terminului pentru hotărîre, doi ofițeri și un diplomat fură trimiși la București ca să ceară o nouă amânare, de douăzeci de alte ceasuri, „pentru completarea Ministeriului“ (se căpătără doar nouă). Ei trebuiau să presimtă pe Marghiloman și să propuie o întâlnire a lui Mackensen cu generalul prim-ministru⁴.

¹ V. și explicațiile generalului Iancovescu: „deserțiunea vechilor miniștri de la datoria lor de a merge până la capăt“; Iorga, *l. c.*, pp. 278-9. O altă declarație a lui Brătianu; *ibid.*, p. 293.

² Statutele, în ziarul *Timpul* din Ianuar.

³ Iorga, *l. c.*, p. 287. Se vorbise și de Al. Constantinescu; *ibid.*, pp. 262-3. De profesorul Meissner, junimist; *ibid.*, p. 263. De Știrbei; *ibid.*, p. 265.

⁴ *Ibid.*, pp. 287-8.

În Parlament, adecă în frântura nepribegită care se putuse înjgheba, generalul trebuia să întâmpine, la „consfătuirea“ ce dorise, aplausele Partidului Muncii, bucuros că a răsturnat Guvernul, dar și cuvintele strict cântărite ale lui Ioan Brătianu și opoziția hotărîtă a celor cari nu admiteau alunecarea spre Centrali pe care părea că o garantează noua formațiune. De fapt, *Averescu hrănia speranța, vană, că s'ar putea încheia o pace fără amputări și pagube aduse economiei naționale*¹. Încă de atunci se putea ști că nu e vorba de mai puțin decât de pierderea Dobrogei, a trecătorilor din Carpați și de un regim economic de constrângere, iar, ca o compensație, doar Basarabia-de-jos².

Totuși *primul ministru voi să încerce personal căpătarea imposibilului, prin vechile sale legături la Berlin și prin marele său prestigiu militar, prin ceia ce constituie un fel de internațională militară, peste toate războaiele*. Coborându-se la Bufta, moșia lui Știrbei, unde era mareșalul german, *i se vorbi de cesiuni teritoriale, cuprinzând și Dobrogea, dar cu acces la Mare*, cu perspectiva de a se reduce pierderea numai la adausul din 1914, pe când *s'ar putea chiar sili Austriei a păstra hotarul de Nord*. În schimb se menținea înlăturarea regelui, — Averescu ceru să poată vorbi Impăratului însuși la Berlin, primindu-se de la acesta prin Hughes oarecare liniștire, — și se permitea *unei armate al cărei concurs se doria chiar*, orice operații în Basarabia. Mai rezervat, nefiind legat prin ceia ce un militar datorește altuia, fu petrecătorul ministru german Kühlmann, dar rămase intransigent răsbufnătorul Czernin, care ceru o întrevedere cu regele „învinș“³.

Ea fu acordată. Ministrul austro-ungar fu primit de Ferdinand I-iu în tren la Răcăciuni. Prietenul lui Francisc-Ferdinand și conducătorul tânărului Monarh austro-ungar fu *deosebit de grosolan*⁴, *pretinzând abdicarea sau primirea condiții-*

¹ Declarații făcute lui Al. Lapedatu, care cerea sprijinul pentru a se face din Ardeleni o legiune în Italia; *ibid.*, pp. 271-2.

² *Ibid.*, p. 273. V. destăinuirile din 1927 ale lui Argetoianu; *ibid.*, V, pp. 211-2.

³ Averescu, *o. c.*, pp. 294-5.

⁴ *Ibid.*, p. 295: „inflexibil și lipsit de deferență“. I-arăși cu somație în patruzeci și opt de oare. Barbu Știrbei era de părere să se trimeată cineva la Impăratul însuși, și se ceru învoirea de la Viena; *ibid.*

lor austriece. I se spuse că fără această supunere cei doi împărați îi vor retrage lui, și întregii Dinastii, orice sprijin¹.

Somația primirii preliminarilor se făcea tot mai urgentă. Un Consiliu de Coroană fu chemat deci pentru a hotărî, la 17 Februar. Erau invitați pe lângă miniștri și președinții Adunărilor, V. G. Morțun și Porumbaru: de la liberali Ion Brătianu, Pherekyde și Al. Constantinescu, de la conservatori Take Ionescu, M. Cantacuzino și Greceanu. Luând cuvântul, regele vorbi, cu privire la întravederea cu Czernin, numai despre părăsirea Dobrogii, cu mângâierea unui nedefinit „condominium“, chestia fruntariei de Nord rămânând nedeslușită, fără a se fi pus insistență asupra acestui punct, pe care de fapt îl reclamau Ungurii. Primul-ministru vorbi apoi, arătând ce resulta din convorbirile de la Buftea. Nu i se părea că s'ar putea refusa, în neputința unei apărări militare, aceste condiții, de fapt una singură, netedă și absolută: renunțarea, nu fără modalități de îmbunare, la Dobrogea. Dar el e dispus, neizbutind în misiunea sa, să lase locul altora².

Ion Brătianu admitea și primirea acestor cereri grozave, dar cu o condiție: ca *Guvernul și ambele partide să-și iea răspunderea*; altfel, nu rămâne decât demonstrația supremă a unei noi lupte, cu toate urmările ei: „De și învinși până în cele din urmă, scăpăm onoarea, necedând fără vărsare de sânge, când ni se cere trup din țară, și chiar plămâni ei“. Cine vrea să facă altfel, el nu-i opune, „ca Român“, rezistență, dar nu poate să aprobe. Pentru această sarcină însă ar fi mai potriviți, ca să capete o îndulcire a condițiilor, „cei de dincolo, ca d. Marghiloman sau alții“. Dacă rămâne însă acest Guvern, să se facă, — exemplul generalului Toșev la București în 1913 îi sta înaintea ochilor —, gestul de a nu mai discuta nimic, primindu-se în bloc pacea, nevroită, a șilei, ca o „protestare morală față de omenirea întreagă“. Și el

¹ Iorga, l. c., p. 289; V, p. 82. Cf. Czernin, *Memorii*. Pentru trecerea predominării în negociații de la Mackensen la Kühlmann și Czernin, v. Ludendorf, *Meine Kriegserinnerungen, 1914-1918*. Cf. și Gane, o. c., p. 572: lista condițiilor, de mâna reginei.

² Această parte din urmă se află numai în foarte scurtul resumat din Averescu, *Notițe zilnice*, p. 296, nu și în procesul-verbal, redactat de liberali, pe care l-am dat în *Rev. Ist.*, 1932, n-le 7-9,

prevedea, bine informat, și alte condiții, „în chestia Dunării, petrolului, cerealelor“¹. Nu se putea vorbi mai onest și mai nobil. Pherekyde adăugă că Aliații vor ținea samă de tot ce s'a făcut și-și vor păstra la pace angajamentele.

Take Ionescu, în numele său, repetă propunerea trecerii în fundul Rusiei, cu Rege și Guvern, „cu scop de a putea scăpa ființa Statului“. Dar, cu timiditatea lui obișnuită, recunoștea că, „dacă Guvernul nu e de acord la aceasta, nu se poate urma acest drum și nu rămâne decât calea tratărilor de pace“. Din parte-i, Greceanu era pentru aceeași soluție, dar cu solidaritatea cerută de Brătianu. Lui Matei Cantacuzino nu i se părea „nimic umilitor“ într'o astfel de pace; atâcând „clasele diriguitoare“, el ținea să se păstreze măcar oastea.

Din partea armatei, represintată numai prin ministrul de Războiu, se arăta că avem muniții și „subsistență“ doar cincisprezece zile: pentru muniții, odată ce Rusia e dușmană și opusă războiului, nu e nimic de făcut. Generalul Culcer vorbește în același sens. Președintele Consiliului afirmă apoi același lucru, regretând că predecesorul lui nu-i acordă girul pentru soluția păcii.

Brătianu regreta că n'a fost chemat și generalul Prezan ca șef al Statului-major, dar regele asigură că el nu are altă părere. Brătianu încheie cu observația că o rezistență condusă de dânsul și-ar pierde puterea înaintea desaprobării generalului Averescu. Cu dreptate, el adăugă că *pentru sfârșirea, la capăt, a acestei păci, e mai bine ca ambele partide să-și fi refusat adesiunea*².

Guvernul va hotărî, spuse regele. Comunicatul dat în acea seară chiar, ultimul termen al armistițiului, arăta că Averescu își ia toată răspunderea, singur³.

---

¹ Nu e exact cu totul resumatul, în cinci cuvinte, din *Notițe*: „Brătianu este pentru reluarea rezistenței“. — Brătianu-și rostia astfel, pitoresc, părerea către N. Iorga: „Să dăm banii hoțului întâlnit în codru, până la cel mai apropiat post de jandarmi“; *l. c.*, p. 293.

² Mai târziu, generalul Averescu declara că, în fața regelui, și Brătianu a spus că nu ni putem distruge în exil armata, și Averescu l-a felicitat pentru această părere; Iorga, *l. c.*, p. 309.

³ Concordanța cu resumatul dat în *Notițe* infirmă tăgăduirea de

Această decisiune, contra căreia protestă față de primul ministru regina, trebuia, după părerea regelui „constituțional”, să se mai treacă odată înaintea unui Consiliu de Coroană. Moștenitorul ceru să fie de față, ceea ce era firesc când el luase parte la Consiliul din 1916 și când participase, ca ofițer superior, la acțiunile militare.

Cu acest prilej, regele, constatând că Guvernul n'a voit să se asocieze pentru rezistență partidelor politice care o recomandau, exprima ca și Brătianu durerea pentru pierderea de teritorii, între care și acei „pl'mâni”, după expresia fostului prim-ministru, pe cari-i reprezintă Dobrogea.

După ce generalul Averescu arătă că a și înștiințat inamicul cum că i-a primit condițiile prealabile, Brătianu reveni asupra declarațiilor sale. La care i se răspunse că Marghiloman și amicii lui nu pot fi chemați, fiind contra Dinastiei, — ceea ce, în ce privește pe Marghiloman, nu era adevărat, cum a observat-o Brătianu; de fapt, grupul carpist al lui Lupu Costachi avea această pretenție, fiind combătut de C. C. Arion și Marghiloman¹, iar Teodor Rosetti refuzase orice demnitate de la străini, arătând că, la cei optzeci și trei de ani ai lui, orice prigonire-i e indiferentă². Primul ministru adăugia că s'a ivit primejdia de a se pierde și Basarabia, în Nordul căreia au pătruns două divizii austriece. Vechea dușmănie a lui Take Ionescu față de Marghiloman îl făcu să răspingă soluția apelului la dânsul.

În acest moment chiar, o telegramă de la Centrali arăta că punctul de vedere austro-ungar, susținut de diplomația germană, a biruit, căci era vorba de „rectificările de graniță în munți”, de prefacerea armatei, din care s'ar demobilisa cinci divizii, într'o simplă „trupă de poliție”, contra bolșevicilor, deschizându-se și calea trupelor austro-germane, prin Moldova și Basarabia, în Ucraina. Era ca o pedeapsă, o primă lecție pentru întârzierea răspunsului.

---

autenticitate în ele, la pagina 297, nota. Cf. și ce declarase Brătianu lui N. Iorga, *l. c.*, p. 293. Pentru condițiile în care am căpătat copia acestor acte, *ibid.*, p. 313.

¹ *Ibid.*, p. 277. Carp publicase o scrisoare către regele, cerând abdicarea.

² Gane, *o. c.*, II, p. 123.

Înainte de această călărie de cuvânt, generalul Averescu trebuia să admită că „din nou toată chestiunea e în discuție“. Brătianu relevă că astfel de noi cereri vin din primirea principiului cesiunilor teritoriale. Firește că opinia lui Take Ionescu nu putea fi alta, fără aceiași precisiune și bărbăție însă. După cererea primului-ministru, care doria să aibă informații, un al treilea Consiliu fu fixat pentru ziua de 19.

Data aceasta, contra opunerii guvernului, se convocară și generalii cunoscuți ca partizani ai ultimului gest de împotrivire: Prezan, Grigorescu, Văitoianu, cei d'întăiu doi inimici personali ai primului-ministru, cari-și arătaseră părerea în după-amiaza zilei precedente, la un Consiliu de miniștri, intendentul general Zaharia adăugind că n'are nici hrană. Regele, anunțând că s'au primit și aceste condiții de către Guvern, observa, cu lăcrămi, că „în noaptea aceasta sufletul său a încercat cea mai mare suferință morală din viața sa, dar totuși speră că din cenușa de astăzi, pentru vrednicul său popor, va răsări mâne o floare demnă de el“.

Pentru generalul Averescu nu era altă cale de a scăpa și Dinastia și compensația basarabeană. Ion Brătianu dădu precisiuni asupra condițiilor înseși ale retragerii sale: credea că urmașul său va păstra legăturile cu Aliații și va considera provisoriu orice s'ar încheia cu inamicul; sfatul său fusese ca generalul, fără servituți politice, fără trecut de dușmănie față de Centrali, „să nu-și lase sabia în anticameră“.

Atunci, primul-ministru, confirmând, arată că a impus demisia lui Garoflid, care era pentru o altă legătură externă, dar, față de impresia ce dăduse în Ianuar, a fost silit de împrejurări să treacă la alte puncte de vedere, pe care Brătianu le-a contestat imediat.

În sfârșit, intervenția principelui Carol permise reginei înseși a vorbi, în numele femeilor române, crezând că „în această țară se va găsi un om de Stat care va ajuta pe rege să nu iscălească o pace înjosoare“. Regele rosti atunci cuvinte care n'au fost notate¹.

¹ O asigură *Notițe zilnice*, p. 299, nu și protocolul generalului Averescu, care demisionase. Prințul i-a vorbit de „avântul tinereții“, ca scusă; Averescu, o. c., p. 300. Cf. și aserțiunea: „De aiurea, mi se va spune că regele n'a răspuns, ci l-a atins părintește pe mână“.

Generalii vorbiră apoi. Generalul Presan, invocând și faptul că, înainte de armistițiu, tunul românesc a mai bătut la Târgul Ocnei, declară fățiș, „în numele oștirii, că are și voința și putința de a lupta“. Generalul Grigorescu adăuse, că „oastea de supt comanda sa, ofițeri și soldați, este totdeauna gata la ordinele regelui ei“.

După Consiliu, în același sens, după aceleași informații, N. Iorga se îndreptă apoi spre rege cu implorarea „răspingerii, orice s'ar întâmpla, a condițiilor care ni se pun astăzi și mai ales a celei care privește sfășierea, fie ea numai provisorie în gândul nostru, a pământului țării“¹. Și astăzi se poate pune întrebarea dacă, ocupați cu pregătirea ultimelor lovituri în Apus, Centralii ar fi atacat².

Se ținu și un fel de ședință a Camerei, contra voinții lui Morțun, hotărît pentru pace, și cu bucuria că „a scăpat de Take Ionescu“. Argetoianu și cei doi generali din Guvern, — afară de Averescu —, erau de față. Toți germanofili, din toate clanurile, veniau hotărâți furios să lupte. Argetoianu arătă că se păstrează măcar „ființa morală a Statului român“. Delavrancea încercă în zădar toate resursele elocvenței sale. Nepuținându-se, cu așa de puțini membri, lua o hotărîre, se redactă, după cererea lui N. Iorga, o ultimă intervenție pe lângă Suveran pentru a ne se primi amputările². În acest timp toată presa cumpărată, *Timpul*, *Chemarea* pamfletiştilor Cocea și I. Voinea (Iovanaché), plus *Hefter*, apoi *Acțiunea Română*, îndată *Tribuna* și *Arena* lui *Hefter* singur, urlau contra oameilor războiului.

În aceeași zi, demista Guvernului, jignit de cuvintele Moștenitorului, fiind răspinsă, Argetoianu, căruia i se adăuseră doi diplomați protocolari și ofițerii Lupescu și Mircescu, pleca la Buftea, pentru negocieri. Preliminariile fură primite, cu schimbări agravante: acceptarea „în principiu“ a schimbării graniții de Nord, „măsuri cor-spunzătoare situației pe terenul economic“, demobilisarea, și supt controlul lui Mackensen, a opt divisiilor, apoi a armatei întregi după pacea cu Rusia; se prevedea părăsirea și a Sucevei.

¹ L. c., pp. 287-8. Regina făcea ca el să fie întrebat dacă ar lua răspunderea; *ibid.*, p. 288.

² *Ibid.*, pp. 290-2.

A doua zi chiar, un nou Consiliu de Coroană, la 24, trebui să fie chemat, după plângerea generalului Berthelot că Guvernul și-ar fi luat angajamentul de a îngădui Centralilor să împiedece retragerea liberă, prin Austro-Ungaria, a Misiunilor aliate, care nu mai aveau de ce să rămâie. Regele se arăta adânc jignit de anume pretenții noi, tinzând la acest scop, ca o carantină de două săptămâni, și el nu admitea, orice ar fi să rezulte, „jertfa onoarei militare și de Stat“. Acuma Misiunilor li se ordonă de acasă trecerea în Rusia, și Averescu dădea explicația că ș'a căutat a se zăbovi trecerea Germanilor spre Odesa, care ar fi putut să provoace un conflict. Chestia se putea aranja fără cererea lui M. Cantacuzino de a reveni la situația de războiu supt guvernul, pa care arăta a-l avea gata, unui alt general, „cu bărbații cari sânt pentru rezistența armată“. Generalul Presan cerea ca, în cazul când s'ar lăia drumul Misiunilor, României „să facă us de arme“¹.

Tot la 24, Misiunile plecau noaptea târziu, nu din Iași chiar, ci de la Socola, foarte puțini fiind înștiințați de această despărțire după o lungă, grea și dureroasă colaborație care-și avuse și ceasurile de noroc și bucurie. Generalului Berthelot, care răspunsese foarte mișcat, i se dăduseră solemn adrese și semne de amintire. Acuma, la mica gară aproape pustie apăru regina cu copiii ei, apoi regele însuși al țării ajunse de formă neutrală. O adâncă durere era întipărită pe fața celui hrănit cu atâta amărăciune. Dintre miniștri venise numai generalul Iancovescu.

A doua zi, câteva doamne încercară o manifestație la Palatul reginei, care ieși în balcon; și se hotărî urmărirea participantelor. De fapt, Guvernul arăta o îndreptare care trebuia să-i înstrăineze sufletele. Dar el nu câștiga astfel nici siguranța unei durate care atârna totuși de regele nu odată jignit și care nu putea să uite.

Totuși primul-ministru nu se aștepta la o cădere apropiată când se presintă, la 25, înaintea Parlamentului, cu membrii cari se putuseră aduna, cu toate desțărările numeroase, la care se vor adăugi peste nu multă vreme și acelea pe care le vor cere Centralii. Se desfășură și înaintea acelor cari,

¹ *Rev. Ist.*, I. c. Cf. Averescu, o. c., pp. 301-2, 326 și urm. O declarație francesă (de Maily); Iorga, o. c., V, pp. 93-4. — Grigorescu denunțase.

întru cât aparțineau coaliției anti-liberale, erau dispuși să aplaude zgomotos, tragedia negocierilor. Când fu vorba, după mențiunea părăsirii Dobrogii, dar cu dreptul de a întrebuița portul Constanța, de „cesiunile teritoriale“ în munți, președintele, Porumbaru, se crezu dator să îndrepte: „rectificările de frontieră“. Se prăcisă că trupele austro-germane, care voiau să treacă prin Nordul Moldovei, vor întrebuița numai drumul pe la Reni. În ce privește Basarabia, se declară că și România, care ar urma totuși să fie sfășiată, e contra anexărilor și de aceea va aștepta din partea Basarabenilor înșii, dacă o voiesc, un „act spontan“, — dar Centralii considerau pe delegații basarabeni, președintele Ioan Inculeț, profesor de matematică, și medicul Ciugureanu, ambii gata de unire¹, ca făcând parte din Ucraina²; s'a făgăduit însă guvernului bolșevic că trupele vor putea fi retrase și înlocuite prin elemente locale³. În definitiv, dacă această situație ar fi îngăduită de toți, Aliații și-ar da samă că nimeni n'a primit în adevăr un astfel de rezultat.

Nu fu nicio discuție: Ioan Brătianu, Take Ionescu erau absenți⁴.

Îndată se știu mai mult despre teribilele condiții, atâta timp, ascunse generalului Averescu: monopolul petrolului, doar cu ceva participare românească, acela al exportului cerealelor, controlul Căilor Ferate, desființarea Comisiei Europene a Dunării, rășluirea, — de la Apus la Răsărit —, a Vârciorovei, a părții de sus din Valea Jiului, a Prahovei până de-asupra Sinaiei⁵, a părții moldovene până la Târgul Ocnei, ca și Ceahlăul, colțul muntelui Dornelor până la Câmpulung. Ba chiar, în forma cea mai largă, era cuprins în teritoriul anexat și Severinul și Târgul-Jiului, Câmpulungul și Sinaia, Moineștii (pentru păcură) și Târgul Ocnei, Mălinii Domeniului Coroanei în Suceava, mănăstirea Slatina, cu mormintele Lăpușnenilor (în această regiune treizeci și cinci de sate,

¹ Averescu, *o. c.*, p. 309; Iorga, *o. c.*, pp. 306-7, 309.

² *Ibid.*, p. 301.

³ Iorga, *o. c.*, II, p. 25 (denunț al lui C. C. Arion, la 13 Iunie, în noul Parlament).

⁴ *Ibid.*, I, pp. 298-9.

⁵ *Ibid.*, p. 302.

30.000 de oameni), Vereștii, cu linia spre Botoșani, și partea de sus¹ a județului Dorohoiu¹. Severinul cu șantierele lui va fi al Austro-Ungurilor². Acestea pe lângă crearea unui centru economic german la Giurgiu și pe lângă împământenirea în bloc a Evreilor³.

Atunci, față de această neconținută adăugire de pretenții, regele chemă, contra voinții Guvernului⁴, pe Marghiloman. Indată, la 27, președintele Consiliului ceru Suveranului să arăte public dacă-i păstrează încrederea, și răspunsul fu că, în astfel de legături, mai e un „fluid“ care, în acest cas, lipsește⁵. Demisia lui nu fu primită imediat, dar se ceru a se retrage puterile date lui Argetoianu, care era în teritoriul ocupat, discutând cu diplomația stăpânilor situației⁶.

Marghiloman⁷, care făcuse în toamnă declarații de strânsă alipire la Germani, apărură, la 12 Mart, încă nu sprijinit de Stere, pe care și-l va chema îndată, de și știa că el stăruise pentru „un proiect de alianță personală cu Impăratul Wilhelm“, care ar delega la București un „vice-rege“⁸, pentru a-l trimete

¹ *Ibid.*, p. 340.

² *Ibid.*, p. 323. Pentru granițe și *ibid.*, pp. 327, 333.

³ *Ibid.*, p. 333.

⁴ Averescu, *o. c.*, p. 306 și urm. Cf. Iorga, *l. c.*, p. 302. Marghiloman declarase Germanilor și în Decembre că e pentru dinastie; *Memorii*, III, p. 244. Combătea și ideia Regenței pe doi ani, pe care i-o comunicau aceștia; *ibid.*, pp. 259-60. Carp era pentru instalarea ca rege a unui fiu al lui Wilhelm al II-lea; *ibid.*, pp. 262-3. Indată și Marghiloman șovăia; *ibid.*, p. 270 și urm., dar cf. *ibid.*, p. 277. El discuta acum (Ianuar) cu Mackensen cine ar fi de pus în locul regelui Ferdinand, dintre fiii lui; *ibid.*, pp. 283-4. C. C. Arion negociase, în Ianuar, la Focșani, cu Mitilineu, delegat de rege; *ibid.*, pp. 287, 296. De fapt, atitudinea Germanilor în chestia dinastică potolise un anume fel de schimbare; *ibid.*, pp. 312, 327-8, 337, 353. Numai Carp rezista; *ibid.*, pp. 314-5, 371. Ultima atitudine a lui Marghiloman, în Februar; *ibid.*, pp. 346-8. El apărase statornic Dobrogea.

⁵ Averescu, *o. c.*, pp. 307-9.

⁶ Știri despre aceste discuții, în Marghiloman, *l. c.*

⁷ În Memoriile sale arhiducele Iosif asigură că i s'a oferit de Marghiloman, Gh. Știrbei și Maiorescu (?) coroana României, pe care, ca bun Maghiar, a refuzat-o.

⁸ Marghiloman, *l. c.*, p. 236: ar fi ca în „Australia și Canada“, cf. și *ibid.*, pp. 294, 340, 345. El vorbește de „miserabilii de la Iași“, *ibid.*, p. 342.

în Basarabia. Se lăuda că, dacă ar fi fost chemat el încă de la început, salvă și Dobrogea, care nu se va da Bulgarilor, cari cereau și Sudul basarabean, cu coloniile lui¹, ci, printr'o hotărâre ulterioară, va rămânea în sama celor patru aliați. Cum regele, căruia i se presintase o adevărată listă de proscricție, pe care o refușă, se temea să nu i se impuie un Virgil Arion, un Carp, el se hotărî a primi deci pe Marghiloman, mai acceptabil și de Aliați, mai ales că a promis să nu se arunce imediat în altă politică externă și a primi la Externe pe Mișu, vechiu filogerman, dar mai mlădios². Ce sentimente avea el în acest moment față de cei care-l umiliseră, se vede din această declarație în cursul unei convorbiri cu N. Iorga: „Eu n'am urît pe nimeni, dar, fiindcă lucrul merge așa, ei bine am ajuns să urăsc poporul care m'a născut”³.

Marghiloman, plecat în teritoriul ocupat, trebuia să consulte pe amicii săi străini înainte de a primi, dar el se lovi de o nouă dovadă de prigonire a acestora, cari, invocând „nestabilitatea guvernelor românești” și referindu-se și la „simpatiile arătate de familia regală Misiunii franceze”, „își rezervau să supravegheze ei înșiși îndeplinirea condițiilor păcii”, ceia ce însemna că vor menține ocupația, cu 80.000 de oameni⁴. Totuși cu C. Arion, cu M. Seulescu, cu Garoflid, cu profesorul Simion Mehedinți, cu generalul Hârjeu la Războiu, se alcătui (la 19) un *Ministeriu menit să nu capete, nici el, mai nimic*⁵. Se lăsase conducerea negocierilor tot lui Argetoianu, dispus a ajuta noul Guvern, — cum o făcea, în „nestabilitatea guvernelor românești” și referindu-se și la

¹ Iorga, *l. c.*, p. 310. Cf. declarațiile regelui; *ibid.* (o adâncime de 20 de kilometri). Marghiloman descrie convorbirea lui cu regele; *l. c.*, pp. 401-2.

² Iorga, *l. c.*, pp. 309-10 (declarații ale regelui). Marghiloman pretinde că ar fi cerut Rușilor politica nouă cu Germanii și că, fără a-l autorisa să se folosească de aceștia, Suveranul i-ar fi răspuns că „se va face”; *l. c.*, p. 401.

³ Iorga, *l. c.*, p. 311.

⁴ Telegrama germană; *ibid.*, p. 313. Cf. Marghiloman, *l. c.*, p. 403 și urm.

⁵ Totuși, Marghiloman, pentru un succes dubios în puncte de amănunt, se lăuda, la sosire (18 Mart), că „are cea mai bună pace ce se poate obține”; *ibid.*, p. 410. Avea și o scrisoare de la Czernin în acest sens; *ibid.*, pp. 410-11.

termini puțin potriviți cu trufia sa cunoscută, și Stere —, dar pe urmă sarcina o avură C. C. Arion și P. Missir. Și mai departe Mackensen era dispus să ajute, în ce privește granița Carpaților, contra poftelor austro-ungurești¹. Și în fața lui Marghiloman, pe care-l desprețuia și uria, rășăria acuma, din nou, Carp, care pretindea că el poate căpăta și Dobrogea². Ba ai lui vorbeau de condițiile germane și mai prielnice din Ianuar, între care ar fi fost integritatea teritorială plus Basarabia, cu un plebiscit în Ardeal³. Iar, la Iași, în fața liberalilor, cari-și așteptau ceasul, Argetoianu și M. Cantacuzino convingeau pe generalul Averescu să iea conducerea unei „Ligi a Poporului“, a cărei misiune ar fi să supuie Monarhia textului constituțional, să pedepsească pe acei cari au greșit războiul și să introducă unele reforme⁴. Ziarul *Indreptarea* începea să apară.

În aceste condiții, Stere trecând peste drepturile inițiatorilor din Sfatul Țării, și Marghiloman apărând ca să întunece pe Stere, se ajunsese, după lungi discuții, cu opoziția unui Țigancu și îndoielile multora, la votarea, cu o covârșitoare majoritate, a unirii Basarabiei cu România ciocărită (27 Mart st. v.)⁵.

Regele, care va consimți să se expuie în balcon alături de acel care voise să-l răstoarne, și pe care-l decoră⁶, răs-

¹ Iorga, *l. c.*, p. 315. Zvonuri că acolo se va face un *Kronland* guvernat de la Viena; *ibid.*, p. 319. Instalare de telegraf și telefon la Iași; *ibid.*, p. 324. V. și *ibid.*, p. 325.

² *Ibid.*, p. 320. Cf. mai ales Marghiloman, *l. c.*, pp. 471, 488, 496, 512. C. C. Arion mai vorbea, și după depunerea jurământului, de cucerirea Moldovei de către Germani și de înlăturarea regelui; *ibid.*, p. 422. Cf. și *ibid.*, p. 429. Marghiloman oferia Germanilor monitoarele românești; *ibid.*, p. 439. Și, se cerea și concurs de soldați; *ibid.*, p. 441. Era vorba de vânzarea tunurilor noastre; *ibid.*, pp. 441-3.

³ Iorga, *l. c.*, p. 343.

⁴ *Ibid.*, p. 321. Textul, în *Opinia* de la 11-2 Mart.

⁵ Amănunte în Marghiloman, *l. c.*, p. 454 și urm. Cf. Ghibu, *Cum s'a făcut Unirea*, Sibiu 1925; dr. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*; Al. Boldur, *La Bessarabie*; același, *Unirea, 1918-1928*.

⁶ În *Neamul Românesc*, N. Iorga întreba ce păcate trebuie să mai facă un om pentru a fi expus opröbriului public. Fostul colonel al lui Ion Brătianu era așa de puțin pocăit, încât adună într'o carte articolele contra războiului, în care cerea pedeapsa celor cari-l porniseră și aprobaseră. Marghiloman primise „în brațele sale“ la

punse adânc emoționat, în marea sa nenorocire. Ion Brătianu se asociă la bucuria generală și el luă parte în ziua de 30, la serviciul de la Mitropolie și la trecerea în revistă a regimentului 9 de vânători, refăcut, și a grănicerilor.

Dar Stere urmăria, pe baza „meritelor“ sale față de Basarabia, părăsită de dânsul, total, de aproape un șfert de veac și căreia-i aducea acum doar o serie de teatrale discursuri, în românește și în rusește, câștigarea unei atotputernicii revoluționare, pe bază de reforme sociale, prin partidul său socialist-radical, care-și căpătă și un organ la Iași, veninosul *Momentul*, și el, președinte al Sfatului Țării, pe care l-ar fi eternizat, chema pe Basarabeni săi, unii fanatic devotați acum, la lupta contra „boierilor“, ba, eventual, dacă nu se încredințează lui, și contra regelui. Vechiul lui prieten, dr. Cazacu, era pus în fruntea guvernului basarabean. I se alipia, uitându-și colaborarea la „România“ războiului și marele povestitor Sadoveanu. Aproape în același timp închideau ochii, la Iași Delavrancea, la București Coșbuc.

Oarecare îngrijorări începură a se ivi față de cel mai periculos dintre aventurierii vremii lui¹. Supt oblăduirea oamenilor lui, cari căutau să distrugă toată opera propagandiștilor naționaliști², unii preoți basarabeni cereau un episcop rutean la Hotin, pe care Marghiloman fusese dispus a-l ceda Ucrainei³, și unul bulgar la Ismail. Un trimes ucrainian, Gologan, venia la Iași să facă înaintea lui Marghiloman reserve în ce privește unirea votată⁴.

Dacă C. C. Arion se lăuda cu importanta reducere a înaintării austro-ungare, cu admiterea de Centrali a unei împământeniri evreiești pe categorii și înlăturarea condiției de a face din catolicism a doua Biserică de Stat⁵ și dacă, în sfârșit, proclamarea Unirii basarabene pe Stere, prins de „o crisă de lacrimi“:

l. c., p. 459.

¹ Iorga, *l. c.*, p. 346.

² Și Basarabeni ca Pântea, fost ministru de Războiu, al autonomiei, erau sătui de această obraznică îmbulzeală: *ibid.*, p. 361.

³ Cf. Marghiloman, *l. c.*, p. 469.

⁴ Iorga, *l. c.*, pp. 347-8. Ofițeri ruși cu miile agitau liberi la Chișinău; *ibid.*, p. 348. Ei vorbeau de noul Țar Mihail „Hatman al Ucrainei și gospodar al Moldovei“ (titlul lui Duca-Vodă pe dos!). Cf. Marghiloman, *l. c.*, p. 481.

⁵ Iorga, *l. c.*, p. 340.

atot puternicia lui Czernin căzu, așa încât părea că și din această parte se desemnează o ușoară înseninare, asprimea acelor cari grăbiau la încheierea păcii, de care aveau atâta nevoie, și pentru aprovizionări, în momentul pregătirii supremului asalt în Apus, la care ar fi dorit să participe și steagul românesc¹, creștea necentenit. Se încerca și la Iași o pornire populară, a celor flămânzi, contra clasei conducătoare, de unde li-ar fi venit nenorocirea, și se socotia că aceasta ar da prilejul unei întinderi a ocupației și pe teritoriul, până atunci cruțat, al Moldovei². Rechiziționările de localuri, amestecul în toate se făceau tot mai mult în Iași, și regina, neputând vedea spectacolul, se refugiase la Bicz³.

Așa se încheie, la 7 Maiu, odioasa pace de la București⁴. Marghiloman o credea definitivă; întrebat de Dobrogeni, el declara că nu crede în minuni: să vândă deci ce au, doar cu atâta zăbavă câtă trebuie ca să ia prețuri mai mari⁵! Numai regele stăruia în credința ca nimic nu e pierdut definitiv, iar regina era sigură că „este o flacără care nu poate muri“⁶. De fapt, dacă sufletele cinstite și drepte mai puteau trăi, era în așteptarea minunii pe care un Marghiloman o refuza și pe care dușmanii țării lor o considerau cu groază și frică.

Alegeri silnice, de la care cei mai mulți, de altfel, s'au abținut, erau să deie Parlamentul unei noi serii de scandaluri, supl cuvânt că, după dorința Germanilor, trebuie pedepsiți Brătienii și acoliții lor, — peste Take Ionescu, plecat cu primele serii de expulsați de bună voie, trecându-se mai

¹ Mai târziu Argetoianu a afirmat că generalul Averescu ar fi primit aceasta. Nimic în caracterul acestuia nu îndreptățește o astfel de bănuială. Am văzut însă ce dăduse și era gala să deie Marghiloman.

² Marghiloman, *l. c.*, p. 508 și urm.; Iorga, *l. c.*, p. 345.

³ Marghiloman îi înseamnă gesturile de indignare și profețiile de „revanșă“; *l. c.*, p. 405. Cf. *ibid.*, pp. 483-4.

⁴ Pentru răspunsul regelui la telegrama care o anunța și nevoia de a-l schimba, declarațiile lui Știrbei; Iorga, *l. c.*, p. 335. Marghiloman arată cum a șters un cuvânt și schimbat punctuația; *l. c.*, p. 513. Dar au rămas „clipel: dureroase“.

⁵ Iorga, *l. c.*, pp. 365-6. Protestul Dobrogenilor, cu poetul I. N. Roman în frunte, îl serie N. Iorga.

⁶ *Ibid.*, p. 367.

ușor. La București, *Steagul* lui Marghiloman se luptă cu *Re-nașterea* lui Lupu Costachi. Regele, chemat de la Bicz, fu silit să cetească Mesagiul său de durere, cu amintirea faptelor de arme acuma încheiate, înaintea unor astfel de oameni, cari-l uriau și ar fi dorit să-l poată răsturna (3 Iunie). Gr. Cantacuzino, agitatorul contra războiului, întâiu refusat de Suveran, întrase cu sila în Ministeriu¹. În acel moment Stere, în conflict cu Sfatul Țării, îl încheia cu unul din obișnuitele lui gesturi de samavolnicie. Venit la Iași, el striga în Cameră că din stradă trebuie oprit războiul. În lipsa lui se ajungea, pentru a face ordine în Basarabia, la trimeterea acolo a generalului Văitoianu².

Parlamentul ratifică, la 15 Iunie, tratatul, slab combătut de câțiva numai dintre puținii adversari, mai mult din Partidul Muncii, cari putuseră pătrunde. Peste câteva zile regele era atacat fățiș, și Marghiloman spunea că, dacă prin aceasta s'ar fi putut salva Dobrogea, Suveranul ar fi făcut „gestul mântuitor“. Mișelli se iscodiau contra reginei, care declara, într'o convorbire: „Pot merge drept la Dumnezeu, arătându-i ce am făcut și cum am trăit, ce serviciu am adus, în așa de grele vremi, țării mele“³. La 25 ale lunii se vota între grosolane injurii darea în judecată a Ministeriului Brătianu, și liberalii vorbiră curagios, tagăduind legalitatea Adunărilor. Se făceau confiscări la casele foștilor miniștri. Se lucra la distrugerea Creditelor, a Băncii Naționale.

În același timp se aduceau la îndeplinire punctele tratatului, votându-se, la 18-9 Iulie, încetățenirea Evreilor în bloc. I se impuse regelui să primească legea amnistiei⁴.

Dar încă din acea lună Iulie marea ofensivă franco-engleză la Montdidier făcea pe C. C. Arion să spuie public că *poate se apropie vremea când altf l va trebui să se vorbească de pe banca ministerială*. Regele putea răspunde astfel, la 13 August, unei telegrame: „Pe drumul greu al suferinților, ce l-am

¹ V. Marghiloman, *l. c.*, p. 548.

² V. și Iorga, *o. c.*, II, pp. 22, 42-3.

³ *Ibid.*, p. 33.

⁴ Marghiloman, *o. c.*, IV, pp. 13, 15.

străbătut de atâta vreme, ne va călăuzi și mai înainte speranța și încrederea în puterile de viață ale scumpului nostru popor¹. Și Pelivan, biruind candidatura lui Virgil Arion, putea să strige într'o astfel de Cameră: „Trăiască regele de azi, Impăratul de mâne!“ Marghiloman, pentru adăugirea Basarabiei, îndrăznia să vorbească de România Mare, pe care ar represinta-o. Dar P. P. Carp apăru la Iași, ca și cum el ar fi fost să dea semnalul răsturnării²...

Centralii păreau că nu prevăd ce era să se întâmple. În delegații noul Cancelariu austro-ungar, Armean maghiarizat, cu strămoși din Moldova, Burian, răspundea la o întrebare relativă la agitațiile românești că s'a petrecut în adevăr ceva în „partea neocupată a României“, dar că s'au luat cuvenitele măsuri. Se impusese amnistia tuturor trădătorilor, dar, data aceasta, raportul fusese o indignată protestare. Totuși se va merge până la arestarea lui Al. Constantinescu. Pe când Tisza, dispus a recunoaște acum autonomia naționalităților, era gata a ceda Italiei ce apucase a cuceri aceasta, el amenința România, desprețuită, la orice mișcare ar cuteza să facă³.

Încă din prima jumătate a lui Septembrie se vorbea, cu toate că o demisie a lui Marghiloman fusese, cu puțin înainte, răspinsă în cuvinte amabile⁴, că regele, care revenise de la Bicaz, se gândia la un Ministeriu de generali, presidat de Coandă, care fusese represintantul României la Statul-major rus, — militar foarte cult, francofil statornic, fiind și însurat cu o Francesă, fost adiutant regal. Bulgarii, atacați din nou în Macedonia, nu mai voiau să lupte; Sârbii înaintau spre Scoplie: era vădit că pe toate fronturile decisiva se apropia și că ea va fi contra Centralilor. În curând președintele Wilson, devenit arbitru al păcii pe baza dreptului de autodeterminare, proclamat și de bolșevici, cerea aplicarea lui la popoarele din Austro-Ungaria.

Se putea vorbi astfel și de un nou Ministeriu Averescu și de revenirea ideii unuia presidat de magistratul Manolescu-Râmnicănu.

¹ *Ibid.*, p. 54.

² Iorga, *l. c.*, p. 57.

³ Dar în Octombrie nouă misiune a lui Randa.

⁴ Marghiloman, *l. c.*, pp. 16-7.

Marghiloman încercă să lupte. El începea negociațiile pentru reluarea Dobrogei¹. C. C. Arion, din parte-i, vorbea prietenilor de autonomia posibilă a Românilor din Ungaria². I se opunea însă necesitatea de a se proclama necesitatea Unirii românești³, pe care și acum refugiații din Paris o ținea neconținut la ordinea zilei. Desconsiderarea miniștrilor săi de către rege fu evidentă la parastasul pentru micul prinț Mircea⁴. Ei erau primiți pe stradă cu huiduieli, și partidele francofile organizau manifestații pe care nimeni n'avea curajul să le oprească: una, plecând de la Piața Unirii, cuprinse, pe lângă studenți, și ofițeri în uniformă. În zădar representanții ocupației germane sfidau, căutând conflicte de exploatat. Generalul Averescu fu dus pe sus la Legația americană, alții aclamară pe Ion Brătianu (21 Octombrie). Francesii erau pretutindeni ovaționați. O adunare la Chișinău se rostia pentru unirea generală românească, părăsindu-se și autonomia basarabească⁵. Și la București vechile temeri dispăruseră: cum se zvonia că de pe malul drept al Dunării, unde ajunsese cavaleria franceză, unii ofițeri au venit și se află la Athénée Palace, se produse o imensă împingere de mulțime, care-și râdea de poliția și chiar de trupa germană.

În acest timp, Viena fiind a demobilizaților, ca și Praga, sublocotenentul Maniu putea porunci, în nupele lor, ministrului de Războiu⁶. Retragerea Austro-Germanilor pornia din toate părțile. De fapt, și Ardealul era al demobilizaților, cari strigau „Trăiască România Mare“. Din Bucovina, unde Ucrainenii căutau să proclame ca rege pe arhiducele Wilhelm,

¹ Pe larg, în *Memoriile* lui, IV, p. 52 și urm. Dar el înțelegea ca Dobrogea, restituită de trei din cei patru împărțitori, Bulgariei reluându-și teritoriul anexat de România în 1913, să fie apărată de Români, într'un anume cas, contra foștilor lor aliați; p. 57 și urm. Marghiloman cerea regelui și renunțarea la Ardeal; *ibid.*, pp. 69, 85. Și el voia să impuie (în acest moment!) ratificarea păcii de la București; *ibid.*, pp. 69-70.

² În acest moment trei membri ai Academiei Române propuneau alegerea lui Stere; Iorga, *l. c.*, p. 81.

³ *Ibid.*, pp. 86-8.

⁴ *Ibid.*, p. 88.

⁵ *Ibid.*, pp. 89-92, 93.

⁶ Declarațiile lui Maniu; Marghiloman, *o. c.*, V, p. 52.

se cerea întrarea trupelor noastre, de mult așteptate: Iancu Flondor, vechiul șef al naționalilor de acolo, părea acum stăpânul țării¹. Soldații generalului Zadic putură să treacă granița cu învoirea primului-ministru, total ingenuinchiat de evenimente, care striga la Senat și el, ca și aceia contra cărora luptase doi ani: „Trăiască România Mare“².

Dar el trebui fără o adâncă amărăciune, să părăsească, la 24 Octombrie (6 Novembre) puterea³, încredințată lui Coandă, care-și alipia pe generalii Grigorescu și Văitoianu, pe lângă cari ca miniștri civili erau, pe lângă Basarabeni, Fotin Enescu, inginerul Saligny, Dimitrie Buzdugan, A. Cotescu, financiarul Oscar Chiriacescu și inginerul Cotescu, Poni primind, din nou, Instrucția, dar cu gândul la rezolvirea chestiei rurale.

Cel d'întăiu act istoric supt acest regim fu alergarea în ajutorul Bucoveninilor, cari-și vedeau Cernăuțul ocupat de Ucrainieni, — Aurel Onciul, rămas același ca pe vremea când cerea contopirea României în Monarhie, afirmând la Iași, unde nu-l cunoșteau cine este, că, în puterea unei vechi înțelegeri cu Marghiloman, oștile românești n'au drept decât la partea de Sud a provinciei. El nu fu primit de rege, și din puținul ce se putea adăugi că armată Suveranul dădu Bucoveninilor ce trebuia ca să curățe tentativa ruteană⁴.

Al doilea fu decretul de mobilizare generală în momentul când Francesii treceau pe la Zimnicea. Ardelenii trimesi de

¹ Lămuriri în această privință. Iorga, *l. c.*, p. 124. Și un simulacru de opoziție al Ucrainienilor de la Coțmani. Slăbitul Mitropolit Vladimir de Repta, vechiu austriacant timid, va fi adus cu greu la Iași; *ibid.*, pp. 124-5. Pentru rolul profesorului Sextil Pușcariu și al elevilor lui, prea mult trecut cu vederea, o mărturisire; *ibid.*, p. 131. Cf. și colecția de mărturisiri publicată de d. I. Nistor, în 1938. Marghiloman promisese întâiu doar arme, trupele române neputând interveni decât, în cas de revoluție, pentru supușii români; *Memorii*, *l. c.*, pp. 109-10. Numai la 23 Octombrie st. v., se ordonă, după cererea jandarmilor austriecei din Suceava, ocuparea orașului; *ibid.*, p. 114.

² La Paris girantul Legației își râdea însă de sforțările Comitetului român de acolo; Marghiloman, *o. c.*, V, p. 19.

³ Descrierea audienței, în Marghiloman, *ibid.*, p. 117 și urm. Regele ar fi declarat că miniștrii Înțelegerii s'au plâns de ocuparea Bucovinei.

⁴ *Ibid.*, pp. 101-3.

Teodor Mihali: locotenentul Popovici și avocatul Boeru, apoi profesorul Nicolae Bălan și căpitanul Nicolae Prăcup, cu profesorul Silviu Dragomir¹, cereau și ei intrarea oștii românești. Un comitet național, cu avocatul Ștefan Cicio Pop, se formase la Arad, cerând plecarea organelor ungurești și din Ardeal. Din partea comitetului veniră la Iași tinerii Crișan și Roxin. Sosit din Balcani, generalul Franchet d'Esperey fixa Murășul ca linie de demarcație între Români și Unguri. Totuși Mackensen răspinse desprețuitor îndemnul la plecare, care-i veni însă peste puțin din însăși trufașa lui țară, redusă la ultima extremitate. Târând prada de la noi, el se îndreptă spre Budapesta, unde era să fie pus supt pază, pe când soldați români desculți și aproape goi treceau munții Moldovei pentru a duce vestea liberării definitive.

Supt acest guvern prielnic, la 9 Novembre, hramul lui Mihai Viteazul, înaintea craniului eroului, readus din Rusia, era binecuvântat la Mitropolie înaintea regelui și a familiei regale², a ofițerilor aliați, cu toții asistând, seara, la comemorarea, de N. Iorga, a cuceririi Ardealului în aulă Universității. Serbarea bisericească a avut un adânc răsunset în toate sufletele, cuprinse de avântul eroic desfăcut și din pribegele moaște care se întorceau în pământ liberat spre veșnica lor odihnă după „împlinirea Scripturilor“, cum spunea profetic inscripția de pe sarcofagul de marmură făcut cu câțiva ani în urmă, când aceasta apărea numai ca un depărtat ideal. Urmă ceremonia închinării, prin Flondor și Nistor, a Bucovinei liberate către Suveranul român.

Nu se sfârșia luna și, înaintea unei mulțimi imense, ieșită din iadul umilinților îndelungate, Ferdinand I-ii și regina Maria, având lângă ei pe generalul Berthelot și șefii oștirii, dintre cari lipsia însă acel mare factor de organizare care fusese biruitorul de la Mărăști, prins cu viclenie în mrejele unei politici care-l împiedeca de a fi al întregii nații recunoscătoare, își făceau intrarea în Capitala atâta timp pângărită.

¹ Octavian Goga a arătat că ei nu veniau de la partidul național.

² „Desordinea“ de care vorbește Marghiloman (*l. c.*, p. 146) n'a existat.

Suveranul era în curând și rege pentru Ardealul liberat. Springiniți de înaintarea, de și înceată, din cauza cumplitelor lipsuri, a trupelor românești, căpeteniile Românilor, cari mai păstrau ca president pe foarte bătrânul Gheorghe Pop de Băsești, fără niciun rol, de multă vreme, aleaseră Alba-Iulia, capitala lui Mihai Viteazul, ca să proclame Unirea cu România. Fiind de față generalul de administrație State Leonte și, din partea Basarabenilor, Halippa, din a Bucovinenilor filologul Alexe Procopovici, elev al lui Sextil Pușcariu, noul Aron Pumnul pentru tineretul Bucovinei, ei se lăsară atrași la discuții care amenințau să se prelungească. Supt influența temperamentului lui Iuliu Maniu, șeful presumpțiv, care domina prin voința-i rece, s'ar fi dorit o autonomie, cerută și de socialiști. Dar altfel judeca mulțimea, de mii de oameni, care se adunase și care și dădea samă de starea țării în care, ca la Beiuș, furia naționalismului unguresc făcea victime ca un Ciordaș și tovarășul său, iar Sârbii, intrați și în Timișoara, considerau Banatul ca anexat¹. După cuvântări ca a lui Ioan Agârbiceanu, marele povestitor ardelean, martor al luptei și suferinții românești din țara liberă, imense aclamații salutară unirea fără condiții. Scaunul metropolitan fiind vacant după moartea lui Mangra, strălucitorul episcop de Caransebeș, Miron, fost Ilie Cristea, fiu de țărăn din părțile Bistriței și fost învățător, conducea delegația din care făceau parte².

¹ De aceia deputații bănățeni nu putură veni la Alba-Iulia.

² Mărturia lui Leonte și a lui Procopovici; Iorga, *l. c.*, la această dată, pp. 125-7. Cf. și I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj 1926. Pentru situația Bisericii din Ardeal, mărturisirile mai recente, citate mai sus, ale arhimandritului Roșca. Pentru pregătirea, contra cererilor venite, imperios și repetat, de la Centrali, a unei armate românești gata a-și îndeplini rolul în orice împrejurare s'ar prezenta, și notele maritosului ministru generalul Hârjeu, în *Lui Alexandru Marghiloman*, București 1924 (și cu știri despre completările supt același Marghiloman în 1913 și despre lipsurile din 1916 și din momentul revenirii la putere a aceluiași), pp. 5 și urm., 33 și urm., 37. Pentru întregul războiu, și maiorul Andrei Nasta, *Războiul mondial, 1914-1916*, Timișoara 1923, și lucrarea d-lui Kirițescu, apărută în două forme: *Istoria războiului pentru întregirea României și ocuparea Budapestei, 1916-1919* (ed. 1-iu, București 1922-4) și într'o ediție francesă, *La Roumanie dans la guerre mondiale (1916-1919)*, București 1927.

CARTEA a III-a

LUPTA PENTRU CONSOLIDAREA
STATULUI ROMÂNIEI UNITE

CARTEA a III-a

LUPTA PENTRU CONSOLIDAREA
STATULUI ROMÂNIEI UNITE

CAPITOLUL I.

Problema păcii și a alianțelor

În războiul unei lumi întregi biruința nu putea să fie câștigată de unul singur. În răsplătirea dreptului urmărit fiecare trebuia să aibă un loc potrivit cu victoria sa, — căci unii erau chemați la jertfa pe care o știau, sau o găceau, sigură —, ci potrivit și cu tot ceia ce aruncase în cumpănă, cu tot ce suferise și pierduse.

Dar din atâtea părți veniau cererile, une ori asupra aceluiași obiect, așa încât pacea, care era să se încheie după ce Bulgaria, cu un rege acum pribeag, și Turcia ieșiseră din luptă, după ce Austro-Ungaria era în plină revoluție de desfacere, după ce Germania, plină odinioară de atâtea siguranță, se plecase la un armistițiu solicitat și Wilhelm al II-lea trecuse granița în Olanda, trebuia să fie peste măsură de grea, oricât de mult ar fi trebuit să hotărască la urmă, ca arbitru, prin faptul că aportul său hotărîse, cugetătorul, istoricul care era președintele american Wilson. Prezența în fruntea guvernului francez a îndărătnicului Breton Clemenceau, care, trecând și peste autoritatea președintelui Poincaré, câștigase prin statornicia sa de fier victoria, nu era, prin anume laturi ale temperamentului său pornit, o garanție pentru o răpede înțelegere chibzuită între opozițiile ce trebuiau să se producă, și Lloyd George, de o fire asămănătoare, nu înfățișa mai multă seninătate. Nu mai era un Alexandru I-iu al Rusiei, un Napoleon al III-lea, un Bismarck, ca la alte congrese europene, ca să înfățișeze pe acela peste a cărui voință nu se poate trece. Și, în sfârșit, dispăruse vechea „Europă“ a „concertului“, cu cele Sapte Mari Puteri, dincolo de care erau numai slabe gla-

suri de plângere, ci, în opera comună, la care cei mici avuseră partea cea mai grea și une ori determinaseră prin intervenția și stăruința lor rezultatul, atâtea State erau neapărat și ele chemate, iar interesele lor erau foarte adese ori protivnice. Se adaugă și aceia că, de oare ce războiul început de State pentru scopuri politice se prefăcuse într'unul de națiuni, și cum ele, în căutarea formei lor de libertate, își aveau câte odată șefi așa de vrednici de respect ca gânditorul Masaryk, represintantul Cehilor, a ceea ce se numia acum „Cehoslovacia“, Masaryk, apărut și la Iași, în zilele cele mai grele, cu decizia desăvârșită a unei visiuni precise, sarcina aceloră cari, consultând, pentru prima oară, pe oamenii de știință, cum a fost cazul, pentru hotărârile românești, al învățatului geograf francez Emmanuel de Martonne, devenia încă mai delicată. Mari alcătuirii seculare, ca Austro-Ungaria, stăteau să se desfacă, prin însuși procesul de disoluție interioară și de completă anarhie, și elementelor vii care se afirmaseră trebuia să li se găsească o așezare statornică. Iar această așezare, pe care niciun spirit prevăzător, după imensele suferinți ale războiului tehnic, și contra civililor flămânziți, n'o putea admite ca un grăbit provisorat, se lobia de nodul acelei interpenetrații, acelei pătrunderi reciproce, adesea indisolubile, care venise din cuciririle și colonizațiile vechi și noi, din procesele, firești sau voite, de desnaționalizare, din lunga viață împreună, din deprinderea raselor deosebite cu această comunitate, din necesitățile economice indestructibile care rezultaseră din aceasta.

Evident că la acest congres nu se putea înfățișa un Guvern român de generali, funcționari și pensionari, de și membrii Cabinetului Coandă, ales pentru ca să afirme reîntrarea României în marea familie a învingătorilor, se ocupa serios, cu decretule-legi ale sale, — căci Parlamentul Marghiloman fusese declarat neexistent —, de viitoarele alegeri, supt care se strecura, ca și în numirea funcționarilor, persistența voință liberală, ba chiar de opera reformelor, stricată de guvernării conservatori după ideile agrare, practice, dar de sigur injuste, ale lui Garoflid, operă pe care un Poni, cu vasta lui experiență, o putea înțelege în amănuntele ei, ce trebuiau acum legiferate, altfel. Trebuia deci concedierea provisoratului ministerial, care-și făcea iluzii asupra viitorului. Dintre acei

cari plecară pe neprevăzute, unii ofițeri o făcură cu sentimentul îndeplinirii ordinului suprem: singur Grigorescu privi această măsură de caracter politic ca o jignire și, îndemnat de exemplul generalului Averescu, el va încerca o grupare de partid a altor nemulțămii¹, pe care, de altfel, a împiedecat-o boala și moartea lui înainte de vreme.

Se pare că regele a cerut lui Ioan Brătianu un Ministeriu național, și cu elemente dintr-o fruntașii ardeleni cari apăruseră la București², și cu N. Iorga. Cei d'întăiu dăduseră câțiva miniștri fără influență, ca Vaida Voevod, Maniu, Șt. C. Pop și Vasile Goldiș, vechiu profesor de istorie și om de concepții teoretice; cât privește pe celalt, el refuză participarea la un Cabinet pe care firea dictatorială a lui Ioan Brătianu îl înțelegea ca ascultător la singurele lui sugestii.

Astfel noua guvernare se alcătui din oameni vechi, între cari mulți cari, ca I. Gh. Duca, nu avuseră, mai ales în timpurile din urmă, nicio încredere în rezultatul final. Lipsia doar blândul Porumbaru, care de sigur nu avea nicio învidie, și Morțun, a cărui totală insuficiență fusese învederată. Dar se păstra Pherekyde, care se ferise și el de orice amestec în războiu, și Alexandru Constantinescu, singurul care prin credința, mersul și priceperea își meritase locul. Internele erau încredințate lui Gheorghe Mărzescu, în a cărui casă din Iași partidul își ținuse ședințele și care, supt apăsarea evenimentelor, desăvârșise o extraordinară maturizare politică, fiind, de sigur, cel mai înțelegător și mai plin de autoritate dintre liberalii tineri. Grija cea mare era aceea a recunoașterii României ca beligerantă. Bucovina era reprezentată prin Nistor, Basarabia prin Inceleș. Mai de mult Al. Lapedatu fusese trimis la Paris pentru a da informații, și Basarabia va avea ca reprezentant oficial al autonomiei pe Ioan Pelivan. Dar pentru a înfrânge marile greutăți trebuiau altfel de sforțări.

Brătianu voia, în mândria lui, numai una: România trebuia să ceară îndeplinirea făgăduințelor precise din 1914, și în numele ei nimeni n'a putut să iea niciun angajament

¹ V. Iorga, *l. c.*, p. 146.

² Liberalii încercaseră încă de la Alba-Iulia, prin agenții lor, câștigarea noului factor politic, ale cărui ambiții, pentru moment ascunse, nu le bănuiau.

de schimbare a acelor granițe. Că Take Ionescu negociase acum cu Pașici, conducătorul unei Iugoslavii, în care, prin voința lor, proclamată solemn, întraseră și Croații și Slovenii, că el consimțise la împărțirea Banatului, nu voia să știe. Orice relații încetaseră cu cei de la Paris, între cari oameni ca Toma Stelian, dintre liberali, ca profesorul Emil Pangrati, pe lângă intimii șefului conservator, ca Paul Brătășanu, iar dintre Ardeleni, fără influență în acțiunea politică întreprinsă, fiind acolo Octavian Goga, venit de la Odesa. Un grup de Români, cari se considerau și se intitulaseră adevăratul Guvern al țării după negociațiile de pace, era astfel total neglijat, trecându-se peste tot ce putuseră admite și făgădui¹.

Nu se întrebunțau pentru raporturile cu Italia nici legăturile ce stabiliseră acolo șefii Legiunii românești, ca Valeriu Pop și profesorul Simion Mândrescu². În ce privește ruperea în două a Banatului, el refuzase prietenosului însărcinat de Afaceri iugoslave, după plecarea dârzului Marinovici, Anastasievici, de origine fără îndoială românească, orice discuție. E drept că, de partea cealaltă, Banatul era supt teroarea armatei sârbești³, care putu fi scoasă cu greu din Lugoj și Caransebeș, păstrând până mai târziu Timișoara însăși, cu toată intervenția lui Berthelot⁴. Se răspunse din partea Românilor cu presintarea, și la Paris, a chestiei Timocului, ca să se lăsa de Pașici răspunsul că: pentru moment e vorba de împărțirea Ungariei, nu a Serbiei. Din parte-i, Brătianu, la Belgrad, unde se oprise, ignorase pe Protici, locțiitorul lui Pașici și cercase a căpăta o cedare totală din partea regelui Alexandru, care-l trimise la ministrul său, întrebând, de sigur ironic, dacă nu-i lasă măcar zona de apărare a Belgradului⁵.

Cu tratatul în buzunar, — Victor Antonescu izbutise a-l

¹ V. și Xenii, *Take Ionescu*. Cf. R. Seișanu, *Take Ionescu*.

² V. mai ales articolul celui d'întăiu, în *Revue de Transylvanie*, III, 1938, și cartea celuiilalt despre activitatea sa în Italia.

³ V. declarațiile lui Șt. C. Pop, care vorbește și de rolul său în înlăturarea încercării maghiare de a rămânea acolo; Iorga, *l. c.*, pp. 150-1. Cf. Mihail Gropșianu, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș și proclamația întregirii națiunii române, Oravița, la 4 Noiembrie 1918*, Timișoara 1935, precum și broșura, apărută la Paris, a d-lui Sever Bocu asupra Banatului: *La question du Banat*, 1919.

⁴ Iorga, *l. c.*, p. 155.

⁵ Declarații ale lui Take Ionescu, în 1922; Iorga, *o. c.*, III, pp. 265-6.

face să fie admis ca valabil de Clemenceau ¹ —, președintele Consiliului plecase singur și sigur la Paris, unde i se pretălise, și de Români, o foarte rea primire, pe care apucăturile lui poruncitoare o prefăcu, la unii factori, în hotărîta dușmănie, în dauna adevăratelor interese ale țării.

În lipsa lui, care nu-și lăsase un înlocuitor cu autoritate, norocul fiind doar în statul-major cel nou al armatei, situația în Ardealul însuși nu era hotărîtă. Linia franceză fusese trecută de trupele românești, acum complet refăcute, prin încă o minune a energiilor ascunse ale rasei, și bine echipate. Se înainta, dar nu fără rezistență, în asprul Ianuar 1919, spre depărtatul Zalău, fără a cere voie de la nimeni. Prin colțuri, ca la Petroșani, populația maghiară se împotrivia dârz. Iar, la Pesta, comisarul frances-Vyx, complet câștigat de Unguri, trimitea ordin să se păstreze în Ardeal administrația ungurească ². Apariția la Vârșeț, la Arad, la Cluj a unor ofițeri francesi părea că e făcută pentru a mărgeni pe Români; la Arad se îngăduia generalului ungar Soss să treacă înaintea ofițerilor francesi revista trupelor sale, setoase de revanșă și recucerire; la Șiria fu un adevărat măcel, ca și la Vascău. Zalăul fu reocupat momentan de Unguri, și pe Crișul Alb se răsplineau gărzile românești. Se adăugi și o anchetă americană ³.

La Orade comanda încă un general Kratochvil, care făcuse a se căuta frunțașul român Aurel Lazăr, una din cele mai frumoase figuri ale României de acolo, ca să-i facă același sfârșit ca martirilor de la Beiuș. Între miniștrii ardeleni, — tocmai atunci se stinse bătrânul președinte al partidului lor (Februar 1938) — se ajunsese la o adevărată panică; tot în Februar se va aresta d-na Clara Maniu, mama șefului ardelean, cu fiica și nepoata ei. Printre Ardeleni groaza de viitor se simția și la Sibiiu, sprijinul moral al Francesilor lipsind cu totul.

¹ *Ibid.*, p. 126.

² V. lămuririle generalului Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocupația Budapestei (1918-1919)*, București.

³ Misiunile științifice Nicholas Roosevelt și Coolidge; Iorga, *l. c.*, p. 170. Primul arăta lui N. Iorga că „România a avut totdeauna simpatia și admirația Americii și America-i dorește să-și realizeze aspirațiile naționale“; *ibid.*, p. 171. Nu aceeași era atitudinea comisarului militar american la Budapesta, ale cărui calomnii brutale fură răspline de generalul N. Mărdărescu (v. mai sus, nota 2).

Cu greu se ajunse la o nouă linie de demarcație, care lăsa la o parte orașele din Vest: Satul-Mare, Oradea, Careii-Mari, Aradul, unde se pregătia, cu Secui feroci, atacul contra Românilor¹. Dar Sașii, cari votaseră alipirea la România, trimeteau la București o misiune care să asigure de loialtatea lor².

Și față de Bucovina se observa o clătinare în folosul Rușienilor, și, în ce privește unele părți de peste Prut, chiar noii guvernanți români șovăiau³. Starea de asediu se impuse.

În Dobrogea se îngăduise intrarea trupelor românești, în ciuda vechiului zvon că Înțelegerea a recunoscut Bulgarilor dreptul de stăpânire de la linia Cobadin în jos. Dar populația bulgărească privia prezența unei armate învinse ca un singur provisorat, și Englezii prezenți acolo, sprijinindu-se pe ideea de rasă, se arătau favorabili acestei atitudini; ba chiar ofițeri franceși luau apărarea represintanților unei recente cuceriri.

În sfârșit infiltrații bolșevice se produceau în Nordul Basarabiei, și generalul Poetaș li căzu victimă, împreună cu vre-o sută din ai săi: trei sate plătiră pentru această crimă. Dar la Nădăbăuți trebui să se dea o adevărată luptă cu bandele, care aveau mitraliere și tunuri. Un moment se pierduse chiar Hotinul. Ar fi căzut 2.000 de rebeli, în mare parte săteni români și ruțeni, otrăviți de propaganda rusească, luându-li-se materialul de luptă⁴. În acest timp acțiunea franceză, zădarnică, urma peste Nistru, pentru Ucraina aliaților, luând și trupe românești, ca la Tiraspol. La spatele rezistenței basarabene erau moșierii ruși, în frunte cu un Crupenschi, un Schmidt, ca și propaganda antisemitului naționalist Purișchievici, acum la Odesa⁵. Soldații franceși trimiși acolo erau, ca și mulți dintre camarazii lor de la Iași și București, complet bolșevizați, și atacau pe Români.

¹ Asigurări ale lui Berthelot; *ibid.*, pp. 167-9. El rămânea același, interzicând steagul unghuresc la Brașov. Dar Franchet d'Esperey n'avea totdeauna aceeași atitudine; *ibid.*, pp. 169-70, 171-2.

² Iorga, *l. c.*, p. 159. Broșura lor s'a tipărit, cu o prefață de N. Iorga.

³ *Ibid.*, p. 155. D. Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, București 1928.

⁴ V. și Iorga, *l. c.*, p. 154; declarații ale colonelului Antonescu, sufșef al Statului-major.

⁵ Berthelot era contra acțiunii în Rusia; declarațiile lui, *ibid.*, p. 167.

Brătianu găsisese la Paris haosul. Creator al unei „Ligi a Națiunilor“, Wilson credea că poate domina toate divergențele prin aceea că va lăsa acestei creațiuni încă nealcătuite grija hotarelor. La cererea ministrului român de a se executa tratatul i se răspunse cu trimeterea la „Comisiunea de experți“. Trebui ca generalul Văitoianu să meargă la Paris aducând vești noi despre uneltirile contra României. Oficiosul „Viitorul“ ajunsese a denunța Conferința ca neprielnică Românilor. Intervenția personală a Reginei, care câștigă prietenii prețioase, fu adusă în ajutorul lui Brătianu, care recunoștea că singur nu-și poate atinge ținta¹.

Pe când conferința de pace, năstăpănită, își amâna hotărârile, spiritul de răsbunare unguresc pregătia o mare ofensivă. Guvernul lui Károlyi, ușuratecul antantist, care deslănțuisese revoluția radicală contra vechiului regim, se retrăgea, ca o protestare contra liniei de demarcație, care prevestia sfârșirea teritorială, îngăduind comunistului Bela Kún, fiu de negustoraș evreu ardelean, să puie mâna pe putere pentru opera de refacere a Ungariei milenare, fie și supt steagul roșu, care trebuia să aducă o înțelegere cu bolșevicii ruși și un atac al României și de la Răsărit. Intre apărătorii acestui comunism maghiar erau, de altfel, ca și șeful însuși, dintre prizonieri, elemente trimese din Rusia anume pentru această sarcină. Lenin, șeful guvernului rus, era salutat din Pesta comunistă, ca „șef al revoluționarismului internațional“.

Deocamdată, pe când principele Carol visita Ardealul, trupele ungurești intrau în Orade și se înstăpâneau pe tot BiHORUL, izgonind pe episcopul Radu, aruncând în închisoare pe vicariul Ciorogaru, amenințând și deportând. Se răspunse, la jumătatea lui April, din inițiativa regelui, adânc jignit de aceste violențe și care avea acum la îndemână 130.000 de oameni pregătiți, supt o conducere unitară, a generalului Pressan și a colonelului Antonescu, cu hotărârea de a se trece peste linia de demarcație, dincolo de care se pregătia atacul. „Am observat“, spunea Ferdinand I-iu generalului Franchet

¹ „Nu-mi plac oamenii cari plâng“, spunea Clemenceau Reginei despre Brătianu; *ibid.*, p. 193 (declarații de la 22 April ale ei).

d'Esperey, „toate dorințele loialității, dar este ceva mai presus de loialitate: grija propriei demnități“¹. Cu puține pierderi, se ajunsese până la Soborșin, avangarda îndreptându-se spre cetățile până atunci refuzate; se și ocupă Satul-Mare, apoi Dobrișinul, Becheș-Ciaba, însă, deocamdată, nu și Aradul. În acest timp Pherekyde² vorbea de drumul ce s'a deschis, măcar Românilor, spre Budapesta, și regele o confirma, pentru ziua de Zece Maiu.

De fapt, la Paris, recunoscându-se și celelalte drepturi românești, cetățile nu erau acordate, atribuindu-se României și Hustul, în Maramurăș, și, în Banat, Baziașul, iar Sârbii căpătând Panciova și Biserica Albă³.

Brătianu era desperat. Se vorbea acum de o lovitură românească în Banat. Se căuta organizarea unor mișcări de protestare la București, Guvernul ar merge până la retragerea delegației de la Paris, chiar până la depunerea mandatului. Dar din Bucovina, dată fiind pătrunderea bolșevismului în Galiția, se va înainta spre Colomeia și Stanislavow, vechea Pocuție a lui Ștefan-cel-Mare, Alexandru-cel-Bun și Petru Petru Rareș având a fi câtva timp, ocupată de Români. Viitorul rege habsburgic al Ucrainei fu adus prins la București.

Înaintarea românească se opri însă, și după somația aliaților, la Solnoc, întâmpinându-se și oarecare rezistență. Pe când se ocupa Aradul, contra voinții, expresse, a Francesilor, cari fuseseră în celățuie⁴, Tisa nu putu fi trecută și deci defilarea în capitala Ungariei trebui să se amâne. O bună oștire disciplinată, plină de entusiasm național, va sta în fața Românilor. Dar, pentru a însufleți trupele din Apus, regele, regina, meraseră să viziteze noile teritorii ocupate, până la Orade, Careii-Mari și Baia Mare, fiind primiți cu un mare entusiasm, și de populația neromânească, temătoare de o instalație bolșevică⁵.

Pentru moment însă trebui ca Românii să sprijine pe Cehoslovaci, puternic atacați, cari se retrăgeau. Nu se prevedea

¹ *Ibid.*, pp. 189-90.

² El vorbea alor săi, cum mă asigură fiul său, de „războiul declarat Ungariei“.

³ Scrisoare a lui Al. Lapedatu; *ibid.*, p. 192.

⁴ Știri de la Goldiș; *ibid.*, p. 205.

⁵ Mărturia regelui; *ibid.*, pp. 213-4.

că o a doua lovitură era să privească România însăși. Dar grija cea mare venia de aiurea. O nouă hotărîre a Consiliului din Paris aducea înaintea chestia Dunării, impunea plata aferentă a datoriei austro-ungare, respectarea dreptului naționalităților, condiții pe care regele nu consimția, cu niciun preț, să le admită în întregim¹. În același timp guvernul comunist din Budapesta era recunoscut la Paris și *prin el se făcu somația ca României să revie la vechea linie de demarcație*.

Încă în Iulie, refuzat, dictatorul evreu al Ungariei Roșii deslănțui ofensiva, „în numele Conferinții“², în același timp când se încerca și la București o mișcare comunistă³. Prin două pătrunderi, la Solnoc și la Tokaj, trupele ungurești se revărsau tumultuos spre Ardeal. Scoaterea lor din cele două „pungi“ se crezu, la început, prea ușoară. Trebui ca din nou părechea regală să ducă, la locul unor lupte grele, admirabila, mistica ei încredere. Astfel se ajunse, după o perioadă de mare îngrijorare, la victoria deplină: patru divisiile ungurești capitulau. Nimic nu putu apoi să oprească furtunoasa înaintare a cavaleriei românești, supt generalul Rusescu, care, la începutul lui August, își făcea în sfârșit răsplătitoarea intrare în Budapesta, salvând o întreagă burghezie până atunci terorizată. Peste câteva zile întreaga armată a generalului Mărdărescu își lua cartierul-general în capitala Ungariei, unde era să întâmpine o *altă dușmănie: a gelosiei Alianților, cari-și făcuseră cu totul alte calcule, pe care această prăbușire politică fără niciun orizont le răsturna*. Colonelul italian Romanelli va rivalisa în zilnice înțepături cu Vyx și cu un comisar american, ale cărui memorii, apărute după moarte, cuprind cele mai cutezătoare falsificații într-o formă brutal ofensătoare

¹ *Ibid.*, pp. 216-7. În ce privește Basarabia, chiar după căderea încercării „albe“ a amiralului Colceag, Consiliul din Paris asculta pe Rusul Maclacov. Se propusese lui Brătianu, de Americani, un plebiscit, pe care-l refuză; *ibid.*, p. 226.

² Pentru aceste lupte, și mărturia generalului Rasoviceanu; *ibid.*, pp. 222-3. Ministrul Franciei prevedea însă ocuparea Budapestei și cu Sârbi și Francezi; *ibid.*, p. 233. Cf. și Marghiloman, *o. c.*, IV, p. 377.

³ Iorga, *l. c.*, p. 233.

⁴ Pentru rolul ce-și atribuia Al. Constantinescu în această înaintare, v. declarațiile lui, *ibid.*, p. 225.

contra unei nații care-și putea plăti acum, nu numai ultima socoteală, dar și datorii vechi de veacuri¹. Se trimise și la București colonelul Yates, cu somația de a intra în legalitatea convențională. Orică rechiziție era interzisă, prada de la Centrali fiind considerată ca un „gaj comun“.

Răspunsul lui Brătianu, care era în chestii de protestare de o neîntrecută demnitate, fu foarte frumos, dar, în forma lui ironică și mișcătoare, „casantă“, nu putea să aducă niciun profit real. Simțul de înaltă mândrie al regelui susținu însă până la sfârșit această acțiune de rezistență, în care era mai ales jignirea omului atotputernic care se întorsese din Paris ca un învins, și din cauza împotrivirii altora, dar și din cauza propriului său defect de a nu putea să discute cu nimeni și de a nu renunța la formula asupra căreia, fără măcar consultarea prietenilor celor mai de aproape ai săi, se oprise. E sigur că, într-o situație generală ca aceia din Septembrie 1919 și cu forfotirea continuă a patimilor sociale, întreținute din multe izvoare —, și se va reveni aiurea asupra lor —, nu era o neapărată nevoie să se caute și alți dușmani.

Se ajunsese astfel la o adevărată psihosă generală în ce privește condițiile de la Paris, unde totuși *prin tratatele din 1920, la St.-Germain pentru Austria, la Trianon pentru Ungaria, ni se stabiliau, dar nu pe baza tratatului încheiat în 1914 de Brătianu, ci pe a socotinței unor experți geografi, hotarele, cuprinzând Ardealul, câmpia de la Apus până dincolo de Orade și Arad și cea mai mare parte a Românilor*. Foarte puțini erau, la început, aceia cari, ca N. Iorga, aveau această părere că minoritățile, pe care era vorba să le primim ca ocrotite de puteri din afară care *nu vor putea niciodată să intervie solidar* — și, de altfel, niciun om de bun simț și niciun adevărat naționalist nu se putea gândi să li interzică dreptul de a-și păstra, nu numai limba, ci și conștiința —, „se pot prinde într-o viață economică și financiară puternică“, iar, „dacă nu vom ști s'o facem, nu merităm România Mare“².

Brătianu merse până la capăt, retrăgându-se (Octombre).

¹ V. răspunsul, citat, al generalului Mărdărescu.

² Declarație către colonelul Anderson, șeful Misiunii americane, 19 Septembrie; *ibid.*, pp. 248-9.

Dar el nu lăsa puterea în mâna nesigurului Corneliu Manolescu-Râmnicăneanu, de care se vorbise și la Iași, ci, formându-se un Ministeriu de generali, cu un singur civil la Justiție, Emil Miculescu, el se îngriji ca aceștia să aibă, într'un moment când mulți din conducătorii militari ai războiului, se îndreptau spre cluburi, legătura cu partidul său¹. În adevăr, noul prim-ministru, generalul Văitoianu, trecând la pensie, se alipi la aceasă atotputernică organizație². Era cunoscută prietenia care unia pe vrednicul luptător ce fusese generalul Popescu (Sanitarul) cu Al. Constantinescu. Nu putea fi lipsit de astfel de raporturi nici generalul de la Instrucție, Lupescu. Agricultură o avea generalul Popovici, fără aderențe politice.

Pe când alegerile erau, într'o atmosferă înecăcioasă³, principala ocupație a tuturor, în numele comitetului din Paris se dădeau asigurări că se pot „interpreta“ clausele îngrijorătoare, dar în același timp se cerea imperios retragerea Românilor de la Budapesta și presintarea conturilor pentru rechiziții, pe lângă acceptarea unui control.

Lozincă impunerilor de la Paris va fi întrebuințată neconținut în alegerile furtunoase, sincer fiind numai Cuza, — revenit la legătura, desfăcută în Parlamentul din 1916-8, cu Iorga—, și aderenții lui, cari vedeau în acest program de viitor peste capul celor „mici“ o favorizare a Evreilor (cu interzicerea de a se judeca procese Sâmbăta). Când se deschise noua „Adunare Națională“, Mesagiul, aplaudat în părțile privitytoare la Aliați și mai ales la Franța, nu se rostia în ce privește condițiile, a căror primire sau răspingere se lăsa în sama aleșilor, dar nu fără a se sublinia dreptul României. Resistența fu însă neconținut hrănită de liberali, câștigându-se și Inculeț și Nistor, miniștri ai provinciilor alipite. Colaborator la Paris al lui Brătianu, Vaida, chiar și când se arăta aplecat către iscălirea călduros recomandată de Iorga, ca fiind singura hotărîre posibilă, nu putea să uite umilințele de la discuțiile cu conducă-

¹ V. capitolul *Evoluția politică a votului universal*.

² Opoziția takisto-averescană denunța că el fusese propus președinte al clubului din Focșani. Cf. atitudinea lui Marghiloman, *l. c.*, p. 388.

³ V. același capitol citat mai sus, nota 1.

torii marilor Aliați. Iar Maniu credea că, dacă Statele nu se pot înțelege, s'ar putea încerca un acord de la popor la popor, intervenind în acest sens la Paris o delegație a Parlamentului¹. În sfârșit însărcinatul de Afaceri al Franciei, Cambon, arăta în particular că totul se poate aranja,— e vorba numai de „declarația“ asupra semnării, după care vin „formulele“—, că retragerea trupelor la Tisa e de acceptat, dar nu se impune un termen, cu adăusul că amiralul Horthy, noul regeent la Budapesta, — unde ocupația românească nu putuse influența alcătuirea unui guvern mai tratabil —, nu poate ataca; el nu uita să observe și aceia că „rezistența“ pune în discuție situația Românilor în Basarabia, unde ei nu sânt decât „tolerați“. În acest timp, Sârbii, și ei atinși de neplăcutele condiții, se apropiau de semnare².

Dar, fără declarația pe care o intenționa, guvernul Văitoianu demisionă la 28 Novembre, pe această chestie a condițiilor, pentru ca apoi să redacteze o notă, care trebui refăcută³.

În criza astfel deschisă Ardelenii ar fi voit mai bine un guvern Iorga, pe baza „blocului“ de care se va vorbi aiurea, pentru a lua asupra-și odiul semnării. Cum această propunere, repetată, nu prinse, și nici aceia făcută lui Inculeț, Maniu încercă o tergiversare, dar el mergea și până la ideea că s'ar putea ca, de pe urma refuzului românesc, miniștrii Marilor Aliați să plece⁴. Încă de la începutul lui Decembrie, el trebui să admită semnarea, declarând în particular că așa credea de la început, dar n'a vrut să se socoată că astfel de condiții se pot primi imediat. În aceeași zi, și în ciuda notei Văitoianu, și regele acceptă singura soluție posibilă, și el adăugia, glumind, că întregul conflict venise de la „cei doi țapi cari se băteau în coarne“: Brătianu și Clemenceau, — „pilula amară fiind unsă și cu amărăciune“⁵.

¹ *Ibid.*, p. 274.

² *Ibid.*, p. 276. Goldiș credea că Horthy va ataca într'o lună; *ibid.*

³ *Ibid.*, p. 281.

⁴ *Ibid.*, p. 280.

⁵ Declarații ale regelui către Iorga; *ibid.*, pp. 282-3. Se stricase, încă de Brătianu, înțelegerea pentru aducerea de vase francese spre a curăți Marea Neagră; *ibid.*, p. 293. Vintilă Brătianu va combate proiectul de lege privitor la „vagoanele britanice“; *ibid.*, p. 304.

Dar Maniu, a cărui calitate de șef nu se sprijinia pe nicio alegere, preferă să treacă mâna lui Vaida, pe care-l făcea mai potrivit pentru o astfel de sarcină și un mai vast orizont și, mai ales, cunoștința lucrurilor din Apus, pe care, de curând, o căpătase la Paris. În programul pe care-l cetea în Parlament, noul prim-ministru apără, scusând semnarea, asupra faptului că, în orice împrejurări, primează vitalitatea unui neam, și combaterea printr'un mare discurs, în două ședinți, din partea lui Ioan Brătianu fu un întreg act de acuzatie împotriva celor cari anume ar fi vrut, nu să-și impună autoritatea față de recalitranta unei țări mai mici, ci să caute umilirea României, și el va reveni la asalt. La Senat, Pherekyde provocă un mare tumult când căută să arate că prin semnare regele nu mai are coroana suverană ce i s'a dat de nație. Și regele însuși, răspunzând la Adresa Camerei, avu cuvinte aspre față de Aliați.

Indată, pentru rezolvirea chestiei basarabene, Vaida plecă în Apus, și vizitele lui la Paris, la Londra câștigară simpatiile de care era nevoie pentru a se căpăta o recunoaștere a situației românești în țara de peste Prut. Dar, gășind împotrivire la Lloyd George, care era de părere că e o chestie de rezolvit între Români și Ruși, el cerea sprijinul lui Millerand¹. Actul de recunoaștere nu era un tratat, care va veni numai după retragerea trupelor din Ungaria. De pe el lipsia semnătura Italiei și a Japoniei.

Supt pretext că se discută chestia prizonierilor români, primul-ministru trimese la Copenhaga pe scriitorul D. Ciotori ca să încerce o înțelegere cu bolșevicii înșiși². Cum generalul Preșan credea că, în cas de atac al lor, n'am putea opune o lungă rezistență, el era pentru pacea pe care Cicerin ni-o oferia³. La 6 Mart 1919, Parlamentul celebra recunoașterea

¹ Scrisoare a lui Vaida; *ibid.*, p. 336. Germanofilul furios care era secretarul de la Externe, N. Docan, menținut de toate regimenturile, și care făgăduia să-și lase colecțiile Museului din Budapesta, oprise un timp vestea succesului.

² *Ibid.*, p. 333.

³ *Ibid.*, pp. 345-6. Fu vorba, un moment, de o misiune, prin Paris și Copenhaga, a lui Inculeț. Ministrul nostru la Varșovia primi ordinul de a participa la discuțiile Rușilor cu foștii lor supuși; *ibid.*, p. 446.

unirii cu Basarabia, căreia stătea să i se deie o largă lege de împământenire (10-11)¹.

Peste câteva zile însă, Guvernul Averescu se instala, și Parlamentul era dizolvat².

Aceasta într'un moment când *nici hotarul Ardealului nu era asigurat, Ungurii luptând ca să păstreze Satul-Mare*³. Noul ministru de Externe, povestitorul Duiliu Zamfirescu, se va arăta total nelămurit, ca și în ce privește religia Sașilor și despre *rostrurile Maramurășului, încă în discuție*. Ales președinte al Camerei, el, vechiu germanofil, strecură în discursul său că va veni momentul când Alianții nu ni vor mai fi aliați.

Situația externă rămânea însă foarte îngrijorătoare. Prin marșul bolșevicilor contra Varșoviei, soarta Poloniei ajungea în discuție. Intrat în Ministeriu după alegeri, Take Ionescu, influențat din Apus și represintant al unei politici de alianțe neșovăitoare, se arăta dispus să acorde celor amenințați, de și n'aveam nicio legătură cu dâșii, un ajutor militar, ceia desplăcea majorității, și, încă de la început, pe chestia orientării în afară, se producea o netedă și absolută deosebire între șeful Guvernului și acela care, neputând, din lipsă de popularitate personală, să vie însuși la guvern, nu se socotia legat prin niciun punct de program de omul față de care se considera ca un colaborator pe același nivel, iar nu un subordonat sau un milit. In această chestiune însă, ca și în toate celelalte, el avea contra lui, din instinct mai mult decât din convingere, pe regele însuși. Din ce în ce mai mult se deslușia că, în lipsa de oratori, el fusese invitat, cooptat la acest lucru împreună numai pentru a ținea piept, ceia ce va face cu o perfectă loialitate, atacurilor violente ale opoziției⁴.

Inainte de acea rezistență improvisată, condusă de energia președintelui Pilsudski, creatorul însuși al noii Polonii, cu patrioticul concurs al populației, dar nu mai puțin și ca staturile generalului frances Weygand, ceia ce aduse răspingerea

¹ Cf. *ibid.*, pp. 354, 356.

² V. capitolul următor.

³ Declarație a lui Lapedatu; Iorga, *o. c.*, III, p. 9.

⁴ Majoritatea, în fond germanofilă, având și sprijinul lui Marghioman, acuză trecutul de germanofilie al lui Vaida; *ibid.*, pp. 47-8.

cavaleriei rusești în marginea chiar a Capitalei, temerea de un atac rusesc se pronunța și la granița basarabeană: el era asleptat de însuși ministrul de Războiu, generalul Rășcanu, pentru August. De fapt, în situația în care se aflau, nerecunoscuți de nimeni, bolșevicii stăteau gata să negocieze cu Guvernul român, unde ar fi vrut el, asigurând că nu va avea să regrete aceasta; aceasta implica însă părăsirea planului polon și refuzul cererii formale făcute de Anglo-Francesi. Regele fusese întrebat în această privință, și amintirea jignirilor de la Marii Aliați îl făceau șovăitor. Mai hotărâți ar fi arătat acuma, peste politica din trecutul apropiat, liberalii, cari ar fi pus însă anumite condiții. Se ajunsese astfel numai la declarația din 9 August a primului-ministru care, negând orice cerere, de la oricine, a unui ajutor militar, se mărginea să declare că vom ști să ni apărăm granițele. De fapt, la un moment dat se crezuse că e necesar a evacua Hotinul, unii credeau că și Cetatea-Albă.

Era vădit că noua Românie nu era consolidată nici prin legăturile ei externe¹. Anglo-Francesii se adresau la dansa numai în ceasuri de mare nevoie². — astfel mareșalul Joffre era trimis la București — și Englesii erau bănuși că vreau să facă la Sulina un nou Cipru. Pe de altă parte, nu putea fi vorba pentru România de o împăcare reală cu vecii dușmani.

Era teama că la nevoie nu vom avea, cu armata scăzută prin demobilizarea demagogică la 180.000, forțele necesare. Chestia Banatului³, și amintirea luptei de la Paris era în calea înțelegerii, totuși necesare, cu Iugoslavia. Și, cu toate vechile propuneri de la Iași ale lui Masaryk, care era acuma președintele republicii ceho-slovace, relațiile cu noul Stat erau aproape neexistente, în aceste zile din August când profesorul Eduard Beneș, omul cel mai influent după președintele republicii, apărea la București cu oarecare pipăiri de alianță: Zamfirescu-l ofensa vorbindu-i, în discursul de întâmpinare la Cameră, de talentul musical al Cehoslovacilor. Dar regele.

¹ Oferte ale democratului ungar Oscar Iászi; *ibid.*, pp. 83-4.

² Paléologue îndrumase un tratat franco-bulgar; *ibid.*, p. 79.

³ Take Ionescu arată că se înțelesese la Belgrad pentru un schimb de comune; *ibid.*, p. 168.

care cunoștea bine situația internă de acolo, cu primejdia socială, agitațiile germane și propaganda separatistă a clerului catolic la Slovaci¹, îi oferi un prânz și-l trată cu o deosebită atenție². Când, apoi, se făcu în Parlament și recepția lui Joffre, Ion Brătianu avea dreptul să vorbească, peste conflictul pentru „condiții“, de meritul că a încheiat tratatul cu aceia de cari, supt influența lui Take Ionescu, România se apropia din nou³.

Dar fără să se ceară României un sacrificiu, la care nu s'ar fi hotărât ușor, victoria polonă se produse⁴. În schimb, de pe urma discuțiilor cu Beneș, „Mica Înțelegere“, botezată astfel de Take Ionescu, se înjghebase, spre marea nemulțămire a Polonilor⁵. Regele zăbovi însă iscălirea tratatului⁶, iar Ion Brătianu va spune public în Banat că trebuie revenit la Banatul întreg⁷. În ce privește pe Cehoslovaci, ignoranța Guvernului i-a făcut să capete, fără vre-o condiție și garanție, pentru „Rușii sub-carpatici“, cari li se dăduseră în samă, așa de frumoasele sate românești istorice ca Apșa, leagănul Mihaleștilor⁸.

Dualitatea într'un Ministeriu compromis făcea să nu se încheie nimic cu Sovietele⁹. Dar, în legătură cu prietenul lui Take Ionescu, istețul, inventivul și, înainte de toate, extraordinar de personalul avocat Nicolae Titulescu, care urmăria de mult o politică proprie, radicală, se negocia prin Giotori

¹ Declarațiile lui; *ibid.*, p. 63.

² *Ibid.*, pp. 59-60. O convorbire cu Beneș, Maiu 1923; *ibid.*, p. 81.

³ *Ibid.*, pp. 60-1.

⁴ V. descrierea atașatului militar român, colonelul Dimitrescu; *ibid.*, pp. 79-80.

⁵ *Ibid.*, p. 67. Și visita la Praga a d-rului Lupu; *ibid.*, pp. 69-70. V. și declarațiile însărcinatului de Afaceri polon, Morawski; *ibid.*, p. 70. Călătorie zădarnică a ministrului de Externe; *o. c.*, p. 89. Take Ionescu era gata să se imbarce într'o represintare militară românească în Armenia; *ibid.*, pp. 100-1, 102 (refusul regelui).

⁶ *Ibid.*, p. 141.

⁷ Cf. atitudinea la Paris a lui Take Ionescu, aplecăt spre concesi, și a lui Oct. Goga, intransigent ca Ardelean; *ibid.*, p. 131. Asupra iscălirii tratatelor, Take Ionescu voind întâiu pe cel cu Cehoslovacia, declarațiile lui; *ibid.*, p. 195.

⁸ *Ibid.*, p. 177.

⁹ Declarația regelui; *ibid.*, pp. 102-3.

cu Crasin, trimis de Soviete¹. Ciotori va veni la București și va merge oficial la Reval, Averescu arătând că nu există altă înțelegere cu Polonia decât convenția, pe doi ani, care-i asigură apărarea contra unui atac rusesc².

Atunci, în Mart 1921, se produse lovitura fostului Impărat-rege Carol, revenit ca să-și ceară înapoi tronul. Take Ionescu se grăbi să declare că primirea lui e imposibilă. Regele însuși arăta în particular că, *atâta vreme cât Statele succesorale nu sânt consolidate*, n-ri poate fi vorba de o acceptare, cu atât mai mult, cu cât regentul Horthy fusese adus a declara că nu recunoaște „mutilarea“ patriei sale. Habsburgul va trebui să plece însă imediat, Horthy nefiind dispus a-i ceda locul său³.

În aceste împrejurări Take Ionescu, care credea bolșevismul sfârșit⁴, birui pe Averescu în ce privește alianțele și, fără a-și părăsi o basă care trebuia întărită, el semna tratatul defensiv cu Polonia, pe care venise să i-l ceară ministrul de Externe al republicii, prințul Sapiieha. Era vorba, deocamdată, numai de apărarea în comun față de atacul rusesc, dar cu adaosul de a se comunica pactele noi ce s'ar încheia de ambele părți, pe lângă păstrarea vechilor alianțe, sprijini-toare ale situației create prin tratate (între altele al Poloniei cu Anglia). În ce privește pe intrusul habsburgic, Impăratul-rege, Poloniei ar putea să intervie ca mijlocitori: Mica Înțelegere nu-l putea tolera, dar se va cere părerea marilor aliați. De fapt, cum în Guvernul român erau două direcții, trebuî opo-

¹ *Ibid.*, pp. 107-8. Ciotori vorbia de o „convenție de neutralitate“ cu Sovietele, încheiată în Februar și ruptă de Take Ionescu, care declarase că sântem în războiu cu Rusia. În același timp, colonelul canadian Boyle, cu însărcinare de la Curte, negocia cu Albii; *ibid.*, p. 108. Observațiile generalului Popovici pentru lipsa de măsuri în Basarabia; *ibid.*, p. 113. Dar regele se arată sigur; *ibid.*, pp. 115-6.

² *Ibid.*, p. 130.

³ Un conflict se produse și cu regele pentru taxa pe mărfurile germane, care i se impuse; *ibid.*, p. 148. La Senat socialistul bucovinean Grigorovici striga: „Trăiască Germania“; *ibid.*, p. 149. Și Matei Cantacuzino, de mult demisionat, demonstra pentru Germani; *ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 154.

siția ireductibilă de la Praga și Belgrad pentru plecarea lui Carol de Habsburg.

Legăturile cu Polonia se vor întări apoi, supt guvernul nou al lui Brătianu, prin visita, în August 1922, la Sinaia a președintelui Pilsudski¹. Aceia a parlamentarilor poloni în Noiembrie 1925, va aduce mai multă prietenie de cum găsi². O a doua vizită a mareșalului polon se va produce în Septembrie 1928, șeful Poloniei având să revie apoi pentru căutarea sănătății sale, dar, ca și în 1930, și pentru scopuri politice, marele lui plan fiind acum acela al împăcării cu Rusia, la care ar trebui să adere și România, și al formării supt hegemonia polonă a unui grup de State de la Finlanda până la Bosfor.

Dar măsurile militare întârziu îngrijorător, după constatarea la fața locului a generalului Pétain³. Și problemele mari se puneau la sfârșitul anului 1922, cù prilejul conferinții de la Lausanne, pentru pacea greco-turcă, și, astfel, noul ministru de Externe, Duca, trebui să meargă, ca să apere interesele României la Strâmători. Cu acest prilej se vorbi de Basarabia pe care Cicerin declara că n'ar reclama-o dacă am părăsi Tesaurul vândut de bolșevici⁴. Era însă o simplă înșelare: Rușii nu cedaseră nimic; reluate la Viena cu Crestinschi, la 1924, negociațiile nu vor duce la niciun capăt⁵. În acest an, când se presinta un proiect de schimbare la granița bănățeană, se auziră în Cameră proteste până la amenințarea cu un război⁶. Guvernarea lui Brătianu nu se va termina fără sălbateca răscoală, crunt înăbușită, din Basarabia-de-jos, la Tatar-Bunar⁷.

¹ Polonii se vor plânge de legătura cu Praga; *ibid.*, IV, p. 119.

² *Ibid.*, pp. 16-7.

³ *Ibid.*, pp. 17-8. Răspunsul generalului Mărdărescu, *ibid.*, p. 18. Părerea regelui; *ibid.*, pp. 24-5. Cf. și *ibid.*, pp. 36, 48-9, 61, 103 (generalul Samsonovici), 140, 161; V, 23, 91 (chestia comenzii fokkelor).

⁴ *Ibid.*, pp. 52-3. Cf. *ibid.*, p. 76.

⁵ *Ibid.*, pp. 144-5.

⁶ *Ibid.*, pp. 115, 116, 118 (explicații lui Vaida la Cameră, 25 Decembrie, prin discursul lui Duca; *ibid.*, p. 119). Grija de demnitatea Statului era așa de neglijată, încât, pentru o afacere de bonuri neplătite, regele nu putu face călătoria dorită la Roma; *ibid.*, p. 134. Cf. *ibid.*, pp. 140-1, 143.

⁷ *Ibid.*, pp. 183 și urm., 193. Generalul Popovici arăta reaua pregătire militară; *ibid.*, pp. 197-8.

De fapt relații bune și stabile erau numai cele stabilite de Take Ionescu. O nouă vizită a lui Albert Thomas, care avuse atâta influență asupra ofensivei din 1917, fu considerată cu oarecare indiferență, Brătianu oprind recepția în ședință¹. Pentru anume puneri la punct trebui ca Beneș să apară din nou la București, primul-ministru fiind principial contra unei legături pe care o privia ca opera lui Take Ionescu².

Noul guvern Averescu (1926), după moartea neprevăzută a lui Take Ionescu, avu un mai mare rol în așezarea definitivă a politicii României. Generalul se arăta foarte rece pentru Francesi, cari, din partea lor, nu dovediau niciun interes pentru vre-o colaborare politică. Legăturile cu Italia îi păreau că pot înlocui orice alianță. Călătorind personal la Roma, el izbuti să capete un tratat care asigura pe Români de un sprijin „politico-diplomatic“, deci nu și militar, dacă ar fi atacați, iar, în ce privește Basarabia, recunoașterea italiană ar veni numai dacă „politica generală“ a Italiei ar permite-o, fiind deci vorba de „timp și de oportunitate“. Când se află acest sărăcăcios rezultat, el fu atacat violent și de liberali și de țărăniști, cari erau gata atunci de o fuziune cu naționalii ardeleni, supt conducerea lui Maniu. Din această greșeală de politică externă se folosiră mai ales liberalii, cari, la retragerea lor, asiguraseră că se vor întoarce în câteva luni. Singura aprobare a direcției, dacă nu și a rezultatului, veni de la N. Iorga, ceia ce aduse o apropiere cu generalul, care fusese aspru combătut încă din zilele de la Iași. În sfârșit, ducele de Spoleto veni în Novembre să cerceteze, pentru a se uita jignirea din trecut, pe regele greu bolnav, a cărui vizită în primăvara următoare, nu mai era acuma decât o iluzie³.

La redeschiderea Parlamentului, în Novembre, se putură aplauda ambele tratate: cu Italia, dar și cu Franța, gata și de un împrumut⁴; generalul Badoglio era de față, și i se va face mai târziu un dar național în Basarabia⁵. Urmă apoi, în Mart 1927, recunoașterea, sinceră și întreagă, de către Musso-

¹ *Ibid.*, pp. 191-2.

² *Ibid.*, pp. 210-1. El refuză legăturile cu opoziția.

³ *Ibid.*, pp. 162-3.

⁴ *Ibid.*, V, p. 306.

⁵ În Iunie 1929, visita ministrului italian Italo Balbo; *ibid.*, p. 349.

linii a alipirii Basarabiei: ea se făcu cunoscut lui Cameniev, ambasadorul la Roma al Sovietelor¹. Și, când flota franceză veni la Constanța, toate partidele se uniră pentru un omagiu național². Noul ministru, Clinchant, căuta legături politice pe care, de la Saint-Aulaire înainte, cu birocrați ca Daeschner ori de Billy, Franța nu le mai avuse nimeni.

Dar, în același timp, Averescu, care văzuse, la Geneva, pe ministrul german Stresemann, și acesta-i păruse om de înțeles și doritor de reluarea relațiilor, se gândia, spre sfârșitul unei guvernări pe care n'o bănuia așa de scurtă, la un împrumut în Germania, cu soluționarea chestiilor financiare care rămăseseră din vremea războiului³.

Guvernul Manișu, instalat în Decembrie, căută sprijinul financiar la Francesi, prin ministrul Mihai Popovici, dar el întâmpină mari greutăți. Trebui să se accepte un controlor francez, învățatul financiar Rist, care se arătă îngrozit de ce a putut afla⁴; controlul se va așeza și la Căile Ferate, cu un expert, Leverage. Suma căpătată nu putea să fie întrebuințată decât, afară din budget, pentru „scopuri productive“. Pentru cheltuielile curente se încheie o convenție cu un consorțiu suedez, cărui i se cedă monopolul chibriturilor.

Același Cabinet, fără îndoială vioiu în dovedirea capacității care i se tăgăduia, căpătă de la Soviete un protocol pe care-l interpreta cât nu făcea. Incercările trimesului român

¹ Dar, pe urmă, interveniră greutăți pentru tratatul de comerț și din cauza mitralierelor dete Ungurilor. De aici o polemică pe care o regreta ministrul Italiei, Durazzo; gata să plece. Dar la București se represintă *Giulio Cesare* a senatorului Corradini, present. Visită de studenți italieni în Carpați; *ibid.*, p. 296.

² Mai puțin bună fu primirea d. Guvern, în Maiu 1927, a generalului Berthelot.

³ *Ibid.*, p. 308. Cf. mai ales declarațiile generalului; *ibid.*, pp. 305-6.

⁴ *Ibid.*, p. 339. Cf. *ibid.*, pp. 307, 349, 367. V. și *ibid.*, pp. 305-6. Mihai Popovici introduse o lege a Contabilității Statului. În Maiu 1928 visita fostului ministru francez Loucheur, apoi a lui Saint-Aulaire, primit recunoșcător.

Carol Davilla de a aduce o declarație în chestia Basarabiei fură însă zădărnice: i se oferia plebiscitul; nu se dobândi măcar, nu Tesaurul, dar obiectele de artă, hârtiile rămase, și ale particularilor, care, acestea din urmă, fără Tesaur și lucrurile scumpe, vor reveni mult mai târziu.

În nesiguranța generală a lumii, cu pactele care se fac și se desfac pentru a se lucra apoi la înțelegeri tot așa de puțin sincere și durabile, era greu ca un Stat care nu avea puteri financiare și militare de primul rând să-și afle o basă politică, afară de înțelegerile pur defensive cu vecinii, fără măcar să se ajungă, pentru România, după atâția ani de alianță cu Cehoslovacia și Iugoslavia, la o potrivire a intereselor economice și la o organizare a schimburilor culturale, cele trei părți, cu interese de multe ori divergente, cum nu va întârzia să se vădească, mărgenindu-se la o convenție militară, necunoscută și șefilor de guvern, și a cărui execuție cuprindea toate primejdiile acțiunilor combinate față cu lovitura unui dușman unitar și hotărât. Înainte ca, la Cehoslovaci, să se caute principala asigurare în legătura oamenilor de stânga, continuu la guvern, cu Sovietele și cu Iugoslavia, supt un alt regim iugoslav, după moartea tragică a regelui Alexandru, și să se ajungă, și peste simpatiile engleze ale prințului regent Paul, crescut în Anglia, la raporturile noului ministru de Externe, de aspră energie, Stoiadinovici, prin alunecări succesive, cu Italia întâiu, cu Germania pe urmă, se putuse vedea în cazul apariției lui Carol de Habsburg ce greu se pot înțelege cancelariile. Întâlnirile anuale între cei trei miniștri de Externe, când într'o capitală, când într'alta, nu serviau decât la căutarea, une ori *post festum*, a unei soluții cu privire la problemele momentului. Aceasta cu tot evidentul interes de a sta împreună contra iredentismului unguresc, până ce de la Budapeșta se dădură Iugoslavilor singuri, prin mediația italiană, asigurări, pe care Stoiadinovici le socoti luate din Sfânta Scriptură.

Lipsa de solidaritate se învederă mai ales după răposarea regelui Ferdinand, care rămase „cel loial“ și față de vechii Aliați din Apus, mai puțin loiali, pentru cari, în credința că hegemonia li e asigurată după desarmarea Germanilor învinși,

România n'avea decât un interes economic și financiar; desordinea ei în acest domeniu fiind tratată fără nicio generositate. Regele războiului nu mersese în relațiile cu vechea sa patrie germană dincolo de reluarea raporturilor de familie, și cu fratele care, în zilele grele, ar fi consimțit să-l înlocuiască. După oportunismul liberal, blânda politică, în Guvernul național-țărănist al profesorului Gheorghe Mironescu, care avu Externele supt Regentă, nu putu, și nici nu voi, față de nesiguranțele din lăuntru, să caute ceva nou, care, de altfel, din nicio parte, în această tristă Europă post-belică, nu se oferia.

Când această fasă de slăbiciune pe toate terenurile se isprăvi, regele Carol al II-lea dădu un aport personal de energie mândră și de inițiativă, de valoare reprezentativă, și politiceii din afară a țării. De altfel, în viața întreagă a Europei, prin venirea la o putere mai absolută decât aceia a Hohenzollernilor a lui Hitler, problemele se puneau acum altfel decât în diplomația cu ușile deschise a întâlnirilor de miniștri cari rezolviau cu ușurătate de pe o zi pe alta și problemele cele mai grele, pe cele insolubile chiar în primul rând.

După plecarea guvernului Maniu (1930), supt care, în nevoia de a se lă'nuri lucrurile de politică internă, nu se putu face nimic în celalt domeniu, guvernul Iorga, instalând la Externe pe un vechiu diplomat, cu cele mai largi legături, Dimitrie Ghica, se găsi înaintea unor părăsiri de contact, ca aceia cu Mussolini, care acum se gândia la o hegemonie, sprijinită pe Ungaria și Austria, în Europa centrală: se refușă prelungirea în ce privește clauza militară a tratatului căpătat de generalul Averescu, legăturile având a se mărgeni numai la neutralitatea reciprocă, — mesagiul din Novembre 1931 afirma necesitatea colaborării cu Aliții. Înaintea presiunii pe care o exercitara, într'o anume contingentă, Franța, cu guvern de stânga, și Polonia, unde comandau în același timp ministrul de Externe Zaleski și șeful Cabinetului mareșalului Pilsudski, colonelul Beck, nu se putu refușă cererea acestor aliați de a se ajunge la o înțelegere cu Sovietele. Se presintă acestora ca basă a pactului de neagresiune o formulă în care se cuprindea Basarabia fără a i se rosti numele. Pomenind-o cu francheță, Rușii, prin delegatul lor la Riga, care fusese acceptată

la loc de întâlnire, un neexperient și brutal tânăr Bulgar, refuzară să accepte acești termeni, dar nu presintară alții. Pe de altă parte, din Paris ca și de la ministrul polon Zaleski, se dădeau sfaturi care arătau în de ajuns că nu mai era vorba de o idee la care se ținea. Astfel lucrurile se târăgănară, cu toată intervenția personală, de două ori, și cu toată stăruința, a mării autorități a mareșalului Pilsudski.

Titulescu, fostul ministru de Finanțe al Liberalilor la Iași, fiind tot mai mult despărțit de Take Ionescu, pentru a se asocia, în București, pentru același departament al Finanțelor, lui Averescu, luase locul de ministru al României la Londra, care, cu toată importanța lui, nu corespundea unei mari ambiții continuu agitate, pe care o sprijiniau neobișnute daruri de vorbire. Noul rege voise a-i încredința puterea și, negăsind adesiunea tuturor șefilor de partide cari i s'ar fi subordonat, el revenise, după ce nu i se oferise de Iorga Externele, la locul său în diplomație, așteptând împrejurările.

Situația ce-și câștigase în noul organ internațional al Ligii Națiunilor de la Geneva îi va servi multă vreme de basă pentru tendința sa de a primi permanent conducerea raporturilor României cu străinătatea. În noua formațiune Vaida (Iunie 1931), neavând situația pe care o râvnia el denunță deci cu pasiune, ieșind, ca de obicei, din marginile strictei sale datorii, politica președintelui de Consiliu, care ar fi mers prea departe către Rusia; tot odată el se împiedeca de ce numia „formula Iorga“, în care nu se cuprindea decât propunerea, presintată neoficial, într'o simplă conversație cu ministrul Poloniei la București, contele Szembek, de a se vorbi numai de „conflictele trecute, prezente și viitoare“. De altfel, în Iulie 1932, Polonia își părăsia marele plan de linie unitară de la Abo până la Balcani și încheia singură cu Sovieticii.

În Octombrie din acest an, după refuzul nemulțămîtului de a negocia cu Rușii la Viena, începea, în guvernul Maniu, era de „cancelariat“ Titulescu.

Ea fu deosebit de prevenitoare față de aceleași Soviete, căpătându-se de la ministrul de Externe de la Moscova, Litvinov, socotit ca prieten personal, raporturi basate pe suve-

ranitatea reciprocă (Iunie 1934) și ajungându-se apoi, cu același, după indicații ale diplomatului greco-frances Politis, și la o înțelegere sprijinită pe subtilitatea juridică, impresionantă la prima vedere, a definiției sensului „neagresiunii”. Acusat în 1935 că merge și până la acceptarea unei treceri prin Nordul țării a trupelor rusești de ajutor contra Cehoslovaciei, Titulescu va trebui să declare în Parlament, înclinându-se înaintea „marelui popor” de la Răsărit, că n'a iscălit nicio convenție militară cu Sovietele. Dar aviatori ruși fură primiți în acel an la București și, mai târziu (1937), într'o lucrare istorică bine informată, ministrul cehoslovac la București, Ioan Șeba, care trebui să plece din țara pentru care lucrase cu sinceritate, va căuta să presinte o Românie îndreptată contra Poloniei și spre Rusia.

În același timp, spre marea satisfacție a acelorăși cercuri rusești, se dădu Miciei Înțelegeri un sens cu mult mai larg și mai adânc. Ministrul român vedea în această alianță mijlocul de a interveni cu prestigiu în toate chestiunile europene, în care, după ce propusese, într'o conferință ținută la Parlamentul din Berlin, un proiect de orânduire generală, el credea că se poate căpăta influența unei noi Puteri Mari. Câștigând în guvernul liberal al lui Gheorghe Tătăărăscu adesiunea primului-ministru, el făcea să se adopte forma unei acțiuni absolut unitare, Românii având să se simtă în primul rând „cetățeni ai Miciei Înțelegeri”.

Relațiile cu Franța păreau întărite esențial prin visita la București, în Iunie 1934, a ministrului de Externe frances Louis Barthou, care cercetă și Iugoslavia, plecând, în ajunul venirii fatale în Franța a regelui Alexandru, lângă care și dădu sfârșitul, cu credința că în aceste părți este o așezare istorică.

Războiul Italiei în Africa, pe care încercase a-l evita înțelepciunea președintelui de Consiliu Laval, punea însă înaintea Ligii de la Geneva, în care Anglia își adusese toți dependenții și clienții, o problemă de o extraordinară gravitate. Titulescu socoti că angajamentele României îi impun să fie un statornic și, — dat fiind temperamentul său iritabil și teatral —, un violent inamic al dreptului Italiei mult timp jignite și umilite, ca una care rămăsese cu enorma-i creștere de populație, fără colonii, de

a câștiga pentru cultura ei latină și romană așa de arhaic înapoiata Abisinie a „Impăratului“, Negusului de imitație bizantină, Hailè-Selasiè, al cărui trecut pătat de sânge nu era potrivit ca să inspire nimănui o sinceră simpatie. El va merge în sprijinirea sancțiunilor ofensătoare, refusând cu îndărătnicie acel export de petrol fără care Italienii păreau că vor trebui să-și oprească fulgerătoarea ofensivă tehnică, firește ireversibilă, până la gesturi, de altfel tăgăduite de dânsul, pe care Italia nu le va putea uita niciodată.

Era momentul în care se și petrecuse acea alunecare iugoslavă, pe care n'o putu compensa visita fără urmări politice a părechii regale bulgare la București, care aduse în țara latină din Est pe fiica lui Victor-Emmanuel. Iar, în ce privește un pact balcanic, dorit din Grecia, care se înțeleșese, părăsind orice revendicații naționale în Asia Mică, jertfind bisericile și rechemând acasă oamenii așezați acolo de mai multe mii de ani, la o prietenie solidă cu noua Turcie revoluționară a lui Mustafâ Kemal, Atatürk europeanizatorul, el se înjgheabă, și peste tot ce deosebise în trecut pe Sârbi de Greci, într-o nouă alianță, ale cărei laude le cântă ministrul român și la Sofia, pe care crezuse că o poate smulge din stricta legătură, pecelluită și dinastic, cu Italia, care era protectoarea Albaniei regelui Ahmed Zog.

Față de noua situație creată de așezarea la Berlin a autocratiei populare hitleriene, aliații României căutaseră să se asigure de dânsa. După ce primise în Maiu 1936 pe mareșalul Franchet d'Esperey, lumea politică românească era foarte măgulită că poate vedea la București pentru serbările celei a șasea aniversare a întoarcerii lui Carol al II-lea pe Benes, ca președinte al Republicii cehoslovace, care, simțindu-se tot mai amenințat, căuța să îngrămădească asigurările patriei sale, și pe regentul iugoslav. Regele României fu primit, peste câteva luni, la Praga cu cele mai călduroase mărturii de iubire, dar și de speranța unui sprijin, care nu se putu da, în zilele grele ce se așteptau.

„Cancelariul“ român demisionase încă din Iulie 1936, da pe urma unei noi încercări, reușite, de a-l debarca, și Titu-

lescu își scutise astfel greaua sarcină de a reveni asupra liniilor trase cu o hotărâre ce nu mai era la locul ei, a politicii sale.

Succesorul, vechiu prieten al strictei legături franceze, curier militar improvisat, venit în avion, al lui Clemenceanu în momentul defectiunii rusești, apoi, mulți ani, ministru la Paris, unde-și avea prețioase legături în cercurile financiare, Victor Antonescu, arătase că și prin altul decât dictatorul căzut, care fu în primejdie de moarte de pe urmă catastrofei sale, se pot întreține și chiar întări, fără gesturi riscate, capabile de a crește numărul, destul de mare, al dușmanilor României, relațiile de care ea are nevoie.

Prestigiul regal, îndată manifestat strălucit cu prilejul unei vizite la Praga, în Octombrie 1936, ajută esențial la succesul noii îndrumări. Dacă Antonescu se crezu dator să voteze la Geneva pentru represintanța Abisiniei, — „ca să nu rămâie cu Ungaria și Albania“ —, se ajunsese la un tratat de comerț cu Italia. Mussolini, care oprise visita la București a fostului ministru de Instrucție Ercole, dar răspunsese totuși la o broșură de presintare a drepturilor românești de profesorul Iorga, făcea să se știe la București că, fără a-și retrage declarația de la Milano, el recunoaște că România e Statul cel mai solid din punctul de vedere național dintre membrii Micii Înțelegeri.

Cehoslovacii, puși în fața vizitei la Varșovia a lui Antonescu, precedând pe a Moștenitorului român, care anunța pe a președintelui Moscicki (Iunie 1937), și a urmat apariția la Varșovia a regelui Carol, făcuseră tot ce se putea ca să afirme legătura încheiată la început de Beneș cu Take Ionescu. De aici și ședința din Parlamentul de la București, în care, invitați de președintele Camerei române, N. N. Săveanu, vorbiră în terminii cei mai călduroși represintanții Parlamentelor din Praga și Belgrad (Novembre 1936). Șefii de stat-major al Micii Înțelegeri avură și ei, la această dată, o întrunire în Capitala României. Dar niciodată, pretutindeni, iredentismul ungar, căruiua i se opunea în România doar o Ligă antirevisionistă, nu fusese mai vioiu decât atunci, căpătând largi cercuri parlamentare engleze, — ducesa de Atholl, amintind lupta

Românilor alături de Englesi, admitea că revisuirea ar fi admisibilă dacă „ar fi cerută liber de o populație compactă“. El se manifesta în oficiosul *Peșter Lloyd*, ca și în declarațiile primului ministru Bethlen, care cu șase ani înainte căutase totuși o întâlnire secretă cu regele român la Timișoara. Și, dincolo de Dunăre, se stabiliau escelente legături de frăție slavă între Iugoslavi și Bulgari, cu manifestații care nu puteau decât să îngrijoreze la București, cu atât mai mult, cu cât, în curând, exemplul succesului unguresc va trezi speranțe la Sofia, bandele de comitagii reapărând în Dobrogea-de-jos.

O vizită la Paris a regelui, în Iulie 1937, și peste puțin apariția la București a ministrului de Externe frances Delbos căutau să arăte că România nu se clintește de lângă Franța, regele căutând însă, vădit, și legături directe cu Anglia, căreia anunțându-i-se o vizită, ea fu amânată de împrejurările critice europene, pentru ca, peste câteva luni, în toamna anului 1938, primirea la Londra să capete caracterul unei mari manifestații politice, salutată călduros de o întreagă lume englesă din toate clasele. Acestea nu însemnau însă și acea apropiere de Rusia, care se dorise așa de mult în Franța regimului socialist-radical presidat de Blum. În zădar se ostenea cu dovezi de simpatie, ca trimeterea rămășițelor lui Dimitrie Cantemir și a tabloului lui Franz Francken II înfățișând pe Mihai Viteazul la Praga, atât de amicalul ministru al Sovietelor Ostrovschi. De o parte era tot vechea teamă, de alta, bănuieli care vor căpăta o formă uricioasă la dispariția însărcinatului de afaceri rus la București, de fapt un fugar în Apus. De atunci, când părea că Moscova caută un conflict, relațiile rămaseră acelea ale unei pașnice vecinătăți.

Vechile baze dispăruseră, însă, cum se învederă și când Germania ocupă Austria și când Stoiadinovici, care fusese primit la Berlin ca un Suveran, se declara încântat, iar Cehoslovacia, străbătută de un fior de moarte, se mulțămia cu simple declarații de amânare a unei primejdii care de a doua zi se învederă prin agitația celor două milioane și jumătate de Germani din Sudeți și prin acea trăsniitoare biruință a revendicațiilor germane, care sfârtică așa de crud Statul întemeiat de Aliți, în legătură și cu interesele lor de viitor, în 1919. Aceasta, fără ca, față de o Germanie continuu anexionistă,

care organisa militărește, cu șefi de nație și șefi de regiune, puindu-li la dispoziție reprezentanța diplomatică de la București, pe toți Germanii din România și sprijinul fățiș hilerismul românesc de ambele nuanțe, a grupării Cuza-Goga și mai ales a popularului agitator naționalist Corneliu Codreanu, care, cu același semn de uniforme asemănătoare, cu norme de organizație copiate, ca să vorbim numai de atâta, anunța imediată convertire de politică externă a țării, menită să între în corsetul de fier al noii ordini europene de la Berlin.

În Octombrie 1935 încă, se auzise, la o mare întrunire națională din Milano, glasul dictatorului italian, cerând și el „dreptate“ pentru Ungaria aliată, în a cărei capitală, îmbătată de speranțe, va aduce pe însuși regele-Împărat. Dar, după ocuparea „mărcii“ austriece, în 1938, se produse criza cehoslovacă, provocată de Hitler, și Beneș n'o putea birui, retrăgându-se, pe când Polonia se întindea în Silesia, Ungaria revisionistă căpăta, — peste hotărârile de la München, unde nobilul făcător de pace, premierul englez Chamberlain, și restabilitorul ordinii în Franța, președintele de Consiliu Daladier, acceptaseră principiul restituirilor teritoriale —, o mare parte din Slovacia și ea manifestă hotărârea de a căpăta și Maramurășul rutean, cu insula lui de Români, creându-se un culoar cu Polonia amică. Se pregătia și o nouă ofensivă de pretenții la Apusul României.

Peste câteva luni, Hitler anexând, fără a trage un foc, cu iscălitura noului președinte din Praga, magistratul Hacha, a cărui întreagă acțiune rămâne încunjurată de mister, Boemia și Moravia și primind „protectoratul“ asupra unei Slovacii care se smulsese din legătura cu Cehii, Ungaria, care se bucura și de sprijinul Poloniei, doritoare a noului culoar, și de acela al Italiei, care se prindea de ultimul sprijin în Europa centrală confiscată de celalt membru al „axei“ centrale, își va arunca trupele, mobilizate din vreme, asupra unui Maramurăș proclamat independent, dar în plină anarhie și lua față de România, căreia, de luni de zile, pe căi neoficiale, i se anunța o cât mai largă amputare, o atitudine care avu marele avantaj de a sili Guvernul român al lui Armand Călinescu, supt impulsul hotărât al regelui și cu aprobarea bătrânilor conlieri regali, la mobilizarea de zece contingente, care, făcută

de țărâtime, și în Ardealul amenințat, cu un extraordinar avânt, învederă lumii că aici nu e loc de anexări acceptate (Mart-April 1939).

Odată cu înstăpânirea la Berlin a dictatorului care începea acea vastă și îndrăzneată acțiune, menită nu numai la atât — și, pe lângă că Cehoslovaciei i se smulseseră teritoriile locuite de Germani, dar rezolvirea prin cucerire, dată problemei integrale a acestei țări arăta că se trece la vechea concepție a Sfântului Imperiu roman de nație germană și al „spațiului vital“, de o așa de largă interpretare națională —, răsăriau deci alte probleme, de o teribilă amenințare pentru orice drept și orice independență, așa de scump câștigată, pentru a căror înfruntare se va cere altceva decât, ca până atunci, talent și farmec personal. Singură atitudinea contra acestei noi atitudini germane nu aducea niciun rezultat. Trebuie să se accepte legături economice cu Germania care rămân a fi interpretate după interesele României, fără a renunța la alte colaborări care se oferă îndată din Anglia și din Franța, a doua zi după surprinderea înstăpânirii italiene în Albania, de unde se înlăturase regele nesigur.

Două sisteme europene își stau față în față cu fulgerări oratorice din care poate să se desfacă oricând cataclismul universal al războiului. O puternică energie morală și un spirit de jertfă absolut pentru a se căpăta o cât mai bună pregătire tehnică rămân singurele mijloace pentru a se salva un Stat de pierderea independenței și o nație de confundarea în noile formațiuni internaționale de cotropire și economică și politică. Cultul onoarei, indispensabil popoarelor vrednice de a trăi trebuie să fie unit cu cea mai atentă observare a împrejurărilor și cea mai inteligentă întrebuintare a lor.

CAPITOLUL II.

Monarhia luptelor de partid înainte de Carol al II-lea

Cu toată neașteptata cădere a quasi-dictatorului iugoslav (Februar 1939), cu toate asigurările anglo-franceze și înfrânarea momentană a încercării de lovitură ungară, în Mart, cea mai elementară prudență, ca și interese economice care se puteau aprecia ușor, trebuiau să impuie deci României, în regimul care, cum se va vedea, se schimbase încă de la începutul anului 1938, o politică de așteptare până la o lămurire, prin înțelegerile dorite de Anglia sau fie și prin adevărata catastrofă a unui nou războiu, a situației generale, amenințată, ani întregi de zile, și de urmările războiului civil spaniol și de neașteptatele revendicări italiene contra Franciei în Mediterana.

Aceasta cerea însă neapărat altă orânduire interioară decât aceea a neconținutului războiu civil între partide.

România nu era nici, în 1938, a doua zi după tratatul de amicitie cu Franța (1937), pe departe așa de tare cum putea să fie prin numărul și valoarea populației ei, din cauza deslănțuirii, a doua zi chiar după întregire, a celor mai violente lupte interne, fără plan, fără autoritate, fără nicio grijă de interesele naționale.

Reduse la proporțiile pe care le merită în presinterea unei dezvoltări naționale timp de două mii de ani, ele se resumă astfel precum urmează înainte de suirea pe tron a unui Soveran tânăr, conștient de dreptul său, ca și de putința de a fi ascultat în orice formă, oricâte concesii s'ar fi hotărît el, de la început, să le facă tradiționalei democrații de sus, opusă de fapt acelei democrații de jos care ea îngăduise acestui neam să reziste la toate furtunile.

E necesar a se analiza originea, ființa, scopurile și metodele luptelor interne în continuare, pentru a se trece apoi la cele trei mari împărțiri ale zbuciumului de aproape un sfert de secol (1919-25), care duse, după moartea regelui Ferdinand împăciuitorul, la dictatura ardeleană din 1927 și apoi la schimbarea totală a regimului.

Când Ion Brătianu luă asupra lui guvernarea unei țări care-i era așa de puțin cunoscută, în Regat chiar, lui, omul fără contact cu lumea, închis într-o lume specială de prieteni și oameni de casă, guvernarea unei țări cu atât mai necunoscute în acele ținuturi în care, în ce privește singur Ardealul, îl duse mai mult o curiozitate de turist național, el își ascundea și împotrivirea ce va întâmpina, de câte ori va încerca din nou tentativa sa de dictatură fără măcar grația și elasticitatea de spirit, adâncă bunătate de inimă a marelui său părinte, dar mai ales *starea însăși a partidului său*.

Bătrânii cari serviseră pe „Vizir“, se duseseră sau erau pe ducă, și de mult noul șef se arăta puțin dispus să asculte de sfaturile experienței lor. Costinescu se stânsă în Iunie 1921, fără să mai fi avut el, credinciosul în victorie, vre-o parte în afacerile publice. Cu totul lăsat la o parte, considerat ca un dușman, primit cu stimă și simpatie mai mult de adversari, Stelian, încă în pline puteri, dispăre în Octombrie 1925. Pherekyde, cândva mentorul folositor al tinerilor Brătieni, acela care concentrase autoritatea după rănirea primului ministru de un fanatic, supraviețui puțin, murind în Ianuar 1920. Cu pierderea lui Alexandru Constantinescu, căruia i se datoră revenirea la putere, dar care, atacat de Vintilă Brătianu, fu silit să demisioneze, se mai ducea unul din cunoscătorii adânci ai situațiilor: el încetă din viață în Novembre 1926. Și generalul Văitoianu, care ajutase așa de mult în chestia semnăturii din 1919, fu de fapt lăsat la o parte.

În primul an după întoarcerea de la Iași se sperase o mare popularitate recunoscătoare pentru „făuritorul României Mari“, care impusese a se vota principiul expropriării și al votului universal. Cu această lozincă se făcură alegerile de generalul Văitoianu, având pe colonelul Manolescu ca secretar general.

Rezultatul fu o mare înfrângere, în folosul oamenilor noi sau presupuși ca atari. Mult mai pătrunzător, regele o prevăzuse poate; oricum, în 1921 el se va putea rosti astfel asupra unui instrument de guvernare pe care și-l reprimi apoi, pentru patru ani de zile, cum se va vedea, numai pentru că alții nu-i puteau da altă basă și mai ales pentru că lumea politică n'avea atâta patriotism încât să-i ofere acel *Ministeriu național de care el a dorit până în ultima clipă a unei vieți chinuite*. Se declara, la acea dată, convins de scăderile gloriosului partid. „Generația veche s'a dus, iar cei noi sânt, și acolo ca și aiurea, membrii unei generații slabe. Politica modernă cere coalitii de grupări care trebuie de aproape supravegiate”¹.

Șeful partidului, care desplăcea Suveranului și pentru „nonșalanța” pe care o păstrase chiar după teribilele încercări ale războiului, nu părea de loc convins, în „măreția” sa, de acest mare adevăr. Silit la o destul de lungă opoziție, el nu era tulburat de părerile de rău că nu-și poate îndeplini un program care-i era destul de vag și a cărui precizare și aducere la îndeplinire le-a lăsat bucuros altora, — Constantinescu, frațele Vintilă —, văzând cu fina sa inteligență greșelile, dar fără a face nimic pentru a le corecta. Activitatea unui Parlament de adversari, cu biruitorii rivali pe banca ministerială, îl jigni dureros, și astfel, în acel an 1921, el refuză să iea parte la ședințele Camerei, în care nu s'ar fi coborât să lupte. De altfel impopularitatea, iremediabilă, a formațiunii sale era în continuă creștere. Atunci, trebuiră mari eforturi ca să se aleagă la București cel mai harnic, dar nu și cel mai sigur, dintre informatorii lui cotidiani, vioiul I. G. Duca, iar, la București, Vintilă Brătianu căzu.

Când guvernul Averescu, și el mâncat de intrigi și, de multă vreme, ros la rădăcină chiar de frecările cu takistii, trebui să se retragă, și de pe urma unei nedibăcii de care se va mai vorbi, arătând greutățile de conducere pe care, de altfel, generalul, imperios și naiv, și le făcea singur (Ianuar 1922), Brătianu, *sfătuit din nou să caute o basă de colaborare*, consimți la negocieri pe care, din capul locului, le-a desprețuit, și, cum tinerii din jurul lui se temeau să nu fie eclipsați

¹ Iorga, *Memorii*, IV, p. 39. Pentru Ministeriul „blocului” și condițiile alcătuirii lui în 1919 v. capitolul precedent.

într'o colaborare cu mai multă autoritate, el trecu pe lângă slăruitoarele recomandării ale lui Constantinescu¹, și-și făcu, doar cu câte un asociat de peste munți, de valoarea unui Aurel Cosma din Banat, un Ministeriu de intimi, în care Constantinescu însuși era un tolerat, iar generalului Văitoianu i se dădea răspunderea, plină de primejdii, dată fiind situația electorală, a Internelor. Incolo, lângă Mârzescu, care începea să manifeste tendinți, îndreptălite, de autonomie și care aducea, între ariviști, strălucitori adesea, dar superficiali, un fel de tradițională gravitate moldovenească, erau obișnuiții Duca, Vasile Sasu, Constantin Banu, cu adausul la Justiție al fostului takist I. T. Florescu. Se vor adăuga, la 1923, inginerul Tancred Constantinescu, fostul profesor N. N. Săveanu, fiul unui credincios „satrap“ al bătrânului Brătianu.

Ce trebuia să iasă din alegeri era o Constituantă, caracter al Aclunărilor noi pe care Mesagiul din Mart trebuia să-l afirme de două ori. Căci tot ce se făcuse până atunci era considerat de spiritul dominator și exclusivist al lui Ion Brătianu ca înseilări fără valoare și rătăcirii periculoase. Niciodată n'a admis el o continuitate de silinți, în care s'ar fi consultat la fiecare ocazie guvernării de ieri sau de mâine și s'ar fi păstrat, măcar ca să aibă un sens rolul Coroanei, care nu poate sări de la un extrem la altul, partea realizată de străduințele altora în această lume omenească în care nimeni nu deține adevărul întreg. Legile le putea face, fără a se forma un sistem ieșit din discuțiile Consiliului de miniștri, după aprobarea regelui, un ministru sau altul: Constantin C. Florescu, care, printr'un regulament, schimba înțelesul legii lui Averescu, în chestia agrară, Vintilă Brătianu, pentru legea financiară, menită să aducă la mijloace de realizare practică teoriile franceze de „cedule“ și nesfârșite calcule la un popor neștiutor de carte, teorii legiferate de Titulescu, sau legea minelor, ori, de la un alt ministru, legea administrativă, ori, în sfârșit legile școlare ale d-rului C. Angelescu și legea bisericească, plină de amintiri șaguniene, a istoricului Al. Lapedatu.

Brătianu voia Constituția, pe care principial i-o refusau adversarii, aproape total coalișai. O Constituție în care regele avu o foarte mică parte, cerând însă a se păstra legăturile

¹ Iorga, *l. c.*, p. 287.

dinastice cu ramura germană. Fără cunoștinți juridice, președintele de Consiliu nu putu lua nicio inițiativă. Noua lege fundamentală, sprijinită pe actul din 1866, a ieșit din combinațiile îmbătrânitului C. Disescu, alt fost takist, care, și ca profesor, era de foarte multă vreme cu totul în urma vremii.

Primit de o sălbatecă opoziție cu urlete și toate injuriile, — și de aceia, acuma întrași în Statul român, cari nu trăiseră supt Constituția răsturnătorilor lui Cuza-Vodă! —, el trecu asupra acestor manifestații cu obișnuită crispare de ironie a figurii sale, altfel frumoasă și impunătoare. Succesul îl avea. Cum va fi aplicată și dezvoltată această Constituție din 1922 nu-l interesa. Pe adversari îi trata de „câni cari latră după automobilul său“.

De acum adevăratul șef al guvernului, supt monarhul ministerial isolat, fu născocitorul de legi și întreprinderi care era Vintilă Brătianu, legat strict de datoria sa și ducând o viață de spartiat chinuit. Îl domina ideea de a crea noua viață economică a României și de a-i așeza în frunte partidul său, grăbit la cointeresări în care nu aducea nici pricepere tehnică, nici capital, nici inițiativă, nici, prea adese ori, onestitate. Cu străini, ca ministrul cehoslovac Weverka ori Jay, al Americii, se ajungea, din acest exclusivism, la conflicte fâțișe și câte odată chiar violente. Afacerea fraudelor cu pașapoartele aruncă o adâncă umbră asupra moralității unor factori importanți din partid. Convenția cu Banca Națională, care avantaja pe partizani, fu aspru criticată.

Parlamentul, puțin frecventat de alții decât cei cari pândiau succesiunea și credeau că o grăbesc prin scandaluri odioase, deveni numai o mașină inertă. Inchiderea sesiunilor se făcea prin lovituri de surprindere, ca în 1923 și în 1925.

Era evident că un asemenea regim se menținea numai prin toleranța regală. Alegerile comunale, pe care Brătianu crezu că le poate face, o învederă. Ca să fie sigur că nu vine haosul, Ferdinand I-iu ceru în acest din urmă an, 1925, o lege electorală care, după sistemul fascist, asigura o primă partidului ce avuse 40% din voturi. Al. Constantinescu o fabrică în secret, și ea fu impusă printr'o lovitură, tocmai la capătul celui de-al patrulea an de guvernare.

Astfel Ion Brătianu se retrase, după ce mersese până unde vroise și întărise astfel declarația sa mândră că partidul libe-

ral, adică el, stăpânul absolut al acestui partid, vine la putere și pleacă de la putere când îi place. În jurul lui se făcea socoteala că e vorba numai doar de câteva luni de vacanță, mai mult sau mai puțin meritată.

Ea s'ar fi prelungit poate dacă sănătatea, de mult zdruncinală, a regelui¹, îngrijit întâi de flebită (Mart 1925), apoi supus unei operații de hemoroizi (Septembre), ca să se constate, peste câteva luni, cancerul la intestine, n'ar fi făcut să se prevadă un sfârșit apropiat, cu incalculabile urmări. De mult încă, șeful puternicului partid fără popularitate se gândise la ce s'ar întâmpla supt o nouă domnie, și el întrebuițase anume împrejurări de intimitate, răpede și grosolan exploatare, în familia regală², pentru a pune pe Moștenitorul Tronului într'o situație care l-ar putea duce la părăsirea drepturilor sale. La Consiliul de Coroană adunat pe neprevestite la Sinaia, mulți dintre cei convocați neavând nicio idee despre ce era să se discute, el apărură lângă Suveranul încă de atunci grav atins, ca un stăpân, care acoperia cu totul pe represintanții unei opoziții în care orice partid era gata de toate concesiile ca să ajungă la putere. Se luă, la 31 Decembre 1925, contra ultimelor rezistențe ale unei conștiinți regale chinuite, hotărîrea de care era nevoie. Coroana nu putea trece peste o renunțare căpătată cu dibăcie și peste o hotărîre care a fost prezentată ca viind de la toate partidele —, cu toată singura opoziție, intransigentă, a profesorului Iorga, pe atunci șeful mai în vrâstă al partidului național de coaliție. Moștenirea trecu deci asupra fiului născut din căsătoria principelui Carol cu Elena, princesă a Greciei, copil căruia i se dăduse numele lui Mihai Viteazul. În Regență, după voința regelui adânc zguduit și îndurerat, intraseră oameni pe cari Brătianu nu putea conta cu totul, principele Nicolae, unchiul regelui-copil ce se va proclama înaintea unui Parlament de frunți plecate, fiind mai mult represintantul reginei, care ea însăși ar fi dorit regența, iar Mitropolitul Miron având legături ardeleni cu toate grupările patriei sale; nici magistratul Buzdugan, fost ministru, de și hotărît să-și afirme independența, nu putea fi considerat ca sigur. Deci

¹ Încă din 1921 el se simția foarte obosit; Iorga, o. c., III, p. 179.

² Și intriga în legătură cu aviația, încredințată grijei, de sigur competente, a prințului (Ianuar 1925); v. *ibid.*, V, p. 34.

trebuia ca, la instalarea ei, regența să afle un Ministeriu al creatorului de regimuri, al lui Ion Brătianu.

Totuși, în nespusele chinuri ale bolii sale, care trebuiau să se termine cu pneumonia agonisanților, nobilul rege Ferdinand, care, după formula pe care a vădit-o generalul Averescu: „*ni jamais, ni à tout prix*”¹, doria întoarcerea, în anume condiții, a fiului său, resistă acestei presiuni făcute pentru a instala de fapt o altă dinastie decât a sa. Din nou el încercă, după chemarea, zădarnică, a tuturor în jurul decisiunii sale, acuma nesigure, de a menține actul de schimbare a succesiunii, (Ministeriul național, pe care-l recomanda și ginerele său, regele Alexandru al Iugoslaviei, care vorbia și de lipsa din el a șefilor². Generalul Averescu, ale cărui schimbări de atitudini vor fi înfățișate mai încolo, nu crezu că vede în cuvintele bolnavului o voință fermă, care va trebui dusă la capăt. El lasă ca această propunere să se uite. Ea reapăru însă imperioasă, în Maiu 1927. Ministrul de Interne, Goga, încercă să împiedece prin confiscări de ziare cunoașterea ei, dar președintele de Consiliu interveni cu scuse față de cei jigniți, și el admise soluția, recomandată de Iorga, a unui Consiliu de frunțași la Preșidenție. Șefii de partide se abținură însă aproape toți. După o scurtă întrevvedere la Scroviște, unde regele căutase o alinare, el se întoarse la București ca să găsească decretul de numire al lui Barbu Știrbei, vechiu doritor, peste partide, al Ministeriului mai mult sau mai puțin național³.

În acest Ministeriu intrau Ardeleni, ca M. Popovici, țărăniști ca dr. Lupu și liberali. Se merse cu gândul, naiv, al unei durate sigure până la pregătirea unor alegeri care ar fi fost să fie libere. Fricțiunile ce se puteau aștepta se

¹ *Ibid.*, p. 252 și urm. (procesul verbal al procesului Manoilescu a fost oprit de cenzură).

² *Ibid.*, p. 200 (April 1927). Dar, în ultimele zile ale regelui, vorbind de prințul pribeag, el zicea cu melancolie: „Așa e că avea însușiri?”; *ibid.*, pp. 343-4. De altfel, sondat la Paris, din ordinul generalului Averescu, de credinciosul colonel Manoilescu, prințul declara că e „gata față de împrejurările actuale să se puie în serviciul țării”, fără condiții; *ibid.*, p. 178 (Ianuar 1927). A fost vorba de trimeterea bolnavului rege la Taormina, în Sicilia; *ibid.*, p. 191.

³ Astfel în 1925 (*ibid.*, p. 109), în 1927 (*ibid.*, pp. 291-2), în 1928, în 1929 (*ibid.*, pp. 295, 337).

produseră însă, și, Știrbei, neexperient sau acum înțeles cu cumnatul său, Ion Brătianu, se servi de un aparat administrativ liberal. O clarificare a situației fu grăbită cu o nerăbdătoare sete de guvernarea exclusiv de partid.

La 22 Iunie, Știrbei găsi formula de retragere: că nu se pot face alegeri pe liste deosebite ale membrilor Cabinetului. Cu câteva săptămâni înainte ca, la Sinaia, ultima picătură de viață să părăsească pe resemnatul martir regal, instalarea șefului liberal și a prietenilor, a clienților și dependenților săi disciplinați, cărora el li era totul, se îndeplini. Noua Domnie a lui Mihai I-iu¹, supt scutul regenților, începea la 19 Iulie 1927. Ioan Brătianu vorbea, la 26 ale lunii. Parlamentului despre „actul incontestabil“.

Nimic nu lipsia pentru o neslingherită cărmuire brătienistă², până la terminul pe care și l-ar fi fixat înșăși. Dar și soarta, mai puternică decât toate dibăciile omenești, își avea hotărârile ei. De mult bolnav, de și încerca s'o ascundă, și, de curând, zguduit de achitarea lui M. Manoilescu, dat, imprudent, în judecată pentru legături cu prințul Carol, care n'aveau nimic subversiv (Novembre), Ion Brătianu, atins de o suferință a gâtului în care nu s'a văzut încă nicio serioșitate, nu putu să-i reziste. În zorii întunecatei zile de iarnă, la 24 Novembre din acest an tragic, el sfârșia o dominație fără păreche ca autoritate în lunga serie a Cabinetelor ministeriale din epoca intitulată constituțională.

De a doua zi se putu vedea că moștenirea lui era așa de slabă încât va cădea, dacă nu la cea d'întăiu lovitură, dar, lipsită cum era, de orice sprijin din partea țării, îndată după crearea unei atmosfere revoluționare, care se putea aștepta de la toate impaciențele exasperate. Fratele care trebuia să-i succeadă, Vintilă, se grăbi să explice că odată cu acela care nu fusese încă pus în pământ s'a sfârșit un sistem pentru care nu înțelegea a-și lua el răspunderea. Căuta pretutindeni aliați, cerând un singur lucru: recunoașterea „actului de la 4 Ianuar“, opera ambițioasei sale familii. În Parlamen-

¹ Generalul Averescu se gândise, ca o mai strânsă legătură cu trecutul, la titlul de Mihai al II-lea; Iorga, *l. c.*

² În lipsa lui N. Iorga se încercase de Argetoianu, în Ianuar 1926, chiar o înțelegere între toate partidele de opoziție pentru un front unic; el fu spart de rezistența ambiției lui Stere,

tul abia ales el nu găsi, timp de aproape un an, niciun adevărat sprijin: ideia unei apropiate crize stăpâna o majoritate care se usase complet în acest spațiu de patru ani și nu, avuse vreme să se și refacă. Era o guvernare de condamnați cari-și găciau apropiată vremea ispășirii. Strălucirea serbărilor comemorative de la Constanța, pe care regența, care întrebuse încă de la început în toate părțile, având ca o datorie transmisă de la regele defunct gândul Ministeriului național, n'a putut să înșele nicio minte clar văzătoare. I se arată noului președinte de Consiliu, care nu apucase a desfășura niciun program, dorința de a se retrage ca să se încerce o concentrare de puteri noi. Peste câteva zile ale unei lupte care urmează a se presinta în altă legătură, el trebui să vadă, fiind însuși foarte obosit și purtând în el, cu o teribilă tensiune, boala datorită strădaniilor sale fără păreche, cum se instalează guvernul pe care l-ar fi dorit mai puțin: al acelor național-țărăniști, porniți spre o totală prefacere revoluționară, în cari el văzuse produsul amorf și anarhic al stărilor populare desordonate pe care mai marele său frate nu știuse decât să le domine prin mijloace administrative în momentul unor alegeri influențate (Novembre 1928).

Înainte de a se urmări o acțiune, cu totul desorientată, a acelor pe cari-i chemase la puterea atâta vreme dorită regența, — dar fără voie, cel puțin în ce privește pe prințul regent, dacă nu și pe șeful Bisericii ortodoxe —, aceste stări de spirit ele înșeși, al căror instinct mult timp apăsător se îndrepta râvnitor spre forme nouă, se cer a fi urmărite, cu tot binele, și mai ales multul rău, pe care-l aducea ignoranța și neexperiența acestor „masse“ din care o anume teorie voia să facă înșiși conducătorii vieții politice a unei țări abia înjghebate.

Otrăvitoarea ocupație germano-austriacă lăsase urme și în sufletul mulțimilor. De sigur ele visau de „România care se întoarce“, — adânc sentiment, asemenea cu acela care îndemna la moarte pe ai lor din front —, dar li se spusese, neconținut de stăpânii cari-i mânau și cu biciul la muncă, privindu-i ca pe o turmă bună numai la brazdă, că tot răul vine de la „boierii“ răi, de la „ciocoi“ români înșii, și astfel se treziau amintirile cumplitei răzmeriți din 1907.

Muncitorii erau și mai ușor de ațâțat. Pe de altă parte, în Moldova, dacă propaganda rusească nu prinsese de loc între soldați, ea nu putuse fi zădarnică în mulțimile, așa de nenorocite, încât în cumplita miserie copiii femeilor care munciau la câmp ca să hrănească două armate și pribegii, pe lângă locuitorii țării înseși, se nașteau fără unghii: poetul Vlahuță, în nesfârșita-i iubire de neam, semnalase, îndemnând la reforme grabnice și serioase, aceste agitații, încă din 1915.

Astfel, câteva săptămâni după întoarcerea părechii regale, în Decembrie 1916, grupe de muncitori, pe cari-i îndemnau și soldații franceși cari se dedau la manifestații socialiste, se îndreptară spre Palat, proclamând republica socială. Nu se lăsară intimidați nici de prezența vânătorilor colonelului Rasoviceanu, pe cari-i atacară. Trebui să se tragă, și sânge românesc stropi străzile nespuse de noroioase ale unei Capitale cu totul sălbătăcite. Când, pentru a câștiga pe funcționari, ministrul Mârzescu ridică salariile, rezultatul fu scumpirea prețurilor, care atinse firește mai mult încă aceste clase sărace pe care le storsese regimul de o strictă răscoală despoietoare al Centralilor. Era tot ce trebuia pentru ca să se producă un șir de fenomene revoluționare, față de care guvernele ce se succedară n'aură atenția cuvenită.

Mișcărilor, în care nu se putea face osebire între socialismul care se trezia și între pătrunderea comunismului, se succedară în tot cursul anului întoarcerii din Moldova, la București și aiurea. Grevă la Căile Ferate, în plină desfacere după pradă foștilor stăpâni, apoi la Poste, la electricitate, la Regie, până și la măturătorii străzilor; mai târziu și la tramvaie. Nu numai că tulburări se semnaleză, la Galați și Ploești, cu sondele, la Dej, la Sighet, dar se formează un comitet pe vasele de războiu, soldații cer demobilizarea, un regiment de Ucrainieni se răscoală la Cernăuți, în Novembre, trupe din Vaslui, din Suceava fiind întrebuintate pentru a-i potoli (Novembre); un cas analog se petrece în Ardeal, cu atacul contra ofițerilor. După retragerea liberalilor în 1919, guvernul așa de calomniat al blocului crezu că nu se pot tăia de odată demonstrații, fie și cu steagul roșu, pentru comemorarea unui Frimu, care nu duceau la acte de violență, și aceasta servi la Palat

ca un punct principal de acusație contra ministrului de Interne al noului Cabinet, „bolșevicul“ Lupu, în sama căruia se puneau și scrisori iscodite, mergându-se, de altfel, cu bănuielile până la președintele noii Camere, Iorga. Suveranul își punea, ca o urmare a știrilor ce primise, speranța într'„un guvern tare, sprijinit pe un Parlament unitar“¹.

Reorganizat, partidul socialist, în care se vor întâlni placizi intelectuali români, buni doar pentru declarații, ca Toma Dragu, Titel Petrescu, tânărul Lupu Costachi, muncitorii ieșeni aducând cu ei lunga suferință a clasei lor, unii diletanți de socialism cu cravată roșie, avere și guvernantă în familie, ca plăpumarul bucureștean Cristescu, Evrei din Moldova, ca d-rul Ghelerter, Ardeleni, în fond naționaliști, ca Flueraș și Jumanca (nu și Rosnovanu), precum tot naționalist era fondul foarte cultului Bucovinean Grigorovici, câte unul desnaționalizat din Ardeal, ca Daszkál, câte un Ungur curat, —, dar cu suflet frumos —, Cizer, câte un Evreu, din Bucovina, din țara veche, ca Moscovici, și el de o cultură aleasă, ori ca Pistiner, aprigi Bulgari fanatici, ca Boris Stefanov, care va muri ucis, și Dascalov, dar niciun Rus, conducerea comunistă fiind încredințată de Racovschi adiutantului său Bujor, se unia în această tovarășie, întrebuintând o iritație populară pe care n'o trezise și n'o putea domina. Prin glasul lui Dragu se declarase nerecunoașterea primului Parlament al României Mari. La Iași se încerca un „Club Internațional“.

Nici muncitorimea, cu totul nedi ciplinată, nu era însă de aceleași păreri. Supt primul guvern Averescu se începu o luptă între roșii și galbeni, aceștia susținuți firește de Poliție. Galbenii dispărură, iar roșii organizară, spre disperarea generalului Văleanu, ministrul respectiv, care nu-și dădea samă că una e disciplina armatei și alta a societății civile, și spre marea desiluzie a „primului ministru“ al Muncii, avocatul și profesorul, muncitor, cult și de foarte bune intenții, Grigore Trancu-Iași, violente manifestații: urletele miilor de funcționari de la Postă, uniți cu alte elemente sociale, se auziau și până în sala Ateneului, unde, multă vreme, se ținură ședințele Camerei. Se încerca smomirea soldaților.

¹ *Ibid.*, p. 290.

Nu atât prin ministrul de Interne, Argetoianu, pentru a cărui ambiție astfel de metode nu fuseseră străine, cât prin însuși președintele Consiliului, se procedă la zdrobirea cu forța a unei mișcări temute. Atrăși la clubul din dosul Palatului, socialiștii fură arestați și condamnați și la câte cinci ani; deputații lor fură și ei cuprinși în această măsură (și la Cernăuți), pe când se introducea censura ziarelor și se trimeteau la regiment rebelii.

Se răspunse prin teribilul atentat de la Senat, pus la cale diabolic de un terorist evreu: episcopul de Orade, Radu, fu ucis, ministrul Greceanu muri de pe urma rănilor sale, și generalul Coandă, episcopul Nifon fură grav răniți.

Partidul nu se ridică niciodată din această represiune. Nici când, în Iulie 1928, supt un guvern de stânga, se trase la minele din Petroșani, în August 1929, și, supt același regim, la Lupeni.

Părea mai îngrijorătoare nemulțămirea țăranilor înșii. Pe de o parte-i ațâțau aceiași oameni de partid, cari-i aduceau cu trenul pe care ajunseră, ca la a doua Adunare din Alba-Iulia contra guvernului Vintilă Brătianu, să creadă că li stă grațuit la dispoziție pentru marșul la București —, mai toți politicienii l-au încercat, și cu aceiași neizbândă!, — și-i îndemnau să li sară în ajutor, mai ales în Ardeal, dar și în Basarabia, după acțiunea antisemită la care se recurse, ca și în Moldova și în Bucovina. Se ajunse a se striga între Bănățeni: „sus șuba, sus opinca“¹, iar, între Ardeleni: „jos domnii, jos dările, jos tâlharii României!“². Dar, întrebați cu înțelegere, oamenii declarau că, în încrucișarea de spade a acestor politicienii, ei sânt „că iarba la vânt“³.

Socialismul nu dădea o mistică; țăranii și-p găsiră singuri. Mulți Basarabeni vedeau în șarlatantul Inochentie, cu bisericile lui subterane și orgiile ca ale unui Rasputin, pentru „iertarea păcatelor“, un nou Isus⁴. În aceeași Basarabie, rămasă încă în adânc întunec, noul calendar introdus de Biserică supt influența episcopilor ardeleni trezi pentru cel vechiu apărători pletosi, cu ochii de ilumiinați, cu crucea și icoa-

¹ La 1921.

² La 1928.

³ V. Iorga, *o. c.*, V, p. 228.

⁴ V. Popovschi, *Inochentismul*.

nele la gât, cu Pascalia în mână, cari, ajutați de preoți ruși, dușmani ai Statului român, dar și de suspecti călugări rătăcitori, îndemnau nu numai la părăsirea bisericilor, la clădirea de lăcașuri nouă, dar și la rezistența contra autorităților, mergând și până la o adevărată revoluție socială. „Stilismul“, (de la 1925), susținut și de unii oameni politici, ca d-ruț Lupu, ajunsese un strașnic mijloc de a rupe solidaritatea religioasă a Românilor de la țară, cărora li se predica, nu fără folos, și „legea de Sâmbătă“, venită din Germania și Ungaria, a „sabatariilor“, „adventiștilor“, apărati de o solidaritate internațională. Va veni, mult mai târziu, o vreme când visionari se vor ivi, arătând că au văzut pe Dumnezeu, „moșul“ și alte fețe divine; dacă Petrache Lupu, de la Maglavit, predicator și făcător de minuni, ar fi voit să facă o revoluție, ar fi reușit mai bine decât oricare dintre politicienii meșteri în tulburări.

Ceia ce era inochentismul, stilismul, chiar adventismul pentru neluminații de la sate, ajunsese a fi acel antisemitism violent, distrugând fără a voi și a putea să creeze, în mediul studenților cari nu-și isprăviseră învățătura și mai ales nu și-o verificaseră într-o grea sintesă personală, luptând cu viața însăși; și un întreg comerț românesc, copleșit de concurența necinstită a teughetarilor evrei, sprijiniți de bogații lor, ei înșii în raport cu Evreimea internațională, gata cu ajutoarele, alergă să susție mișcarea. Cum, în miraculoasa lor imbulzire, Evreii, și în fostul mic Regat, — căci în Bucovina ei erau stăpâni și în domeniul acestălalalt —, pătrundeau în barou, în corpul medical, în bresle ca arhitectura, în situații școlare până la Universitate, un întreg tineret oprit în ascensiunea sa își căută refugiul la deosebitele asociații antisemite. Incercarea Evreilor, încă din 1920¹, cu bătrânul traducător al lui Shakespeare, Adolph Stern, cu neastâmpăratul agitator Fildermann, cu unii chiar dintre rabini, de a se organiza ca partid național evreiesc nu putea decât să ațâțe și mai mult spiritele. O presă evreiască, ascunsă sau fălișă, cu puternicile ziare bucureștene, *Dimineața*, *Adevărul*, cu fițuicile din Iași, *Opinia*,

¹ Candidaturi isolate: a profesorului David Emanuel, a scriitorului Henric Sanielevici încă din 1919.

Lumea, reprezentând o anumită „democrație“ universală și exploatând și partidele în nevoia lor de reclamă aveau o atitudine de luptă care nu odată a provocat.

Pe chestia cadavrelor de disecat, pe care Evreii le refușau tineretului lor de la Facultatea de medicină, din motive religioase, mișcarea porni, în Decembrie 1922, la Cluj, la București, la Iași. În acest din urmă oraș, unde creștini erau numai, după ruinarea unei splendide boierimi, funcționarii și mahalagii uitați din Ciurchi și Tălărași, răzărise de-odată, cu un evident amestec al Germanilor, cari pregăteau cucerirea hiltteristă pentru a-și desfășura programul de revendicări și ane-xiuni, steagurile negre cu crucea gamată, semnul de luptă „arian“ al „svasticeii“. Se organizau acele „centurii“ care se vor contopi într-o „legiune“; pe cocardele purtate de tineri se cetia în nemțește: *Die Juden hinaus!*

Curentul, pe care unii oameni politici îl credeau folositor intereselor lor, ca să ajute la răsturnarea guvernului ori, din partea guvernului, ca să atragă atenția de la acțiunea opoziției în altă parte, urma fără să se găsească o căpetenie. Vechiul antisemitism teoretic și intelectual, fundamental paș-nic, pe care nu-l mai reprezentase, vre-o câțiva ani, nici Cuza, despărțit de Iorga pe baza programului, nerealisabil acum după împământenirea în masă, asupra căreia nu se putea reveni, era cu mult depășit. Încă din timpul războiului, profesorul, de origine ruteană din Bucovina, dar trecut din școală la naționalismul românesc, Ioan Zelinski (apoi Zelea), care, din neam de pădurar, își adăugise calificativul de Codreanu, declarase șefului său că se consideră ca începând o acțiune deosebită, și în frunța ei el puse pe fiul său cel mai mare, Corneliu, căruia-i dăduse o educație în acest sens. Dar, cât timp și alte mișcări paralele se porniau, ca a ofițerului Băgu-lescu, nu putea fi vorba de o subordonare față de acest tânăr, care participase la scenele din Iași și, împreună cu tovarășii săi, avuse să îndure la arest brutalitățile prefectului de poliție Manciu, un fost tovarăș mai în vârstă¹.

După manifestații la Teatrul Național din București contra

¹ Cartea publicată sub numele lui Corneliu Z. Codreanu și care a fost tradusă, dintr'un interes explicabil, în limbile italiană și germană, trezind și simpatii în anumite cercuri franceze, e, dată fiind nepregătirea tânărului autor, o operă colectivă.

unei piese istorice a lui Iorga, privit ca un dușman, cum se făcuse lecția tinerilor, după ocuparea, în August 1923, a Universității ieșene, luptând cu poliția, — dar la Dorohoiu antise-mișii demonstau cu muzica militară, ajutați de Primărie —, se ajunsese așa de departe, cu îngăduirea guvernului liberal, încât Corneliu Z. Codreanu și prietenul său Ioan Moța, tânăr inteligent și viteaz, fiu al meritosului preot din Orăștie, ale cărui fapte național-culturale, și prin editarea ziarului *Libertatea* și a foi populare, fuseseră cu totul uitate de profitorii politici ai războiului, se presintaseră la Ion Brătianu însuși, în plin Consiliu de miniștri, pentru a cere pedeapsa capitalistului evreu Anhauch și decretarea unui *numerus clausus*, cu excluderea Evreilor de la Universități, caci altfel ei vor începe pe sâma lor „mișcarea de eliberare“ și dreptate: primul ministru zimbi la somăție, și se opri aici. Firește că se ajunsese acum a se vorbi de „pedeapsa cu moarte“ a unora dintre miniștri. Un ziarist evreu, Rosenthal, fu lovit în cap de tânărul avocat Alexandru Băcaloglu. Se anunța că la orice lovitură se va răspunde cu o „execuție“. În adevăr, la judecarea în Iași a lui Corneliu Z. Codreanu, acesta trase, și Manciu se prăbuși, doi agenți de poliție fiind răniți (Octombrie 1923). La București fapta fu celebrată ca un act de eroism, și strigătul de „moarte Jidanilor“ răsună liber pe străzi. Mândru de isprava fiului său, bătrânul Bucovinean amintea că familia sa a dat neamului „trei generații de Codreani“.

Nici data aceasta Ioan Brătianu nu găsi decât făgăduieli vagi că ordinea va fi păstrată, și-i răspundeau scenele din Cluj și Timișoara, cele din București, la prima aniversară a mișcării. Opinia publică aproba. Un nou proces, al lui Moța, care ucisese pe un coleg „trădător“, se isprăvi cu o achitare (1924), ca și acela care, la Severin, redete libertatea șefului. La trei ani după primele manifestări, „legiunea“ putea să tipărească timbre postale cu figura „căpitanului“. Când, în același an 1925, se făcu la Blaj obișnuita comemorare a actului de la 3 Maiu 1848, o manifestație tulburătoare ceru în fața miniștrilor achitarea acusatului de la Iași. Când dorința li se îndeplini, Corneliu Zelea Codreanu își serbă, felicitat de episcopi, de generali, nunta cu sora lui Moța la Focșani: intra în sunetele muzicii militare, cu peste 2.000 de căruți țărănești după dânsul, călare pe un cal alb, ca Mihai Viteazul

la Alba-Iulia, și purtând în mână buzduganul domnesc; locului acestei adunări i se dădu numele de Câmpul Libertății. Șaizeci de copii fură botezați Corneliu. Cum, la Iași, profesorul Cuza avu să sufere o agresiune, studentul Urziceanu trase asupra Evreului ofensator. Iar, în toamnă, până la Dorohoiu, se anunța că poduri se vor întinde peste Nistru ca să scoată din țară pe toți Jidanii; în județul Vaslui, se produse o ciocnire cu armata, care lăsă un mort dintre țărani. Mulțămiiți de un an așa de bine întrebuințat, biruitorii își instalau clubul pe Calea Victoriei, în fața Palatului Regal. Aceasta în așteptarea devastărilor Congresului studențesc de la Orade (1927).

Opera de pedepsire atinse și străini cunoscuți pentru simpatii comuniste, ca Francesii Guernut și romancierul Barbusse; va veni vremea când un om atât de venerabil ca Belgianul Lafontaine și soția sa, veniți la un congres internațional, vor fi huiduiți și scuipați în stradă: ei nu protestară (1930).

Un timp se restabili liniștea: rectoratul la București al lui N. Iorga izbuti să câștige o mare parte dintre adevărații studenți (1929), dar și supt Domnia nouă scenele sângeroase erau să se repete.

Alături, mișcarea fascistă ducea la înarmări secrete, cu stilette care, la momentul dat, erau să fie împlântate în pieptul „tiranelor“. Generali ai războiului atât de meritoși și respectați ca Broșteanu și Holban fură considerați ca favorabili unei mișcări revoluționare. Pe când, în Ardeal, blajinul Amos Frâncu, intitulându-se, modest, „regele Moșilor“, înfășura în largi panglice de tricolor pe aderenții săi din „Frăția de Cruce“, pornirea spre altă viață politică a fiului lui Grigore Filipescu și a unor prieteni conservatori, N. Miculescu, luptătorul de la Mărășești, Costin Sturdza, trezia pentru o nouă grupare numele grozav al lui Vlad Țepeș (1929). Generalii și alți ofițeri superiori la pensie întemeiau, cu un mediocru profesor de filosofie în fruntea lor, un „Cult al Patriei“ care nu odată se lăsă ispitit spre mișcare de stradă.

În față, minoritarii dădeau continuu o lecție de disciplină, de ținută și de ordine, supt regimuri, care, de altfel, în ciuda ideilor școlare ale d-rului Angelescu și laudelor de unifi-

care națională ale lui Goga, nu căutară să urmeze tradițiile de prigoniri și procese ale stăpânirii ungurești, producându-se și apropieri culturale, cu piese românești reprezentate la Cluj de actori unguri, cari fură invitați apoi la Liga Culturală la București; Congresul Ligii la Târgul Murășului fu salutat de minoritari unguri, o Marie Berde, din Secuime, roman-cieră, interesându-se de literatura românească.

Partidul unguresc al nobililor, în fața cărora va răsări mai târziu numai, unul de caracter popular, dispus la altă înțelegere cu Românii decât a pactelor electorale, avea în fruntea sa pe un Bethlen, un Josika, Român de origine, și ca secretar pe Viller, din Secuime, însurat cu o Româncă: el spera în 1920 să capete ceva ca o autonomie, ca să ajungă apoi la pactul de la Ciucea, neexecutat, cu Octavian Goga. Bisericile maghiare, catolică, calvină, unitariană, erau un mai puternic sprijin pentru nație decât această organizație, de fapt foarte slabă, așa că une ori reprezentanța în Parlament nu corespundea numărului populației: acolo episcopul Majláth apărură în fine la 1921, dar nu și Glattfelder din Banat, a cărui atitudine îi determină plecarea, și nici magnatul Szechényi de la Orade, care apărea la solemnități într'o reverendă usată.

În ce privește pe Sași, ascultători de episcopul lor, dar gata de o acțiune comună, chiar înainte de epoca hitleristă, cu catolicii șvabi din Banat și cu coloniștii din Basarabia-de-jos, cu orice elemente germane, ei, vâșnic preocupați de situația electorală condusă de un Schullerüs, de un Hans Otto Roth, de un Binder și Konnert, de un Brandsch, după plecarea în Germania a lui Lutz Korodi, își păstrau atitudinea din 1918 față de Statul român. Cereau doar să li se lase în pace școlile, chiar când „populația“ cerea școala de Stat, să se capete sprijinul administrației pentru încasarea taxelor. Istoricul G. Müller voia chiar o Universitate, un Institut de studii, dar N. Iorga fu invitat a vorbi nemțește la cursurile de la Sibiu în 1923¹. Șefii Sașilor apărură la congresul din Argeș al Ligii Culturale, pe când Șvabii aplecau chiar spre germanofilul Marghiloman, care-și punea speranța electorală în ei.

Ca manifestare comună a naționalităților, afară de Rutenii

¹ Pentru dorința de autonomie națională a lui Brandsch; *ibid.*, II, p. 374.

din Bucovina, ireconciliabili, se văzură căpeteniile lor la încoronare în 1922, atunci când Biserica unită nu intră în lăcașul ortodox, și un congres al tinerilor minoritari presintă în 1925 omagii reginei.

E adevărat, cum se va vedea, că fără mijloacele „căpitanului” și ale oamenilor cu „stilete”, partide serioase, cu oameni meritoși în fruntea lor, cultivau, în vederea obținerii mai iute a puterii, aceleași metode de impunere.

Două din ele vor sta în luptă cu liberalii pentru dominația asupra unei Româнии care ar fi fost să iasă nu numai din apucăturile rele, dar din înseși așezămintele trecutului. Orice se formase mai înainte în sensul de învoire, ca naționalistii culturali ai lui N. Iorga, ori luase ființă din ambiții trezite după războiu, orice pornire spre ideal și orice asalt de vanități trebui să între în pârtia, din nenorocire foarte întortocheată, a acestor mari grupări „de guvern”. Fără a mai socoti epavele primite pretutindeni.

De o parte generalul Averescu, în tovărășia lui C. Argetoianu, a generalilor Văleanu și Coandă, a lui Matei Cantacuzino¹, de care se apropiie Take Ionescu, care înțelesese că partidul conservator a murit și încerca să-i substituie, potrivit cu noile gusturi, un partid democrat, cu program nou. Era vorba și de un „conservatism național”. Tot același lucru se va întâmpla, nu odată, cu Marghiloman, căzut din înălțimea tuturor speranțelor sale, dar rămas bine văzut la Curte, ca unul ce se declarase în Cameră „cânela credincios de la picioarele tronului” și având, cu o frumoasă prestanță, toate mijloacele sale oratorice². Unele elemente de peste munți: Teodor Mihali, Tăslăuanu, conducătorul de odinioară al revistei *Luceafărul*, Victor Bontescu de la Hațeg, — pe când Lucaciu, cu totul sfârșit, se orienta către liberali —, preferau această Ligă a Poporului, devenită un mare și extraordinar de iubit partid, al cărui șef încorpora mitul cu nesfârșit mai mult drept decât ceilalți doritori de o dictatură pe bazele noi fixate de un Mussolini și apoi de un Hitler. În Bucovina, vechiul

¹ Mort numai în 1928. El revenise în vară de la Paris, cu iluzii care se împrăștiară răpede.

² În alegerile din 1919 se încercase singur, arătând că a ajutat poporul și „a salvat armata”. În Decembrie însă căuta apropierea de naționali. — La 1923 moare C. C. Arion.

șef Flondor oferise o alianță ca de la egal la egal, și nici un aport basarabean nu va lipsi, de și, cum vom vedea, cele două ținuturi menținură multă vreme partidele lor deosebite.

Nu trebuie să se uite că naționalitățile, de loc dispuse la revendicări violente, meritau și ele atenție.

După o sfătuire cu Take Ionescu¹, generalul, care credea că s'a trecut peste dreptul său de a guverna, refuză, în 1919, să candideze. Unii îi întrebuntau numele pentru a se face aleși; cei mai mulți, mai ales în Vechiul Regat, își căutau alți candidați, între aceia cari se presintau hotărît contra liberalilor. Averescu fu mirat că se găsește înaintea acestui grup de necunoșcuți ale căror origini vor trebui cercetate; mult timp, până la alte probe electorale, care nu se mai puteau contesta, el i-a privit ca pe niște usurpatori. Rămas în afară de Parlament el însuși, ca și principalul său asociat, Averescu trebuia să considere tot ce s'ar face acolo, cu stângăciile începutului și pasiunile ieșite din lunga cărmuire liberală, din greșelile recente ale războiului, ca o serie de acțiuni revoluționare fără legătură între ele. Il jignia și aceia că, îmbătați de succes, toți acești înoinitori încrezuți treceau pe lângă gloria și valoarea lui personală. De aici aparența, și ea revoluționară, a acțiunii lui, cu tot ce în acest sens de violență îi puteau da, dacă nu Take Ionescu, măcar Flondor, în luptă acasă la el, cu Ioan Nistor și enervat de o asemenea pretenție, și Octavian Goga, care, fără a se alipi la cineva, credea că acum a sosit ceasul chemării aceluia care în poezia sa fusese profetul minunatei realizări săvârșite: era sigur că ar putea să deie țării unite dictatura geniului său politic, părere pe care o va conserva statornic, apărând-o cu tot farmecul unei elocvențe nouă și bogată în imagini. De altfel și Goldiș spunea tare că, dacă nu se amână, în folosul propagandei, cu o lună de zile alegerile, generalul va recurge la revoluție².

Dar la începutul lui Decembre gloriosul general se vedea rugat să între în Ministeriul pe care-l formase blocul parlamentarilor din „provincii“ cu noul partid „țărănesc“ și cu

¹ Focosul Paul Brătășanu făcea o somație regelui.

² Iorga, o. c., II, p. 248 (Septembre 1919).

naționaliștii, destul de numeroși, ai lui Iorga, de care se socotia acuma desfăcut Cuza. El admisese că aceste adunări au rost constituțional și nu se opri nici înaintea unui program care nu era al său. Dar, când Iorga, care bănuia sentimentele generalului față de Parlament, se făcu ales contra lui Goldiș ca președinte al Camerei, declarând că o face pentru ca să apere Constituanta și contra „anarhiei“, dar nu mai puțin și contra „dictaturii“, el, care socotia acum că toți acești noi aleși sânt „contingente“ ce se adaugă la vechea-i armată și se pregătia să introducă și alte elemente credincioase în guvern, pentru a-și întări o situație încă așa de șubredă, demisionă, spre marea neplăcere a regelui, care dorise această legătură. Suveranul, care nu admisesese chemarea la departamentul devenit liber a d-rului Lupu, dar care, în același timp, își păstra bănuielele cu privire la Take Ionescu, începu să observe că prea se vorbește mult și fără socoteală în acest Parlament care arăta să-și ieie peste măsură de mult rolul în serios.

Fără nicio împotrivire a Guvernului, generalul fu ales la Orăștie, în Februar 1920, pe când Take Ionescu reușia într'un cerc maramurășean. Cel d'întăiu, sigur de sprijinul regelui, își aștepta ceasul, de și nerăbdarea adiutanților săi îl ducea până la înțelegeri secrete cu socialiștii lui Moscovi, cari le denunțară, fiind vorba și de nu știu ce nouă dinastie englesă, așa încât se căuta sprijinul invalizilor, al unor regimente¹.

În lipsa președintelui de Consiliu, mers la Paris și Londra pentru lămurirea hotarelor, Averescu căpătă îndepărtarea unui regim care abia se deprinsese cu afacerile și nu putea fi judecat nici măcar ca tendințe și pe care-l garanta credincios Coroanei autoritatea și influența lui Iorga. La început el nu cerea disolvarea Parlamentului, care fu numai amânat, dar, când Maniu, cu care noul președinte de Consiliu se credea înțeles, luă cuvântul ca să-l combată și lupta deveni mai pasionată când se adause șeful țărănesc, învățătorul și acum căpitan în rezervă Ioan Mihalache, generalul, deprins a fi ascultat, — el declara că fiecare membru al unui partid

¹ *Ibid.*, III. p. 101.

poate avea păreri individuale, dar înaintea comandantului se pune, în picioare, „mâna la capelă“ —, stărui să i se îngăduie a nu mai prelungi încercarea unei guvernări cu asemenea oameni¹.

Indată după alegeri, pătate, firește, de tot ce poate da fanatismul pentru un șef iubit, se căută pentru conducerea politicii externe un îndrăptător în Take Ionescu (Iunie). Situația lui Marghiloman însuși, care tot se gândia la o guvernare a sa, se îmbunătățise așa de mult, încât președintele supt el al Camerei în care de atâtea ori fusese insultat regele, putea fi invitat la o masă solemnă de la Palat¹. Înainte de lupta electorală, cu toată influența lui Goga în guvern, naționali ardeleni, a căror desorientare vom vedea-o, negociaseră ei înșii cu acela care înlăturase un regim luat în mare parte din rândurile lor. A fost un moment când regele putea crede că i se îndeplinește permanenta dorință a Ministeriului de coaliție, în a cărui acțiune, doritor de o liniștită viață privată, cum fusese toldeauna, ar fi evitat să se amestece.

Dar, afară de violența acțiune a „oposiției naționale“, contra căreia se aduse armata la Cameră și se procedă la excluderi, guvernul, care se grăbi să ieie în cercetare, supt conducerea conservatorului Garoflid, neconținut atacat de oamenii din stânga ai unui partid de proveniență aproape revoluționară, problema împrumutării, avea în el, prin cooptarea lui Take Ionescu, germenul continuei dihonii. Pe lângă tendința fostului șef conservator de a lua pentru sine conducerea acestei României la a cărei creare lucrase cu atâta credință și râvnă, sigur și pe sprijinul ce l-ar afla la Marii Aliați, era și deosebirea profundă în ce privește orientarea externă, președintele Consiliului fiind pentru ofertele rusești și nu fără oarecare tendință către Germania, iar Take Ionescu rămâind, cu a sa Mică Înțelegere, dușman al revoluției învingătoare peste Nistru și vechiu credincios al Franței; din parte-i, regele-l considera ca „servil“ față de Aliați și legat de anume interese din afară. Era, la oratorul obișnuit cu aplausele, și un oarecare despreț față de un Parlament de ignoranți și de energumeni.

¹ În August demisionase Matei Cantacuzino. Situația văzută din cealaltă parte, mai jos, p. 479 și urm.

Se ajunsese deci, după ce acest Ministeriu își îndeplinisese misiunea socială prin legea agrară, la o astfel de situație, încât, în Februarie 1921, Take Ionescu spunea limpede că, fără frica de întoarcerea liberalilor¹, el ar demisiona, știind că va fi urmat de Titulescu. Regele însuși, care în Iulie încercase a împăca pe naționali cu Guvernul² și care își reclama cu dreptate, în răspunsul la Adresă din 1922, partea în reforma agrară, pierduse încrederea în miniștrii din Mart 1920³. Și el resuma plastic situația în acest chip: „incapacitatea opoziției față de un guvern incapabil“⁴. Unificarea prin înlăturarea Consiliului Dirigent din Ardeal i se părea „pripită și proastă“⁵. De și, când i se propuse un nou Consiliu de Coroamă, el observă glumeț că ar fi o scenă din „Reinecke Fuchs“, el mângâia și mai departe ideea Ministeriului de coaliție cu predominarea Vechiului Regat⁶. Până atunci el cercetase Basarabia, până la Cetatea-Albă, și Bucovina.

Conrupția se unia însă cu brutalitatea, supt un șef de o perfectă onestitate și de alesele maniere ale omului de lume.

Guvernul era să cadă în anul următor. O lege care favoriza pe partizani în reorganizarea usinelor Reșița fu combătută cu înviersunare, și se ajunsese de pe banca ministerială la una din acele necuviințe de care fusese străin și în zilele cele mai rele parlamentarismul generației acuma aproape complet dispărute. Se ceru regelui, care era grăbit să-și caute sănătatea, înlăturarea regimului. Hotărîrea se zăbovi până în Octombrie. Atunci, introducându-se în Mesagiu un nou apel la colaborație, pasagiul fu primit cu indignare de un șef de guvern care nu înțelegea decât cârmuirea unui singur partid disciplinat. Se auzi strigătul: „Trăiască președintele pe viață al regatului român“. Înaintea unor astfel de ofense, regele reacționa. Tremurând, Take Ionescu primi președinția de Consiliu care i se impuse (Deceembrie 1921).

¹ Prințul Carol îl considera pe Brătianu, cum va repeta-o și pe urmă, ca pe singurul „om de Stat“; Iorga, o. c., III, pp. 196-7.

² *Ibid.*, p. 45.

³ *Ibid.*, pp. 63-4.

⁴ *Ibid.*, p. 100.

⁵ *Ibid.*, p. 103.

⁶ *Ibid.*, pp. 102-3.

El spera să-și poată câștiga o oarecare majoritate, pe care o ceru și naționalilor ardeleni; decretul de disolvare nu-l avea și știa că nu poate să-l aibă. Ostracismul din vremea lui Carol I-iu apăsa și acum asupra lui. După prorogarea de care se folosise și generalul Averescu el își așteptă soarta. Pentru a se cere votul de blam se întrebuintă, cu o rafinată cruzime, unul din cele mai ignobile produse ale unei intelectualități profund corupte, și, după un astfel de act de acuzare, acest vot de blam îl avu.

Take Ionescu, care se încunjurase de câțiva vechi prieteni personali, căci partidul conservator de odinioară nu era decât o intimitate, aproape chiar un cerc secret de amintiri fără speranțe, luptă împreună cu profesorul Iorga pentru succesul îndoielnic al unor „liste cetățenești“, strivite de metodele liberale, apoi părăsi peste puțin țara, care nici ea nu-l mai voia. El va muri pe neașteptate în Italia (Iunie 1922). Incapabil de a mai avea glas la succesiunea guvernelor, Marghiloman, vechiul lui adversar, mai trăi până la 1925 și, supt o guvernare a lui Ioan Brătianu, totala desorientere și completa indiferență morală făcu ca în Camera Deputaților să se ridice ședința în semn de doliu pentru dispariția „trădătorului“.

Liberalii luară moștenirea lui Take Ionescu, ai cărui ultimi aderenți, după ce se oferiseră conducerii lui Iorga, eșuară la naționalii ardeleni. Generalul Averescu trebui să asiste, fără putere, la cei patru ani de stăpânire despotică a aceluia pe care-l ajutase la 1920 să scape de regimul, odios pentru dânsul, al blocului de învoire. Brătienii priviau cu indiferență încercările de mussolinism român, cu cei 10.000 de țărani la București (1923), manevră pe care o deprinseră apoi și alții. Când va (ajunge din nou la Guvern, în April 1926, după lupta comună cu naționalii și țărăniștii contra guvernului liberal pe sfârșite, asociație pe care o rupse prin unele candidaturi separate, așa că regele nu putu să impuie un nou guvern al tuturor asociațiilor, va fi numai cu ajutorul lui Al. Constantinescu, care izbutise a înlătura succesiunea, ce se credea sigură, a naționalilor, inclusiv Iorga și Argetoianu. Era, în astfel de împrejurări, numai vicariul marelui partid de strictă și sigură disciplină, care consimțise să între, pentru cât de

scurtă vreme, în vacanță. Avântul de la 1920 lipsia tovarășiei pentru putere pe care o susținea numai prestigiul generalului. De fapt nota acestor guvernări o dădea Octavian Goga, urmărit de gândul dictaturii¹. Ideia de a face ca, la 10 Maiu 1927, generalul să apară în frumoasa-i uniformă din timpul războiului displăcu și îngrijoră: se vorbea de uneltiri în provincie. Am văzut în ce condiții², Ion Brătianu, grăbit de starea de sănătate a regelui, reluă pentru dânsul, peste parentesa scurtă a guvernului Știrbei, situația la care credea că el singur are dreptul.

Ce a urmat până la sfârșitul regenței, se poate înțelege. Experiența că guvernarea Averescu nu poate dura dăduse de mult lui C. Argetoianu, încurcat în mărunte intrigi de partid, sfatul de a-și căuta viitorul aiurea: întâiu cu N. Iorga, apoi cu Maniu, ca să poposească o bucată de vreme în „casa cinstită” a partidului liberal din vremea celor mai fățișe afaceri. Octavian Goga, ajuns principal locotinent și moștenitorul *in spe* al partidului care număra încă destui oameni de valoare, — mai târziu se vor culege și rămășițele politice ale lui Marghiloman —, credea că mai poate să rămâie înainte de a căuta altă constelație. Dar pentru o întoarcere la cârmă, generalul căută, încă din 1927³, tovarășia lui N. Iorga, și, astfel, în 1928, la plecarea lui Vintilă Brătianu, regența fu înștiințată de ambii aliași că guvernarea unuia dintre ei va avea sprijinul sincer al celuilalt. Îmbulzeala național-țărăniștilor, cari izbutiseră în sfârșit a fi un singur partid măcar în aparență, câștigă însă, prin legături îndelung pregătite, biruința. Încercarea de altă ordine decât a liberalilor fu astfel înlăturată prin succesul unei adevărate revoluții în folosul acelorora a căror atitudine fusese, în ultimul timp, a unor rebeli.

Rămâne, pentru a lămuri trista viață politică internă supt regele Unirii, care nu fu cruțat nicio clipă, în discreția și suferința sa, de cele mai sălbatece încăierări pentru dominație,

¹ D-rului Angelescu, care se plângea de brutalități electorale, el îi spunea: „Ce vrei, d-le doctor, dacă regele mi-a ordonat să biruim în alegeri!”.

² Regele exprimase dorința Ministeriului național înainte de plecarea la Scroviște (27 Maiu) și o repetă în scris peste patru zile.

³ Iorga, o. c., V, pp. 242-51.

să se urmărească lupta, bogată în transformări, a grupărilor de democrație populară, simulată numai din partea Ardele- niilor, și de crez fanatic al ideologilor din cealaltă ramură, și felul cum, după victorie, au știut să-și realizeze promisiunile.

Cei d'întăiu cari porniră la luptă în 1919 pentru o nouă organizare a Statului, pe care concepția tradiționalist-organică a lui N. Iorga n'o credea necesară, fură țărăniștii. Partidul „țărănesc“ nu era o noutate. Il predicase un Dobrescu-Argeș, fără să aibă norocul urmașilor săi. Înainte de războiu îl propusese lui N. Iorga cineva care stătuse un timp alături de dânsul, pe basa ideilor lui M. Kogălniceanu, acel elocvent și vioiu învățător muscelean Ioan Mihalache, și i se răspun- sese cu hotărâitul refus de a primi un partid de clasă. Spre sfârșitul războiului, în care Mihalache își întărise speranțele, oferta se repetă, și la București, cu același refus. Acuma însă era vorba de o simplă colaborație. Partidul își căpătase și un crez teoretic, pe care cunoștințele istețului învățător purtând costumul de la țară recomandat de Haret nu l-ar fi putut înjgheba. Erau în el idei economico-sociale germane, venind de la studiile în Berlin ale noilor asociați: Ion Răducanu și Virgil Madgearu, care, sub-secretar la Iași, vorbea atunci de iminența unei revoluții mântuitoare: ales secretar al parti- dului, el desfășură o neobișnuită activitate pentru organizarea lui într'un mediu rural ațâțat de intrigile Guvernelor la ple- care. Și Madgearu propuse în Octombrie 1919 o colaborare lui Iorga, care se dădu în lături. Vechi socialiști ca profesorul Bujor se alipiau la noua mișcare, compromițând-o une ori prin vehemența declarațiilor lor („de la Răsărit vine lu- mina“). Intre primele puncte de program era și demobilisa- rea generală. Neconținut se vor căuta legături internaționale: la Sofia, la Praga, ca și un program de realizări radicale. Aceasta făcea ca regele să-i privească neîncrezător, și, în toamna anului 1921, el va spune: „Țărăniștii sânt de fapt orășeni“ și, despre unul din ei, economist format în străi- nătate: „Ce știe el cum miroase pământul?“.

În acest timp, Ardelenii, la cari Maniu începea a-și impune o autoritate exclusivă, mărturisind ceva mai târziu că el e partidul și după ordinul lui au a se face toate, rămâneau neu- niți, chiar în afară de politica personală a lui Goga, și de-

Ioan Flondor

sorientați. Intrați în Ministeriul lui Brătianu, unii, ca Șt. C. Pop, voiau, încă de la început, în Ianuar 1919, o Constituție pentru țara cea nouă, care trebuia să poarte pecetea lor. Era exclusivismul ardelean, hrănit și de bielsugul de laude venit până atunci din Vechiul Regat, care n'avea deplina conștiință a rolului său: I. Grădișteanu cerea încă de atunci un Ministeriu Maniu. Unii străini își dădeau samă însă de primejdiile cuprinse în acest spirit separatist. În revendicările lor, fruntașii se sprijiniau și pe basa provinciei lor de naștere, având în frunte un Consiliu Dirigent autonom la Sibiu și menținând granița.

Nu se căutase însă serios¹ sprijinul celorlalți noi cetățeni ai României, cari se rezervau: Bucovinenii din ambele tabere, — Nistor creând „partidul democratic al Unirii“ —, Basarabeni, la cari, peste dr. Ciugureanu, răpede demonetisat, Inculeț câștigase o mare autoritate, singurul care putea să înfrâneze spirite țărănești naive, de croială hotărât și dârz revoluționară. Ideia asociației „provinciilor“ răsări numai ceva mai târziu și nu putu să se menție.

Lipsia și mai departe unitatea de vederi. Pe când Mihali era, în Septembrie, pentru Ministeriul Național, Goldiș, cel mai cult dintre conducătorii ardeleni, părea că se îndreaptă spre liberali, pe când Șt. C. Pop, aprigă fire luptătoare, făcut din stâncă, aproba rezervele lui Iorga. Aceasta fără a mai vorbi de Lucaciș, legat, cum am văzut, de liberali. Bănățenii se țineau de o parte.

O manifestație autoritară se produse în Octombrie, când Maniu dădu „comunicatul“ prin care, cu toată gratitudinea față de dinastie, se protesta contra unui guvern „neconstituțional“, — de Constituție va vorbi el și după ce nu va recunoaște pe cea nouă a României —, fiindcă nu cuprindea „factorii politici ai țării“, și i se răspundea de rege că „și prin mai grele împrejurări a trecut Coroana“.

Dar, pe chestia semnării, Ministeriul generalilor se retrăgea. Era de urgentă necesitate a se pune în loc ceva, nu numai pentru a se fixa situația internațională a României, dar și pentru a se păstra o ordine internă așa de amenin-

¹ V. însă intenția din Septembrie 1919; *ibid.*, II, p. 248. Cf. *ibid.*, pp. 255-6 (Octombrie).

țată. După discuții care amenințau să se eternizeze, Iorga impuse blocul „național și democrat“ al provinciilor cu naționaliști, țărăniști având să se adauge și ei; se alcătui și o comisiune de program comun (25 Novembre). Era o idee care se propunea și din alte părți, și de Nistor¹.

Goldiș refuzând președinția Camerei, pe care o va reclama pe urmă, fu ales Vaida, dar el trecu, după dorința regelui, care-l prefera lui Maniu, la președinția Consiliului. Aceia a Camerei o cuceri, și cu ajutorul Basarabenilor și Bucovinenilor, numai a unei părți din Ardeleni, ceilalți fiind opriti de Maniu, Iorga, și el avu să se lovească, după sfârșitul, din cauza lui, a încercării cu Averescu, de vădita nemulțămire și a lui Vaida. Totuși „regățenii“ se arătau deosebit de prevenitori față de noii lor tovarăși și, admitând un Ministeriu cu M. Popovici, cu aprinsul Aurel Vlad, plus Nistor și Irăculeț, pe lângă țărăniștii Mihalache, Borcea și „socialul“ Lupu, votară pentru locul de Primat al României pe episcopul Miron de Caransebeș. Dar de la început o luptă se deschise, peste capul ministrului de Războiu, impus de rege, generalul Rășcanu, între membrii ardeleni ai Guvernului și generalul Pressan, cu necruțătorul lui consilier, colonelul Antonescu, acusat că se amestecă în libertățile țării de peste munți.

Ținându-se la o parte după plecarea în Apus a lui Vaida, care lăsă răspunderea stângaciului uriaș St. C. Pop, Maniu lucra, în acest timp, la adăpost de orice învinuire, la alcătuirea partidului „regnicolar“, în fruntea căruia, cu o necontestată autoritate, înțelegea să steie². Mergându-se, după vacanță, la serbările Universității, romanisate, din Cluj, Pop era pentru o prorogare fără termen a Parlamentului până la venirea lui Vaida. Ședințele fură reluate și, făcându-se un comitet comun de organizare, i se dădu lui Maniu satisfacția unei președinții pe care el o reținu, dar n'o exercită. Pe când Lupu pregătea legea jandarmeriei și Mihalache făcea să se elaboreze o mai largă lege agrară, pe care Suveranul nu voi s'o primească, activitatea miniștrilor ardeleni se cheltuia

¹ *Ibid.*, pp. 200, 265. Discuțiile lor; *ibid.*, pp. 272-3. Și de Cuza, deosebit; *ibid.*, p. 271.

² *Ibid.*, pp. 289-90. La 29 Decembre se proclamase solemn Unirea, fără ca el să vorbească.

în măsuri de administrație și în discursuri. Niștor putea spune deci, în Februar: „răul vine de la miniștrii provinciilor: nu cunosc țara și nu pot guverna“. Așa credea și regele¹.

El cerea, cum s'a văzut, imperios retragerea Guvernului, chiar în lipsa președintelui de Consiliu, care nu răspundea la rechemarea sa. După dorința lui Iorga, care căuta o platformă de retragere, proiectul de lege agrară, nescălit de Suveran, se ceti ca propus din inițiativa parlamentară. Din nou Maniu se păstra într'o atitudine de fățișă des aprobare. Când se prezintă noul Ministeriu, el luă primul loc la atac, dar era vădit că nu-și apără cauza sa. Această cauză era a continuării, cu elemente adause de aiurea, a vechiului partid național ardelean. Hotărârile de la Alba-Iulia, Sfatul de la Sibiu, o simplă Constituantă de ratificare erau punctele la care ținea.

Intors după căderea Cabinetului său, Vaida însuși se ținu în rezervă, gata de o înțelegere cu noul șef de guvern. Comitetul ce se formase se disolvă prin retragerea lui Maniu, care nu ținu samă de dorința, manifestată la un prânz de solidaritate, de a se face partidul care să cuprindă revendicațiile populare în spirit național. În apărarea regimului din Novembre, de altfel, șovăieli se vădiseră la reprezentanții celorlalte provincii: după cererea expresă a regelui, și Inculeț și Nistor rămăseră în noul Cabinet.

De a doua zi, la 2 April, Goga disolvase Consiliul Dirigent, de altfel compromis prin abuzuri, al foștilor săi tovarăși, naționali. Aclamat de mulțime, Vaida vorbi atunci de „tactica“ sa, de „democrația“ pe care înțelegea s'o păstreze. Alegerile, în care Averescu nu promisese ce se dorise, cereau o lămurire.

Ea se încercă într'o mare adunare la Alba-Iulia. După multe discuții, și cu presintarea unui program, cu afirmarea, de Goldiș, că partidul național, fiind și „cel mai țărănist“², trebuie să se „extindă“, se ajunse —, supt presiunea tineretului —, la

¹ *Ibid.*, pp. 338-9. Maniu refusa acțiunea pentru partidul unitar; *ibid.*, p. 347.

² Se cerea d-rului Lupu o simplă înscriere. Dar era teama ca țărăniștii din Regat să nu întindă mâna celor ce încercaseră în Ardeal un partid cu același titlu.

formula „colaborării cu partidele democratice care au aceleași idei și același sistem“. Se refusase până și titlul de „oposiție unită“. Se menținu doar un cartel electoral pe alocurea.

În Parlamentul cel nou, o „unire“ se impuse totuși, păstrându-se de Maniu aceiași iluzii de anexare a colaboratorilor. Dar negociații separate se țineau în toate părțile, țărăniștii, din partea lor, cerând a se păstra în titlu denumirea lor socială. Nu lipsiau, de altfel, nici firele către Averescu.

Ceia ce trebuia să oprească fuziunea era însă rolul pe care îndărătnicia misteriosului Stere și-l căpătase la țărăniștii socotiți de dânsul ca inferiori supt toate raporturile. Rolul ce-l juca aduse astfel retragerea lor din asociația care ajunsese a se cunoaște supt numele de „Federația Națională“. În Iulie 1921 el fusese strecurat în clubul partidului pe care înțelegea să-l domine. De două ori aducându-se în Cameră documentele scrise ale trădării sale cu Berlinul, Maniu trebui să recunoască actul criminal.

Din partea sa, Ion Brătianu era dispus atunci, la 1921, să colaboreze cu naționali și cu ceilalți din provincii, nu însă cu țărăniștii. Am văzut cum, pe o chestie de mandate, planul, dorit de rege, căzu. Ardelenii răspunseră prin închiderea lor în Ardeal (1922), atunci când nu odată, prin visita „Asociației“ la București, prin pelerinagiul la Putna al episcopilor, acest Ardeal însuși arăta că nu înțelege o astfel de dușmănoasă separație. M. Popovici propunea deschiderea la Alba-Iulia a unui contra-Parlament, căci Maniu declarase Suveranului că nu recunoaște produsul unor alegeri falsificate. Negociații noi cu generalul Averescu nu aduseră niciun rezultat. Incepea să se introducă un tricolor ardelean, cu colorile în lat.

Fuziunea cu țărăniștii era acum încheiată, când Stere, solid înfipt în partidul său, o rupse (1923). Alte negocieri, mult prelungite, începuseră din îndemnul lui Argetoianu, asociat cu Iorga, și ele vor duce la o situație ambiguă (Ianuar 1925), în care conducerea era făgăduită și acestuia și lui Maniu, care se potrivi așa încât în domeniul practic s'o tragă în-treagă la sine.

Perspectiva succesiunii liberalilor era asigurată. Regele, întâlnind la M. Cantacuzino pe Maniu, care nu voise să

ceară o audiență, o făgădui și prin Argetoianu. Iorga fu adus a propune un guvern Maniu. Dar i se încredință o listă fără țărăniștii cari trebuiau să fie asociați, și țărăniștii făcură același lucru. S'a pretins că s'a descoperit decretul de numire, apoi rupt, al șefului național. Acesta se găsi uimit înaintea instalării la guvern a generalului Averescu, care atrăsese, după dorința regelui, pe trei dintre Ardeleni: Goldiș, I. Lupaș, Ioan Lapedatu (Mart 1926).

Amenințat, un moment, să rămâie singur, Maniu, care spunea pitoresc că socotise „a fi și prins pasărea cu căciula“, se refăcu în Ardeal între ai săi. După frământări din alegeri, în care se înlăturară aderenții lui Iorga, se luară, în înțelegere cu Argetoianu, cu Lupu, cari erau și ei condamnați, a fi excluși, toate măsurile pentru fusiunea cu țărăniștii, care și fu votată, fără chemarea Congresului, într'un simplu comitet, în Septembrie. Era acuma un partid, dar nu și o putere de a governa.

Noua guvernare a lui Brătianu păru că va aduce o înțelegere în opoziție. Ea nu putea fi primită de partide ponderate, când se chema Ardealul la revoluție, când se anunța sosirea miilor de țărani la București, unde se luaseră măsururi pentru izbucnirea celeilalte mișcări (Mart 1928).

În curând Regența nu mai avea energie, după ce șeful ei adevărat, Buzdugan, murise (Octombrie 1929), și înlocuirea, peste dorința reginei și propunerea generalului Presan, cu o rudă apropiată a lui M. Popovici, magistratul C. Sărățeanu, pașnic bibliofil, stârnise mari nemulțămiri, fără a fi crescut cu ceva autoritatea Consiliului suprem. După ce moartea lui Ion Brătianu liberase pe asociații din 1926 de groaza lui, slaba guvernare a fratelui, Vintilă, deschidea toate speranțele. În zădar se presintă Regenței soluția Averescu-Iorga. Ea cedă și chemă pe Maniu singur la cârmă.

Triumful fu de o vulgaritate fără păreche, provocându-se scene aproape de anarhie. Douăzeci și unul de miniștri se înșirau, cu Sever Dan, Bocu, compromisul dr. Dobrescu, cu D. R. Ioanițescu, dibaciu organizator de mase, care se dovedi și un bun specialist ca subsecretar. Stere cuteză să țintească la presidenția Camerei.

Dar se vădi răpede că a cuceri puterea nu înseamnă a o și putea exercita. Situația financiară era catastrofală, și trebuiră primite condițiile draconice ale acelui împrumut supravegheat, de supt care Guvernul știu să se sustragă pentru a umplea golurile budgetului ordinar. Președintele Consiliului figura, dar nu governa.

Liniștea se menținea cu greu. Studenții baricadați la Societatea mediciniștilor și litere, în April, luptau cu armata.

Pe de altă parte, tot mai important se afirma rolul lui Stere, sprijinit pe fanaticii săi din Basarabia, cu cari se va declara gata la nevoie să facă un nou „adevărat partid țărănesc“. Din Iași, la 1922 încă, el fusese cerut să revie la Universitate. Noua lege administrativă, de caracter sovietic, îndrăznia el să voiască a o impune regenței, care izbuti să capete schimbări numai supt amenințarea că Guvernul va fi silit să plece (1929). Trebuiră manifestații, la Teatrul Național, la Senat, pentru ca acela care a ținut să lasă și posterității printr'un lung sir de memorii dictate supt forma romanțată istoria, în mare parte falsificată, a aventurilor vieții sale, să fie rechemat la simțul unei realități pe care se făcea că o uită.

În acest timp, legăturile cu prințul Carol continuau și din partea lui Averescu, a lui Goga, care declara că „regența nu funcționează“. În Ardeal țărani cari ocupau trenurile strigau: „Azi să se schimbe guvernul, azi!“ și: „Maniu azi și aici!“.

Spre 7 Iunie noaptea, un avion aducea la Cotroceni pe acela; în care unii, și Iorga, pentru a nu se călca jurămintele, vedeau pe regentul unic, dar care se privia din acea clipă chiar ca fiind Carol al II-lea, rege al României.

CĂPITOLUL III.

Regele nou și agonia partidelor

Carol al II-lea aducea, cu experiența vieții în străinătate, și un puternic temperament de inițiativă și dominație, cu care trebuia să se înțeleagă de la început o castă de oameni politici și de politiciani de rând, obișnuiți, supt slaba regeță încă mai mult, să comande, și jos, dar, dacă se poate, și sus.

El avea însă și o moștenire de la tatăl său, care șovăise când fusese vorba de aplicarea unui întreg program, ale cărui puncte le anunțase de repețite ori, arătând că nu e vorba de idei și planuri trecătoare. Dorința Ministeriului Național, rostită la primul contact cu lumea politică, nu-l va părăsi niciodată¹ și, firește, nu putea fi vorba de niște delegați aleși după aportul electoral sau virtuositatea în intrigile care se legau și deslegau neconținut, ci de valoare personală, de competență și putere de lucru. Ordinea constituțională însăși², la care și regele Ferdinand nu ținea peste măsură, voia să o schimbe regele nou: mai puțini deputați și ieșiți din altceva decât din psihosa mulțimilor, iar, la Senat, Coroana însăși să aibă dreptul de a alege. Politica de „ură“ să dispară³, acea politică împotriva căreia, cu câțiva ani în urmă, se strigase la Congresul de la Timișoara al Ligii Culturale: „Jos ura!“ Regele nu se pleca înaintea partidului puternic, dar se feria de a lua asupra-și și sprijinul acelor cari nu și l-au putut câștiga

¹ Și în Mesagiul din Novembre 1936.

² Încă din 1922 juristul Istrate Micescu credea că regele poate lua inițiativa schimbării; Iorga, *o. c.*, III, p. 296.

³ Februar 1933.

în țara însăși: „Ce păcat“, va zice el în 1933, „că oamenii cari pot governa n'au partid și cei cari au partid nu pot governa!“.

Ca program de guvernare, la 1937 Carol al II-lea fixă pe acesta: înainte de toate, grija de armată, pe care o găsi, cu toate frumoasele defilări de la Chișinău și Constanța, mai cu totul neînvestrată, grija de drumuri, a căror lipsă împiedeca toată viața economică¹, și de sănătatea publică, deplorabilă, în țara celei mai teribile mortalități infantile, a tuberculozei și sifilisului endemic. Abia sosit, el declara că preferă dictaturii o acțiune solidară de refacere economică². Lucru împreună, unire frățescă se cerea prin mesagiul din toamna aceluia an. În Maiu 1932 se vorbi de concentrarea mică, pregătind pe cea mare. I-ar fi plăcut Suveranului Consilii presidate de dânsul, care aducea totdeauna o informație sigură și sfat bun³. În materie de legi, cât mai rare și bune, căci legile vin după mulțămirea populației. Dar cultura e nu numai în școală, ci în toată opera literară, și de aceea la cursurile de la Vălenii-de-Munte declara, dintru început, că vrea să imite opera lui Brâncoveanu: după o dorință coborită cu folos, atunci, și în practică, Fundații se făcură pentru aceasta, care, fie și rău îndrumate și conduse, căutară ea, din budgetul Statului, să facă o operă care să scape de schimbările personalului și direcțiilor de partid. Într-o societate al cărei politicianism se hrănea din fructele seci ale unui învățământ ce fabrica fără măsură bacalaureați, licențiați, doctori, regele voia „o bună școală primară jos, câțiva intelectuali sus“⁴. Absolvenții Universităților, cu cursuri obligatorii, să treacă, înainte de a ocupa funcții, printr'un examen de Stat. În toate, legătura cu trecutul să fie păstrată, căci „tot viitorul unei țări trebuie să se bazeze pe ce se poate trage din datina strămoșească“⁵. Și, în Mart 1931, el fixa etapele înseși ale guvernării pe care o avea în vedere: „Toate lucrurile la vremea lor. Se va încerca o concentrare de par-

¹ Țăranii nu se mai ocupau de ele: „le-a luat în samă Statul“... (April 1931).

² 3 Septembrie 1930.

³ Iunie 1931.

⁴ April 1931.

⁵ Februar 1931.

Principesa Maria cu Principele Carol

tide și, dacă ea nu va reuși, se vor întrebuița alte metode, dar, atunci, regele va avea dreptul, el și numai el, de a proclama patria în pericol“.

Se și procedă astfel, pentru a se ajuns, după șapte ani împliniți ai unei Domnii deosebit de grele peste toate elementele de anarhie îngrămădite, la acele „alte metode“, care apar astfel, și în ce privește cugetarea Suveranului, și pe baza experienței răbdătoare ce s'a făcut, ca explicabile.

Clasând situațiile și evenimentele pe categorii, ca și în capitoul precedent, ele se presintă astfel:

Situația era aproape așa de îngrijitoare ca după războiu. Cu economiști în guvern, dar având numai preocuparea împrumutului salvator, agricultorii olteni trebuiau să formuleze ei revendicații economico-financiare fără a căror ținare în samă n'ar mai face să iasă la muncă¹. Marii industriași voiau un Parlament economic². Mișcările reîncepeau ca la 1919: la Căile Ferate, la petrol³. Bande apăreau la drumul mare, la Cernăuți, în marginea Bucureștilor. O situație care nu încetă decât după ce se făcu o reformă a jandarmăriei rurale, una a poliției bucureștene, prin colonelul Marinescu. Aici erau în Novembre 1930 nu mai puțin de 2.000 de șomeri, și numai supt guvernul Iorga se opriră, nu fără ajutarea acestor nenorociți, procesiunile pe stradă, supt îndemnul partidelor de desordine. Bandiții dâmbovițeni Tomescu și Munteanu căpătară faimă. Se adăugia crisa datoriilor acumulate asupra populației rurale: în Bucovina, unde se aștepta o răscoală, în Gorjul sărac, dar și în părțile de șes ale Olteniei. Comunismul învia și căuta legături în armată. Se adăugia o crisă morală, vădită prin literatura modernistă, bolnăvicioasă și pornografică, a școlii fostului călugăr Teodorescu-Arghezi, contra căreia numai la 1937 începu o reacțiune, și prin Ministerul Educației, prin profesori, prin Biserică, prin Academia Română.

O agitație se observa în pașnica populație săsească, mai ales de când Hitler își atinsese ținta; episcopul Pacha și parlamentarul Kräuter făceau drumul la Berlin, și se împodobia

¹ Februar 1931.

² Februar 1931.

³ Ianuar 1931, Februar 1933.

la Sibiiu, ca o sfidare, monumentul lui Falkenhayn, biruitorul Românilor¹. În Secuime apărea fostul ministru ungar Huszár². Ministrul Ungariei la București își permise să între direct în legătură cu școlile ungurești din România³. În Dobrogea de Sud, Donceev răscolia iredentismul bulgar, și la 1931 președintele de Consiliu Iorga primia o intervenție formală din partea ministrului bulgar Pomenov, cu plângerea că se persecută oficial ai lui, din îndemnul „Cuțovlahilor“⁴, — splendorii gospodari români așezați acolo ca să devie în curând, nu numai agricultori, dar și pescari —, și se adăugia că guvernul din Sofia nu poate să rămâie nepăsător: i se răspundea că ministrii români nu sânt responsabili decât înaintea Soveranului, a Parlamentului și a opiniei publice a țărilor civilizate⁵. Când se ajunse, în Mart 1934, la pactul balcanic, regele Bulgariei răspunse printr'o vizită la Berlin⁶.

Cum priviau partidele această situație, îngrijorătoare în atâtea domenii, fără a pomeni pe acela al neconținutei creșteri a hitlerismului român, care va trebui, pentru importanța ca și pentru rolul ce avu în lovitura de Stat din Februar 1938, înfățișată deosebit?

Regele întors se gândi întâiu la un Ministeriu de coaliție, având în minte trei persoane, pe care le credea oarecum în afară de obișnuitul joc de politică: Presan, care fu făcut, ca și Averescu, mareșal, Titulescu, „cancelariul“, și profesorul Iorga. Dar misiunea încredințată celui d'întăiu, care, întrebând pe Vintilă Brătianu, opus Restaurației, pe care o primia nepotul său Gheorghe, tânăr istoric de merit și profesor, ajungând apoi a se proclama el șeful partidului, întâmpină un refus, căzu. Fără a trece la ceilalți doi oameni socotiți ca de încredere, se reveni deci la Maniu, care, din cauza condițiilor în care se făcuse schimbarea de domnie, demisionase cu câteva zile în

¹ Inceputul lui 1934.

² August 1931. În Decembre din același an, „blocul maghiar economic“.

³ Iulie 1931.

⁴ În August 1931 o vizită fără scop politic a lui Venizelos la București. Se va iscăli tratatul de comerț cu Grecia.

⁵ Septembrie 1931.

⁶ Și în 1932, mareșalul Pilsudski cerea înțelegerea cu Sovietele.

Regele Carol al II-lea

urmă. Un moment, tânărul Suveran se gândise la lovitura de a pune în fruntea Guvernului pe I. Mihalache.

Noul Cabinet Maniu înlătură pe unii dintre miniștri, ca Voicu Nișescu, ziarist brașovean cu frumos trecut și conducător al prizonierilor din Rusia, pe Răducanu, Ioanițescu și Mirto, ca și pe Iunian, pentru rolul ce jucase în Restaurație. Dar această formațiune de vacanță nu putea să dureze, primul-ministru, care, la moartea lui Buzdugan, îndeplinesc funcțiunile regale, nefiind dispus la vre-o transacție. Blândul profesor Gh. Mironescu luă locul celui care invocase boala (Octombre).

El se găsi însă înaintea unei situații financiare atât de rele, încât se căutau și la Casa Căilor Ferate și în depozitele particularilor de la Casa de Depuneri mijloace de a face plățile. Golul se socotia la sume fantastice, care, verificate de Argetoianu supt guvernul Iorga, fură reduse foarte mult. Cu tot împrumutul de desperare făcut în Februar 1931, era între miniștri o adevărată panică. Se încasau doar 30 de milioane pe lună, și o parte dintre soldați trebui să fie trimeasă acasă. Pentru „sabotarea împrumutului“ fu înlăturat guvernatorul Băncii Naționale, Burillianu. Demisia ministrului Manoilescu, pentru motive de jignire, fu astfel o ușurare.

Regele alergă a doua oară la soluția sa: Ministeriul de coaliție. Chemând pe șefii de partide, mari și mici, el li ceti o declarație prin care taxă de răi patrioți pe acei cari n'ar voi să ajute pe Titulescu, căruia i se incredințase greaua sarcină. Acesta voia însă ca înșiși șefii să între în Cabinetul său, vice-președinte fiind Iorga, care declarase că tonul declarației regale îi impune a primi, cum spusese și lui Presan că e gata a lua „Ministeriul pe care nu l-ar primi nimeni“. Cum Maniu și refușă concursul, președintele unui guvern care nu se putuse alcătui se retrase, și regele făcu un călduros apel la Iorga, care, față de perspectivele financiare, își adause la Finanțe, peste amintirile trecutului, pe Argetoianu, incredințându-i pentru alegeri Internele, unde acesta stărui să rămâie.

Guvern de sacrificiu, acest Cabinet înlătură pe al doilea prefect, elector, din legea administrativă a lui Stere, impuse o strictă ordine, disolvă Parlamentul, învederându-i că acesta

nu poate lucra cu un Ministeriu care înțelege a restitui Coroanei drepturi ce-i fuseseră luate de mult și a inaugura, pe base noi, un regim de muncă în forme organice. Izbutind cu legea electorală a primei să-și capete o majoritate, compusă nu numai din prieteni politici, la cari se adăuseră ai ligii „Vlad Țepeș“, devenită apoi, înaintea problemei conversiunii datorțiilor, un nou „partid conservator“, ci și din delegați ai breslelor și asociațiilor, cari nu știură să răspundă destul la apel, el întreprinse, de la început, cu grabă, opera sa, care fu continuată în sesiunea din toamnă. Budgetul fu amputat cu o treime, fără a desorganisa vre-o ramură a Statului, și se începu studiul legilor fundamentale: a școlilor, în primul rând cu Universitatea, a drumurilor (inginerul Vâlcovici), a oștirii (generalul Amza), a sănătății publice (dr. I. Cautacuzino, vestitul bacteriolog), a veniturilor fiscale (monopolul vânzării alcoolului; Argetoianu și Zamfir Brătescu), a valorificării cerealelor (agronomul Gh. Ionescu-Sisești)¹.

Dar greutățile financiare nu dispăruseră cu toate acele grozave economii. Soluția era întregirea și organizarea puterilor de producție ale nației, ceea ce nu se poate face din zi în zi. O mai strictă supraveghere a încasărilor, care, cum s'a putut vedea pe urmă, putea aduce o ușurare, nu fu destul de mult ținută în seamă de un ministru care-și mai luase un departament și care, căutând, în locul împrumutului obișnuit, refuzat de președintele Consiliului, un alt sprijin în străinătate, trebui să lipsească o bucată de vreme. O mare criză a băncilor evreiești organizate fără garanții solide (Berkowitz, Blank) amenința să atragă și „Banca Românească“ a liberalilor, care, condusă de oameni onști și pricepuți, putu să reziste însă, nu fără ajutorul dat, printr'un fond special, de către Stat.

Conversiunea datorțiilor, voită de rege, se îndeplinise, dar ea se întinse și la clasele orășenești, și colaborarea tuturor partidelor duse la o formă încurcată și hibridă, prin care se întvedeau ușor interesele particulare.

Nemulțămirea pensionarilor, atinși printr'o reducere de tristă

¹ Manoilescu, de la Comerț, ajuns la Banca Națională, fără ca, din motive personale, să-și poată păstra locul.

oportunitate, ale unor funcționari, cari nici supt guvernul trecut nu fuseseră satisfăcuți, fură exploatare de politicianismul curent, gata de a răsturna, întrerupând o operă sportnică, fără a avea ei înșiși soluții, și de o presă în general venală, care abusa de credulitatea publică. Anume intrigi interioare slăbiseră Ministeriul. Regele chemă, în Maiu 1932, un Consiliu căruia-i puse înainte problema plăților și chiar a restanțelor cu neputință de plătit. Noi economii fură prezentate de președintele Consiliului, care ceru însă o asigurare de viitor. Fiindu-i refuzată, el demisionă, recomandând Suvranului, împotriva statornicului program al noii domnii, chemarea unuia din partidele mari care pretindeau că pot rezolvi problema.

Regele vorbise de un nou Ministeriu Titulescu cu țărăniștii, pe când Iorga recomandase pe liberali, cari pierduseră pe șeful lor († 1931), dar ei nu intraseră încă în grațiile aceluia căruia i se oferise din partea lor doar o „expectativă patriotică“. Nici data aceasta „cancelariul“ nu putu face un guvern, și, cum atitudinea de frondă a lui Maniu continua, cu toate silințele făcute ca să-l impuie, ca președinte al Consiliului reveni Vaida, cel izgonit cu doisprezece ani în urmă.

Plin de încredere, el primi. Ministrul de Finanțe, Mironescu, plăti cu banii de bilon ai lui Mihai I-ii, și priceputul financiar C. Angelescu îi deschise la Banca Națională, unde revenise, un larg credit. Astfel se putu menține, mergând chiar cu o revisie a conversiunii, o șubredă formație, până ce Maniu fu în sfârșit câștigat pentru președinție. Dar se va ajunge la soluția radicală, de fapt foarte cuminte, a plății în marginile încasărilor¹.

Noul Ministeriu Maniu își găsi recursul la Liga Națiunilor, cu care Madgearu, care nu vedea decât alegerea între tutela ei și revoluția roșie, merse să negocieze la Geneva. Se și impuse Parlamentului aprobarea acestei părăsiri a independenței financiare, dar, până ce legea să fie desăvârșită, Liga însăși tergiversând, o nouă lovitură se produse. Miha-lache, crezându-se ofensat de oamenii de încredere ai regelui, prefectul Poliției și șeful jandarmeriei, demisionă, și șeful Guvernului nu aștepta decât acest prilej ca să revie la ocupația sa favorită, de protestare și uneltire.

¹ Septembrie 1932.

Un al treilea guvern Vaida, supt care dr. Lupu denunță fraudele comise la armament de Seletzki, procuratorul usinelor Skoda, care luase asupra-și înzestrarea oștirii încă din vremea guvernelor precedente, — și aceasta aduse compromiterea nepotului lui Maniu, Romul Boilă —, izbuti să facă o nouă schimbare a legii conversiunii. O mare manifestație de țărani fu organizată în Maiu 1933, a doua zi după ce ministrul de Finanțe adusese convenția cu Liga Națiunilor, dar, în Septembrie, Mihalache, care va fi proclamat șef al partidului în Novembre, își trecea și el în revistă legiunile. În aceeași lună Vaida fu invitat să părăsească puterea.

Numai după aceasta cei doi vechi prieteni ardeleni putură ajunge la o împăcare (Septembrie 1934), până ce, după anume sugestii, Vaida, care nu putea primi programul din Ianuar 1935 al lui Maniu, cu „Stat țărănesc“, cu „naționalizarea industriilor de basă“, cu devalorizarea, își clădi partidul său, pe baza revendicărilor la care poporul „valah“, apăsător și despoiat, are dreptul în țara clădită și reunită de dânsul: în Mart cele două grupări se ciocniră sângeros înaintea minoritarilor la Sibiu. În luptă și cu „invasia“ regătenilor, nici una, nici alta din aceste grupări, — în a lui Mihalache-Maniu fiind și neconținută schimbare între cei doi la rampa șefiei —, nu era să mai revie la Guvern. În Octombrie 1937, oferindu-i-se puterea lui Vaida ca șef al unui Ministeriu de coaliție, șeful „naționaliștilor“ refuză, arătând că poate governa singur, dar, pentru ca, după o verificare a situației, să consimtă la un cartel cu al doilea, — formal al patrulea —, Ministeriu liberal al unei domnii acum îndreptat spre ultima soluție, de șapte ani anunțată.

O audiență la Palat a lui Vintilă Brătianu avusese loc încă din Iulie 1928, trecându-se astfel peste prăpastia care despărția pe noul rege de partidul care avea cel mai lung trecut și, incontestabil, cele mai mari merite. Peste patru luni, în Novembre, el adopta formula „expectativei binevoitoare și patriotice“ și cerea disolvarea Parlamentului Restaurării. Dar peste câteva săptămâni, la 22 Decembrie din acest an al atât de marilor schimbări, șeful liberalilor, — în fața căruia răsărise, cum am spus, un curent, care se credea sigur de sprijinul regal

în persoana grăbitului nepot, și o urită polemică pornia între cele două tabere —, era doborât de boală. Succesorul, admis și de al treilea frate, Constantin (Dinu) Brătianu, fu I. Gh. Duca.

Timp de trei ani, noul șef, căruia-i lipsiau însușirile de îndrăzneală care, acum, ajunsese să a hotărâ pretutindeni, așteptă, într-o atitudine de perfectă loialitate, momentul când partidul său va trebui să fie din nou încercat. Numit în Noiembrie 1933, el nu-și ascundea ce piedeci va întâmpina din partea spiritului anarhic pe care atâția ani îl toleraseră ai săi. A doua zi după izbucnirea unor alegeri brutale și sângeroase, niște fanatici din „Garda de fier“ îl „executau“ pe peronul plin de lume al gării Sinaia (Decembre). Arestări prea multe, și liberări în proporție, urmară fără a se smulge rădăcina însăși a răului.

După câteva zile, în care presidenția fusese atribuită meritosului ministru de Instrucție, d-rul C. Angelescu, ea fu îndreptată, nu șefului ales imediat de liberali, C. (Dinu) Brătianu, ci tânărului ministru Gh. Tătărescu, naționalist din vremea „Sămănătorului“ și, odinioară, dușman al ideii de partid în interpretarea românească. Incolo, miniștrii lui Duca rămăseseră la locurile lor, amestec de tineri și de bătrâni, cari puteau lucra numai cu greu înainte. Câtva timp, elementul străin care era ingovernabilul Titulescu rămase.

Regele nu-și rostise încă programul cuprins în formula: armată, drumuri, sănătate, dar el fu urmat cu consecvență și vigoare supt noul regim, care declară definitivă ultima formulă a conversiunii. Pentru armată se hotărî, încheindu-se convenții prielnice cu Cehoslovacia, cari până atunci ceruseră plata în valută forte, o sporire de înarmare, care trebuia să coste 28 de miliarde în zece ani (April 1935), și, supt directa supraveghere a primului ministru ea fu dusă înainte cu succes. Drumuri se făcură mai mult în Basarabia, supt îngrijirea lui Inculeț, ajuns factor hotărîtor în partid și în guvern. Iar d-rul Costinescu începu o nouă înzestrare cu spitale rurale.

Aceasta în mijlocul unor mari greutăți, stârnite și de ura înviersunată a lui Gh. Brătianu, care, presintându-se ca salvatorul așteptat de țară, chema și el oștile sale țărănești la o mare demonstrație în București. Nu-i era defavorabil nici unchiul Dinu, care ar fi spus, într'un moment, membrilor Cabinetului: „sânțefi miniștri, dar nu un guvern“.

Cu dibăcie Tătărescu se strecură până în Novembre 1938, când, după ce regele, urmărit de ideia Ministerelor tari prin unire, oferise puterea lui Mihalache, din nou șef al țărăniștilor, dacă primește acordul cu Vaida, — și oferta trebuia, din ambele părți, să fie refușată —, el căpătă sarcina de a forma un nou Ministeriu, legat prin cartel electoral cu Vaida și îndatorit la o colaborare, ce trebuia să se definească după alegeri, cu Iorga, atunci absent din țară.

În aceste alegeri, Guvernul, care, cu inginerul Franasovici la Interne (în locul lui Inuleț, rămas vice-președinte fără portofoliu), era sigur de izbândă, nu putu să capete cele patruzeci la sută. I le răpiseră țărăniștii, încă puternici, cu toată plecarea contingentului vaidist, și „Garda de fier“, care birui într'un mare număr de Colegii.

O întoarcere înapoi pentru a urmări desfășurarea acestei forme, sprijinite de Statele dictatoriale, e necesară pentru a găsi explicația acestei trăsătoare surprinderi, care strica toate socotelile.

Mișcările revoluționare nu fuseseră, de fapt, complet oprite nici în alte direcții. Căutare învățătoare din Cetatea-Albă anunța, în 1931, cu apariția în mâni rusești a steagului roșu. Un „profesor“, N. Ciobanu, chema la luptă pe studenții comuniști din București. Iașul era unul din centrele agitației sociale, și Evreii basarabeni complotau pretutindeni pentru Soviets. Dar regimul Iorga invalidă mandatele parlamentare ale unui Laurențiu Pătrășcanu și unui Aladár. Alături, până la conversiune, se urma agitația țărănilor: în același an 1931, cei din Bucovina se adunau cu miile în Suceava și, pentru un conflict de pământuri, cei din Oltenia amenințau să ardă mănăstirea-monument a lui Vodă Brâncoveanu la Hurezi¹. Stiliștii se menținură pe poziții, și în 1937 încercară a lua cu asalt Piatra Neamțului.

În sfârșit neastâmpărul parvenitismului în haină mistică se manifesta în tot felul de forme: profesorul bucureștean Grigore Forțu se visă și el un Mântuitor și, distribuind gloanțe în dreapta și în stânga, căpătă adepți. Maiorul Precup câștigă

¹ Iorga, *l. c.*, la 31 Mart.

un număr de tineri militari ca să usurpe puterea și să o treacă apoi, când va crede de cuviință, șefului de partid pe care l-ar prefera. Generalii Dragu și Panaitescu porniseră o acțiune mai puțin violentă încă din 1931.

Se mai adăugia evidentă primejdie ce venia de la crescândă invazie evreiască, întrebuintând și capitaluri mari, din străinătatea dominată de naționalismul care-i excludea. Marile bulevarde bucureștene se acoperiră de imense block-housuri făcute și stăpânite de dânsii, și cu arhitecți evrei foarte la modă. Marile magazine, care vindeau mobilă fabricată dincolo de munți, în marile întreprinderi industriale evreiești, scoteau din concurență pe meșterii români săraci. În Moldova, Evreii basarabeni, stăpâni exclusivi acasă, se adăugiau la cei vechi, cari ei înșii aveau o repulsie față de acești năvălitori, așa de străini. Aceasta pe când presa, editurile, librăriile scoteau la iveală o literatură, în mare parte imorală și mai totdeauna bolnavă, care, cu ajutorul unor critici plătiți sau inconștienți, ajungea să înlăture pe scriitorii odată mult cetați și să împiedece răsărirea elementelor sănătoase.

Problema se ridică, hotărît, la Congresul din Iași al Ligii Culturale (Iunie 1937) de Iorga, și o adunare la București în Novembre înscrise în program sprijinirea practică a Românilor în luptă grea pentru a-și păstra locul. Patriarhul însuși recunoscă public primejdia de moarte ce venia din partea aceea.

Vechiul antisemitism moldovenesc al lui A. C. Cuza fusese câștigat de Octavian Goga, plecat în 1932 de la mareșalul Averescu, cu o organizație tot așa de agrară ca a lui Argetoianu, din nou liber, în căutarea unei platforme. Se făcură, în Iulie 1935, jurăminte solemne la Mitropolia din Iași, și o campanie în toată țara, cu demonstrații mari anti-țărăniști, la București, arată că și noul partid „național-creștin“, cu „cămășile albastre“, purtând crucea germană, cu „lăncierii“ săi (de la inițialele vechii numiri „Liga antisemită națională creștină“) poate să ridice acele „masse“ fără care se credea de la o vreme că nu se poate clădi nimic. Unele alegeri, ca la Severin, nu se făcură fără vărsări de sânge în ciocnirea cu „cămășile albe“ ale țărăniștilor, — în Prahova o ramură a liberalilor având „cămăși galbene“. Era vorba de o schimbare

a Constituției după dorința regelui, invocat ca patron. Cu elocvența-i magnifică, poetul vorbea de legiunile pe care poate să le scoată din pământ, de fulgerele pe care le poate deslănțui, și un întreg tineret doritor de acțiune, dar nu în vechile partide cu locurile împărțite și sălbatec disputate, se încânta de frumoasele imagini, grăbindu-se a se înscrie în această formațiune paramilitară.

Dar concurența făcută de acest partid nu putea să biruie popularitatea agresivă, sprijinită pe amenințări și crime, a „legionarismului“ codrenist, cu farmecele lui mistice și prestigiul lui aventuros. Încă din Iulie 1930 ministrul țărănist C. Angelescu, rămas apoi strâns legat de Vaida, scăpă abia de moarte: un Macedonean descărcase, la Ministeriu chiar, gloanțele revolverului său asupra-i. Când, în anul următor, asaltul, cu trupe anume, și mai târziu cu un grup al Morții, găsi împotrivirea unui guvern de autoritate, se strigă împotriva celor cari „vreau sânge de Român“. În acest moment la Rădăuți se produceau escese antisemite și, după plecarea de la rectorat a lui Iorga, se vor adevăra vorbele ministrului profesor Costăchescu că Universitățile, cu ale lor cursuri adesea întrerupte de greve politice, „se bat cap în cap“. Se impunea o religie a asasinatului din ordin, — unii se sinucideau ca să evite crima, — și, întrebați, cei seduși până la fanatism asămănau pornirea lor cu atitudinea soldatului care *trebuie* să ucidă. Strigătul vechiu „Trăiască Cuza“ va fi răpede covârșit de acela de „Trăiască Căpitanul“. Interdicția „Legiunii Arhanghelului Mihail“ și a „Gărzii de fier“, rostită în Consiliul de miniștri al Cabinetului Iorga de Argetoianu, n'auu urmări.

În 1931 Codreanu fiul fu ales la Neamț și se putu vedea suptirica ființă puțină în port românesc a omului temut, care nu știa decât să prezinte unui auditoriu extrem de redus cârmoji de pâne mucedă pentru a învedera miseria poporului. I se va adăugi tatăl, ales prin aceleași mijloace ale camioanelor ieșite ca din pământ cu propagandiști înarmați, în Tutova. Altfel, acolo, în incinta Camerei, ei se înfățișau ca blajini naționaliști înaintați, cari cer toleranță.

La sfârșitul anului, în congresul studentesc de la Sibiu, supt regimul Vaida, care ocrotia și finanța, neprevăzător,

asaltul, apăru un trimes al Germaniei hitleriste, Lotz, așa cum, odinioară, se serbătoriau represintanții rasei latine: „căpitanul“ va declara că, venit la cârmă, va aduce „în douăzeci și patru de oare“ România, smulsă de la legătura, umilitoare, cu „comuniștii lui Blum“, alături de Germania, de unde, atunci, și Goga și tânărul Brătianu veniseră cu siguranța, contrazisă de hărțile secrete ale anexiunilor viitoare, că nu se va încuraja, ca de la Roma, acum părăsită de „totalitari“, apetiturile revisioniste ale Ungariei. Corneliu Codreanu făcea în anul următor o vizită la Berlin pentru a studia programul.

În Mart 1932, după noi tulburări studentești, bătrânul Zelea fu arestat. Dar mișcarea, rostind sentințe de moarte, căuta pentru aderenții ei înșiși martiriul: „mormântul e unitatea de măsură“, „trebuie 200 de morminte până la izbândă“, proclama șeful. Și profesorul pensionar, tatăl acestuia, răspundea în vară la niște insulte adresate fiului său, tratat ca asasin, că însuși va împușca pe cine va cuteza să-l ofenseze pe acela. Anul nu se mântui fără ca Teatrul Național din Cernăuți să fie ocupat de studenți, și sistemul baricadării se repetă la 1933 și în Facultatea de Drept din București.

Guvernul liberal ajunsese a-și da samă, și o serie de măsuri fură decretate fără să se păsească la o serioasă executare a lor. După lupta cu cuțitele contra cuziștilor la Iași și marșul solemn la Muscel al tatălui, rostindu-se că oricând se poate deslănțui revoluția, se păru că o acalmie se produce. Unul din adiutanții șefului, Stelescu, se desfăcu și desvălui unele тайне.

Dar, la congresul de la Târgul Murașului, 3.000 de studenți perfect disciplinați defilau înaintea bătrânului general Cantacuzino, proclamat șeful partidului de aparență constituțională care-și zicea: „Totul pentru țară“. Pretutindeni, ajutând de fapt pe țărani, se creau tabere, care făceau drumuri, biserici, case, după o tactică nouă și originală.

Oameni de samă, atrași de ispititoare perspective, întrau în legiune, jurau pe „sacul de pământ de la Mărăști și Mărășești“ și se puneau necondiționat supt ordinele „căpitanului“; între ei, pe lângă profesori de Universitate și ofițeri superiori în retragere, Mihail Manoilescu, care proclamă în Senat că viitorul aparține noului său șef. Increderea acestuia creșcu așa de mult, încât regele era înștiințat că, în cas de s'ar

ordona armatei să lupte alături de „francmasoni“, soldații vor trage asupra ofițerilor. Se dădeau ordine la Poștă, la deosebite autorități, unde această a doua oaste își avea credincioșii, de legionari în uniformă, cu arma în buzunar. Sentințele de moarte se răspândiau pretutindeni.

Un grup merse în Spania să lupte contra comuniștilor, și o făcură cu vitejie. Căzând doi dintre ei, adevăratul șef prin inteligență, Moța, și fostul șef de cabinet la Maniu, Vasile Marin, generalul Cantacuzino aduse trupurile vitejilor prin Berlin, unde li se dădură onoruri solemne. De-a lungul țării, mii de oameni erau înșiruiți pe calea cortegiului, și ceremonia de la București fu adânc impresionantă. Miniștrii Italiei și Germaniei crezură că trebuie să asiste, fie și ca particulari, ceea ce dădu loc la cuvântări în Parlament, producându-se și un conflict diplomatic. Guvernul fusese rechemat la datoria sa (Februar 1937). Rectorul de la Iași, Traian Bratu, fu atacat noaptea de necunoscuți și mutilat.

Se încercă un derivativ prin premilitari, prin străjerie, legată de toate școlile. Se impuse tineretului, ca în Bulgaria, în Germania, munca pentru societate. O lege nouă a învățământului superior se întorcea însă mai mult contra profesorilor. Șeful centrului bucureștean declara însă că se ridică peste Stat. Starea de asediu se votă în Mart 1937 noaptea, și A. C. Cuza făcu gestul, patriotic, de a interzice deocamdată uniformele alor săi.

Chemat la un moment ca un posibil salvator din anarhie, mareșalul Averescu invită partidele la o consfătuire, dar nu fu ascultat. Pe un pat de spital fostul deputat legionar Stelescu era pătruns de gloanțe și însemnat, după moarte, cu toporul.

Se crezu, la căderea liberalilor, că momentul a sosit pentru ieșirea la lumină. Se văzu atunci marele succes electoral al atâtor sute de mii de voturi venite de la oricine avea o durere sau o speranță.

Clipa promișă în 1930 de rege se apropia însă. Ca o măsură premergătoare, Guvernul Tătărescu trebui să cedeze locul unui Cabinet Goga, asociatul moldovean, „șef suprem“, dar fără acțiune, fiind lăsat pe o linie moartă, iar energicul

Patriarhul Miron

lui fiu, Gheorghe Cuza, căpătă un Ministeriu de resort, la Comerț. Poetul crezu că a venit ceasul fulgerătoarei revoluții naționale. Ea se făcu însă așa de stângaci, de și i se dădură auxiliari cu experiență ca fostul țărănist Armand Călinescu și Ministeriul de Războiu era încredințat generalului Antonescu, cu un auxiliar sigur, generalul Paul Teodorescu, încât protestări veniră și din străinătate.

Astfel lovitura zăbovită alăția ani se produse. Patriarhul Miron fu numit, la 10 Februar 1938, șef al unui guvern, cu oameni luați din mai multe partide, dar având garanția morală a șapte foști președinți de Consiliu (afară de Maniu și Goga). Cu ei, la 22 ale lunii se redactă din condeiu lui Istrate Micescu, fost ministru de Externe în Cabinetul Goga, o nouă Constituție, care dădea regelui puterile ce-i lipsiau și întăria autoritatea Statului.

Cu aceasta viața vechii României, ale cărei partide se disolvau prin decret-lege, se încheia. Era nouă trebuia să aibă puterea ce ar fi în stare să i-o deie oamenii de valoare chemați s'o servească.

În April patronii bătrâni ai noului regim¹ fură trecuți consilieri regali, cu adausul generalului Presan, al lui Argetoianu și al credinciosului general Ballif. Ministeriul, la care se adăugiră, după plecarea liberalilor afară de priceputul financiar Mircea Cancicov, — care va trece mâna lui Mitiță Constantinescu, guvernator al Băncii Naționale și apoi ministru al Comerțului —, câțiva tineri țărăniști (Ralea, Ghelmegeanu, mai târziu Petru Andrei) și, la urmă, pentru armament, Victor Slăvescu, generalii de la Apărarea Națională schimbându-se, avu însă o grea sarcină înaintea sa, și din cauza dârzei împotriviri a lui Maniu, mai mult decât a nemulțămirii celor mai mulți liberali, dar mai ales a „Gărzii de Fier“, care se crezuse în sfârșit ajunsă la putere cu o popularitate tot așa de mare cum îi era și incapacitatea.

Pentru insulte aduse în scris, prin emisariu acasă, după un sistem prea mult tolerat, unui ministru în funcțiune, Corneliu Codreanu, care de fapt governa alături, fu con-

¹ Averescu se stînsese peste câteva luni, trupul gloriosului general fiind așezat în marele mausoleu ostășesc de la Mărăști.

damnat la o scurtă închisoare; pentru ca apoi într'un nou proces, acesta public, care-i dovedi puținătatea, lipsită măcar de o atitudine, să sufere o nouă și lungă condamnare.

Liniștea părea acum restabilită, dar, îndată ce se produsese anume contingente încurajatoare de politică externă, se reîncepu agitația, cu bombe la sinagoga din Timișoara, cu arderea fânului pe câmp, cu grava rănire a rectorului din Cluj, Ștefănescu-Goangă și scenele de la Cernăuți, cu gloanțe trase asupra unui energic magistrat militar. Peste puțin, după ce se dovedise că aparatul de Stat funcționează, un comunicat anunța împușcarea, în anume condiții, a asasinilor lui Duca și ai lui Stelescu, și chiar a șefului mișcării, a cărui eliberare se cerea, și cu anume întefiri străine.

Pentru a abate primejdia care se credea, mai ales pentru acel sprijin exterior, că durează încă, se adause prin decret —, zăbovindu-se legea electorală, cea ce se crezu că reclamă un echivalent al Parlamentului, cel din urmă disolvat nefiind constituit —, la formațiunile „străjerești“ și „premierale“, un Front al Renașterii Naționale, cu membri numiți, având exclusivitatea dreptului de candidare.

Cea mai puternică asigurare a ordinii stabilite, capabilă, cu o mânăire inteligentă, de mai multe forme succesive, a dat-o marea unanimitate a răspunderii la apel, două luni după această ultimă măsură, a mulțimilor țărănești, gata să sară în gâtul încălțătorilor brazdei stropite cu atâta sânge.

Cei cari creaseră țara răsăriau, astfel, după un mileniu, în care ei fuseseră neclintitul temei, ca s'o apze împotriva orișicui.

TABLA MATERIILOR

CARTEA I-a

Lupta pentru Independență

(I - XII)

	<u>Pagina</u>
CAPITOLUL I. — Conflictul cu Puterile garante	7
CAPITOLUL II. — Falimentul cluburilor	37
CAPITOLUL III. — Oameni noi și curente noi în cultura și politica românească	46
CAPITOLUL IV. — Chestia românească și prietenia austro-ungară	65
CAPITOLUL V. — Incercarea supremă a amicitiei austro-ungare în România.	84
CAPITOLUL VI. — Criza legăturii cu Austro-Ungaria	96
CAPITOLUL VII. — Armistițiul interior.	124
CAPITOLUL VIII. — Un nou crez național	137
CAPITOLUL IX. — Neutralitatea românească față de conflictul balcanic.	152
CAPITOLUL X. — Războiul pentru independență.	189
CAPITOLUL XI. — Consolidarea internă și opera de creațiune națională.	221
CAPITOLUL XII. — Douăzeci de ani de dominație a Coroanei	251

CARTEA a II-a

Lupta pentru Unitatea Națională

(I - IV)

CAPITOLUL I. — Impulsurile noii generații.	283
CAPITOLUL II. — România și criza balcanică	320
CAPITOLUL III. — Tragedia Regelui Carol (1913-6).	331
CAPITOLUL IV. — Războiul voinții naționale.	343

CARTEA a III-a

Lupta pentru consolidarea Statului României Unite

(I - III)

CAPITOLUL I. — Problema păcii și a alianțelor	419
CAPITOLUL II. — Monarhia luptelor de partid înainte de Carol al II-lea.	448
CAPITOLUL III. — Regele nou și agonia partidelor	479

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

	Pag.
1. Lascar Catargiu	8
2. Generalul Haralamb	10
3. Ion Ghica	14
4. Conte de Flandra	14
5. Carol I la deschiderea primului Parlament	16
6. Vasile Boerescu	32
7. Carol I	34
8. Dimitrie Ghica	40
9. Petru Carp	54
10. Titu Maiorescu	56
11. Mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu	68
12. Nicolae Popea, apoi episcopul Caransebeșului	72
13. Mitropolitul Silvestru Morariu	78
14. Preotul Constantin Morariu	82
15. Bogdan P. Hasdeu	90
16. D. A. Sturza	106
17. Generalul I. Em. Florescu	124
18. Elisabeta a României	132
19. Teodor Rosetti	136
20. A. D. Xenopol	140
21. M. Eminescu	144
22. Vasile Conta	148
23. Ion Creangă	150
24. Manolachi Costachi Iepureanu	156
25. Ion Brătianu (după un portret la doamna Sabina Cantacuzino)	172
26. C. A. Rosetti	178
27. Generalul M. Cerchez	184
28. N. Grigorescu : Dorobanțul	198
29. Țarul Alexandru al II-lea și Carol I-iu înaintea Plevnei, după un desen rus	204
30. N. Grigorescu : Lupta de la Smârdan	206
31. Regina Elisabeta	240
32. Lascar Catargiu	252
33. Alexandru Lahovari	254
34. Ioan Rațiu	256

	Pag.
35. Gheorghe Gr. Cantacuzino	278
36. Tache Ionescu	280
37. Barbu Delavrancea	282
38. N. Grigorescu: Ciobănașul	284
39. N. Grigorescu (de el însuși)	286
40. Pictura nouă: Mănăstirea Brebu, după Luchian	288
41. Nicolae Filipescu	288
42. Octavian Goga	292
43. Gh. Coșbuc	294
44. Al. Vlahuță	296
45. I. L. Caragiale	298
46. Regele Carol I-iu	300
47. Gheorghe Tofan	302
48. Vasile Lucaciu	310
49. Regele Carol I-iu la masa de lucru	328
50. Regina Elisabeta	346
51. Principele Ferdinand și Principesa Maria	352
52. Regele Ferdinand în ținută de campanie	360
53. Regina Maria	364
54. Mareșalul Averescu	368
55. Ion I. C. Brătianu	372
56. Vintilă Brătianu	376
57. Ioan Flondor	472
58. Principesa Maria cu Principele Carol	480
59. Regele Carol al II-lea	482
60. Patriarhul Miron	492

Au lucrat cu sârguință și inteligență la volumele
I²-X colaboratorii miei tipografi: Ion Milu-Mano-
lescu, Nicu C. Onciul, Ioan Alexandrescu, Dumitru
Craioveanu, Nicu A. Stoicescu și Alex. Dunitran.

